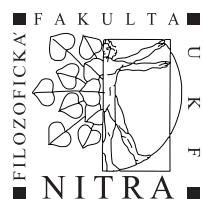

STUDIA

HISTORICA
NITRIENSIA
15

Recenzenti:

Prof. PhDr. Jozef Vladár, DrSc.

PhDr. Martin Hetényi, PhD.

Egon WIEDERMANN

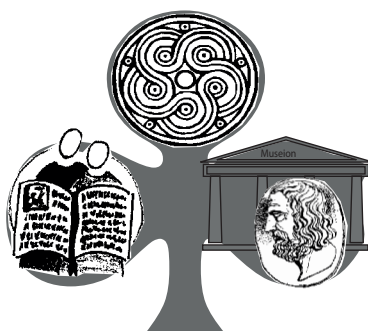
Janka HEČKOVÁ - predseda, Daniela PRELOVSKÁ, Veronika SLNEKOVÁ, Ida ZUBÁČKA,
Stanislava GOGOVI, Róbert ARPÁŠ, Emanuel JIRKAL, Ľudovít MARCI, Alexander RUTTKAY,
Peter ROMSAUER, Ladislav RUMAN, Jozef VLADÁR, Egon WIEDERMANN

Egon WIEDERMANN a autori

978-80-8094-836-8

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA
FILOZOFICKÁ FAKULTA

STUDIA HISTORICA NITRIENSIA 15

KATEDRA
HISTÓRIE ♣ ARCHEOLÓGIE ♣ MUZEOLÓGIE
NITRA 2010

OBSAH

ŠTÚDIE A KRÁTKE ČLÁNKY

ARCHEOLÓGIA

Zuzana BORZOVÁ: Rýľ v období včasného stredoveku a jeho využitie (nielen) v poľnohospodárstve	13

HISTÓRIA

Peter HUDÁK: Prvá fáza povojnového vývoja židovskej minority na príklade členov židovskej náboženskej obce	35
Peter CHRASTINA – Martin BOLTÍŽIAR: Senváclav: Krajina – človek – kultúra slovenskej enklávy vo Vyšegrádskych vrchoch	53
Peter CHRASTINA: Kontexty kultúrnej difúzie	87
Ján JAKUBEJ: Johannes Gutenberg – „otec“ kníhtlače?	99
Adriana KIČKOVÁ: Ženevská konferencia, bezpečnosť a odzbrojenie 1932-34	130
Jozef LEIKERT: Historické posolstvo slovenských vedcov	149
Miroslava POLÁKOVÁ: Osudy skupiny návratilcov ze Slovenského národného povstání na Uherskobrodsku od podzimu 1944 do jara 1945	171
Daniel PUSCHENREITER: Kulaci – „nepriatelia kolektivizácie“ v dobových dokumentoch 50. rokov 20. storočia	192
Matej ŠIŠKA: Si krásna Nitra?	217
Veronika SLNEKOVÁ: K niektorým modelom správania majority na Slovensku v období holokaustu so zameraním na „divákov“ na príklade majoritného obyvateľstva v Trnave	227
Marek SMID: T. G. Masaryk v slovenských a českých stredoškolských učebniciach dejepisu	272
Ladislav ŽUPČÁN: Existoval vôbec v Košiciach hrad?	299
Ladislav ŽUPČÁN: Vplyvy historických momentov na mnohotvárnú podobu hradu Slanec	315

MUZEOLÓGIA

Miroslav PALÁRIK: Výročné zjazdy a kurzy Zväzu slovenských múzeí a ich vplyv na ďalší rozvoj slovenského múzejníctva v rokoch 1940 – 1945	335
Helena PALAŤKOVÁ: Stručný prehľad dejín mestského múzea v Leviciach medzi rokmi 1927 – 1993	355
Daniela PRELOVSKÁ: Zrakovo znevýhodnení návštevníci v múzeu	372
Martina ŽUPČÁNOVÁ: Aspekty približovania múzeí verejnosti	383

RECENZIE A NOVÉ KNIHY

BATSON, Judy. Her Oxford. Nashville: Vanderbilt University Press, 2008, 380s. (Adriana Kičková)	401
CARRIÈRE, Jean-Claude – Eco, Umberto. Kniha se jen tak nezabavíme. Rozhovory vedl Jean – Philippe de Tonnac. Praha: Argo, 2010, 237 s. (Ľudovít Marci) ..	402
FURET, Francois (ed.). Člověk romantismu a jeho svět. Praha: Vyšehrad, 2010, 287 s. (Ľudovít Marci)	403

GUREVIČ, Aron Jakovlevič. Historikova historie. Praha: Argo, 2007, 330 s. (Ľudovít Marci)	404
HERČKO, I. a kol.: Dejiny múzejnej kultúry na Slovensku. Banská Bystrica 2009. 307s. (Stanislava Gogová)	406
HORSKÝ, Ján: Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním: Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy. Praha: Argo, 2009. 339 s. (Ladislav Župčán)	407
HOWELL, Georgina. Gertrude Bell: Queen of the Desert, Shaper of Nations. Londýn: Ferrar Press, 2008, s.512. (Adriana Kičková)	408
HUSSEY, Andrew. Tajné dějiny Paříže. Praha; Plzeň: Pavel Dobrovský -BETA s. r. o & Jiří Ševčík, 2010, 447 s. (Ľudovít Marci)	409
KOVAČKA, Miloš - AUGUSTÍNOVÁ, Eva - MAČUHA, Maroš (eds.): Rod Révai v slovenských dejinách. Martin 2010. (Ladislav Župčán)	410
LENDEROVÁ, Milena. <i>A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století</i> . Praha: Nakladatelství Triton, 2008, 360 s. (Daniel Hupko)	412
MALINIAK, Pavol. Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 2009. 248 s. (Peter Ivanič)	415
MUSILOVÁ, M. – TURČAN, V. a kol.: Rímske pamiatky na strednom Dunaji. Od Vindobony po Aquincum. Bratislava 2010. 200s. (Stanislava Gogová) ...	416
PUKANEC, Martin. Praslovanská lexika v nárečiach slovenských kmeňov. Brno, Tribun EU 2008. 177 s. (Peter Ivanič)	417
RUMAN, Ladislav et al. Desivé dejiny. (K dejinám Ruska a ZSSR v prvej polovici 20. storočia – udalosti, pojmy, fakty, osobnosti). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2010, 509 s. (Ľudovít Marci)	418
ŠALKOVSKÝ, Peter: Detva: Praveké a včasnohistorické hradisko k dávnym dejinám Slovenska. Nitra 2009. (Stanislava Gogová)	419
ŠTĚPÁNEK, Petr. 1453: Pád Konstantinopole – zrod Istanbulu. Praha: Triton, 2010, 266 s. (Ľudovít Marci)	420
VYBÍRAL, Zdeněk. Bitva u Moháče. Krvavá porážka uherského a českého krále Ludvíka Jagellonského v boji s Osmany 29. srpna 1526. Praha: Havran, 2008, 226 s. (Ľudovít Marci)	422
WIEDERMANN, Egon (ed.): Topoľčany vo vrstvách vekov. Bratislava 2010. 408 s. (Stanislava Gogová)	423

INHALT

STUDIEN UND KURZE BEITRÄGE

ARCHÄOLOGIE

- Zuzana BORZOVÁ: Der Spaten in der Zeit des Frühmittelalters und seine Ausnützung (nicht nur) in der Landwirtschaft 13

GESCHICHTE

- Peter HUDÁK: Die erste Phase der Nachkriegsentwicklung der jüdischen Minorität auf dem Beispiel der Mitglieder der jüdischen Religionsgemeinde .. 35
- Peter CHRASTINA – Martin BOLTÍŽIAR: Senváclav: Land – Mensch – Kultur der slowakischen Enklave in den Visegradbergen 53
- Peter CHRASTINA: Kontexte der Kulturdifusion 87
- Ján JAKUBEJ: Johannes Gutenberg – „Vater“ des Buchdrucks? 90
- Adriana KIČKOVÁ: Genfkonferenz, Sicherheit und Entwaffnung 1932-34 130
- Jozef LEIKERT: Historische Botschaft der slowakischen Wissenschaftler 149
- Miroslava POLÁKOVÁ: Schicksale der Heimkehrergruppe aus dem Slowakischen Nationalaufstand auf dem Gebiet von Uherský Brod vom Herbst 1944 bis zum Frühling 1945 171
- Daniel PUSCHENREITER: Kulaken – „Feinde der Kollektivisation“ in den Zeitdokumenten der 50.-er Jahre des 20. Jahrhunderts 192
- Matej ŠÍŠKA: Bist du Nitra wundeshön ? 217
- Veronika SLNEKOVÁ: Zu manchen Modellen des Benehmens der Majorität in der Slowakei in der Holocaust-Zeit mit Richtung auf den „Zuschauern“ auf dem Beispiel der Majoritätsbevölkerung in Trnava 227
- Marek SMID: T. G. Masaryk in den slowakischen und tschechischen Mittelschullehrbüchern für Geschichte 272
- Ladislav ŽUPČÁN: Gab es überhaupt eine Burg in Košice? 299
- Ladislav ŽUPČÁN: Einflüsse der historischen Momente auf vielgestaltiges Aussehen der Burg Slanec 315

MUSEOLOGIE

- Miroslav PALÁRIK: Jahresparteitage und Kurse des Verbandes der slowakischen Museen und ihr Einfluß auf die weitere Entwicklung des slowakischen Museumswesens in den Jahren 1940 – 1945 335
- Helena PALAŤKOVÁ: Kurze Übersicht der Geschichte des Stadtmuseums in Levice in den Jahren 1927 – 1993 355
- Daniela PRELOVSKÁ: Die augenbehinderten Besucher des Museums 372
- Martina ŽUPČÁNOVÁ: Aspekte der Annäherung der Museen der Öffentlichkeit 383

REZENSIONEN UND NEUE BÜCHER

BATSON, Judy. Her Oxford. Nashville: Vanderbilt University Press, 2008, 380s. (Adriana Kičková)	401
CARRIÈRE, Jean-Claude – Eco, Umberto. Knih se jen tak nezbavíme. Rozhovory vedl Jean – Philippe de Tonnac. Praha: Argo, 2010, 237 s. (Ľudovít Marci) ..	402
FURET, Francois (ed.). Člověk romantismu a jeho svět. Praha: Vyšehrad, 2010, 287 s. (Ľudovít Marci)	403
GUREVIČ, Aron Jakovlevič. Historikova historie. Praha: Argo, 2007, 330 s. (Ľudovít Marci)	404
HERČKO, I. a kol.: Dejiny múzejnej kultúry na Slovensku. Banská Bystrica 2009. 307s. (Stanislava Gogová)	406
HORSKÝ, Ján: Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním: Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy. Praha: Argo, 2009. 339 s. (Ladislav Župčán)	407
HOWELL, Georgina. Gertrude Bell: Queen of the Desert, Shaper of Nations. Londýn: Ferrar Press, 2008, s.512. (Adriana Kičková)	408
HUSSEY, Andrew. Tajné dějiny Paříže. Praha; Plzeň: Pavel Dobrovský -BETA s. r. o & Jiří Ševčík, 2010, 447 s. (Ľudovít Marci)	409
KOVAČKA, Miloš - AUGUSTÍNOVÁ, Eva - MAČUHA, Maroš (eds.): Rod Révai v slovenských dejinách. Martin 2010. (Ladislav Župčán)	410
LENDEROVÁ, Milena. <i>A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století</i> . Praha: Nakladatelství Triton, 2008, 360 s. (Daniel Hupko)	412
MALINIÁK, Pavol. Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 2009. 248 s. (Peter Ivanič)	415
MUSILOVÁ, M. – TURČAN, V. a kol.: Rímske pamiatky na strednom Dunaji. Od Vindobony po Aquincum. Bratislava 2010. 200s. (Stanislava Gogová) ...	416
PUKANEC, Martin. Praslovanská lexika v nárečiach slovenských kmeňov. Brno, Tribun EU 2008. 177 s. (Peter Ivanič)	417
RUMAN, Ladislav et al. Desivé dejiny. (K dejinám Ruska a ZSSR v prvej polovici 20. storočia – udalosti, pojmy, fakty, osobnosti). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2010, 509 s. (Ľudovít Marci)	418
ŠALKOVSKÝ, Peter: Detva: Praveké a včasnohistorické hradisko k dávnym dejinám Slovenska. Nitra 2009. (Stanislava Gogová)	419
ŠTĚPÁNEK, Petr. 1453: Pád Konstantinopole – zrod Istanbulu. Praha: Triton, 2010, 266 s. (Ľudovít Marci)	420
VYBÍRAL, Zdeněk. Bitva u Moháče. Krvavá porážka uherského a českého krále Ludvíka Jagellonského v boji s Osmany 29. srpna 1526. Praha: Havran, 2008, 226 s. (Ľudovít Marci)	422
WIEDERMANN, Egon (ed.): Topoľčany vo vrstvách vekov. Bratislava 2010. 408 s. (Stanislava Gogová)	423

CONTENT

ESSAYS AND SHORT ARTICLES

ARCHEOLOGY

Zuzana BORZOVÁ: Spade in Early Middle Ages and his Use (not only) in the Argiculture.	13

HISTORY

Peter HUDÁK: The First Phase of Postwar Development of the Jewish Minority on example of Members of the Jewish Community	35
Peter CHRASTINA – Martin BOLTÍŽIAR: Senváclav: Landscape – Man – Culture in Vysehrad	53
Peter CHRASTINA: The Contexts of Cultural Diffusion	87
Ján JAKUBEJ: Johannes Gutenberg – „Father“ of Bookprint?	99
Adriana KIČKOVÁ: The Geneva Conference, Security and Disarmament 1932-34	130
Jozef LEIKERT: The Historical Message of Slovak Scientists	149
Miroslava POLÁKOVÁ : Destinies of a Group of Repatriates from the Slovak National Uprising in Uherskobrodsko from Autumn of 1944 to Spring of 1945	171
Daniel PUSCHENREITER: „Kulaks- Enemies Of Collectivization“ in Historical Documents during the 50 th decades of the 20 th century	192
Matej ŠIŠKA: Are you beautiful, Nitra?	217
Veronika SLNEKOVÁ: On some models of majorities' behaviour in Slovakia during holocaust with focus on “bystanders” and illustrated on the majority population living in Trnava	227
Marek SMID: The Figure of Tomas Garrigue Masaryk in the Contemporary Czech and Slovak high-school History Books	272
Ladislav ŽUPČÁN: Did Košice Castle exist?	299
Ladislav ŽUPČÁN: Effects of Historic Moments in Multifaceted Face of the Fortress Slanec	315

MUSEOLOGY

Miroslav PALÁRIK: Annual sessions and courses the Association of Slovak museums and their impact on the further development of the Slovak museum in the years 1940 – 1945	335
Helena PALAŤKOVÁ: A Short overview of the history of Municipal Museum Levice between 1927 – 1993	355
Daniela PRELOVSKÁ: Visually Impaired Visitors in the Museum	372
Martina ŽUPČÁNOVÁ: Aspects of Advancing Museums Towards Public	383

REVIEW AND NEW BOOKS

BATSON, Judy. Her Oxford. Nashville: Vanderbilt University Press, 2008, 380s. (Adriana Kičková)	401

CARRIÉRE, Jean-Claude – Eco, Umberto: Knih se jen tak nez bavíme. Rozhovory vedl Jean – Philippe de Tonnac. Praha: Argo, 2010, 237 s. (Ľudovít Marci)	402
FURET, Francois (ed.). Človek romantizmu a jeho svet. Praha: Vyšehrad, 2010, 287 s. (Ľudovít Marci)	403
GUREVIČ, Aron Jakovlevič. Historikova historie. Praha: Argo, 2007, 330 s. (Ľudovít Marci)	404
HERČKO, I. a kol.: Dejiny múzejnej kultúry na Slovensku. Banská Bystrica 2009. 307s. (Stanislava Gogová)	406
HORSKÝ, Ján: Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním: Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy. Praha: Argo, 2009. 339 s. (Ladislav Župčán)	407
HOWELL, Georgina. Gertrude Bell: Queen of the Desert, Shaper of Nations. Londýn: Ferrar Press, 2008, s.512. (Adriana Kičková)	408
HUSSEY, Andrew. Tajné dějiny Paříže. Praha; Plzeň: Pavel Dobrovský -BETA s. r. o & Jiří Ševčík, 2010, 447 s. (Ľudovít Marci)	409
KOVAČKA, Miloš - AUGUSTÍNOVÁ, Eva - MAČUHA, Maroš (eds.): Rod Révai v slovenských dejinách. Martin 2010. (Ladislav Župčán)	410
LENDEROVÁ, Milena. <i>A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století</i> . Praha: Nakladatelství Triton, 2008, 360 s. (Daniel Hupko)	412
MALINIÁK, Pavol. Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 2009. 248 s. (Peter Ivanič)	415
MUSILOVÁ, M. – TURČAN, V. a kol.: Rímske pamiatky na strednom Dunaji. Od Vindobony po Aquincum. Bratislava 2010. 200s. (Stanislava Gogová) ...	416
PUKANEC, Martin. Praslovanská lexika v nárečiach slovenských kmeňov. Brno, Tribun EU 2008. 177 s. (Peter Ivanič)	417
RUMAN, Ladislav et al. Desivé dejiny. (K dejinám Ruska a ZSSR v prvej polovici 20. storočia – udalosti, pojmy, fakty, osobnosti). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2010, 509 s. (Ľudovít Marci)	418
ŠALKOVSKÝ, Peter: Detva: Praveké a včasnohistorické hradisko k dávnym dejinám Slovenska. Nitra 2009. (Stanislava Gogová)	419
ŠTĚPÁNEK, Petr. 1453: Pád Konstantinopole – zrod Istanbulu. Praha: Triton, 2010, 266 s. (Ľudovít Marci)	420
VYBÍRAL, Zdeněk. Bitva u Moháče. Krvavá porážka uherského a českého krále Ludvíka Jagellonského v boji s Osmany 29. srpna 1526. Praha: Havran, 2008, 226 s. (Ľudovít Marci)	422
WIEDERMANN, Egon (ed.): Topoľčany vo vrstvách vekov. Bratislava 2010. 408 s. (Stanislava Gogová)	423

ARCHEOLÓGIA

RÝLE V OBDOBÍ VČASNÉHO STREDOVEKU A JEHO VYUŽITIE (NIELEN) V POĽNOHOSPODÁRSTVE¹

Zuzana BORZOVÁ

Zuzana BORZOVÁ: SPADE IN EARLY MIDDLE AGES AND HIS USE (NOT ONLY) IN THE ARGICULTURE. The preposition about the use of spade, as a multipurpose implement during the Early Middle Ages throughout the study area, is based on a series of (not only archaeological) indications. It is known as being made entirely of wood, or wooden having mouth of blade sharpened with metal tip. In archaeological finds from the territory of Slovakia, as well as from the most parts of the Carpathian basin, occur two types of metal/iron (spade) tip plating (with wide and round cutting edge). Those iron tip plates were, most probably, the parts of the spades. Early medieval spade in east-central Europe was, in most cases, two-eared. Its shaft had been fastened to the centre of the upper part of the blade (was symmetrical). The other type was one-eared (asymmetrical). The wooden foot-rest (and from it extending shaft) was fitted to either right or left side of the blade. The existence of the latter type in the east-central Europe during early-medieval times had so far been only presupposed. However, the occurrence of analogous finds ethnographic observations from the region and last but not least the results our experiment, should be considered as proof of its existence.

V Moravskom Svätom Jáne, v polohe „Malá Písečná“ bol v roku 1933 pri regulačných prácach objavený hromadný nález, železný kotel obsahujúci množstvo železných a bronzových predmetov (*Eisner 1941*). Väčšia časť nálezov predstavuje poľnohospodárske nástroje alebo ich kovové časti. Medzi ne patria dve železné okutia rýľa alebo lopaty (*Bartošková 1986, 33-36*).

Na základe porovnania týchto predmetov s identickými, resp. podobnými exemplármi z ikonografických a etnografických prameňov predpokladáme, že železné okutia z Moravského Svätého Jána boli súčasťou drevených rýľov². Tieto nástroje môžeme zaradiť do skupiny ľahkého ručného náradia, ktoré slúžilo k práci s pôdou pri rôznych činnostiach.

Za ich predchodcu pokladáme drevené náradie podobného tvaru, známe z etnografického materiálu z rôznych častí sveta (*Beranová 2006, obr. 4*). Ide o nástroje slúžiace k rozrývaniu pôdy: rycie tyče, rydlá a drevené rýle (*Beranová 2006, 14, 18, obr. 9*).

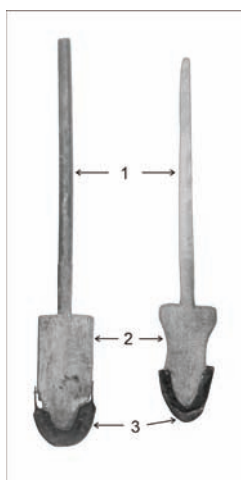
Podobné predmety pravdepodobne používali naši predkovia už od počiatku znalosti obrábania pôdy, od neolitu. V dobe bronzovej predpokladáme využitie drevených rýľov a im podobných nástrojov, ktoré mali za úlohu rozbiť veľké hrudy pri orbe jednoduchými radlami (*Beranová 2006, 35*). V dobe laténskej sa začínajú v Európe objavovať prvé železné nástroje alebo ich časti. Z tohto obdobia pochádzajú nálezy železného

¹ Príspevok vznikol na základe grantových projektov 2/0137/08 agentúry VEGA a I/14/2009 agentúry UGA.

² O možnosti využitia železného okutia ako súčasti iného náradia pozri nižšie.

okutia dreveného rýľa³, pričom predpokladáme aj naďalej používanie rýľov bez okutia (Pieta 2008, 222). Z doby rímskej poznáme prvé nálezy celokovových čepeľí rýľov, avšak len z územia južne a juhovýchodne od Dunaja (Henning 1987, obr. 29)⁴. Tieto typy prežívajú v spomínanej oblasti aj v nasledujúcom období. V ostatnej časti Európy sa objavujú okutia v období včasného stredoveku (Henning 1987, obr. 30).

Od obdobia vrcholného stredoveku vzrastá počet rýľov, ich typologická škála sa rozširuje a pretrváva až do neskorého stredoveku a novoveku (Čaplovič 1993, 215)⁵. Okrem drevených rýľov s kovovým okutím predpokladáme paralelné používanie celodrevených exemplárov, čoho dôkazom sú analogické nálezy zo západnej a východnej Európy. Od 15. storočia sa aj v našom prostredí začínajú objavovať rýle s celokovovou formou čepele (Slivka 1981, 220), ktoré majú podobný, niekedy identický tvar ako dnešné rýle.

Obr. 1. Drevené rýle so železným okutím z 19. storočia z oblasti Târgu Mureș, Rumunsko. 1 - rukoväť, 2 - čepel, 3 - železné okutie.

³ Ešte staršími nálezmi sú okutia z oblasti Itálie, kde sa mali podľa P. Orlandiniho (1965, 445-447) dostať cez grécke prostredie na Sicíliu prostredníctvom gréckej kolonizácie (citované podľa Musil 2004b, 44). Mimo Európy k najstarším okutiám patria nálezy z oblasti Predného Východu, kde sa objavujú omnoho skôr ako v Európe (Musil 2002, 12).

⁴ Zaujímavé sú rôznorodé pramene o rímskom poľnohospodárstve, ktoré opisuje vo svojej práci J. Musil (2002, 14-18). Z tohto obdobia pochádza správa od Marca Porcia Cata z diela „O poľnohospodárstve“, kde medzi iným sa zmieňuje o železných aj drevených okovaných rýľoch a lopatách v súvislosti s radami pri starostlivosti o olivové sady a vinice. J. Musil (2002, 16-17) ďalej spomína aj ďalšie pramene, archeologické (bipallium, rýľ z celokovovou čepeľou), ako aj súsošie roľníkov pracujúcich s rýľom. Železné okutia rýľov poznáme aj z rímskych provincií, kde sa objavujú v širšej tvarovej škále ako v období včasného stredoveku (Beranová 1980, 219).

⁵ Tvarovo sa okutia v jednotlivých časových obdobiach odlišujú. Kovania zo včasného stredoveku sú užšie ako tie z doby laténskej (Beranová 1980, 132). Iné tvary zaznamenávame v období vrcholného a neskorého stredoveku a iné v novoveku.

Časti nástroja

Rýľ z obdobia včasného stredoveku v našom prostredí bol vyrobený pravdepodobne z jedného kusu dreva. Skladá sa z dvoch hlavných častí: čepele a rukoväte. Niekedy je navyše opatrený kovovou časťou, železným okutím, ktoré malo za úlohu spevniť drevenú čepeľ a zároveň zefektívniť prácu a takýmto rýľom (obr. 1).

Drevená rukoväť, podobne ako v novoveku, mohla mať aj v sledovanom období eliptický alebo kruhový prierez. Niekedy je ukončená tzv. priečkou (obr. 2), ktorá slúži k lepšiemu zaobchádzaniu s rýľom⁶. Táto časť je k držadlu po vyhotovení rýľa dodatočne pripravená, iba v niektorých prípadoch je vyrobená z jedného celku spolu s rukoväťou a čepeľou (Kramařík 1959, 257).

Spodná, pracovná časť rýľa, drevená čepeľ, môže byť rôzneho tvaru, väčšinou je však parabolická (obr. 1 vľavo). Z hľadiska použitia rýľa je dôležité identifikovať prednú/lícnu a zadnú stranu čepele. Predná strana čepele rýľa je pri práci s týmto náradím vždy obrátená smerom od osoby, ktorá s ním pracuje. Táto strana je mierne, alebo viac prehnutá dovnútra, čo uľahčuje naberanie zeminy na rýľ. Zadná strana, viac alebo menej vypuklá, smeruje k osobe, ktorá s rýľom pracuje.

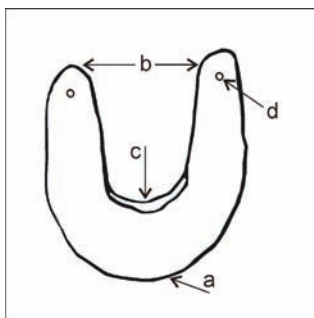
Obr. 2. Práca s dreveným rýľom, vpravo asymetrický, vľavo symetrický, oba so železným okutím, ukončené priečkou (cit. podľa Schmidt 1957, obr. 2).

Čepele niektorých rýľov mohli byť ukončené tzv. železným okutím⁷. Samotné telo okutia bolo vyrobené z plechu z mäkkého železa, v tvare pripomínajúcom písmeno

⁶ Rýle ukončené priečkou poznáme z obdobia stredoveku na základe ikonografických vyobrazení, napr. výjav Podobenstva o vinici z evanjelia sv. Matúša alebo z výjavu o kopaní studne Izákovými ľuďmi, obe z Velislavovej biblie (Kramařík 1959, 255) alebo na miniatúre iniciály písmena C z diela Petra de Crescentiis z r. 1490 (Beranová 2005, obr. 15). Táto forma úpravy rukoväti je známa po celé obdobie stredoveku a novoveku.

⁷ Proti skorému opotrebovaniu (zošliapaniu) mohli byť ramená čepele opatrené

„U“ (obr. 3). Okraje okutia tvoria hrany, resp. ostrie čepele, ukončené tzv. ramenami. Vnútornú časť čepele až k ramenám tvorí užší žliabok slúžiaci k nasadeniu okutia k drevenej časti rýľa. Táto časť bola prispôbena šírke drevenej časti rýľa. K lepšiemu spevneniu a zabráneniu straty okutia z rýľa v niektorých prípadoch slúžili nity, alebo klince, po ktorých zachytávame stopy vo forme dierok na ramenách okutia. Okutia bez týchto otvorov mohli byť k drevenej časti rýľa pripevnené tak, že po vsunutí sa pomocou kladivka železné časti stlačili, resp. skleпали k sebe⁸.

Obr. 3. Železné okutie a jeho časti. a – ostrie, b – ramená, c – žliabok, d – otvor pre nit.

Typológia a klasifikácia

Na základe etnografických analógií a archeologických prameňov predpokladáme, že aj v období včasného stredoveku sa k rôznym prácam s pôdou používali viaceré typy rýľov. Možno ich rozdeliť podľa dvoch základných kritérií: výrobného materiálu (celodrevené a drevené so železným okutím) a spôsobu umiestnenia rukoväti k čepeľi (symetrické a asymetrické rýle).

Rozdelenie rýľa podľa výrobného materiálu

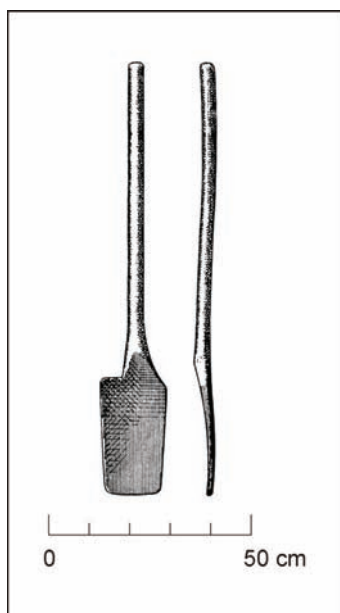
Celodrevený rýľ

Používanie celodreveného rýľa v sledovanom období možno doložiť viacerými indíciami. V prvom rade je to prítomnosť tohto typu náradia v archeologickom materiáli. Mimo sledovanú oblasť (hlavne v severnej a severozápadnej časti Európy) poznáme

železnými pásmi, ktoré sa však v archeologickom materiáli nezachovali, poznáme ich iba z etnografie a ikonografických vyobrazení (Musil 2002, 26).

⁸ R. Müller (1982, 447) uvádza okrem spevnenia okutia nitmi viacero možností uchytenia kovovej časti k drevenej čepeľi, hlavne z obdobia neskorého stredoveku a novoveku predovšetkým na základe archeologických a etnografických prameňov z územia dnešného Maďarska. V období novoveku sa najčastejšie okutie pripevňovalo pomocou predĺžených ramien do vnútornej strany rýľa. Okrem nich sú známe napríklad okutia s predĺženými ramenami tvoriacimi akúsi plošku opatrenú otvorom pre kliniec alebo nit (Müller 1982, 447).

z obdobia včasného a vrcholného stredoveku dochované exempláre celodrevených (symetrických aj asymetrických) rýľov. Známe sú z 9. a 10. storočia napríklad z lokalít Elisenhof (*Szabó/Grenander-Nyberg/Myrdal 1985*, obr. 17, tab. 3; *Capelle 1997*, obr. 11), z Groß Raden (*Schuldt 1985*, 157, 195, obr. 134:1 citované podľa *Poláček/Marek/Skopál 2000*, 195) a z Leens (*Szabó/Grenander-Nyberg/Myrdal 1985*, 20) v Nemecku, z Oseberg v Nórsku (obr. 4; *Henning 1998*, 22), z Opoli v Poľsku (*Bukowska-Gedigová/Gediga 1986*, tab. 18:6), alebo z 11.-12. storočia z Behren-Lübchin, v Nemecku (*Henning 1998*, 22) a i.. Tieto exempláre sú vyhotovené z jedného kusu dreva a ich tvar a rozmery často pripomínajú rýle z nášho prostredia známe z ikonografických prameňov z obdobia vrcholného a neskorého stredoveku⁹.

Obr. 4. Celodrevený asymetrický rýľ z Osebergu, Nórsko, 9.-10. storočie. (cit. podľa *Szabó/Grenander-Nyberg/Myrdal 1985*, obr. 20).

V našom prostredí sa stretávame s týmto typom náradia v ikonografických prameňoch vrcholného a neskorého stredoveku. Dobové vyobrazenia často obsahujú výjavy práce s rýľom, čo poukazuje na znalosť jeho používania k rôznym činnostiam v období celého stredoveku. V novoveku neprestáva byť toto náradie obľúbené, dôkazom čoho je etnografický materiál nachádzajúci sa hlavne v zbierkach múzeí v rôznych častiach Európy.

Na základe vyššie opísanej „popularity“ tohto typu náradia počas dlhých storočí možno predpokladať jeho používanie aj v období včasného stredoveku aj na území strednej Európy. Navyše, absencia alebo len zriedkavý výskyt železnej časti rýľa, okutia zo

⁹ Okrem spomínaných tvarov nachádzame v tomto prostredí aj rýle odlišného tvaru, s krátkou rukoväťou ukončené priečkou, ktoré slúžili ku kopaniu hrobových jám, tzv. Grabespaten (*Szabó/Grenander-Nyberg/Myrdal 1985*, 23).

sledovaného obdobia, môže byť indíciou k uprednostňovaniu celodrevených rýľov pred rýľmi so železným okutím, podobne ako v severnej a severozápadnej Európe.

Rýľ so železným okutím

O existencii dreveného rýľa so železným okutím (obr. 1) svedčia okrem archeologického materiálu aj ikonografické vyobrazenia tohto náradia z celého obdobia stredoveku v širokom teritórii Európy, ako aj rozsiahle etnografické analógie¹⁰.

V archeologickom materiáli včasného stredoveku sa objavuje okutie, ktoré najčastejšie nachádzame na území strednej a juhovýchodnej Európy ako súčasť hromadných nálezov (Bartošková 1986, 71; Henning 1987, 72-76; 1998, 22; Lutovský 2001, 173; Müller 1982, 442-448; Poláček 2003, 606, 607 a i.).

Železné okutia (rýľov)

Jednou z najstarších prác zaberajúcich sa problematikou železných okutí je štúdia L. Schmidta (1957). Autor pri výskume tohto náradia v období stredoveku vychádza výlučne zo stredovekých ikonografických prameňov, etnografických výskumov a literatúry z oblasti západnej Európy. Nepozná archeologické pramene a publikovanú literatúru z oblasti strednej a východnej Európy, čo sa odráža aj na výsledkoch jeho výskumu. Podľa L. Schmidta sa znalosť a používanie tohto náradia šírili zo západoeurópskeho priestoru, resp. z oblasti severozápadnej Európy smerom na východ. Používanie okutia v našej oblasti v období stredoveku nepredpokladá¹¹.

V polovici minulého storočia sa problematike železných okutí strednej Európy venoval aj etnograf J. Kramářik (1959). V autorovej práci sa okrem iného možno stretnúť s analýzou archeologických dokladov rýľa v období včasného a vrcholného stredoveku na slovanskom území. Na základe etnografických prameňov sa mu podarilo vyčleniť niekoľko typov okutí. Prvým je špicaté a dlhšie okutie, druhým typom je zaguľatené okutie. Podľa autora existoval aj tretí, prechodný typ (Kramářik 1959, 258).

K novším spracovaniam tejto problematiky v rámci oblasti Karpatskej kotliny patrí práca R. Müllera (1982). Autor sa v nej zaoberá výskytom železného okutia nielen v oblasti Karpatskej kotliny, ale spomína používanie rýľa s okutím v rôznych obdobiach aj v oblasti Británie, či Izraela. Zaoberá sa aj otázkou jeho pôvodu a rozšírenia do západnej časti Karpatskej kotliny vplyvom Franskej ríše a do východnej časti Karpatskej kotliny vplyvom Balkánu (Müller 1982, 444, 445). V jednej z kapitol sa autor venuje typológii a klasifikácii okutia rýľa na základe zozbieraného materiálu (60 exemplárov) z oblasti dnešného Maďarska od obdobia včasného¹² až po obdobie neskorého stredoveku (Müller 1982, 442-448). Delí ich do dvoch skupín podľa tvaru. Okutia s oblým, resp. poloblúkovým ostrím sa podľa autora objavujú počas celého obdobia stredoveku. K tomuto typu uvádza aj podtypy. Druhý, menej častý typ, okutie s ostrým, resp. špicatým

¹⁰ Rýle tohto typu sa používali v niektorých častiach Európy ešte v nedávnej minulosti.

¹¹ Tézy jeho prác sa podarilo zhrnúť J. Musilovi (2002, 21-24).

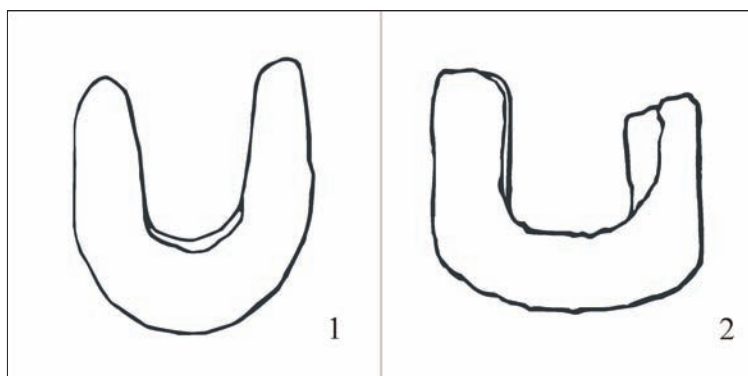
¹² Existenciu rýľa so železným okutím v dobe rímskej na území dnešného Maďarska, resp. v oblasti Panónie pokladá R. Müller (1982, 445) za diskutabilnú. Naopak, nesúhlasí s názormi niektorých maďarských autorov o rozšírení okutia v Karpatskej kotline až po príchode starých Maďarov na toto územie. Podľa neho sa tu rýle používali už pred ich príchodom.

ostrím¹³ sa v archeologickom materiáli z územia dnešného Maďarska objavuje až od 13. storočia. Od tohto obdobia sa oba typy vyskytujú na viacerých lokalitách spoločne, čo svedčí o diferenciacii tohto typu náradia¹⁴.

Podľa J. Henninga (1987, 71-76) sa v období 5. až 7. storočia vyskytujú v juhovýchodnej Európe rýle s celokovovou čepeľou a v oblasti strednej a východnej Európy rýle so železným okutím typu D1 (železné okutie v tvare rýľa, „spatenförmige Eisenbeschlag“). Tento typ sa v nasledujúcom období, 8. až 10. storočia, stáva prevládajúcim v celej juhovýchodnej, ako aj v strednej Európe (Henning 1987, obr. 32). Popri ňom sa sporadicky objavujú tieto železné časti rýľa typu F, resp. F2, ktoré autor nazýva „Randbeschlag“ alebo „Spatenbeschlag“ (Henning 1987, 75-76)¹⁵.

K najnovším prácam s problematikou rýľa a jeho okutia patria štúdie J. Musila (2002, 2004a, 2004b, 2008). Autor sa zaoberá týmto náradím od počiatku jeho používania po obdobie novoveku hlavne v oblasti Európy so zreteľom na územie dnešnej Českej republiky (Musil 2002). Na základe poznatkov z archeológie, etnografie a ikonografie vyčlenil 6 základných typov kovaní drevených rýľov s ďalšími variantmi (podskupinami) a 7. typ predstavujúci rýľ s celokovovou čepeľou (Musil 2002, 26-31).

Vychádzajúc z archeologického materiálu z oblasti strednej, východnej a juhovýchodnej Európy z obdobia včasného stredoveku možno vyčleniť dva základné typy okutia: okutie so špicatým ostrím a okutie s oblým (širokým) ostrím (obr. 5) .

Obr. 5. Typológia železného okutia z obdobia včasného stredoveku. 1 - okutie so špicatým ostrím, 2 - okutie s oblým ostrím.

T. Capelle (2005, 327, 328) sa vo svojej práci zmieňuje o tom, že táto typologická klasifikácia má aj funkčnú opodstatnenosť. Podľa autora boli rýle s obľejším okutím

¹³ O zašpicatenej forme, ktorá je typická pre mladšie obdobie sa zmieňuje aj M. Slivka (1977, 220).

¹⁴ Okutie so špicatým ostrím bolo vhodnejšie k práci s tvrdšou pôdou (Müller 1982, 446).

¹⁵ Ostatné práce zaoberajúce sa touto problematikou väčšinou vychádzajú zo spomínaných klasifikácií, napr. T. Capelle (2005, 327, 328).

vhodnejšie v prevracaníu a prenášaníu pôdy¹⁶. Rýle so špicatým tvarom okutia slúžili skôr k obrábaníu ílovitých pôd a rašelín. *J. Kramařík (1959, 258)* naopak odmieta teóriu o typologickej závislosti rýla na pôdnych podmienkach. Podľa autora pri výrobe okutia zohrávali dôležitejšiu úlohu miestne tradície, kultúrne vplyvy a zručnosť výrobcu okutia.

Exempláre oboch vyčlenených typov poznáme aj zo sledovanej oblasti, z depotu v Moravskom Svätom Jáne¹⁷. Z tohto obdobia sú to jediné okutia z územia dnešného Slovenska a jedny z mála v z oblasti strednej Európy¹⁸.

Dôvodom ich malej počtosti, podobne ako z obdobia vrcholného stredoveku (*Belcredi 2006, 356*), môže byť značná opotrebovanosť kovania a následná korózia, v dôsledku ktorej nie sme schopní kovanie v nálezoch rozpoznať. Ďalším dôvodom by mohlo byť aj rozšírené používanie celodrevených rýľov bez spomínanej železnej časti náradia.

Okutie ako súčasť iného náradia (lopaty alebo radla)

V archeologickom materiáli nachádzame z celého nástroja väčšinou iba jeho kovové časti, na základe ktorých je obtiažne rekonštruovať celé náradie. Tak je to aj v prípade železného okutia, ktoré mohlo byť súčasťou viacerých nástrojov s podobnou funkciou a tvarom ako boli rýle.

Okutie lopaty

V literatúre sa často objavuje názor, že spočiatku rýľ a lopata mali podobný, niekedy identický tvar a plnili tú istú alebo podobnú funkciu (*Poláček/Marek/Skopal 2000, 194*). Tieto dva nástroje je veľmi ťažké rozlíšiť, nakoľko sa drevené lopaty hlavne z obdobia včasného stredoveku zachovali len veľmi sporadicky (*Musil 2002, 33*).

Podľa *J. Kramaříka (1959, 259)* k naberaniu a prevracaniu zeme, resp. k rytiu slúžil jeden nástroj, ktorý odpovedal drevenej časti zachovaných okutých rýľov. Až neskôr dochádza k ich diferenciacii, čo sa prejavuje aj výskytom odlišných pomenovaní lopaty a rýľa v písomných prameňoch vrcholného stredoveku. Na základe tohto názoru možno predpokladať, že železná časť lopaty a rýľa sa viac-menej nelíšila. Okutia nájdené v archeologickom materiáli do obdobia vrcholného stredoveku podľa tohto predpokladu mohli predstavovať tak kovovú súčasť rýľov, ako aj lopát.

¹⁶ Tento typ je ťažko rozoznateľný od okutia lopaty.

¹⁷ Prvé okutie z tejto lokality (*Bartošková 1986, obr. 12:37*) patrí k typu s oblým širokým ostrím a druhé okutie (*Bartošková 1986, obr. 12:36*) k typu so špicatým ostrím.

¹⁸ Zo strednej Európy poznáme ešte okutia z 9. storočia napr. z Mikulčíc, poloha Valy, Česká republika (*Poláček 2003, 606, 607; obr. 13*), alebo z 10. storočia z územia dnešného Maďarska, z lokalít: Pátka- Székesfehérvár, Soltszentimre-Kiskőrös, Szabolcs, Nagysziget (*Henning 1987, obr. 32*) a i. Z oblasti juhovýchodnej a východnej Európy zozbieral železné okutia *J. Henning (1987, 70-76)*.

Podľa inej skupiny autorov, lopaty a rýle sú dve odlišné náradia s rôznou funkciou a rozdielného tvaru (napr. Musil 2002, 33-35¹⁹; Szabó/Grenander-Nyberg/Myrdal 1985, 20²⁰).

Pre obdobie včasného stredoveku v sledovanej oblasti nie je možné dokázať existenciu lopaty so železným okutím. Na základe ikonografických vyobrazení možno predpokladať, že železné okutie v sledovanom období tvorilo skôr súčasť dreveného rýľa.

Okutie radlice

Z rotundny sv. Kataríny v Znojme (Česká republika) pochádza freska z roku 1134 s výjavom Přemysla Oráča s orným náradím ťahaným dvoma volmi (Beranová 2006, obr. 104). Tento drevený nástroj je opatrený drevenou radlicou, na ktorú je nasadené železné okutie podobné vyššie analyzovaným exemplárom²¹. Na základe tohto vyobrazenia sa vynára otázka využitia železného okutia k spevneniu drevených radlíc aj v období včasného stredoveku²². Žiaľ, archeologický materiál v tomto prípade neposkytuje žiadne dôkazy o existencii spomínaného náradia, preto využitie železného okutia ako súčasti radlice zostáva otáznou.

Stopy po orbovom náradí z obdobia včasného stredoveku nachádzame v archeologickom materiáli vo forme jeho železných častí: radlíc a krájadíel. Tieto typy radiel, resp. ich železné radlice, však neboli opatrené železným okutím. Napriek tomu, že tvar radlice, hlavne v dolnej časti čepele, je podobný tvaru železného okutia so špicatým ostrím, veľkostne sú tieto dva predmety dosť rozdielne²³. Navyše, druhý typ okutia, so širokým oblým ostrím, nie je vôbec podobný radliciám z tohto obdobia. Okrem toho takýto tvar ostria by znemožňoval efektívne rozrývať pôdu pomocou radla, na ktoré bola radlica pripevnená. Z toho dôvodu nepredpokladáme využitie ani tohto typu okutia k spevneniu včasnostredovekých radlíc.

Rozdelenie rýľa podľa spôsobu umiestnenia rukoväti k čepeli

Bohatý etnografický materiál hlavne z oblasti dnešného Maďarska, ako aj niektoré ikonografické pramene svedčia o používaní dvoch typov rýľa. Tie sa líšia v spôsobe upevnenia rukoväti k čepeli.

¹⁹ J. Musil (2002, 33-35) rozdelil lopaty na základe ikonografických prameňov do troch základných skupín, čím ich odlišuje od rýľov.

²⁰ Podľa Szabó/Grenander-Nyberg/Myrdal (1985, 20) najdôležitejší rozdiel v tvare spočíval v tom, že rýľ má rovné ramená slúžiace k našlapovaniu, lopata má ramená oválne a miskovitý tvar čepele. Autori ďalej odlišujú od týchto nástrojov ďalšie podobné drevené predmety ako sú veslá a pádla a to podľa tvaru a veľkosti čepele daného predmetu.

²¹ Podobným spôsobom sa realizátori expozície v Moravskom Zemskom múzeu v Brne z roku 2008 pokúsili zrekonštruovať orné náradie z hradiska tzv. Vysoká zahrada u Dolních Věstonic. Toto radlo pozostávalo z drevenej časti a železnej radlice, na ktorú bolo pripevnené železné okutie.

²² Podľa V. Šmelhausu (1980, 66) v stredoveku bola drevená radlica opatrená železným okutím hlavne v prípadoch obrábania pôdy na veľmi strmých svahoch.

²³ Maximálna šírka radlice zo sledovanej oblasti sa pohybuje v priemere od 7 do 9 cm. Maximálna šírka je približne 13-14 cm.

Symetrický rýľ

Tento typ rýľa má rukoväť umiestnenú v strede hornej časti čepele. Je to náradie, ktoré poznáme z ikonografických vyobrazení od včasného stredoveku až po novovek a taktiež z etnografických prameňov 19.-20. storočia v širšom priestore Európy.

Asymetrický rýľ

Náradie tohto typu má rukoväť umiestnenú na jednom z krajov hornej časti čepele tak, že celkový tvar rýľa (čepele aj s rukoväťou) pripomína písmeno „J“ (obr. 6, 7). Pôvod tohto typu hľadá L. Schmidt (1957, 403) na základe ikonografických prameňov z 10.-11. až z 13. storočia v oblasti severozápadnej Európy. Vďaka archeologickým výskumom môžeme ich existenciu, čiže aj používanie v tejto časti Európy doložiť už v období včasného stredoveku. Na viacerých lokalitách sa podarilo objaviť celodrevené rýle asymetrického tvaru z 9.-10. storočia, napríklad v oblasti dnešného Nórska na lokalite Oseberg alebo v Dánsku v Jellingu a Danewerku²⁴, alebo v Behren-Lübchin v Nemecku²⁵ (Szabó/Grenander-Nyberg/Myrdal 1985, 23) a i. Ich tvar a veľkosť často pripomína asymetrické rýle z nášho prostredia z neskoršieho obdobia, ako aj náradie používané v súčasnosti v oblasti Írska (Szabó/Grenander-Nyberg/Myrdal 1985, 23).

V oblasti strednej a juhovýchodnej Európy sa stretávame s týmto náradím v ikonografickom a etnografickom materiáli z obdobia neskorého stredoveku a novoveku v niektorých regiónoch dnešného Maďarska (Kovács 1938, 265²⁶; Müller 1982, 442), hlavne v okolí Kalotaszeg, Besenyő a Szegvár (obr. 6; Kósa 1977, 142, 143), na území Srbska (Schmidt 1957, 400-403) a Rumunska, hlavne z oblasti Târgu Mureș²⁷.

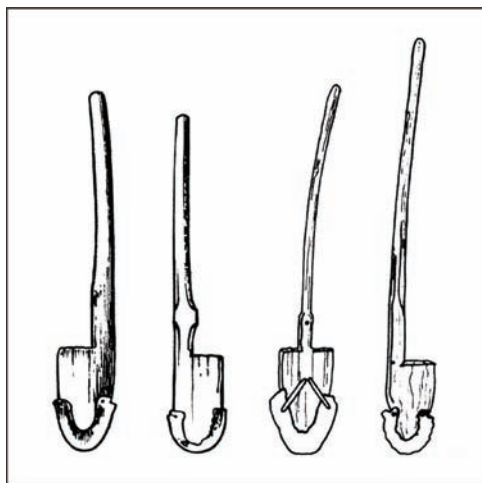
Z obdobia včasného stredoveku v stredoeurópskom priestore nie je možné jednoznačne doložiť prítomnosť asymetrického rýľa. Dôvodom je absencia jeho drevenej časti (na rozdiel od severských oblastí Európy), ktorej existencia je smerodajná pri určení celkového tvaru tohto náradia. Prevažne v hromadných nálezoch nachádzame len jeho železnú časť, okutie. Na základe neho možno predpokladať existenciu a používanie rýľa, avšak bez bližšieho určenia jeho celkového tvaru a typu. Z toho dôvodu je používanie asymetrického rýľa vo včasnom stredoveku na našom území zatiaľ len predpokladom. Jedinou indíciou jeho existencie by mohlo byť nerovnomerné opotrebovanie jednej z ramien okutia (obr. 5:2). K vysloveniu tohto predpokladu je nevyhnutná metalografická analýza okutia a experiment s asymetrickým rýľom.

²⁴ Tieto rýle sa vyznačujú tým, že sú asymetrické a ukončené priečkou, ktorá by mala charakterizovať tzv. prechodnú formu (Szabó/Grenander-Nyberg/Myrdal 1985, 23).

²⁵ Na tejto lokalite boli nájdené také asymetrické rýle bez priečky, ktoré mali nášlapnú plochu z oboch strán čepele (Szabó/Grenander-Nyberg/Myrdal 1985, 23).

²⁶ Podľa L. Kovácsa sa asymetrické rýle používali vo východnej časti Maďarska a Srbska, čiže v oblasti, ktorá bola po stáročia „izolovaná“ od strednej Európy (citované podľa Schmidt 1957, 401).

²⁷ Tieto rýle sú charakteristické tvarovou variabilitou, rozličnou veľkosťou celého rýľa alebo čepele, ako aj rozdielnym spôsobom vyhotovenia niektorých detailov a použitím rozdielnych druhov dreva k ich výrobe.

Obr. 6. Rekonštrukcia etnografického materiálu (cit. podľa Kósa 1977, 142, 143).

Experiment s replikou asymetrického rýľa

K rekonštrukcii výroby drevenej časti rýľa sme použili hlavne poznatky z príspevku o výrobe drevených nástrojov v ľudovom prostredí od K. Pavlišťika (1993). Podľa autora sa rýle vyrábali z čerstvo vyťatých stromov, hlavne z buku, menej z lípy alebo z topola²⁸. Časť zdravého, hladkého kmeňa príslušnej dĺžky bola na stojato v strede rozseknutá na dve polovice, tie sa rozštiepili na štvrtiny a štvrtina na menšie časti. Táto časť bola vypracovaná do tvaru nepravidelného lichobežníka. V predpokladanej dĺžke čepele bolo dvoma priečnymi rezmi odstránené prebytočné drevo, čím vznikla čepeľ a rukoväť náradia. Následne sa rukoväť otesala. Potom sa opracovala čepeľ do zodpovedajúceho tvaru (Pavlišťík 1993, 87, 88). Po konečných úpravách (brúsenie, zjemnenie povrchu) bol nástroj pripravený k práci.

Replika asymetrického rýľa (obr. 7) bola zhotovená z bukového dreva, z ktorého sa podobným spôsobom vysekli čepeľ a rukoväť. Na rozdiel od symetrického rýľa, v tomto prípade sa nevykonali dva rezy, rovnaké z oboch strán, ale len jeden hlbší, ktorý siahahal od kraja až po hrúbku plánovanej rukováti rýľa. Pri príprave tohto typu rýľa bolo dôležité si uvedomiť, že toto náradie je z pohľadu od rukováti k ostriu čepele (zhora dole), ako aj od jedného okraja k druhému okraju čepele, čiže k ramenám (zboka nabok) mierne, alebo aj viac ohnuté dovnútra. Tú časť označujeme ako prednú, čiže pracovnú, umožňujúcu lepšie naberanie zeminy (obr. 4). Podľa umiestenia rukováti k čepeľi poznáme rýle asymetrické pravostranné (rukoväť je umiestnená na pravej strane čepele, z pohľadu človeka pracujúceho s týmto rýľom) a ľavostranné (rukoväť je umiestnená na ľavej strane čepele). To znamená, že človek pracujúci s pravostranným asymetrickým

²⁸ J. Kramařík (1959, 257) uvádza na základe štúdia etnografického materiálu ešte zriedkavé použite jaseňa a hrabu. Celodrevené rýle pochádzajúce z 9. storočia z Elisenhofu boli vyrobené z jaseňa, jelše a dubu (Szabó/Grenander-Nyberg/Myrdal 1985, 20, 21)

rýľom má rukoväť rýľa umiestenú na pravej strane a zároveň vypuklú časť čepele orientovanú k sebe a časť ohnutú dovnútra od seba smerom k pôde, ktorú práve obrába.

Obr. 7. Replika asymetrického rýľa.

Rozmery drevenej časti repliky rýľa sa zhodujú s metrickými parametrami celodreveného asymetrického rýľa z obdobia včasného stredoveku z Osebergu (*Szabó/Grenander-Nyberg/Myrdal 1985*, obr. 20)²⁹. Tvar oboch nástrojov je veľmi podobný až na ukončenie čepele repliky, ktoré je viac oblé z dôvodu následného upevnenia železného okutia na túto časť (obr. 4, 7). Po získaní tohto tvaru sa rýľ upravil do konečnej formy. Takto zhotovený nástroj (bez železného okutia) sme následne použili k práci s pôdou v ornici s cieľom zistiť miesto najväčšej záťaže.

Práca s asymetrickým rýľom bola spočiatku veľmi namáhavá, pretože bolo obtiažne nadvihnúť rýľ, resp. vyzdvihnúť zeminu na rýli, keďže ťarcha zeminy spôsobovala prevracanie rýľa na jednu stranu. Jednoduchšie sa zdalo nevytiahnuť úplne rýľ s nabratou zeminou, iba povytiahnuť približne do polovice výšky čepele rýľa. V tom prípade sa pod ťarchou zeminy a vplyvom asymetrickej rukoväti nabratá zemina viac-menej sama prevrátila na pravú stranu. Pri tejto činnosti bola najviac zaťažená pravá strana čepele, resp. pravá časť ostria a pravá časť dolnej polovice čepele rýľa.

V prípade upevnenia železného okutia k tomuto rýľu, miesto najväčšej záťaže by bolo v mieste pravej strany okutia, hlavne v oblasti jeho pravého ramena. Z toho dôvodu

²⁹ Celková dĺžka oboch rýľov je 106 cm, z toho dĺžka čepele 29 cm, maximálna šírka čepele 16 cm, dĺžka rukoväti 77 cm.

sme k výrobe repliky železného okutia použili za vzor okutie s oblým, širokým ostrím z depotu v Moravskom Svätom Jáne. Tento exemplár má jedno z ramien viditeľne poškodené, vychýlené, alebo „roztvorené“ akoby častým namáhaním tejto časti okutia. Preto ďalším cieľom experimentu je overenie možného opotrebovania jednej z častí okutia pri nasadení na asymetrický rýľ.

Výrobu kovovej časti rýľa (okutia) sa podarilo rekonštruovať *R. Pleinero*vi (1962, 223; obr. 39:C). Podľa autora bolo kovanie vyhotovené z mäkkého železa, resp. železného plátu, ktorý sa rozkoval a upravil do tvaru podkovy asi vyseknutím. Do miesta v tvare „U“, ktoré týmto spôsobom vzniklo, sa privaril podkovovitý, zvlášť pripravený prúžok. Následne sa hrany zaostrili, prebili sa dierky pre klince. Povrchová tvrdosť sa zvyšovala naklepávaním za studena.

Replika okutia so širokým oblým ostrím bola vyrobená z mäkkého kujného železa, resp. z časti plechu tejto kvality. Podľa dopredu pripravenej a prekreslenej šablóny bol z tohto plechu (nemusel sa prekúvať, ani ťažovať) vystrihnutý predmet požadovaného tvaru. Potom sa predmet ďalej tvaroval na nákovke za studena pomocou oceľového kladiva. Následne sa okutie nasadilo na drevenú čepeľ s cieľom úpravy tvaru okutia. Táto železná časť bola pomocou dreveného kladiva tvarovaná tak, aby sme získali čo najmenšie medzery medzi drevenou a touto časťou. Po získaní požadovaného tvaru sa okutie znova upravovalo bez nasadenia na drevenú čepeľ. K vytvorenému železnému predmetu sa pripieval podkovovitý prúžok. Ten bol zhotovený podobne, ako je opísané pri rekonštrukcii výroby okutia podľa *R. Pleinera* (1962, 223). Hrany pripravovaného okutia sa nabrusili na brúsnom kameni, podobne ako v období stredoveku. K dohľadaniu povrchu boli následne použité jemnejšie brúsne papiere. Potom sa na ramenách vytvorili dierky pre nity. Nakoniec sa zvýšila povrchová tvrdosť predmetu podobne ako v predchádzajúcom prípade, nakovaním hrán (ostria) za studena a to pomocou kladiva na oceľovej nákovke. Takto zhotovené okutie bolo možné nasadiť na drevenú časť rýľa.

Asymetrický rýľ bol následne použitý k zemným prácam rôzneho charakteru s cieľom zistiť možnosť jednostranného opotrebovania okutia a zároveň overiť efektívnosť a spôsob práce s takýmto náradím. V prvej fáze sa s rýľom pracovalo na poli o výmere 4x3 m. Po zrýľovaní prvých dvoch radov, najskôr smerom zľava doprava a späť, sme zistili, že asymetrickým rýľom (v našom prípade pravostranným) sa efektívnejšie pracuje len v jednom smere a to sprava doľava. Po získaní prvej rutiny sa s týmto typom rýľa pracovalo veľmi efektívne, ale len vtedy, ak sa rýľ len nadvihol a zemina sa prevrážila na stranu. Pri tomto úkone bolo potrebné rýľ držať nižšie ako novodobý typ tohto náradia (rýľ s celokovovou čepeľou)³⁰ a zároveň sa s ním muselo pracovať pod ostrejšim uhlom, čiže bližšie pri zemi. V tomto prípade sa rýľ pod ťarchou nabratej zeminy samovoľne prevrátil na stranu (pri pravostrannom rýle na pravú stranu), akoby sa obracal o 180 stupňov okolo svojej osi (obr. 8) Dôsledkom tohto pohybu bolo prevrátenie a prekrytie pôdy bez väčšej námahy³¹. Po zrýľovaní celého skúšobného poľa

³⁰ Prácu s replikou asymetrického rýľa sme vedeli porovnať len so súčasným rýľom s celokovovou čepeľou. Drevený symetrický rýľ so železným okutím, resp. prácu s ním opísal *J. Musil* (2004a).

³¹ Napriek tomu, že drevený asymetrický rýľ so železným okutím bol ťažší ako

asymetrickým pravostranným rýľom bol na pravej strane poľa viditeľný hrebeň brázdy, na ľavej strane brázda, podobne ako v prípade orby radlom s asymetrickou radlicou.

Obr. 8. Pokus o rýľovanie s pravostranným dreveným rýľom

Repliku tohto náradia sme použili pri práci s dlhodobo neobrábanou pôdou obsahujúcou korene a menšie kmene stromov. Asymetrický rýľ sa pri vysekávaní tohto porastu javil ako nevhodný, pretože pri tejto činnosti sa s náradím pracuje pri inom uhle ako so symetrickým rýľom. Zároveň umiestnenie rukoväti znemožňovalo vhodné narábanie s náradím pri takejto činnosti.

Následne sme sa pokúsili pracovať s asymetrickým rýľom podobne ako so symetrickým s celokovovou čepeľou (vyzdvihnutie čepele plnej zeminou zo zeme a zároveň premiestnenie zeminu na požadované miesto). Tento spôsob práce s asymetrickým rýľom sme vykonávali pri výkopoch jamy o rozmeroch 1 x 2 m a pri výkope kolovej jamky. Po vytiahnutí rýľa s nabratou zeminou sa toto náradie samovoľne prevrátilo do pravej strany, avšak len s námahou sa zemina dala umiestniť na presne určené miesto. Okrem toho, vytiahnutie rýľa s čepeľou plnou zeminou bolo oveľa ťažšie a vyžadovalo si väčšiu námahu a silu, ako takýto spôsob práce so symetrickým rýľom. Na základe vyššie uvedených dôvodov predpokladáme, že asymetrický rýľ bol absolútne nevhodný pri hĺbení jám (kolových, alebo väčších, napr. hrobových a pod.). Taktiež pri ostatných prácach, ktoré si vyžadovali vyzdvihnutie a premiestnenie zeminu na iné miesto. Usudzujeme, že slúžil výlučne ako poľnohospodárske náradie pri rozrývaní a obracaní pôdy, čiže ako náhrada za radlo pri orbových prácach³² alebo pri obrábaní pôdy menších rozmerov (malé polia, záhradky).

Existenciu tohto typu náradia vo včasnom stredoveku sme sa pokúsili podložiť archeologickými dokladmi, čiže železným okutím s jednostranným opotrebovaním. Na základe experimentu nie je možné túto hypotézu doložiť. Po vykonaní niekoľkodňových úkonov s replikou asymetrického rýľa (kyprenie a prevracanie pôdy, hĺbenie jám, práca v kamenistom teréne, vysekávanie koreňov a menších kmeňov) možno konštatovať, že

novodobý symetrický s celodrevenou čepeľou, pri správnom (vyššie opísanom) postupe sa s ním pracovalo dosť rýchlo a veľmi efektívne.

³² K podobným výsledkom dospel aj R. Müller (1982, 442), alebo E. E. Evans (citované podľa Szabó/Grenander-Nyberg/Myrdal 1985, 23), podľa ktorého v dnešnom Írsku sa asymetrické rýle používajú výlučne k práci s pôdou: k jej obracaniu, ako aj k pestovaniu okrasných rastlín. Iného názoru je B. Gunda, podľa ktorého asymetrické rýle nie sú vhodné pri obrábaní pôdy. Slúžili skôr k odstraňovaniu koreňov a odhntých kmeňov zo zeme (citované podľa Schmidt 1957, 400).

po správnom upevnení okutia k drevenej časti nie je možné sledovať jednostranné opotrebovanie rýľa v podobe vychýlenia alebo „roztvorenia“ jedného z ramien okutia. Podľa názoru P. Francúza³³, v prípade takéhoto jednostranného opotrebovania by vtedajší kováči „chránili“ okutie viacerými nitmi alebo iným spôsobom upevnenia na strane, ktorá bola viac namáhaná, čo by sa prejavilo v archeologickom alebo etnografickom materiáli.

Opotrebovanie okutia záviselo skôr od kvality pôdy. Pri používaní rýľa v tvrdej alebo kamenitej pôde dochádza k rýchlejšiemu opotrebovaniu okutia, k jeho otupeniu³⁴. Prejavuje sa to zaoblením ostria, niekedy vykrivením spodnej časti ostria alebo stopami po kontakte s tvrdým materiálom (oškretie a pod). Stopy po vykývaní jedného z ramien nie je možné na základe experimentu sledovať³⁵.

Používanie asymetrického rýľa v období včasného stredoveku na Slovensku na základe dostupných výsledkov a existujúceho archeologického materiálu (železného okutia) zatiaľ zostáva len v rovine domnienky. Tú však umocňuje prítomnosť tohto náradia v neskoršom období a hlavne dobrá efektivita práce pri obrábaní a kyprení pôdy.

Použitie rýľa (v poľnohospodárstve) v období včasného stredoveku

Symetrický rýľ

Na základe vyššie spomenutých prameňov sa domnievame, že v období včasného stredoveku sa k rôznym účelom používali symetrické celodrevené a zároveň drevené rýle so železným okutím (obr. 1). Toto náradie mohlo byť použité pri získavaní pôdy, konkrétne pri odstraňovaní koreňov alebo vyschnutých pňov z budúceho poľa³⁶. Okrem toho sa toto náradie uplatnilo aj pri orbovom obrábaní stálych polí. Pri tejto činnosti pomocou radla mohol rýľ slúžiť k drveniu väčších hrúd zemin a k rozrušovaniu zemin pri orbe.

Významnou úlohou tohto náradia je jeho používanie pri ručnom obrábaní polí³⁷. Vtedy plní dôležitú funkciu, úplne nahrádza radlo, resp. orbu radlom. Písomným dokladom používania rýľa pri orbových prácach je aj nariadenie z poľnohospodárskeho zákona Nomos Georgikos z Byzantskej ríše (8. storočie), podľa ktorého mal byť potrestaný každý, kto ukradol rýľ alebo motyku. Tento zákon platil až do zavedenia pluhu do orbových prác (Henning 1998, 23)³⁸. Z obdobia vrcholného stredoveku pochádza vyobrazenie prác s rýľom na poli z Obrázkovej kroniky z 12. storočia (Pöttler 1998, obr. XXIII), výjav Adama s rýľom (Kramářik 1959, 250) alebo z Breviára kláštora sv.

³³ Bc. P. Francúzovi týmto ďakujem za odborné konzultácie a výrobu repliky železného okutia rýľa.

³⁴ V prípade použitia mäkkého železa k výrobe okutia, sa táto časť mohla pokriviť.

³⁵ K podrobnejšiemu rozboru by mohla snáď prispieť metalografická analýza okutí a dlhodobšie používanie repliky takéhoto typu rýľa. Metalografickej analýze boli podrobené len niektoré okutia (Pleiner 1962).

³⁶ Používanie rýľa k tomuto účelu možno nájsť aj na ikonografických vyobrazeniach, napr. na miniatúre zo života Antonija Sijského zo 17. storočia (Beranová 2006, obr. 24).

³⁷ J. Musil (2002, 6) spomína využitie ručných „kopacích“ nástrojov aj pri zahrňovaní osiva.

³⁸ O rozšírení tohto typu nástroja svedčia aj písomné pramene z oblasti strednej Európy z obdobia vrcholného a neskorého stredoveku (Musil 2004b, 45).

Juraja v Prahe, okolo roku 1400 (Beranová 2005, obr. 6)³⁹. Tento spôsob obrábania pôdy pokračoval aj v období novoveku. Tzv. motykové hospodárenie, predpokladom ktorého bola existencia vhodného náradia (rýľ, motyka a krompáč), bolo rozšírené ešte v 50-tych rokoch 20. storočia v horských oblastiach severného Slovenska (Slavkovský 2009, 45), ako aj v iných regiónoch, napr. v horských oblastiach dnešného Maďarska (Kósa 1977, 143; Schmidt 1957, 400) a i.

K ručnému obrábaniu pôdy sa rýľ využíval aj pri pestovaní zeleniny, ako aj pri práci vo viníci, dôkazom čoho je bohatý ikonografický materiál. Z obdobia vrcholného stredoveku sú to napríklad vyobrazenia z Velislavovej biblie. Noe obrába vinicu a Podobenstvo o viníci (Kramářik 1959, 251) alebo výjav prác vo viníci s rýľom z Litoměřického kancionálu z r. 1563 (Drábiková 1989, 97).

V neskoršom období nachádza toto náradie aj ďalšie uplatnenie, pri práci v sadoch a záhradách. Ikonografickým dokladom je napr. miniatúra iniciály písmena C z diela Petra de Crescentiis z r. 1490 (Beranová 2005, obr. 15).

Mimo poľnohospodárstva mohli byť tieto typy rýľov využité pri zemných prácach rôzneho charakteru: pri hĺbení jám rôznych tvarov a funkcií zásobných, hrobových, kolových jám a studní. Rýle, podobne ako v období vrcholného stredoveku (Čaplovič 1993, 215; Slivka 1981, 220), sa pravdepodobne používali aj v období včasného stredoveku pri stavebných prácach. Pri budovaní a hĺbení stredovekých fortifikačných systémov, pri rôznych úpravách terénu, ako je napríklad spevnenie a úprava brehu potoka znázornená na vyobrazení Naplnenia potoka vodou z Biblie Václava IV. (Kramářik 1959, 255).

Asymetrický rýľ

Pri predpoklade existencie tohto typu rýľa vo včasnom stredoveku možno uvažovať, že išlo o výhradne poľnohospodárske náradie využívané pri rozrývaní a obracaní pôdy. Asymetrický rýľ mohol slúžiť ako náhrada za radlo pri orbových prácach alebo ako náradie k ručnému obrábaniu menších políčok/záhradiek určených na pestovanie zeleniny podobne ako v novoveku.

Záver

Na základe viacerých indícií (ikonografického materiálu zo sledovanej oblasti z neskoršieho obdobia, archeologických nálezov celodrevených rýľov z oblasti severnej Európy z obdobia včasného stredoveku a etnografických analógií) predpokladáme na území dnešného Slovenska vo včasnom stredoveku používanie rýľa ako viacúčelového náradia. Tento nástroj možno rozdeliť podľa výrobného materiálu na dve skupiny: celodrevené rýle a drevené rýle so železným okutím.

Železné okutie okrem úlohy spevnenia čepele rýľa mohlo plniť podobnú funkciu aj pri iných nástrojoch: lopate alebo drevenej radlici. Najpravdepodobnejšie sa však javí jeho využitie práve k spevneniu čepele rýľa. Okutia z toho obdobia delíme na dva typy, so špicatým a so zaobleným ostrím.

³⁹ Ikonografické vyobrazenia rýľa z obdobia vrcholného a neskorého stredoveku a novoveku v Čechách spracoval J. Musil (2004b, 46). Drevený rýľ so železným okutím na vyobrazeniach z východnej Európy z obdobia vrcholného stredoveku uvádza J. Kramářik (1959, 248).

Podľa spôsobu umiestnenia rukováti k čepeli možno rýľe (celodrevené ako aj drevené so železným okutím) ďalej deliť na symetrické a asymetrické. Prvý typ má široké využitie nielen v poľnohospodárstve, ale aj mimo neho. Existenciu druhého typu, asymetrického rýľa, možno na sledovanom území v období včasného stredoveku zatiaľ len predpokladať. Okrem ikonografických prameňov a nálezov asymetrických celodrevených rýľov z oblasti severnej a severozápadnej Európy tomu nasvedčujú aj výsledky nášho experimentu. Na základe neho predpokladáme používanie tohto typu rýľa výlučne k práci v poľnohospodárstve, konkrétne pri rozrývaní a obracaní pôdy, či už ako náhrada radla pri orbových prácach alebo pri obrábaní pôdy menších rozmerov. Z toho dôvodu môžeme asymetrický rýľ označiť ako poľnohospodárske náradie.

Posuzoval

Doc. PhDr. Jozef Zábojník, CSc.

Literatúra

Bartošková 1986 – A. Bartošková: Slovanské depoty železných predmetů v Československu. Praha 1986.

Belcredi 2006 – L. Belcredi: Bystřec. O založení, životě a zániku středověké vsi. Archeologický výzkum zaniklé středověké vsi Bystřece 1975-2005. Brno 2006.

Beranová 1980 – M. Beranová: Zemědělství starých Slovanů. Praha 1980.

Beranová 2005 – M. Beranová: Jídlo a pití v pravěku a ve středověku. Praha 2005.

Beranová 2006 – M. Beranová: Způsoby obdělávání polí od pravěku do středověku. Archeologie ve středních Čechách 10, 2006, 11-110.

Bukowska-Gedigova/Gediga 1986 – J. Bukowska-Gedigova/B. Gediga: Wczesnośredniowieczny gród na ostrówku w Opolu. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1986.

Capelle 1997 – T. Capelle: Die Frühgeschichte (1.-9. Jahrhundert ohne römische Provinzen). In: J. Lünig/ A. Jockenhövel / H. Bender / T. Capelle: Deutsche Agrargeschichte Vor- und Frühgeschichte. Stuttgart 1997, 375-460.

Capelle 2005 – T. Capelle: Spaten. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. 29 Band. Walter de Gruyter-Berlin-New York 2005, 326-328.

Čaplovič 1993 – P. Čaplovič: Nález železného okutia rýľa z Barce. Vsl. Pravek 4, 1993, 215-217.

Drábiková 1989 – E. Drábiková: Člověk vo vinici. Bratislava 1989.

Eisner 1941 – J. Eisner: Ein Hortfund der älteren Burgwallzeit aus der Slowakei. Altböhmen u. Altmähren 1, 1941, 153-171.

Henning 1987 – J. Henning: Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Schiften zur Ur- und Frühgeschichte 42. Berlin 1987.

Henning 1998 – J. Henning: Ackergeräte. In: Ch. Lübke (Hrsg.): Enzyklopädie zur Geschichte des östlichen Europa (6.-13. Jahrhundert). Heft „A“. Greifswald 1998, 20-24.

Kovács 1938 – L. Kovács: Ackergeräte in Ungarn. Ungarische Jahrbücher XVIII. Berlin 1938.

- Kósa 1977* – L. Kósa: Ásó. In: Magyar néprajzi lexikon 1. Budapest 1977, 141-143.
- Kramařík 1959* – J. Kramařík: Dřevěné rýče se železným okutím v českých zemích. Československá etnografie 7, 1959, 244-261.
- Lutovský 2001* – M. Lutovský: Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha 2001.
- Musil 2002* – J. Musil: Dřevěné rýče a lopaty se železným okutím se zvláštním zřetelem k českým zemím. Seminárna práca. Brno 2002. nepublikované
- Musil 2004a* – J. Musil: Experiment s replikami středověkého okovaného rýče. Rekonstrukce a experiment v archeologii 5, 2004, 223 – 232.
- Musil 2004b* – J. Musil: Nálezy kování dřevěných rýčů ve východních Čechách se zvláštním zřetelem ke Chrudimsku. In: Chrudimský vlastivědný sborník 8. Chrudim 2004, 43-54.
- Musil 2008* – J. Musil: Nové nálezy kování dřevěných rýčů a lopat z východních Čech. Časopis Společnosti přátel starožitností 116, 2008, č. 4, 240-246.
- Müller 1982* – R. Müller: A mezőgazdasági vaseszközök Magyarországon a késővaskortól a törökök végéig. In: Zalai Gyűjtemény 19, Zalaegerszeg 1982.
- Orlandini 1965* – P. Orlandini: Attrezzi da lavoro in ferre del periodo arcaico e classico nella Sicilia Greca, Economia e storia 3, 445-447.
- Pavlištík 1993* – K. Pavlištík: Domácká výroba dřevěného náradí a náčiní na Podřevnicku. Zlín 1993.
- Pieta 2008* – K. Pieta: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Nitra 2008.
- Pleiner 1962* – R. Pleiner: Staré evropské kovárství. Praha 1962.
- Poláček 2003* – L. Poláček: Landwirtschaftliche Geräte aus Mikulčice. In: L. Poláček (hrsg.): Studien zum Burgwall von Mikulčice V. Brno 2003, 591-707.
- Poláček/Marek/Skopál 2000* – Holzfunde aus Mikulčice. In: L. Poláček (hrsg.): Studien zum Burgwall von Mikulčice IV. Brno 2000, 177-302.
- Pöttler 1998* – V. H. Pöttler: Bäuerliche Fahrzeuge und Arbeitsgeräte. Ein Ausstellungsbegleiter. Stübling 1998.
- Schmidt 1957* – L. Schmidt: Der randbeschlagene Holzspaten in Ostmitteleuropa. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 3, 1957, 388-406.
- Schuldt 1985* – Groß Raden. Ein slawischer Tempelort des 9./10. Jahrhunderts in Mecklenburg. Schriften zur Ur-und Frühgeschichte 39. Berlin 1985.
- Slavkovský 2009* – P. Slavkovský: Svet na odchode. Tradičná agrárna kultúra Slovákov v strednej a južnej Európe. Bratislava 2009.
- Slivka 1977* – M. Slivka: Počiatky osídlenia Trebišova a jeho okolia. Nové obzory 19, 1977, 197-232.
- Slivka 1981* – M. Slivka: Stredoveké hutníctvo a kováčstvo na východnom Slovensku. 3. časť. Remeselnícke nástroje. Historica Carpatica 12, 1981, 211-275.
- Szabó/Grenander-Nyberg/Myrdal 1985* – Szabó, M./Grenander-Nyberg G./Myrdal, J.: Die Holzfunde aus der frühgeschichtlichen Wurt Elisenhof. In: Elisenhof. Die Ergebnisse der Ausgrabung der Frühgeschichtlichen Marschensiedlung beim Elisenhof

in Eiderstedt 1957/58 und 1961/64. Band 5. Frankfurt am Main-Bern-New York 1985, 1- 217.

Šmelhaus 1980 - V. Šmelhaus: Kapitoly z dějin zemědělství a lesnictví. Praha 1980.

Váňa 1954 – Z. Váňa: Maďari a Slované ve světle archeologických nálezů X.-XII století. Slov. Arch 2, 1954, 51-104.

Zuzana BORZOVÁ: Spaten im Frühmittelalter und seine Verwendung (nicht nur) im Ackerbau. Auf dem Gebiet der heutigen Slowakei wird die Verwendung des Spatens als eines Mehrzweckswerkzeugs auch im Frühmittelalter angenommen. Diese Tatsache belegen auch Belege unterschiedlichen Charakters: ikonographische Quellen aus dem verfolgten Gebiet aus der späteren Zeit, archäologische Funde von Spaten aus Holz im Gebiet von Nordeuropa aus dem Frühmittelalter, ethnographisches Materials.

Dieses Werkzeug lässt sich nach der Art des Fertigungsmaterials in zwei Gruppen einteilen: Spaten aus Holz und Holzspaten mit eisernem Beschlag.

Der eiserne Beschlag hat die Spatenklinge verfestigt, aber er kann eine ähnliche Funktion auch bei anderen Werkzeugen gehabt haben: z.B. bei Schaufel oder Holzpflug. Es ist aber sehr wahrscheinlich, dass der Beschlag zur Verfestigung der Spatenklinge diene. Die Beschläge aus dieser Zeit werden in zwei Gruppen eingeteilt. Die erste Gruppe bilden Beschläge mit gespitzter Schneide und zur zweiten Gruppe gehören Beschläge mit abgerundeter Schneide.

Nach der Art der Platzierung des Griffes zur Klinge lassen sich Spaten (Spaten aus Holz wie auch die Holzspaten mit eisernem Beschlag) weiter in asymmetrische und symmetrische Spaten einteilen. Der erste Typ findet eine breite Verwendung nicht nur in der Landwirtschaft, sondern auch außerhalb der Landwirtschaft. Die Existenz des zweiten Typs, des asymmetrischen Spatens, lässt sich auf dem verfolgten Gebiet im Frühmittelalter nur voraussetzen. Außer den ikonographischen Quellen und Funden von asymmetrischen Spaten aus Holz im Gebiet von Nord- und Nordwesteuropa belegen unsere Annahme auch die Ergebnisse unseres Experiments. Anhand unseres Experiments wird angenommen, dass dieser Typ des Spatens nur bei der landwirtschaftlichen Arbeit verwendet wurde, und zwar entweder beim Lockern und Wenden der Erde oder als Ersatz des Hakenpflugs beim Pflügen von kleineren Flächen. Aus diesem Grund kann der asymmetrische Spaten als landwirtschaftliches Gerät genannt werden.

HISTÓRIA

PRVÁ FÁZA POVOJNOVÉHO VÝVOJA ŽIDOVSKÉJ MINORITY NA PRÍKLADE ČLENOV ŽIDOVSKÉJ NÁBOŽENSKEJ OBCE

Peter HUDÁK

Peter HUDÁK: THE FIRST PHASE OF POSTWAR DEVELOPMENT OF THE JEWISH MINORITY ON EXAMPLE OF MEMBERS OF THE JEWISH COMMUNITY. This study deals with the fate of the Bardejov Jewish community during the first months after the liberation. The first part focuses on the process of repatriation, activities of the Czechoslovak Office for Repatriation and other local offices, and creates a schematic model of the return of the Jewish survivors to Bardejov. The main part is devoted to a detailed statistical analysis of the survivors from different perspectives. The analysis of the obtained information allows the creation of a more realistic picture of the post-war Jewish community. This part gives a detailed analysis of the mental and physical condition of the survivors and the impact of the consequences of racial persecution on everyday life. The final section is devoted to issues which complicated the relationship between the majority population and the Jewish minority like social support, the integration process, and the numerous efforts of Jews to reclaim their property.

Osud židovskej komunity v povojnovom období patrí medzi málo prebádané obdobie moderných slovenských dejín. Príklad členov bardejovskej židovskej komunity umožní pochopiť komplikovanosť doby a priblíži problémy s ktorými sa stretávali a determinovali budúcnosť židovskej minority na Slovensku ako takej.

Spojenecké vojská začiatkom roka 1945 postupne oslobodzovali všetky koncentračné tábory. Oslobodenie neznamenalo len úľavu, ale tiež závažné rozhodnutie vrátiť sa domov, resp. emigrovať. Oslobodené osoby boli automaticky klasifikované medzinárodné akceptovaným štatútom utečenca DP.¹ Viac ako 250 000 židovských utečencov sa z rôznych príčin nemohlo alebo odmietlo vrátiť domov. Smrť blízkych osôb a individuálne okolnosti priviedli mnohých na myšlienku emigrácie do Palestíny, Spojených štátov amerických alebo iných krajín.² Pred emigráciou hľadali útočisko v DP táboroch v Nemecku, Rakúsku a Taliansku, ktoré boli zriadené UNRRA-ou, Joint-om, HIAS-ou

¹ Tzv. displaced persons (DPs) boli osoby donútené opustiť domovskú krajinu v dôsledku udalostí vedúcich k vypuknutiu druhej svetovej vojny a po oslobodení neboli schopné alebo ochotné vrátiť sa do domovskej krajiny z dôvodu strachu z prenasledovania pre rasového, náboženského alebo politického presvedčenia.

² „First of all, they tried to find other family members who had survived. Those who had been deported to camps after having spent a long time in ghettos were generally aware that there was no one left to look for, and there was nothing left for them to return to.“

KLEIMAN, Yehudit – SPRINGER-AHARONI, Nina (ed.). *The Anguish of Liberation. Testimonies from 1945*. Jerusalem: YAD VASHEM, 1995, s. 6.

„Najprv sa snažili nájsť iných členov rodiny, ktorí prežili. Ti, ktorí boli deportovaní do táborov po tom, čo strávili dlhý čas v getách, všeobecne boli informovaní, že nebolo koho hľadať a nezostalo nič prečo sa vrátiť.“

pre podporu imigrácie a ostatnými židovskými charitatívnymi organizáciami.³ Obdobie po oslobodení charakterizovala snaha nájsť príbuzné osoby. Červený kríž, centrá pomoci v DP táboroch a „*rôzne združenia pre utečencov spolupracovali na vytvorení medzinárodného pátracieho servisu. Zostavili zoznam preživších osôb, ktorý bol k dispozícii v Európe a zámorí*“.⁴ Oslobodení Židia nechceli emigrovať dovtedy, kým nezistili, či niekto z ich blízkych neprežil.⁵ Aby zistili reálny stav, museli sa nevyhnutne vrátiť domov, resp. bezmocne vyčkávať. „*Vrátili sa len preto, že chceli vedieť, že kto prežil. Nebola vôbec možnosť ináč ako sa dívať na Red Cross zoznam [zoznam Červeného kríža – P.H.], či našli meno. Neboli telefóny ... nikto nevedel to. Myslel, že keď sa vráti domov, tak sa dozvie, kto žije a myslel, že sa dozvie čo žije, čo kto nežije. Ak sa niekto vrátil a nikto nebol tam, tak trvalo niekoľko a odišli. Alebo do Prahy, alebo do Bratislavy alebo iného mesta ... a veľa sa vrátili tiež do Nemecka, do DP camps [DP tábory – P.H.], lebo chceli odísť niekde do sveta.*“⁶ Po skončení vojny milióny utečencov a obetí rasového prenasledovania v celej Európe repatriovali domov. Návrat osôb oslobodených z koncentračných táboroch explicitne determinoval ich zdravotný a v rovnakej miere aj ich stav psychický stav, na ktorom sa negatívne podpísala dlhodobá internácia a nehumánne životné podmienky v táboroch. Medzi frekventované ochorenia patrili týfus, tuberkulóza či iné. Prvé dni po oslobodení boli obzvlášť kritické, pretože v táboroch absentovala adekvátna lekárska

³ Správa Spojených národov pre pomoc a obnovu (The United Nations Relief and Rehabilitation Administration; UNRRA) bola medzinárodná organizácia založená na základe Washingtonskej dohody v roku 1943. Jej cieľom bolo poskytnúť ekonomickú pomoc Európskym národom po skončení druhej svetovej vojny a zabezpečiť repatriáciu a poskytnúť pomoc utečencom a to všetko pod kontrolou Spojencov. UNRRA bola riadená Vrchným veliteľstvom spojeneckých expedičných síl v Európe (SHAEPF). Manažovala dvadsaťtri nezávislých dobrovoľníckych organizácií ako napríklad Americký židovský charitatívny výbor (American Jewish Joint Distribution Committee; Joint), Hebrejská spoločnosť pre podporu imigrantov (Hebrew Immigrant Aid Society; HIAS) alebo Organizácia pre rehabilitáciu prostredníctvom odbornej prípravy (Organization for Rehabilitation through Training; ORT). Na konci roka 1945 DP tábory získali väčšiu samostatnosť, a tak dobrovoľnícke organizácie fungovali nezávisle. Napriek tomu bola UNRRA aj naďalej hlavným zamestnávateľ DP-čkárov. Masívne a dlhodobé úsilie pomôcť vyčerpalo finančné prostriedky UNRRA-y už v roku 1947. Na základe iniciatívy USA a Veľkej Británie bolo v tom roku uznesením Valného zhromaždenia OSN zrušená. Jej úlohy prevzala nástupnícka organizácia Medzinárodná organizácia pre utečencov (IRO), ktorá v roku 1948 prevzala starostlivosť o 643 000 DP-čkárov. Dostupné na <http://www.ushmm.org/wlc/article.php?ModuleId=10005685> (7. 3. 2010)

⁴ „*Various refugee associations cooperated to establish an international tracing service. They drew up lists of survivors which they made available in Europe and overseas.*“

Dostupné na <http://www.holocaust.com.au/lb/rebuilding.htm> (12. 3. 2010)

⁵ „*...those who were uprooted from their surroundings and were transported to the camps immediately... were left with a feeling of uncertainty, perhaps even of hope.*“

KLEIMAN – SPRINGER-AHARONI, ref. 2, s. 6.

„*...ti čo boli vyvrhnutí z ich okolia a boli okamžite deportovaní do táborov... žili s pocitom neistoty, a dokonca nádeje...*“, že ich blízki žijú.

⁶ Výpoveď Mayera Schöndorfa, 21. 4. 2009, Krakov, Poľsko, audiozáznam, archív autora.

pomoc. Epidémie či prvý kontakt narušeného metabolizmu s jedlom mali za následok enormnú úmrtnosť. Ak sa oslobodeným Židom podarilo prežiť a nadobudli minimálne fyzické sily, repatriovali domov. *„Na ďalší deň prišli Američania a musím povedať, že to bola chvíľa, o ktorej sme len snívali... mal som vši a dostal som tyfus. ...Odviedli ma. Bol som extrémne chorý a nevedel som, čo sa so mnou stane. Jeden z nemeckých väzňov z Wehrmachtu sa o mňa staral 24 hodín denne. Môj bratranec ma prišiel pozrieť niekoľkokrát a opýtal sa ma, čo pre mňa môže urobiť. Pretože som bol veľmi chorý, povedal som mu z nejakého dôvodu, ktorý neviem dodnes, že mi môže pomôcť a vylieči ma jedine, ak mi dá citrón. Viete, bolo ľahšie získať diamant veľkosti citrónu ako získať citrón. On to dokázal, keď išiel do Weimaru, našiel židovského kaplána a priniesol mi citrón. Vyláčil mi citrón, vypil som džús a na druhý deň moja horúčka skončila. A opäť som sa vrátil do života. Šiel som späť do Prahy, pretože každý odchádzal. A ja som bol príliš chorý na odchod. Patril som medzi posledných väzňov v Buchenwalde. Bol som evakuovaný, Rusi prevzali kontrolu nad Buchenwaldom, aj keď Američania ho oslobodili, nakoniec ho ovládli Rusi. Každý, kto chcel ísť domov, musel ísť na námestie na vrchole kopca, kde mal byť nákladiak, ktorý ho vyzdvihne. Postavil som sa na kolená, doslova sa postavil na kolená a vyšplhal som sa na nákladiak, ktorý zastavili dievčatá, ktoré šli z Bergen Belsenu, a tiež išli do Prahy, pretože každý, kto šiel do Československa, bol odvezený do Prahy. A znova som bol šťastný. V tej skupine boli nejaké dievčatá z Bardejova alebo okolia. Zistili kto som. Tak som sa vrátil domov. ...Vzali ma pod ochranné krídla, ochraňovali ma.“*⁷

Návrat repatriantov komplikovala zdevastovaná infraštruktúra, absencia verejnej dopravy a v jednotlivých krajinách transformácia politických režimov. Zdlhavý a náročný

⁷ „At the following day the Americans came and it is need to say this was the time that we were only dreaming of... I had lice and did get typhoid. ...They took me down. I was extremely sick and I did not know what was going with me. I had a one of the german prisoners from the Wehrmacht staying with me 24 hours a day watching over me. My cousin came down to see me a number of times and asked me what he can do for me. Because I was so sick I said for whatever reason therefore I don't know till today. I said only thing that can help me and cure me through in if he get me a lemon. Well, it was easier to get a diamond the size of lemon than to get a lemon. And how he managed when he went to Weimar he found the Jewish caplan and he brought me a lemon. He squeezed the lemon out, I drunk the juice and the next day my fever broke. And I was back alive again. He went back to Prague, because everybody was leaving. I was too sick to depart to the extended I was among the last prisoners in Buchenwald. They evacuated it because the Russians were taking over the Buchenwald even to the Americans have liberated, but the Russians had been taking it over so that was the final call. Anybody wants to go back to his homeland, must come to the square on the top of the hill and there will be trucks picking you up. I made up on my knees literally growing up on my knees to get up and I got onto one of the trucks which stopped by the girls that were coming from Bergen Belsen and they were also going to Prague because anybody coming from Czechoslovakia was being taken to Prague. And again I was lucky. In that group of girls were some girls from Bardejov and also the surrounding areas. They found out who I am. That I wanna back home. ...They took me under their wings, they watched over me.“

Výpoveď Mayera Schöndorfa, 13. 11. 1997, Cote St. Luc, Kanada, videonahrávka, archív USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education, číslo interview 35588.

proces repatriácie mal množstvo podôb. Repatrianti migrovali individuálne, v sovietskych vojenských kolónach smerujúcich na východ alebo v hromadných transportoch organizovaných národnými vládami v koordinácii s UNRRA-ou. Priebeh repatriácie vzhľadom na individuálnosť foriem a kvantum repatriovaných osôb možno ilustrovať iba v kontúrach. Vo viacerých európskych štátoch boli na základe medzinárodných dohôd vytvorené repatriačné úrady, ktoré organizovali repatriáciu vlastných, ale aj cudzích štátnych príslušníkov. Československo zriadilo repatriačný odbor na ministerstve ochrany práce a sociálnej starostlivosti. Na území Slovenska plnil repatriačné funkcie zvláštny odbor poverenictva sociálnej starostlivosti (PSS). Československý repatriačný úrad zastupovali v zahraničí repatriačné misie kooperujúce s Červeným krížom.⁸ Dané inštitúcie asistovali miestnym vládam pri repatriácii československých štátnych príslušníkov a koordinovali transport cudzích repatriantov cez československé územie. Československí repatrianti sa pred vstupom na územie vlasti museli podrobiť riadnemu úradnému šetreniu. Zastupiteľské úrady v zahraničí v mene repatriantov požiadali domovské ministerstvo zahraničných vecí o povolenie na návrat. Následne ministerstvo alebo poverenictvo vnútra preverilo minulosť a bezúhonnosť žiadateľov. Ak vydalo kladné stanovisko a ministerstvo práce a sociálnej starostlivosti neinterpelovalo, mohli sa vrátiť domov. Repatrianti sa súčasne prihlasovali na miestnom repatriačnom úrade, ktorý zisťoval ich národnosť, štátnu príslušnosť, určil cieľ návratu a vydal osvedčenie o repatriácii, ktorý oprávňoval repatrianta na zaradenie do hromadného transportu smerujúceho do vlasti. „*Velká část přepravovaných osob... přešla mnohými různými tábory, v kterých se vyskytl brušný tyfus alebo aj škurnitý tyfus, nehovoriac o různých akutních chorobách kožných. Vagóny sloužící k dopravě osob sú neustále v prevádzke, ktorých čisteniu a dezinfekcii sa nevenovala žiadna starostlivosť.*“⁹ Československo ako cieľová a tranzitná krajina sa do konca mája 1948 postaralo o 148 000 repatriantov. Náklady na vybavovanie repatriačnej agendy dosiahli enormnú výšku 148 miliónov korún.¹⁰ „*Prvé dni a měsíce po skončení vojny vracali se repatrianti po šťastlivom prežití všetkých útrap... Pricházali transportmi i vlakmi, na vozoch i vozíčkoch a na různých dopravných prostředcích. Ba i pěši. ...Zbedačení i vyhladování, chatrne a různé oblečení a s tvárami, na kterých sa zračili stopy po přežitých útrapách.*“¹¹ Starostlivosť o repatriantov organizoval repatriačný odbor ministerstva zdravia a sociálnej starostlivosti, ktorému podliehal Československý repatriačný úrad spravujúci repatriačné a rekreačné strediská rozmiestnené po celom území štátu. Aktivita jednotlivých pobočiek kontrolovali národné výbory alebo lokálne ich zastupoval repatriačný úrad.¹² Národné výbory permanentne

⁸ Najvzdialenejšia bola československá repatriačná misia pôsobiaca na Generálnom konzuláte Československej republiky v Jeruzaleme. Židovským občanom pomáhala získať repatriačné víza na vysťahovanie sa do Palestíny. Taktiež zabezpečovala príchod členov československej zahraničnej armády.

MV SR, SNA, f. PV – všeob., š. 224, s. Ministerstvo zahraničných vecí – československá repatriačná misia – zisťovanie národností.

MV SR, SNA, f. ÚP SNR, š. 264, s. 38.

⁹ MV SR, SNA, f. PV – bezp., š. 445, s. Československá repatriačná komisia v Katoviciach.

¹⁰ MV SR, SNA, f. ÚP SNR, š. 462, s. Uvoľnenie sumy 148 mil. korún na úkor rozpočtu 1945 a na hradenie trov repatriačnej agendy.

¹¹ MV SR, SNA, f. PV – prez., š. 33, s. 522/1. Správy poverenictva pre sociálnu spravodlivosť. Buletin č. 1.

¹² MV SR, SNA, f. SNR – PSS, š. 33, s. 3257/2.

manažovali prídely potravín, zabezpečovali ubytovanie a stravovanie repatriantov. „Veľmi dôležitým úkolom bolo mimo iného i ošatenie repatriantov, ktoré sa prevádzalo postupne po celom Slovensku z rôzneho šatstva, ktoré do ČSR poslala UNRRA a zo zbierok medzi samotným obyvateľstvom. Po zdravotnej stránke bola a je situácia repatriantov veľmi povážlivá, keďže asi 40 % z nich trpí nemocou TBC a z toho asi 25 % vyžadovalo okamžitej ústavnej liečby.“¹³ Národné výbory osobitne dbali o riadne plnenie ambulantnej, ústavnej alebo nemocničnej liečby a rekreácie, čím sa snažili o prevenciu šírenia nákazlivých chorôb.

Rozsiahla pomoc repatriantom finančne zaťažovala verejnú správu. „Len okres popradský vydal ¾ milióna na tento účel. ... V okrese je denne 300 – 500 ľudí.“¹⁴ Miestna štátna správa spočiatku nedostala žiadnu finančnú kompenzáciu za plnenie repatričných úloh, aj keď cez územie východného Slovenska pravidelne prechádzalo niekoľko stoviek väzňov z koncentračných táborov v Poľsku. Okresný národný výbor (ONV) mal povinnosť poskytnúť repatriantom finančnú podporu vo výške až 5 000 korún, čo v čase celkového deficitu a vojnu poznačenom kraji vyvolávalo negatívne nálady obyvateľstva s občasnými sklonmi k antisemitizmu. Paralelne so znepokojením sa objavili podozrenia, že poskytnutá finančná podpora bola zneužitá a „nevieme, či je to zlučiteľné s našimi záujmami, a či je vôbec našou povinnosťou podporovať cudzích štátnych príslušníkov“.¹⁵ Obavy úradníkov, že výdavky nebudú nikdy kompenzované, boli bezpredmetné, pretože PSS časom refundovalo výdavky spojené s repatriáciou z prostriedkov UNRRA-y.¹⁶

Repatrianti sa v priebehu návratu pravidelne zastavovali v repatričných a záchytných centrách. Významným centrom na trase Praha – východné Slovensko bola Bratislava. Analogicky ako v iných mestách sa repatrianti najprv sústredili v záchytných strediskách. Povinne sa museli podrobiť práškovej alebo parnej dezinfekcii, potom ich pridelili do ubikácií a poskytl im stravu. Následne repatrianti smerovali na zvláštny odbor PSS, kde prebiehal ich súpis a roztriedenie. Každý repatriant dostal na mieste legitimáciu a podporu 1 000 korún. „Repatrianti, ktorí mali spoločnú cestu do svojich domovov, boli odtransportovaní hromadným sprievodným listom do príslušných repatričných stredísk, kde o nich bolo tiež patričným spôsobom postarané“, a tak sa po dlhotrvajúcej ceste Židia

MV SR, SNA, f. ÚP SNR, š. 462, s. Repatrianti, sociálna starostlivosť – zaistenie spolupráce všetkých zložiek verejnej správy.

¹³ MV SR, SNA, f. PV – prez., š. 33, s. 522/1. Správy poverenctva pre sociálnu spravodlivosť. Buletin č. 1.

¹⁴ MV SR, SNA, f. SNR – zápis., inv. j. kniha 1., s. 5. zasadnutie z 26. mája 1945.

¹⁵ MV SR, SNA, f. SNR – zápis., inv. j. kniha 1., s. 5. zasadnutie z 26. mája 1945.

¹⁶ Na základe osobitnej dohody medzi Československom a Vrchným veliteľstvom spojenecských expedičných síl v Európe (SHAEF) sa vytvoril program čerpania príspevkov hrađených z prostriedkov UNNRA-y na roky 1946 – 1950. Piata kapitola sa týkala repatriácie československých štátnych príslušníkov a zahŕňala šesť bodov: „1. zriaďovanie recepčných stredísk v blízkosti prechodu hraníc, ktoré by poskytl prístrešie, potravu a liečebnú starostlivosť; 2. poskytovanie primeraného ošatenia pre tých, ktorí stratili svoje zvršky; 3. vysielanie tých, ktorí potrebujú do ozdravovní; 4. poskytovanie podpôr v hotovosti cieľom opatrenia nových domovov a domácností; 5. poskytnutie podpory na určité obdobie za tým účelom, aby bolo umožnené ľuďom nájsť prácu a nové domovy; 6. zriadenie ústrednej kancelárie pre starostlivosť o premiestnené osoby s potrebným personálom.“

MV SR, SNA, f. PV – prez., š. 81, s. Program akcií na úkor výdavkov UNNRA-y.

oslobodení z koncentračného tábora vrátili do Bardejova.¹⁷ Po príchode domov sa mali zaevidovať na „zhromažďovacom“ stredisku Československého repatričného úradu v Bardejove. Integrálnou súčasťou riadiacich štruktúr úradu sa od začiatku stali príslušníci miestnej židovskej komunity. Revízormi úradu boli napr. Abrahám Grussgott, Eugen Klein či Pinkas Halpert a post šéfa úradu zastával Vladimír Horský.¹⁸ Vlastnej komunite a príslušníkom židovskej minority pomáhali niekedy aj nad rámec kompetencií. Úrad poskytoval repatriantom finančnú dávku vo forme sociálnej podpory, ktorá vystačila na pokrytie elementárnych výdavkov. Príspevok udeľovali jednorázovo a plošne vo výške 1 000 korún. Úrad pomáhal aj sekundárne, pretože financoval náklady ubikácií a repatričnej kuchyne, ktorú viedla židovská kuchárka Terézia Birnbaumová. Denne poskytoval stravu pre 80 – 90 ľudí.¹⁹ Bardejovské „zhromažďovacie stredisko“ sa stalo symbolom dôležitej etapy v dejinách miestnej židovskej komunity. Nevyhnutná finančná a sekundárna pomoc znamenala fundamentálny stavebný kameň po návrate domov. Na celom území republiky dochádzalo v druhej polovici roku 1945 k poklesu migrácie repatriantov. Konkrétnej tendencii sa adekvátne okresali finančné prostriedky určené na repatričnú agendu. V priebehu nasledujúceho roka sa poskytovaná pomoc obmedzila na plnenie zdravotníckych úloh. Vo výnimočných prípadoch dostávali repatrianti peňažnú dávku vo výške 300 korún za každého člena rodiny, ale iba v prípade, že predtým nedostali finančnú podporu od iného úradu, resp. organizácie. ONV od tej doby mohol repatriantom pomôcť už len v rámci riadnej rozpočtovej položky určenej na starostlivosť o chudobu. Zároveň sa vágne limitovalo trvanie pomoci po dobu, kým úrad ochrany práce alebo poverenictvo pôdohospodárstva nevytvorili repatriantovi pracovnú príležitosť.²⁰ Koncom roka 1946 repatričný úrad eliminoval vlastné aktivity a 17. apríla 1947 zanikol.²¹

Absencia archívneho materiálu nedovoľuje vytvoriť komplexný obraz o aktivitách miestnej pobočky úradu. Parciálne informácie by eventuálne poskytol výskum formou orálnej histórie. Napriek absencii elementárneho spisového materiálu sa v miestnom archíve zachoval unikátny fragment 227 sčítacích záznamov o repatriantoch židovského pôvodu.²² Záznamy zo sčítania repatriantov realizovaného koncom roka 1945 implikujú podstatné identifikačné prvky osôb akými sú meno, dátum a miesto narodenia, vek či pohlavie, tiež sekundárne informácie, t. j. krycie mená, rodinný stav, povolanie, vzdelanie, jazyk, miesto úkrytu, čas internácie a deportácie, dátum návratu, osudy rodinných príslušníkov, majetkové pomery a zdravotný stav. Sekundárne informácie sú indikátormi osudov jednotlivcov v období trvania rasovej perzekúcie a jej konzekvencie prejavujúce sa v povojnovej ére.

¹⁷ MV SR, SNA, f. PV – prez., š. 33, s. 522/1. Správy poverenictva pre sociálnu spravodlivosť. Buletín č. 1.

¹⁸ MV SR, ŠA BJ, f. ONV BJ, inv. j. 111, š. 1, s. 325/45 prez.
GRUSSGOTT, ABRAHAM L. *Bardejov remembered. A memorial to the Jewish community of Bardejov, Czechoslovakia 1734-1945*. Brooklyn, N.Y. : A. Grussgott, 1988, s. 90.

¹⁹ MV SR, ŠA BJ, f. ONV BJ, inv. j. 180, š. 76, s. priestupok zásobovací a školský.

²⁰ MV SR, SNA, f. PS, š. 124, s. Formulácia požiadaviek voči porazeným štátom vo veci reemigrácie a repatriácie.

²¹ MV SR, ŠA BJ, f. ONV BJ, inv. j. 134, š. 39, s. Vyhláška o povinnej evidencii a súpise všetkých repatriantov.

²² MV SR, ŠA BJ, f. ONV BJ, inv. j. 134 – 136, š. 39 – 41, s. Sčítacie záznamy repatriantov.

Štatistická analýza týchto údajov a následná aplikácia na povojnovú židovskú komunitu má iba reprezentatívny charakter z viacerých dôvodov. Repatriačný úrad zaevidoval osoby bez uvedenia pôvodnej domovskej príslušnosti a tak nie je isté či patrili k členom bardejovskej židovskej komunity. Viacerí sa narodili v okolitých obciach, iných mestách alebo štátoch a do Bardejova sa prisťahovali z dôvodu získania väčšej miery anonymity. Tento trend potvrdzujú aj sčítacie záznamy, podľa ktorých iba dvaja repatrianti uviedli ako miesto trvalého pobytu obec, kde žili pred vojnou. Naopak pre iných bol Bardejov len tranzitnou zastávkou na ceste domov. Napriek možným hypotézam neboli z analýzy vylúčené žiadne osoby. Situáciu komplikuje fakt, že chýba presné kritérium na určenie členstva v židovskej komunite čo by si vyžadovalo zložitú samostatnú analýzu, ktorá by zobrala do úvahy kritériá židovské (najmä, no nielen religiózne), administratívne, ale aj tie, ktoré aplikovala majoritná spoločnosť. Pre väčšinu repatriantov bolo charakteristické, že následkom negatívnych skúseností mnohí trpeli krízou identity, neparticipovali na živote komunity, stránilí sa vlastnej viery alebo odmietali prijať akúkoľvek pomoc. „B. Eichler vo svojich memoároch napr. konštatuje, že po šoa nebolo administratívne evidované členstvo v ŽNO, pretože sa aplikovali „prirodzené kritériá“. Podľa nich teda každého, kto mal židovskú matku, považovali za člena obce bez ohľadu na jeho osobný názor. Zároveň z tohto výberu vypadávajú ľudia, ktorí mali židovského otca, z hľadiska majority však boli vnímaní ako Židia... Podľa môjho názoru pozíciu týchto ľudí nemožno riešiť zaraďovaním podľa žiadnych všeobecných kritérií. Ich miesto v dobovej spoločnosti riešil vždy v konkrétnej situácii život sám.“²³ Ak jediný zdroj predstavujú sčítacie záznamy, považujem za kritérium členstva v bardejovskej židovskej komunite vonkajšie znaky akými sú židovsky znejúce mená, ovládanie rôznych variácií „židovskej“ reči, príslušnosť k židovskej viere a fakt, že konkrétne osoby boli obeťou rasovej perzekúcie.

Výsledky analýzy sú reprezentatívne aj z dôvodu, že o pobyte mnohých preživších Židov sa v archívnych dokumentoch nezachovala žiadna zmienka a preto sa nedá určiť podiel židovskej minority na celkovom počte obyvateľov mesta. Kompetentné úrady po vojne nevyvinuli aktivitu na zistenie reálneho stavu židovskej minority. Miestny národný výbor sa obmedzil iba na retrospektívne hodnotenie počtov deportovaných Židov. Počet príslušníkov židovskej minority pochádzajúcich z Bardejova možno odhadnúť iba orientačne. Zámer komplikuje fakt, že v priebehu výskumu sa permanentne a z rôznych zdrojov objavovali ďalšie a ďalšie mená. Napríklad na ľudových súdoch vypovedalo viacero židovských svedkov, ktorých prítomnosť v bardejovskom okrese nereflektoval iný archívny materiál. Analogickým príkladom sú audiovizuálne výpovede tzv. Spielbergovho inštitútu.²⁴ V digitálnom archíve sa nachádza 33 výpovedí preživších Židov narodených v Bardejove (spolu cca 50 výpovedí rodákov z celého okresu) pričom 5 osôb sa nevyskytlo v žiadnom inom relevantnom zdroji. Existenciu ďalších preživších osôb dokazuje register všetkých osôb zachránených pred protižidovskou perzekúciou na Slovensku, ktorý bol vypracovaný Joint-om v roku 1945 a celosvetový

²³ Výpoveď Petra Salnera, 8. 10. 2010, Bratislava, elektronická písomná korešpondencia, archív autora.

²⁴ USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education sídlaci v Los Angeles v USA. Dostupné na <http://college.usc.edu/vhi/> (2. 4. 2010)

register židovských osôb, ktoré prežili holokaust.²⁵ S výnimkou repatriančných „sčítacích záznamov“ tieto zdroje uvádzajú iba strohé identifikačné údaje (meno, miesto a dátum narodenia), čo limituje možnosti identifikácie, obzvlášť v prípadoch, keď došlo k zmene mena (u oboch pohlaví). Súčasne sa nedá vylúčiť prekryvanie údajov. Z týchto zdrojov vyplýva, že orientačný počet preživších Židov, ktorých rodisko sa nachádzalo na území dnešného okresu Bardejov a narodili sa pred alebo počas roku 1942, presiahol hodnotu 600 osôb. Určitá časť preživších osôb s istotou nežila v mieste svojho rodiska a rovnako len istá časť z predpokladaného počtu sa po vojne vrátila do bardejovského okresu. Zvyšok sa z rôznych dôvodov domov nevrátil. Relevantné zdroje sa líšia v uvedenom počte židovskej minority prítomnej v Bardejove v povojnovom období. Známe sú len približné hodnoty 300 a 500 osôb.²⁶ Nazdávam sa, že prvá hodnota uvádza pôvodných príslušníkov bardejovskej židovskej komunity a druhá zahŕňa celkový počet repatriantov migrujúcich územím okresu v priebehu roka 1945 a navrátených Židov pochádzajúcich z okolitých obcí prihlásených na miestnom repatriančnom úrade. Z dôvodu, že autori publikácií neuviedli informačné zdroje a v archívoch absentujú potrebné údaje pertraktovaného počtu židovskej minority, pokladám danú problematiku iba za parciálne objasnenú. Napriek nejasnosti možno štatistickú analýzu sčítacích záznamov repatriantov židovského pôvodu aplikovať *per analogiam na oba zdroje. Štatistický výskum plní svoj účel a nezastupiteľne informuje o stave repatriantov a celej židovskej minority.*

Výsledky analýzy ukázali, že početne rovnako veľkú skupinu tvorili židovskí repatrianti, ktorí sa vrátili z koncentračných táborov (cca 46 %) a tí, čo sa zachránili v skrýšach (cca 46 %). Cca 14 % repatriantov sa skrývalo a tiež bolo internovaných v koncentračných táboroch.²⁷ Osobitné skupiny tvorili pracovne nasadené osoby (cca 2 %) a iní (cca 5 % boli osoby uväznené, zatknuté, zadržané Gestapom, internované na území Slovenska a v cudzine). Medzi repatriantmi z koncentračných táborov dominovali tí, čo *obdobie naj sústredenejšej rasovej perzekúcie v roku 1942 prežili vo svojich domovoch. Bydlisko museli nútené opustiť až v roku 1944 v čase evakuácie na západné Slovensko, odkiaľ bola väčšina z nich deportovaná do cudziny. Ich šanca na prežitie sa oproti tým, čo boli deportovaní v roku 1942, približne zdvojnásobila. Dvaja repatrianti Juda Birnbaum a Salamon Perl sa zachránili prácou v továrni Oskara Schindlera v Brynace.*²⁸

²⁵ REGISTER of All Persons Saved from Anti-Jewish Persecution in Slovakia. I., II., III. Volume. Bratislava: American Joint Distribution Committee, 1945. MEED, Benjamin – MEED, Vladka. *Registry of Holocaust Survivors*. Washington: United States Holocaust Memorial Museum, 2000.

²⁶ BÜCHLER, Róbert. *Encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2009, s. 31. KOKUŠA, Andrej – LUKÁČ, Andrej – TAJTÁK, Ladislav (ed.). *Dejiny Bardejova*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, n.p. pre Šarišské múzeum v Bardejove, 1975, s. 388. ATLAS, Moshe. *Die jüdische Geschichte der Stadt Bartfeld, (Barfa) und des Bades Bardejov in der Tschechoslowakei*. In *Zeitschrift für die Geschichte der Juden*. Tev Aviv: Olamenu, 1966, s. 151 – 171.

²⁷ Prvá skupina repatriantov bola internovaná v koncentračných táboroch Terezín, Auschwitz, Buchenwald, Bergen Belsen, Sachsenhausen, Dachau, Ebensee, Mauthausen. Druhá skupina sa skrývala v Bardejove, priľahlých obciach, na iných miestach Slovenska, v susedných štátoch a pod. Značná časť repatriantov prežila obdobie deportácií v roku 1942 v meste alebo v priľahlých obciach.

²⁸ Dostupné na <http://www.oskarschindler.com/list.htm> (15. 3. 2010)

Návrat židovských repatriantov do Bardejova prebiehal etapovite. Prvú imigračnú vlnu v priebehu januára až marca tvorili repatrianti, ktorí sa vracali z úkrytov. Potvrďuje to miestna kronika: „*Skoro súčasne s oslobodzujúcou armádou vracali sa do mesta židovskí občania, ktorým sa podarilo zachrániť pred nemeckým odvezením do koncentračných táborov. Prví sa vrátili tí, ktorí sa skrývali buď priamo v meste zamurovaní v pivniciach, alebo v blízkych horách medzi partizánmi v bunkeroch. Po skončení vojny prišlo aj niekoľko takých, ktorí prežili hrôzy vojny.*“²⁹ Návrat repatriantov z koncentračných táborov trval zväčša niekoľko týždňov. Títo repatrianti masovo prichádzali do Bardejova v priebehu apríla až júla, kedy súčasne imigrácia kulminovala. V auguste rapídne poklesol návrat repatriantov. Do konca roka 1945 sa vrátilo už len zopár jednotlivcov.

Pri analýze vekovej štruktúry repatriantov som vychádzal z normy Štatistického úradu Slovenskej republiky aplikovanej pri demografických výskumoch.³⁰ Za východiskový bod na výpočet veku repatriantov považujem rok 1945. Z celkového počtu 226 repatriantov (v ojedinelom prípade sa nezachoval dátum narodenia) tvorili osoby predproduktívneho veku (0 – 14 roční) cca 19 % (20 Chlapci, 23 Dievčatá). Dominantnú skupinu cca 78 % (84 Muži, 93 Ženy) tvorili repatrianti produktívneho veku (15 – 59 M, 54 Ž). Subdominantnou skupinou boli repatrianti v poproduktívnom veku (60+ M, 55+ Ž), ktorí tvorili cca 3 % (2 M, 4 Ž). Na základe výsledkov boli najmenej zastúpenou skupinou deti a starci, čo vystihovalo ich pozíciu ľahkej obete rasovej perzekúcie. Ľudia v produktívnom veku disponovali dostatkom fyzických i mentálnych síl, a preto mali tendenciu ľahšie zniesť zložité životné podmienky, ktorým boli vystavovaní v čase perzekúcie. Avšak určujúcim faktorom boli konkrétne prežitky či individuálne osudy. Produktívny vek preživších osôb sa síce štatisticky zvyšoval, ale negarantoval nádej na prežitie.

Naopak vekové kritérium pri hodnotení zdravotného stavu repatriantov nebolo kľúčové. Záznamy potvrdzujú výskyt akútnych a chronických ochorení bez rozdielu veku a pohlavia. Chronické ochorenia repatriantov spôsobovali zníženú kvalitu života. Dominantnú skupinu tvorili interné choroby pohybového ústrojenstva komplexne označované termínom reumatizmus, ktorého príčinou mohli byť poruchy vlastného imunitného systému, infekčné ochorenia, genetické predispozície a metabolické poruchy. Pri veľkej skupine týchto chorôb nemožno určiť jednoznačnú príčinu vzniku. Obzvlášť v prípade repatriantov platilo, že ak ochorenie nemalo dedičný charakter, vyvolali ho nepriaznivé životné podmienky v koncentračných táboroch resp. úkrytoch (výskyt omrzlín), absencia zdravej výživy (príčina vzniku cukrovky a metabolických problémov) a infekčné ochorenia. Reumatické ochorenie sa prejavovalo intenzívnou bolesťou a tuhosťou svalov (svalový reumatizmus) či neznesiteľnou bolesťou a stuhnutosťou kĺbov (kĺbový reumatizmus). S postupujúcim priebehom choroby sa bolesť ozývala aj pri menšej fyzickej námahe a tiež v pokoji. V najhorších prípadoch dochádzalo k výraznej deformite až úplnému stuhnutiu kĺbov. Dôsledkom reumy mohlo byť vyvolané ochorenie srdca, ktoré uvádzali niektorí repatrianti.

Život repatriantom sťažovali najmä chronické reumatické ochorenia. Museli sa podrobovať dlhodobej liečbe, ktorá dokázala len zmierniť prejavy. Medzi najúčinnšie

²⁹ Pamätná kniha mesta Bardejov. II. diel. s. 195.

³⁰ Dostupné na <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=6605> (15. 3. 2010)

fyzikálne metódy liečby patrila balneoterapia, ktorou sa vďaka usilovnej práci židovského lekára Mikuláša Atlasa preslávili Bardejovské kúpele. M. Atlas sa výrazne zaslúžil o pomoc židovským repatriantom pri zmiernovaní fyzických následkov perzekúcií: „*Okamžite som sa pustil do prípravy na otvorenie letnej sezóny 1945 v Bardejovských kúpeľoch, aby som pomohol našim navrátilcov a rekonvalescentom. Navrátilci z táborov vyzerali ako tiene ich bývalého ja, s pergamenovo suchou tvárou, zapadnutými očami, klenutým chrbtom, s ranami a vredmi obsiatym trupom. Napísal som na ministerstvo zdravotníctva a žiadal som, aby Bardejovské kúpele vyčlenili rekreačné domčeky pre týchto nešťastníkov, čo sa mi podarilo dosiahnuť.*“³¹ Rekonvalescenciu židovskej mládeže zabezpečovali rôzne organizácie s celosvetovou pôsobnosťou, ktoré organizovali ozdravné pobyty do krajín ako Švédsko, Amerika, Kanada, Kuba a pod. Židovské deti z Bardejova sa rozhodli prijať ponúkanú príležitosť a viaceré sa napokon zúčastnili pobytu v Alpách vďaka Organizácii na pomoc československým deťom vo Švajčiarsku.³²

Následky perzekúcie zanechali stopy tiež na psychickom zdraví repatriantov. Moment oslobodenia znamenal náhle ukončenie psychického nátlaku, čo bolo nebezpečné pre ľudskú psychiku. Z psychologického hľadiska sa prežívanie väznov koncentračných táborov po oslobodení označuje ako depersonalizácia.³³ Väzeň zažíval pocity podobné stroskotancovi na opustenom ostrove. Okolitý svet vnímal zmyslovými orgánmi, ale zdal sa mu byť cudzí a neznámy. „*Prejdú dni, mnoho dní, kým sa rozviaže jazyk, ale povolí aj čo vo vnútri, odrazu nastane prielom a táto zlovestná ochromujúca bariéra, ktorá dosiaľ človeka zvierala, je preč.*“³⁴ Úľavu zakrátko vystriedal moment uvedomenia si, že sa začala prinajmenšom nová fáza života, ak nie úplne nový život. Spomínaný okamih považuje V. E. Frankl za psychologický protipól ku kesónovej chorobe. „*Tak ako pracovníkovi v potápacej komore hrozí poškodenie zdravia, keby náhle opustil svoje stanovište (v ktorom bol vystavený abnormálnemu vysokému tlaku), presne tak isto človek, ktorého náhle zbavili ťažkého psychického nátlaku, si za istých okolností môže spôsobiť škodu na duševnom zdraví.*“³⁵

V tejto psychologickej fáze najhoršie reagovali primitívnejší jedinci, ktorí sa nedokázali vymaniť z kategórie násillia a moci. Permanentná tenzia, ktorej boli vystavovaní väzni, sa negatívne prejavila na ich správaní. Prirodzene sa z objektu násillia, ponížovania a besnenia stal subjekt, ktorý používal rovnaké praktiky pri procese vyrovnávania sa

³¹ „*Ich traf sofort Vorbereitung, um bereits in der Sommersaison 1945 in Bad Bardejov unsere Heimkehrer und Rekonvaleszenten aufnehmen zu können. Die Heimkehrer aus den Lagern sahen wie Schatten ihrer selbst aus, mit pergamenttrockenen Gesichtern, eingefallenen Augen, gekrümmten Rücken, mit Wunden und Geschwüren besäten Körpern. Ich schrieb an das Gesundheitsministerium und forderte, Bad Bardejov zur Erholungsstätte dieser Unglücklichen zu bestimmen, was ich auch erreichte.*“

ATLAS, ref. 26, s. 168.

³² Výpoveď Mayera Schöndorfa, 13. 11. 1997, Cote St. Luc, Kanada, videonahrávka, archív USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education, číslo interview 35588. MV SR, ŠA BJ, f. ONV, inv. j. 13, š. 36, s. Žiadosť Šalamonna Neumanna o udelenie funkcie výpomocného správcu v bratovom obchode Jakuba Neumanna.

³³ F48.1 Syndróm depersonalizácie – derealizácie.

³⁴ FRANKL, Viktor E. *Napriek všetkému životu povedať áno. Psychológ prežíva koncentračný tábor*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1998, s. 129.

³⁵ FRANKL, ref. 34, s. 131.

s negatívnymi prežitkami. Prejavovalo sa to najmä v detailoch a vôbec nezáležalo na povahe človeka. Vážne hrozby pre duševnú kondíciu sa dostavili až po návrate domov. Človek, ktorý celé roky žil v presvedčení, že dosiahol najhlbšie dno možného ľudského utrpenia po návrate zistil, že to utrpenie pokračovalo a že zrejme neexistuje žiadne absolútne dno.³⁶ Oslobodení repatrianti mali tendenciu podľahnúť zatrpknutosti a sklamaniu, čo mohlo ohroziť, zmeniť alebo deformovať charakter ich osobnosti. V zmenenom prostredí bol repatriant konfrontovaný s alibizmom spoluobyvateľov, lacnými frázami a kládol si otázku, prečo prežil všetko to utrpenie. „*Keď sme sa 15. apríla vrátili spať do Bardejova, odkryl sa nám najsmutnejší obraz, ktorý sa javil ako neskutočný: všetky ulice a cesty, Dlhý rad, Nový sad, hlavné námestie, kde žili tisíce Židov, židovskí muži, židovské ženy sa starali o ich deti, boli prázdne. Do mnohých týchto bytov sa nasťahovali ariji.*“³⁷ Preživší Židia sa vrátili domov „...a to je veľmi traumatická záležitosť, keď dívaš sa na ľudí každý deň čo vieš, že boli medzi tými, čo rodinu pomohli vyslať, transportovať a musíš s nimi žiť. ...a čo môžeš robiť? Ak nebol nikto na svete, každý chcel odísť...“³⁸ Po návrate sa zakrátko prejavili traumy, ktoré vážne paralyzovali život jednotlivcov: „*Moja sestra po návrate z Auschwitzu nebola schopná postarať sa o dieťa. Najprv prežívala eufóriu, že bola voľná a bola doma, a potom upadla do desivej depresie.*“³⁹ Prežitok holokaustu znamenal stresovú udalosť, na ktorú ľudská psychika reagovala oneskorenou a predĺženou odpoveďou v podobe post-traumatickej stresovej poruchy.⁴⁰ Spravidla ju vyvoláva krátkodobá či dlhodobá situácia výnimočného charakteru, ktorá by pravdepodobne spôsobila hlboké rozrušenie takmer u kohokoľvek. Príznaky prepuknú s odstupom niekoľkých týždňov, resp. mesiacov po dlhšej trvajúcej latencii. Porucha má kolísavý a individuálny

³⁶ FRANKL, ref. 34, s. 133.

³⁷ „*Als wir am 15. April 1945 nach Bardejov zurückkehrten, hat uns das traurigste Bilde empfangen, das uns als Phantasie Gebilde erschien: all die Gassen und Strassen, die Lange Gasse, die Rosengasse, der ganze Ring, wo einst Tausende Juden wohnten, jüdische Männer arbeiteten, jüdische Frauen ihre Kinder betreuten, waren leer. In viele solcheart verlassene Wohnungen waren inzwischen die „Arier“ eingezogen.*“

ATLAS, ref. 26, s. 168.

³⁸ Výpoveď Mayera Schöndorfa, 21. 4. 2009, Krakov, Poľsko, audiozáznam, archív autora. Pre psychiku preživších osôb a súvisiace právne náležitosti bolo dôležité, aby sa zistilo, či niekto z deportovaných najbližších rodinných príslušníkov prežil. Pátranie prebiehalo pod riadením PV a ministerstva zahraničných vecí. Pričastý bol negatívny výsledok. V takom prípade sa pristúpilo na právny akt vyhlásenia za mŕtveho. Riadil sa zvláštnym oddielom Dekréty prezidenta republiky zo dňa 27. októbra 1945, ktorým sa upravovalo ustanovenie o prehlásení za mŕtveho. Deportovaní Židia mohli byť súdom vyhlásení za mŕtveho po uplynutí šiestich mesiacov odo dňa, keď bol podľa došlých správ ešte na žive.

MV SR, SNA, PV – bezp., š. 450, s. Rodina Abrahamovitzová, šetrenie.

<http://www.psp.cz/docs/laws/dek/> (20. 3. 2010).

³⁹ „*My sister, when she came back from Auschwitz she was not able to take care of the child. First it was euphoria she is free, she is at home, and then she became terribly depressed.*“

Výpoveď Caroly Katzovej, 20. 8. 1997, Baltimore, USA, videonahrávka, archív USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education, číslo interview 32843.

⁴⁰ Podľa Medzinárodnej štatistickej klasifikácie chorôb a príbuzných zdravotných problémov (MKCh-10) bola klasifikovaná ako súčasť V. kategórie (Duševné poruchy a poruchy správania) pod označením F 43.1.

KULÍSKOVÁ, Olga. *Neurotické poruchy, poruchy vyvolané stresom a somatomorfne poruchy – etiologie, diagnostika a terapie*. In *Neurologie pro praxi* 3/2001.

priebeh a prejavuje sa u všetkých vekových skupín. Typickými prejavmi poruchy sú epizódy opakovaného prežívania traumy v podobe dotieravých spomienok (spätné záblesky), snov alebo nočných môr. Charakteristické je pretrvávajúce pozadie pocitu „umŕtvenia“ a emočného otupenia, stránenia sa iných ľudí, nereagovania na okolie, neschopnosti prežívania radosti a vyhýbania sa činnostiam a situáciám pripomínajúcim traumy. Sprievodnými javmi sú nespavosť, zvýšené poplachová reakcia a nezávislá vzrušivosť spojená s chvatným hľadaním cesty von z dilemy. Pocity úzkosti a depresia môžu viesť k samovražedným myšlienkam či fenoménu osobnej alebo inštitucionalizovanej pomsty (napr. cez vstup do polície či ŠtB). Vo väčšine prípadov je porucha liečiteľná, ale občas nadobudne chronické štádium vyúsťiace do trvalých zmien osobnosti.⁴¹ Systém piatich skupín líšiacich sa výskytom a prejavmi post-traumatickej stresovej poruchy u stovky bývalých židovských väzňov koncentračných táborov definovala psychiatrická štúdia profesora Leśniaka.⁴² Štúdia demonštruje do akej miery prežitok koncentračného tábora ovplyvnil život preživších osôb židovského pôvodu. Štyri skupiny sa odlišovali charakterom a intenzitou vyskytujúcich sa príznakov a prejavov poruchy. Špecifikom poslednej skupiny je, že post-traumatická stresová porucha sa neprejavila subjektívnym ani objektívnym lekársym vyšetrením. Nasledujúca stručná charakteristika jednotlivých skupín umožní aplikovať výsledky výskumu per analogiam na miestnu židovskú minoritu.

Klasifikácia systému piatich skupín podľa R. Leśniaka:

1) *Skupina depresívnych osôb* (33 %). Medzi charakteristické prejavy postihnutých osôb patriacich do prvej skupiny patrili fixné nálady, depresie, plačlivosť a všeobecné pesimistické postoje späté s názorom, že život je bezcieľny. Sprievodnými znakmi boli rôzne druhy úzkosti, nepokoj, tendencia k zrúteniu sa a komplexy menejcnosti. V približne polovici prípadov nadobudla porucha patologický charakter. Depresívne neurotické symptómy boli dominantné a všeobecne považované za dlhotrvajúci následok prežitkov holokaustu.

2) *Skupina podozrievavých osôb* (19 %). Pre vybraté osoby bola typická introvertnosť, symptomatická podozrievavosť voči iným osobám, vyhýbanie sa vzťahom s ostatnými ľuďmi, problémy v nadväzovaní kontaktov a celková nedôvera voči okoliu. Postihnutí cítili úzkosť a mali vysokú tendenciu ku konfliktom s okolím v dôsledku osobnostných zmien, ktorými prešli. Zreteľne pociťovali, že boli poškodení.

⁴¹ F62.0 Trvalé zmeny osobnosti po katastrofickom zážitku.

Po vystavení katastrofickému stresu môžu vzniknúť pretrvávajúce zmeny osobnosti prítomné aspoň dva roky. Stres musí byť taký extrémny, že nie je potrebné uvažovať o zvýšenej osobnej zraniteľnosti, aby sa vysvetlil jeho hlboký účinok na osobnosť. Poruchu charakterizuje nepriateľský alebo nedôverčivý postoj k svetu, sociálna izolácia, pocity prázdnoty alebo beznádejnosti, chronický pocit jestvovania na hrane, akoby v stálom ohrození a odcudzenie. Dostupné na <http://primar.sme.sk/c/4116529/medzinarodna-klasifikacia-chorob-mkch-10.html> (17. 3. 201

⁴² LEŚNIAK, Roman. *Post-camp Personality Alterations in Former Prisoners of the Auschwitz-Birkenau Concentration Camp*. In *Auschwitz survivors. Clinical-psychiatric studies*. Krakow: „Przegląd Lekarski“ (Medical Review), 2005, s. 39 – 56.

Doktor Leśniak patril medzi svetovo uznávaných odborníkov v oblasti klinickej psychiatrie a bol popredným špecialistom na post-traumatický stresový syndróm obetí a veteránov druhej svetovej vojny.

3) *Skupina výbušných osôb* (16 %). Podráždenosť, výbušnosť a nepokojnosť osôb patriacich do tretej skupiny ich privádzali do konfliktu so známym okolím (rodina, práca). Boli pozorované neprimerané citové reakcie na nedôležité podnety, mali nízku sebadôveru vo vlastné sily, sklon k egocentrizmu, ale aj cholerickosť a cynický postoj k životu. V tejto skupine post-traumatickú stresovú poruchu pravdepodobne zapríčinil relatívne mladý vek jednotlivcov.

4) *Skupina depresívno-podozrievavých osôb* (23 %). Osoby patriace do tejto skupiny patrili v čase internácie medzi najstaršie. Stratili dôveru v ľudí a nikdy ju už nezískali späť. Stali sa opatrní, lebo sa domnievali, že ľudia sú zlí a nepriateľskí. Boli dlhodobo deprimovaní. Len veľmi neochotne rozprávali o svojich prežitkoch, pričom často predstierali výpadky pamäte. Negatívne skúsenosti ich sprevádzali v podobe živých snov. Všeobecne málo komunikovali, vyhýbali sa ľudskej spoločnosti a mali problémy so spánkom.

5) *Skupina nepoznačených osôb* (9 %). Osoby z piatej skupiny nemohli byť klasifikované ani do jednej zo skupín. Netrpeli post-traumatickou poruchou aj napriek faktu, že boli najdlhšie uväznené a podrobené závažným telesným traumám a stresom. Pravdepodobne im pomohla účasť v ilegálnych skupinách, ktorá zlepšila ich rezistenciu voči táborovým podmienkam. Väčšiu časť skupiny tvorili študovaní ľudia.

Z výsledkov vyplýva, že post-traumatický stresový syndróm v rôznej podobe postihol majoritnú časť preživších osôb a bol príznačným fenoménom celej generácie preživších osôb.⁴³ Betsy Jaeger, príslušníčka „druhej generácie“, pri opise života svojej matky a jej súrodencov uviedla, že „...*ich životy boli v celom rozsahu poznačené post-traumatickým stresom*“.⁴⁴ Odborná psychologická pomoc po návrate do Bardejova repatriantom nebola dostupná. Ak áno, tak len v limitovanej podobe prostredníctvom všeobecných lekárov, ktorých bol deficit. Preživšie osoby sa intuitívne liečili najúčinnnejšou metódou, t. j. skupinovou psychoterapiou. Spojení rovnakým prežitkom sa navzájom podporovali, stránili sa všetkého, čo im pripomínalo prežitú traumatu a spoločne hľadali nové ciele a zmysel života. Psychike postihnutých prospievala zmena prostredia a prítomnosť osôb, ktoré dbali na dodržiavanie správneho spôsobu života. V mnohom preživším pomáhala práca: „*Povedala som, že nebudem žiť z podpory. Z začať pracovať bola najlepšia vec, ktorú som mohla urobiť. ...Žili sme len pre deň, kedy budeme oslobodení. ...Keď som konečne bilancovala, nikto sa nevrátil, ani môj muž, ani jeho rodina, ani moja sestra, ani môj brat, a tak som musela robiť niečo a najlepšia vec, ktorú som mohla urobiť je to, čo som povedala, začať pracovať.*“⁴⁵ Bezprostredne po vojne sa Židia nestránili akejkolvek práce, pretože potrebovali prostriedky na živobytie. Postupne sa skonsolidovali a nad-

⁴³ Pozri: KLÍMOVÁ, Helena. Rodiny po holokaustu. Dostupné na www.ecn.cz/tolerance/KNIHY/Klimova.doc (12. 6. 2009); MAHLER, Martin. Stíny holocaustu v mysli potomkov. Dostupné na <http://www.psychanalyza.cz/Actions/20020114Lectures/Mahler-StinyHolocaustu.asp> (10. 4. 2010).

⁴⁴ „...*their lives, in their entirety, were evidence of post traumatic stress.*“
Výpoveď Betsy Jaeger, 17. 3. 2010, New York, USA, elektronická písomná korešpondencia, archív autora.

⁴⁵ „*I said I am not going to live on welfare, I am going back to work and that was the best thing what I could do. ... We just lived for the moment to live to the day we will be liberated. When I looked to the balance sheet nobody came back. Not my husband, not his family, not my sister, not my brother, so I had to do something and best way to do it is what I 've said all, start to work.*“

väzovali na predošlý život. Mnohí „... začali nový bussines [obchod – P.H.], začali nový život a deti sa narodili. Tak to je naturálne, že život ide ďalej...“.⁴⁶ Istá skupina preživších osôb sa s následkami perzekúcií vyrovnávala taktiež formálnym spôsobom. Vznikol tzv. fenomén zmeny mena príznačný pre povojnovú židovskú minoritu. Kľúčový bol fakt, že židovské mená evokovali nemecký jazyk alebo mali nemecký pôvod a význam. Vnímanie tejto skupiny vystihol bardejovský rodák Ervin Neumann v žiadosti o zmenu mena: „*Nemecký národný socializmus uvalil na nemecký jazyk potupu všestrannú, ktorá preniká aj do stránky jazykovej. Podľa môjho názoru nesmie sa vyskytovať žiadne nemecké slovo v reči dennej, tým menej v tak bezprostrednom pomenovaní ako je moje priezvisko. Neuznávam za správne nosiť a používať nemeckého priezviska.*“⁴⁷ Zmena mena však nebola všeobecne rozšírený jav.⁴⁸

Ďalším dôležitým formálnym aktom, s ktorým sa stretávala veľká skupina Židov bolo získanie štátneho občianstva, o ktoré ich deportácia pripravila. Potrebné potvrdenie spolu so svedectvami o národnej, štátnej a ľudovodemokratickej spoľahlivosti vydávali okresné národné výbory a okresné správne komisie. Miestne úrady postupovali individuálne, pretože nejestvoval exaktný úradný postup na zisťovanie národnosti rasovo prenasledovaných osôb. Až v lete roku 1946 boli vypracované smernice na zisťovanie národnosti osôb židovského pôvodu. Paradoxne definícia Žida vychádzala z tzv. Židovského kódexu, pretože v povojnovom Československu sa židovská národnosť oficiálne neobnovila. Židia sa museli prihlásiť k inej štátom uznanej národnosti. Smernice považovali Židov za Slovákov a Čechov, alebo príslušníkov inej slovanskej národnosti, ak sa pri súpise obyvateľstva v roku 1938 hlásili k slovanskej alebo židovskej národnosti bez ohľadu na materskú reč a iné znaky.⁴⁹ Pre navrátených Židov v Bardejove, na rozdiel od južných území, získanie štátneho občianstva nebolo problematické, lebo takmer všetci mali slovanský pôvod a ovládali slovanskú reč.

Návrat Židov a neskoršie rozhodnutie či ostať žiť v Bardejove, resp. odísť determinoval postoj majoritnej spoločnosti. Už po niekoľkých mesiacoch nútenej evakuácie posledných Židov majorita uverila ilúzii, že židovská minorita si v Bardejove už nikdy nenájde životný priestor. „*Z toho, čo si spomínam, Slováci neboli príliš nadšení keď videli Židov prichádzať. ...pán Rybár povedal niečo ako Matka Božia, vrátilo sa Vás viac ako odišlo.*“⁵⁰ Majoritná spoločnosť neprívetivo akceptovala opätovné etablovanie Židov do verejného života a podľa „...nepreskúmaných a nezistených náznakov, tento stav – náladu vyvolali sami občania židovskej národnosti preto a to tým, že podľa mienky väčšiny tun. okresu nechovajú sa tak, akoby sa svedčilo na rovnako slobodných všetkých rovnoprávných občanov

Výpoveď Caroly Katzovej, 20. 8. 1997, Baltimore, USA, videonahrávka, archív USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education, číslo interview 32843.

⁴⁶ Výpoveď Mayera Schöndorfa, 21. 4. 2009, Krakov, Poľsko, audiozáznam, archív autora.

⁴⁷ MV SR, SNA, f. PV – všeob/zmen. m., š. 33, s. Neumann Ervin – Bratislava – zmena mena na Nevický.

⁴⁸ Pozri: SALNER, Peter. *Premeny židovskej Bratislavy*. Bratislava: Albert Marenčin Vydavateľstvo PT, 2008, s. 32.

⁴⁹ MV SR, SNA, f. PV – leg., š. 1, s. Zisťovanie národnosti osôb židovského pôvodu.

⁵⁰ „*From what I recall, the Slovaks were not too happy to see any Jew returning. Even Mrs. Rybar commented something like „Maria Boza“, more of you came back than went away.*“

Výpoveď Betsy Jaeger, 25. 1. 2010, New York, USA, elektronická písomná korešpondencia, archív autora.

novej vlasti“.⁵¹ Majoritu iritovala sociálna podpora poskytovaná Židom. Židovských veriacich finančne dotovali medzinárodné organizácie ako Joint⁵² či Claims Conference a mimoriadnu hmotnú podporu poberali z prostriedkov UNNRA-y. Židia prednostne dostávali balíčky obsahujúce nedostupné spotrebné články, ktorých obsah v porovnaní s balíčkami určenými pre majoritné obyvateľstvo pôsobil kontrastne. Výsledný efekt považovala majorita za dielo Židov, aj keď skutočnou príčinou boli nepoctiví úradníci, ktorí riadili distribúciu UNNRA-y a svoju funkciu zneužívali na získanie finančného prospechu.

Psychologickú bariéru medzi Židmi a nežidovským obyvateľstvom podporovala aj zdanlivá banalita ako rasové označovanie pôvodu v úradnom styku, zrušené až v decembri roku 1945, pretože sa priečilo duchu demokratickej zásady rovnosti všetkých občanov slobodného štátu.⁵³ Ako píše minister vnútra v dôvodovej správe: „V Československej republike neexistuje pojem árijca a neárijca. Rasový pôvod alebo náboženské vyznanie nemajú v ČSR vplyv na právo a povinnosti občanov. ... Tí, ktorí boli perzekvovaní nacistickými okupantmi z dôvodov náboženských alebo rasových, sú postavení vo svojich právach na roveň tým, ktorí boli perzekvovaní z dôvodov politických.“⁵⁴ Toto nariadenie mohlo predstavovať istý posun v myslení a zlepšiť vzťah medzi majoritou a minoritou. Ale ako sa neskôr ukázalo, nariadenie nezmenilo postoje majority.

Negatívne nálady medzi obyvateľstvom vyvolávali snahy Židov o vrátenie pred vojnou uschovaných vecí. „Keď sa moja matka vrátila, pán Rybár jej ukázal plnú náruč zlatých šperkov a ponúkol jej pár náušnic: moja matka ich neprijala.“⁵⁵ Boli aj opačné prípady:

⁵¹ MV SR, ŠA BJ, f. ONV BJ, inv. j. 736, š. 5., s. 303/45 prez. Okresné veliteľstvo NB v Bardejove informuje Oblastné veliteľstvo NB o zvláštnych udalostiach v okrese.

⁵² „American Joint Distribution Committee... ktorého prostriedky pozostávajú zo zbierok súvercov v zahraničí, podporoval repatriantov a poskytoval im hmotnú pomoc až do zapojenia do hospodárskeho života, aby im bola možnosť daná zaokrýť si tie najnutnejšie životné potreby. Postupne boli sociálne podpory odbúrané až na vzácné sociálne prípady... ktoré zostali osamelí v dôsledku ťažkého útlaku fašistov.“

MV SR, f. SÚC, š. 61, s. Sociálna služba.

⁵³ V rovnakom čase prikazovali aj ministerstvá v Poľsku podriadeným úradom, aby pristupovali k všetkým obyvateľom v duchu demokratického, bez rozdielu národnosti, rasy a náboženstva, pretože niektoré úrady odmietali akceptovať príslušníkov židovskej menšiny. „Ale ľudzie są tylko ludźmi i trudno jest zmienić ich postawy i przyzwyczajenia za pomocą instrukcji. A tuż po wojnie biurokracja państwowa dopiero powstawała i urzędnicy mieli większą autonomię choćby dlatego, że przy nawale roboty nikt pilnowaniem podwładnych za bardzo nie miał czasu ani ochoty się zajmować.“

GROSS, Jan T. Strach. *Antysemityzm w Polsce tuż po wojnie*. Historia moralnej zapaści. Krakow: Wydawnictwo Znak, 2008, s. 73.

„Ale ludzie są len ludia a trudno zmienić ich postoje či návyky pomocou prikazov. A krátko po vojne získali úradníci väčšiu autonómiu, pretože nik z vytvárajúceho sa vládneho aparátu nemal pri návale práce čas ani ochotu kontrolovať podriadených.“

⁵⁴ MV SR, SNA, f. PV – všeob., š 224 , s. Zrušenie označovania rasového pôvodu v úradnom styku.

⁵⁵ „When my mother returned, Mrs. Rybar showed her a handful of gold jewelry and offered her a pair of earrings: my mother did not accept them.“

Výpoveď Betsy Jaeger, 25. 1. 2010, New York, USA, elektronická písomná korešpondencia, archív autora.

„My sme boli veľmi, veľmi šťastní. Náš dom stál, nikto sa doňho nedostal. Susedia, čo mamička im dala odložiť všetko vrátili každú nitku... a každú nitku vrátili. A keď ja som sa vrátil, dom bol normálny. ... ale všetko, meble [nábytok – P.H.], boli na mieste, tak ako ich nechali.“⁵⁶ Dominantné boli negatívne postoje obyvateľstva. „Mnohí príbuzní židovských občanov neprítomných vymáhajú si po dedinách veci, ktoré pred transportovaním si títo uschovali. Vtedy nebolo medzi oboma stránkami urobených nijakých dohovorov, alebo písomných zmlúv. Jedna stránka tvrdí, že mala vecí uchovaných viac, druhá zas tvrdí, že nie, alebo že niektoré veci chýbajúce zabrali Nemci a pod.“⁵⁷ Spočiatku absentovalo zákonné opatrenia riešiace problém uschovaného hnutelného majetku alebo majetku odkúpeného na dražbách.⁵⁸ Zástupcovia bardejovskej židovskej náboženskej obce boli iniciatívni a 15. mája 1945 adresovali miestnemu národnému výboru dokument s názvom *Memorandum vo veci riešenia hnutelných vecí a bytov Židov*. Zastupovali záujmy Židov, ktorí sa vracali do zničených a prázdnych bytov bez nábytku. V mnohých prípadoch neuspeli, keď sa snažili majetok nájsť nábytok, pretože noví vlastníci „...boli ešte „poučovaní“ aby to nevrátili, že vraj je to „štátne“ takže pri takom stave vecí musíme žiadať o úradné zakročenie“.⁵⁹ Predstavitelia náboženskej obce nepožadovali plošné vrátenie všetkého majetku členov predvojnovkej komunity, no aspoň majetku preživších Židov alebo preživším príbuzným pôvodných majiteľov. Upozorňovali na príklad mesta Košíc, kde na príkaz tamojšej správnej komisie mesta bol prevedený súpis židovských hnutelností, ktorých zaistením bola poverená košická židovská náboženská obec. Takto získaný nábytok náboženská obec požičiavala všetkým preživším Židom. MsNV v odpovedi uviedol, že v mnohých prípadoch zasiahlo v prospech Židov a hnutelnosti im boli vrátené. Avšak v prípade existencie osobitnej zmluvy medzi pôvodným majiteľom a novým vlastníkom nemalo právo zasiahnuť.⁶⁰ Nakoniec Židom ostávala jedine možnosť vymáhať si majetok súdnou cestou. Hnutelný majetok, ktorý sa stal predmetom dražby nikdy nezískali späť, pretože nariadenie č. 50/1945 Zb. n. SNR o národnej správe z júna 1945 ignorujúc dekrét prezidenta č. 5/1945 Zb. z. a n. vyňalo osobný majetok osôb spod národnej správy.⁶¹

MsNV sa dištancoval od tvrdenia predstaviteľov náboženskej obce, že vracajúci sa Židia zostali na ulici a bez finančnej hotovosti. MsNV upozorňoval na činnosť repatriáčného úradu, ktorý dostával značné finančné prostriedky z verejných zdrojov na pokrytie životných nákladov repatriovaných osôb. MsNV sa dištancoval riešenia skutočnej potreby Židov.

⁵⁶ Výpoveď Mayera Schöndorfa, 21. 4. 2009, Krakov, Poľsko, audiozáznam, archív autora. Obdobne vo výpovedi Mayera Schöndorfa, 13. 11. 1997, Cote St. Luc, Kanada, videonahrávka, archív USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education, číslo interview 35588.

⁵⁷ MV SR, ŠA BJ, f. ONV BJ, inv. j. 736, š. 5, s. 303/45 prez. Okresné veliteľstvo NB v Bardejove informuje Oblastné veliteľstvo NB o zvláštnych udalostiach v okrese.

⁵⁸ MV SR, ŠA BJ, f. ONV BJ, inv. j. 736, š. 5, s. 303/45 prez. Okresné veliteľstvo NB v Bardejove informuje Oblastné veliteľstvo NB o zvláštnych udalostiach v okrese.

⁵⁹ MV SR, ŠA BJ, f. MsNV, inv. j. 435, š. 96, s. 1824.

⁶⁰ MV SR, ŠA BJ, f. MsNV, inv. j. 435, š. 96, s. 1824.

⁶¹ BUMOVÁ, Ivica. *Židovská komunita po roku 1945 – snaha o občiansku a sociálnu rehabilitáciu*. In VRZGULOVÁ, Monika – RICHTEROVÁ, Daniela (ed.). *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a súčasnosti*. Zborník príspevkov z konferencie. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu, 2008, s. 50.

Hoci predstavitelia náboženskej obce si uvedomovali, že v danú dobu neexistovala právna norma zaoberajúca sa vrátením nehnuteľností pôvodným vlastníkom, cítili sa byť ukrivdení, keď domy bývalých židovských majiteľov boli považované za štátny majetok. Spojenci, vláda a prezident síce vyhlásili zrušenie nariadení odporujúcich duchu demokracie, ale deklarované vyhlásenie nepomohlo. V memorande sa objavil návrh, aby MsNV využil vlastné kompetencie a úpravou prideliť niekoľko domov do bezplatného užívania navráteným vlastníkom alebo ich dedičom dovtedy, kým neprijme legislatívne riešenie. Inak povedané žiadali, aby dostali prioritné právo na užívanie bytov, ktoré im patrili a ktorých užívanie bránili národní správcovia alebo nimi dosadení nájomníci, napriek tomu, že vlastnili súkromný dom. MsNV nezasiahol, pretože to neumožňoval zákon a alibisticky tvrdil, že výnimky nemohol uskutočniť s prihliadnutím na verejnú mienku: „*Čo sa týka prípadov, kde už v bývalých židovských domoch bývajú árijskí nájomníci, musíme sa držať zákona o ochrane nájomníkov, veď ako príde k tomu pracujúci robotník, úradník, atď., aby on nepožíval ochranu zákona, keď ide o židovský dom, len keď ide o árijský dom. Toto však neznamená, že by sme takémuto navrátenému sa židovskému občanovi nedali druhý prázdny byt, alebo dom do bezplatného užívania.*“⁶² Židia sa až do prijatia nariadenia o národnej správe museli zmieriť s provizóriom a na vrátenie nehnuteľnosti čakať až do prijatia reštitučného zákona v roku 1946. Priebeh reštitúcie bol zdĺhavý a čiastočne limitovaný, takže mnohí sa právom cítili byť ukrivdení.⁶³

Posudzoval

PhDr. Peter Salner, DrSc.

Peter HUDÁK: THE FIRST PHASE OF POSTWAR DEVELOPMENT OF THE JEWISH MINORITY ON EXAMPLE OF MEMBERS OF THE JEWISH COMMUNITY. Liberated Jews stayed in the concentration camps until their physical conditions improved enough to allow them to return home. Often they stayed on in the camps, as well, to find out if their family / loved ones had survived. The Red Cross and the allied armies posted lists of survivors at the camps. The first thing a Jew returning to Bardejov had to do was to get a permit to cross the Czechoslovakian border. If his application was accepted, he had to choose one of three means of return: to travel as individual, to travel as a member of contingent of the Soviet army directed to the East, or to travel by train transports which were organised cooperatively by national governments and the United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA).

After crossing the Czechoslovakian border the survivors arrived at centres for repatriation that were funded by the Czechoslovak Office for Repatriation or by different local offices. In these centers, the former prisoners of concentration camps as well as those Jews who had been in hiding had to be disinfected, then accomodated in lodging houses, and given financial and nonfinancial help, as well .

⁶² MV SR, ŠA BJ, f. MsNV, inv. j. 435, š. 96, s. 1824.

⁶³ Pozri: BUMOVÁ, ref. 61, s. 54 – 66.; SINGEROVÁ, Silvia. *Obráz povojnovej reality Židov v slovenskej spoločnosti z hľadiska identity (na príklade Košíc)*. In SALNER, Peter (ed.). *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2006, s. 61 – 67.

Between January and March, 1945, the first group of Jewish survivors emerged in Bardejov. This group was composed of the Jews who had been in hiding, in Bardejov, and other places. Another group of Jews, former prisoners of concentration camps, came to Bardejov during the next three months. Both of the groups had a similar number of members.

In the case of the former prisoners it is interesting that those who were deported in 1944 had twice as much chance to survive compared with Jews deported in 1942. Research shows that more than 600 Jews from the Bardejov district survived, but only half of them returned. Important information arises from the range of age of the survivors: 78 percents were adults, 19 percents were children and only 3 percent were old people.

Another result of the research is a psychological and medical profile of the Jewish survivors. Nearly all of them suffered from post-traumatic stress syndrome. They had found very soon the the best solution for this problem - they intuitively discovered group therapy which is the most effective method of treatment up until today. Only small number of the survivors availed themselves of this type of psychological help. Instead, they used every chance to work and this turned out to be a very effective treatment. In regards to physical conditions, a frequently occurring illness was rheumatism and its treatment took a long time. Fortunately, Dr. M. Atlas, who worked in Bardejov Spa , was an expert on this illness and he helped a lot of patients via a method called balneology which is the therapeutic use of thermal baths .

Other forms of support provided for the survivors included social help. The main support was given from the local branch office of the Czechoslovak Office for Repatriation , an organization that was well regarded by Jewish people. Aid consisted, mainly, of a single financial contribution, 1000 crowns, or the provision of accomodation and food. Comprehensive help was very limited and lasted only a short time, but it was irreplaceable and very important for their future life.

Unfortunately, the majority of the post-war population did not agree with the necessity for special kinds of help for Jews. There was jealousy over the differences between aid to Jews and aid to non-Jews. For example, Jews got special packets from UNRRA with valuable foods, but the packets for non-Jews did not contain the same goods. This disparity led to an illegal business by local officers who controlled the distribution of packets with these goods. It looked, to the majority population, like the Jews were responsible for this situation and therefore the majority population was angry.

Attempts by Jews to get their property back caused more conflict. Jewish leaders pushed for restitution of prewar property and businesses to returning Jewish residents but their efforts were unsuccessful. The reason is simple, this solution was not popular with the non-Jewish majority population, many of whom were living in homes taken from the Jews or operating businesses previously owned by Jews. Unfortunately, at that time there were no relevant laws protecting their rights and so the Jews had to wait for satisfaction a long time untill the restitution law was passed in 1946.

SENVÁCLAV: KRAJINA – ČLOVEK – KULTÚRA SLOVENSKEJ ENKLÁVY VO VYŠEGRÁDSKÝCH VRCHOCH

Peter CHRASTINA – Martin BOLTIŽIAR

Štúdia je súčasťou riešenia projektu č. 1/0759/08 Synergia krajiny a využitie stredodunajskej zeme od dávnoveku, podporovaného grantovou agentúrou VEGA.

Peter CHRASTINA – Martin BOLTIŽIAR: SENVÁCLAV: LANDSCAPE – MAN – CULTURE IN VYSEGRÁD MTS. The area of the Slovak enclave of Senváclav (Hung. Pilisszentlászló) is a part of the cultural heritage of the Dolnozemský Slovaks, who in turn of the 17th and 18th century settled in depopulated property owned by the Pavlin's Order in the central part of the Vysegrad Mountains. The article discusses the use of the local area and its historical, cultural-geographical and landscape-archaeological features. Human presence in the studied area has been restricted by the barrier effect of the Vysegrad Mountains. Less favourable natural conditions caused the delayed cultivation of local landscape unlikely initiated until the Bronze Age cultures. Local land has changed also in later periods. From the late 17th century, anthropogenic exploitation of landscape is associated with the arrival of the Roman Catholic settlers from the western Slovakia, who – together with some Hungarians and Germans – began to recultivate the deserted mountain landscape of the NNW edge of the Pest County around the years 1690 – 1699. The changes within the process may be generally reconstructed from the dynamics of the land use classes as shown on the maps 10 to 15, or from the data in Table 1 and Diagram 1.

Úvod

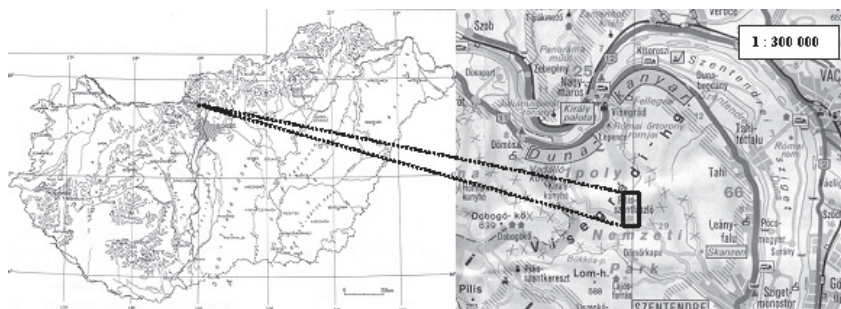
Krajina slovenskej enklávy Senváclav (maď. *Pilisszentlászló*) tvorí súčasť kultúrneho dedičstva dolnozemských Slovákov, ktorí na prelome 17. a 18. storočia osídlili vyľudnený majetok vo vlastníctve Rádu Paulínov v centrálnej časti Vyšegrádskeho vrchu.

Príspevok sa venuje rekonštrukcii využívania miestnej krajiny a niektorým historicko-kultúrnogeografickým a krajinnoarcheologickým črtám skúmaného územia. Dané fenomény totiž úzko súvisia s príchodom osadníkov r.-k. vierovyznania zo západného Slovenska, ktorí okolo r. 1690/1699 (spoločne s menším počtom Maďarov a Nemcov) začali opätovne kultivovať spustenú horskú krajinu SZZ okraja Peštianskej župy (Örsi, 1995, s. 28, Zöld, 1981, s. 74).

Poloha a vymedzenie územia

Predmetom výskumu (realizovaného v rámci Národopisného tábora VÚSM v júni 2009) bola obec Senváclav v SZZ časti Peštianskej župy na S Maďarska (mapa 1). Z hľadiska hierarchického usporiadania krajinných jednotiek (Frisnyák, 1988b, s. 148), patrí územie do Severomaďarského stredohoria, celku Vyšegrádskeho vrchu.

Výmera riešenej oblasti je 1 301,5 ha. Skúmané územie tvorí výrez z vojenských máp L-34-2-D-d (Pilisszentkereszt) a L-34-3-C-c (Szentendre) v mierke 1 : 25 000.

Mapa 1. Poloha skúmaného územia

Metodika výskumu

Metodický postup zameraný na štúdium vývoja využívania krajiny skúmaného územia a poznanie jeho vybraných historicko-kultúrnogeografických a krajinnoarcheologických rysov charakterizujú nasledovné kroky:¹⁾

- Kauzálna analýza geokologickej štruktúry miestnej krajiny. Predstavuje fenomén ponuky prírodného prostredia pre poznanie fyzického (i duchovného) rozmeru reakcií človeka pri jeho eksploatacii. Človek zo skúsenosti (vlastnej i svojich predkov) poznal vlastnosti krajinných prvkov. Jeho prispôbenie sa rozdielnym parametrom miestnej krajiny ukazuje priestorové rozmiestnenie jednotlivých tried využitia krajiny (TVK), presnejšie plochy ornej pôdy, viníc, sádov, sídelnej zástavby a i.

Okrem heuristiky P. Chrastina v tejto fáze výskumu realizoval terénny výskum (zber črepového materiálu, realizácia pôdnych sond, mapovanie súčasného využívania krajiny, fotodokumentácia, rozhovory s informátormi).

- Komparatívna analýza kartografických výstupov a družicovej snímky (1780 – I. vojenské mapovanie, 1841 – II. vojenské mapovanie, 1923, 1951 a 1987 – vojenské mapovanie, 2009 – družicová snímka z r. 2004 doplnená o zmeny zaznamenané mapovaním v teréne).²⁾

Digitálne verzie týchto máp boli prevedené do prostredia GIS (ArcView 3.3, ArcGIS 8.3 geografických informačných systémov), georeferencované a interpretované do TVK vrátane líniových vrstiev vodných tokov a komunikácií.

¹ Rovnaká metodika sa uplatnila pri výskume slovenských enkláv v rumunskom Bihore (Chrastina – Křováková – Brůna, 2007, s. 373-377), Banáte (Chrastina – Boltížiar, 2008b, s. 237-238), príp. lokalít v maďarskom Zadunajsku (Chrastina – Boltížiar, 2006, s. 176-178, Boltížiar – Chrastina, 2006, s. 49-50, Chrastina – Boltížiar, 2008a, s. 7-10) a Békešskej oblasti (Chrastina, 2008, s. 76-79).

² Mapy I. až III. vojenského mapovania sme získali z vojenského archívu vo Viedni. Maďarské vojenské mapy z r. 1951 a 1987 pochádzajú z vojenského archívu v Budapešti. Družicová snímka z r. 2004 je dostupná na serveri *Google Earth*.

Klasifikácia TVK starých mapách bola nasledovná:

- I. vojenské mapovanie (1780). Pri mape tzv. Jozefovho mapovania v mierke 1 : 28 800 došlo z dôvodu jej nižšej presnosti pri georeferencovaní k určitej deformácii, čo však nemalo zásadnejší vplyv na identifikáciu nasledovných TVK (mapa 2):

- Lesy a NSKV (nelesná stromová a krovinová vegetácia). Na základe štúdiá klimatických a pôdno-substrátových pomerov usudzujeme, že pôvodné lesy a NSKV v území reprezentovali teplomilné dubiny s cerom a d. plstnatým. Nivy vodných tokov a mokradí v lokalite *Ribnyicska* zrejme pokrývali porasty tvrdého luhu. V najvyšších polohách skúmaného územia rástli bučiny;
- trvalé trávne porasty (lúky a pasienky) – TTP;
- orná pôda;
- prídomové záhrady;
- sídelná zástavba.

- II. vojenské mapovanie (1841). Mapa tzv. Františkovo mapovania v mierke 1 : 28 800 je v porovnaní s predchádzajúcou mapou podstatne presnejšia, zachytáva viac detailov o využití územia (mapa 3).

- III. vojenské mapovanie (1923). Kolorovaná mapa (mapa 4) má oproti predošlým kartografickým podkladom väčšiu mierku (1 : 25 000). Vďaka presnosti a zobrazeným detailom je po obsahovej stránke kompatibilná s vyššie uvedenými mapami z 18. a 19. storočia.

Okrem vyššie uvedených TVK M. Boltižiar na tomto kartografickom výstupe identifikoval úhory na TTP, resp. opustené lúky a pasienky v rôznom štádiu zarastania náletom (obr. 1).

- Vojenské mapovanie (1951, 1987). Maďarské vojenské mapy sú v mierke 1 : 25 000 (mapy 5, 6). V týchto časových horizontoch M. Boltižiar identifikoval množinu TVK, ktorú agregoval (kvôli zjednodušeniu štúdia zmien krajiny) do niekoľkých kategórií. Oproti tzv. Františkovmu mapovaniu z r. 1841 pribudli v skúmanom území nasledovné TVK:

- chmeľnice v r. 1951 (obr. 2);
- úhory na ornej pôde v r. 1987 (obr. 3); v praxi ide o neobhospodarované polia v rôznom štádiu sukcesie;
- úhory na viniciach v r. 1951 a 1987 (obr. 4), ktoré reprezentujú opustené vinohrady s náletom.

Obr. 1. Úhory na TTP na mape III. vojenského mapovania z r. 1923

Obr. 2. Chmelnice na maďarskej vojenskej mape z r. 1951

Obr. 3. Úhory na ornej pôde na maďarskej vojenskej mape z r. 1987

Obr. 4. Úhory na viniciach na maďarskej vojenskej mape z r. 1951

• Mapovanie (2009) sme realizovali počas terénneho výskumu zakresľovaním aktuálnych TVK do družicovej snímky z r. 2004 v mierke 1 : 25 000 (obr. 5). V krajinnej štruktúre územia sa pomocou terénneho výskumu podarilo identifikovať dve nové TVK:

- kameňolomy;
- mokrade (močiar v lokalite *Ribnyicska*).

Klasifikácia TVK bola vstupnou časťou komparatívnej analýzy. Finálnym produktom sú veľkomierkové (1 : 25 000) rekonštrukčné (tematické) mapy 10 až 15; ukazujú využívanie krajiny skúmaného územia v konkrétnom časovom horizonte.

• Multitemporálnu analýzu ako podklad k poznaniu zmien miestnej krajiny tvorili dve fázy.

Prvá pozostávala zo štúdia dynamiky TVK v počítačovom prostredí softvérového produktu ArcView GIS 3.3. Jeho hodnotenie vychádza z pozorovania plošných relácií jednotlivých tried využívania krajiny v r. 1780, 1841, 1923, 1951, 1987 a 2009 a následného štatistického spracovania (numerická a grafická analýza).

Kombináciou výsledkov terénneho výskumu a zistení prvej fázy multitemporálnej analýzy sme v druhom kroku načrtli hlavné smery využívania krajiny skúmaného územia od najstarších čias po súčasnosť (s dôrazom na zmeny spôsobené kolonistami zo západného Slovenska po r. 1690, resp. 1699).

Mapa 2. Skúmané územie v r. 1780
© 1st Military Survey, Section No. 13-18, 14-18, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna

Mapa 3. Skúmané územie v r. 1841
© 2nd Military Survey, Section No. 32-48, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna

Mapa 4. Skúmané územie v r. 1923
© 3rd Military Survey, Section No. 4962/1, D-d, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna

Mapa 5. Skúmané územie v r. 1951
© Military Survey, Section No. L-34-2- L-34-3-C-c, Hungarian State Archive/Military Archive, Budapest

Mapa 6. Skúmané územie v r. 1987

© Military Survey, Section No.
L-34-3-C-c, Hungarian State Archive/
Military Archive, Budapest

Obr. 5. Skúmané územie v r. 2004.

Zdroj: Google Earth (10.5.2009)

Kauzálna analýza geoeologickej štruktúry miestnej krajiny

Ponuka prírodného prostredia a jeho využívanie človekom predstavujú zložitý, vzájomne previazaný systém. Skúsenosti etník osídľujúcich skúmané územie s praktickým využívaním prírodného bohatstva umožňovali jeho efektívnu exploatáciu. Prispôsobovanie sa jedinca alebo lokálneho spoločenstva rozdielnym parametrom miestnej krajiny ukazuje priestorové rozmiestnenie TVK v území.

• Z hornín mali pre obyvateľov Senváclava dominantný význam treťohorné andezity, andezitové tufy a kvartérne hliny. Zo sopečných hornín bol napr. vybudovaný kláštor paulínov, čo dokladajú zvyšky architektonických článkov v opornom múre areálu obecnej fary, resp. kamenárske artefakty vo farskej záhrade a v zbierke T. Raimana (obr. 6). Pri výstavbe barokového kostola v r. 1770 – 1772 použili okrem materiálu z ruín bývalého kláštora i andezitové tufy. Od 20. r. minulého storočia sa porózne andezitové vulkanoklastiká postupne stali stavebným materiálom väčšiny rodinných domov v obci. Práca s kameňom bola hlavným zamestnaním časti domáceho obyvateľstva, medzi ktorým figurovali murári a kamenári.³ Podľa informácií B. H. Kosznovszkého (*1940) a Š. Kovácsika (*1957) sa kameň rôznej kvality ťažil na S a SZ skúmaného územia v lokalitách *Stará baňa*, resp. *Kisbánya*, *Nad viničky* (obr. 7), *Pálbükösi* a i.⁴

³ E. Fényes v r. 1837 uvádza pálenie vápna ako jedno z hlavných zamestnaní Senváclavčanov (bližšie Fügedi, 1993, s. 80, Zöld, 1981, s. 144). Podlozie skúmaného územia (ako aj celé Vyšegrádske vrchy) budujú sopečné horniny a ich pyroklastiká (Fülöp ed., 1984, Frisnyák, 1988a, s. 247-248), čo vylučuje vznik a rozvoj vápenníctva v obci.

⁴ Po vyhlásení Národného parku Dunaj – Ipel (1997) je ťažba kameňa v území zakázaná.

Franyó (2008, s. 25-26) uvádza, že vulkanoklastiká z miestnych lomov neboli vhodné na výrobu náročnejších prvkov architektúry (stĺpy, náhrobné kríže); na tento účel obyvatelia vyhľadávali celistvé kusy kameňa v podobe sopečných bômb a povrchových výstupov roztrúsených v extraviláne.

Domy a hospodárske objekty nemajetných vrstiev stavali technikou nabíjania z hliny (tzv. *tlčené murivo*), príp. z nepálenej tehly (tzv. *lepenica*) na kamennú podmurovku. Je zaujímavé, že Senváclavskí murári na spájanie kameňa používali hlinenú maltu ešte v 70. r. minulého storočia (Franyó, 2005, s. 89, 2008, s. 22).⁵

Obr. 6. Torzo architektonického článku z farskej záhrady zhotovené zo sivého andezitového tufu (vľavo). Artefakt takmer určite pochádza z objektu kláštora, rozrušeného počas tureckých vojen v prvej polovici 16. stor. Identickú horninu použili aj na výrobu baptistéria (krstiteľnice), ktoré sa nachádza v zbierke T. Raimana (vpravo). Foto: P. Chrastina (17.6.2009).

• **Georeliéf** určuje základné trendy využívania miestnej krajiny. Charakter morfoštruktúr a morfoskulptúr v území iba čiastočne korešpondoval s pomermi na západnom Slovensku, odkiaľ prichádzali prví novovekí kolonisti. Z tohto dôvodu predstavoval proces prispôsobovania sa Slovákov na dynamický georeliéf Vyšegrádskych vrchov zložitý fenomén, ktorý odrážal prierezovo nízky počet obyvateľov obce a prevaha extenzívnych foriem hospodárenia.

⁵ Vzhľadom na zvládnutú technológiu a kvalitu hlinenej malty považovali domáci murári i investori dovoz vápna za zbytočný luxus, ktorý predražoval výstavbu rodinného domu (Franyó, 2005, s. 89).

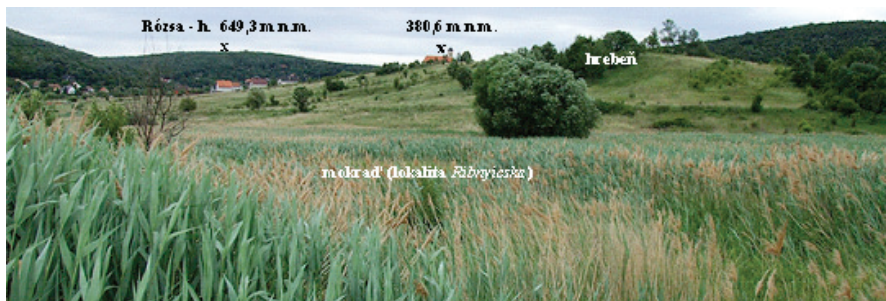
Obr. 7. Kameňolom (lokalita Nad viničky?) na Z svahu Bánya – h. (384,4 m n.m.). Otváranie lomov a novoveká ťažba sopečných hornín v území sa rozvíjala po I. sv. vojne. V tomto období si majetnejšie vrstvy miestneho obyvateľstva začali stavať kamenné domy, tepelno-izolačné vlastnosti ktorých predčili dovtedy dominujúcu hlinenú architektúru. Foto: P. Chrastina (17.6.2009)

Z typologického hľadiska (Mazúr – Činčura – Kvitkovič, 1980, s. 46–47) je skúmané územie súčasťou hornatinového reliéfu Vyšegrádskeho vrchov, ktorý tu zastupuje fluviálne rezaná hornatina (Mazúr, 1980, s. 50–51). Podľa Frisnýáka (1988a, s. 247–248) georeliéf miestnej krajiny reprezentuje zvyšok kaldery paleovulkánu modifikovanej bádenským vulkanizmom, príp. vodnou eróziou v kvartéri.

Intravilán leží na dne dolinového uzáveru, ktorý sa S smerom rozširuje a prechádza do zvlnenej vnútrohorskej depresie s rozlohou okolo 8 km². Ústie dolinového uzáveru zároveň deniveluje výrazný hrebeň s nadmorskou výškou 380,6 m, pričom vytvára prirodzenú dominantu Senváclavskej kotlinky (obr. 8).⁶ Erózna činnosť vodných tokov v geomorfologicky málo odolnom podloží z vulkanoklastík umožnila vznik hlbokých „V“ dolín s tektonickou predispozíciou. Úzke, resp. málo vyvinuté nivy potokov neumožňovali ich osídlenie a aj z tohto dôvodu boli extenzívne využívané.

Extravilán Senváclava ohraničujú príkre, zväčša zalesnené svahy so sklonom i nad 20°, z čoho vyplýva potenciálne riziko svahových deformácií a zvýšené riziko pôdnej erózie. Nadmorské výšky v skúmanom území oscilujú od 340 m (niva Apátkútskeho potoka v S časti územia) do 440 m (JV okraj intravilánu) a predurčujú tak nielen jeho generálny sklon (S), ale i „otvorenosť“ voči chladným (S – SZ) vetrom.

⁶ Výbežok zároveň oddeľuje povodie Apátkútskeho potoka a potoka Lepence, presnejšie jednu z jeho zdrojnic.

Obr. 8. Morfológicky výrazný hrebeň s architektúrou kostola z 18. stor. rozdeľuje vnútrohorskú kotlinku Senváclava na dve časti. V popredí mokraď (bývalý rybník ?) porastená trstinou (*Phragmites*). Intravilán Senváclava (vzadu) lemuje hornatinový georeliéf Vyšegrádskych vrchov so zachovalými lesnými spoločenstvami. Foto: P. Chrastina (16.6.2009)

Antropogénny georeliéf v skúmanom území reprezentujú kameňolomy, sídelné terasy a sypaná hrádza na okraji mokrade (bývalého rybníka?) v lokalite *Ribnyická* (obr. 8). Močiar odvodňuje bezmenná stružka, ktorá v hlbokom výmole zprava ústi do Apátkútskeho potoka. Agrárne terasy sa v území nevyskytujú, pretože človek prednostne kultivoval sklony s nižšou dynamikou kde dodnes figuruje poľnohospodárska pôda. Miernejšie svahy s J až JV expozíciou v minulosti pokrývali vinice a sady (obr. 9).

Obr. 9. Svahy lokality Starje vinice s teplou (J – JV – JZ) orientáciou v minulosti pokrývali najmä vinice a sady s ornou pôdou. Fyloxéra na začiatku 20. storočia, resp. ochrana prírody a postupná strata vzťahu k pôde zo strany domáceho obyvateľstva podmienili vznik tzv. sociálnych úhorov. Foto: P. Chrastina (15.6.2009)

• Klimatické pomery skúmaného územia sa podobajú klíme pohoria Burda na protifah-lom brehu Dunaja. Oproti situácii na Podunajskej nížine lemovanej výbežkami Karpát – t.j. priestoru, odkiaľ prichádzali prví kolonisti do Senváclava je miestna klíma o niečo chladnejšia a humidnejšia. Vyznačuje sa väčším počtom mrazových dní i zrážkových

úhrnov (Lapin et al., 2002, s. 95). Horská obruba skúmaného územia skrakuje pôsobenie priameho slnečného svitu, čo vystihol už M. Bel (in Hrenkó, 1992, s. 12): obec leží... „v hlbokom údolí, obkolesenom vysokými kopcami, ktoré dopoludnia zatienia dedinku.“ Vyššie uvedené činitele (v kombinácii s dynamickým georeliéfom) takmer určite vplývali na adaptáciu Slovákov na nové prostredie.⁷

Teplá a mierne vlhká klíma Vyšegrádskeho vrchov s malou inverziou teplôt (Tarábek, 1980, s. 64) v zásade určuje priestorové rozloženie TVK v území. Zöld (1981, s. 7) uvádza pre Senváclav priemernú ročnú teplotu 9 – 9,5°C. Ročný úhrn zrážok dosahuje 600 až 650 mm. Prvý mráz tu zaznamenávajú okolo 15. októbra, posledný 20. apríla. Nadmorská výška skúmaného územia podmieňuje pomerne vysoký počet dní so snehom (60). Tieto hodnoty (spolu s pôdami typu kambizem a dynamikou georeliéfu) umožňovali pestovanie iba obmedzeného spektra kultúrnych plodín, ktoré rástli na relatívne malej výmere poľnohospodárskej pôdy. Fényes (1837 in Zöld, 1981, s. 141, 144) uvádza nutrične i dieteticky zaujímavé plodiny: ovos (*Avena sativa*), raž (*Secale cereale*) a bližšie nešpecifikovaný druh pšenice.⁸ Zemiaky v Senváclave pestovali až od druhej polovice 19. storočia (prvá zmienka z r. 1864).

Svahy na okrajoch Senváclavskej kotlinky sa oproti dnovým polohám vyznačujú špecifickou mezoklímou s vyrovnanejšou amplitúdou teplôt. Predmetnú skutočnosť využil človek pri zakladaní viníc a sadov na výhrevných substrátoch S od obce (obr. 9).

• Hydrologické pomery. Stále vodné toky v území reprezentujú Apátkútsky potok, resp. jeho ľavostranný prítok – bezmenná stružka odvodňujúca mokraď v lokalite *Ribnyicska* (obr. 10) a jedna zo zdrojník potoka Lepence. Majú dažďovo-snehový typ režimu odtoku s maximálnymi prietokmi v marci. V zmysle Šima a Zaťka (2002, s. 103) k podružnému zvýšeniu vodnosti potokov dochádza tiež koncom jesene a na začiatku zimy.

Vzhľadom na extenzívne využitie úzkych nív potokov nemali občasné inundácie vplyv na chod života v obci. Malá hĺbka vodných tokov a ich nízka vodnosť počas väčšinu roka neumožňovali osvojenie základov plávania medzi domácim obyvateľstvom. Preto sa počas tzv. *Peštianskej povodne* (r. 1903?) utopilo viacero obyvateľov obce, keď ich zastihla inundácia Dunaja na trhoch v Senondreji (maď. *Szentendre*) a Pešti (Örsi, 1995, s. 41).

Energiu Apátkútskeho potoka využíval vodný mlyn. Je zakreslený na vojenskej mape z r. 1780, pričom sa nachádzal na pravom brehu potoka S od obce (mapa 7). Daný objekt zanikol niekedy na prelome 18. a 19. storočia, pretože mapa z r. 1841 už nefiguruje (mapa 8).

⁷ Ich nepriamym prejavom bol okrem zlého zdravotného stavu prvých osadníkov (vychádzal z nedostatočnej výživy a hygieny) i pomerne vysoký počet mŕtvonarodených detí (bližšie Örsi, 1995, s. 29)

⁸ Domnievame sa, že by mohlo ísť o *tenkeľ* (alebo tiež pšenicu špaldu – *Triticum spelta*), ktorým podľa Horvátha (1963, s. 30–31) v 17. a 18. storočí osievali polia v horských a podhorských oblastiach Nitrianskej a Trenčianskej stolice

Mapa 7. Mlyn na mape z r. 1780

Mapa 8. Extenzívne lúky a pasienky
v lokalite Ribnyicska na mape z r. 1841

V zamokrenej depresii *Ribnyicska* vybudovali v 50. r. minulého storočia rybník, z ktorého sa zachovali iba vyvýšené okraje a hrádza. Lokalita je v súčasnosti zarastená vlhkomilnou vegetáciou (obrázok 8), ktorá v hrubých rysoch pripomína extenzívne TTP z prvej polovice 18. stor. (mapa 8). Podľa informácie Š. Kovácsika (*1957) sa ďalšia „barina“ nachádzala v priestore futbalového štadióna.

Pitná a úžitková voda sa získava zo studní, ktoré človek zahĺbil do zvodnených súvrství lemujúcich tektonické línie.⁹ Hladina puklinovej (miestami i pórovej) podzemnej vody sa obvykle nachádza v hĺbkach okolo 5,5 – 6 m. V Senváclave však nie sú výnimkou ani studne s hĺbkou 20 m a viac (Franyó, 2005, s. 53).

Zaujímavosťou územia je výskyt minerálnych vôd. Terénny výskum P. Chrastinu odhalil málo výdatný prameň železnej kyselky na dne eróznej ryhy, ktorú vymodelovala stružka odvodňujúca močiar v lokalite *Ribnyicska*. V jeho blízkosti sa nachádza zdroj obyčajnej vody s údajne závažnými účinkami (bližšie Soós, 2006); (obr. 10).¹⁰ Povrchové a podzemné vody v regióne ohrozuje komunálne znečistenie, nakoľko časti rodinných domov v obci chýba centrálny vodný zdroj i kanalizácia.

⁹ Lokality zlomových porúch majú význam pre hromadenie podzemných vôd.

¹⁰ Výskyt prameňov s plytkým obehom v hlbšie zarezaných lokalitách s tektonickou predispozíciou potvrdzuje napr. práca Michaeli (1999, s. 166).

Obr. 10. Stružka odvodňujúca močiar v lokalite Ribnyicska tečie po dne výmola (vľavo). V eróznom záreze dochádza k výstupu podzemných vôd. Príkladom je prameň železnatej kyselky, ktorý bolo možné identifikovať podľa farebného povlaku na vodnej hladine prírodného zdroja (v strede). V dolnom úseku výmola, pod koreňmi stromu je studnička (mad. Sztudienka) s obvyčajnou vodou (vpravo – ozn. šípkou). V podvedomí miestnej komunity je zakorenená viera v uzdravujúce účinky vody z tohto prameňa. Obrázky svätcov na kmeni stromu dotvárajú genius loci miesta spojeného s mariánskym kultom, ktorý v Senváclave kreoval Rád Paulínov viac ako 500 r. Foto: P. Chrastina (17.6.2009)

- Pôdy zohrávajú popri sklonoch georeliéfu a klíme dôležitú úlohu pri využívaní miestnej krajiny človekom. Vlastnosti pôdneho krytu a materskej horniny majú priamy vplyv na úrodnosť, ktorú odráža mozaika TVK na poľnohospodárskej pôde.

Pôdotvorný substrát v skúmanom území tvoria andezity a ich vulkanoklastiká. Na zvetralinách týchto hornín, pod listnatými lesmi (dúbravy, bučiny) vznikli kambizeme, ktoré pokrývajú viac ako 90% regiónu. Na fluvialných sedimentoch nivy Apátkútskeho potoka a zdrojnice potoka Lepence sa vyvinuli fluvizeme. Trvalo zamokrenú terénnu depresiu lokality *Ribnyicska* pokrývajú gleje a organozeme. Výskyt pseudoglejov zaznamenal P. Chrastina v konkávných polohách Senváclavskej kotlinky. Antropické pôdy (kultizeme, antrozeme, nekrozeme) vznikli pri sídlach a prídumových záhradách, resp. figurujú ako pôdy cintorínov.

Pre miestne komunity mali oddávna význam málo skeletnaté kambizeme. Tvoria väčšinu poľnohospodárskeho pôdneho fondu (PPF) v území. Vyznačujú sa hĺbkou, kvalitným humusom a kyprosťou (obr. 11), avšak klimatické pomery skúmanej oblasti limitujú iba priemerné hektárové výnosy. Enklávy pseudoglejov sa v minulosti využívali ako orná pôda alebo na nich figurovali TTP. Dnes ich pokrývajú úhory. Vzhľadom na malú rozlohu fluvizemí tieto nemajú väčší hospodársky význam; širšie úseky nív v minulosti človek využíval ako lúky a pasienky. Enklávu organozemí a glejov v lokalite *Ribnyicska* pokrýva vlhkomilná vegetácia so stabilizujúcou funkciou v rámci krajinej štruktúry územia. Pôdy cintorínov, nekrozeme zaberajú v území iba symbolické plochy. P. Chrastina počas terénneho výskumu cintorína pri kostole identifikoval v pôdnom profile tunajších nekrozemí úlomky pálenej tehly a vápennej malty(?), ktoré potenciálne

súvisia v existenciou stredovekého kláštora v danej lokalite (obr. 12). Kultizeme a antrozeme sú charakteristické pre väčšinu intravilánu. Okrem bežných druhov zeleniny sa na nich pestujú napr. hybridy malín (*Rubus idaeus*) dovezené z Talianska koncom minulého storočia (obr. 13).

Obr. 11. Kambizem: pôdny profil (lokalita S. Petőfi ut.). A – humusový horizont (25 cm), B – iluviálny (obohatený) horizont (110 cm), C – pôdotvorný substrát (zvetralina andezitových tufov). Foto: P. Chrastina (17.6.2009)

Obr. 12. Nekrozem: pôdny profil (lokalita Cintorín pri kostole). A – humusový horizont so zvyškami tehly a vápna (150 cm), C – pôdotvorný substrát (zvetralina andezitových tufov). Foto: P. Chrastina (16.6.2009)

• Pôvodnú flóru v území rekonštruujeme na základe analógií z Burdy (Malgocký, 2002, s. 114-115), nakoľko potenciálna prirodzená vegetácia v tomto pohorí (vrátane klimaticko-edafických a geomorfologických činiteľov) je podobná vegetácii Vyšegrádskych vrchov.

Najväčšie plochy v území zaberali porasty dubovo-cerových lesov (asoc. *Quercetum petraeae-cerris*). Susedili s enklávami dubín s dubom plstnatým a jaseňom mannovým (asoc. *Fraxino orní-Quercetum pubescentis*), ktoré v zmysle Šomšáka (1998, s. 26-29) rástli na výhrevných substrátoch po obvode Senváclavskej kotlinky (napr. kóta Bány a – h., 394,4 m n.m.). Podľa Bertu (1986, s. 42-46) a mapy Malgockého (2002, s. 114-115) nivy vodných tokov a močiar v lokalite *Ribnyicska* pravdepodobne pokrývali dubovo-brestovo-jaseňové lužné lesy (podzv. *Ulmenion*). Bukové kvetnaté lesy podhorské (podzv. *Eu-Fagenion*) rástli iba v najvyššie položených partiách skúmaného územia (od cca 450 m n.m.), resp. na svahoch s chladnou expozíciou (Magic, 1986, s. 77-81).

Obr. 13. Pestovanie malín sa v intraviláne Senváclava rozšírilo po r. 1990. Malinové plantáže boli živelné zakladané na svahoch s rôznou expozíciou s cieľom nahradiť nerentabilné vinohradníctvo. Zámer však stroskotal na nízkych výkupných cenách ovocia. V súčasnosti sa takmer celá produkcia malín využíva v domácnosti majiteľa konkrétnej parcely s danou monokultúrou. Foto: P. Chrastina (17.6.2009)

Pre miestne obyvateľstvo bol hospodársky význam lesov (dubín, bučín a tvrdého luhu) značný, pretože poskytovali kvalitnú drevnú hmotu. Dodnes tu rastú napr.: jaseň mannový (*Fraxinus ornus*), dub cerový (*Quercus cerris*), d. plstnatý (*Q. pubescens*), d. letný (*Q. robur*), d. zimný (*Q. petraea*), brest hrabolistý (*Ulmus minor*), ale i lipa veľkolistá (*Tilia platyphyllos*). Vlastnostiam tvrdých, ťažkých a zároveň húževnatých typov dreva sa museli prispôbovať tesári, ale najmä miestni murári, ktorí boli nútení stavať masívnejšie objekty (Franyó, 2005, s. 90). Zöld (1981, s. 144, 168) i Fügedi (1993, s. 80) zhodne konštatujú, že pálenie drevného uhlia v milieroch a ťažba dreva boli od počiatkov slovenskej kolonizácie dediny významným zdrojom príjmu tunajších domácností.

Z ekonomického hľadiska bol dôležitý i zber lesných plodov (jahôd, lesných malín, drienok, trniek, húb) a liečivých rastlín; Senváclavčania dokonca tieto aktivity uprednostňovali pred návštevou kostola počas cirkevných sviatkov (bližšie Manga, 1960, s. 3). Plánky (plody jablone planej – *Malus sylvestris*) boli spestrením jedálneho lístka v jesenných mesiacoch. Mokraď *Ribnyicska* poskytovala prakticky nevyčerpatelné zdroje trstiny (*Phragmites*), ktorá sa spoločne so slamou ešte v polovici 20. storočia používala na pokrývanie striech domov a hospodárskych objektov (pozri napr. Zöld, 1981, s. 168, Manga, 1960, s. 3). Pasenie hospodárskych zvierat a produkcia sena záviseli od porastov kostravy horskej (*Festuca drymeja*) a ostrice chlpatéj (*Carex pilosa*) na lúkach a pasienkoch.

Prítomnosť človeka a rozširovanie plôch poľnohospodárskej pôdy v území spôsobili odlesnenie a introdukcii nepôvodných druhov do miestnej krajiny. Pôvodná vegetácia sa preto zachovala iba na okrajoch skúmaného regiónu – na príkrých svahoch a v odľahlejších častiach extravilánu (obr. 3).

Príkladom antropického vplyvu v miestnej krajine je vysádzanie smrek (Picea abies) na rôznych miestach intravilánu (Zöld (1981, s. 4). V extraviláne rastú smrečiny najmä na miestach pôvodných bučín, pretože ako uvádza Magic (1986, s. 80) porasty buka lesného (Fagus sylvatica) sa ešte v 19. stor. s obľubou premieňali na „cennejšie“ ihličnaté porasty. Menšie porasty a solitéry agáta bieleho (Robinia pseudoaccacia) pokrývajú vybrané enklávy v blízkosti sídiel; príkladom je opustený cintorín na Béke ut. (obr. 14). Agát v obci pestovali na kurivo, ale vyrábali sa z neho aj koly do viníc a plotov. Mal (i má) význam aj ako medonosná drevina. So slovenskou kolonizáciou Senváclava je spojené pestovanie ovocných stromov v chotári obce. V tejto súvislosti Zöld (1981, s. 177) spomína slivku (Prunus domestica), hrušku (Pyrus communis). Hojný je i orech kráľovský (Juglans regia). Naopak broskyňa (Prunus persica/Persica vulgaris) sa v intraviláne rozšírila iba sporadicky, nakoľko ťažko znáša vplyv horskej klímy Vyšegrádskych vrchov.

Obr. 14. Bývalý cintorín na Béke ut. pokrýva porast agátu (*Robinia pseudoaccacia*). Nekropolu vysvätili v r. 1887 a mala nahradiť preplnený „cmter“ na vršku pri kostole. Zaujímavosťou tohto cintorína je, že v jeho V časti pochovávali deti a v Z (na zábere) dospelých. Foto: P. Chrastina (18.6.2009).

Človek miestami zmenil i lužné lesy na nívách potokov. Pôvodné spoločenstvá tvrdého luhu v intraviláne vystriedali krovinné vrby zv. *Salicion triandrae* s jelšou sivou (*Alnus incana*) a topoľmi (*Populus sp.*). Solitéry týchto druhov rastú i na okrajoch močiar v lokalite Ribnyicska.

Kultivácia krajiny zanechala stopy aj na miestnej faune. Odlesnenie územia v minulosti podmienilo vznik agrobiocenóz s poľnými monokultúrami. Z hmyzu to sú napr. cikáda viničná (*Tibicen haematodes*) a obávaný škodca voška viničová (*Vitis vitifoliae*, resp. *Phylloxera vastatrix*), ktorá v minulosti decimovala výmery tunajších vinohradov. Na lúkach a pasienkoch žijú: koník lúčny (*Chortippus mollis*), modlivka zelená (*Mantis religioza*), lajniak skarabeusový (*Sysiphus schäfferi*). Ľudí pracujúcich na poľnohospodárskej pôde, príp. hovädzí dobytok, ktorý sa v lete pásol na pasienkoch obťažuje ovad hovädzí (*Tabanus bovinus*) a komár útočný (*Aedes vexans*). Výskyt týchto škodcov v území je

bežným javom, nakoľko ich larvy žijú v močaristom prostredí lokality *Ribnyicska*, kde majú svoj biotop vážka (*Leucorrhinia pectoralis*) i vzácna korytnačka bahenná (*Emys orbicularis*). V zbierke T Raimana sa nachádza i pancier korytnačky ozdobnej (*Trachemys scripta elegans*), ktorá tu reprezentuje zavlečený druh.¹¹

Krovinatý nálet i úhory na miestach bývalých viníc a sadov obývajú typickí zástupcovia stepnej zóny Panónskej provincie: užovka stromová (*Zamenis longissima*), bažant obyčajný (*Phasianus colchicus*), mačka divá (*Felis sylvestris*); v stenách opustených kameňolomov si vyhrabáva noru líška (*Vulpes vulpes*). Početné stavy srnčej zveri, ktorá oddávna spôsobovala škody na vinohradoch, stúpli po vyhlásení Národného parku Dunaj – Ipel v r. 1997.

Vývoj využívania krajiny od najstarších čias do r. 2009

Vývoj využívania krajiny sa prejavuje prostredníctvom časopriestorových oscilácií TVK. Tieto výkyvy zapríčiňujú jednak spoločenské udalosti (vojny, politické rozhodnutia centra, epidémie) alebo limity prírodného prostredia (bližšie napr. Olah, 2003, s. 16).

Vývoj využívania krajiny do r. 1780

Prítomnosť človeka v skúmanom území limitoval (a dodnes limituje) bariérový efekt Vyšegrádskeho vrchov. Menej priaznivé prírodné pomery podmienujú oneskorenú kultiváciu miestnej krajiny, s ktorou zrejme začali až kultúry doby bronzovej (obr. 15). Súdobé etniká atakovali hlavne areály teplomilných dubín asoc. *Quercetum petraeae-cerris*, resp. *Fraxino orn-* *Quercetum pubescentis* a porasty tvrdého luhu podzväzu *Ulmion* v povodí Apátkútskeho potoka. Centrum vtedajšej ekumeny s poľnohospodárskou pôdou sa pravdepodobne nachádzalo v priestore hrebeňa, ktorý dominuje Senváclavskej kotline.

Obr. 15. Keramika z doby bronzovej (zber) v zbierke T. Raimana.

Foto: P. Chrastina (17.6.2009)

¹¹ Výskyt tohto severoamerického druhu v močiaroch je príkladom nezodpovedného správania sa človeka. Svojevoľné vypúšťanie korytnačky ozdobnej do prírody spôsobuje pokles počtov vzácnnej korytnačky bahennej, ktorá nesúťaží konkurovať zavlečenému druhu a je zo svojho biotopu vytlačovaná.

Lesnatosť územia sa pozvoľne zmenšovala i v dobe železnej, keď miestnu krajinu kultivovali keltskí Eraviskovia(?). Nálezy črepov z doby rímskej a sťahovania národov (0 – 500 n.l.) z intravilánu obce potvrdzujú pretrvávajúce antropické vplyvy v miestnej krajine (Hrenkó, 1992, s. 11); (obr. 16). V tomto období pravdepodobne dochádzalo ďalšiemu k rozširovaniu polí, lúk a pasienkov na miernejších sklonoch v zázemí morfológicky nápadného hrebeňa, na ktorom sa teoreticky rozkladal nevelký sídliskový areál s polozemnicami alebo drevenou architektúrou.

Obr. 16. Archeologické nálezy z doby rímskej a sťahovania národov (zber v zbierke T. Raimana. Foto: P. Chrastina (17.6.2009))

Kontinuitu využívania miestnej krajiny predpokladáme aj v rannom stredoveku (6. – 9. stor.). Kolonizačné vlny Slovanov, ktoré v priebehu 6. storočia osídlili nižšie položené územie v oblasti ohybu Dunaja, postupovali proti prúdu potokov do dovtedy riedko zaľudnených oblastí Vyšegrádskych vrchov. Príchod nového obyvateľstva postihol najmä teplomilné dubiny na dne a okrajoch Senváclavskej kotlinky, ktoré po vyklčovaní premenili na poľnohospodársku pôdu. Čiastočná deforestácia postihla i porasty tvrdého luhu na okrajoch lokality *Ribnyicska*, resp. širších úsekoch nív vodných tokov s útržkami terás, kde vznikli areály trávnych porastov. Zmenu exploatacie odlesnenej enklávy s mozaikou polí a TTP v obkľúčení hustých dubín a bučín zrejme nepriniesol ani príchod starých Maďarov koncom 9. storočia.¹²

Stredoveké listiny už spomínajú dedinu, či skôr osadu *Kékes*. Rozprestierala sa v záverejnej polohe na Z úpäti(?)¹³ hrebeňa vybiehajúceho z dolinového uzáveru (obr. 8), na ktorom stála obytná kamenná veža(?) vo vlastníctve Arpádovcov. Táto skutočnosť nepriamo potvrdzuje zachovalosť lesov v zázemí *Kékesa*, pretože extravilán dnešnej obce bol súčasťou kráľovského loveckého revíru.

¹² Podľa legendy sem boli za trest presídlení prívrženci Kopáňa (†998), ktorý bol oponentom Štefana I. na uvoľnený uhorský trón po zosnulom Gejzovi.

¹³ Táto časť intravilánu sa dodnes nazýva Dedina (maď. *Gyegyina*). Pred studenými (S) vetrami ju chráni výbežok s historickou architektúrou kostola.

Ukrytý v lone Vyšegrádskeho vrchov *Kékes* unikol pozornosti Mongolov (Zöld, 1981, s. 21), ktorí pod vedením chána Ordua dobyli a vypálili Ostrihom (Meško, 2009, s. 35). Okolo r. 1260 daroval Belo IV. poľovnícky objekt spolu s príslušnými pozemkami mnišskej reholi Sv. Pavla Prvého Pustovníka.¹⁴ Paulíni ho prebudovali na kostol, vedľa ktorého postavili kláštor.¹⁵ Dané objekty boli zhotovené z kameňa, o čom svedčia nielen architektonické články v zbierke T. Raimana a z farskej záhrady (obr. 6), príp. kamenárske artefakty v mure pri obecnej fare (obr. 17). Výstavba cirkevných budov vyvolala potrebu otvárania kameňolomov, ktoré od tohto obdobia dotvárajú krajinnú matrix územia.

Dôraz paulínov na rozvoj agrárnej výroby vo vrcholnom a neskorom stredoveku (13. – 16. storočie) znamenal rozširovanie oráčin a pasienkov, ktoré v tomto období zrejme zasahovala i príkrejšie okraje Senváclavskej kotliny. Popri poľnohospodárstve sa miestne obyvateľstvo zaoberalo ťažbou dreva a výrobou dreveného uhlia. Zornenie kambizemí na sklonoch návršia s kláštorým komplexom a na príkrých svahoch dolinového uzáveru, pasenie hospodárskych zvierat v lesoch a výrazný nárast zrážkových úhrnov v priebehu 14. storočia iniciovali rozvoj erózie. Odpoveďou človeka na dané riziko bolo zatrávňovanie erodovaných polí; navyš postihnuté oráčiny zostali opustené a zarastali náletom.

Obr. 17. Kamenárske artefakty z objektu zaniknutého kláštora (ozn. šípkou) tvoria súčasť muriva oporného múru areálu obecnej fary. Od ostatného materiálu sa odlišujú najmä veľkosťou a pravidelným tvarom. Foto: P. Chrastina (16.6.2009)

Borovszky (b.r., s. 117) uvádza, že v čase tureckej nadvlády bola osada *Kékes* spolu s kláštorom spustošená. Črepový materiál zozbieraný P. Chrastinom na záhradách JV

¹⁴ Pre Rád Paulínov boli odľahlosť a tiché prostredie *Kékesa* ideálnym miestom pre kontempláciu (rozjímanie) Boha osamote.

¹⁵ Písomne sa kláštor prvý krát spomína v r. 1291: *In Pilisio ecclesiae...Sancti Ladislai in Kékes*. 10.11.1301 bol Kékes dejiskom významnej udalosti. Stretli sa tu M. Čák a pápežský vyslanec kardinál Gentilis, aby rokovali o vrátení Vyšehradskeho hradu, a o uznaní K. Róbretha za uhorského kráľa (Hrenkó, 1992, s. 11).

od kostola naznačuje, že k zániku osídlenia v tomto priestore došlo v prvej polovici 16. storočia (obr. 18).¹⁶ V krajinskej štruktúre územia sa vojenské plienenie prejavilo zarastaním poľnohospodárskej pôdy a sídiel náletom. Analógie z Bakoňskej oblasti (Chrastina – Boltižiar, 2006, s. 178-180, 2008a, s. 23) a Banátu (Chrastina – Boltižiar, 2008b, s. 252) však signalizujú, že zničenie dediny a cirkevných objektov nemuselo znamenať úplné vyľudnenie územia. Súdobá turecká ekonomika (aj napriek svojmu extenzívnemu charakteru) totiž vyžadovala aspoň nevyhnutné hospodárske zázemie. Aj z tohto dôvodu predpokladáme udržanie sa pôvodného i keď zdecimovaného osídlenia v lokalite Dedina (maď. *Gyegyina*). Pokles počtu obyvateľov bol však natoľko výrazný, že krajina sa počas nasledujúceho cca poldruha storočia spontánne zalesňovala náletom až došlo k završeniu sukcesie listnatým lesom.

Obr. 18. Nálezy keramiky (14. až 1. pol. 16. storočia). Črepy zrejme pochádzajú z inventára paulínskeho kláštora zničeného Turkami okolo r. 1540. Pôvod bielej nemalovanej keramiky (1-5) je možné hľadať v priestore Tekova, dolného Turca a Ponitria (bez dolnej Nitry). Sivá keramika (6-11) asi pochádza z oblasti Podunajskej nížiny. Foto + relatívna chronológia: E. Wiedermann (25.9.2009)

¹⁶ Maďarskú časť Uhorska (jej súčasťou je i skúmané územie) dobyli Turci v r. 1536 – 1541.

Konštituovanie cirkevnej moci v Uhorsku po vyhnaní Turkov z Budína (1686) neobišlo ani dedinu *Szentlászló* alebo tiež *Sz. Latzlo*.¹⁷ Pred paulínmi vyvstala potreba obnovy majetkov rádu aj v oblasti Vyšegrádskeho vrchu. V zmysle Svetoňa (1943, s. 18) sa disponibilné pracovné sily sa nachádzali iba na území hornouhorských stolíc¹⁸ odkiaľ sem na pozvanie rehoľníkov rádu sv. Pavla v r. 1690 až 1699 prišla prvá vlna slovenských kolonistov r.-k. vierovyznania (Zöld, 1981, s. 74, Fügedi, 1993, s. 80).¹⁹

Podľa Petrőczyho (1965 in Örsi, 1995, s. 25) Slováci (spolu s malým počtom Maďarov a Nemcov) v r. 1703 obhospodarovali oráčiny s výmerou cca 6 ha (t.j. 30 prešporských meríc)²⁰ a trávne porasty, na ktorých sa páslo 9 volov, 9 dojníc a 17 ošípaných. Teplomilné dubiny pokrývali aj časť dnešného intravilánu, pretože podľa súpisu z r. 1725 (Hrenkó, 1992, s. 12): „...*zrúcaniny kláštora sv. Ladislava stáli v lese*.“²¹ Vyššie uvedené fakty svedčia o značnej lesnatosti skúmaného územia, ktorá korešponduje s nízkym počtom domáceho obyvateľstva (v r. 1715 tu žilo iba 11 rodín, t.j. cca 56 ľudí).

Kľčovanie lesa na príkrych svahoch dolinového uzáveru a obrábanie takto získanej pôdy boli hlavným zamestnaním osadníkov aj v r. 1728. Podľa regnikolárneho (daňového) súpisu žilo v *Szentlászló* 29 rodín (18 nevoľníckych a 11 želiarskych). Eróziou postihnuté polia aj napriek častému hnojeniu dávali len dvojnásobný výnos. Kvôli erózii sa muselo prestať aj s kultiváciou vinohradov, ktoré vznikli v r. 1720. V chotári dediny prevládali lesy (1 444 ha) nad ornou pôdou (192 ha). Lúky s výmerou okolo 119 ha sa nachádzali roztrúsené v zalesnenej časti extravilánu.

Najstaršie spoľahlivé zobrazenie TVK v J a centrálnej časti skúmaného územia prináša mapa paulínskeho geometra V. Szabóa z r. 1760. Zástavbu obce tvorilo 40 domov,²² zoskupených do dvoch zón. Prvá – údajne staršia (Hrenkó, 1992, s. 13) leží v dolinovom uzávere, ktorý obklopujú príkré svahy s rúbaniskami(?). V tejto časti intravilánu sa nachádzal i drevený kostol z r. 1747 s pôdorysom v tvare písmena „L“. Druhú zónu – v lokalite Dedina tvorí 24 domov so záhradami, zoskupených pozdĺž miestnej komunikácie. Na okraji intravilánu vidno štylizovanú mapovú značku zrúcanín kláštorného komplexu s latinským nápisom.²³ Oproti stavu z r. 1725 daný areál už nepokrýva les, pretože podľa správy priora peštianskych paulínov z r. 1764 boli ruiny predtým očistené od náletu krovín i stromov (Hrenkó, 1992, s. 13). Šrafo na svahoch dolinového uzáveru znázorňujú trvalé trávne porasty(?), nad ktorými je vinohrad (*Vinea olim Sz. Lászlóinensium*). Polia(?) autor zobrazil blízko dolného konca dedinskej zástavby v miestach vyústenia horskej doliny do Senváclavskej kotlinky (mapa 9).

Na ruinách kláštora vybudovali rehoľníci z Rádu Paulínov v r. 1770 – 1772 kamenný kostol (obr. 19). Jeho veža bola dočasne z dreva, takže definitívne dokončenie stavby

¹⁷ v súdobých prameňoch nahradila *Kékes*

¹⁸ resp. príľahlých častí Nitrianskej, Komárnanskej, Ostrihomskej, Tekovskej a Hontianskej stolice

¹⁹ Podľa M. Bela (in Örsi, 1995, s. 25, Hrenkó, 1992, s. 12) sem Slováci prišli v r. 1698.

²⁰ z toho 10 meríc pšenice špaldy (?) a 20 meríc jačmeňa.

²¹ ...*In Pilisienbus Syllvis habent rudera Monastery Szent László*.

²² Okrem fary bola väčšina súdobej architektúry zrejme drevená, pokrytá trstinou alebo slamou.

²³ Pri značke je latinský nápis *Rudera Conv. S. Ladislai in Kékes O.S.P.P.E.*, t.j. „*Zrúcanina konventu sv. Ladislava v Kékeši. Steny ešte stoja*.“

vrátane kamennej veže sa pretiahlo do r. 1790 (Borovszky, b.r., s. 117), resp. r. 1805 (Hrenkó, 1992, s. 15). Je iba samozrejmé, že stavitelia kostola prednostne použili materiál z torza kláštorných objektov, zvyšok kameňa sa pravdepodobne ťažil lomoch, roztrúsených v extraviláne.

Mapa 9. TVK v J a centrálnej časti skúmaného územia mapovom výreze z r. 1760. Zdroj: Hrenkó (1992, s. 14)

Obr. 19. Barokový kostol (vľavo) stojí na mieste kláštoru. Okrem písomných správ, starých máp a nálezov keramiky to potvrdzujú úlomky tehál a páleného vápna v pôdnom profile nekrozemí pokrývajúcich prilahlý cintorín. Nad vchodom do kostola, na pieskovcovom portáli (vpravo) je plasticky stvárnený erb Rádu Paulínov (dva levy šplhajúce sa na kmeň palmy, v korune ktorej je havran s bochníkom chleba v zobáku). Foto: P. Chrstina (15.6.2009)

Vývoj využívania krajiny v r. 1780 – 2009

Kultúrna krajina skúmaného územia sa vyvíjala aj v neskoršom období. Obraz o zmenách predmetného procesu podáva vývoj tried využívania krajiny (mapy 10 až 15). Analýza tabuľky 1 a diagramu 1 spracovaná na základe štúdia dynamiky TVK v šiestich časových horizontoch umožnila odvodiť nasledovné trendy v procese skultúrňovania miestnej krajiny:

Triedy využívania krajiny (TVK)	1780		1841		1923		1951		1987		2009	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Lesy a NSKV	835,5	64,1	962,8	73,9	989,8	76,0	984,8	75,7	1 011,4	77,7	1 036,5	79,6
Trvalé trávne porasty (TTP)	26,8	2,1	84,4	6,5	14,6	1,1	60,4	4,6	3,3	0,3	18,5	1,4
Orná pôda	418,9	32,2	224,8	17,3	198,4	15,2	207,5	15,9	104,3	8,0	8,7	0,7
Fridomové záhrady	10,1	0,8	19,7	1,5	13,7	1,1	9,1	0,7	15,7	1,2	37,0	2,8
Trvalé kultúry	x	x	x	x	x	x	x	x	26,4	2,0	2,0	0,2
Vínice	x	x	x	x	x	x	5,1	0,4	x	x	x	x
Chmelnice	x	x	x	x	x	x	3,3	0,3	x	x	x	x
Stálejší zástanba	10,2	0,8	9,8	0,8	13,9	1,1	15,5	1,2	35,1	2,7	23,5	1,8
Kameňolomy	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	0,7	0,1
Mokrade	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	3,0	0,2
TTP	x	x	x	x	71,1	5,5	2,6	0,2	32,7	2,5	78,0	6,0
Orná pôda	x	x	x	x	x	x	x	x	51,0	3,9	70,4	5,4
Úhory na viniciach	x	x	x	x	x	x	13,2	1,0	21,6	1,7	24,0	1,8
Spolu	1 301,5	100,0	1 301,5	100,0	1 301,5	100,0	1 301,5	100,0	1 301,5	100,0	1 301,5	100,0

Tabuľka 1. Vývoj TVK v r. 1780 – 2009

- Vytvárajúc takmer súvislý lem Senváclavskej kotlinky lesy a NSKV pokrývali v r. 1780 viac ako 64% skúmaného územia, kedy ich výmera dosahovala 835,5 ha. Zaujímavosťou tohto obdobia je ostrovček asociácie *Fraxino ornii-Quercetum pubescentis* na kóte 422,8 m n.m., ktorý zrejme predstavuje pozostatok enkláv teplomilných dubín

v zázemí obce (mapa 10). Do r. 1841 sa rozloha danej TVK zvýšila o cca 127 ha na úroveň 74 % (mapa 11). Tento nárast potenciálne súvisí so zmenou majetkového vlastníctva, ktoré po zrušení rádu sv. Pavla v Uhorsku (1786) prešlo na náboženskú nadáciu z *Pilismarótu* (Borovszky, b.r., s. 117). Nízka intenzifikácia agrárnej výroby v horskom prostredí Vyšegrádskych vrchov sa v nasledujúcom období (1923) odrazila na stabilnej výmere lesov a NSKV v území (76 %, resp. 989,8 ha) s miernym poklesom (o 4 ha) v r. 1951. V posledných desaťročiach (r. 1987 – 2009) možno badať nárast rozlohy analyzovanej TVK, čomu od r. 1997 napomáha ochrana prírody v rámci NP Dunaj – Ipel (tabuľka 1, diagram 1, mapy 12 – 15).

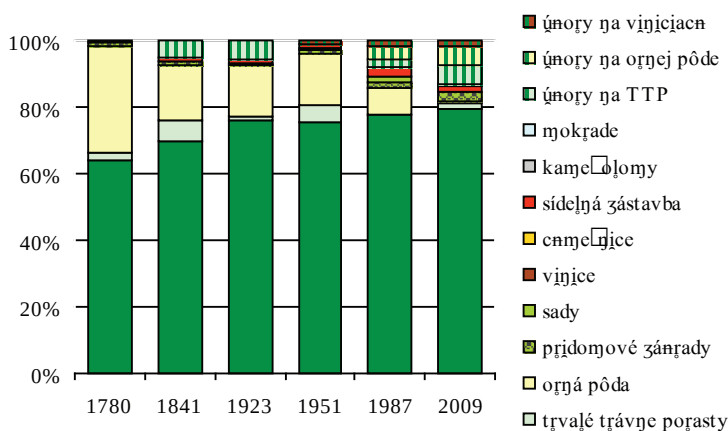

Diagram 1. Vývoj TVK v r. 1780 – 2009

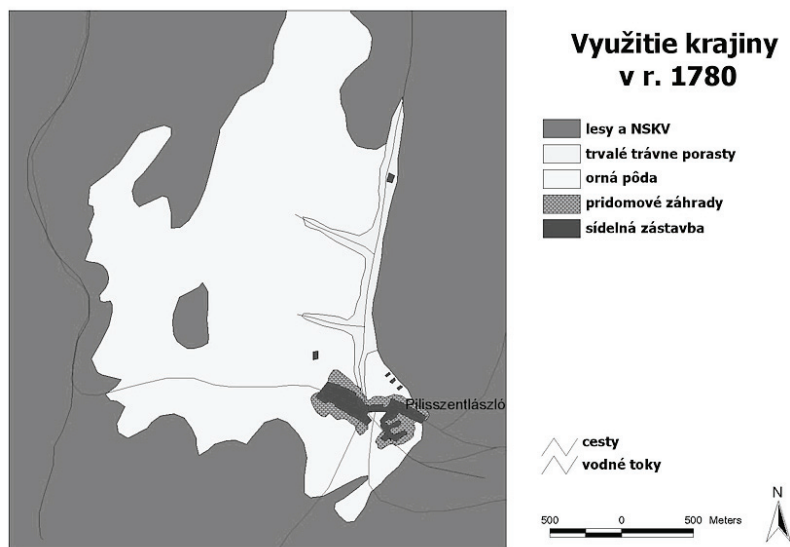
Dlhodobý vysoký podiel lesov a NSKV v území podmieňuje vysokú stabilitu miestnej krajiny. V tabuľke 2 túto skutočnosť odráža Kupkovej (2001) koeficient antropického ovplyvnenia (K_{ao}),²⁴ resp. Žigraiov (2001) koeficient pôvodnosti kultúrnej krajiny skúmaného územia (K_{pkk}).²⁵

	1780	1841	1923	1951	1987	2009
$K_{ao} = \frac{V}{N}$	0,41	0,24	0,22	0,23	0,18	0,07
$K_{pkk} = \frac{\text{les} + \text{TTP}}{\text{orná pôda}}$	2,54	4,65	5,06	5,04	9,73	121,26

Tabuľka 2. Vývoj K_{ao} a K_{pkk} v skúmanom území

²⁴ Koeficient K_{ao} nadobúda hodnoty od 0, pričom horná hranica neexistuje. Hodnotia 1 je dosiahnutá vtedy, ak je rozloha oboch typov plôch v rovnováhe. Hodnota vyššia ako 1 znamená, že prevažujú plochy s vysokou intenzitou antropického využitia – V (orná pôda, sídla, trvalé kultúry). V prípade prevahy menej intenzívnych plôch – N (les a NSKV, TTP, vodná plocha) sa hodnota koeficientu blíži k 0.

²⁵ Koeficient K_{pkk} hovorí o pomere relatívne pozitívnych prvkov krajiny (les a NSKV, TTP) vo vzťahu k relatívne negatívnym prvkom krajiny (orná pôda). Ak tento pomer prevyšuje hodnotu 1, krajina je stabilná a naopak – čím viac sa blíži k 0, krajina sa stáva nestabilnou.

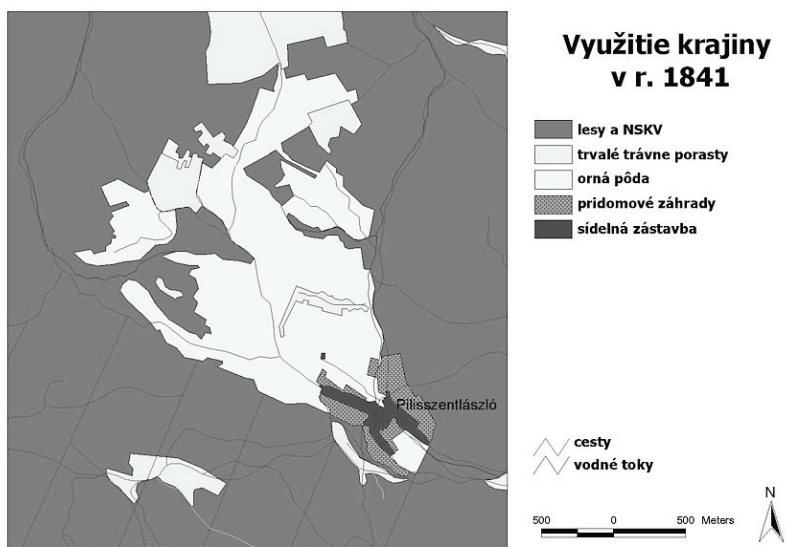

Mapa 10. TVK v r. 1780

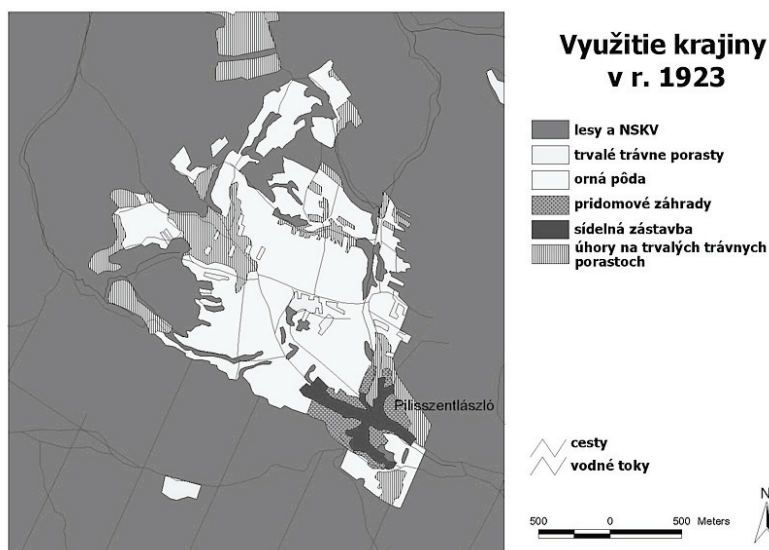
• Trvalé trávne porasty. V prvom období (r. 1780) sa úzke pásy lúk a pasienkov s výmerou 26,8 ha nachádzali na nivách potokov (mapa 10). Záujem o masovejší chov hospodárskych zvierat na prelome 18. a 19. storočia vyvolal potrebu zakladania TTP na časti erodovaných oráčín a zalesnených plochách v extraviláne. Výsledkom bolo trojnásobné zvýšenie rozlohy tejto TVK v r. 1841 (84,4 ha); (mapa 11). Neskôr (r. 1923) však dochádza k výraznému poklesu výmery lúk a pasienkov – až o 70 ha (tabuľka 1). Daná turbulencia môže súvisieť napr. s morom dobytka, ktorý v 19., príp. v prvej tretine 20. storočia decimoval stavy živého inventára v celom Uhorsku.²⁶ Od r. 1923 tak sledujeme trend znižovania výmery extenzívnych lúk a pasienkov, ktoré sa v r. 1987 a 2009 zväčša transformovali na úhory (mapy 14, 15). Prudké zvýšenie rozlohy TTP v r. 1951 (diagram 1) taktiež súvisí s nárastom počtu rožného statku v obci. Trávne porasty s výmerou 60,4 ha vtedy pokrývali analogické lokality ako v r. 1841, resp. niekdajšie areály úhorov na TTP z r. 1923 (mapy 11 – 13).

• Dlhodobá nízka výmera ornej pôdy v území je odrazom synergického pôsobenia georeliéfu a horskej klímy Vyšegrádskeho vrchov, ktoré umožňujú dosiahnutie iba priemerných hektárových výnosov.

²⁶ Možný výskyt dobytčieho moru v Senváclave odráža tzv. *Vendelik* – božia muka sv. Vendelína. (patróna pastierov, polí a roľníkov).

Mapa 11. TVK v r. 1847

Mapa 12. TVK v r. 1923

Napriek agrárnemu charakteru súdobej ekonomiky poľia v r. 1780 zaberali 418,9 ha, t.j. cca $\frac{1}{3}$ skúmaného regiónu (mapa 10). Na tejto ploche sa pestovali plodiny zabezpečujúce v r. 1775 výživu pre 328 Senváclavčanov (Örsi, 1995, s. 26). Pravdepodobne

aj z dôvodu prevodu majetkových práv v r. 1786 z cirkevného rádu menej rigorózne nadáciu sa do r. 1841 rozloha oráčín znížila o približne 15%, na úroveň 224,8 ha; na druhej strane však počet obyvateľov obce stúpol na 398 (stav v r. 1838 – Fügedi, 1993, s. 80). Zásobenie obyvateľstva domácimi produktmi rastlinnej výroby teda vyžadovalo jej vyššiu intenzifikáciu. Örsi (1995, s. 41) zároveň uvádza, že v r. 1941 žiadna rodina zo Senváclava nedisponovala väčším než 20 jutrovým majetkom (cca 11,6 ha).²⁷ Údaje v tabuľke 1 ukazujú, že relatívny úbytok ornej pôdy intraviláne v druhej polovici 20. storočia spôsobovalo nielen rozširovanie viníc a sídelnej zástavby s pridočovými záhradami (obr. 20), ale aj vznik sádov na výhrevných sklonoch horskej obruby Senváclavskej kotlinky v r. 1987 (mapy 13, 14). Od tohto obdobia rastie výmera tzv. *sociálnych úhorov*, ktoré do r. 2009 „pohltili“ nevyužívané polia v extraviláne (mapa 15).

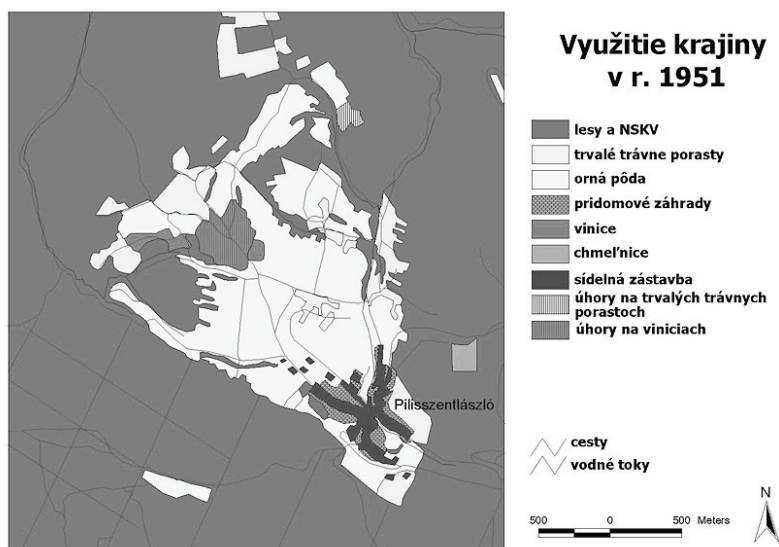
Pri štúdiu vývoja danej TVK v území je zrejmé, že v r. 1780 – 2009 mali intenzívne oráčiny mali iba malý podiel na antropickom ovplyvnení miestnej krajiny, v ktorej sa počas celého sledovaného obdobia zachovávala prevaha TVK so stabilizujúcou funkciou (tabuľka 2).

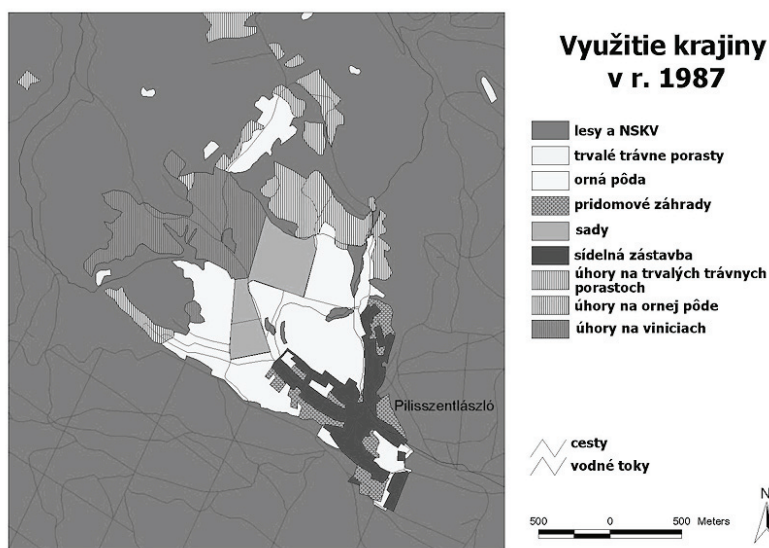
Obr. 20. Vľavo pohľadnica z prvej tretiny 20. stor. ukazuje pomerne vysoký stupeň zorne-
nia chotára obce. Úzkoblokové polia sa v tomto období rozprestierali na temene hrebeňa
s kostolom sv. Ladislava a na svahoch horskej obruby Senváclavskej kotlinky (vzadu). Roz-
širovanie zastavanej časti intravilánu do r. 2009 zasiahlo predovšetkým parcely s ornou
pôdou a pridočovými záhradami (vpravo). V pozadí vidno úhory s NSKV, ktoré sa v extra-
viláne rozširujú po r. 1987. Obrázok vľavo: archív T. Raimana, Foto vpravo: P. Chrastina
(17.6.2009)

• Trvalé kultúry v území reprezentujú pridočové záhrady, sady, vinice a chmeľnice. Aj keď ide o TVK s vysokou mierou antropického využívania, tak vzhľadom na ich malú výmeru, príp. absenciu v konkrétnom časovom horizonte trvalé kultúry nemali zásadnejší význam na znížení vysokej stability miestnej krajiny (tabuľka 2).

²⁷ 23 rodín hospodáril na 10-20 jutrách (5,8 – 11,6 ha), 77 na 5 – 10 j. (2,9 – 5,8 ha), 69 na 3 – 5 j. (1,7 – 2,9 ha), 139 na 1 – 3 j. (cca 0,6 – 1,7 ha) a 145 rodín malo pozemok menší než 1 j. (Örsi, 1995, s. 41).

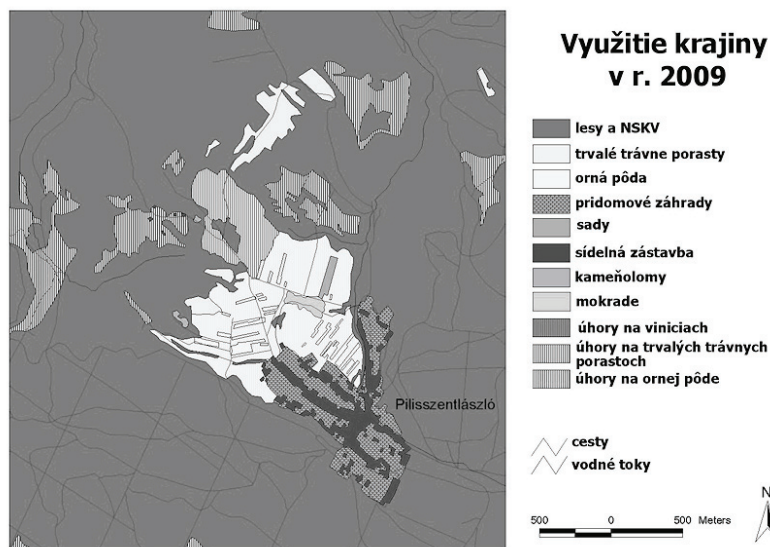
Mapa 13. TVK v r. 1951

Mapa 14. TVK v r. 1987

- Pridometné záhrady vznikali spoločne s dedinskou zástavbou intravilánu. V r. 1780 zaberali 10,1 ha. V súlade s rozširovaním sídiel adekvátne rástla aj ich výmera, ktorá v r. 2009 dosiahla 37 ha (tabuľka 1).

- Ovocné sady figurujú v krajinej štruktúre územia až od r. 1987. Vznikli na teplých sklonoch okraja Senváclavskej kotlinky s ornou pôdou (mapy 13, 14). Rozpad dodávateľsko-odberateľských vzťahov na začiatku 90. r. minulého storočia a premnoženie srnčej zveri spôsobili do r. 2009 rapídne zníženie výmery sadov v regióne (mapa 15, tabuľka 1).

Mapa 15. TVK v r. 2009

- Podľa písomných správ prvé vinice vznikli v extraviláne okolo r. 1720, pričom sa podiel na šírení myšlienky pestovania viniča hroznorodého (*Vitis vinifera*) medzi domácim obyvateľstvom mali zrejme rehoľníci z rádu sv. Pavla. Klimatické pomery spôsobovali nízku kvalitu vína (údajne bolo veľmi kyslé). Naviac, tunajší vinič rodil iba každé tri roky, keď vínne kry i potenciálnu úrodu ničila divá zver a vpády chladného vzduchu zo S – cez „otvorenú“ horskú obruť skúmaného územia.

Na mapách sa predmetná TVK objavuje v r. 1760 (mapa 9) a potom až v r. 1951 (mapa 13). Podľa súpisu z r. 1864 mali tunajšie vinice výmeru okolo 100 kopáčov, čiže 2,7 ha (Franyó, 2008, s. 44). Prerušenie, resp. úpadok pestovania viniča v skúmanom regióne súvisí s expanziou fyloxyéry, ktorá koncom 19. storočia zničila v Uhorsku viac ako 75% vinohradov (bližšie Gál, 2004, s. 110). Ďalšiu stagnáciu miestneho vinohradníctva vyvolali múčnatka a peronospora. Výsadbu „*samorodákov*“ na vybraných parcelách s výmerou 5,1 ha v zázemí obce v polovici 20. storočia považujeme za viac-menej symbolický pokus oživiť vinohradnícku tradíciu v území.²⁸ Napriek týmto problémom a nízkej kvalite vína tunajšie vinohrady „preživali“ do konca 80. r. minulého storočia.

²⁸ Podľa Š. Kovácsika (*1957) ešte okolo r. 1985 vlastnilo vinohrady cca 85% Senváclavčanov. Škody na viniciach spôsobené srnčou zverou a diviakmi vzrástli po vyhlásení NP Dunaj – Ipel v r. 1997 a aj z tohto dôvodu bola drvivá väčšina vinohradov v zázemí obce opustená.

- Chmeľnice s rozlohou 3,3 ha obohacujú krajinnú matrix územia iba v r. 1951. Nachádzali sa na V okraji územia, na SZ úpätí kóty Rózsa – h. (548,8 m n.m.). O ich existencii nemáme bližšie informácie.

- Sídelná zástavba. Na sklonku 18. stor. (1780) domy a hospodárske budovy v skúmanom území zaberali približne 10 ha. Z morfogenetického hľadiska ide o hromadnú dedinu, kde sa zástavba prispôbovala dynamickému georeliéfu dolinového uzáveru (mapa 10). Prirodzený prírastok a imigrácia rodín z hornouhorských stolíc (Trenčianskej, Oravskej, Turčianskej), Moravy a slovenských enkláv z Piliša v 19. storočí (Örsi, 1995, s. 28) vyvolali rast zastavanej plochy, ktorá v r. 1923 zvýšila na 13,9 ha (mapy 11, 12). Z tabuľky 1 vyplýva, že výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v r. 1946 – 1948 nemala väčší vplyv na dynamiku sídelnej zástavby v obci.²⁹ Rast výmery zastavaných plôch v Senváclave súvisí až s opravou a rozšírením cesty zo Senondreja v r. 1950 (Manga, 1960, s. 3). Dochádzka za prácou v baniach, resp. zlepšenie ekonomických možností domáceho obyvateľstva sa do r. 1987 prejavilo zvýšením výmery zastavanej plochy na úroveň 35,1 ha, čo je oproti stavu z r. 1780 nárast o viac ako 300% (mapy 13 – 14). Mierny pokles rozlohy sídiel v r. 2009 (diagram 1) spôsobilo sťahovanie mladej a strednej generácie do miest v okolí (najmä do Budapešti).

- Kameňolomy. Povrchové odkryvy na ťažbu kameňa sa v území vyskytovali už v stredoveku, avšak vzhľadom na ich bodový charakter neboli doteraz zmapované. Aj z tohto dôvodu je problematické určenie doby vzniku a dĺžky ťažby kameňa v jednotlivých lomoch. Malé kameňolomy situované v centrálnej časti skúmaného regiónu s výmerou 0,7 ha sa dali identifikovať iba na družicovej snímke z r. 2004, čo potvrdil i terénny výskum v r. 2009 (mapa 15).

- Mokrade. V extraviláne Senváclava reprezentuje túto špecifickú TVK zamokrená depresia v lokalite *Ribnyicska* (obr. 8). Daný areál na rekonštrukčných mapách 10 až 15 figuruje ako extenzívne TTP s ornou pôdou, čo potvrdzujú i kartografické výstupy z r. 1780 – 1987 (mapy 2 až 6). Podľa Ssósa (2006) sa v týchto miestach údajne nachádzal rybník, ktorí založili paulíni.³⁰ Informácie od Š. Kovácsika (*1957) o vybudovaní rybníka v lokalite *Ribnyicska* v priebehu 50. r. 20. storočia však tieto tvrdenia spochybňujú. Preto – aj s prihliadnutím na vyššie uvedené skutočnosti zostáva genéza mokrade otvorená.

- Úhory na TTP, ornej pôde a viniciach indikujú proces opúšťania a následného zarastania poľnohospodárskej pôdy náletom. Vznik daných TVK je odrazom prírodnospoločenských oscilácií, ktoré neumožňovali efektívnu exploatáciu miestnej krajiny.

- Úhory na trávnych porastoch boli v území po prvý krát mapované až v r. 1923 na ploche 71,1 ha (mapa 12). Podľa nášho názoru však vznikli už skôr, pravdepodobne v druhej polovici 19. storočia ako dôsledok bližšie nešpecifikovanej epidémie, ktorá

²⁹ V r. 1948 sa zo Senváclava odsťahovala zhruba $\frac{1}{3}$ obyvateľov slovenskej národnosti. V zmysle Örsi (1995, s. 37) príchod Maďarov z Československa zasiahol do etnickej štruktúry obce a zároveň spôsobil rozpad dovtedy výrazne endogamného spoločenstva dediny.

³⁰ Táto teória môže mať racionálny základ. Potvrdzuje to i viac ako 500-ročná prítomnosť mníchov na *Kékesi*, resp. Senváclave, ktorá sa v miestnej krajine zrejme odrazila nielen v kultivácii vinohradov, ale aj vybudovaním rybníka. Napokon aj medzi domácim obyvateľstvom je stále živé ich duchovné dedičstvo – hlboký vzťah k mariánskemu kultu.

zapríčinila výrazný pokles stavov hovädzieho dobytku v obci. Nízka výmera analyzovanej TVK v r. 1951 (2,6 ha) súvisí s intenzifikáciou poľnohospodárstva, kedy bola väčšina „ľadom ležiacej pôdy“ delimitovaná medzi TTP, oráčiny a trvalé kultúry (mapa 13). Výrazný nárast tzv. *sociálnych úhorov* na lúkach a pasienkoch v r. 1987 až 2009 (tabuľka a diagram 1) je jedným z prejavov zmeny priorít v hospodarení domáceho obyvateľstva na poľnohospodárskej pôde, kde nemalú úlohu zohráva ochrana prírody v rámci NP (mapy 14, 15).

- Podobnú genézu ako predchádzajúca TVK majú i úhory na ornej pôde (tabuľka 1). V krajinnej štruktúre územia figurujú až v r. 1987 a 2009 (mapy 14 a 15). Podľa Š. Kovacsika (*1957) expanzia náletu s NSKV na miesta bývalých oráčín súvisí najmä premnožením stavov srnčej zveri, ktorá po vyhlásení NP Dunaj – Ipľ poškodzuje poľníčka obyvateľov Senváclava roztrúsené v extraviláne (obr. 21).

Obr. 21. Ohradené poľníčka v extraviláne Senváclava zastupujú zvyšky v minulosti rozsiahlejších areálov s intenzívnymi TVK. Analogickú situáciu približuje i tento záber z lokality Starje vinice(?). Popri obilninách a fazuli (*Phaseolus vulgaris*) patria medzi tradičné plodiny zemiaky (*Solanum tuberosum*), ktoré sa tu pestujú od druhej polovice 19. storočia. Foto: P. Chrastina (16.6.2009)

- Úhory na viniciach (tabuľka 1). Podľa výpovede B. H. Koszovszkého (*1940) a Š. Kovacsika (*1957) ešte okolo r. 1985 vlastnilo vinohrady cca 80 až 85% Senváclavčanov. Škody na viniciach spôsobené srnčou zverou a diviakmi vzrástli po vyhlásení NP Dunaj – Ipľ v r. 1997 a aj z tohto dôvodu bola drvivá väčšina viníc v zázemí obce opustená (obr. 9, 22).

Obr. 22. Vinohradnícke budy s pásmi NSKV v lokalite Starje vinice(?). Nízka kvalita tunajšieho vína, ale najmä ochrana prírody v NP Dunaj – Ipel' zapríčinili opúšťanie analogických areálov a ich postupnú transformáciu na extenzívne TVK. Foto: P. Chrastina (15.6.2009)

Záver

Interdisciplinárny pohľad na krajinu slovenskej enklávy Senváclav vo Vyšegrádskych vrchoch predstavuje jeden z možných prístupov k poznaniu kultúrneho dedičstva Slovákov v Peštianskej župe. Štúdium danej problematiky nepovažujeme za ukončené, pretože náš príspevok predstavuje iba jeden z prístupov k štúdiu prehistorického a historického land use, resp. kultúrnej krajiny a jej genia loci.

Práce Olaha (2003), Petroviča (2005), Šolcovej (2009), príp. Kuncu et al (2008) a Olaha et al. (2006) dokazujú, že dosiahnuté výsledky možno napr. využiť pri výskume využívania kultúrnej krajiny horských a podhorských oblastí s dôrazom na vývoj antropogénneho vplyvu a biodiverzity. Niektoré aspekty nášho výskumu môže zohľadniť i spoločenská prax, napr. pri tvorbe integrovaného manažmentu krajiny slovenských enkláv v Piliši a Vyšegrádskych vrchoch alebo pri upevňovaní identity slovenského etnika v Maďarsku s cieľom zachovať jeho kultúrne dedičstvo pre budúce generácie (bližšie Lenovský, 2006).

Posudzoval

Prof. PhDr. Egon Wiedermann, CSc.

Literatúra

BERTA, J. 1986. Lužné lesy nížinné. In: MICHÁLKO, Ján et al. *Geobotanická mapa ČSSR : Slovenská socialistická republika : Textová časť*. Bratislava : Veda, 1986, s. 42-46.

BOLTIŽIAR, M. – CHRASTINA, P. 2006. Využitie krajiny SV okraja Bakoňského lesa v Maďarsku. In: *Geografická revue*, roč. 2, 2006, č. 2, s. 49-61. ISSN 1336-7072

- BOROVSKÝ, S. [b.r.]. *Pest-Pilis-Solt Kiskun vármegye közséjei I.* [b.m.] : [b.v.], [b.r.].
- FRANYÓ, R. 2005. *Piliszentlászló népi építészete*. 1. vyd. Piliszentkereszt : Fuhl BT, 2005. 91 s. ISBN 963-640-125-X
- FRANYÓ, R. 2008. *Eldödeink mesterségei és foglalkozásai*. 1. vyd. Piliszentkereszt : Fuhl BT, 2008. 112 s. ISBN 978-963-87890-0-6
- FRISNYÁK, S. 1988(a). Északi-középhegység : Visegrádi-hegység. In: FRISNYÁK, S. et al.: *Magyarország földrajza*. Budapest : Tankönyvkiadó 1988, s. 247-249.
- FRISNYÁK, S. 1988(b). Magyarország tájai. In: FRISNYÁK, S. et al. *Magyarország földrajza*. Budapest : Tankönyvkiadó 1988, s. 145-150.
- FÜGEDI, E. 1993. Príspevky k dejinám osídlenia niektorých slovenských obcí na území dnešného Maďarska : Senváclav (Pilisszentlászló). In: FÜGEDI, E. – GREGOR, F. – KIRÁLY, P. eds. *Atlas slovenských nářečí v Maďarsku : Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn*. Budapest, 1993, s. 80. ISBN 963-04-3280-3
- FÜLÖP, J. 1984(ed.). *Geological Map of Hungary*. Budapest : Hungarian Geological Institute, 1984. ISBN 963-671-045-7
- GÁL, A. 2004. Historical geographical Draft of Tokaj-Hegyalja. In: *Természettudományi Közlemények 4*. Nyíregyháza : Nyíregyházi Főiskola Természettudományi Főiskolai Kar, 2004, s. 101-123. ISSN 1587-7922
- HORVÁTH, P. 1963. *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia*. 1. vyd. Bratislava : Vyd. SAV, 1963. 326 s.
- HRENKÓ, P. 1992. Pilisszentlászló és a pálosok. In: *Dunakanyar*, roč. 28, 1992, č. 2, s. 10-17.
- CHRISTINA, P. 2008. Krajina Veľkého Bánhedeša a jej premeny. In: *Acta Nitriensiae 10*. Gadušová, Z. ed. Nitra : FF UKF, 2008, s. 74-94. ISBN 978-80-8094-472-8
- CHRISTINA, P. – BOLTÍŽIAR, M. 2006. Kultúrna krajina SV okraja Bakoňského lesa v Maďarsku (súčasnosť v kontexte minulosti). In: *Historická geografie Supplementum I*. Šimůnek, R. ed. Praha : Historický ústav ČAV 2006, s. 175-188. ISBN 80-7286-093-3
- CHRISTINA, P. – BOLTÍŽIAR, M. 2008(a). Historicko-kultúrnogeografické črty obcí Cápár, Čerňa a Jáši. In: ŠUSTEKOVÁ, I. et al. *Kultúrne tradície Slovákov v oblasti Bakonského lesa*. Nitra : FF UKF, 2008, s. 7-33. ISBN 978-80-8094-320-4
- CHRISTINA, P. – BOLTÍŽIAR, M. 2008(b). Rumunský Banát – časopriestorové priesečníky (na príklade slovenskej enklávy Butín). In: *Regiony – časopriestorové průsečníky?* Šimůnek, R. ed. Praha : HiÚ AV ČR, 2008, s. 237-262; 284-285. ISBN 978-80-7286-129-3
- CHRISTINA, P. – KŘOVÁKOVÁ, K. – BRŮNA, V. 2007. Zmeny krajiny v rumunskom Bihore (na príklade slovenskej enklávy Borumlak a Varzař). In: *Historická geografie 34*. Šimůnek, R. ed. Praha : Historický ústav ČAV 2007, s. 371-398; 460-461. ISSN 0323-0988
- KUNCA, V. et al. 2008. *Antropogénny vplyv a biodiverzita vo vybraných neovulkanitoch stredného Slovenska*. 1. vyd. Zvolen : TU, 2008. 115 s. ISBN 978-80-89183-45-6

- KUPKOVÁ, L. 2001. Data o krajine včera a dnes : 160 let v tvári české kulturní krajiny. In: *GEOInfo*, roč. 7, 2001, č. 2, s. 16-19.
- LAPIN, M. et al. 2002. Klimatické oblasti. Mierka 1 : 1 000 000. In: *Atlas krajiny Slovenskej republiky*. 1. vyd. Bratislava : MŽP SR; Banská Bystrica : SAŽP, 2002, s. 95. ISBN 80-88833-27-2
- LENOVSKÝ, L. 2006. Kontexty identity. In: *Ethnologia Actualis Slovaca* : Revue pre výskum kultúr etnických spoločností, roč. 6, 2006, č. 6, s. 12-24. ISSN 1336-569X
- MAGIC, D. 1986. Bukové kmetnaté lesy podhorské. In: MICHÁLKO, Ján et al. *Geobotanická mapa ČSSR : Slovenská socialistická republika : Textová časť*. Bratislava : Veda, 1986, s. 77-81.
- MALGOCKÝ, Š. 2002. Potenciálna prirodzená vegetácia. Mierka 1 : 500 000. In: *Atlas krajiny Slovenskej republiky*. 1. vyd. Bratislava : MŽP SR; Banská Bystrica : SAŽP, 2002, s. 114-115. ISBN 80-88833-27-2
- MANGA, J. 1960. Minulosť a prítomnosť obce Pilisszentlászló. In: *Ludové noviny*, roč. 11, 1960, č. 33, s. 3.
- MAZÚR, E. 1980. Typologické členenie reliéfu. Mierka 1 : 500 000. In: *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Mazúr, E. ed. Bratislava : SAV; SÚGaK, 1980. s. 50-51.
- MAZÚR, E. – ČINČURA, J. – KVIKOVÍČ, J. 1980. Geomorfológia. Mierka 1 : 500 000. In: *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Mazúr, E. ed. Bratislava : SAV; SÚGaK, 1980. s. 46-47.
- MEŠKO, M. 2009. Mongolský vpád do Uhorska. In: *Historická revue*, roč. 20, 2009, č. 4, s. 26-35. ISSN 1335-6550
- MICHAELI, E. 1999. *Regionálna geografia Slovenskej republiky I. časť*. 1. vyd. Prešov : FHAPV PU, 256 s. ISBN 80-88722-41-1
- OLAH, B. 2003. *Vývoj využitia krajiny Podpoľania : Starostlivosť o kultúrnu krajinu prechodnej zóny Biosférickej rezervácie Polana*. 1. vyd. Zvolen : FEE TU, 2003. 110 s. ISBN 80-228-1251-X
- OLAH, B. et al. 2006. *Vývoj využitia krajiny slovenských biosférických rezervácií UNESCO*. 1. vyd. Zvolen TU, 2006. 140 s. ISBN 80-228-1695-7
- ÖRSI, J. 1995. Rodinné vzťahy Slovákov v Maďarsku podľa údajov zo Senváclavu (Pilisszentlászló). In: *Národopis Slovákov v Maďarsku 11*. Divičanová, A. – Krupa, O. eds. Budapest : A Magyar Néprajzi Társaság; Slov. výskumný ústav ZSM, s. 25-45. ISSN 0139-45
- PETROVIČ, F. 2005. *Vývoj krajiny v oblasti štáloveho osídlenia Pohronskeho Inovca a Tribeča*. 1. vyd. Bratislava : ÚKE SAV, 2005. 209 s. ISBN 80-969272-3-X
- Soós, S. 2006. Szent helyek – csodatevő források VII : Pilisszentlászló. In: *Új Ember*, roč. 10, 2006, č. 62. <http://www.ujember.katolikus.hu/Archivum/> 2006.03.05/1203.html (9.1.2010).

ŠIMO, E. – ZAŤKO, M. 2002. Typy režimu odtoku. Mierka 1 : 2 000 000. In: *Atlas krajiny Slovenskej republiky*. 1. vyd. Bratislava : MŽP SR; Banská Bystrica : SAŽP, 2002, s. 103. ISBN 80-88833-27-2

ŠOLCOVÁ, L. 2009. Hodnotenie súčasnej krajinnej štruktúry obce Píla. In: *Problémy ochrany a využívania krajiny – teórie, metódy a aplikácie*. Pucherová, Z. – Vanková, V. eds. Nitra : Združenie Biosféra, 2009, s. 335-338. ISBN 978-80-968030-9-5

ŠOMŠÁK, L. 1998. *Flóra a fauna v rastlinných spoločenstvách strednej Európy*. 1. vyd. Bratislava : PriF UK 1998. 308 s. ISBN 80-967720-6-6

TARÁBEK, K. 1980. Klimatickogeografické typy. Mierka 1 : 1 000 000. In: *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Mazúr, E. ed. Bratislava : SAV; SÚGaK, 1980. s. 64.

ZÖLD, A. 1981. *Pilisszentlászló története* (manuskript). 533 s.

ŽIGRAI, F. 2001. Interpretácia historických máp pre štúdium využitia zeme a krajinno-ekologický výskum. In: *Historické mapy*. Kováčová, M. – Hájek, M. eds. Bratislava : Kartografická spoločnosť SR, 2001, s. 35-40.

KONTEXTY KULTÚRNEJ DIFÚZIE

Peter CHRASTINA

Štúdia je súčasťou riešenia projektu č. 1/0759/08 Synergia krajiny a využitie stredodunajskej zeme od dávnoveku, podporovaného grantovou agentúrou VEGA.

Peter CHRASTINA: The contexts of cultural diffusion. Reconstruction of the defunct medieval and modern country belongs in the humanities to the less known topics. One of the disciplines investigating the problem is historical geography (HG). It is interesting that in the guidance of the Department instrumentarium figuring the approaches of cultural geography, which compromise study of the diffusion of culture can be found. Cultural diffusion analyses the spread of cultural elements from the source area (an outbreak of culture) to other regions with a different culture through diffusion, ie the dispersion of one or more centres. Study of the phenomenon helps to understand the qualitative (and quantitative) presence of an individual side in the studied area. Such an approach does not seek generalizations, but examines the hidden connections that have affected and may affect the future development of the region's cultural landscape model.

Úvod

Rekonštrukcia zaniknutej stredovekej a novovekej krajiny patrí v humanitných vedách medzi menej pertraktované témy. Jednou z disciplín skúmajúcich daný problém je historická geografia (HG). Je zaujímavé, že v metodickom inštrumentáriu predmetného odboru figurujú aj metódy kultúrnej geografie. HG alebo presnejšie jej environmentálno-kultúrnogeografická koncepcia totiž štúdiom interakcie človek – krajina – čas (a kultúra) kladie dôraz na analýzu vývoja kultúrnej krajiny a socio-kultúrnych systémov (Chrastina, 2009a, s. 186).

Výskum difúzie kultúry pomáha pochopiť kvalitatívnu (i kvantitatívnu) stránku prítomnosti jedinca (-cov) v skúmanom území. Takto chápaný prístup nehľadá zovšeobecnenia, ale skúma skryté súvislosti, ktoré ovplyvnili a môžu ovplyvniť budúci vývoj kultúrnej krajiny dotknutého regiónu.

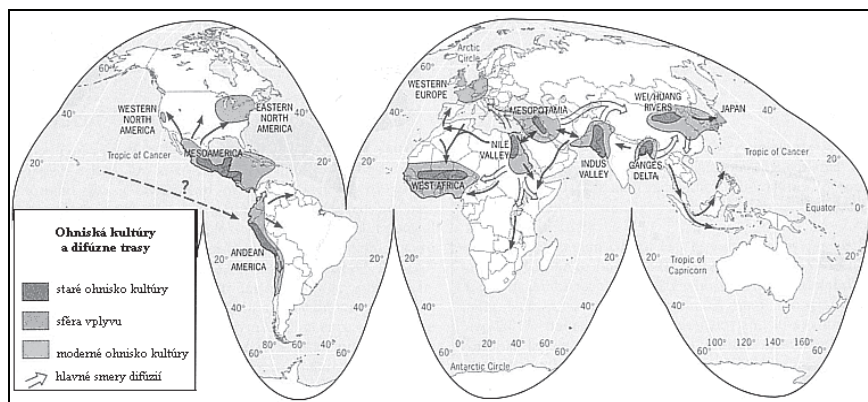
Difúzia kultúry a difúzne procesy v HG

Kultúra strednej Európy je produktom spektra myšlienok a inovácií, ktoré tu vznikli, príp. sem prúdili počas storočí. Akékoľvek sústredenie sa historického geografa na daný priestor, presnejšie na jeho fyzickú podobu, identitu¹ a ducha (lat. *genius loci*) bez temporálneho kontextu by spôsobilo, že toto územie by sa javilo ako niečo nedialektické, fixné a mŕtve. Krajina stredoeurópskeho regiónu (a v širšom slova zmysle i celý svet) sa v procese prehistorického a historického vývoja menila pomerne dynamicky. Výskum

¹ bližšie napr. Lenovský (2006, s. 12-24).

difúzie kultúry a difúzných procesov² evokuje a (aspoň rámcovo) zodpovedá na rad otázok spojených s podstatou týchto zmien a ich vplyvom na formovanie kultúrnej krajiny.

Teória kultúrnej difúzie je obsahom difuzionizmu (bližšie Soukup, 2005, s. 321). Difúziou kultúry sa označuje proces šírenia kultúrnych elementov spoločnosti³ zo zdrojovej oblasti (ohniska kultúry) do iných regiónov s odlišnou kultúrou prostredníctvom difúzie, čiže rozptylom z jedného alebo viacerých centier (mapa 1).

Mapa 1. Ohniská kultúry a difúzne trasy. Zdroj: de Blij – Murphy (1999, s. 24), upravil P. Chrastina

V zmysle Soukupa (2005, s. 321) sa kultúrna difúzia sa vždy spája s migráciou etník, a to v smere buď od centra, alebo do centra pôvodnej východiskovej kultúry.⁴ Po prvotnej adaptácii na nové prostredie alebo majoritnú spoločnosť dochádza k začleňovaniu kultúrnych fenoménov do novej spoločnosti. Vtedy dochádza k ich kvalitatívnym zmenám, ktoré na prvý pohľad nemusia byť zreteľné, avšak neraz sa z nich v procese akulturácie generujú špecifické subkultúry,⁵ čo môže vyústiť do „univerzálnej“ kultúry vyššieho rádu – multikulturalizmu (Lenovský, 2008, s. 30-36).

Chrastina (2009a, s. 188) píše, že vhodným objektom výskumu kvalitatívnej stránky difúzie sú napr. archetypy kultúrnej krajiny⁶ s prehistorickými a historickými

² Podľa de Blija (1995, s. 220-221), resp. de Blija a Murphyho (1999, s. 20-21, 24) ide o jednu z kľúčových tém geografie kultúry (ďalšími sú: štúdium kultúrnej krajiny, ohniská kultúry, ekológia kultúry, percepcia kultúry a etnicita a kultúrne regióny).

³ Reprezentujú ich napr. myšlienky, inovácie/nové technológie, príp. celá kultúra.

⁴ Difúziou kultúry sa zaoberal napr. Američan Sauer v súvislosti s pôvodom a rozšírením kultúrnych rastlín, resp. Švéd Hägerstrand, ktorý študoval otázku migrácie etník.

⁵ otázkou subkultúry sa zaoberal napr. Michalík (2008, s. 26-30).

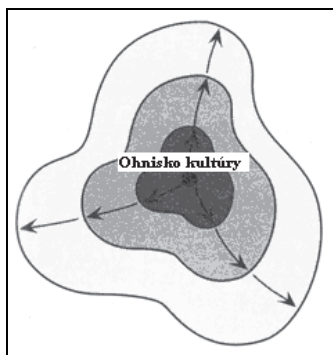
⁶ Archetyp krajiny je historická (prehistorická) štruktúra krajiny, ktorá sa vo viac-menej pôvodnej podobe zachovala do súčasnosti. Jej dnešný charakter predstavuje výsledok procesu využívania miestnej krajiny človekom, ktorý realizoval svoje aktivity v prostredí konkrétneho geoeologického (prírodného krajinného) typu alebo subtypu.

krajinnými štruktúrami (zvyšky pravekých a starovekých valov a priekop, torzá starých viníc, komunikácií, solitéry drevín), ale aj archeologické nálezy a architektúra.

V kultúrnej geografii (príp. v HG – pozn. autora) rozoznávame niekoľko typov difúzií, ktoré závisia od rôznych činiteľov.⁷ V súlade s de Blijom (1995, s. 224-225), príp. de Blijom a Murphym (1999, s. 25) možno difúzne procesy rozdeliť do dvoch hlavných typov, a to na expanzívnu a relokovajú difúziu.

• V prípade ak sa myšlienka/inovácia/technológia šíri zo zdrojovej oblasti veľmi rýchlo do okolia hovoríme o expanzívnej (rozpínavej) difúzii. Relatívne veľká intenzita (rýchlosť) akou sa konkrétny fenomén rozpína v časopriestore vyvoláva dojem expanzie (výbuchu).

Vzhľadom na rôzne skutočnosti (nálada obyvateľstva, jeho etnická a konfesijná štruktúra, prírodné bariéry – vodné toky, horstvá a pod) je priestorová expanzia tohto druhu difúzie nerovnomerná a iba výnimočne ju možno znázorniť ako sústavu odstredivých kružníc. Z ohniska kultúry vybiehajú jednotlivé laloky hlbšie do okolitého územia iba v miestach „menšieho odporu“. Inde je difúzny proces zastavený, alebo pokračuje iba s minimálnou intenzitou (obr. 1).

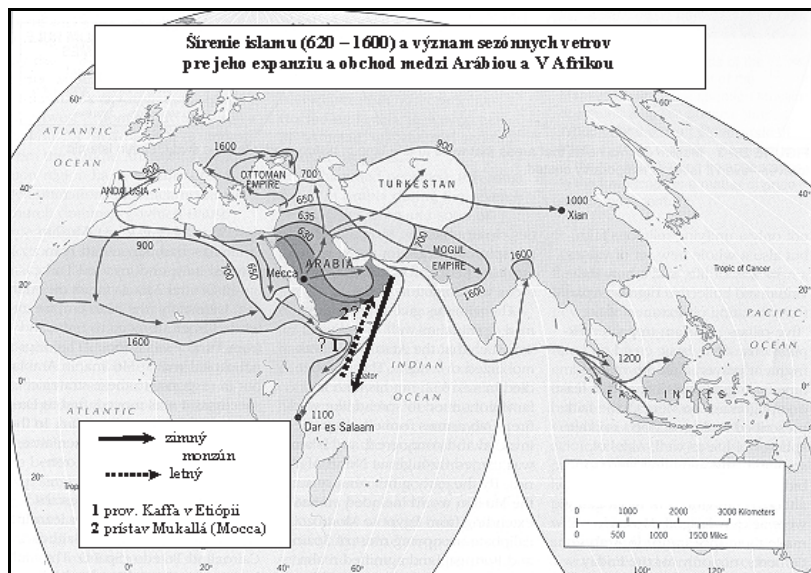

Obr. 1. Schéma expanzívnej difúzie. Zdroj: de Blij – Murphy (1999, s. 25), upravil P. Chrastina

Príklad rozpínavej difúzie je rozširovanie islamu z Arabského polostrova do severnej Afriky, Malej a Strednej Ázie a na Balkán, resp. prostredníctvom arabského obchodného loďstva z juhozápadnej Ázie do východnej Afriky. Tento proces začal r. 620, pričom v cca 50-ročných intervaloch pokračoval až do druhej tretiny 17. stor. Arabi využívali sezónne vetry – monzúny, ktoré vanú medzi Arabským polostrovom a Afrikou. V zime sa plavili z Arábie do Afriky, v lete zasa späť. Vďaka tomuto spojeniu o. i. prekvital stredoveký obchod s kávou, ktorá sa z provincie Kaffa v Etiópii exportovala do jemenského prístavu Mukallá alebo tiež Mocca (mapa 2). Iné modely expanzívnej difúzie

⁷ napr. etnickej a konfesijná štruktúra obyvateľstva, vzdialenosti, ktorú prekonala myšlienka/inovácia od ohniska kultúry, charakteru geoeologickej štruktúry miestnej krajiny a pod.

(v súvislosti s genézou portugalskej koloniálnej ríše v Afrike, Ázii a Južnej Amerike) uvádza taktiež Klíma (2000, s. 28-65).

Mapa 2. Šírenie islamu v r. 620 – 1600 a význam sezónnych vetrov pre jeho expanziu a obchod medzi Arábiou a V Afrikou. Zdroj: de Blij (1995, s. 318), upravil P. Chrastina

Od prvej tretiny 16. storočia v stredoeurópskom priestore podobne expandoval anabaptizmus. Počnúc januárom 1525, kedy je doložený krst dospelých vo švajčiarskom Zürichu, prakticky až do pádu Münsterskej komúny (1534/35) sa novokrstenectvo „...šírilo v južnom Nemecku, rakúskych krajinách a vo Švajčiarsku rýchlosťou lesného požiaru“ (Vlnas, 2002, s. 16), ktorý cez Moravu (1526) zasiahol i Horné Uhorsko (Horváth, 1985, s. 168).⁸

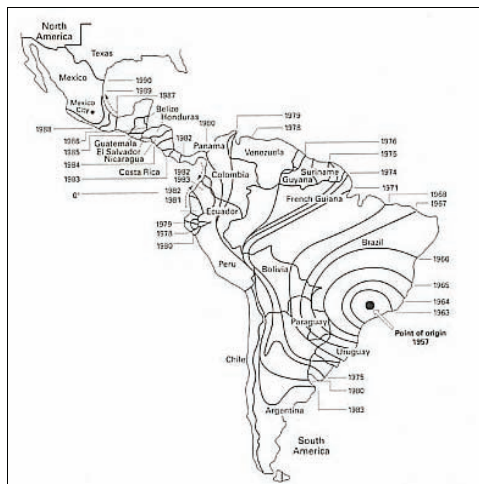
Iný prípad expanzívnej difúzie predstavuje tiež introdukcia králika divého (*Oryctolagus cuniculus*) zo Z Stredomoria do Británie vo včasnom stredoveku. Odtiaľto sa neskôr (spoločne s ovcou merinového typu) dostal do Austrálie, kde vzhľadom na chýbajúcich predátorov druhu líška a jastrab došlo k jeho premnoženiu. Z Európy do okolitého priestoru sa rozširuje aj populácia vrabca domáceho (*Passer domesticus*), ktorý v súčasnosti obýva Amazóniu i oblasti blízko Polárneho kruhu (Goudie, 2006, s. 72-73).

Príkladom šírenia kultúrnych elementov v krajine je taktiež živelná migrácia afrikani-zovaných včiel z Brazílie do USA. Tieto krížence jedného z poddruhov včely európskej (*Apis mellifera mellifera*, *A. m. carnica* atď.) a včely africkej (*Apis mellifera scutellata*) mali nahradiť pôvodné včelstvá,⁹ ktoré neprospevali v tropickej klíme Južnej Ameriky. V r. 1957 však niektoré roje unikli a odvtedy sa nekontrolované šíria cez Amazóniu

⁸ Novokrstenenci (habáni) na Slovensku roztrúsene usadení už v 2. polovici 16. stor. (v Sobotišti, Brodskom, Popudínach, Dolných Orešanoch, Košlonej a i.).

⁹ Pred cca 400 r. ich sem priviezli Portugalci zo svojej domoviny.

a Strednú Ameriku do Nevady a Texasu, kde afrikanizované včely identifikovali v r. 1998 (obr. 2). Goudie (2006, s. 67) ďalej uvádza, že tento živočíšny fenomén každoročne prekoná vzdialenosť 300 až 500 km.

Obr. 2. Difúzia afrikanizovanej včely v Amerike v r. 1957 – 1990.
Zdroj: Goudie (2006, s. 69)

De Blij (1995, s. 224-225), resp. de Blij a Murphy (1999, s. 25-26) rozlišujú tri subtypy (formy) rozpínavej difúzie:

- Šírenie novokrstenectva v strednej Európe, príp. islamu z Arábie do okolitých regiónov je príkladom nákazlivej difúzie. Ide o formu expanzívnej difúzie, pri ktorej sú všetky dotknuté individua „nakazené/infikované“ novou myšlienkou, avšak nie každý jedinec v spoločnosti vykazuje rovnaké symptómy „postihnutosť“; každý člen „zasiahnutej“ society totiž verí „po svojom“.

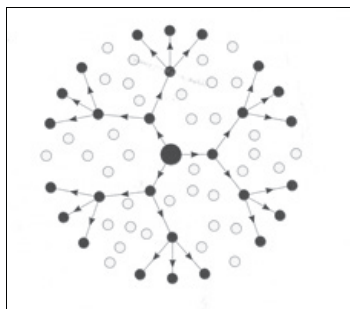
Konkrétny model nákazlivej difúzie z prehistorického obdobia na Slovensku reprezentuje genéza Lengyelskej kultúry z eneolitu (bližšie Pleslová-Štiková, 1972, s. 65-67), ktorej vývoj a expanziu formovali balkánske impulzy. Opačný (Z) smer mala invázia jevišovickej kultúry do prostredia bošáckej skupiny na Považí a Ponitri v mladom eneolite. Nositelia jevišovických kultúrnych vplyvov z Moravy poznačili autochtónne bošácke prostredie Z Slovenska do tej miery, že toto získalo kompozitný (t.j. zložený) bošácko-jevišovický kultúrny prejav, sprevádzaný keramikou zdobenou šnúrou (Wiedermann, 2004, s. 84).

Podľa Lichardusa a Vladára (1996, s. 92-93) a Furmánka (2004, s. 109-110) migrácia severopontických a kaukazských kultúrnych fenoménov cez karpatské priesmyky alebo z dolného Podunajska zasa umožnila rozširovanie včasnobronzových kultúr so špirálovou keramikou v Karpatskej kotline.¹⁰ V našom prostredí ich zastupuje Otomanská

¹⁰ Na Slovensku ich reprezentuje Otomanská kultúra (lokalita Barca, Gánovce, Spišský Štvrtok).

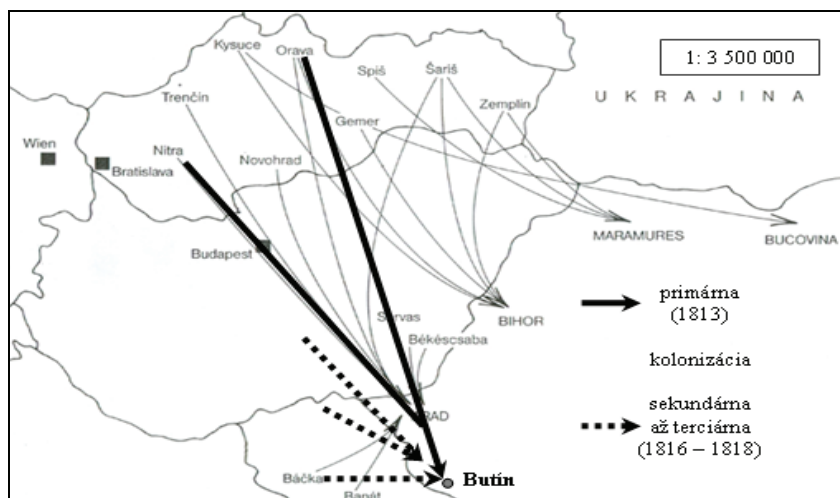
kultúra; archeologické nálezy z lokalít Barca, Gánovce a Spišský Štvrtok vykazujú príbuznosť s okruhom mykénskych kultúr, resp. s Anatólskou oblasťou v Turecku.

- Hierarchická difúzia. Niekedy nová myšlienka alebo technológia „nepostihuje“ – nezasahuje celú populáciu, ale iba jej určitú časť (napr. spoločenskú vrstvu), pričom od doby prijatia nového impulzu po jeho akceptáciu konkrétnou komunitou ubehne rôzne dlhý čas (obr. 3).

Obr. 3. Hierarchická difúzia. Zdroj: de Blij – Murphy (1999: 25)

Model hierarchickej difúzie predstavuje migrácia Slovákov na Dolnú zem, kedy počas jednotlivých etáp odchádzalo z hornouhorských stolíc do málo zaľudnených regiónov JV Uhorska obyvateľstvo s konkrétnym sociálnym a konfesijným statusom (Chrastina – Boltižiar, 2008, s. 253-254). Napr. migrácia slovenského etnika do enklávy Butín v rumunskom Banáte mala ekonomický charakter, pričom medzi kolonistami z Oravskej a Nitrianskej stolice prevažovali roľníci s majetkovými predpokladmi samostatného hospodárenia (mapa 3).

Mapa 3. Migrácia Slovákov do Butína ako prejav hierarchickej difúzie.

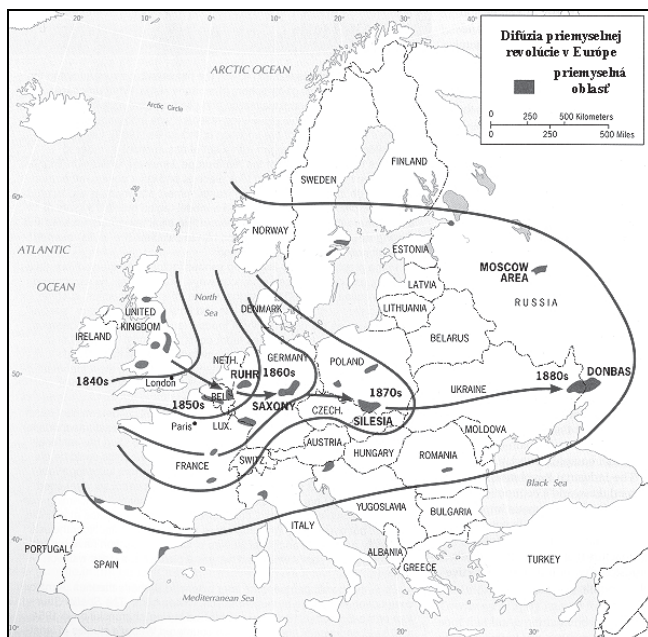
Zdroj: Chrastina – Boltižiar (2008, s. 254)

Ako hierarchickú difúziu možno klasifikovať i proces kristianizácie Nitrianskeho kniežatstva, ktorá postupovala v smere „zhora – nadol“, t.j. na začiatku bola pokrstená iba časť vládnucej elity,¹¹ neskôr jej zvyšok a až napokon pospolitý ľud, u ktorého ešte niekoľko generácií prežívali pohanské zvyky.

Ďalší príklad je obchod s čiernymi otrokmi. Kým v západnej Afrike dochádzalo k drastickému úbytku obyvateľstva porazených klanov, koloniálne iniciatívy Portugalcov v Brazílii úplne zmenili dovtedajší demografický vývoj v tejto krajine. Vďaka miešaniu troch ľudských rás, vznikol svojrázny brazílsky národ čerpajúci energiu z pôvodného indiánskeho substrátu, černošskej fyzickej sily, afrického optimizmu i európskej (románskej) civilizácie (bližšie Klíma, 2000, s. 66).

• **Podnetová difúzia.** Jej podstatou je oneskorené prijímanie kultúrnych elementov spoločnosti prichádzajúce z materského centra do inokultúrneho prostredia; trvá rôzne dlhú dobu, kým dôjde k ich uplatneniu v praxi. Proces „udomácnenia sa“ a všeobecnú (alebo aspoň tolerovanú) akceptáciu obvykle sprevádza experimentovanie s novou platformou ekonomických, spoločenských a iných vzťahov.

Popri móde je vzorom podnetovej difúzie priemyselná revolúcia v Európe, ktorá umožnila prechod od manuálnej práce remeselníka cez manufaktúru k priemyselnému podniku (mapa 4).

Mapa 4. Difúzia priemyselnej revolúcie v Európe v 19. stor.
Zdroj: de Blij – Murphy (1999: 295)

¹¹ Pribina prijal krst v r. 833/834 v Traismaueri (Dolné Rakúsko).

• Obsahom relokovanej (premiestnenej) difúzie je premiestnenie inovácie prostredníctvom jedinca (časti spoločnosti), ktorý sa predtým prispôbil východiskovej kultúre, a ktorý ju prenáša do nového centra, kde pokračuje v jej transformácii. Takto vzniknutá dimenzia kultúry je spätá s fenoménom akulturácie a transkultúracie.

Príkladom akulturácie¹² je vzťah Španielov a Aztékov (ale i Mayov, Inkov). Dominantná kultúra španielskych víťazov si podmaňuje indiánsku (obr. 4), ktorá to prijíma (pretože musí), ale napriek tomu obohacuje kultúru conquistadorov o svoje prvky.¹³ Výsledkom tohto vzťahu je mexický národ, ktorý nemá aztécku krv, ale aztéckeho ducha; jeho identitu dodnes vystihuje napr. sviatok mŕtvych (špan. *Día de los muertos*) vyjadrujúci podľa Kostičovej (2008, s. 23) hlboký vzťah natívnych kultúr k zosnulým predkom.

Obr. 4. Príklad akulturácie: kostol v Cholule (Mexiko) vybudovaný na aztéckej pyramíde.

Zdroj: Boldocki (2008, s. 49)

Iný model španielskej akulturácie sa zachoval v kulte „Svätého dieťaťa“ (špan. *Santo Niño*) na Filipínach. Soška božieho dieťaťa pôvodne symbolizovala prijatie viery a spojenectvo náčelníka z Cebu so Španielmi (r. 1521). Na druhej strane však tento fenomén, blízky naturelu domorodého obyvateľstva, výrazne napomohol prijatiu kresťanstva v tejto časti Nového sveta.

Zložitejší a mnohvrstevný proces akulturácie poznačil i kultúru našich krajanov na Dolnej zemi, ktorá sa formovala v podmienkach dlhotrvajúceho kontaktu rôznych etník (maďarského, nemeckého, rumunského, srbského atď.) s variabilnou intenzitou pôsobenia na slovenských kolonistov. Jej synkretických charakter vyjadruje prítomnosť reálií trojakej proveniencie: materského etnika, majoritnej spoločnosti a „novej“ (alebo „inovovanej“? – pozn. autora) kultúry, vytvorenej príslušníkmi komunít zahraničných Slovákov (Michalík, 2008, s. 27). Takto vniknutú kultúru ďalej formujú napr. migračné

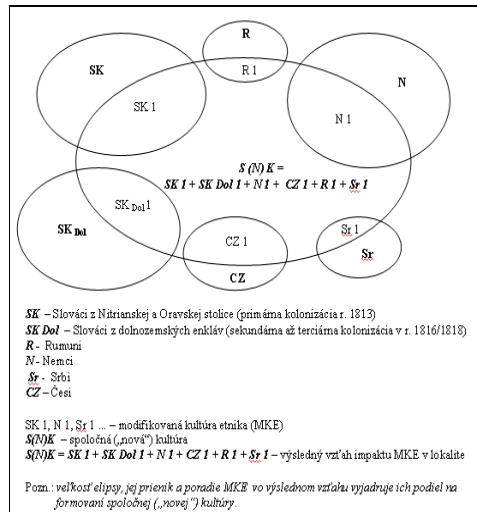
¹² Akulturácia je proces začleňovania jednej kultúry do druhej, pričom jedna z nich je dominantná a podmaňuje si slabšiu kultúru (napr. porazeného etnika).

¹³ Ide napr. o rozšírenie pestovania kukurice (*Zea mays*) zo strednej Ameriky do Španielska alebo obohatenie španielskej módy o pončo.

procesy (primárna až terciárna kolonizácia) a premenlivý kultúrny impact majoritného prostredia, čím dochádza k jej kvalitatívnej modifikácii (obr. 5).

Transkultúrácia sa zakladá na oboj- alebo viacstrannej výmene kultúr, príp. na ich vzájomnom pôsobení rovnakou intenzitou po dlhú dobu. Výsledkom je „univerzálna“ kultúra, ktorá v sebe nesie stopy „zúčastnených strán“. Ako vzor transkultúrácie uvádzame americký „kultúrny syndróm“, ktorý expanduje do okolia vďaka globalizácii svetovej ekonomiky.

• Jednou z foriem premiestnenej difúzie je migračná difúzia. Zakladá sa na premise sťahovania sa kultúrnych elementov v priestore a ich relatívne rýchleho odznievania v práve opustenom území. Na rozdiel od nákazlivej difúzie však v pôvodnom, príp. prechodnom ohnisku invencie nezanecháva „výraznejšie“ stopy. Migračnú difúziu v praxi zastupujú pandémie moru, cholery, lepy (obr. 6), chrípky¹⁴ a iných v dnešnej Európe takmer neznámych chorôb.¹⁵ O ich prítomnosti v krajine nás okrem často útržkovitých správ informujú morové stĺpy (v Nitre, Trenčíne, Banskej Štiavnici, Košiciach atď.) a obelisky nad masovými hrobmi obetí rôznych epidémií (obr. 7).

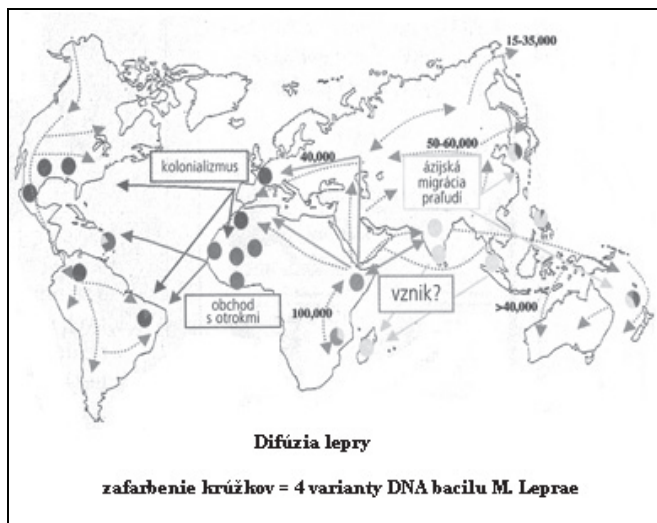
Obr. 5. Schéma akulturácie v Butíne. Zdroj: Michalík (2008, s. 28), upravil P. Chrástina

Difúziu, presnejšie kvalitu difúzných procesov ovplyvňujú čas, ktorý uplynie od vzniku inovácie v materskom centre, resp. vzdialenosť, ktorú tento fenomén musí prekonať na ceste do nového ohniska kultúry. Ich kombináciou totiž dochádza, k temporálno-priestorovému rozkladu difúzie; v praxi ide o prípad, keď zdrojová oblasť nemá

¹⁴ O more, cholere a chrípke bližšie napr. Bergdolt (2002), Ďurajková (2009, s. 32) a Furrer (2006, s. 166-171).

¹⁵ Napr. leishmanióza (ind. *kala-azar* – t.j. čierna horúčka, alebo tiež hrča jerichovská/ orientálna). V ostatnom decéniu sa táto choroba nekontrolovateľne šíri v SV Afrike („vďaka“ občianskej vojne v Sudáne). Poznali ju už v staroveku, kedy zasiahla Núbiu v povodí Nílu.

dostatok subsidiárnej energie na ďalší rozptyl kultúry do iných regiónov (expanzia Avarov a Turkov do Karpatskej kotliny, resp. strednej Európy, Napoleonova výprava do Ruska v r. 1812/13 a i.).

Obr. 6. Rozptyl lepry vo svete ako príklad migračnej difúzie. Zdroj: Urban (2005, s. 55)

Obr. 7. Pomník nad hrobom obetí epidémie cholery v Békešskej Čabe
(vpravo detail kamenného obelisku s veršami od J. Kollára).

Zdroj: Chrastina (2009b, s. 305).

Proti difúzii kultúrnych prvkov v priestore pôsobia aj rôzne kultúrne bariéry: napr.

požiadavky islamu a judaizmu na zloženie stravy (potravinové „tabu“), negatívne postoje atakovaného etnika s odlišnou religiozitou, či prírodné pomery (geoekologická štruktúra) miestnej krajiny.

Záver

Cieľom príspevku bolo priblížiť otázku kultúrnej difúzie v HG. Jej štúdium pomáha pochopiť kvalitatívnu (i kvantitatívnu) stránku činnosti jedinca (-cov) v skúmanom území. Transfer kultúrnogeografických prístupov do HG (ale aj do humanitných vied vôbec) umožňuje homogénnejší pohľad na hodnotenie vývoja spoločenských a prírodných hybných síl vývoja interakcie človek – krajina (priestor) – kultúra – čas.

Posudzoval

Prof. PhDr. Egon Wiedermann, CSc.

Literatúra

- BERGDOLT, K. 2002. *Černá smrt v Evropě : Velký mor a konec středověku*. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 2002. 236 s. ISBN 80-7021-541-0
- BOLDOCKI, R. 2008. Záhada v tuneli. In: *Plus 7 dní*, roč. 18, 2008, č. 30, s. 48-50. ISSN 1210-2040
- DE BLIJ, H. J. 1995. *Human Geography : Culture, Society, and Space*. 5. vyd. John Wiley & Sons : New York, 1995. 531 s. ISBN 0-471-03914-4
- DE BLIJ, H. J. – MURPHY, A. B. 1999. *Human Geography : Culture, Society, and Space*. 6. vyd. John Wiley & Sons : New York, 1999. 380 s. ISBN 0-471-35595-X
- ĎURAJKOVÁ, L. 2009. Nezmar. In: *Plus 7 dní*, roč. 19, 2009, č. 3, s. 32-34. ISSN 1210-240
- FURMÁNEK, V. 2004. *Zlatý vek v Karpatoch : Keramika a kov doby bronzovej na Slovensku (2300 – 1800 pred n.l.)*. 1. vyd. Nitra : AÚ SAV, 2005. 182 s. ISBN 80-88709-69-5
- FURRER, D. *Kam aj kráľ chodí pešo : Malá kultúrna história záchodu*. 1. vyd. Bratislava : Kaligram, 2006. 206 s. ISBN 80-7149-850-5
- GOUDIE, A. 2006. *The Human Impact on the Natural Environment : Past, Present, and Future*. 6. vyd. Oxford : Blackwell Publishing, 2006. 357 s. ISBN 978-1-4051-2704-2
- HORVÁTH, P. 1985. Novšie údaje o pobyte českej pobeľhohorskej emigrácie v Trenčíne a na okolí. In: *Trenčín : remeslá, tlačiarne, architektúra*. Šišmiš, M. ed. Bratislava : Alfa, 1985, s. 164-188.
- CHRASTINA, P. 2009(a). Historical Geography in the 21st century. In: *Annales Univ. Apulensis. Series Historica* 13, roč. 13, 2009, s. 183-195. ISSN 1453-9314
- CHRASTINA, P. 2009(b). Vnímanie krajiny v minulosti – historická krajina slovenskej enklávy Békešská Čaba dnes. In: *Historická geografia*, roč. 35, 2009, č. 1, s. 287-308. ISSN 0323-0988
- CHRASTINA, P. – BOLTIŽIAR, M. 2008. Rumunský Banát – časopriestorové priesečníky (na príklade slovenskej enklávy Butín). In: *Regiony – časopriestorové prúševníky*. Šimůnek, R. ed. Praha : HiÚ AV ČR, 2008, s. 237-262. ISBN 978-80-7286-129.

- KLÍMA, J. 2000. *Dekolonizace portugalské koloniální říše (Historická motivace – specifiky – průběh)*. 1. vyd. Hradec Králové : Nakl. Gaudeamus, 2000. 407 s. ISBN 80-7041-259-9
- KOSTIČOVÁ, Z. M. 2008. Smrtí vše nekončí : Mezoamerika a kult předků. In: *Dějiny a současnost*, roč. 30, 2008, č. 9, s. 21-23. ISSN 0418-5129
- LENOVSKÝ, L. 2006. Kontexty identity. In: *Ethnologia Actualis Slovaca*, roč. 5, 2006, č. 6, s. 12-24. ISSN 1336-569X
- LENOVSKÝ, L. 2008. Multikulturalizmus: filozofia – konflikt – optimálny model spolužitia(?). In: *KONTEXTY kultúry a turizmu*, roč. 1, 2008, č. 2, s. 30-36. ISSN 1337-7760
- LICHARDUS, J. – VLADÁR, J. 1996. Karpätenbecken – Sintašta-Mykene. Ein Beitrag zur Definition der Bronzezeit als Historischer Epoche. In: *Slovenská archeológia*, roč. 44, 1996, č. 1, s. 25-93.
- MICHÁLIK, B. 2008. Etnická asimilácia a etnokultúrne procesy. In: *KONTEXTY kultúry a turizmu*, roč. 1, 2008, č. 2, s. 26-30. ISSN 1337-7760
- PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ, E. 1972. Hospodářský a společenský vývoj středoevropského eneolitu. In: *Zprávy Čs. společnosti archeologické XIV, sešit 3- 5*. Praha : AÚ ČSAV, 1972, s. 31-102.
- SOUKUP, V. 2005. *Dějiny antropologie (Encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie)*. 1. vyd. Praha : UK, 2005. 668 s. ISBN 80-246-0337-3
- URBAN, Z. 2005. „Velká choroba“ ničí telo i dušu. In: *Formát*, roč. 3, 2005, č. 20, s. 54-55. ISSN 1336-1325
- VLINAS, V. 2002. *Novokřtenci v Münsteru*. 1. vyd. Praha : NLN, 2002. 232 s. ISBN 80-7106-505-6
- WIEDERMANN, E. 2004. Spoločenstvo juhozápadného Slovenska na konci starého praveku. In: BÁTORA, J. – FURMÁNEK, V. – VELIAČIK, L. (eds.). *Einflüsse und Kontakte Alteuropäischen Kulturen*. Nitra : AÚ SAV, 2004, s. 83-91. ISBN 80-88709-70-9

JOHANNES GUTENBERG – „OTEC“ KNÍHTLAČE?

Ján JAKUBEJ

Ján JAKUBEJ: JOHANNES GUTENBERG – „FATHER“ OF BOOKPRINT? In my study I try illumine discovery and diffusion of print in Europe. Also broadly accomplished Johann Gutenberg I allude to other, lesser – known candidates on primacy or least concern in this epochal invention. Therefore I describe their apport and attitudes recent authority to them. I attend contrivences, that was necessary accomplish before, so ever menage to put into operation print – machine. Whereas the situation is complicated too ob application differnt types of fount yet in incunabule age, I endeavour these more closely describe and assort. I reminisce to scholars, who thereby inventors append the discovery of print and if it is at least a bit possible, also their background and politics. I decalare shortly also about gradational expansion of printed – book and long – continuing delimination continuance of incunabule time...

Hoci sa rukopisný kódex ustálil už v 2. – 4. stor. nášho letopočtu, jeho prepisovanie bolo príliš zdĺhavé a nákladné.¹ Hoci v Číne vytlačili prvú dodnes zachovanú knihu (vlastne zvitok, dlhý 4,5 m) už roku 868,² do Európy sa tento vynález zatiaľ nerozšíril. Keď sa tak stalo, objav bol pripísaný istému nemeckému zlatníkov. Ale skutočne bol on tým, kto vyhotovil tlačiarenský lis a ukázal nášmu kontinentu krásu tlačenej knihy? Totiž mnoho okamihov je sporných a diskutabilných. Poďme sa teraz na ne pozrieť... Hlavný problém spočíva v mene šťastného vynálezcu.³ O najznámejšom z nich možno povedať nasledovné :

Johannes GUTENBERG (pôvodne Gensfleisch, 24.6.1400 Gutenberg⁴ – 3.2.1468 Mohuč). Narodil sa v Mohuči, rodičmi sú bohatý mohučský mešťan Friele (Fridrich)

¹ Datovanie presadenia sa kódexu preberám od : FRIMMOVÁ, Eva. *Inkunábuly z hľadiska výskumu dejín knižnej kultúry*. In Historický časopis, ročník 45, 1997, č. 3, s. 401 – 419.

² Jednalo sa o tzv. Diamantovú sútru, signovanú Wang Čiehom. Šlo však už o pokročilú formu tlače, preto sa možno domnievať, že toto umenie tu malo aspoň storočnú tradíciu. Na Ďalekom východe si potom doskotlač uchovala dominanciu počas celého obdobia stredoveku. Miestni typografi museli zvládnuť prácu so 44 000 (!) znakmi. Pred rokom 1050 kováč Pi Šeng vytvoril z hliny a gleja písmená, ktoré potom pripevnil na kovovú dosku. Takto vynášiel čosi na spôsob xylografie. Napokon roku 1403 odliali v Kórei z bronzu do pieskových foriem odliate znaky, ktoré sa dali viacnásobne použiť. Takýto typ čierneho umenia sa v domovine už ďalej nerozvinul a miestni „prijímali impulzy z Európy“ – tak sa uvádza u : KOLESÁR, Zdeno. *Vynález tlače. Discovery of print*. Bratislava : Slovenské centrum designu, 2002, s. 62.

³ Vymenúva ich : LENGYELOVÁ, Tunde. *Knižná cenzúra má dlhú históriu. Má aj budúcnosť?* In T – Station, 26.3.2007 (číslovanie strán som tu neobjavil, no článok je dostupný aj na : <http://archiv.station.zoznam.sk/station/clanok.asp?cid=1174583961181> (navštívené 15.10.2010, 22:38)

⁴ Presný dátum narodenia slávneho objaviteľa z prameňov vyčítal : SABOV, Peter. *Významné výročie vynálezcu kníhtlače Johanna Gutenberga*. In Knižnice a informácie, ročník 32, 2000, č. 3, s. 112 – 114.

a Elise Wilichová. Meno Gutenberg si jeho otec zvolil na počesť miesta, kde istú dobu žil. Kvôli sporom cechov musel mladý Johann na istý čas opustiť rodnisko (1411 – 1414). Študoval na univerzite v Erfurte v zime 1419/1420, no kvôli smrti otca musel odtiaľ odísť. Vyučil sa za zlatníka a pôsobil v cechu v Štrasburgu ako výrobca zrkadiel. Pokusy s kníhtlačou uskutočňuje od roku 1438⁵, prípadne 1439.⁶ Najneskôr o šesť rokov nato (1444) vytlačil opäť v Štrasburgu prácu Sibyliny⁷ proroctvá o poslednom súde. Táto knižka sa ešte nevyhla viacerým chybám a nepresnostiam. Navyše Gutenberg svoj vynález starostlivo utajoval⁸. Vtedy mu neprajníci zničili celú dielňu (poslal ich gróf z Armagnacu) a tak sa vracia nakrátko domov a odtiaľ zasa do Štrasburgu. Nasledoval astronomický kalendár na rok 1448. Vtedy ho zažalovala istá meštianka, tvrdiac, že požiadal jej dcéru Annu o ruku a potom to odvolal. Súd rozhodol, že musí zaplatiť 15 zlatých odškodného. Asi roku 1450 sa vráti do Mohuča, kde vylepšuje tlačiarenský stroj⁹ a pripravuje vydanie svojho vrcholného diela – tzv. Gutenbergovej Biblie.¹⁰ Tú vyhotovil v období 1452 – 1456 v počte 185 kópií – 150 na papier a 35 na pergamene. Písaná je latinsky, má 42 riadkov, bohaté ilustrácie a rozsah 1282 fóliových strán. Peniaze na zariadenie dielne a zabezpečenie tlače v sume 2 x 800 zlatých na 6% úrok si požičiava od meštana Johana Fusta. Ten mu aj pomáha pri tlači spolu so švagrom Petrom Schöfferom.¹¹ Práve Fust žiada vrátenie dotácie, suma sa však s úrokmi vyšplhala na 2026 zl.¹² Tú Johann nie je schopný splatiť, Fust ho teda ženie pred

⁵ Už v auguste 1434 napísal Johann pisárovi mesta Mohuč, Mikulášovi z Worrstadt, ktorý vtedy odišiel na návštevu do Štrasburgu, tieto nádherné slová : „List papiera sa môže stať plachetnicou, ktorá poniesie náklad slova do všetkých krajín. Lebo slovo je silnejšie ako meč. Vyrieknuté slovo odznie, slovo napísané alebo vytlačené žije ďalej, od pokolenia k pokoleniu.“ Tak uvádza : KRIŠŠ, Miro. *Gutenbergove peripetie*. In Dimenzie, marec 2006, s. 40.

⁶ Rok 1439 uvádza napr. : COOK, Olan, V. *The Hanes Collection of Rare Books*. In South Atlantic Bulletin, marec 1957, s. 3.

⁷ Sibyla – meno viacerých veštíc staroveku, poznáme ich 10, no je možné, že ich žilo omnoho viac. Najslávnejšie z nich sú Sibyla – kráľovná zo Sáby, ktorej izraelský kráľ Šalamún (vládne asi 960 – 935 pred n. l.) posielal na privítanie vojsko a Sibyla Kúmska, vlastným menom údajne Michalda Kumana, ktorá ako stará žena navštívila Rím a ponúkla kráľovi Tarquiniovi Superbovi (vyhnany roku 509 pred n. l.) za 300 filippeioi na predaj 9 kníh. Ten odmietol toľko zaplatiť a tak 3 spálila. Keď sa i potom zdráhal, zničila ohňom ďalšie 3 a posledné 3 monarcha kúpil za nezmenenú cenu. Tie boli uchovávané v chráme Iova Kapitolského, kde roku 83 pred n. l. zhoreli pri požiari.

⁸ Potvrdzuje to : GALIS, Tomáš. *Na počiatku bola Biblia. Prvá tlačená kniha v Európe, Gutenbergova Biblia, vyšla zo stroja 23.2.1455*. In Hospodárske noviny, 23.2.2007.

⁹ Bol podobný vinárskemu lisu a s jeho zhotovením mu pomohol truhlársky majster Konrad Saspach.

¹⁰ Zrejme ho k jej vydaniu inšpiroval Mikuláš Kuzánsky (viď poznámku č. 104).

Podrobnejšie k tomuto jeho dielu viď : http://www.infolib.sk/index/podstranka.php?id=1042&idf=1648&lang=sk /22422/i.html?_dmpt=Antiquarische_B%C3%BCher&_ipg=100 (navštívené 26.6.2010, 17 : 46).

¹¹ Na pomoc týchto pánov upozorňuje : <http://www.gutenbergdigital.de/bibel.html> (navštívené 7.7.2010, 18 : 18)

¹² Fust totiž vypočítal, že :

1. pôžička – 800 guldenov + úroky 6% (250 guldenov) = 1050 guldenov

2. pôžička – 800 guldenov + úroky 6% (140 guldenov) = 940 guldenov

súd za spreneveru. Vynálezca odmieta prezradiť a prediť svoje tajomstvo, stráca teda dielňu so všetkým vybavením aj všetky výtlačky Svätého písma (podľa rozsudku zo 6.11.1455). Z predaja už hotových prác mohol pritom utŕžiť dvojnásobok výšky požičanej sumy. Enea Silvio Piccolomini sa o Biblii vyjadril: „Neuveriteľne schopný muž začal predávať tlačene Biblie. Ešte nikdy som nevidel také čisté, veľké a dobre čitateľné litery.“¹³ Nasleduje viacero ďalších prác : napr. tzv. Turecký kalendár (1455), bulu

3. úroky z úrokov = 36 guldenov.

Gutenberg predložil podrobný sumár svojich výdavkov a bránil sa nasledovne :

1. na šesť lisov
240 guldenov
2. na sadzačské zariadenie
60 guldenov
3. ďalšie potreby pre dielňu, pec na zlievanie a vykurovanie
20 guldenov
4. prenájom na 3 roky
30 guldenov
5. vyrobenie troch zariadení na zlievanie
60 guldenov
6. cena ocele, olova a antimónu
100 guldenov
7. farba
30 guldenov
8. papier na 150 exemplárov
400 guldenov
9. pergamen na 30 exemplárov
300 guldenov
10. plat, ubytovanie a strava pre zamestnancov
800 guldenov
11. rukopisná Biblia ako predloha pre tlač
80 guldenov

SPOLU : 2120 guldenov

Johannove postoj počas súdenia sa s Fustom zachytáva : FRIMMOVÁ, Eva. *Takmer ukradnutý vynález : Gutenbergov spor s Fustom*. In Historická revue, ročník 7, 1999, č. 8, s. 6 – 7.

¹³ Enea Silvio Piccolomini (1405 – 1464, v rokoch 1458 – 1464 pápež Pius II.), básnik a humanistický učenec, sa stal roku 1432 tajomníkom biskupa fermského a roku 1439 posledného protipápeža Felixa V. (Amadeus VIII., savojský vojvoda, pontifikát 1439 – 1449 – napokon sa sám vzdal stolca). O tri roky nato je vymenovaný za tajomníka a dvorného básnika rímsko – nemeckého cisára Fridricha III. O ďalších 36 mesiacov (1445) sa rozhodol skoncovať s búrlivým životom a onedlho (1446) ho vysvätili za kňaza. Roku 1447 je už biskupom a o čosi viac než jednu dekádu (1457) kardinálom. Pôsobil aj v Čechách. Ako Svätý otec plánoval vyhlásiť krížovú výpravu proti osmanským Turkom, jeho zámer však stroskotal na protipápežskom hnutí vo Francúzsku a Nemeckej ríši. Bol literárne nadaný, okrem prác Kronika česká a Dejiny cisára Fridricha z jeho pera pochádzajú tiež geografické, náboženské či filozofické diela, poézia i dráma. Životopisy postranných osobností v tejto štúdii vypracúvam (ak to nie je uvedené inak) podľa : BROWNE, Julian et al. *Rodinná encyklopédia svetových dejín. Mená, dátumy a udalosti, ktoré utvárali náš svet*. Bratislava : Reader s Digest Výber, 2000 a podľa VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha : Nakladatelství Libri v spolupráci s kanóniou premonstrátů na Strahově, 2006. Najvýznamnejšie činy Svätých otcov si všíma tiež : COLLINS, Michael

pápeža Kalixta II., Kalendár o púšťaní žilou či Mohučské listy odpustkov.¹⁴ Po krátkom pobyte v Eisenecku (od 1456), kde mu podnik zničil Adolf II. Nasavský pri plienení mesta v noci z 28.10. na 29.10.1462. Gutenberg uteká domov, no o dva roky ho zastihne skvelá ponuka práve od Adolfa. Ten mu zaručil zaopatrenie, ak mu bude verný a bude pre neho pracovať. Gutenberg mieni zmluvu dodržať, no má v starobe problémy so zrakom a tak sa roku 1466 tlačenia kníh definitívne vzdáva (oslepol totiž úplne). Umrel na zimnicu v chudobe v Mohuči a pochovali ho vo františkánskom kláštore. Ten bol zničený pri ostreľovaní Francúzmi roku 1793,¹⁵ nuž sa stratilo aj miesto jeho posledného odpočinku.¹⁶ Po smrti sa však dočkal uznania...¹⁷

: *Vatikán – tajomstvá a poklady svätého mesta*. Bratislava : Ikar 2009, s. 40 – 80, Piovi II. sa venuje na s. 59. Domnieva sa, že križiacke loďstvo sa už začalo zhromažďovať, no pontifik umrel na horúčku v meste Ancona na pobreží Jadranského mora.

¹⁴ Gutenbergovo účinkovanie a ďalšie tlačiarenské aktivity od vydania Biblie až po skon zachytáva : KRIŠŠ, ref. 5, s. 43. Tu uvádza, že Gutenbergova Biblia stála 60 zlatých a dom v Mohuči, stojaci niekde v bočných uliciach mal hodnotu 80...

¹⁵ Stalo sa tak počas tzv. I. koalície vojny (22.3.1793 – 9.12.1797), počas ktorej sa proti Francúzsku postupne sformovala koalícia Neapola, Nizozemska, Portugalska, Rakúska, Rímskonemeckej ríše, Sardínie, Španielska a Veľkej Británie. Mohuč v nej hral osobitú úlohu, nakoľko tu v období 24.2. – 23.7.1793 existovala tzv. Mohučská republika, vytvorená podľa ideálov revolúcie, ktorej parlament 21.3.1793 dokonca vyhlásil pripojenie ku krajine galského kohúta. Túto vojnu popisuje : HARENBERG, Bobo. *Kronika ľudstva*. Bratislava : Fortuna Print 2001, s. 624 – 637.

¹⁶ Pomocnú ruku pri orientovaní sa v Gutenbergovom curriculum vitae poskytuje : KOTVAN, Imrich. *Johannes Gutenberg a Slovensko*. In Knižnice a informácie, ročník 1, 1969, s. 22 – 25. Tu na s. 24 píše, že sa v Bratislave nachádza 1 exemplár Tractatus rationis et conscientiae z roku 1460 priamo z jeho oficií.

¹⁷ Mnoho vzdelancov a to aj slovenských, sa o ňom vyjadrovalo pochvalne, napr. Ján Hollý napísal Slávospiev na Gutenberga (1840, pri 400. výročí objavy), kde sa možno okrem iného dočítať : „Kto ťa, slávny muž chváliť dosť, kto ťa

Osláviť dokáže, kto vzdáť vie úctu

Primeranú pre preužitečný

Plod tvojho umu?

Veď ktorý z pôvodcov pod klenbou neba

Vynález väčší a čin vyššej ceny

K úžitku celého ľudského rodu

Vynašiel vôbec?“

Ján Kollár sa pri tej istej príležitosti vyslovil : „Nielen všetky naše školské náuky, poznatky, sústavy, nielen všetky lieky a prostriedky na zachovanie zdravia a života, ale aj všetky naše stroje a prístroje, všetko náradie a nádoby, príbytky a odevy, všetky priemyselné, umelecké a vedecké diela pre pohodlie a okrášlenie života prináležiace, začínajúc od vznešených palácov, chrámov, veží a záhrad až po majstrovské hodiny, varhany, lode, mlyny a tieto podobné veci, sú plody vynálezu. Ale žiaden z týchto vynálezov duchu ľudskému k väčšej sláve a cti neslúži, žiadny o jeho vznešenosti väčšieho svedectva nedáva, žiadny životu väčšieho pozhňania neprináša, ako je vynájdenie kníhtlačiarstva. Až ono dalo vážnosť, zreteľnosť, silu, bohatstvo a stálosť reči ľudskej, ono slovám prepožičalo krídla, na ktorých lietať môžu od východu k západu, od storočia k storočiam, od najvyššieho človeka k najnižšiemu. (...) Kníhtlačiarstvo spôsobilo novú dobu v dejinách človečenstva, dalo celkom novú tvár životu a spoločstvu ľudskému, spojilo všetkých mysliacich ľudí v jednu náboženskú obec a cirkev, v ktorej národy k národom hovorievajú. Čo je reč pre ľudskosť, tým je kníhtlač pre vzdelanosť

Vynález mu pripísal nemecký humanista Bernard Mallincrodt¹⁸ o dvadsať rokov neskôr. Tvrdil, že vynález rozšírili do Európy jeho žiaci.¹⁹

Toto sú menej známi priekopníci kníhtlače, ktorým sa tiež zvykne pripisovať jej vynájdenie:

1. Johannes BRULELOU (Brito, 1412/1420 Pipriac, Anglicko – okolo 1488 Bruggy)

Jeho rodina pravdepodobne pochádzala z Bretónska. Priezvisko Brito nosilo viacero zaujímavých osobností, v deviatich variantoch sa objavuje v Knihe posledného súdu kráľa Viliama I. Dobývateľa z roku 1086 (!) a neskorší člen rodu Richard bol 29.12.1170 jedným z vrahov Thomasa Becketa.²⁰ Guillelmus (umrel 1285) sa vyznamenal ako

: až vďaka kníhtlačiarstvu vyšlo človečenstvo z maloletosti a stalo sa dospelým.“ Tieto slová cituje : TKÁČIKOVÁ, Eva. *Ján Kollár a Ján Gutenberg. K 550. výročiu vynájdenia kníhtlače*. In Evanjelický posol spod Tatier, ročník 81, máj 1991, s. 148 – 149.

Mimoriadne podnetné a cenné je aj vyjadrenie Victora Huga, ktorý kníhtlač označil za „najväčší vynález všetkých čias, matku všetkých revolúcií,“ ako tvrdí : KOTVAN, Imrich. *Inkunábuly*. In Maticné čítanie, 1975, číslo 1, s. 3.

Roku 1798 po ňom pomenovali súhvezdie, od roku 1835 zasa astronómovia Beer a Meadlen nazvali jeho meno kráter na Mesiaci. Pri 500. výročí vynálezu (1900) otvorili v Mohuči Gutenbergovo múzeum, poctené neskôr (1962) titulom Svetové múzeum tlače. Viacerí Johanna nazývajú „muž tisícročia.“ Tak tvrdí : KOVÁČIKOVÁ, M. *Gutenbergova komunikačná revolúcia*. In Národná obroda, 29.2.2008, dostupné na : www.obroda.sk/archiv.php (31.10.2010, 17 : 50)

¹⁸ Bernard von Mallincrodt (22.11.1591 Ahlen – 7.3.1664 hrad Ottenstein), pochádzal z bohatej protestantskej rodiny, ktorá konvertovala na katolicizmus. Pôsobil ako dekan katedrály v Münsteri. Roku 1639 (podľa Jacquelin Glomskiovej 1640) vydal pamflet s názvom *De ortu et progressu artis typograficae*, ktorým oslávil 200. výročie objavenia kníhtlače. Používal termín „prima typograficae incunabula,“ čím napomohol zaužívaniu pojmu inkunábula ako označenia knihy vydané do 31.12.1500. Bernardovo curriculum vitae podrobnejšie pozná napr. SMITH, Richard. *Mallicrodtius on private printing*. Victoria : Victoria University of Welington, 1983, 8 s.

Napriek tomu 17 miest zo štyroch krajín Európy považovalo Gutenberga za svojho rodáka. Ešte roku 1675 dokazoval Jan Kořínek z mesta Kutná Hora, že slávny muž uzel svetlo sveta u nich a pôvodne sa vraj volal Jan Kutnohorský, no priezvisko si ponemčil na Kutenberg. Možno sa to dočítať u : FROMMOVÁ, ref. 12, s. 7.

¹⁹ Tvrdí to : JANOVSÁ, Darina. *Svetový katalóg inkunábul*. In Knížnice a informácie, ročník 28, 1996, č. 7, s. 307 – 314.

²⁰ Sv. Thomas Becket (1118 Londýn – 1170 Canterbury) sa vzdelával v Paríži a Bologni a roku 1154 ho vymenovali za kráľovského kancelára. Stal sa blízkym priateľom mladého mocnára Henricha II., ktorému slúžil ako schopný štátnik a diplomat až do roku 1162, kedy bol za odmenu ustanovený za cantenburského biskupa. Stal sa vášnivým obhajcom práv cirkvi, najmä v rokoch 1163 – 1164 na konciloch v Westminsteri, Clarendone a Northampton. Tu sa dostal do konfliktu s vládcom, nakoľko odmietal, aby klerikov odsúdených cirkevným súdom postavili pred svetský súd. Neprijal ani Clarendonské konštitúcie, spochybňujúce autoritu cirkvi a zvolil si exil vo Francúzsku. Po návrate o šesť rokov neskôr exkomunikoval viacerých biskupov, vrátane yorkského, ktorý sa zúčastnil korunovácie Henrichovho syna za spolukráľa. To panovníka rozčúlilo a zvolal : „Vari ma nikto nezbaví toho vzpurného kňaza?“ Onedlho štyria rytieri Becketa zavraždili, hoci nevedno, či vládca myslel svoje slová vážne. Thomas bol vyhlásený za mučeníka a už roku 1173 za svätého. Jeho hrobka sa stala hojne navštevovaným

plodný cirkevný autor svojej doby a istý Johannes Brito sa venoval opisovaniu kníh pre univerzitu v Oxforde v rokoch asi 1316 – 1324.²¹ Legenda hovorí, že matka budúceho kníhtlačiara Johanna Brita pripravovala atrament pre mníchov. Mladíkovi doň spadol kúsok dubovej kôry a keď sa ho pokúšal vytiahnuť, otláčil sa na bielu plachtu. Johannes sa čudoval, akú tam zanechal stopu a pomyslel si, že podobne by mohlo fungovať tlačenie kníh.²² Odišiel roku 1437 do Flanderska, odtiaľ do Tournai, kde sa roku 1446 stáva „majstrom písarom.“ Existovala teória, podľa ktorej vytvoril pohyblivé kovové litery už okolo 1445.²³ Sám o sebe tvrdil : „Vynašiel som nádherné umenie tlače a jeho najúžasnejšie nástroje.“ Usadil sa medzi rokmi 1448 – 1454 definitívne v Bruggách. Miesto si nevybral náhodou – prichádzalo sem za obchodom mnoho anglických lodí a tak mohol byť v neustálom styku s krajanmi. V Pipriacu zriadili múzeum pomenované po ňom.

2. Panfilo CASTALDI (22.9.1398 Feltre – okolo 1478/1490 Benátky)

Jeho curriculum vitae obštopuje hmla nejasností. Pôsobil v Benátkach, kde údajne už roku 1426 robil pokusy s drevenými literami a vydal prvú blokovú knihu.²⁴ Tesne po roku 1430 sa preorientoval na kovové litery. Tvrdí sa, že bol tiež priekopníkom tlače v Miláne. Časť historikov to však popiera a domnievajú sa, že mu prinesenie kníhtlače do mesta bolo pripísané omylom.²⁵ Isté je, že jeho kníhtlačiarsku činnosť je možno doložiť až od roku 1456.²⁶ Je známe, že v staršom veku sa vrátil do Benátok, kde ho aj vo vysokom veku našla smrť. V Miláne po ňom pomenovali ulicu vedúcu do centra mesta a vo Feltre zasa odhalili sochu významného rodáka.²⁷

3. Wiliam CAXTON (13.8.1422 mestečko Tenterden, grófstvo Weald, Kent, Anglicko – asi marec 1492 Westminsterské opátstvo, Londýn). Rodičmi bol Philipp a Dionisia Caxtonovci. Ako 16 – ročný prichádza do Londýna (1438), kde je učňom bohatého obchodníka Roberta Largea.²⁸ Odtiaľ smeruje po jeho skone roku 1446 do Brúgg, kde sa stáva významným členom obchodníckej komunity. V rokoch 1460 – 1472

pútnickým miestom. Jeho život skúma tiež : JOHNSON, Paul : *Dejiny kresťanství*. Praha : Centrum pro výskum demokracie a kultúry/ Barrister & Principal, 1999, s. 196 – 199.

²¹ Na túto zaujímavú skutočnosť poukazuje : KLEPPER, Deana Copeland. *The insight of unbelievers : Nicholas de Lyra and Christian Reading of Jewish Text in Late Middle Age*. Pennsylvania : Pennsylvania University Press, 2007, s. 126.

²² Takúto verziu príbehu podal tlačiar Günther Zainer.

²³ Tento dátum presadzoval britský historik M. Giliodts už v 19. storočí.

²⁴ Jednalo sa pravdepodobne o tzv. Biblia pauperum (Bibliu chudobných), teda bohato ilustrované dielo pre ľudí, ktorí nevedeli čítať.

²⁵ K odporcom Castaldiho prvenstva patrí : GONDA, Alberto. *I primordi della tipografia milanese* (anglický preklad). In Oxford Journals, ročník 6, č. 3, júl 1985, s. 370.

²⁶ Stručný životopis uvedeného kníhtlačiara poskytuje : BERNARDI, Jacopo. *Biografie di Vittorio da Feltre e Panfilo Castaldi*. Feltre : Typografia sociale Pamfilo Castaldi, 1868, s. 7.

²⁷ V prípade hlbšieho záujmu o skúmanú osobnosť môžeme odporučiť tieto kvalitné práce : *Monumenti a Vittorino de Rambaldini e Panfilo Castaldi in Feltre*. Feltre : Typografia sociale Pamfilo Castaldi, 1869, 175s. prípadne BERNARDI, Jacopo. *Panfilo Castaldi da Feltre e l'invenzione dei caratteri mobili*. Milano : Stabilimento civeli, 1865, 45s.

²⁸ Robert Large (umrel 1441 Londýn) bol významný obchodník, člen miestnej obchodnej gildy, v roku 1427 pôsobil ako jeden zo strážcov väzenia. Následne ho v období 1430 – 1431 nachádzame vo funkcii šerifa. Neskôr (1437/1438) sa jeho učňom stal Wiliam Caxton. Vtedy už Robert vystupuje ako bohatý kupec. Kariéru zavŕšil ako starosta mesta na Temži (1439

pôsobil ako guvernér tunajšej štvrte anglických kupcov a prejavil sa tiež ako schopný diplomat.²⁹ Pôsobil v domácnosti Márie, vojvodkyne Burgundska³⁰ a ona sa stala jeho patrónkou a poverila ho prekladom diela o trójskej vojne z francúzštiny do angličtiny. Tlačí sa priučil začiatkom 70. rokov v Kolíne (pôsobil tam asi pred letom 1472) a do Brúgg sa vracia toho istého roku. Okamžite vydáva spomínané dielo ako prvú knihu vydanú v anglickom jazyku.³¹ Následne sa vracia na návrh Antonyho Woodvilla³² o 4 roky (1476) do Londýna, zakladá si tu v septembri tlačiarenskú dielňu. Už v spomínanom roku 1476 sa stal tlačiarom anglického monarchu Eduarda IV.³³ Napriek tomu sa považoval za „jednoduchého človeka.“ 17.11.1477 vydáva prvú tlačенú knihu na

– 1440). Jeho vôľou bolo pôsobiť na cirkevnom súde pre riešenie záležitostí týkajúcich sa pozostalosti v Cantenbury., no to mu už, žiaľ, nebolo dopriate...

²⁹ Mnohostrannosť Caxtona neunikla pozornosti : DEACON, R. *A Biography of William Caxton: The First English Editor, Printer, Merchant and Translator*. Chatham, Frederick Muller Ltd., 1976.

³⁰ Mária (13.2.1457 Brusel – 27.3.1482 Brugge), dcéra burgundského vojvodu Karola Smelého a Izabely Bourbonskej. O jej ruku sa uchádzal anglický i francúzsky kráľ aj rímskonemecký cisár. Otec uprednostnil syna posledného z nich, Maximiliána, no svadbu prekazila jeho smrť na bojovom poli pri Nancy 5.1.1477. Mária sa tým stáva burgundskou, brabantskou a luxemburskou vojvodkyňou. Stav ju už 11.2.1477 donútili podpísať tzv. Veľké privilégium, ktoré odstránilo centrálnu moc. Jej strýko Ľudovít XI. sa navyše snažil prekaziť svadbu s Maximiliánom a keďže Máriu nedokázal presvedčiť, obsadil Picardiu, Bourgogne a Boulogne ako uprázdnené léna. Obrad sa však predsa len konal 18.8.1477 v Gente. Ľudovít XI. v rokoch 1478 – 1479 ešte dvakrát vťahal do Máriiných dŕžav, no keďže utrpel porážku, oddal sa spriadaniu intríg. Štvrtýkrát tehotná vojvodkyňa pri obľúbenom love na sokoly 6.3.1482 spadla z koňa, utrpela ťažké vnútorné zranenia a tým napokon podľahla. Nedovolila totiž, súc hlboko veriaci, aby ju prezrel lekár.

³¹ Spomínanú prácu je možné dodnes kúpiť od vášnivých zberateľov kníh. Jej cena sa pohybuje okolo 500 000 libier... Informuje o tom : REYNOLDS, Nigel. *William Caxton s Prayer Book saved by National Trust*. In Telegraph, 7.4.2008, s. 2.

³² Anthony Woodville (okolo 1440 – 25.6.1483 hrad Pontefract) anglický šľachtic, syn Richarda, 1. grófa z Rivers a Jaquetty Luxemburskej. Vo vojne ruží najprv stál na strane Lancasterovcov (bojoval za nich pri Towtone), neskôr sa pridal k Yorkovcom. Jeho sestra sa vydala za monarchu Eduarda IV. a on tým získal vplyv na dvore. Nasledoval panovníka do exilu a aj sa s ním vrátil (1470 – 1471), pričom utrpel zranenie v bitke pri Barnete. Po smrti Eduarda IV. (19.4.1483) sprevádzal nového vladára Eduarda V. na ceste do Londýna. Pri prechode územím Richarda, grófa z Gloucestru ho tento zajal a nechal stať. Bola to totiž časť jeho plánu na uchopenie moci, ktorý sa mu podarilo dovŕšiť 26.6.1483, keď nastúpil na trón ako Richard III. Dlho sa však z vlády netešil, zahynul v boji s Henrichom Tudorom 22.8.1485 pri Bosworthe. Jeho skonom sa skončila tzv. vojna ruží (1455 – 1485).

³³ Eduard IV. (1442 – 19.4.1483) syn Richarda, vojvodu z Yorku. Po jeho skone roku 1460 viedol rod Yorkovcov a hoci utrpel porážku pri Saint Albams, pri Mortimers Cross a Towtone sa už na neho usmialo vojenské šťastie. S pomocou bratranca Richarda Nevilla, grófa z Warwicku toho istého roku zvrhol lancasterovca Henricha VI. O tri roky sa tajne oženil s Alžbetou Woodvillovou, no odcudzil si tým uvedeného bratranca Richarda. Ten sa spojil s panovníkovým bratom, vojvodom z Clarence a monarchu na 2 mesiace zajal. Roku 1470 vtrhol Richard s francúzskou pomocou do Anglicka a donútil mocnára odísť do exilu, pričom korunu získal opäť Henrich VI. Ten bol však už o rok porazený pri Tewkesbury a zavraždený. Eduard síce viedol neviazaný život, no zároveň podporoval obchod a je považovaný za silného vládcu.

ostrovoch – Cantenburské poviedky Geoffreya Chaucera,³⁴ samozrejme v angličtine. Tej dal ustálenú formu, nakoľko presadil používanie londýnskeho dialektu, v ktorom vydával všetky svoje práce a obohatil ju o množstvo cudzích slov. Okolo roku 1480 sa mu podarilo zdokonaľiť dovtedy používanú technológiu tlače, čo umožnilo vydávať knihy v masových nákladoch.³⁵ Za podpory bohatých obchodníkov a šľachticov okrem iných prác prekladá tiež z latinčiny, švajčiarskej nemčiny a francúzštiny. Z jeho oficíny pochádza viac ako 100 rôznych kníh a 24 prekladov. Na kvalite svojich diel si dával mimoriadne záležať. Niet záznamov o jeho manželke ani o narodení jeho detí. Jeho dcéra Elizabeth sa však pred rokom 1496 rozišla s Gerardom Croppom,³⁶ ktorý požadoval spojenie s podnikom jej otca. V rodnom meste po ňom pomenovali hostinec a jeho meno nesie aj cena za najlepšiu reklamu uverejnenú v anglických novinách. V ankete o najväčšieho Brita všetkých čias skončil na vynikajúcom 3. mieste, keď ho dokázali predstihnúť len William Shakespeare a Winston Churchill.³⁷

³⁴ Geoffrey Chaucer (okolo 1342 – 25.10.1400) bol synom londýnskeho obchodníka s vínom, neskôr pážatom na kráľovskom dvore a vojakom vo Francúzsku. Často ho poverovali diplomatickými úlohami a pri svojich cestách spoznal viacero súdobých vzdelancov. Keď roku 1387 upadol do nemilosti, žil na hranici biedy a začal písať Cantenburské poviedky. Tie sú prelomovým dielom anglickej literatúry a rýmovaný jambický päťstopový verš, ktorý tvoril základ ním používaného heroického dvojveršia, sa stal štandardnou básnickou formou v anglickej poézii. Dielo je cyklom 24 príbehov, ktoré si rozprávajú pútnici na ceste z Londýna k hrobu sv. Thomasa Becketa. Poskytuje skvelý obraz autorovej súčasnosti. Stručne o ňom pojednáva: MLYNÁRIKOVÁ., Mária. *Ludia, ktorí zmenili svet. Najväčšie osobnosti histórie*. Praha : Ottovo nakladateľství, 2004, s. 118.

³⁵ Na pôsobenie Caxtona sa komplexne pozrel : BLAKE, N.F. *Caxton: England's First Publisher*. London : Osprey Publishing, Ltd., 1976.

³⁶ Gerard Cropp je v prameňoch uvádzaný ako „muž hašterivej povahy.“

³⁷ Takéto výsledky sú k nahliadnutiu na : www.independent.co.uk (navštívené 22.7.2010, 19 : 58). Wiliam Shakespeare (apríl 1564 (pokrstený 26.4.1564) Stratford – upon Avon, grófstvo Warwickshire – 23.4.1616 tamže) pochádzal z rodiny úspešného obchodníka s kožami. Základné vzdelanie získal doma, kde asi 8 rokov navštevoval školu. Tam sa zameriavali predovšetkým na latinčinu a diela rímskych klasikov. Obdiv k divadelným hrám mu vštepili zrejme potulní herci. Isté je, že roku 1592 bol už úspešným dramatikom, pôsobiacim v Chamberlainovej spoločnosti, ktorá hrala pre verejnosť i kráľovský dvor Alžbety I. Do roku 1598 získal nehnýcu slávu a keď sa uvedené divadlo presťahovalo na južný breh Temže a tu zriadilo scénu zvanú The Globe, bol už jeho spolumajiteľom a kúpil si dom v Stratforde. Vrcholné tragédie napísal v prvých rokoch panovania Jakuba I. Zmenil názov divadla na King's man a onedlho dostal od monarchu priestor na účinkovanie na krytom javisku zvanom The Blackfriars neďaleko katedrály svätého Pavla. Napokon sa odobral na odpočinok do rodného Stratfordu, kde aj skončil. Pochovali ho v tunajšom kostole sv. Trojice, kde ho kedysi aj pokrstili. Napísal zbierku sonetov, dve knižky veršov, no predovšetkým 37 divadelných hier, v ktorých sa zračí jeho genialita. K najslávnejším patria : Henrich VI. (1592), Richard III. (1593), Richard II. (1595), Rómeo a Júlia (tiež 1595), Sen noci svättojánskej (1596), Kupec benátsky (1597), Iulius Caesar (1599), Hamlet (1601), Othello (1604), Mackbeth (1606), Kráľ Lear (tiež 1606), Zimná rozprávka (1611) či Búrka (1612). Je považovaný za najväčšieho dramatika všetkých čias.

Sir Winston Churchill (30.11.1874 zámok Bleenheim, Woodstock – 24.1.1965 Londýn) bol synom konzervatívneho ministra financií sira Randolpha Churchilla. V mladosti bol vojakom a vojenským dopisovateľom. Ako 25 – ročný vstúpil do britského parlamentu na strane konzervatívcov (1899), čoskoro ale prešiel ku liberálom (1904), za čo ho niektorí obviňovali

4. Laurens Janszoon COSTER (okolo 1370 Haarlem – okolo 1440 tamže)³⁸

Priezvisko Coster je teutónskeho pôvodu.³⁹ Jeho druhé meno prezrádza, že bol synom akéhosi Jána. Jeho starý otec Peterszoon mal troch synov, no ich rodové meno sa nezachovalo. V rodnom meste pôsobil vo viacerých funkciách – napr. ako kostolník či pokladník. Pokusom s knihtlačou sa začal venovať údajne už okolo roku 1400. Jeho pôsobenie je doložené však až v období 1417 – 1434. Problém tkvie v tom, že nevedno, či Laurens Janszoon a „náš“ Laurens Janszoon Coster sú jedna a tá istá osoba.⁴⁰ Podľa názoru Marcusa Zueria⁴¹ prvú blokovú knihu vydal už roku 1420.⁴² Podľa novších výskumov sa tento dátum posúva na rozpätie rokov 1423 – 1430.⁴³ Práve roku 1423 mal vymyslieť pohyblivé litery. Datovanie sťažuje fakt, že žiadne z jeho diel sa nedočkal dnešných dní. Vraj vykresával listy kníh z dubovej kôry pre potešenie svojich vnúčat a tajomstvo ich výroby mu počas vianočnej noci roku 1440 ukradol pomocník, ktorý ho vyzradil v Mohuči Gutenbergovi.⁴⁴ Isté je asi iba to, že mu možno

z oportunizmu. Vyšvihol sa na ministra obchodu a vnútra a v období 1911 – 1915 zastával funkciu prvého lorda admirality. Z tej musel odstúpiť, keď sa neúspešne pokúsil útokom na Turecko prelomiť patovú situáciu na západnom fronte. Vrátil sa späť do Konzervatívnej strany a bol vymenovaný za ministra financií (1924 – 1929). Trval na zachovaní impéria a po nástupe Hitlera k moci (30.1.1933) nesúhlasil s vládou politikou zmierovania s ním. Roku 1939 je najtvrdším odporcom fašizmu spomedzi britských politikov. Keď sa stal predsedom vlády (1940), cítil, že toto je jeho hviezdna chvíľa. Veril vo víťazstvo a povzbudzoval ľudí svojim vzdorovitým prejavom. Keď do vojny vstúpilo USA (7.12.1941), nadviazal s nimi najužšiu možnú spoluprácu. Z nutnosti spolupracoval aj so ZSSR. Po volebnej porážke (1945) publikoval vlastné videnie svetového konfliktu (už prv uverejňoval rôzne životopisné a historické diela). V čase 1951 – 1955 stojí opäť na čele vlády. Už roku 1953 dostal Nobelovu cenu za literatúru, no v tom čase ho tiež ranila mŕtvica. Musel uznať, že význam krajiny ako hráča svetovej politiky klesá. Vystrojili mu štátny pohreb, na ktorom sa zúčastnilo množstvo popredných osobností.

³⁸ Existuje aj teória, že Coster žil až v rokoch 1405 – 1484. Hoci sa ju snaží podporiť univerzita v Kolumbii, tvrdí, že vlastní Doctrinale Alexandra de Villa Dei, vydané údajne Costerom roku 1463, väčšina holandských historikov trvá na tom, že platí pôvodné datovanie a že sa venoval pokusom s čiernym umením už okolo roku 1400, ako je spomínané ďalej v texte.

³⁹ Dodnes existuje toto meno v rôznych podobách (Coster, Koster, Custer, Kuster) v Nemecku, Holandsku a USA, ako píše : CUSTER, Milo. *The Custer families*. Illinois : b. v., 1912, s.1.

⁴⁰ Na túto otázku poukazuje : DE VINNE, Theo L. *The invention of printing*. READ BOOKS, 2008, s. 374.

⁴¹ Marcus Zuerius van Boxhorn (28.8.1612 Bergen op Zoom – 3.10.1653 Leiden) – holandský vzdelanec, pôsobiaci vo funkcii profesora na univerzite v Leidene (od 1632). O štyri roky nato vedie krúžok rečníkov (collegium oratorium) a napokon od roku 1648 učí aj históriu. Napísal básne v latinčine a komentáre k dielam starorímskych autorov, ako aj práce o dejinách svojej vlasti. Objavil podobnosti medzi viacerými indoeurópskymi a germánskymi jazykmi a domnieval sa, že kedysi musel existovať akýsi prajazyk, ktorý on nazval skýtskym. Niektoré jazyky zo svojich predpokladov však úplne vylúčil (napr. hebrejčinu).

⁴² Uvedol to vo svojom diele z roku 1639, ako upozorňuje : LINDE, Antonius van der. *The Haarlem legend of the invention of printing by Lourens Janszoon Coster, critically examined. From the Dutch by J.H. Hessels, with an intr., and a classified list of the Costeruan incunabula*. Oxford : b. v., 1871, s. 7.

⁴³ Napríklad v 19. storočí sa holandskí vedci dohodli na roku 1428.

⁴⁴ Ako prvý zachytil legendu o Costerovom vynáleze tlačiar Ulrichus Zell. Je popísaná aj v práci

pripísať niekoľko astronomických kalendárov, no už z čias, kedy pracovala aj oficiálna jeho vyššie spomenutého konkurenta z Mohuča. Hadrianus Junius Batavia⁴⁵ sa vyslovuje, že Laurens vydal roku 1442 učebnicu holandskej gramatiky.⁴⁶ Všetky diela, ktoré pochádzajú z jeho dielne, sú charakteristické gotickým typom písma. Používali obaja podobnú techniku tlače. Umrel na mor. Viacerí autori sa domnievajú, že údaje o ňom sú nekorektné a on sám ako historická osoba nikdy neexistoval.⁴⁷ O tom, že si Holanďania napriek tomu Costera vysoko vážia, svedčí, že v Haarleme znovu vybudovali jeho rodný dom, odhalili mu na ňom pamätnú tabuľu, pomenovali po ňom miestne gymnázium a odhalili sochu na hlavnom námestí. Okrem toho jeho meno nesie aj projekt zameraný na digitalizáciu najväčších klenotov klasickej holandskej literatúry.

5. Antonius KOBERGER (okolo 1445 Norimberg – 3.10.1513 tamže)⁴⁸

Pochádzal z rodiny, ktorej pôsobenie je v meste listinne doložené už od roku 1349. Antonius sa začal tlačeniu kníh venovať okolo roku 1470, ich predaju vo veľkom o desať rokov neskôr. Pripisuje sa mu asi 230 diel z rôznych vedných odborov.⁴⁹ Zamestnával asi 100 ľudí a denne uskutočnil 24 tlačiarenských úkonov.⁵⁰ Za zmienku stojí, že roku 1484 vydal vôbec prvú knihu v maďarskom jazyku.⁵¹ Okrem viacerých zaujímavých filozofických a teologických spisov z jeho oficiíny pochádza aj mimoriadne cenná Schedelova⁵² Kronika sveta, vydaná roku 1493. Jedná sa totiž o najkrajšie

: SCHWABACH, Aaron. *Intellectual Property. A reference handbook*. Santa Barbara : ABC – CLIO, 2007, s. 155 – 156.

⁴⁵ Hadrianus Junius Batavia (1511 Hoorn – 1575 Haarlem) – študoval na univerzite v Leuene a Bologni gréčtinu a latinčinu. Pracoval ako lekár bohatých občanov Bologne, Paríža a Londýna. Krátko pred návratom do vlasti roku 1550 si kúpil v Haarleme dom a pokračoval v započatej praxi. Okrem toho ho vymenovali za rektora tunajšej latinskej školy. Vo voľnom čase sa venoval literárnej činnosti. Jeho prácu s názvom Emblémy vydal v Antverpách roku 1565 Christoph Plantin. Ako prvý hovorí o Laurensovi Janszoonovi Costerovi. Pravdou ostáva, že sa snažil pozdvihnúť národné povedomie krajanov a na pravdivosti textu mu príliš nezáležalo. Naopak, viaceré údaje neuviedol presne, čo bolo motivované politicky. Jeho knihy napokon napomohli rozdzúchaniu nenávisti voči španielskej nadvláde, čo viedlo k povstaniu (vypuklo 1566). V ňom napokon Spojené nizozemské provincie uspeli a Vestfálskym mierom z 24.10.1648 im bola zaručená nezávislosť.

⁴⁶ Urobil tak vo svojej knihe z roku 1588. Žiaľbohu údaje v nej obsiahnuté sa dnes považujú za nekorektné.

⁴⁷ Prikláňa sa k tomu dokonca aj niekoľko holandských historikov, napr. MIDDENDORP, Jan. *Dutch type*. Rotterdam : Otto publishers, 2004, s. 54. Podobne DE VINNE, Theo : ref. 40, s. 368 uvádza, že „Coster je rovnakou legendou ako v gréckej mytológii Kadmus.“

⁴⁸ Niekedy sa možno stretnúť aj s dátumom úmrtia 1525, no tento sa mi zdá nepravdepodobný, nakoľko jeho podnik prebral bratranec Hans Koberger už roku 1513. Antoniovi synovia vtedy totiž ešte nedosiahli plnoletosť a ak by bola dielňa odovzdávaná až o dvanásť rokov neskôr, už by sa jej vedenia, domnievam sa, zrejme ujali osobne.

⁴⁹ Zaujímavosťou je, že aj na územie Slovenska sa dostali niektoré z Kobergerových prác už krátko po vydaní.

⁵⁰ Takýto údaj sa zachoval z roku 1509.

⁵¹ Upozorňuje na to : KERR, Donald. *Incunabula in special Collections*. Otago : University of Otago Library, 2010, s. 13.

⁵² Hartmanus Schedel (13.2.1440 Norimberg – 28.11.1514 tamže) sa narodil ako syn bohatého kupca Hartmanna Schedela staršieho a Anny Grabnerovej. Matka mu umiera už okolo

ilustrovanú prácu inkunábulového obdobia vôbec – obsahuje až 1809 ilustrácií vyhotovenými zo 645 drevorezov. Niektoré sa totiž objavujú opakovane, často i viac než jedenkrát. Znázorňujú zaujímavé udalosti, mytologické bytosti, vládcov, náboženských vodcov a súčasný vzhľad európskych miest. Dielo obsahuje tiež prvú tlačenú mapu strednej Európy. Tlačiar vytvoril 14 základných grafických úprav strany, podľa ktorých bol včlenený text a ilustrácie. Táto schéma sa opakovala v celom zväzku. Kronika vyšla v latinčine v 1500 exemplároch, z ktorých sa dodnes zachovalo 800.⁵³ Koberger sa stal najuznávanejším nemeckým typografom konca 15. storočia. Dostal prezývku kráľ obchodníkov s knihami. Pôsobil totiž ako tlačiar i nakladateľ nových zväzkov, až sa napokon roku 1505 odhodlal venovať naplno tomu druhému. Pre jeho dielňu pracoval napr. Johannes Amerbach⁵⁴ v Bazileji, ale aj dielne v Haagu, Lyone, Paríži či Štrasburgu. Vďaka svojim agentom ovládol knižný trh v Antverpách, Benátkach, Gdansku, Lübecku, Miláne, Prahe alebo Viedni.⁵⁵ Štyl ilustrácií, ktorý používal,

roku 1445 a otec 1451. Malý Hartmann mal dvoch bratov – Georg pokračoval v otcových šľapajach a Johannes vstúpil do dominikánskeho kláštora. Hartmana sa ale ujal jeho bratranec Hermann a postaral sa o jeho výchovu. Priviedol ho k povolaniu lekára, vstúpil mu lásku ku knihám a obdiv voči humanizmu. Už roku 1456 sa mladý muž zapísal na univerzitu v Lipsku, získal titul magistra slobodných umení a súčasne navštevoval prednášky zo svetského a kanonického práva. Roku 1463 ho nachádzame na univerzite v Padove, kde študuje lekárstvo, anatómiu a chirurgiu a popri tom sa zaujíma tiež o fyziku a gréčtinu. Patril k prvým Nemcom, ovládajúcim tento jazyk. Po promócii roku 1466 sa vracia domov do Norimbergu, o dvanásť mesiacov si doplnia vzdelanie čítaním ďalších kníh a v čase 1470 – 1477 ho povolali za mestského lekára do Nordlingenu, odkiaľ ho láska privábila roku 1482 cez Amberg znovu do rodiska, kde sa už usadil natrvalo. Druhýkrát sa oženil (1487) s Magdalenou Hallerovou (prvá manželka Anna Heugelová skonala 1485). S uvedenou Magdalenou mal za pätnásť rokov spoluzitá až dvanásť detí, no šesť z nich sa nedožilo dospelosti. Vystupoval ako vážený občan, zdedil po bratrancovi Hermannovi tiež dom na námestí a skúpil niekoľko pozemkov. Je uvedený ako príslušník jednej z 92 najbohatších rodín mesta. Zo svojimi kolegami založil vplyvný humanisticko – medicínsky krúžok.

⁵³ Podrobnejšie sa tomuto skvelému dielku venuje : SCHMIDMAIER, Dagmar et al. *Heritage Collection. Nelson Meers Foundation* . New South Wales : New South Wales Library, 2004, s. 6.

⁵⁴ Johannes Amerbach (okolo 1444 Amorbach – 25.12.1513 Bazilej) bol synom richtára mesta Petra Welkera, študoval na Sorbone, kde sa priučil aj umeniu knihtlače. Roku 1463 získal titul magistra slobodných umení. Možno krátky čas pobudol v Benátkach, kde sa zrejme ďalej vzdelával ako tlačiar a kníhkupec. Istotne tu nadviazal priateľstvo s viacerými súvekými osobnosťami. Isté je, že do Bazileja prichádza roku 1477 a ihneď zakladá dielňu. Prvou prácou je nemecky písaný almanach na rok 1478. O štyri roky neskôr si kúpil v Bazileji dom a v máji 1484 získal meštianske práva. Bol mimoriadne úspešný aj ako kupec. Vďaka svojim schopnostiam nadviazal spoluprácu s viacerými tlačiarňami. Za manželku si vzal Barbaru, ovdovenú dcéru miestneho radného Leonharda Ortenberga. Mali spolu tri deti a z nich Basilus (1488 – 1535) sa ako jediný krátko priučal otcovmu remeslu. Basilovým dvojčaťom bol Bruno (1488 – 1535) a tretí syn, Bonifatius umrel v detskom veku.

⁵⁵ Šírku Kobergerovho podnikateľského záberu popisuje : RÖRIG, Fritz. *The medieval town*. California : University of California Press, 1967, s. 144. Faksimile jeho ilustrovanej Biblie z roku 1483 vydal : SCHAPPERT, Peter. *Die sogenannte „Neunte Deutsche Bibel“ von Antonius Koberger aus dem Jahre 1483*. München : MARC – AEILKO ARIS, 1989. Mimochodom, Antonius v rozpätí rokov 1475 – 1500 vydal štrnásť rôznych vydaní Svätého písma.

ovplyvnil viacerých neskorších umelcov, medzi nimi tiež Albrechta Dürera⁵⁶ či Hansa Holbeina.⁵⁷ Sú po ňom nazvané 4 typy dnes používaného písma.⁵⁸ Zaujímavosťou ostáva, že istý Antonius Koberger (asi 1528 – 25.6.1576) pôsobil ako člen brunšvickej kniežacej rady a majster mincovne.

6. Aldus Pius MANUTIUS (Theobaldo Manucci, Aldo Manucchio il Vechio, 1449/1450 Sermoneta, pápežský štát – 6.2.1515 Benátky)

Pochádzal zo zámožnej rodiny a získal skvelé vzdelanie. Študoval klasické jazyky v Ríme a Ferrare a neskôr sa usadil u svojho priateľa Picca della Mirandolu.⁵⁹ Staral sa o výcho-

⁵⁶ Albrecht Dürer (21.5.1471 Norimberg – 6.4.1528 tamže) sa narodil ako syn Albrechta Dürera staršieho a Barbary Holperovej – obaja boli zlatníkmi. Albrechtova rodina pochádzala z Uhorska a to z dedinky Ajtó (maď = dvere). Z nemeckej podoby tohto slova (die Tür) si aj odvodili meno. Albrecht mladší je tretím z osemnástich detí. Slávny kníhtlačiar bol Albrechtovým krstným otcom. Roku 1484/1485 ho otec vzal do učenia. No bol to práve Antonius, kto ovplyvnil mladíka natoľko, že zanechal prácu zlatníka a začal sa venovať maliarstvu. Navštívil Frankfurt nad Mohanom, Mišeň, Alsasko a Bazilej (1490 – 1492). V roku 1494 sa vracia domov a berie si Agnes Freyovú, ktorú mu vybrali rodičia. Keďže jej otec bol kovotepcom, patrila do bohatej rodiny, no Albrecht si s ňou nerozumie a radšej čím skôr odchádza do Itálie. Vrátil sa až o osem rokov. Príčinou jeho odchodu bol pravdepodobne aj mor. Okolo roku 1500 si zriadil vlastnú dielňu a preorientoval sa z medirytín a drevorezov na maľbu. Po uplynutí niečo vyše desaťročia (1512) sa stal dvorným maliarom Maximiliána I. Cisár mu roku 1515 udelil doživotnú rentu. Po jeho skone (1519) uteká maliar do Aachenu pred novou morovou ranou a odtiaľ spolu s manželkou do Flanderska a Brabantska, pričom plánoval tiež navštíviť nového monarchu v nizozemských mestách. V Antverpách i Bruseli sa mu dostalo mimoriadne vreľého prijatia, no radosť mu pokazilo, že sa arcivojvodkyni Margaréte nepáčil jeho obraz cisára Maximiliána, ktorý jej venoval a tiež prepuknutie neznámej choroby (malária alebo nejaké ochorenie sleziny). Keď sa napokon roku 1524 vrátil do rodiska, práve sa tadiaľ prevalila vlna radikálnej reformácie (majster v rokoch 1521 – 1524 podporoval umiernenú podobu nového učenia). Úrady zajali niekoľko jeho žiakov a pomocníkov, no čo znášal omnoho ťažšie, vzbúrenci ničili umelecké diela. Hoci zomrel ako jeden zo sto najbohatších norimberských mešťanov, zrejme nebola vystrojená nijaká verejná pohrebná slávnosť. Umeľcove ostatky sa stratili roku 1550 pri úprave cintorína. Tomuto majstrovi štetca sa venuje : ALTMANN, Lothar : *Lexikón maliarstva a grafiky*. Bratislava : Ikar, 2006, s. 142 – 144.

⁵⁷ Hans Holbein starší (okolo 1460 Augsburg – 1524 Isenheim) sa narodil ako syn bohatého koželuha Michaela Holbeina. Doma sa naučil maliarstvu. V mladosti mnoho cestoval, napr. po hornom a dolnom Porýní či Nizozemsku. Pôsobil aj v Kolíne nad Rýnom. Celý život ho trápili finančné ťažkosti a topil sa v dlhoch. V rozpätí rokov 1493 – 1517 pôsobil v rodnom meste, s výnimkou niekoľkých prác, ktoré vytvoril v Ulme, Frankfurt nad Mohanom a Alsasku. Istý čas žil aj v Bazileji, no natrvalo sa usadil až v Isenheime. V jeho tvorbe zaznamenávame tri obdobia – rané (asi 1485 – asi 1500), vrcholné (asi 1500 – asi 1509) a neskoré (asi 1509 – do smrti). Venoval sa maľovaniu oltárnych i doskových obrazov s náboženskou tematikou, portrétnej maľbe i drevorytom. Prejavil sa ako schopný ilustrátor kníh, návrhár vitrážových okien aj drevorytec. Jeho dielo tvorí prechod medzi neskorou gotikou a renesanciou. Podrobnejšie si jeho curriculum vitae všíma : ALTMANN, ref. 56, s. 235.

⁵⁸ O tomto podrobnejšie nahliadni : <http://cg.scs.carleton.ca/~luc/germany.html> (navštívené 15.7.2010, 20 : 25).

⁵⁹ Pico della Mirandola (24.2.1463 Mirandola – 17.11.1494 Florencia) bol synom Gianfrancesca

vu jeho synovcov Lionella a Pia, princov z Carpi a tí mu z vďačnosti odkázali majetok. Vďaka tomu si mohol splniť svoj sen – zachrániť diela klasikov pre budúce generácie. Usádza sa teda roku 1489/1490 v Benátkach⁶⁰ a zhromažďuje okolo seba asi 30 vzdelancov,⁶¹ pričom všetci navzájom komunikujú v gréčtine. Nadviazal tiež priateľstvo

Pica della Mirandolu, no otec mu už roku 1467 umrel. Vychovávala ho matka a pripravoval sa na dráhu klerika. Už ako štrnásťročný sa venoval štúdiu teológie a klasických jazykov. Začal síce navštevovať prednášky cirkevného práva v Bologni, no to ho nezaujalo, nuž po skone matky (1478) prestúpil do Ferrary (1479) na vzdelávanie sa v humanitných vedách a do Padovy (1480) na doplnenie si vedomostí z filozofie. Mesto toho času bolo centrom hnutia inšpirovaného arabským učencom Ibn Rušdom (latinská podoba mena Averoes), s ktorým mladý Pico často polemizoval. Po presťahovaní sa do Florencie sa zoznámil s miestnymi vzdelancami a získal si ich veľký obdiv. S Marsiliom Ficinom ho spájalo odvtedy doživotné priateľstvo, hoci sa neskôr rozchádzali v názoroch. Za ideál spolku priateľov považoval pytagorovcov. Hoci v júni 1485 – marci 1486 žil krátko v Paríži, stretol sa aj tu s averoizmom, a preto sa vracia späť do Itálie. V Perugii sa učil hebrejsky, chaldejsky a arabsky, pričom využil svoju skvelú pamäť. Už roku 1486 sa začína zaoberať kabalou – židovskou mystikou, pričom za zmienku stojí, že bol 1. kresťanom nežidovského pôvodu, ktorý sa jej venoval. Pripravil 900 filozoficko – teologických téz, ktoré mienil zaniešať do Ríma, no keďže predpokladal, že tieto rozdelia učencov, plánoval zvolať veľký európsky kongres, konajúci sa za účasti pápeža a kardinálskeho kolégia. Bol dokonca ochotný uhradiť cestovné náklady účastníkov. Jeho cieľom bolo preklenúť rozdielne názory všetkých učiteľov teológie a filozofie, zjednotených ich zahrnúť do kresťanstva a dosiahnutím porozumenia prispieť k mieru vo svete. Pri tomto poslaní sa zaľúbil a svoju manželku podľa jej želania uniesol. Ona však dala tento jeho čin sledovať a prekaziť, pričom Pico okrem urážky utŕžil aj zranenie a musel sa mesiac skrývať. Pred väzením ho zachránil Lorenzo Medici. Mladý muž následne pokračuje na ceste do Večného mesta, Doputoval sem v novembri 1486 a 7.12.1486 predložil svoju predstavu hlave katolíckej cirkvi. V januári 1487 sa mala konať dišputa, k tej ale nedošlo, nakoľko Inocent VIII. zvolal šesťčlennú komisiu, aby preskúmala pravdivosť dokumentu. Autorovi nedala čas na obhajobu a dospela k záveru, že trinásť bodov je heretických a odsúdila ich. Keď Pico pracoval na obrane svojich tvrdení, Inocent obrátil proti nemu verejnú mienku a nečakane 4.8.1487 vydal bulu odsudzujúcu tieto články a nariadil ich spáliť. Váhal s publikovaním tohto dokumentu, pretože usudzoval, že obvinený sa pokúsi svoju Apológiu vydať knižne. Keď k tomu skutočne došlo, vyhlásil Svätý otec tento akt za podnecovanie vzbury. Pokorený mysliteľ v novembri 1487 teda opúšťa sídlo Svätej stolice, čo jeho nepriatelia interpretujú ako útek pred obvinením z herézy. Inocent VIII. nariadi jeho zatknutie a Pica chytia na ceste do Paríža neďaleko Lyonu. Získal však priazeň kráľa Karola VIII. a ten ho prepustil na slobodu a ochraňoval. Roku 1488 sa dostáva do Florencie, kde žije pod ochranou spomínaného Lorenza Medici. Dopĺňa si vzdelanie nielen tu, ale tiež vo Fresale a Corbone. Zoznámil sa s myšlienkami radikálneho kazateľa Girolama Savonarolu. 18.6.1493 nový pápež Alexander VI. (pozri poznámku č. 118) odvolal všetky nepriateľské aktivity voči nemu. Onedlho nato podľahol Mirandolla horúčke. Pochovali ho v dominikánskom kláštore svätého Marka.

⁶⁰ Tu žili popredné osobnosti z celej Európy a čo bolo pre Alda mimoriadne dôležité, aj viacerí rozhladení Gréci, ktorí sa sem uchýlili po páde Konštantínopolu a zániku Byzantskej ríše, ktorý nastal 29.5.1453.

⁶¹ Asi najvýznamnejším z nich je Erasmus Roterdamský (vlastným menom Gerhard Gerhards, 12.10.1467 Rotterdam – 12.7.1536 Bazilej) – nemanželský syn kňaza, ktorý roku 1485 vstúpil do augustínskeho rádu, kde získal kňazské svätenie (1492). Onedlho nato (1495) začína študovať v Paríži, kde sa zoznámí s poprednými humanistami. Navštevoval Anglicko, kde v období 1509 – 1514 pôsobí ako profesor teológie na univerzite v Cambridgi. Už roku 1509 publikuje svoje najslávnejšie dielo Chválu bláznovstva, satiru na súdobé cirkevné pomery

s Izabelou d Este.⁶² O päť rokov nato začal vydávať „grécku knižnicu.“⁶³ Do skonu

a o sedem rokov neskôr (1516) vydal grécky text Nového zákona, onedlho tiež jeho latinskú verziu a diela ranných kresťanských autorov. Mnoho cestoval po starom kontinente a hlásal pokojnú a rozumnú reformu cirkvi (s Lutherovou predstavou však nesúhlasil). Sklamaný vývojom spoločnosti sa roku 1521 utiahol na odpočinok do Bazileja, kde aj ako najslávnejší učenec svojich čias zosnul v Kristu. Jeho diela upadli do podozrenia a roku 1558 ich pápež Pavol IV. zakázal čítať.

⁶² Izabella d Este (18.5.1474 Ferrara – 13.2.1539 Mantova) sa narodila do rodiny ferrarského vojvodu Ercoleho a vojvodkyne Leonory. Mala päť mladších súrodencov : sestru Beatrice (narodená 1475) a štyroch bratov : Alfonsa (1476), Ippolitta (1477), Ferranteho (1479) a Sigismonda (1480). Jej matka istý čas pobudla u svojej mamky v Neapole, no po návrate ju Izabella sprevádzala a pri spoločnej plavbe získala politické skúsenosti (ostatní súrodenci ostali u starých rodičov 8 rokov). Izabella mala mimoriadny intelekt a získala skvelé vzdelanie. Už v detstve sa venovala rímskym dejinám, rýchlo sa naučila gréčtinu aj latinčinu a s vyslancami hojne diskutovala o štátnych záležitostiach. Recitovala rímskych klasikov, hrala na lutne, krásne vedela spievať a zmodernizovala tanec. Samozrejme poznala všetkých vzdelancov žijúcich na dvore. Už ako šesťročnú ju zasnúbili s Francescom Gonzagom, markízom z Mantovy. Ten síce nevynikal krásou, no Izabella ho obdivovala ako statočného a silného muža a cítila ho ako gentlemana. Boli si veľmi blízki a mladá vojvodkyňa sa snažila budúceho manžela dôkladne spoznať i pripraviť sa na úlohu markízy z Mantovy. Francesco jej zasa ako dar posielal svoje listy, poémy a sonety. Svadba sa konala roku 1490. Ľud vojvodkyňu v novej vlasti vrelo privítal. Keďže ale manžel zastával vojenskú hodnosť aj v Benátkach, niekoľko dní po medových týždňoch jej prenechal starostlivosť o vedenie štátu. Nebola ale osamotená : okrem matky a sestry jej pomohla tiež svokra Alžbeta, dve slúžky a verní priatelia. Svojmu vyvolenému porodila až osem detí – štyroch synov a štyri dcéry. Keď ho zajali a držali v Benátkach ako rukojemníka (1509), prevzala vládu nad mestským štátom, získala si rešpekt v armáde a viedla ťaženie na jeho oslobodenie, ktoré skončilo úspešne (1512). Keďže však v čase regentstva panovala tvrdšou rukou než Francesco, ten sa na ňu istý čas hneval, no onedlho sa pomerili – dovolil jej cestovať a žili v harmonickom vzťahu až do jeho skonu na neznámu chorobu roku 1519. Nakoľko jej syn Francesco (1500 – 1540) bol maloletý, opäť prevzala moc a posilnila pozície Mantovy nielen diplomatickou aktivitou, ale tiež sobášnou politikou. Neváhala dosadiť svojich príbuzných na dôležité pozície. Mladší syn Ercole (1506 – 1565) bol jej zásluhou vymenovaný za kardinála. Zaslúžila sa aj o povýšenie mesta na vojvodstvo. Nadalej skúšala hrať na nových hudobných nástrojoch, zbierala vzácne diela a podporovala umelcov. Zaujímala sa aj o módu a neobvyklé parfumy. Okrem toho sa snažila zlepšiť život ľudu skúmaním novôt v architektúre či poľnohospodárstve. Oboznámila sa taktiež s dielom Niccola Machiavelliho Vladár. Roku 1527 sa dostala do konfliktu so svojím synom a odišla do Ríma. Videla jeho vyplienenie rímskonemeckým cisárom Karolom V. Vo svojom dome poskytla azyl údajne až 2000 utečencom. Všetkým z nich zaručila bezpečný odchod. Toto obydlie nebolo napadnuté, pretože jej uvedený syn bojoval na opačnej strane. Po tomto zážitku sa Izabella vrátila domov a z Mantovy urobila centrum umenia, založila tu školu pre dievčatá, svoje komnaty nechala prestavať na múzeum umenia. Ani to jej však nestačilo a hľadala nové možnosti uplatnenia . až do zosnutia vládla nad malou časťou Romagne a Solarola.

⁶³ Pápež Pavol VI. po návšteve uvedeného mesta napísal roku 1573 Aldovi Manutiovovi staršiemu fiktívny list, v ktorom sa okrem iného píše : „(...) Obdivoval som opäť typy Vašich písmen. Sú úzke, výrazné, s kresbou mierne naklonenou doprava. (...) V Benátkach 16. storočia bolo asi 500 tlačiarň a kníhkupectiev, ale Vám sa nikto nevyrovnal. Vaša práca sa vyznačovala láskou ku kultúre a umeniu.“ Takúto chválu na Manutiovu adresu cituje a jeho celkový prínos hodnotí : SABOV, Peter. *Z dielne Alda Manutia*. In Knižnica, ročník 6, 2005, č. 11, s. 26

z nej vyprodukoval 33 zväzkov. Z nich až 28 bolo vydaných vôbec po prvý krát.⁶⁴ Diela, ktoré opustili Manutiovu dielňu, spĺňali najprísnejšie kritériá obdobia humanizmu a renesancie (napriek niektorým kritickým hlasom súčasníkov).⁶⁵ Zhotovoval aj práce latinských učencov. Ako signet⁶⁶ používal delfína, kotvu a heslo : „Ponáhľaj sa pomaly.“ Roku 1499 získal ženbou oficínu Andreasa Torrosana⁶⁷ a o ďalších 72 mesiacov rovnakým spôsobom aj tlačiareň Nicolasa Jensonu.⁶⁸ Už roku 1501 vydáva prvú knihu tzv. oktávového formátu – výber z Vergíliových⁶⁹ diel. Bola taká malá, že sa dala pokojne schovať do vrečka...⁷⁰ Tým presadil tlačenie kníh malého formátu,⁷¹ čím zvýšil rozsah produkcie a zásadne znížil cenu.⁷² Zaviedol kurzívu,⁷³ antikvu⁷⁴ a používanie interpunkcie (vrátane bodkočiarky). Približne v rovnakom čase ako vyššie uvedený Vergíliov spis opúšťa jeho dielňu aj výber 353 listov Marie Luisy Dogliovej.⁷⁵ V období

⁶⁴ Za zmienku stojí, že v období 1495 – 1498 vydal až päť Aristotelových prác a asi 24 mesiacov pred skonom (1513) aj výber z diel Platóna, ktorý venoval pápežovi Levovi X.

⁶⁵ Stručný životopis učenca i jeho prínos pre knihtlač načrtáva : SABOV, Peter : *Z dielne Alda Manutia*. In Knižnica, ročník 6, 2005, číslo 11, s. 26 – 28.

⁶⁶ Signet = tu identifikačný znak tlačiarne.

⁶⁷ Andreas Torrosano – je o ňom známe, že pochádzal z Asola a okrem iných diel vydal roku 1491 knižku o svetskom práve.

⁶⁸ Nicolaus Jenson (1420 Sommevoire (Francúzsko) – 1480 Benátky) spočiatku pôsobil ako maliar a začal svoju kariéru vo francúzskej kráľovskej mincovni v Paríži, kde pracoval zrejme ako rytec, následne ho vymenovali za majstra mincovne v Tours. Kráľ Karol VII. poveril Nicolausa cestou do Mohuča, na ktorú mu vystavil aj poverovací dekrét – mal sa tu naučiť od Gutenberga umeniu knihtlače, čo aj urobil. Roku 1468 už žil v Benátkach, kde pracoval pre bratov Johanna a Vendelina von Speyer, ktorí ho poznali od cesty k mohučskému priekopníkovi čierneho umenia. Onedlho (1475) sa začína venovať tiež obchodovaniu s knihami. Umrel ako bohatý a vážený muž. Je najvýznamnejším knihtlačiarom pred Aldom Manutiom.

⁶⁹ Publius Vergilius Maro (70 neďaleko Mantovy – 19 pred n. l. Rím) – študoval v Cremona, neskôr Neapole, Miláne a Ríme. Následne asi desať rokov pracoval na gazdovstve svojho otca a písal poéziu. Roku 41 pred n. l. mu majetok skonfiškovali, aby tak získali pôdu pre vojakov. Preto Vergílius odchádza do Ríma, kde sa pripojil k literárnemu krúžku. Prvú zbierku básní, Eklogy, dokončil roku 37 a ospevujú vidiecky život. Nasledujúci spis, Georgica je zasa realisticke. Skvelé sú tiež pastierske piesne Bucolica. Autorovo snaženie vrcholí eposom Aeneas v dvanástich knihách, opisujúcich hrdinovo putovanie po páde Tróje. Inšpiroval sa v ňom Homérovými eposmi Ilias a Odysea. Želal si, aby ho po jeho smrti spálili, ale to sa na zárok cisára Augusta neuskutočnilo. Spisovateľ totiž tvrdil, že Aeneas syn Iulus je zakladateľom rodu, z ktorého panovník pochádzal a spis ho oslovil tiež svojou vysokou kvalitou. Dodnes patrí ku klenotom starorímskej literatúry.

⁷⁰ Napríklad zbierka básní italského veršovca Ioanna Aurelia Augurella, vydaná roku 1505, má rozmery iba 89 x 159 mm.

⁷¹ Odborne sa práce z tejto dielne nazývajú aldinky.

⁷² Manutiovmu životu sa detailne venuje : GRENDIER, P. F. *Aldus Manutius : Humanist, Teacher and Printer*. Providence : The John Carter Brown Library, 1984 a tiež : LOWRY, Martin. *Aldus Manutius : Business and Scholarship in Renaissance Venice*. Oxford : Basil Blackwell, 1979, 350s. + 8s. obrazová príloha.

⁷³ Kurzíva – vyznačovacie písmo z kresbou mierne šikmou smerom doprava.

⁷⁴ Antikva – tu rod latinkového písma klasického tvaru, charakterizovaný najmä tieňovaním a nápadnými rozdielmi medzi vlasovými a tieňovými čiarami a vlasovými pätkami.

⁷⁵ Maria Luisa Dogliová – vzdelaná dáma, pôsobiaca v Itálii na prelome 15. a 16. storočia, preložila do rodnej reči dielo Jeniffer Lorchovej o správnom písaní listov. Sama sa tomuto

1509 – 1512 musel dočasne prerušiť svoje tlačiarenské aktivity kvôli vojne Benátok s Cambraiskou ligou.⁷⁶ Posmrtné bola v jeho dielni roku 1518 vyhotovená prvá grécka Biblia.⁷⁷ Podnik prevzal najprv prvorodený syn Paulus (1512 – 1574) a po jeho skone vnuk Aldus Manutius mladší (13.2.1547 – 28.10.1597), ktorý ho viedol do roku 1590, kedy bol vymenovaný za riaditeľa Vatikánskej tlačiarne. Definitívny zánik dielne nastáva presne v čase smrti Alda Manutia mladšieho...

7. Johannes MENTELIN (okolo 1410 Schlettstadt – 12.12.1478 Štrasburg)

O jeho mladosti sa vie pomerne málo, isté ale je, že už roku 1447 získal v Štrasburgu meštianske práva a je zapísaný ako „zlatý pisateľ“ (kaligraf prípadne autor kníh).⁷⁸ V meste pôsobil ako notár a pisár. Vedomosti o čiernom umení získal v Mohuči, buď ako žiak Johanna Gutenberga alebo Heinricha Harrova.⁷⁹ Existujú však aj iné teórie : jedna hovorí, že Gutenbergovi vynález ukradol, ďalšia zasa, že Gutenberg od-cudzil znalosti jemu a úplne odlišná tvrdí, že sa všetko dozvedel od Johanna Fusta a PetraSchöffera.⁸⁰ V spomínanom Štrasburgu si niekedy v období 1451 – 1458 založil vlastnú dielňu v dome pri zoologickej záhrade. Pomohol mu pri tom miestny mešťan Bishop Ruprecht. Ako svoje prvé dielo vyprodukoval roku 1466 latinskú Bibliu (je aj prvou tlačou v Štrasburgu)⁸¹ a 27.6. v tom istom roku aj nemeckú Bibliu, jednu z prvých prác vydaných v tomto jazyku. Uvedomoval si totiž, že v krajine koluje okolo 800 rukopisov s biblickými textami, ktoré sa navzájom nezhodujú.⁸² Šlo v podstate o Gutenbergovu Bibliu, preloženú do nemčiny. Nebola ilustrovaná.⁸³ Jazyk, v ktorom

venovala a zdokonalila formu listu natoľko, že sa stala vzorom pre celé obdobie renesancie a baroka.

⁷⁶ Tú vytvorili 10.12.1508 rímsky cisár Maximilián I. a francúzsky kráľ Ľudovít XII. Roku 1509 sa k nej pridal aj španielsky kráľ Ferdinand Aragónsky, anglický kráľ Henrich VII. a pápež Július II. Mienili dobyť benátske dŕžavy a podeliť si ich. Mestu sa však napriek porážke z roku 1511 podarilo udržať prevahu na mori. Koalíciu roku 1512 opustil Svätý otec, ktorého presvedčil dóža a sformoval Svätú ligu za účasti Švajčiarska a Aragónska proti doterajšiemu spojencovi Francúzsku. Viac k tomu nahliadni : HARENBERG, ref. 15, s. 382 – 386.

⁷⁷ Šlo u úplné vydanie tzv. Septuaginty.

⁷⁸ Jeho životopisom sa detailne zaoberá : SCHORBACH, Karl. *The Strassburger early printer Johann Mentelin (1458-1478): Studies to it s life and works*. Mainz : b. v., 1932.

⁷⁹ Heinrich Harrov – je o ňom známe, že patril v Mohuči k jedným z prvých kníhtlačiarov vôbec.

⁸⁰ So všetkými štyrmi variantmi sa možno oboznámiť v prácach : JOHNS, Adrian. *Nature of the book. Print and Knowledge in the making*. Chicago : b. v., 1998, s. 332 a ZOTTER, Hans. *Dokumententheorie*. Graz : b. v., 2006, s. 37.

⁸¹ Odborne ju nazývame „náležitá 49 riadková Biblia“ alebo skrátené B 49.

⁸² Zaslúžnú činnosť Mentelina pri zjednotení textov Svätého písma vyzdvihuje : KIND Helmut. *Gutenberg und der Europäische Frühdruck. Zur Erwebungsgeschichte der Göttinger Inkunabelsammlung*. Göttingen : Vallstein Verlag, 1995, s. 12.

⁸³ Podrobnejšie sa dielu venujú : KOLEKTÍV AUTOROV. *Tausendste Besucherin an der Bibelaustellung. Besucherrekonde in Museum Maur*. In Maurmer Post, č. 47, 21.11.2003, WENDELL Prime. *Fifteenth centuries Bibles. Study in Bibliography*. New York : b. v., 1888, faksimile Martino Publishing, 2001, s. 61 a NORLIE, Olaf. *Translated Bible. 1534 – 1934*. Californian University : The United Lutheran publication House, 1934, s. 73.

ju písal, nemal nikým kodifikovaný.⁸⁴ Stála dvanásť zlatých guldenov a na jej vyhotovenie prispel sám cisár Svätej ríše rímskej národa nemeckého Fridrich III.⁸⁵ Ten onedlho udelil Mentelinovi aj erb.⁸⁶ Dodnes sa ich zachovalo 28, všetky na papieri. Postupne vytlačil viacero náboženských aj filozofických diel a niekoľko vydaní antických autorov. Spolupracoval napr. s magistrom Heinrichom Eggensteinom, Ruprechtom von Pfalz – Simmern⁸⁷ či (od 1473) Adolphom Ruschom. S posledným menovaným sa mu pošťastilo opäť zdokonaľiť technológiu tlače. Stali sa prvými rivalmi Fusta a Schöffera.⁸⁸ Mentelin bol jediným nemeckým autorom inkunábulového obdobia, ktorému sa podarilo presiahnuť hranice vlasti. Pôsobil tiež ako priekopník predaja kníh v Alsasku. Roku 1479 spomínaný Rusch sa oženil s jeho dcérou Salome a prevzal rodinný podnik. Čo sa týka jeho nemeckej Biblie, tú do vydania svätého písma Martinom Lutherom⁸⁹ znovu

⁸⁴ Vedecký preklad Biblie do nemeckého jazyka sa totiž zrodil až takmer o 100 rokov neskôr, viď : KOLEKTÍV AUTOROV. *Bibliophile Schätze und Licht... Dauerausstellung in der Univärsitäts*. IN Scientia Halensis. Univärsitäts Zeitung, Martin Luther – Universität Halle – Wittenberg, júl 2003, s. 6.

⁸⁵ Fridrich III. (21.9.1415 Innsbruck – 19.8.1493 Linec), vojvoda štajerský a kranský (od 1424), rímskonemecký kráľ (od 1440) a cisár (od 1452 do smrti). Už roku 1439 sa stáva seniorom habsburského rodu a po smrti brata Albrechta VI. (1463) mu pripadli rakúske dedičné krajiny. Často bojoval so svojimi príbuznými a nespokojnou šľachtou, pričom sa však mohol spoľahnúť na oddanosť cirkvi. Svojho syna Maximiliána I. oženil s Máriou, dcérou burgundského vojvodu Karola Smelého. Práve Maximilián neskôr významne rozšíril územie svojich dŕžav.

⁸⁶ Vyznamenanie knihtačiara za vynikajúcu prácu si všíma : MAJOR, Ralph H., SCHULLIAN, Dorothy M. *Two Clyster Buttons*. In Notes and Quiries : Notes from Rare and Anusual Books. Journal of the History of Medicine and Allied Scences, ročník 8, 1953, s. 88 – 89.

⁸⁷ Ruprecht von Pfalz – Simmern (1420 Pfalz – 17.11.1478 Zabern) sa narodil ako druhý syn Stefana a Anny von Velbenzovej. V rokoch 1432 – 1436 pôsobil ako kanonik v Trieri, roku 1436 v Mohuči. O dvanásť mesiacov nato sa vyšvihol na kanonika v Speyeri a v čase 1438 – 1439 študoval v Heidelbergu. Následne sa stáva štrasburským biskupom. Konrad von Busnag poznal Ruprechtovo účinkovanie ako koadjutora (kňaza pomáhajúceho inému kňazovi pri chorobe, ktorý je menovaný ordinárom – diecéznym biskupom) a omietol mu ďalej vyplácať doživotnú rentu. Pápež Felix V. však súhlasil s jeho vymenovaním do funkcie dušpastiera uvedeného Štrasburgu a potvrdil to tiež jeho nástupca, Svätý otec Eugen IV. Preto sa sem Ruprecht roku 1449 konečne presťahoval. Rozvinul tu svoje aktivity a snažil sa o reformu cirkvi v diecéze. Preto uzavrel dohodu s kurfirstom Fridrichom I. a v meste zotrval až do svojej smrti.

⁸⁸ Poukazuje na to : WINSHIP George Parker. *Gutenberg to planting. The outline of the History of Printing*. Cambridge/ Harward University Press, 1926, s. 11.

⁸⁹ Martin Luther (10.11.1483 Eisleben – 18.2.1546 tamže) pochádzal z konzervatívnej roľníckej rodiny, študoval právo na univerzite v Erfurte, zanechal ho však a roku 1505 vstúpil do augustiniánskeho rádu. Nezúčastňoval sa na súdobom humanistickom hnutí. Od roku 1511 pôsobí vo Wittenbergu, kde pri príprave kázne (1513) náhodou narazí na slová sv. Pavla z listu Rimanom : „Spravodlivý z viery bude žiť.“ Navštívil Rím a po zrelejšť úvahe sa rozhodol obnoviť čistotu viery v náboženskom živote. Hovoril, že len ona sama ospravedľňuje a tým zavrhol učenie „svätých otcov“ a hierarchiu kňazstva ako zbytočné. Najviac však brojil proti predávaniu odpustkov, ktoré považoval za svetskú márnosť. 31.10.1517 pribil svojich 95 téz na bránu hradného kostola vo Wittenbergu, netušiac následky svojho činu. Ako sám neskôr priznal : Tónina piesne bola príliš vysoká pre môj hlas.“ Pri dišpute s dominikánom Johannom Eckom (1519) uznali Sväté písmo za najvyššiu autoritu v náboženských veciach. Tým osud

vytlačilo až 13 či 14 rôznych nemeckých editorov a 5 holandských.⁹⁰ Pri príležitosti 535. výročia vydania práce bolo publikované jej faksimile.⁹¹

8. Albert PFISTER (okolo 1420 – okolo 1470 Bamberg)

O životnej púti tohto muža sa zachovalo málo správ. V Bambergu je jeho účinkovanie doložené v období 1454 – 1470. Hoci ho k tlačeniu kníh pravdepodobne priviedol Gutenberg, Pfister ako prvý používal kombinovane drevené a kovové písmená. Prvé z nich si vyrábал sám.⁹² Podobne Stögerove Pašie, ktoré vydal roku 1460, prípadne 1461 sú najstaršou tlačenou ilustrovanou knihou. Pfister totiž objavil spôsob, ako na jeden list umiestniť text aj obrázky, čo ostalo rodákovi z Mohuča neznáme. Ako ozdobu excipitu používal napr. motív lístia či arabesky.⁹³ Svoje práce označoval pečatou.⁹⁴ Vraj existovalo viacero vydaní spomínaného diela. Je mu pripisovaných niekoľko kníh a pamfletov, no žiadna nie s úplnou istotou. Podobne je otázne, či vydal vlastnú latinskú 36 – riadkovú ilustrovanú Bibliu.⁹⁵ Roku 1470 podnik prevzal jeho príbuzný, pravdepodobne syn, Sebastian.

9. Prokop WALDVOGEL (? Praha – po 1446 asi Avignon)

Ľudí, poznajúcich Bibliu, spočíval v ich vlastných rukách, šlo o „kňazstvo všetkých veriacich.“ O rok napadol učenie o transsubstanciácii – vieru, že sa počas svätého prijímania premieňa oblička a víno na telo a krv Kristovu. Za to ho Lev X. vyhlásil za kacíra a čoskoro (1521) na neho uvalil kliatbu. Dovtedy uverejnil tieto vplyvné spisy : Kresťanským rytierom nemeckého národa, Babylonské zajatie cirkvi a O slobode kresťana. Cisár Karol V. ho vyzval, aby obhájil svoje učenie na sneme vo Wormse (1522). Keď mal odvolať svoje názory, riekol : „Nemôžem nič odvolať, lebo nie je čestné ani spravodlivé konať proti vlastnému presvedčeniu. Boh mi pomáha.“ Oženil sa s niekdajšou mníškou Katharinou von Boraovou (1525) a mali spolu šesť detí. Žil pokojne, skladal náboženské piesne, prekladal Bibliu a šíril novú vieru. Umrel po niekoľkoročnej chorobe v rodisku.

⁹⁰ Tak je uvedené u : LANDGRAF, Michael. *Bibel und die Pfalz. Veröffentlichungen des Pfälzischen Bibelvereins 2. Veröffentlichungen des Vereins für Pfälzische Kirchengeschichte XXIV.* Heidelberg – Ubstadt-Weiher – Basel : b. v. 2005, s. 8.

⁹¹ Jeho vydania sa ujala : BERNDT, Eva. *Biblia sacra deutsche Edition der Bibelausgabe des Hieronymus durch Johann Mentelin, 1466 zu Strassburg gedruckt : 1. gedruckte deutsche Bibel, nach einer Übersetzung um das Jahr 1350.* Berndt : b. v. 1987, 408 s.

⁹² Životnú púť Pfistera mapuje : NEUDORFER, Bruno. *Holzschnitt als Illustration: Albert Pfister und sein Werk.* B. m. : b. v. 1972.

⁹³ Arabeska = tu plošná ornamentálna výzdoba zložená z geometrických zvieracích alebo rastlinných tvarov. Všetky cudzie slová tejto práce vysvetľujem podľa : ŠALING, Samo, ŠALINGOVÁ – IVANOVÁ, Mária, MANÍKOVÁ, Zuzana. *Veľký slovník cudzích slov.* Bratislava/ Veľký Šariš : Vydavateľstvo SAMO – AAMM, 1997, 1312 s.

⁹⁴ Podrobnejšie sa k ním uplatňovanej ilustrácii vyslovuje : GRIFFITHS, A. *Prints and Printmaking: An Introduction to the History and Techniques.* London : b. v., 1996, 160 s.

⁹⁵ Každopádne mu jej autorstvo pripisuje : FINGERNAGEL, A., GASTBERGER, C. *In The Beginning Was The Word: The Power and Glory of Illuminated Bibles.* Köln : Taschen, 2003 a tiež : WENDELL, Prime : ref 75, s. 57.

Bol synom alebo blízkym príbuzným Juraja Waldvogela, ktorý roku 1427 predal v Prahe dom istému Pšeničkovi.⁹⁶ Pôvodne pôsobil v rodnom meste ako zlatník. Neskôr získava meštianske práva v švajčiarskom meste Luzern. Možno sa umeniu kníhtlače priučil v Mohuči od Gutenbergu. Svoj život ale natrvalo spojil až s francúzskym Avignonom. O jeho pôsobení sú doklady v miestnych notárskych záznamoch z rokov 1444 – 1446. Zrejme k čiernemu remeslu viedol aj niekoľkých žiakov, no tí mu museli sľúbiť, že o tom pomlčia.⁹⁷ Vlastnil 48 litier železných, 48 litier cínových a 2 abecedy.⁹⁸ Vylepšil opäť techniku tlače. Odborníci však nie sú zajedno, či jeho písmená mali sklon doprava alebo doľava. Žiaľbohu sa nezachovala žiadna práca z jeho dielne.⁹⁹ Podobne sa roku 1446 stopa po ňom záhadne stráca.

10. Günther ZAINER (okolo 1430 Reutlingen – 1.10.1478 Augsburg)

Je známe, že roku 1463 sa oženil s Agnesou Kriegovou. K níhtlačiarske remeslo si osvojil od Johanna Mentelina, prípadne Johanna Zainera,¹⁰⁰ typografa v Ulme, ktorý bol možno jeho bratom. Roku 1468¹⁰¹ zriadil v Augsburgu prvú tlačiarenskú dielňu, v ktorej do smrti vydal asi 80 diel. Najslávnejším je dvojzväzková Zlatá legenda Jakuba de Voragine¹⁰² so 131 drevorezmi vydaná 25.10.1471 a 27.4.1472, o tri roky mladšia

⁹⁶ Uvedenú skutočnosť sa podarilo zistiť : TRUHLÁŘ, Josef. *Počátky humanizmu v Čechách*. Praha : 1892, b. v., s. 45.

⁹⁷ Tak sa aspoň vyjadruje : KLEEMEIER, Fridrich. *Handbuch der Bibliografie*. Charleston : Biblio Life 2009, s. 16.

⁹⁸ Tento údaj vypovedá o dobre vybavenej a prosperujúcej oficíne, nakoľko kúpa celej abecedy bola mimoriadne nákladná, preto si väčšina tlačiarov inkunábuloého obdobia zaobstarala len jednu.

⁹⁹ Na túto závažnú skutočnosť upozorňuje : JANZIN, Marion, GÜNTNER, Joachim. *Das Buch vom Buch. 5000 Jahre Buchgeschichte*. Hannover : Schlütersche Verlagsanstalt, 2007, s. 114 – 115. Napriek tomu viacerí aj zahraniční odborníci nepochybujú o jeho význame pri vynájdení kníhtlače a radia ho medzi jej priekopníkov, ako napr. STÖBER, Rudolf. *Deutsche Pressgeschichte : von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Konstanz : Verlagsgesellschaft mbH, 2005, s. 295.

¹⁰⁰ Johannes Zainer (umrel asi 1523) bol bratom alebo aspoň príbuzným Günthera Zainera, skúsenosti s tlačením kníh získal v Štrasburgu, kde sa roku 1465 oženil so Suzanne Zuckwertovou, dcérou murára a tým sa stal mešťanom. Svoje prvé datované dielo vydal v Ulme roku 1473. Preto sa historici domnievajú, že podnik si založil aspoň o rok prv. Dostal sa ale do dlhov a roku 1492 ho vyhostili. Onedlho sa vrátil a opäť sa venoval aj čiernemu remeslu, no už v menšom rozsahu. Posledná práca opustila jeho oficínu roku 1515 a naposledy o ňom máme správu roku 1523.

¹⁰¹ Prvá práca z jeho oficíny vyšla už 12.3.1468. Poľskí historici sa však domnievajú, že už v rokoch 1463 – 1465 pôsobil v Krakove ako prvý tlačiar v dejinách krajiny vôbec a v tomto názore ich podporuje aj : KENT, Alen, LANCOUR, Harold, DAILY, Jay E. *Encyclopedia of Library and the Information Science. Volume 23*. b. m. : CRC Press, 1978, s. 304. Okrem toho sa na istý čas usadil aj v Štrasburgu (mohlo sa jednať o obdobie 1465 až 1466).

¹⁰² Blahoslavený Jakub de Voragine (1230 Viraggio (dnes Varese) – 13.7.1298 Janov) mal veľké nadanie a bol horlivým študentom. Roku 1244 vstúpil do dominikánskeho rádu. Ako 22 ročný (1252) sa stal profesorom teológie a venoval sa tiež biblištike. Roku 1286 sa stal provinciálom Lombardie a hoci odmietal prijať vyššiu hodnosť, vymenovali ho roku 1292 za janovského biskupa. Prejavil sa veľkorysostou k chudobným a opravoval spustnuté chrámy. Preložil Bibliu do taliančiny. Svoje hlavné dielo nazval Zlatou legendou, nakoľko zlato stojí

ilustrovaná Biblia, na ktorej sa podieľal aj Jodok Pflanzmann¹⁰³ a Zrkadlo ľudského života, ktorého autorom je Mikuláš Kuzánsky¹⁰⁴ takisto z roku 1475.¹⁰⁵ Obe diela sú v nemčine. Zainer vyriešil problém, ako tlačiť iniciálu spolu s textom.¹⁰⁶ Tá bola zhotovená technikou drevorezu, no uvedený pán patrila asi tiež k priekopníkom myšlienky, že tlačaná kniha nemusí verne napodobňovať rukopisný kódex.¹⁰⁷ Ako tlačiarenský znak používal leva vedeného ľudskou rukou. Pôsobenie v meste mu sťažovala miestna gilda spracovávateľov dreva. Jej členovia dosiahli, že roku 1471 nezískal meštianske práva, no napokon sa ho roku 1473 zastal opát miestneho benediktínskeho kláštora sv. Ulricha Melchior. Günther mu vraj povedal, že dokáže vykresať listy svojich kníh z dreva, ak bude chcieť. Osobne sa domnievam, že sa uvedený cech obával konkurencie, vidiac snahu schopného muža o spojenie kníhtlače s výrobou strán kníh z dreva. Z jeho dielne pochádza tiež nemecká ilustrovaná Biblia, hlásiaca sa do roku 1477.

Faktom ostáva, že pred vynájdением kníhtlače bolo nutné najsamprv uskutočniť nasledujúce dôležité objavy :

1. pohyblivé písmená (možnosť ich rozhádzania a nového použitia pri sadzbe)
2. vhodná zliatina (olovo, cín, vizmut)
3. vytvorenie matrice na liatie písmen

najvyššie zo všetkých kovov a on si prial, aby jeho práca stála nad všetkými knihami. Pochovali ho pod oltár kostola sv. Dominika. Blahorečil ho roku 1816 pápež Pius VII.

¹⁰³ Jodok Pflanzmann – v období 1472 – 1480 augsburský, následne norimberský tlačiar a notár, ktorého do tejto funkcie uviedol roku 1479 cisár Fridrich III.

¹⁰⁴ Mikuláš Kuzánsky (vlastným menom Johann Chrypff, asi 1.8.1401 Kues (dnes Bernkastel – Kues – 11.8.1464 Lodi) sa narodil do rodiny zámožného meštana, lodiar a obchodníka s vínom. Nechcel pokračovať v otcovom povolání, preto ako dvanásťročný (1412) odchádza z domu a spolu so synom grófa Manderscheida doputoval do Deventeru. Tam vstúpil do rádovej školy „bratov spoločného života“, patriacim k tzv. devotio moderna. Od roku 1416 študoval v Heidelbergu a v epoche 1417 – 1422 v Padove právo, pričom sa zaujímal tiež o teológiu, prírodné vedy a filozofiu. Prejavil sa ako mimoriadne zásadový mladý muž. Spoznal nové myšlienkové smery – novoplatonizmus a humanizmus. Po návrate do vlasti neuspel vo svojom prvom súdnom procese a preto sa rozhodol venovať iba teológii a filozofii. S priateľom, kardinálom Caesarinim, sa zúčastnil koncilu v Bazileji a neskôr snemov vo Ferare a Florencii (1439). Navštívil Konštantínopol. Mal podiel na zmierení pápeža s rímskonemeckým cisárom aj na popísaní kompaktát s husitmi. Roku 1448 sa stáva kardinálom a pokúša sa o reformu nemeckej cirkvi. O štyri roky sa ho ktosi z nepriateľov pokúsil otráviť a o ďalšie dva musí utekať z väzenia Žigmunda Tirolského. Pôsobil tiež ako biskup v Brixene a snažil sa ukončiť storočnú vojnu. Na diplomatickú misiu s týmto cieľom ho vyslal sám francúzsky kráľ. Smrť ho zastihla na ceste do Anglicka...

¹⁰⁵ Táto dielo je spomínané v knihe: THURNER, Martin. *Nicolaus Cusanus zwischen Deutschland und Italien*. Berlin : Akademie Verlag, 2002, s. 648.

¹⁰⁶ Stručné zhodnotenie Zainerovho významu pre „čierne umenie“ poskytuje : KNEIDL, Pravoslav. *Z histórie európskej knihy – po stopách kníh, kníhtlače a kníhnic*. Praha : Sloboda, 1989, s. 68.

¹⁰⁷ Uplatnil napr. rubrikovanie či rôzne typy tieňovania. Iniciály maloval zväčša červenou farbou. Ním používanú techniku výzdoby a výroby iniciál si podrobne všima : JENNINGS, Oscar. *Early woodcut initials*. London : Methuen & Co., 1908, či WEITENKAMPF, Frank. *The illustrated Book*. Cambridge, Harvard, Massachusetts : Harvard University Press, 1938, uvedená práca teda poskytnú po vedomostiach bažiacemu čitateľovi cenné informácie.

4. konštrukcia tlačiarkeho lisu¹⁰⁸

5. vytvorenie vhodnej farby (základnou zložkou sú sadze a fermež)¹⁰⁹

V prvotlačích bolo použitých viac než 200 druhov písma, k najdôležitejším patria¹¹⁰:

- a) antikva románska alebo latinka – ide o karolínsku minuskulu, označuje sa R
- b) gotické písmo, označované G, ktoré sa delí ďalej na :
 1. pôvodné gotické písmo
 2. neskoršie zlomené gotické písmo – gotická minuskula
 3. gotická kurzíva – zavedená vyššie uvedeným Aldom Manutiom
 4. bastarda – prechod medzi gotickou minuskulou a gotickou kurzívou, z ktorej sa v nemeckých štátoch vyvinul švabach.¹¹¹

Prvotlače boli dopĺňané viacerými novými prvkami, najmä ilustráciami, ktorá práve v tom čase gradovala vo forme nádherných a honosných foriem, čo možno najľahšie poznať na krásne zdobených iniciálkach.¹¹² Po rozšírení knihtače a ukončení prepisovania kódexov v skriptóriách¹¹³ sa výzdoba knihy síce zjednodušuje, no nejde o úpadok. Postupne vytlača ilumináciu drevorez, už v 15. stor. sa objavujú medirytiny. Technika lineárnej rytiny do medi je prvou formou tlače z hĺbky, ktorej priekopníkmi sú nemeckí a talianski umelci. Prvým známym majstrom medirytu bol Martin Schongauer,¹¹⁴ a to už v čase prenikania talianskej renesancie do Nemecka.¹¹⁵

Po vzniku knihtače síce rýchlo nedošlo k vynájdeniu periodickej tlače. Zato však veľmi rýchlo viedlo k zavedeniu cenzúry: cirkevnej v roku 1486 zo strany mohuškého arcibiskupa, pápežskej vo forme nariadenia z roku 1487¹¹⁶ a buly *Inter multiplices* z roku

¹⁰⁸ Sám Gutenberg sa vraj o tlačiarenskom lise vyslovil : „Prameň pravdy bude z toho prúdiť,“ ako tvrdí : Kolektív autorov. *História. Unikátny obrazový sprievodca*. Bratislava : Ikar, 2009, s. 253.

¹⁰⁹ Laurens Janszoon Coster vraj používal špeciálny atrament...

¹¹⁰ Na takúto rôznorodosť upozorňuje : FRIMMOVÁ, Eva. *Bibliografia a inkunábulistika*. In Bibliografický zborník 1992/1993. Martin : Slovenská národná knižnica, 2000, s. 119 – 124.

¹¹¹ Švabach = nemecké neskorogotické písmo zo zaoblenými bočnými ťahmi.

¹¹² Iniciála = väčšie ozdobné alebo zdobené písmeno na začiatku prvého odseku kapitoly, prípadne verzálka z väčšieho typu písma, použitá na začiatku textu.

¹¹³ Skriptorium = písárska dielňa, v ktorej sa v staroveku a stredoveku odpisovali, iluminovali a často aj viazali knihy. Najčastejšie bola umiestnená v kláštore, ale pracovať mohla aj v rámci iných inštitúcií, napr. mestských magistrátov, škôl, univerzít a pod.

¹¹⁴ Martin Schongauer (okolo 1445/1450 Colmar (Alsasko) – 2.2.1491 Breisach na Rýne) bol synom zlatníka a začal sa učiť v jeho dielni. Roku 1465 sa zapísal na univerzitu v Lipsku. O päť rokov neskôr (1470) vykonal povinnú vandrošku, pri ktorej navštívil Nizozemsko a Burgundsko. Hoci nevieme, kde sa naučil maľovať, práve to umenie ho preslávilo. Venoval sa aj medirytine. Usadil sa v Colmare a žil v blahobyte. Kúpil si tam dom, ale zrejme sa neoženil. Pri ceste do Bazileja v júni 1489 ho menovali za občana Breisachu. Keďže mu ponúkli prácu pri vytvorení výzdoby miestneho domu na objednávku, neváhal a presťahoval sa sem. Jeho majstrovstvo vo výzdobe kníh prekonal až Albrecht Dürer.

¹¹⁵ SABOV, Peter. *Rytina ako významný prvok v produkcii slovenských tlačiarní 17., 18. a 19. storočia*. Príspevok na 11. ročníku vedeckej konferencie Problematika historických a vzácných knižných fondov Čech, Moravy a Slezka, konanej 13. a 14.11.2002 vo Vedeckej knižnici v Olomouci. In. *Český časopis historický*, ročník 102, 2004, s. 23 – 28.

¹¹⁶ Vydal ju Inocent VIII. (vlastným menom Giovanni Battista Cibo (1432 Janov – 25.6.1492

1501¹¹⁷ a svetskej v Anglicku založenie slávneho súdneho dvora Hviezdnej komory v roku 1487, v Rakúsku cenzúrne opatrenia Ferdinanda II. Habsburského¹¹⁸ z roku

Rím, pontifikát 29.8.1484 až do smrti), ktorý bol synom Arana Ciba, rímskeho senátora a Theodoriny de Mariovej. V mladosti ho vychovávali na neapolskom kráľovskom dvore, odkiaľ odchádza za vzdelaním do Padovy a Ríma. Tu sa stal mníchom v sprievode kardinála Caladriniho. Vďaka vplyvu jeho priateľov získal hodnosť biskupa v Savone (1467) a Molfete (1472). Onedlho získal aj kardinálsky klobúk (1473) a vďaka podplateniu svojich kolegov v konkláve 29.8.1484 zasadol na pápežský stolec. Bol nestály a úplne závislý na mienke iných. Kvôli finančným ťažkostiam dal do zástavy aj pápežskú mitru a tiaru. Viedol neviazaný život. Podporoval inkvizíciu, pretože čarodejníctvo pokladal za fakt a nie iba poveru. Za hlavného inkvizítora Španielska vymenoval krutého Torquemadu. Nakoľko mu neapolský kráľ odopieral lénnu vernosť, vyhlásil mu vojnu, no úplne zlyhal. V auguste 1486 musí teda uzavrieť prímerie. Nepriateľstvo sa obnovilo krátko pred jeho skonom. COLLINS, ref. 13, s. 59 však na Inocentovu obranu tvrdí, že Svätý otec bol patrónom umenia.

¹¹⁷ Je dielom Svätého otca Alexandra VI. (vlastným menom Rodrigo Borgia (1.1.1431 Valencia alebo Játiva – 18.8.1503 Rím, hlavou katolíckej cirkvi od 11.8.1492). Ten vzišiel z manželstva blízkych príbuzných z rodu Borgia – bratranca a sesternice. Jeho matkou je Izabella a otcom Jofré, rytier z Játivy. Žil ako typický dobový aristokrat, značnými sumami poskytoval podporu umelcom. Strýko, svätý otec Kalixt III. ho vymenoval za kardinála (1456). Stolec získal pravdepodobne podplatením členov konkláve. Syna Caesareho povýšil na kardinála (1493). Následne (1494) sa mu podarilo dosiahnuť dohodu medzi španielskym a portugalským kráľom o rozdelení sfér vplyvu. Po záhadnej vražde Juana, ďalšieho pontifikovho syna (1497), rozhodnutie zmenil a zo spomínaného Caesareho sa stal knieža. Už o tri roky prv (1494) sa dostal do sporu s francúzskym panovníkom Karolom VIII., pretože ho neuznal za nového aragónskeho panovníka a uprednostnil syna zosnulého, Alfonza II. Vládca krajiny galského kohúta preto vtrhol na pápežské územia a Rím sa mu vzdal bez boja (31.12.1494). Po rokovaníach so Svätou stolicou sa monarcha rozhodol stiahnuť svoje voje späť, no bol napokon vyhnaný spojenými silami italských mestských štátov. Na jeho strane ostala iba Florencia, kde vládol Girolamo Savonarola. Toho sa však podarilo Alexandrovi VI. napokon uväzniť a popraviť, čím sa spor uzatvára (1498). Po skone Karola VIII. pápež dosiahol zlepšenie vzťahov s Francúzskom vďaka ich mocnárovi Ľudovítovi XII. Svätý otec zrušil vladárov manželský zväzok a ten za poskytol jeho synovi Caesaremu vojenskú pomoc. Udelil mu aj viacero hodností. Spolu potom dobyli Miláno. Alexander VI. vynikal diplomatickými schopnosťami a bol tiež schopný organizátor, za jeho úradovania sa však prejavuje nepotizmus (uprednostňovanie rodinných príslušníkov) a porušovanie celibátu (sám splodil pravdepodobne dvanásť detí). Pokúšal sa však obmedziť vplyv inkvizície a zastaviť konanie proti filozofovi Piccovi della Mirandolovi. V poslednom období života sa začal zrejme obávať svojho násilníckeho syna Caesareho.

¹¹⁸ Ferdinand Habsburský (10.3.1503 zámok Alcalá de Henares – 25.7.1564 Viedeň) sa narodil do rodiny burgundského vojvodu Filipa Pekného a dcéry španielskeho kráľa Jany. V októbri 1526 ho časť šľachty zvolila za českého a 3.11.1527 za uhorského kráľa na základe zmlúv pred jedenástich rokov o nástupníckom poriadku medzi jeho rodom a Jagelovcami. O korunu musí dlho bojovať s najbohatším uhorským magnátom Jánom Zápoľským (vojna trvá 1527 – 1538). Významne mu pomohla jeho sestra, kráľovná vdova Mária a brat, ríšskonemecký cisár Karol V. Krajinu drancovali nielen lúpežní rytieri, ale aj Turci. Ničivé nájazdy uskutočnil sultán v rokoch 1529 a 1530. Roku 1536 Ferdinand vyhlásil menej ohrozenú Bratislavu za hlavné mesto. Keď Ján umrel (21.7.1540) a jeho manželka Izabela sa snažila získať moc pre jeho maličkého syna Jána Žigmunda, pozvala Osmanov na pomoc opäť (1541). Vtedy sa však Sulejman rozhodol opanovať územie nastálo a obsadil približne tretinu krajiny. Sedmohradsko sa okrem toho taktiež stalo vazalským štátom jeho ríše. Ostrihomský biskup

1523 a v Uhorsku cenzúrne opatrenia Ľudovíta II. Jagelovského¹¹⁹ z roku 1526.¹²⁰ Funkciu masovokomunikačného prostriedku plnila len cirkev.¹²¹

Pre fungovanie a výsledky tlačiarne i pôsobenie typografovo sú najpodstatnejšie nasledujúce, navzájom sa ovplyvňujúce faktory¹²² :

1. konfesionalita¹²³ – toto kritérium je veľmi sporné, tlačiarne sa asi riadili inými
2. národný akcent – spojenie s národným hnutím a jeho aktivitami sa prejavuje až v neskoršom období
3. sebestačnosť – charakterizuje ekonomické podmienky práce tlačiarne
4. stabilita – udáva závislosť existencie a výsledkov tlačiarne od rôznych vonkajších, ale tiež vnútorných činiteľov
5. produkcia z hľadiska kvantity – je výsledkom pôsobenia viacerých, aj vyššie spomenutých okolností
6. produkcia z hľadiska kvality – platí pre ňu zrejme rovnaké merítko ako pre kvantitu

sa následne presťahoval do Trnavy. Po dlhom vyjednávaní dosiahol mier s krajinou polmesiaca (1547) a o čosi neskôr získal po abdikácii brata Karola aj ríšsku korunu (1558). Ferdinandovi sa podarilo upevniť pozíciu panovníka a položil základy mnohonárodnostnej monarchie, pozostávajúcej z Uhorska, Českého kráľovstva a rakúskych dedičných krajín. Je pochovaný v Chráme sv. Víta v Prahe. Ferdinandov život v stručnosti mapuje : ŠVIHRAN, Ladislav : *Kto nám vládol*. Bratislava : Perfekt, 1999, s. 78 – 79. V prípade hlbšieho záujmu nahliadni napr. : SEGEŠ, Vladimír : *Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2006, s. 201 – 204.

¹¹⁹ Ľudovít II. Jagelovský (1.7.1506 Budín – 29.8.1526 Moháč) sa narodil predčasne ako druhé dieťa uhorského a českého monarchu Vladislava II. a jeho tretej manželky Anny z Foix – Candale a už vtedy bol zasnúbený s Máriou Habsburskou. Mamka mu zomrela mesiac pop pôrode. Dvojročný sa stal uhorským a trojročný českým kráľom. Priskoro sa naučil chodiť i hovoriť, privčas začal zarastať aj šedivieť. Roku 1516 mu umiera aj otec, zanechávajúci po sebe dlh 400 tisíc zlatých. Za neplnoletého vládcu spravovala Uhorsko rozhádaná dvadsať štyri členná miestodržiteľská rada. Ľudovít sa svojich povinností chopil roku 1522 na podnet energetickej Márie. Vtedy snem začal vydávať zákony o ničení heretických kníh a upalovaní kacírov. Mali zabrániť prenikaniu reformácie lutherovského typu, no nedodržovali sa. Už o dvanásť mesiacov skôr však turecký sultán Sulejman II. Veľkolepý dobyl kľúčové pevnosti na južných hraniciach krajiny – Belehrad a Šabac. Napokon všeobecnú anarchiu doviedlo povstanie baníkov stredoslovenských banských miest (máj 1525 – august 1526). Vládca zahynul v bitke pri Moháči, ktorou historici završujú stredovek na našom území. Jeho telo sa pošastilo nájsť až v októbri. Na večný odpočinok bolo uložené 10.11.1526 v Stoličnom Belehrade. Životopis nešťastného mocnára poskytuje : ŠVIHRAN, ref. 118, s. 74 – 75, detailnejšie SEGEŠ, ref. 118, s. 189 – 194.

¹²⁰ Význam cenzúry pre rozvoj inkunábulistiky osvetľuje : SERAFÍNOVÁ, Danuša. *Médiá a publikum. Pohľad do histórie*. In Otázky žurnalistiky. Časopis pre výskum, teóriu a prax prostriedkov masovej komunikácie, ročník 49, 2006, č. 3 – 4, s. 92 – 100.

¹²¹ Vysvetľuje to : STANČEK, Lubomír. *Kňaz – rétor*. Spišská kapitula : Kňazský seminár Jána Vojtašáka, 2001, s. 69.

¹²² Upozorňuje na ne : KOLLÁROVÁ, Ivona. *Pokus o logickú periodizáciu dejín slovenského knihtlačiarstva*. In Kniha 2001/2002. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Martin : Slovenská národná knižnica, 2002, s. 38 – 47.

¹²³ Konfesionalita = náboženské zameranie.

7. produkcia z hľadiska obsahu alebo reakcia na spoločenskú objednávku – odpovedá na to, akú objednávku tlačiar uspokojoval a tiež, aký dopyt umožnil vznik a pôsobenie jeho officíny
8. miera autocenzúry¹²⁴ – stanovuje sa podľa stability a obsahu produkcie.

Epochu od vytlačenia uvedenej Gutenbergovej Biblie do 31.12.1500 nazývame obdobím prvotlačí, latinským názvom inkunábul a od 1.1.1501 do 31.12.1530 časom tzv. postinkunábulových tlačí, nakoľko až vtedy sa zmenil charakter výroby. Jedná sa o umelo vytvorený medzník, zavedený roku 1643 pastorm Johannom Saubertom st.¹²⁵ v diele *Historia bibliothecae rei publicae Norimbergensis...appendix de inventore Typographiae itemque Catalogus librorum proximis ab inventione annis usque ad 1500 editorum*.¹²⁶ O 10 rokov neskôr jezuita Philippe Labbé¹²⁷ vo svojej Knižnici latinských a gréckych kníh po prvý krát použil termín inkunábula.¹²⁸ Slovo môže mať tieto významy¹²⁹:

- a) podľa staršej teórie in cunis = v kolíske, hniezde, najútlejšom veku vo vlastnom zmysle slova, lebo na tlačiarenskom lise sa pri práci s archami tlačenej knihy narábalo ako v kolíske
- b) v prenesenom význame, lebo kniha vo svojich začiatkoch bola ešte len v kolíske, bola mladá.

Kým Gutenberg vyhotovoval 150 – 200 exemplárov z jednej knihy (niekedy tiež menej než 100), jeho priami žiaci už 250 – 300, okolo roku 1480 sa už tlačilo v náklade 1000

¹²⁴ Autocenzúra = vlastná kontrola, cenzúra vlastnej činnosti.

¹²⁵ Johann Saubert starší (26.2.1592 Altdorf – 2.11.1646 Norimberg) sa narodil ako syn tesárov a detstvo i mladosť prežil v rodisku. Obaja rodičia mu skoro umreli a tak ho vzali učiť sa za mlynára. Všimol si ho teológ a profesor na norimberskej univerzite a umožnil mu spolu so svojimi synmi navštevovať gymnázium. Odtiaľ sa dostal na univerzitu v Altdorfe, kde roku 1611 získal titul magistra teológie a ocenenie poeta laureatus. Vo vzdelávaní pokračoval v Tübingene, Giessene a Jene a roku 1617 získal v Altdorfe hodnosť dekana a o 12 mesiacov aj úrad diakona a profesora teológie. O šesť rokov odchádza v hodnosti diakona do Norimbergu a tam postúpil na prvého kazateľa a mestského knihovníka. Mal kontakty na popredných činiteľov a tiež na kniežacom dvore. S druhou manželkou, vdovou po prísaznom Wagenmanovi, splodil sedem detí.

¹²⁶ Takto je vymedzenie epochy uznané opäť dnes, no nebolo to platné vždy, veď na : <http://www.clavmon.cz/clavis/sttisky/repertorium/bibliography/index.html> (navštívené 26.6.2010, 16 : 13) vidíme, že český vedec Hanka, Václav ukončuje túto éru až rokom 1526, vid' jeho prácu : HANKA, Václav. *Bibliografie prvotisků českých od 1468 až do 1526 léta*. Praha : b. v., 1853 a u : KOTVAN, ref. 17, s. 3 čítame : „Časové vymedzenie inkunábulí bolo u jednotlivých národov rozličné a siahalo do rokov 1501, 1520, 1530, 1536 až 1540.“ Podľa FRIMMOVÁ, Eva : ref. 110, s. 120 k tomu dodáva, že „napr. v Univerzitnej knižnici v Lipsku je katalóg, ktorý uzatvára inkunábuly talianskeho pôvodu rokom 1480.“

¹²⁷ Philippe Labbé (10.7.1607 Borges – 16.3.1667 Paríž) vstúpil roku 1623 do jezuitskej rehole. Študoval teológiu a literatúru, následne filozofiu a rétoriku. Mal rýchlu a spoľahlivú pamäť. Svoju oddanosť Ježišovi a Panne Márii vyslovil v krásnych latinských veršoch. Napísal vyše 80 teologických, filozofických a historických prác. Patrí k najpozoruhodnejším zo všetkých jezuitských kazateľov pôsobiacich vo Francúzsku.

¹²⁸ O vzniku inkunábulistiky cenné informácie poskytne : FRIMMOVÁ, Eva. *Inkunábuly. Bibliografický prehľad*. In Čitateľ, ročník 37, 1988, č. 11, s. 400 – 401.

¹²⁹ Uvedené významy podrobnejšie ozrejmjuje : FRIMMOVÁ, Eva : ref. 110, s. 120.

a po 1491 dokonca 2000 exemplárov a to aj na objednávku.

Prvotlač tvorí prechod medzi rukopisným kódexom a knihou šestnásteho storočia s vlastnosťami i problémami oboch foriem. Umiestnenie textu v knihe sa ustálilo do dnešnej podoby a napr. medzi slovami sa začala dávať medzera. Systematické uplatnenie interpunkcie bolo zavedené až teraz, ale tá nikdy nedosiahla taký stupeň jednotnosti ako napríklad pravopis.¹³⁰ Namiesto incipitu¹³¹ v kódexe sa začal používať titulný list obsahujúci údaje o názve, autorovi, prípadne mieste a dátume vytlačenia diela. Podobne explicit sa ustálil do formy kolofónu¹³² a neskôr impressa¹³³ registrujúceho typografické dáta. Sporadicky sa objavoval aj tlačiarenský alebo nakladateľský signet.¹³⁴ Prvým pápežom, ktorý použil termín imprimitur po predbežnom nihil obstat, bol pápež Inocent VIII.¹³⁵ v roku 1487.¹³⁶ Tlačiar si sám navrhoval a odlieval matrice. Mnohokrát vystupoval aj ako autor, redaktor a distribútor svojich produktov. To si spätne vyžadovalo, aby poznal záujmy, záľuby i vkus svojich zákazníkov.¹³⁷ Okrem toho existovali už taktiež sklady inkunábul a to najmä v Ríme, Neapole a Pise. V tejto epoche poznáme 252 miest tlače, ktoré spolu vydali 30 000 diel v 30 mil. exemplárov. Najvýznamnejších centier ale bolo 12 a vytlačili asi 1/30 produkcie.

Pamätné je už spomínané vydanie prvej Biblie v národnom jazyku, ktoré uskutočnil Johannes Mentelin roku 1470 v Štrasburgu. Svetový katalóg tlačí 15. storočia Gesamtkatalog der Wiegendrucke¹³⁸ eviduje 130 vydaní Biblie, 93 je latinských, z toho

¹³⁰ O interpunkcii nás detailnejšie poučí : ŠTULAJTEROVÁ, Alena. *Štylistická príznakosť pomlčkových signálov v angličtine*. Banská Bystrica : b. v., 2004, s. 8.

¹³¹ Incipit = lat. doslova „začína sa“ – počiatočné slová starého rukopisu alebo tlače, týmto textom sa začínali najstaršie tlačené knihy, kým nebola známa titulná strana.

¹³² Excipit = údaje o vzniku diela za ukončení vlastného textu starých rukopisov alebo prvotlačí. Kolofón = súhrn údajov o autorovi a tematike diela, o mieste a dátume vydania a o tlačiarovi, umiestnený na konci textu prvotlačí a starých tlačí.

¹³³ Impressum = údaj o tlačiarňi, mieste vydania, zodpovednom redaktorovi a pod.

¹³⁴ Cestu inkunábuly so všetkými ťažkosťami sleduje : FRIMMOVÁ, Eva : ref. 1, s. 401 – 419. Tu sa nachádza tiež bohatá bibliografia najmä k výskumu spomínaných prvotlačí. Skúma aj pôsobenie mnohých vzdelancov a kultúrnych inštitúcií na našom území, ktoré tieto práce v minulosti vlastnili a používali.

¹³⁵ O Giovannim Battistovi Cibovi (1432 Janov – 25.6.1492 Rím, v rokoch 1484 – 1492 pápežovi Inocentovi VIII. nahliadni podrobnejšie poznámku č. 116.

¹³⁶ Na takúto zaujímavosť upozorňuje : DUDA, Ján. *Cirkev a masmédiá*. In Tribunál. Štúdie a články z kanonického a konfesného práva, č. 2, 2006.

¹³⁷ Na mnohorakú úlohu tlačiara v danej dobe upriamuje pozornosť : ČIČAJ, Viliam. *Význam tlačiarne v živote mesta*. In Kniha 93/94. Martin : Matica slovenská, 1996, s. 46 – 53.

¹³⁸ Gesamtkatalog der Wiegendrucke je veľmi uznávaný svetový katalóg inkunábul, vydávaný od roku 1925 (1. diel vyšiel v Lipsku zásluhou Antona Hirschmanna). no taktiež prešiel trnistú cestu a dodnes sa na ňom pracuje. To však nič nemení na jeho dôležitosti. Jeho posledná edícia bola publikovaná roku 2009 v jedenástich zväzkoch a končí heslom Horem. Opiera sa o dielo HAIN, Ludovicus : *Repertorium Bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD. Typis expressi ordine alphabetico vel simpliciter enumerantur vel adcuratius recensentur*. I, 1–I, 2–II, 1–II, 2. Stuttgartiae et Tübingae. Stuttgartiae et Lutetiae Parisiorum 1826 – 1838, ktoré vhodne doplnil COPINGER, W. A.: *Supplement to Hain's Repertorium Bibliographicum ... I–II, 1–II, 2*. Berlin 1926 a svojou kvalitou sa stali základom všetkých neskorších súpisov.

13 s komentármi, ďalšie predstavujú iba jej časti, nemecké vydania sú dve, hebrejské jedno, talianskych je 20, české dve, katalánske jedno¹³⁹.

Veľký význam tohto obdobia pre dejiny napr. nemeckej odbornej literatúry a kultúry spočíva vo väčšom počte písomných pamiatok. Napriek trvalému tlaku a návratu k latinčine sa aj naďalej rozvíjajú v nemčine jazyky v oblasti remesiel. V písomnej forme prevládajú skôr rôzne protokoly a poriadky dokumentujúce organizáciu činnosti. (Nürnberger Baubücher informujú napr. o úlohách stavebného úradu, mzdách, pracovnej dobe, obstarávaní materiálu, zmluvách a pod.). Písomné dokumenty, ktoré vznikajú na základe rozširovania teoretických a praktických skúseností sú orientované na praktické využitie a predstavujú určité návody na prácu v rôznych oblastiach. Napr. v aritmetike sú to účtovné knihy pre obchodníkov „Behende und hübsche Rechnung auf alle Kaufmannschaft“ od Johanna Widmanna¹⁴⁰ z roku 1489. Rozkvet miest, rozvoj obchodu, organizovanie trhov, zakladanie univerzít, vynálezy a objavy, formovanie nových sociálnych štruktúr malo tiež vplyv na odbornú komunikáciu a diferenciaciu, a to nielen v remeselnej výrobe a technickej oblasti, ale aj napr. v medicíne, práve, obchode a pod. V súvislosti s týmto rozvojom vzniká väčšia potreba odbornej komunikácie v písomnej forme. V odborných a vedeckých kruhoch a vo vedeckej a teoretickej literatúre stále dominuje latinčina, oproti čomu stoja snahy o zavádzanie nemeckých termínov a vytvorenie a rozvoj nemeckého jazyka vedy. Dokumentujú to preklady z latinčiny ako aj napr. pokusy o vytvorenie nemeckej odbornej slovnej zásoby v matematike, i medicíne.¹⁴¹

Osobne sa domnievam, že kníhtlač bola kolektívnym vynálezom, na ktorom spolupracovali viacerí európski vzdelanci po obdobie asi 100 rokov. Nasvedčujú tomu tieto skutočnosti:

1400 – Laurens Janszoon Coster začína v holandskom Haarleme pokusy s kníhtlačou

1423 – opäť Coster sfunkčnil pohyblivé drevené litery

1430 – Pamfilo Castaldi v Miláne vytvoril kovové litery, zatiaľ údajne nepohyblivé

1444 – Prokop Waldvogel v Avignone zdokonalil používanie pohyblivých drevených písmen

¹³⁹ Postupné zmeny v chápaní Biblie, jej opisovaní, sprístupňovaní či prekladaní tak v rukopisnej ako aj tlačenej forme najmä v epoche 13. – 15. stor. mapuje a cenné informácie aj o vtedajšom dianí v cirkvi poskytuje : FRIMMOVÁ, Eva. *Biblia v rukopisných a tlačných pamiatkach z konca stredoveku a začiatku novoveku so vzťahmi k Slovensku*. In DORULA, Ján (ed.). *Slovanská, latinská, cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15 – 19. storočia*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 179 – 196.

¹⁴⁰ Johann Widmann (okolo 1460 Jäger – po 1498 Lipsko) – matematik a profesor univerzity v Lipsku. V spomínanom diele, ktoré je jeho najslávnejším, zaviedol do tlačných matematických kníh používanie znamienka „+“ a „-“.

¹⁴¹ Význam uplatnenia národných jazykov pre ďalší rozmach kníhtlače objasňuje : ĎURICOVÁ, Alena. *Vznik a vývoj nemeckých odborných jazykov s poukázaním na právny jazyk*. In Germanistické štúdie. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2003, s. 10 – 15.

- 1445 – Johannes Brulelou v Bruggách vynášiel techniku pohyblivých kovových písmen
- 1455 – Johannes Gutenberg v Mainzi vytlačil prvú skutočne kvalitnú knihu – latinskú Bibliu
- 1460 – Albert Pfister vydal v Bambergu prvé ilustrované dielo
- 1466 – Johannes Mentelin v Štrasburgu zdokonalil techniku tlače všetkých predošlých
- 1468 – Günther Zainer v Augsburgu vynášiel spôsob, ako vytlačiť iniciálu spolu s textom
- 1480 – Wiliam Caxton v Londýne vymyslel technológiu masovej výroby kníh
- 1480 – Antonius Koberger z Norimbergu vytvoril sieť predajcov kníh pôsobiacich v cudzine
- 1495 – Aldus Manutius v Benátkach začal tlačiť v malom formáte, spopularizoval aj kurzívu a antikvu, čo sú typy písma, ktoré nevychádzajú z nemeckých vzorov

Zo všetkého vyššie uvedeného mi vyplýva, že :

1. prvým Európanom, tlačiacim knihy, vôbec nemusel byť Johanes Gutenberg
2. prvé úspešné použitie kníhtlače možno položiť niekam medzi roky 1420 – 1444
3. roku 1444 už tlačil Gutenberg v Mohuči a Waldvogel v Avignone
4. kníhtlač sa zrejme nerozšírila do Európy len z nemeckých štátov, ale tiež iných krajín
5. tlačiarenský lis mohol byť pokojne kolektívnym vynálezom viacerých tvorcov
6. v prvotlačiach použité typy písma neboli všetky známe v nemeckých štátoch, nemohli tam teda byť ani prvý krát použité

Nech sa už vec má akokoľvek, nie je v mojich silách uspokojivo vyriešiť komplikovanú otázku, komu, kedy a kde sa po prvý raz podarilo preniknúť do tajov tlačenia kníh. No ostáva nad slnko jasnejšie, že inkunábulistika má čo ponúknuť ešte mnohým generáciám vzdelancov a nadšencov. Veď história je krásna práve tým, že si svoje záhady starostlivo stráži...

Posudzoval

PhDr. Ľudovít Marci, CSc.

Ján JAKUBEJ: JOHANNES GUTENBERG – „FATHER“ OF BOOKPRINT?

The invention of print is hold to be one of the most distinguished contrivance in humankind history. Therefore is very important try detect, who is it' s causer. In the different parts of Europe (because I don' t addict oneself to China, Japan and Corea) it' s accredit to several personalities. Only in the central part of continent scientists incline to Johann Gutenberg, about which we can with confidence affirm, that he published the first really good – class book, but apparently it is not absolutely the first book. At least ten other contemporary scholars seek for primacy. I talk for example about Laurens Janzoon Coster of Haarlem, who implementaried experiments with print cca forty years before, Pamfilo Castaldi of Milan, who invented iron type or Prokop

Waldvogel of Prag, who created movable wooden alphas. I don't forget about Johannes Brulelou of Bruges, who constructed movable iron type, Albert Pfister of Bamberg, who was author of the first illustrated printed book, Johannes Mentelin of Strasbourg, who improved print technique of its ancestors, eventually about Günther Zainer of Augsburg, who accomplished connect illustrations with text. It is necessary recall to William Caxton of London, who adapted mass book production, Antonius Koberger of Nuremberg, who started off by sale books abroad and Aldus Manutius of Venice, who produced smaller and cheaper format. Furthermore I explore partial inventions, that allowed employ printing – machine. I attend types of font, employed in incunabules and shortly birth of censure and youth of periodical print. Here are described criteria of editor's work in this age. I survey to amount of Bible and theoretical questions relating to allocation of incunabule period. It's time, when national languages crowd into foreground, what I document on the German language.

Literatúra

- BERNARDI, Jacopo. *Biografie di Vittorio da Feltre e Panfilo Castaldi*. Feltre : Typografia sociale Pamfilo Castaldi, 1868, 36 s.
- BERNDT, Eva. *Biblia sacra deutsche Edition der Bibelausgabe des Hieronymus durch Johann Mentelin, 1466 zu Strassburg gedruckt: 1. gedruckte deutsche Bibel, nach einer Übersetzung um das Jahr 1350*. Berndt : b. v., 1987, 408 s.
- BLAKE, N.F. *Caxton: England's First Publisher*. London: Osprey Publishing, Ltd., 1976.
- COLLINS, Michael. *Vatikán. Tajomstvá a poklady svätého mesta*. Bratislava : Ikar, 2009, 311 s.
- COOK, Olan, V. *The Hanes Collection of Rare Books*. In South Atlantic Bulletin, marec 1957, s. 3.
- CUSTER, Milo. *The Custer families*. Illinois : b. v., 1912, 22 s.
- ČIČAJ, Viliam. *Význam tlačiarne v živote mesta*. In Kniha 93/94. Martin : Matica slovenská, 1996, s. 46 – 53.
- DEACON, R. *A Biography of William Caxton: The First English Editor, Printer, Merchant and Translator*. Chatham : Frederick Muller Ltd., 1976, 198s.
- DE VINNE, Theo L. *The invention of printing*. B. m. : READ BOOKS, 2008, 560 s.
- DUDA, Ján. *Cirkev a masmédiá*. In Tribunál. Štúdie a články z kanonického a konfesného práva, č. 2, 2006.
- ĎURICOVÁ, Alena. *Vznik a vývoj nemeckých odborných jazykov s poukazaním na právny jazyk*. In Germanistické štúdie. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2003, s. 10 – 15.
- FRIMMOVÁ, Eva. *Biblia v rukopisných a tlačených pamiatkach z konca stredoveku a začiatku novoveku so vzťahmi k Slovensku*. In DORULA, Ján (ed.) : *Slovanská, latinská, cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15 – 19. storočia*. Bratislava : Slavistický kabinet, SAV 2002, s. 179 – 196.
- FRIMMOVÁ, Eva. *Bibliografia a inkunabulistika*. In Bibliografický zborník 1992/1993. Martin : Slovenská národná knižnica, 2000, s. 119 – 124.
- FRIMMOVÁ, Eva. *Inkunabuly. Bibliografický prehľad*. In Čitateľ, ročník 37, 1988, č.

- 11, s. 400 – 401.
- FRIMMOVÁ, Eva. *Inkunábuly z hľadiska výskumu dejín knižnej kultúry*. In Historický časopis, ročník 45, 1997, č. 3, s. 401 – 419.
- FRIMMOVÁ, Eva. *Takmer ukradnutý vynález : Gutenbergov spor s Fustom*. In. Historická revue, ročník 7, 1999, č. 8, s. 6 – 7.
- GÁLIS, Tomáš. *Na počiatku bola Biblia. Prvá tlačená kniha v Európe, Gutenbergova Biblia, vyšla zo stroja 23.2.1455*. In Hospodárske noviny, 23.2.2007.
- GONDA, Alberto. *I primordi della tipografia milanese* (anglický preklad) In Oxford Journals, ročník 6, č. 3, júl 1985, s. 370.
- GRIFFITHS, A. *Prints and Printmaking: An Introduction to the History and Techniques*. London : b. v. 1996, 160 s.
- JANZIN, Marion, GÜNTNER, Joachim. *Das Buch vom Buch. 5000 Jahre Buchgeschichte*. Hannover : Schlütersche Verlagsanstalt, 2007, 512 s.
- JOHNS, Adrian. *Nature of the book. Print and Knowledge in the making*. Chicago : b. v., 1998, 753 s.
- JOHNSON, Paul. *Dějiny křesťanství*. Praha : Centrum pro výskum demokracie a kultúry/Barrister & Principal, 1999, 541 s.
- KENT, Alen, LANCOUR, Harold, DAILY, Jay E. *Encyklopedia of Library and the Information Science. Volume 23*. B. m. : CRC Press, 1978, 304 s.
- KERR, Donald. *Incunabula in special Collections*. Otago : University of Otago Library, 2010, 89 s.
- KIND Helmut. *Gutenberg und der Europäische Frühdruck. Zur Erhebungsgeschichte der Göttinger Inkunabelsammlung*. Göttingen : Vallstein Verlag, 1995, 120 s.
- KLEEMEIER, Fridrich. *Handbuch der Bibliografie*. Charleston : Biblio Life, 2009, 314 s.
- KLEPPER, Deana Copeland. *The insight of unbelievers : Nicholas de Lyra and Christian Reading of Jewish Text in Late Middle Age*. Pensylvania : Pensylvania University Press, 2007, 240 s.
- KNEIDL, Pravoslav : *Z histórie európskej knihy – po stopách kníh, knihtače a knižníc*. Praha : Sloboda, 1989, 143 s.
- KOLEKTÍV AUTOROV. *Bibliophile Schätze und Licht... Dauerausstellung in der Univärsitäts*. In Scientia Halensis. Univärsitäts Zeitung, Martin Luther – Universität Halle – Wittenberg, júl 2003, s. 6.
- KOLEKTÍV AUTOROV. *Tausendste Besucherin an der Bibelaustellung. Besucherrekonde in Museum Maur*. In Maurmer Post, č. 47, 21.11.2003.
- KOLESÁR, Zdeno. *Vynález tlače. Discovery of print*. Bratislava : Slovenské centrum designu, 2002, 222 s.
- KOLLÁROVÁ, Ivona. *Pokus o logickú periodizáciu dejín slovenského knihtačiarstva*. In Kniha 2001/2002. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Martin : Slovenská národná knižnica, 2002, s. 38 – 47.
- KOTVAN, Imrich. *Inkunábuly*. In Matičné čítanie, 1975, číslo 1, s. 3.
- KOTVAN, Imrich. *Johannes Gutenberg a Slovensko*. In Knižnice a informácie, ročník 1, 1969, s. 22 – 25.
- KOVÁČIKOVÁ, Miriam : *Gutenbergova komunikačná revolúcia*. In Národná obroda, 29.2.2008.
- KRIŠŠ, Miro. *Gutenbergove peripetie*. In Dimenzie, marec 2006, s. 40 – 43.

- LANDGRAF, Michael. *Bibel und die Pfalz. Veröffentlichungen des Pfälzischen Bibelvereins 2. Veröffentlichungen des Vereins für Pfälzische Kirchengeschichte XXIV.* Heidelberg – Ubstadt-Weiher – Basel : b. v., 2005, 390 s.
- LENGYELOVÁ, Tunde. *Knižná cenzúra má dlhú históriu. Má aj budúcnosť?* In T – Station, 26.3.2007.
- LINDE, Antonius van der. *The Haarlem legend of the invention of printing by Lourens Janszoon Coster, critically examined. From the Dutch by J.H. Hessels, with an intr., and a classified list of the Costeruan incunabula.* Oxford : b. v., 1871, 170 s.
- MAJOR, Ralph H., SCHULLIAN, Dorothy M. *Two Clyster Buttons.* In Notes and Quiries : Notes from Rare and Anusual Books. Journal of the History of Medicine and Allied Scences, ročník 8, 1953, s. 88 – 89.
- MIDDENDORP, Jan. *Dutch type.* Rotterdam : Otto publishers, 2004, 320 s.
- MLYNÁRIKOVÁ, Mária. *Ludia, ktorí zmenili svet. Najväčšie osobnosti histórie.* Praha : Ottovo nakladatelství, 2004, 255 s.
- NORLIE, Olaf. *Translated Bible. 1534 – 1934.* Californian University : The United Luteran publication House, 1934, 222 s.
- REYNOLDS, Nigel. *Wiliam Caxton s Praxer Book saved by National Trust.* In Telegraph, 7.4.2008, s. 2.
- RÖRIG, Fritz. *The medieval town.* California : University of California Press, 1967, 208 s.
- SABOV, Peter. *Rytina ako významný prvok v produkcii slovenských tlačiarň 17., 18. a 19. storočia.* Príspevok na 11. ročníku vedeckej konferencie Problematika historických a vzácných knižných fondov Čech, Moravy a Slezka, konanej 13. a 14.11.2002 vo Vedeckej knižnici v Olomouci.
- SABOV, Peter. *Významné výrobie vynálezcu knihtlače Johanna Gutenberga.* In Knižnice a informácie, ročník 32, 2000, č. 3, s. 112 – 114.
- SABOV, Peter. *Z dielne Alda Manutia.* In Knižnica, ročník 6, 2005, č. 11, s. 26 – 28.
- SERAFÍNOVÁ, Danuša. *Médiá a publikum. Pohľad do histórie.* In Otázky žurnalistiky. Časopis pre výskum, teóriu a prax prostriedkov masovej komunikácie, ročník 49, 2006, č. 3 – 4, s. 92 – 100.
- SCHMIDMAIER, Dagmar et al. *Heritage Collection. Nelson Meers Foundation.* New South Wales : New South Wales Library, 2004, 27 s.
- SCHORBACH, Karl. *The Strassburger early printer Johann Mentelin (1458-1478): Studies to it s life and works.* Mainz, b. v., 1932.
- SCHWABACH, Aaron. *Intellectual Property. A reference handbook.* Santa Barbara : ABC – CLIO, 2007, 318 s.
- STANČEK, Lubomír. *Kňaz – rétor.* Spišská kapitula : Kňazský seminár Jána Vojtaššáka, 2001.
- STÖBER, Rudolf. *Deutsche Pressegeschichte : von den Anfängen bis zur Gegenwart.* Konstanz : Verlagsgesellschaft mbH, 2005, 395 s.
- ŠTULAJTEROVÁ, Alena. *Štylistická príznakovosť pomlčkových signálov v angličtine.* Banská Bystrica : b. v., 2004.
- ŠVIHRAN, Ladislav : *Kto nám vládol.* Bratislava : Perfekt, 1999, 119 s.
- THURNER, Martin. *Nicolaus Cusanus zwischen Deutschland und Italien.* Berlin : Akademie Verlag, 2002, 691 s.

- TKÁČIKOVÁ, Eva. *Ján Kollár a Ján Gutenberg. K 550. výročiu vynájdenia knihtlače*. In. Evanjelický posol spod Tatier, ročník 81, máj 1991, s. 148 – 149.
- TRUHLÁŘ, Josef. *Počátky humanizmu v Čechách*. Praha : b. v., 1892, 51s.
- WENDELL Prime. *Fifteenth centuries Bibles. Study in Bibliography*. New York : b. v., 1888, faksimile Martino Publishing, 2001, 94 s.
- WINSHIP George Parker. *Gutenberg to planting. The outline of the History of Printing*. Cambridge/ Harward : University Press, 1926, 100 s.
- ZOTTER, Hans. *Dokumententheorie*. Graz : b. v., 2006.

Internetové zdroje :

- <http://archiv.station.zoznam.sk/station/clanok.asp?cid=1174583961181>
15.10.2010, 22:38
- <http://cg.scs.carleton.ca/~luc/germany.html>
15.7.2010, 20 : 25
- <http://www.clavmon.cz/clavis/sttisky/repertorium/bibliography/index.html>
29.6.2010, 16 :13
- <http://www.gutenbergdigital.de/bibel.html>
7.7.2010, 18 : 38
- http://www.infolib.sk/index/podstranka.php?id=1042&idf=164&lang=sk /22422/i.html?_dmpt=Antiquarische_B%C3%BCher&_ipg=100
26.6.2010, 17 : 46
- www.idependent.co.uk
22.7.2010, 19 : 58
- www.obroda.sk/archiv.php
31.10.2010, 17 : 50

ŽENEVSKÁ KONFERENCIA, BEZPEČNOSŤ A ODZBROJENIE 1932-34

Adriana KICKOVÁ

Adriana KIČKOVÁ: THE GENEVA CONFERENCE, SECURITY AND DISARMAMENT 1932-34. The article concentrates on the conflicting definitions towards disarmament and security question between France, Great Britain and Germany during the negotiations at the Geneva Disarmament Conference.

„Istoty nemožno docieľiť zbrojením, ale len podstatným odzbrojením. Sú to práve zbrojenia, ktoré otravujú medzinárodný život a veľmi ťažko ohrozujú mier a bezpečnosť. Slobodne môže žiť národ len vtedy, ak môže žiť bez strachu pred nespravodlivosťou a útokmi.“¹

Týmito slovami zhrnul podstatu odzbrojovacej konferencie v Ženeve, ktorej príprava trvala od konca roku 1925,² jej novozvolený predseda Arthur Henderson.³ Rozhodnutie komisie stanoviť začiatok podobného zhromaždenia na začiatok februára roku 1932 nebol vhodne načasovaný. Temným tieňom stojacim v pozadí slávnostného otvorenia bola japonská agresia v Mandžusku.⁴

¹ Stenoprotokoly, Národní shromáždění republiky Československé 1929-35, Poslanecká sněmovna, 167 schůdza z 4.2.1932.

² V roku 1925 stanovila Spoločnosť národov Prípravnú komisiu pre odzbrojovacu konferenciu, pozostávajúcu z jedného člena z každej delegácie, vnútorne členenú na päť podkomisií. Námornú, leteckú, pozemnú, politickú a komisiu pre výdaje a obranu. Jej úlohou bolo nielen pripraviť podmienky pre zvolanie konferencie ale aj vypracovať rámcovú odzbrojovacu dohodu. Hoci prvé zasadnutie začalo 18. mája 1926, nebola až do roku 1930 schopná vypracovať konkrétnejší návrh odzbrojovacej konvencie. Rozdiely panovali medzi krajinami s dominantnou pozemnou armádou, vedenými Francúzskom a krajinami s dominujúcim námorníctvom vedenými, Britániou, napr. v otázke veľkosti pozemných a námorných síl. Bližšie: BYSTRICKÝ, Valerián – DEÁK, Ladislav. Problém odzbrojenia v rokoch 1932-33. In Slovanské štúdie, 1973, ročník 15, č.1, s. 79-119; KITCHING, Carolyn. Britain and the Problem of International Disarmament. Londýn : Palgrave, 2000, s.95-131.

³ Arthur Henderson, minister zahraničných vecí vo vláde Ramsaya MacDonalda v rokoch 1929-31. Stúpenec odzbrojenia, jeho syn padol v prvej svetovej vojne. Spoluautor Ženevského protokolu. Bližšie: CRAIG, Gordon -GILBERT, Felix. The Diplomats. Princeton: University Press, 1953, s. 311-343.

⁴ Konflikt vyprovokovali čínski ozbrojenci útokom na Japoncami vlastnenú časť mandžuskej železnice, načo Japonsko reagovalo koncom roku 1931 obsadením sporného územia. Obidve krajiny následne predložili sťažnosť Spoločnosti národov, ktorej reakciou mali byť sankcie ekonomického a vojenského charakteru voči útočníkovi. Bola však vytvorená iba komisia poverená preskúmaním situácie v marci 1932, vedená britským lordom Lyttonom. Okrem Británie boli jej členmi zástupcovia USA, Talianska, Nemecka a Francúzska. Správa, zostavená komisiou, odporúčala samostatnosť sporného územia, pod patronátom Číny. Odporúčanie

Každá zúčastnená krajina mala pred príchodom do Ženevy vlastnú predstavu o ciele, ktorý chcela dosiahnuť. Pozvanie dostalo 64 krajín, ale dostavili sa delegácie iba 59 štátov, vrátane všetkých hlavných veľmocí. Vzťah veľmocí k odzbrojeniu vychádzal predovšetkým z ich politicko-mocenských záujmov, podľa ktorých pristupovali k vytvorenej všeobecnej odzbrojovacej konvencii, čo odrážala aj výsledná podoba tejto platformy.⁵ Hlavným zdrojom problémov bola od začiatku podstata odzbrojenia a bezpečnosti. Britská delegácia kládla dôraz na rovnováhu, spoločne so Spojenými štátmi tvrdili, že odzbrojenie je zárukou bezpečnosti.⁶ Francúzska delegácia spoločne s Československou delegáciou kládla dôraz na bezpečnosť. Jednoducho povedané, žiadne ďalšie zbrojenie bez predchádzajúcich bezpečnostných záruk.⁸ Avšak ustanovenia vložené do mierových

bolo prijaté pomerom 42:1 hlasu. Japonsko rezolúciu odmietlo a 27.3.1933 vystúpilo zo Spoločnosti národov. Československý minister zahraničia Beneš počas prejednávania celého sporu v Ženeve požadoval stiahnutie japonskej armády z Mandžuska. Bližšie: STEINER, Zara. *The Lights that Failed. European International History 1919-33*. Oxford: University Press, 2005, s.707-754; HENKY, Ruth: *The League of Nations*. Edinburgh : University Press, 1973, s.91-116; Archív Akademie Věd Praha(ďalej AAV), Benešov archív, kartón č.124.

⁵ Konečný návrh odzbrojovacej konvencie mal 60 článkov rozdelených do 6 častí. Prvá časť sa dotýkala počtu ozbrojených síl a dĺžky vojenskej služby. Druhá časť námorného, leteckého a pozemného zbrojenia, tretia rozpočtových výdavov na armádu, štvrtá výmeny informácií, piata chemických zbraní a šiestu časť tvorili záverečné ustanovenia. Plné znenie konvencie: KRAUS, Jan. *Světové odzbrojení jako problém politický, technický a právní*. Praha: Orbis, 1933, s.294-305.

⁶ Hlavnými britskými zástupcami na konferencii boli: J. Simon (štátny tajomník pre zahraničie), A. Eden zástupca J. Simona na konferencii v novembri 1932, J. H. Tomas (štátny tajomník pre Domíniá), Bolton Evers Monsell (Prvý Lord Admirality), M. Hailsham (štátny tajomník vojny), M. Londonderry (štátny tajomník letectva). Hlavou delegácie bol ministerský predseda Ramsay MacDonald. Pozri: Archív Ministerstva zahraničných vecí Praha (ďalej AMZV), Sekcia II., kartón č. 178. Britskí reprezentanti zastávali názor, že je potrebné obmedzenie národných zbrojení, pretože odzbrojenie je zárukou bezpečnosti. Najlepšie to vystihuje MacDonalдово zhrnutie: „The delegation ought to emphasize the fact that we had not waited for Disarmament Conference to being disarming and describe the situation which had been reached as a result of our effort.” KITCHING, Carolyn. *Britain and the Geneva Disarmament Conference*. Londýn: Palgrave, 2003, s.139-40. Porovnaj: WINKLER, Henry. *The Emergence of a Labour Foreign Policy in Great Britain* In *Journal of Modern History*, 1956, ročník 28,č.3, s.247-258. Bližšie: The National Archive Londýn (ďalej TNA), Interwar memoranda (ďalej CAB) CAB 24/227, Cabinet Papers (ďalej C. P.) 4 /32 Memorandum pomenované „The British position in Relation to European Policy.”

⁷ Československá diplomacia dala svoj postoj ku konferencii najavo 12.2.1932. Vyhlásila, že na konferencii bude podporovať pohľady Francúzska, že verí v organizovanú politiku kolektívnej bezpečnosti a posilnenie autority Spoločnosti národov. Doslova: „Trváme na téze francúzskej, nemožno odzbrojiť bez záruk bezpečnosti.“ Archív Ministerstva zahraničných vecí Praha (ďalej AMZV), Kroftov archív, kartón č.7; VONDRÁČEK, Felix. *The Foreign Policy of Czechoslovakia 1918-35*. New York : AMS Press, 1968, s.354-55.

⁸ Francúzsko ako prvé stanovilo svoju politiku na pripravovanú konferenciu v memorande datovanom 21. júla 1931. Dokument oznamoval, že zbrojenie krajiny je na najnižšom bode, ktorý hraničí s národnou bezpečnosťou. Ďalšie zníženie odmietal, pokiaľ nedostane bezpečnostné záruky. TNA, CAB 24/223, C. P. 213/31. DAVIES, Thomas. *France and the Disarmament Conference of 1932-34*. In *Diplomacy and Statecraft*, 2004, ročník 15, č.4, s.765-80. Je nutné poznamenať, že francúzska armáda, napriek vonkajšiemu zdaniu o drvinej

zmlúv z roku 1919 určovali, že víťazné štáty, postupne, jeden po druhom, zredukujú svoje zbrojenie na úroveň vojenského potenciálu porazených.⁹ Veľmoci túto časť mierovej zmluvy obchádzali, čo využila nemecká delegácia.¹⁰ Žiadala splnenie záväzkov.¹¹ Snažili sa získať rovnoprávnosť zaobchádzania v zbrojení prostredníctvom odstránenia vojenských článkov Versaillskej mierovej zmluvy.¹² Nevysvetlili však, ako presne si tento krok predstavujú.¹³ Jediná krajina, ktorá vyhlasovala, že uložené ustanovenia splnila, bola Veľká Británia.¹⁴ Rozdielne chápanie oboch pojmov najlepšie odrážal prvý otvorený konflikt, pokus o voľbu predsedu konferencie. Francúzsko presadzovalo kandidatúru československého ministra zahraničia E. Beneša, Veľká Británia A. Hendersona.¹⁵ Beneš kandidovať nechcel, ale prejavil ochotu prijať ponúkaný úrad, ak bude zvolený jednohlasne. Proti kandidatúre jeho osoby sa ozývali najmä hlasy zástupcov Talianska a Nemecka.¹⁶ Navrhovali ako predsedu predstaviteľa niektorého neutrálneho štátu.

sile, bola v skutočnosti ilúziou. Ozbrojené sily mali zastaranú výzbroj, zlú organizáciu, slabú morálku. Teda v konečnom dôsledku zníženie výzbroje mohlo pomôcť modernizovať armádu. STEINER, ref. 4, s. 768.

⁹ Podrobnejšie: WEBSTER, Alan. Making Disarmament Work. The Implementation of Nations Covenant. In *Diplomacy and Statecraft*, 2005, ročník 13, č.3, s.551-69.

¹⁰ Nemeckej delegácii predsedal R. Nádolný (vyslanec v Ankare), zástupcom bol F. Welczek (vyslanec v Madride). Ďalšími členmi boli F. von Rheinlaben, R. von Weizsäcker (vyslanec v Oslo).

¹¹ Požiadavku na pokles úrovne zbrojenia Británia nazerala so sympatiami, ktoré vychádzali zo všeobecne panujúceho britského názoru na vojnu ovládaného pacifistickými myšlienkami.

¹² Potvrdzuje to najmä vyhlásenie nemeckého ministra vnútra Groenera pre Chicago Tribune, v ktorom vyhlásil, že hlavným cieľom Nemecka na konferencii bude docieľiť národnú bezpečnosť tým, že ostatné štáty odzbroja podľa tých istých metód, ktoré sami predložili Nemecku. AMZV, Politická správa (ďalej PS) Berlín, IV. Periodická správa z 6.1.1932.

¹³ Celá Versaillská zmluva podpísaná 28. júna 1919 bola rozdelená do 16 častí. Vojenské články tvorili piatu časť, pozostávajúcu z piatich podkapitol. Prvá sa zaoberala vojenskými klauzulami, nemeckou armádou, zbrojením, muníciou, vojenským výcvikom a opevneniami. Druhú tvorili námorné klauzuly, tretiu letecké. Štvrtá sa zaoberala spojeneckou kontrolou a piata záverečnými ustanoveniami. Podrobný pohľad na mierové rokovania vo Versailles pozri: FELDMAN, Gerald – BOEMEKE, Manfred – GLASER, Elisabeth. *The Treaty of Versailles*. Cambridge: University Press, 1998, 659 s.

¹⁴ Podľa dostupných dokumentov aj prác publikovaných Británia v období medzi rokmi 1924-29 zvýšila výdaje na obranu o 14%. Pre porovnanie v rovnakom období prekonala Francúzsko 1,7 násobne a Nemecko 5 násobne. KITCHING, ref. 2, s. 21.

¹⁵ Je zaujímavé, že ešte v máji 1931 MacDonald tvrdil, že s Hendersonom mal veľké problémy, lebo nedodržiaval inštrukcie svojej vlády, že je to muž pramálo inteligentný, a preto nemôže pripustiť, aby kandidoval na predsedu konferencie. AMZV, Sekcia II., kartón č.774. Pozri: CARLTON, Donad. MacDonald versus Henderson. *The Foreign Policy of the Second Labour Government*. Londýn: Humanities Press, 1970,239 s.

¹⁶ Protest talianskeho vyslanca v Londýne proti Benešovej kandidatúre pozri: Documents on British Foreign Policy (ďalej DBFP), II. series (ďalej ser.), volume 3 (ďalej vol.), č. 198. Protest nemeckého ministra zahraničia K. von Neurath pozri: DBFP, II.ser., vol.3, č.204. Stanovisko sovietskej diplomacie: AMZV, Sekcia II., kartón č. 176. V súvislosti s možnou kandidatúrou Beneša sovietske noviny ironizovali vernosť československého ministra francúzskym zásadám. Doslova napísali: „Je veľmi zaujímavým faktom disciplinovanosť československého delegáta a jeho vernosť smerniciam vodcu francúzskej delegácie. Rozumie sa samo sebou, že predsedom byť nemôže.“ AMZV, Sekcia II., kartón č. 176.

Zhoda nepanovala ani v spôsobe voľby.¹⁷ Situácia sa vyriešila až v roku 1931, predsedom konferencie bol zvolený britský kandidát A. Henderson, človek bez potrebného vplyvu v britskej vláde, keďže už nebol členom vládneho kabinetu.¹⁸

Krátko po otvorení konferencie, 5. februára, predložila francúzska delegácia ako prvá plán riešenia, hoci predtým súhlasila, že základom diskusií bude odzbrojovacia konvencia, na ktorej pracovala prípravná komisia predchádzajúcich šesť rokov. Autorom návrhu bol francúzsky premiér Tardieu. Navrhoval vytvoriť medzinárodné vojenské sily riadené Spoločnosťou národov, pod podmienkou, že tieto sily budú využité iba na obranu, napr. bombardéry, vojnové loďstvo mala v budúcnosti vlastníť len Spoločnosť národov. Súčasne navrhol, aby sa v prípade podpisu signatári zaviazali riešiť vzájomné spory arbitrážou.¹⁹ Prítomní zástupcovia sa podľa postoja k nemu rozdelili do troch skupín podľa toho, či projekt podporovali, odmietali, alebo zastávali neutrálne stanovisko. K prvej skupine patrila Malá dohoda a Poľsko. Hlavne parížske denníky vyzdvihovali Benešovu aktívnu podporu plánu. Osobitne článok v „L'Echo De Paris“ vnímal jeho snahu ako pokus o vytvorenie mostu medzi Veľkou Britániou a Francúzskom. Do druhej skupiny patrilo Taliansko a Nemecko. Neutrálnu pozíciu okrem Spojených štátov zastávala i Veľká Británia, ktorej stanovisko sa pokúšal zmeniť Beneš prostredníctvom rozhovoru o potrebe ústupkov v bezpečnosti, v záujme odzbrojenia.²⁰ Podobný krok sa ukázal ako neefektívny, keďže zvrátiť stanovisko Veľkej Británie nedokázal. Francúzska delegácia, ocitnúc sa v slepej uličke, prišla koncom februára s úpravou pôvodného plánu, ktorú znova podporili iba francúzski spojenci. Tardieuov plán tak odsúdili na zánik nielen návrhy ďalších strán, ale i Paríž samotný, ktorý keď zistil, že nenašiel dostatočnú oporu, prestal s jeho podporou. Zásadný prielom do zložitých diplomatických rokovaní priniesla zmena vlády v Nemecku.²¹ Prvým krokom novozvoleného nemeckého kabinetu bola diplomatická nóta odovzdaná 29. augusta francúzske-
mu veľvyslancovi v Berlíne, Francois-Poncetovi. Na jednej strane navrhovala dôvernú

¹⁷ Nočná schôdza Rady Spoločnosti národov v januári 1931 rozhodovala, či má Rada právo menovať predsedu konferencie alebo nie. Hlasovanie pomerom 13:1 dopadlo v prospech menovania. Prejednávanou alternatívou bol aj návrh na vytvorenie trojčlennej volebnej komisie, ktorá mala zvoliť predsedu. Jej vedúcim predstaviteľom mal byť československý minister zahraničia Edvard Beneš. AMZV, Sekcia II., kartón č.774; AMZV, Telegramy došlé č. 163/31 z 18. 3.1931.

¹⁸ Šesť mesiacov pred začatím konferencie v auguste 1931 padla v Spojenom kráľovstve vláda R. MacDonalda. V následných voľbách vládna strana utrpela porážku a došlo k vytvoreniu tzv. menšinovej národnej koalície s dominantným postavením konzervatívcov. Z pôvodného labouristického kabinetu si ministerské kreslá zachovali traja politici. Kreslo predsedu vlády ostalo v rukách MacDonalda. Henderson sa členom vlády nestal. Kabinet bol zredukovaný na minimum, 10 ľudí spolupracujúcich ako jednotlivci. Fungoval od 24. augusta 1931 do 7. júna 1935. Československý minister zahraničia Beneš hodnotil zloženie novej britskej vlády pre Prahu ako veľmi priaznivé. Podobnejšie informácie o hodnotení jednotlivých členov nového britského kabinetu pozri: AMZV, PS Londýn, č.23 z 6.11.1931. DAALDER, Hans: *The Cabinet Reform*. Stanford: University Press, 1964, s.60.

¹⁹ DEJMEK, Jindřich. *Nenaplnené naděje*. Praha:Karolinum,2003, s.206; TNA, CAB 24/228, C.P78/32 z 8.2. 1932.

²⁰ AMZV, PS Ženeva. Záznam rozhovoru Beneša a Simona z 11.2.1932.

²¹ Nemecké voľby do ríšskeho snemu ktoré sa uskutočnili 31. júla 1932 vyhrala NSDAP ziskom 37,8% hlasov, t. j. obsadila 230 kresiel. DBFP, II.ser., vol. 4, č.8.

nemecko-francúzske rozhovory o otázke rovnoprávnosti, na druhej žiadala nahradenie vojenských článkov mierovej zmluvy všeobecnou odzbrojovacou konvenciou, povolenie každoročného odvodu do ozbrojenej milície a možnosť disponovať zbraňami, zakázanými mierovou zmluvou.²² Požiadavky, ktorých predložením nadviazala Papenova vláda na predstavy svojho predchodcu, opäť zrovnoprávniť Nemecko s ostatnými krajinami. Záporná odpoveď Francúzska na memorandum neprekvapila, návrh neobsahoval žiadne bezpečnostné záruky.²³ Nemecko prekvapilo britské odmietnutie.²⁴ Konstantin von Neurath, minister zahraničných vecí Nemecka, odpovedal stiahnutím nemeckých zástupcov z rokovaní. Odmietol účasť delegácie na ďalších prácach konferencie, kým nebudú splnené nemecké požiadavky rovnoprávnosti. Oficiálne zdôvodnenie britský kabinet podal v podobe tzv. Simonovej nóty 18. októbra, ktorá oznamovala: „Otázka rovnosti v zbrani je nemiestna v samom začiatku jednaní. Nemecko nemá nárok na odstránenie piatej časti Versaillskej zmluvy. Piata časť stále platí a môže byť odstránená iba vzájomnou dohodou.“²⁵ Nemecký krok odsúdili iba slovné, pretože to bol práve britský kabinet, ktorý rozhodol o potrebe návratu nemeckej delegácie. Otázku návratu Nemecka na konferenciu mala prerokovať schôdza delegátov veľmocí v Londýne, ktorú sa snažil zvolať R. MacDonald. Tú sa nepodarilo zrealizovať. Jediné stretnutie, ktoré sa uskutočnilo bola schôdza francúzskeho a britského premiéra v Londýne. Oba štátnici sa snažili nájsť riešenie, vyhovujúce potrebám oboch krajín a súčasne akceptujúce nemeckú požiadavku rovnosti v zbrojení. Žiadne však nenašli.²⁶

Francúzke obavy z izolácie na konferencii v prípade neakceptovania nemeckej požiadavky, ako aj tlak Londýna, nútili Paríž vypracovať nový plán zohľadňujúci požiadavky Nemecka, ale podľa predstáv Francúzska.²⁷ Prvý podnet k riešeniu poskytol Beneš počas návštevy Paríža. Navrhol postupnú redukciu výzbroje v rámci jednotlivých kategórií za súčasného podpisu všeobecného paktu o neútočení a vzájomnej pomoci a zníženia nákladov na zbrojenie o 5-10%.²⁸ Francúzska strana akceptovala zásady načrtnutého

²² DBFP, II. ser., vol. 4, č.62; TNA, CAB 24/233, C.P. 305/32 z 15.9.1932.

²³ Francúzska odpoveď z 11.9.1932 odmietla akékoľvek separátne rokovania, rovnako ako nemecké tvrdenie o nedostatočných výsledkoch odzbrojovacej konferencie. Parížska vláda robila rozdiel medzi otázkou všeobecného odzbrojenia a nového nemeckého zbrojenia. Trvala na stanovisku, že mierové zmluvy majú trvalý charakter. DBFP, II.ser., vol.4, č. 84.

²⁴ Britská nóta z 15.9.1932 dala ostro najavo, že nepovažuje za vhodné násilne tlačiť otázku rovnoprávnosti do popredia. „Začínať v tejto chvíli ostrý politický spor musí byť pokladané za nemúdre so zreteľom na hospodárske problémy Nemecka a zvlášť nevhodné vzhľadom na úľavy, ktoré boli Nemecku ako veriteľovi poskytnuté. Odzbrojenie nemožno dosiahnuť tvrdošíjnými požiadavkami, ani odchodom z porád, ktoré majú byť zahájené. Možno ich dosiahnuť iba trpezlivým rokovaním medzi štátmi na konferencii zúčastnenými.“ AMZV, PS Berlín, III. Periodická správa z 5.10.1932; DBFP, II. ser., vol. 4, č.92.

²⁵ TNA, CAB 24/233, C.P. 305/32.15.9.1932.

²⁶ DBFP, II. ser., vol. 4, č.152, č. 153, č.154, č.156.

²⁷ Potrebu novej francúzskej iniciatívy podnecoval aj Léon Blum 4. októbra, obávajúc sa „if we do not put forward a plan for progressive and controlled disarmament, international public opinion will hold us responsible for the failure of the conference....German rearmament would drive us fatally to catastrophe.“ DAVIES, Thomas. *France and the World Disarmament Conference*. In *Diplomacy and Statecraft*, 2004, ročník 15, č.4, s.775.

²⁸ DEJMEK, Jindřich. E. Beneš. *Politická biografie českého demokrata*. Praha: Karolinum, 2006, s.538-9.

československého návrhu, ktoré sa stali základom tzv. konštrukčného plánu. Francúzsky projekt, rozširujúci pôvodné myšlienky, v prvej časti súhlasil s nemeckými nárokmi na určité druhy zbraní, limitovaným zbrojením spolu s vytvorením paktu o neútočení a vzájomnej pomoci. V druhej, tzv. politicko-bezpečnostnej, uvažoval o vytvorení troch tzv. koncentračných paktov. Širokého konzultatívneho s účasťou USA, Veľkej Británie; regionálneho v strednej Európe so záväzkom pomoci proti agresorovi a dohody o utvorení medzinárodných ozbrojených síl, o ktorých mala rozhodovať Spoločnosť národov.²⁹ V otázkach zbrojenia smeroval k vzniku jednotnej európskej armády s rovnakou výzbrojou, utvorením letectva pri Spoločnosti národov. V podstate umožňoval nahradiť vojenské články Versaillskej mierovej zmluvy, ale odmietal vyzbrojovanie.³⁰ Celá iniciatíva, či bude úspešná alebo nie, závisela od postoja Veľkej Británie, ktorý rýchlo schladil optimizmus Paríža. A ten bol mimoriadne pesimistický. Britský minister zahraničia J. Simon v parlamentnom prejave z 10. novembra uznal krok k uzmierneniu nemeckej požiadavky rovnosti, že uzavretie paktu o neútočení by na kontinente uvítali, ale „projekt chce od nášho štátu záväzky, ktoré sme už prevzali na základe Paktu Spoločnosti národov a Locarnskej zmluvy.“³¹ Akceptovali iba jednu vec, ktorú sa Francúzi snažili čo najviac ohraničiť, nemeckú rovnoprávnosť. O prednostiach plánu presviedčal britských štátnikov aj Beneš osobne, pri návšteve Londýna.³² Pri rozhovoroch s MacDonaldom a Simonom žiadal, aby sa rovnosť, bezpečnosť a odzbrojenie riešili spoločne. V prípade kladnej odpovede mala byť rovnosť daná Nemecku len po splnení istých podmienok. Po prvé, Nemecko malo vyhlásiť, že nepoužije násilie na zmenu niektorých mierových zmlúv a na riešenie politických problémov. Po druhé, rovnosť bude realizovaná po etapách a po tretie, splnenie predchádzajúcich dvoch bodov nebude znamenať žiadne vyzbrojovanie.³³ MacDonald súhlasil. Po Benešovom odchode z britskej metropoly, v duchu diskutovaných princípov, predložil 17. novembra na konferencii John Simon nový projekt. Jeho vyhlásenie predstavovalo kompromis medzi britským memorandom zo 16. septembra a jeho prejavom z 10. novembra. Uznal nemecké požiadavky a naznačil vieru, že Francúzsko sa pripojí k britskému postoju. Zásade „Gleichberechtigung“ navrhoval vyjsť v ústrety redukciou štátov už vyzbrojených, predovšetkým Francúzska. Zbrane, zakázané mierovou zmluvou, mali byť Nemecku v menšej miere povolené (napr. ľahké tanky), iné napr. (lietadlá) vôbec. Zabezpečenie bezpečnostnej otázky,

²⁹ DEJMEK, ref. 28, s. 539.

³⁰ AMZV, Telegramy došlé č. 512-16/32 z 29.10.1932. Plán na domácej scéne kritizoval najmä maršal Petain. Tardieu ho nazval „prielomom do hlavných princípov mierovej zmluvy Versaillskej a prvým krokom k revízii tejto zmluvy“. Bližšie: AMZV, PS Paríž, VI. Periodická správa z 24.1.1933. Beneš privítal návrh, hoci pri prejave v československom parlamente povedal: „ak budú mať odzbrojené štáty možnosť zbrojiť, povedie to k prípravám na vojnu.“ BENEŠ, Edvard. *Boj o mír a bezpečnost státu*. Praha: Orbis, 1934, s. 668-9.

³¹ AMZV, PS Londýn, č. 22 z 14.11.1932. Dodal však: „...s otvoreným uznaním nemeckého nároku na zásadu rovnoprávnosti, mohli by sa európske štáty zjednotiť v slávnostnom potvrdení, že sa za žiadnych okolností nepokúsia ktorýkoľvek budúci spor medzi sebou riešiť tým, že sa uchýlia k násiliu. Pri odzbrojení treba postupovať pomaly od jedného štádia k druhému, dôvera je vec, na ktorej najviac záleží.“ Bližšie: AMZV, PS Londýn, IV. Periodická správa z 9.2.1933; DBFP, II. ser., vol. 4, č. 170.

³² Beneš navštívil Londýn v dňoch 10.-13.11.1933, rokoval s premiérom MacDonaldom a ministrom Simonom. Z Veľkej Británie potom odletel do Ženevy na zasadanie konferencie.

³³ AMZV, PS Londýn. Rozhovor Beneša a MacDonalda z 12.11.1932.

požadovanej Francúzskom, videl John Simon iba v slovnom vyhlásení signatárov, že sa zrieknu všetkého násilia v medzinárodných vzťahoch.³⁴ Práve spojenie rovnoprávnosti a nedoriešenej bezpečnosti, v jadre plánu spolu s britskou neochotou k ďalším záväzkom, odsúdili návrh k zániku. Neúspech britského návrhu motivoval londýnskych diplomatov k väčšiemu úsiliu dosiahnuť návrat nemeckej delegácie za rokovací stôl. Z tohto dôvodu londýnski diplomati iniciovali začiatkom novembra stretnutie zástupcov piatich vlád: Veľkej Británie, Talianska, Francúzska, Nemecka a USA v Ženeve, kde spoločne rokovali o požiadavkách Nemecka. Dospeli k záveru, že je potrebné, aby Nemecku a ostatným zmluvne odzbrojeným štátom bola umožnená rovnoprávnosť, avšak bez ohrozenia bezpečnosti ostatných národov.³⁵ Túto zásadu potom odrážalo záverečné memorandum, sľubujúce v budúcnosti nahradiť vojenské články Versaillskej zmluvy všeobecnou odzbrojovacou konvenciou. Jednoznačnú odpoveď na otázku, či má alebo nemá Nemecko právo zbrojiť, nedávalo, keďže otázku zbrojenia naďalej spájalo s otázkou bezpečnosti. Vyhlásenie v dokumente obsiahnuté považovala nemecká delegácia za podklad, na základe ktorého sa mohli znova pripojiť k prácam na konferencii. Hoci deklaráciou dosiahli úspech, nátlakom bez ústupu, domáca politická scéna nebola veľmi nadšená. Pre francúzsku autoritu znamenala deklarácia citelné oslabenie vlastnej pozície. Súhlasila s nemeckou požiadavkou rovnoprávnosti ako základom pre obnovenie rokovaní.³⁶

Beneš v podstate s deklaráciou súhlasil pod podmienkou, že odzbrojeným štátom sa nedostane plná rovnoprávnosť vo všetkých smeroch ihneď.³⁷

³⁴ DBFP, II.ser., vol. 4, č.183.

³⁵ DBFP, II. ser., vol. 4, č.206 až 220.

³⁶ Zahraniční politika 1932, s. 80.

³⁷ DEÁK – BYSTRICKÝ, ref. 2, s.158. V tejto súvislosti sa obával jednej veci, dopadu politiky veľmoci na Československo. Bližšou spolupracou chcel znemožniť expanziu v Európe. Snažil sa nájsť systém znižujúci závislosť malých krajín na politike veľmoci a zároveň umožňujúci aktívnejšiu politiku menších štátov, ktorý by bol neskôršie prístupný ďalším štátom strednej Európy, napr. Rakúsku. Na tomto podklade inicioval vznik Organizačného štatútu Malej dohody. Mala vzniknúť akási nadnárodná jednotka. V prvej fáze malo dôjsť ku koordinácii zahraničnej politiky a zmene dvojstranných zmlúv na trojstranné. Ďalej malo nasledovať zjednotenie výzbroje vojsk, prehĺbenie ekonomickej spolupráce. KLIMEK, Antonín -KUBU, Eduard. Československá zahraničná politika 1918-38. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1995, s. 68. Cieľ chcel dosiahnuť najmä cez článok šesť, ktorý obsahoval ustanovenia o jednohlasnom súhlase všetkých troch signatárskych štátov s ľubovoľnou zmluvou, ktorú by ktorýkoľvek člen Malej dohody chcel v budúcnosti podpísať. Článok 6 hovoril: „Akákoľvek politická zmluva každého štátu Malej dohody, akýkoľvek jednostranný akt, ktorý by menil súčasné politické postavenie jedného zo štátov Malej dohody voči niektorému tretiemu štátu, ako i každá hospodárska zmluva s dôležitými politickými dôsledkami, bude v budúcnosti potrebovať jednomyselný súhlas Rady Malej dohody.“ Zahraniční politika 1933,s. 222. Plné znenie štatútu vo francúzskom jazyku: Documents on International affairs 1933. Oxford: University Press, 1934, s. 415-18. Súčasťou podpísanej dohody bola aj snaha o užšiu vzájomnú hospodársku spoluprácu. Na jej podporu vznikol v roku 1934 samostatný orgán Hospodárska rada. Podľa vypracovaného štatútu pod právomocí Hospodárskej rady patrilo okrem vypracovania návrhov na uľahčenie vzájomnej výmeny tovarov aj otázky týkajúce sa vzťahov tretích štátov medzi sebou pokiaľ by mali dôležitý vplyv na hospodársky život niektorého alebo všetkých štátov Malej dohody. Rovnako tak aj otázky týkajúce sa vzťahov

V čase medzi vyhlásením prestávky v rokovaníach a obnovením prác dochádza k zmene vlády vo Francúzsku aj Nemecku. Herriotov kabinet podal demisiu a jeho nástupcom sa stal Edouard Daladier. V Nemecku sa novým kancelárom stal 30. januára 1933 Adolf Hitler.³⁸ Hoci výmena vlády v Berlíne spočiatku nenaznačovala väčšiu zmenu zahraničnej politiky, jeho príchodom nastala nová etapa. Uzavreté medzinárodné dohody začali postupne strácať význam i hodnotu. Československá diplomacia v novom kancelárovi videla potenciálnu hrozbu, a preto sa snažila viac spolupracovať s Francúzskom a neskôr so Sovietskym zväzom.³⁹ Downing Street spočiatku vnímala Hitlera ako zdroj ťažkostí.⁴⁰ Podobný názor zastávala aj britská verejná mienka. Bol to dôležitý faktor v zahraničnej politike. Tento element na začiatku 30. rokov 20. storočia volal po neutralite v konfliktoch, napr. po udalostiach v Sovietskom zväze, protizhídovských opatreniach v Nemecku.⁴¹ Britské vládne kruhy v súvislosti s udalosťami v Nemecku si uvedomo-

jedného alebo všetkých štátov Malej dohody k jednému alebo k viacerým štátom, pokiaľ by tieto vzťahy mohli byť závažnou prekážkou hospodárskeho zblíženia krajín Malej dohody. Bližšie: AAV, Osobný fond Kamil Krofta, kartón č.11. Práve hospodárska oblasť bola najzraniteľnejším miestom zoskupenia. Československo nebolo schopné odoberať poľnohospodárske produkty svojich spojencov a poskytovať im stále nové úvery, ktoré boli málokedy splatené. Z tohto pohľadu hospodárska spolupráca predstavovala zbožné želanie, keďže kompatibilita ekonomík bola malá. KLÍMEK, Antonín. Velké dějiny zemi Koruny české. XIV. díl. Praha: Paseka, 2002, s.206. Porovnaj: WANDYCYZ, Piotr. The Foreign policy of Edvard Beneš 1918-38. In A History of the Czechoslovak republic 1918-48. Princeton: University Press, 1973, s. 227. V máji roku 1936 nechalo ministerstvo zahraničia vypracovať pre vládu správu o prenikaní nemeckého vplyvu do Juhoslávie. V dokumente vyslovene žiadalo, aby sa urýchlene zvýšil dovoz tovarov zo štátov Malej dohody do Československa. Zatiaľ sa malo tovarmi, ktoré sa dali odobrať ihneď, napr. hydina, vajca, bravčové, ryby atď. Proti takémuto postupu sa rozhodne postavilo československé ministerstvo poľnohospodárstva, ktoré navrhovaný postup odmietlo. SLÁDEK, Zdeněk. Malá dohoda 1918-38. Praha: Karolinum, 2000, s.215. Spojením oboch prvkov, politickej a hospodárskej, sa československá diplomacia snažila o vytvorenie „piatej veľmoci“ pri zachovaní suverenity jednotlivých signatárov. BYSTRICKÝ, Valerián. Pokus o politické a hospodárske upevnenie Malej dohody. In Slovanské štúdie, 1977, ročník 18, č.1, s. 156. Integrácia sledovaná zreorganizovaním Malej dohody nebola dosiahnutá. Hospodárske záujmy, ktoré mali byť základným kameňom ďalšej spolupráce, sa nepodarilo zladiť. Rozdielne hospodárske záujmy členov Malej dohody sa plne prejavili v období po podpise novej zmluvy. Zmenenú situáciu najlepšie vystihol francúzsky minister Pierre Flandin slovami, že „každý člen Malej dohody mal najlepšie vzťahy k úhlavnému nepriateľovi svojich partnerov.“ SLÁDEK, Zdeněk. Malá Dohoda 1918-38. Praha: Karolinum, 2000, s.10. Reorganizácia Malej dohody vyvolala odozvu v európskych krajinách. Francúzska politika ako jediná podpis podporila. Veľká Británia podpis vnímala ako pokus Malej dohody oslobodiť sa z područia Francúzska. Záporne, okrem Nemecka, reagovalo Taliansko. Rím ho označil za „hrubé ohrozenie mieru...mieriace nielen na Maďarsko, ale aj na Taliansko, ktoré sa stavia v záujme mieru za požiadavku revízie.“ DEJMEK, ref. 28, s. 552; AMZV, PS Berlín, č. 24 z 27.2.1933.

³⁸ Podrobnejšie: KLÍMEK, Antonín. Nástup Hitlera k moci. Praha: Havran, 2003, 200s ; BESSEL, Robert. The Nazi Capture of Power. In Journal of Contemporary History, 2004, ročník 39, č.2, s.169-188; DBFP, II. ser., vol. 4, č.231.

³⁹ DEJMEK, Jindřich. Nacistická třetí říše a československá diplomacie 1933-38. In Moderní dějiny, 1997, ročník 5, č.1, s.126-128.

⁴⁰ AMZV, PS Londýn, č.1 z 6.2.1933.

⁴¹ Ide o zatknutie niekoľkých inžinierov firmy Metropolitan Vickers, obvinených zo sabotáže

vali, že pasivita na pevnine môže viesť k strate mocenského postavenia štátu rovnako ako priveľká aktivita. Zvolili, podobne ako v prípade Talianska, vyčkávaciu pozíciu.⁴²

Druhého februára 1933 znova začali rokovania v Ženeve, bez výraznejšieho pokroku. Okruh problémov sa neustále rozširoval, i keď dominantným problémom zostávala otázka bezpečnosti. Predovšetkým vo Francúzsku viedla táto otázka k rozporom medzi armádnym velením a vládou, ktoré odmietalo zníženie výzbroje a kritizovalo ústupky Daladierovej vlády, pretože krajina mala len jednu výhodu. V oblasti vojenskej. Z tohto dôvodu odmietal generálny štáb odzbrojiť jediného vojaka. Britská delegácia naďalej trvala na názore, že odzbrojenie je nezávislé od utvorenia systému bezpečnosti. Nezmieriteľné postoje Nemecka a Francúzska sabotovali každé navrhnuté riešenie. Situáciu sa snažil prostredníctvom súkromných rozhovorov riešiť aj MacDonald, ktorý osobne pricestoval do Ženevy. Parížska delegácia videla jedinou možnosť odzbrojenia v zákaze nemeckej armády, redukcii výzbroje a vzdušných síl. Nemecká delegácia zastávala názor, že konferencia pomáha Francúzsku zvyšovať bezpečnostné požiadavky. Predstavitel československej diplomacie, Beneš, navrhol počas stretnutia s britským premiérom tri možnosti. Odročiť konferenciu, uzavrieť zúženú konvenciu na upokojenie Berlína a Ríma, alebo uzavrieť konvenciu bez ohľadu na Nemecko. Beneš uprednostňoval poslednú možnosť. MacDonald najprv váhal medzi dvoma alternatívami. Dohodou alebo zlyhaním konferencie. Bol naklonený uzavretiu konvencie, pretože podľa jeho vlastných slov nemalo „Československo čo stratiť, ale Veľká Británia áno. V týchto krajinách má svoje investície.“⁴³

Prišiel s treťou alternatívou. Vlastným plánom, ktorý predložil 16. marca.⁴⁴ Obsahovo išlo o syntézu predchádzajúcich návrhov, zloženú z dvoch častí: bezpečnosti a odzbrojenia. Bezpečnostná časť obsahovala procedúry, ktoré by vstúpili do platnosti pri porušení zásad Briand-Kelloggovho paktu, podľa ktorého bola vojna postavená mimo zákon. Pri

sovietskeho hospodárstva. Sovietska strana odmietla obžalovaných prepustiť, nepovolila ani príchod britských obhajcov. Londýn reagoval odvolaním veľvyslanca z Moskvy, pričom britský diplomatický zástupca v Moskve pôsobil iba od začiatku roku 1933. Dovtedy britské záujmy zastupoval chargé d'affaires. Britská strana prerušila rokovania o obchodnej zmluve a prijala zákon umožňujúci zastaviť dovoz sovietskeho tovaru do Veľkej Británie. Uskutočnené kroky donútili Moskvu ustúpiť, dvoch odsúdených prepustila a zvyšok vypovedala z krajiny. Až potom obnovila Veľká Británia rokovania o obchodnej zmluve, ktorá bola podpísaná 12. februára 1934. Podrobnejšie: MAJSKIJ, Ivan. Chamberlain a tí druhí. Bratislava: Veda, 1964, s.33; AMZV, PS Londýn, č.7 z 5.4.1933; NEILSON, Keith. Britain, Soviet Russia and the Collapse of Versailles Order 1919-39. Cambridge: University Press, 2006, s.78-80; TNA, CAB 24/239, C. P. 78/33 z 21.3.1933.

⁴² DEJMEK, ref. 19, s.213-19.

⁴³ AMZV, Kroftov archív, kartón č.13. Porovnaj: DBFP, II.ser., vol. 4, Appendix IV.

⁴⁴ CARR, Edward. International Relations Between Two Wars 1919-39. Londýn: Macmillan, 1947, s. 211. Úvodný prejav trval hodinu a dvadsať minút. Predstavil ťažkosti s ktorými sa konferencia stretávala. Doslova: „The disarmament nation wanted justice and freedom. The armed nations must be prepared to take their contribution in disarmament. The disarmed nation must be prepared to make their contribution in helping to establish confidence, goodwill, security and mutual understanding. Nothing worth doing could be done unless both sides were ready to make their characteristics and different contribution.“ KITCHING, ref. 6, s.131; Documents on International Affairs 1933. Oxford: University Press, 1934, s. 144-151; DBFP, II. ser., vol. 4, Appendix 4; TNA, CAB 24/239, C. P. 74/33.

hroziacom vojnovom konflikte mala byť zvolaná konferencia signatárskych štátov, najmenej piatich, z ktorých jedna musela byť veľmocou. Výsledok dosiahnutý delegátmi by museli na takejto konferencii odsúhlasiť všetky veľmoci a väčšina zástupcov vlád. V prípade konkrétneho porušenia, konkrétnym štátom, definovať zodpovednú stranu, teda agresora. Postup po označení protivníka neuvádzal. Druhá časť prvýkrát presne určovala jednotlivým štátom rozsah pozemnej, námornej a leteckej armády, odvodené od počtu obyvateľstva jednotlivých krajín a dĺžky hraníc. Každý krajine presne vymedzoval rozsah kontinentálnej pozemnej armády. Pre Československo stotisíc, pre Taliansko a Sovietsky zväz päťstotisíc, pre Nemecko a Francúzsko zhodne dvestotisíc mužov. Rozsah koloniálnej armády rátať oddelene. Paríž taktó návrh prideliť ďalších dvestotisíc mužov, čo spoločne s kontinentálnymi jednotkami predstavovalo armádu o sile štyristotisíc mužov. Taliansku priznal navyše iba päťdesiatstisíc mužov. Vojsko Spojeného kráľovstva nebolo uvedené. Časť o námornom zbrojení odkazovala na dve predchádzajúce konferencie. Washingtonskú a Londýnsku.⁴⁵ Hoci letecké bombardovanie zakazoval, povoľoval výnimku v podobe tzv. policajných zásahov vo vzdialených krajinách, predovšetkým kolóniách. Zákaz mal platiť dovtedy, kým odzbrojovacia komisia nepripravi konkrétnu schému zakazujúcu vojenské letectvo a súčasne vytvárajúcu efektívny dohľad nad civilným letectvom. Dovtedy umožňoval vlastniť jednotlivým krajinám určité množstvo lietadiel, napr. Veľká Británia, Taliansko, USA mali mať každá päťsto kusov, ČSR dvesto. Nemecku a ostatným odzbrojeným krajinám, ktoré nemali právo letecké sily stavať alebo vlastniť, vrátane vzducholodí, zakazoval. Dodržiavanie záväzkov mala sledovať kontrolná komisia počas trvania účinnosti zmluvy päť rokov. Zápalné, chemické a biologické zbrane boli zakázané. Rovnoprávnosť navrhoval po etapách, smerom dole, znižovaním výzbroje ozbrojených.⁴⁶ MacDonald osobne, videl prínos plánu v spojení francúzskej tézy bezpečnosti s nemeckou požiadavkou rovnoprávnosti.⁴⁷ Prvotné reakcie na návrh, povedané slovami diplomatov, neboli negatívne. Bohužiaľ, predstavovali len prvý dojem. Skutočnú reakciu ukázala diskusia rozoberajúca britský návrh medzi 24 a 27. marcom. Francúzska vláda plán akceptovala s pripomienkami. V prvej časti požadovala presnejšie formulovať záruky bezpečnosti,

⁴⁵ Washingtonská konferencia sa konala od 12.11.1921 do 6.2.1922. Prejednávala otázky námorného zbrojenia a vzťahov v Tichom oceáne. Zúčastnili sa jej Belgicko, Holandsko, Čína, Holandsko, Portugalsko, Francúzsko, USA, Taliansko, Veľká Británia a Japonsko a samostatne i tri britské domíniá. Tu bola podpísaná dohoda o námornom zbrojení medzi Britániou, USA, Japonskom, Francúzskom Talianskom. Určila vzájomný pomer námorných síl v Pacifiku v pomere 5:5:3:1, 75:1.75. Bližšie pozri: GOLDSTEIN, Erik – MAUERER, John. *The Washington Conference 1921-22*. Londýn: Frank Cass Press, 1994, 319s. Londýnska konferencia sa konala 21.1. až 22.4.1930 za účasti Veľkej Británie, USA, Japonska, Francúzska a Talianska. Upravovala a dopĺňovala závery prijaté Washingtonskou konferenciou. Bližšie: KITCHING, ref. 2, s. 46-58 ; s.120-126; DBFP, II. ser., vol. 1, Appendix I.

⁴⁶ Zahraniční politika 1933,s.301-304. Bližšie: Archív Poslaneckej snemovne Praha, Zahraničný výbor č.46 z 31.10.1933. KITCHING, ref. 6, s.130-157. *Documents on International Affairs 1933*. Oxford: University Press, 1934, s.151-190.

⁴⁷ Labour party plán odmietla a vyjadrila k celkovému zneniu kritiku, keďže podľa názoru strany neposkytoval ani odzbrojenie ani bezpečnosť. Najlepšie to vyjadril Churchill na stretnutí 23. marca: „Thank God for the French Army.“ CONNELL, John. *The Office*. Londýn: St Martins Press, 1970, s.139.

presnú definíciu agresora.⁴⁸ V časti o odzbrojení sa domáhali zavedenia účinnejšej medzinárodnej kontroly. Nemecká delegácia na čele s Národným sa pýtala: „Kde je tu rovnoprávnosť? Sila vojsk nezodpovedá bezpečnosti. Nemecko by sa vystavilo presile Francúzska a jeho spojencov. Silu treba stanoviť podľa potrieb národnej bezpečnosti a s ohľadom na geografickú polohu Nemecka.“⁴⁹ De facto umožniť Nemecku legálne zbroidiť. Diskusie priniesli mnoho kritických podnetov, opravných návrhov, z ktorých každý bol neprijateľný ďalšiemu štátu.⁵⁰

Henderson musel v júli skonštatovať, že postoje veľmocí k hlavným otázkam plánu sa nezhodovali. Hlavne v spôsoboch akými mala byť uskutočňovaná kontrola, na akú dlhú dobu má byť konvencia uzavretá, ktoré z ťažkých zbraní budú povolené. Ďalším problémom bola definícia agresora, námorné a vojenské letectvo, veľkosť tankov, koloniálnej armády a sankciách. Pre nedostatok iných možností rozhovory stagnovali a neostávalo nič iné ako znovu odročiť konferenciu do jesene 1933.⁵¹ Predseda konferencie sa rozhodol využiť letnú prestávku na cestu po európskych hlavných mestách. Pomocou rokovaní chcel preklenúť rozdielne postoje veľmocí. Cestu začal v Paríži, odkiaľ pokračoval do Ríma, Berlína a Prahy. Paríž predložil dodatočné požiadavky do britského plánu, Berlín trval na predchádzajúcich stanoviskách. Na konci cesty Henderson dospel k záveru, že rozpory medzi veľmocami sú zásadného charakteru a zlepšenia budú možné iba pomocou otvorených rokovaní medzi francúzskou a nemeckou vládou, bez ktorých nebude možné ďalšie napredovanie konferencie.⁵²

Britská diplomacia sa problém odzbrojenia okrem MacDonaldovho plánu pokúšala riešiť aj cestou premiéra do Ríma na rokovanie s Mussolinim o jeho návrhu na spoluprácu

⁴⁸ Anthony Eden o definícii agresora vyhlásil: „V skutočnosti nemožno vopred predvídať všetky možnosti, aby Spoločnosť Národov s určitou mohla označiť zodpovednosť v ozbrojenom konflikte.“ SCHMIDT, Paul. Štatista na diplomatickej scéne. Brno: Epoque, 1969, s.159.

⁴⁹ AMZV, PS Berlín, II. Periodická správa z 3.7.1933.

⁵⁰ Takúto situáciu predvídala Beneš v telegrame, kde písal: „Bude podrobený kritike a z diskusie vstane mnoho opravných návrhov, z ktorých každý bude neprijateľný druhému táboru, rozprava bude rozdeľovať, nie zblížovať. Bolo by chybou myslieť si, že takouto syntézou záujmov a názorov hlavných činiteľov konferencie by mohol byť prijatý.“ AMZV, Telegramy došlé č.201-204/33 z 20.3.1933. Avšak v telegrame zároveň písal, že plán ako taký nie je zlý a žeby bolo chybou stavať sa proti nemu Československá diplomacia kriticky hodnotila z návrhu predovšetkým spôsob kontroly, ktorý bol hlavným nedostatkom, nakoľko návrh predvídala iba obmedzenie kvalitatívne a nie kvantitatívne. Táto skutočnosť by Berlínu umožnila zaobstarať si v rámci povolených limitov pozemný materiál v neobmedzenom množstve. Okrem toho bolo otáznne, čo urobí kontrolná komisia ak odhalí nejaké zlyhanie dohody. Ďalší nedostatok videli v tom, že do kategórie vojenského materiálu nebola zahrnutá výroba zbraní. AAV, Benešov archív, kartón č.124.

⁵¹ AAV, Benešov archív, kartón č.124. Proti odročeniu konferencie z 27.6.1933 protestoval iba Národný, inak panoval jednohlasný súhlas, ktorý ho označil za „pohreb prvej triedy.“

⁵² Gilbert, Martin. A History of the Twentieth Century. 1933-51. Londýn: W. Morrow Press, 1998, s. 9; DBFP, II. ser., vol. 5, č.251.

štyroch veľmocí.⁵³ Beneš varoval britského premiéra pred podobnou kooperáciou.⁵⁴ Britská verejnosť nebola cestou ministerského predsedu nadšená. „The Times“ napísali: „Úspech alebo neúspech bude závisieť na tom, ako ďaleko v praxi sa dokážu vlády Londýna, Paríža, Ríma a Berlína pozeráť na aktuálne problémy zo spoločného hľadiska.“ Daily Mail sa obával, že rokovania sú novým pokusom o „podkopanie autority Spoločnosti národov a nahradenie samozvanou juntou štyroch štátov.“⁵⁵

Krátko po prúde MacDonalda do Ríma si britskí zástupcovia vypočuli od Mussoliniho návrh „paktu štyroch“, obsahujúceho štyri základné body.⁵⁶ Prvý zaväzoval Taliansko, Nemecko, Spojené kráľovstvo a Francúzsko k politickej spolupráci v záujme mieru. V podstate žiadal štyri veľmoci zaviazat sa spoločne rozhodovať o európskej politike tak, aby ostatné štáty ich rozhodnutie prijali. Druhý bod navrhoval revíziu mierových zmlúv tam, kde by rozpory mohli prerásť do konfliktu medzi štátmi. Týmto bodom sa snažil oslabiť postavenie Francúzska nepriamo prostredníctvom územných zmien krajín Malej dohody a Poľska. Tretí bod umožňoval nemeckú rovnoprávnosť v zbrojení, ak by sa k nej Nemecko zaviazalo po dohode s veľmocami, postupne. Rovnakú mieru rovnoprávnosti by potom dostalo Maďarsko, Rakúsko a Bulharsko. Posledný bod zaväzoval signatárske krajiny spoločne postupovať v európskych i mimoeurópskych otázkach. V podstate navrhoval riešiť problémy mimo rámec Spoločnosti národov a diktovať prostredníctvom dohody veľmocí rozhodnutia menším krajinám. Dobu trvania navrhoval na desať rokov.⁵⁷ S ohľadom na vývoj situácie na konferencii, v prípade zlyhania a pri súčasnom podpise dohody, štyri signatárske krajiny by rozhodovali o nemeckom zbrojení. MacDonald a Simon uvítali prvé tri body ako základ rokovania, pri štvrtom však váhali.⁵⁸ Quai d'Orsay, Daladier a Boncour vzniesli niekoľko otázok: Nebude tento pakt v protiklade k Spoločnosti národov? Pýtali sa britskej strany, čo sa stane ak Beneš ani Beck nebudú súhlasiť. Nechceli zaujať stanovisko bez dôkladnej analýzy a diskusie so svojimi spojencami. Prisľúbili len bližšie štúdium predložených návrhov.⁵⁹ Malí spojenci, Malá dohoda a Poľsko, zaujali najkritickejší postoj. Prostredníctvom rozsiahlej

⁵³ Talianska iniciatíva vychádzala z predstavy, že Spoločnosť národov predstavuje akúsi predĺženú ruku francúzskej politiky. Malé štáty podľa názoru talianskeho premiéra boli prekážkou dohody veľmocí a z toho dôvodu príčinou medzinárodného napätia. Prvé verejné vystúpenie naznačujúce tento druh iniciatívy urobil Mussolini počas svojho prejavu v Turíne 23.10.1932. Documents on International Affairs 1933. Oxford: University Press, 1934, s.236.

⁵⁴ AMZV, Kroftov archív, kartón č.3. Rozhovor Beneša s J. Simonom a R. MacDonaldom sa uskutočnil 17.3.1933. Hlavnou témou diskusie bola talianska politika, otázka Rakúska a politika Malej dohody. DBFP, II.ser., vol. 5, č.43. Nedôveru Beneša potvrdzovala aj správa britského zástupcu v Ženeve. V správe nadriadenému napísal: „Mr. Benes is deeply disturbed.“ DBFP, II. ser., vol. 5, č.53; DEÁK, Ladislav. Pakt štyroch veľmocí. Predohra k Mnichovu. In Historický časopis, 1972, ročník 20, č.3, s.333-362.

⁵⁵ AMZV, PS Londýn, č.3 z 21.3.1933.

⁵⁶ Celé znenie návrhu: „Political Agreement of Understanding and Co-operation between the Four Western Powers.“ DBFP, II. ser., vol. 5, č.45.

⁵⁷ Zahraniční politika 1933, s. 396. Benešovo zhodnotenie talianskej politiky pozri: Stenoprotokoly, Národní shromáždění republiky Československé 1929-35, Poslanecká sněmovna, 263 schůzka z 25. 4.1933.

⁵⁸ V podstate sa na stretnutí dohodli, že J. Simon prerobí text dohody a predloží ho Mussolinimu. DBFP, II. ser., vol. 5, č.44.

⁵⁹ AMZV, Telegramy došlé č.224/33 z 22.3 1933; AMZV, Kroftov archív, kartón č.13. Doslova

diplomatickej činnosti sa snažili presvedčiť veľmoci, aby rozhodovali iba o vlastných rozporoch. O riešení problémov menších štátov nemali rozhodovať.⁶⁰ Britskí poslanci rovnako neboli návrhom nadšený. Nepresvedčilo ich ani marcové vystúpenie premiéra v parlamente o výhodách navrhovaného plánu.⁶¹ Síce pochválili MacDonalda za prejavenu dobrú vôľu, ale zároveň mu vyčítali, že môže Spojené kráľovstvo vtiahnuť do kontinentálnych sporov, a o to britská politika nemala záujem. Najväčšiu výčitku adresovali vnútornej politike, ktorej sa mal McDonald venovať viac ako „celosvetovému spasiteľstvu.“⁶² Winston Churchill reagoval na celú vec s humorom jemu vlastným. Mussoliniho prirovnal k pápežovi, ktorý prijímal cisára v Canosse, predsedu vlády k Donovi Quichotovi a Johna Simona k Sanchovi Panzovi.⁶³ Negatívne stanovisko k návrhu vyjadrila československá diplomacia prostredníctvom vyslanca v Londýne. Britského premiéra upozorňoval na pobúrenie v krajinách, ktorých sa revizionistická akcia dotýkala. Naznačil to najmä otázkou, či aj Taliani pôjdu príkladom a vrátia Nemecku kolónie.⁶⁴ Beneš vo verejných vystúpeniach dával najavo rozhodný postoj. Zdôraznil, že Československo bude brániť dodržiavanie mierových zmlúv, zvlášť ak pôjde o jednostrannú snahu o ich zmenu. Odmietol rozhodovanie o územných otázkach tretích štátov na kontinente veľmocenskou arbitrážou.⁶⁵ Britský kabinet nakoniec prijal taliansky návrh, avšak v pozmenenej podobe, nakoľko si uvedomoval, že bez podpory Paríža nepresadí jeho prijatie.⁶⁶ Držali sa zásady, že zmluvy sa majú dodržiavať, ale nesmú byť prekážkou tam v Európe, kde si to vyžaduje situácia. Inými slovami: každá zmluva je posvätná, ale nie je večná. Mussoliniho iniciatívu v Británii napadla aj cesta rumunského ministra zahraničia Titulesca do Londýna, vtedajšieho hovorcu Malej dohody.⁶⁷ Úspech diplomacie malých štátov vo Veľkej Británii potvrdila predovšetkým

podľa britského záznamu Daladier povedal: „...it would be disloyal for France to commit herself without previous consultation with these countries“ DBFP, II. ser., vol. 5, č.46.

⁶⁰ Oficiálne komuniké Malej Dohody z 23.3.1933 na francúzsku verejnosť silne zapôsobilo. Až po tomto dátume sa francúzske noviny otvorene rozpisali, čo si o pakte myslia, napr. *Le Temps* napísal, že zásadami ktoré Malá dohoda uplatnila, je možné zavrieť dvere všetkým pokusom vnútri menším štátom postavenie podradné. AMZV, PS Paríž, č.25 z 29.3.1933. Konkrétnu formuláciu komuniké pozri: *Documents on International Affairs 1933*. Oxford: University Press, 1934, s.252; DBFP, II.ser., vol. 5, č.54.

⁶¹ Podrobnejšie: *Documents on International Affairs 1933*. Oxford: University Press, 1934, s. 250-51.

⁶² AMZV, PS Londýn, č.5 z 29.3.1933.

⁶³ Myslí sa cesta do Canossy pri bojoch o investitúru v 12. storočí. Hlavnými osobnosťami boli nemecký cisár Henrich IV. a pápež Gregor VII. Pozri: AMZV, PS Londýn, č.4 z 27.3.1933.

⁶⁴ AMZV, PS Londýn, č.5 z 29.3.1933.

⁶⁵ Doslova: „Usilujeme o to, aby sa nemohli vrátiť časy predvojnové, kedy menšie stredoeurópske a balkánske štáty boli objektom politiky veľmocí. Nepravíme si, aby po páde ideí Mitteleuropy vznikli v strednej Európe nové podobné koncepcie zo strany iných veľmocí, alebo aby sa vracali koncepcie staré...Budeme sa proti nim brániť všetkými silami.“*Stenoprotokoly, Národní shromáždění republiky Československé 1929-35, Poslanecká sněmovna*, 263 schôdza 25.4.1933.

⁶⁶ Britský návrh z 1.4. pozri: *Zahraničná politika 1933*, s. 397-98; DBFP, II. ser., vol. 5, č.66; AMZV, Telegramy došlé č.269/33 z 4.4.1933.

⁶⁷ Otvorene MacDonalddovi povedal: „Malá dohoda nechce mať nič s vašim zjednaním rímskym. Domnievate sa, že pripravujete európsky mier, ale zatiaľ celkom určite chystáte vojnu.“ AMZV, PS Londýn, č.8 z 8.4.1933.

parlamentná diskusia o stanovisku k „paktu štyroch“ a situácii v Nemecku. Rečníci C. Attlee a W. Churchill síce v zásade uznali možnosť revízie mierových zmlúv, ale pod podmienkou, že práva malých národov nebudú dotknuté. Vyjadrili obavy zo zrovnoprávnenia Nemecka.⁶⁸ Reakcia Paríža odrážala situáciu. Podľa analýzy ministerstva zahraničia malo Francúzsko dve možnosti. Prijat' plán a udržať dobré vzťahy s Veľkou Britániou, alebo odmietnuť a stratiť britské priateľstvo. V prípade súhlasu by sa v podstate vzdalo malých spojencov, čo by viedlo k rozpadu francúzskeho spojeneckého bloku a ohrozilo povojnové usporiadanie. Napokon síce vyjadrili súhlas s projektom talianskeho premiéra, avšak s množstvom obmedzujúcich podmienok z 10. apríla 1933. Súbežne prebiehali rokovania vedené francúzskym ministrom zahraničia s predstaviteľmi Malej dohody, ktoré vyvrcholili vyhlásením Quai d' Orsay, že podpisom „paktu štyroch“ nenarušia záväzky k štátom Malej dohody.⁶⁹ S ohľadom na uvedené uistenia, ktorých sa Malej dohode dostalo, výhrady z marca stiahla.⁷⁰ Po ďalších výmenách návrhov a protinávrhov, keď sa zdalo, že všetky trecie plochy boli odstránené, sporné pasáže sa vynechali, čo ubralo na konkrétnosti konečného textu.⁷¹ Dohoda dostala konečnú podobu. Pakt bol parafovaný 7. júna a podpísaný 15. júla 1933. Z pôvodného návrhu zostala len zmluva o spolupráci na zachovaní mieru. Ratifikácia sa napriek tomu uskutočnila v dvoch krajinách, ktoré mali najväčší záujem na jej podpise v Taliansku a Nemecku. Francúzsko, rovnako ako Veľká Británia, ratifikačný proces neuskutočnilo.⁷² Celkové hodnotenie paktu nie je priaznivé, nesplnil cieľ svojho tvorca. Nestal sa aktívnym nástrojom medzinárodnej politiky, povestným jazyčkom na váhach.

Po neúspechu talianskej iniciatívy sa cieľom britskej diplomacie, viac ako kedykoľvek predtým, stala snaha dospieť ku kompromisu medzi Nemeckom a Francúzskom v otázke odzbrojenia. Z tohto dôvodu zorganizovala koncom septembra ďalšie stretnutie reprezentantov Veľkej Británie, Francúzska a USA v Paríži. Cieľom bolo zbližovať vzájomné stanoviská natoľko, aby mohli znova pokračovať práce na konferencii na základe

⁶⁸ „Pokiaľ Nemecko nepreukáže, že je ochotné pristúpiť k rozumnej a prijateľnej úprave mierových zmlúv, ktoré by za konečné pokladalo, nie je priateľom mieru.“ AMZV, PS Londýn, II. Periodická správa z 25.8.1933.

⁶⁹ Frankfurter Zeitung v úvodníku o zárukách napísal: „Akého druhu sú záruky Francúzska sa síce v komuniké nehovorí, sotva však môže byť pochybnosť o tom, že by značne nepresiahli nezáväzné prejavy Quai d' Orsay. Skôr Francúzsko znova na seba vzalo záväznú povinnosť všetkými použiteľnými prostriedkami odmietat' revíziu, zvlášť hraníc svojho spojenca, s ktorou by tento dobrovoľne nesúhlasil.“ AMZV, PS Berlín, č.41 z 8.6.1933. Konkrétnu formuláciu francúzskeho návrhu z 10.4.1933 pozri: Zahraničná politika 1933, s. 398-400. DBFP, II. ser., vol. 5, č.178.

⁷⁰ Československý minister vysvetľoval ústup Malej dohody splnením podmienok, ako bolo výslovné odstránenie budúcich pokusov o revíziu hraníc a tým sklonom po diktatúre veľmocí. AMZV, Telegramy došlé č.398-400/33 z 25.5. 1933.V podstate to jasne zdôrazňovalo aj samotné komuniké....„the states of Little Entente, having received all adequate guarantees that the Four Power pact could not affect their interests, hope that the decision of the Four Powers on the questions concerning them can mutually bring them closer together and strengthen their spirit of cooperation and thus bring about tranquillity in Europe, especially in Central Europe.“ NERÉ, Jacques. The Foreign Policy of France from 1914-45. Londýn: Rutledge, 2002,s.141.

⁷¹ DEÁK, ref. 54,s.357; DBFP, II. ser. ,vol. 5,č. 195.

⁷² Text dohody pozri: Zahraniční politika 1933, s. 400-402; DBFP, II.ser., vol. 5 ,č. 204.

konkrétnych pripomienok k britskému plánu. Po zdĺhavých diskusiách, základom ktorých bola deklarácia z novembra predchádzajúceho roku o poskytnutí rovnosti v právach v systéme zabezpečujúcom bezpečnosť všetkých národov došlo k dohode, známej ako Simonov plán, dodatok k MacDonal dovmu plánu. Navrhoval odzbrojovacia zmluvu uzavrieť na osem rokov v dvoch rovnakých etapách. Prvá mala zaviesť kontrolný systém a zjednotiť európske armády na jeden typ. Súčasťou návrhu bola doložka zaručujúca Nemecku zvýšiť stav armády na dvestotisíc mužov. Druhá etapa mala dokončiť zjednocovanie armád a zaviesť pravidelný systém kontrol a inšpekcií.⁷³ Nezhody panovali iba v otázke, kedy začať kontrolovať a čo brať ako základ, či ustanovenia Versaillskej zmluvy alebo súčasný stav nemeckého zbrojenia. Snaha britských predstaviteľov bola zbytočná, keďže nemecká delegácia s výsledkami nesúhlasila. Skúšobnú dobu označili za urážlivú, predstavujúcu nebezpečenstvo pre Nemecko, že po jej ukončení sa ustúpi od druhej fázy. Žiadali úplnú rovnoprávnosť v zbrojení, nie postupnú.⁷⁴ Britský kabinet vyhlásil nemeckú odpoveď za neakceptovateľnú.⁷⁵ Navrhol tri riešenia, umožniť Berlínu vlastniť niektoré druhy zakázaných zbraní, radšej, ako im dovoliť opustiť konferenciu; uplatniť čakáciu lehotu a zakázať zbrojenie počas nej a napokon poslednou možnosťou riešenia bolo varovať Nemecko. Po dohode s ostatnými veľmocami, Francúzskom a USA, britský vládny kabinet odmietol nemecké argumenty. Spoločne oznámili Nemecku, že zavedú skúšobné obdobie s medzinárodnou kontrolou.⁷⁶

O tretej poobede 14. októbra, doručili Hendersonovi telegram od von Neuratha, v ktorom Berlín oznamoval, že nemecká delegácia opúšťa konferenciu. O päť dní neskôr opustili aj rady Spoločnosti národov. Ako oficiálnu príčinu svojho odchodu uviedli, že konferencia nespĺnila úlohu a nedokázala presadiť všeobecné odzbrojenie.⁷⁷ V podvečer rovnakého dňa predniesol ríšsky kancelár rozhlasový prejav, v ktorom vyhlásil, že je ochotný pokračovať v rokovaníach s každým, kto bude rokovať s Nemeckom ako rovný s rovným. Francúzsku adresoval len priaznivé slová, podľa ktorých medzi oboma krajinami neexistoval žiadny spor.⁷⁸

⁷³ AMZV, PS Berlín, IV. Periodická správa z 1933; *Zahraniční politika 1933*, s. 625-26. Vystúpenie J. Simona vysvetľujúce návrh pred delegátmi na konferencii pozri: *Documents on International affairs 1933*. Oxford: University Press, 1934, s. 281-84.

⁷⁴ DBFP, II. ser., vol. 5, č. 411.

⁷⁵ Doslova: „First, Germany cannot accept the period of probation and second, weapons which in the Convention would neither be prohibited nor numerically limited, Germany, demanded that, if the possession of such arms by others was without numerical limit, no numerical limit could be applied to Germany.“ KITCHING, ref. 6, s. 170.

⁷⁶ KITCHING, ref. 6, s. 171. Francúzske stanovisko žiadajúce medzinárodnú kontrolu jasne deklaroval aj Daladierov prejav vo Vichy 9.10.1933. Pozri: DBFP, II. ser., vol. 5, č. 437.

⁷⁷ AMZV, PS Berlín, č. 73 z 29.10.1933. V oficiálnom vyhlásení stálo: „Nemecká vláda a nemecký ľud nemajú vôľu zúčastniť sa nejakých pretekov v zbrojení. Žiadame iba takú mieru bezpečnosti, ktorá zaručuje národu pokoj a slobodu mierovej práce. Nemecká vláda a ľud sú odhodlaní zabezpečiť tieto oprávnené požiadavky cestou vyjednávania a zmlúv“. AMZV, PS Paríž, V. Periodická z 23.11.1933. Originálne znenie nemeckého vyhlásenia a odpovede predsedu odzbrojovacej konferencie vo francúzskom jazyku pozri: *Archív Akademie Věd, Benešov archiv, kartón 124*. Preklad v anglickom jazyku: *Documents on International affairs 1933*. Oxford: University Press, 1934, s. 285-86; DBFP, II. ser., vol. 5, č. 454, p. č. 4.

⁷⁸ *Zahraniční politika 1933*, s. 626-27. Preklad v anglickom jazyku: *Documents on International affairs 1933*. Oxford: University Press, 1934, s. 289-94; DBFP, II. ser., vol. 5, č. 468.

Odchod Nemecka znamenal pre konferenciu krízu. Československo upozorňovalo na ostrý kontrast medzi demonštratívnym odchodom Nemecka zo Ženevy a mierumilovnými vystúpeniami nemeckých štátnikov. Francúzska vláda na odchod Nemecka okrem konštatovania, že nemali dôvod na odchod, nereagovala ani nepodnikla žiadne iné kroky.⁷⁹ Britskú vládu odchod postavil pred tri možnosti. Donútiť Nemecko vrátiť sa, podpísať konvenciu, alebo presvedčiť Nemecko, aby sa vrátilo za určitú cenu. Zvolili poslednú možnosť. Prejavili ochotu preskúmať dôvody nemeckej nespokojnosti, pretože ministerský predseda veril, že iba umiernená politika voči Nemecku a snaha o nemecko-francúzsky kompromis je jedinou možnosťou Veľkej Británie ako zabrániť nemeckému zbrojeniu.⁸⁰ Práve táto línia začala postupne ovládať zahranično-politické smerovanie, snažili sa presvedčiť Paríž o potrebe nemeckého návratu za rokovací stôl. Francúzsko malo zaujať menej strnulý postoj.⁸¹ Nebola to jediná vplyvná koncepcia. Mnoho zástancov mala i téza o úplnom ústupe britského vplyvu z Európy, od záväzkov, ktoré Veľká Británia prijala v minulosti a ktoré mohli krajinu vtiahnuť do konfliktu.⁸²

Po nemeckom odchode riešila konferencia dilemu: pokračovať alebo prerušiť. Prvú tézu presadzovali Francúzi, ich spojenci a predseda konferencie Henderson. Nemali však dostatočnú autoritu aby prinútili ostatné veľmoci, aby sa v dialógu pokračovalo. Z tohto dôvodu sa presadila druhá alternatíva, presadzovaná Talianskom a Veľkou Britániou, umožňujúca otvorené rozhovory s Berlínom. Londýn dúfal, že ak budú splnené nemecké požiadavky, nedôjde k pretekom v zbrojení. Navrhoval priznať stav, teda legalizovať nemecké zbrojenie.⁸³ Takýto návrh bol problematický, najmä s ohľadom na spôsob realizácie. Nariadiť ozbrojeným štátom klesnúť na úroveň odzbrojených, alebo uzavrieť dohodu medzi povoleným a vtedajším stavom ozbrojených štátov.

Začiatok roku 1934 okrem výmeny množstva diplomatickej korešpondencie medzi Parížom, Berlínom a Londýnom, ktorá nikam nesmerovala, nepriniesol nič nové. Naďalej trval spor Berlín – Paríž o rovnoprávnosť, či sa má dosiahnuť smerom hore ihneď, alebo smerom nadol, za päť rokov. Stanoviská sa nezbližovali. Práve naopak,

⁷⁹ AMZV, PS Paríž, č.47 z 18.10.1933. Hoci Daladier v poslaneckej snemovni povedal, že francúzska vláda nie je hluchá k žiadnemu apelu, ale na druhej strane ani slepá k žiadnemu aktu. AMZV, PS Paríž, V. Periodická správa z 23.11.1933.

⁸⁰ AMZV, Telegramy došlé Ženeva 688-89/33 z 16.10.1933; TNA, CAB 24/243, C.P. 237/33 z 17.10.1933 materiál poukazuje na zvyšujúce sa požiadavky Nemecka, obsahuje záznamy konverzácií s nemeckými predstaviteľmi od 27. septembra do 12. októbra 1933.

⁸¹ DUTTON, David. Simon and Eden at the Foreign Office 1931-35. In *Review of International Studies*, 1994, ročník 20, č.1, s.44. DBFP, II.ser., vol. 5, č.509. Svoju úlohu zohrávala aj finančná stránka, keďže, ako poznamenal československý vyslanec Jan Masaryk, „určité kruhy z vlastných finančných záujmov sledujú vývoj v Nemecku s uspokojením. Od Hitlerovho režimu si sľubujú návrat niektorých zo zamrznutých miliónov a vďaka boju proti komunizmu nie je nebezpečenstvo ich definitívnej straty.“ AMZV, PS Londýn, III. Periodická správa z 21. 12. 1933.

⁸² Československá diplomacia sa obávala, že MacDonald sa bude snažiť o úlohu európskeho záchrancu bez ohľadu na záujmy malých spojencov Francúzska. Podľa československého vyslanca v Londýne to dokumentovala najmä prezývka „národné nebezpečenstvo“, ktorú dostal od straníckych kolegov AMZV, PS Londýn, č. 14 z 3.11.1933.

⁸³ *Zahraniční politika* 1933, s. 710; DBFP, II. ser., vol. 6, č.52 č.53, č.64, č. 65, č.66.

odkrývali hlboké rozpory.⁸⁴ Okrem diplomacie reagoval na zhoršenú situáciu v dôsledku nemeckého kroku britský kabinet aj založením "Defence Requirements Committee", pozostávajúcej z niektorých členov ministerstva zahraničných vecí, financií a veliteľov pre jednotlivé druhy zbraní.⁸⁵ Práve ona vypracovala v roku 1934 predbežný program britského znovuvyzbrojenia.⁸⁶ Posledný pokus na zblíženie Paríža a Berlína pre dobro konferencie podnikol britský kabinet 29. januára 1934, novým odzbrojovacím memorandom. Spájal zdanlivo dve nezlučiteľné veci – Francúzske odzbrojenie a nemecké zbrojenie. Priznávalo Nemecku právo na dvestotisícovú armádu, ľahké tanky a delostrelectvo. V letectve zrovnoprávnenie s ostatnými štátmi do desiatich rokov. Z pohľadu bezpečnosti, ak by došlo k porušeniu konvencie, mala nasledovať urýchlená konzultácia vlád a až potom rozhodnutie proti agresorovi. Novinku predstavoval dodatok rušiaci tzv. skúšobné obdobie.⁸⁷ Slabými miestami dokumentu boli letecké návrhy a bezpečnostné záruky. Prvé nebol ochotný prijať Berlín a druhé Paríž, ktorý ich hodnotil ako nedostatočné. Otázka teda znela, či a ako získa podporu. V snahe zistiť odpovede na tieto otázky z prvej ruky vyslala britská vláda svojho experta na odzbrojenie, Anthonyho Edena na cestu do Paríža, Berlína a Ríma.⁸⁸ Počas osobných stretnutí s politikmi mal vysvetliť myšlienky obsiahnuté v britskom memorande a zároveň zistiť stanoviská veľmocí. Daladier tvrdil, že britské návrhy sú menej uspokojivé

⁸⁴ Dňa 1.1.1934 odovzdal Francois Poncet francúzske aidé-memoire priamo Hitlerovi. Opakovali dovtedajšie argumenty, napr. žiadne nové zbrojenie, realizáciu rovnoprávnosti postupným odzbrojovaním štátov. Nemecká odpoveď z 18.1.1934 bola odmietavá. DBFP, II.ser., vol. 6, č. 193. V odpovedi Paríža z 14.2 na nemecké vyjadrenie z 18.1 sa konštatovalo, že nemecké požiadavky sú neprípustné. AMZV, PS Paríž, I. Periodická z 23.4.1934. Celé znenie jednotlivých memoránd pozri: Documents on International affairs 1933. Oxford: University Press, 1934, s. 338-350.

⁸⁵ Bola vytvorená 14. novembra 1933 na preverenie najhorších nedostatkov britskej obrany. Bola zriadená ako subkomisia Komisie pre Imperiálnu obranu. Stretla sa dvanásťkrát medzi novembrom 1933 a 26. februárom 1934. Členmi komisie boli Robert Vansittart (stály tajomník zahraničia), Warren Fisher (stály tajomník financií a riaditeľ štátnej služby), veliteľ štábov: pozemný maršal Archibald Montgomery Massingberd, admirál sir Ernle Chatfield a letecký maršal sir Edward Ellington. Predsedom bol sir Maurice Hankey, tajomník kabinetu. Bližšie o činnosti komisie: McKERCHER, John. The Defence Requirements Sub-Committee, British Strategic Foreign Policy, Neville Chamberlain and the Path to Appeasement. In English Historical Review, 2003, ročník 118, č.3, s.651-82.

⁸⁶ Správa, ktorá sa predložila 29.2.1934, deklarovala budúceho nepriateľa, voči ktorému mala Británia zbrojiť. Doslova: „We take Germany as the ultimate potential enemy against whom our long range defense policy must be directed.” MIDDLEMAS, Keith. The Strategy of Appeasement. British Government and Germany 1937-39. Chicago: Quadrangle Books, 1972, s.35.

⁸⁷ AMZV, PS Londýn, I. Periodická správa z 11.6.1934.s.54-56; Documents on International affairs 1933. Oxford: University Press, 1934, s.360-72.

⁸⁸ Anthony Eden, britský konzervatívny politik, vtedy vo funkcii lorda strážcu pečate vo vláde R. MacDonalda. V rokoch 1935-1938 pôsobil ako minister zahraničných vecí vo vláde S. Baldwina a neskôr N. Chamberlaina.

ako Hitlerove.⁸⁹ Kancelárove požiadavky zase prevyšovali britské návrhy.⁹⁰ Cesta tak nepriniesla očakávaný výsledok. Jedine konštatovanie, že každá z veľmocí trvá na svojich stanoviskách vyjadrených v januárových memorandách.⁹¹ Hitlera hodnotil Eden ako poctivého fanatika, ktorý nechce vojnu, ako sa zdôveril J. Masarykovi. V hlásení, ktoré následne československý vyslanec zaslal do Prahy o Edenovom vyjadrení, napísal, že jeho cesta do Európy a povýšenie mu stúpili do hlavy.⁹² Celkovo Simon zhrnul problém na zasadnutí britského kabinetu 22. marca do niekoľkých viet: Nemecko nie je ochotné k ďalšiemu odzbrojeniu. Francúzsko nebude akceptovať nemecké minimum, pokiaľ nedostane záruky bezpečnosti. Jednoducho povedané, ak chce Británia uzavrieť dohodu, musí zväziť, či dokáže nájsť cestu pomocou garancií.⁹³ Verejnosť sa pýtala: „Prečo Francúzi do istej miery neprípustia ozbrojenie Nemecka, či s tým ostatné štáty súhlasia alebo nie.“⁹⁴ Simon ešte v marci 1934 uvažoval o ďalšej modifikácii odzbrojovacieho protokolu v podobe výboru siedmich štátov, ktorá by mohla jednoduchou väčšinou rozhodnúť o porušení konvencie a následných sankciách.⁹⁵ Väčšina krajín, vrátane Francúzska, nesúhlasila. Nie bez priamych garancií zo strany Veľkej Británie. Quai d'Orsay preto rozhodnutím zo 17. apríla 1934 odmietla pokračovať v rokovaniach.⁹⁶ Svojím vyhlásením, že „ich mierumilovnosť ešte neznamená, že sa vzdajú vlastnej obrany,“ zasadila francúzska vláda posledný úder odzbrojovacej konferencii.⁹⁷ V podstate si zvolili poslednú z troch možností tvrdú líniu. Prvou možnosťou bola snaha o návrat Nemecka do Ženevy a druhou priame rozhovory s Berlínom.⁹⁸ Úsilie konferencie skončilo 11. júna 1934, konferencia bola odročená na neurčito.

⁸⁹ Francúzska vláda 17.3.1934 odovzdala do Londýna nótu, ako odpoveď na britskú nótu z 29.1.1934 o tom, že neprípúšťajú kompromis navrhovaný britskou vládou. Francúzsko vyzdvihovalo znižovanie svojho zbrojenia a svoju snahu o dosiahnutie kontroly zbrojenia, zatiaľ čo Nemecko chcelo podľa nich dosiahnuť vyššiu úroveň zbrojenia, ako mu stanovala mierová zmluva. Prijateľným by podľa nich bolo také riešenie, pri ktorom by uznanie nemeckej rovnoprávnosti neodporovalo právam bezpečnosti. AMZV, PS Paríž, I. Periodická správa z 23.4.1934.

⁹⁰ Hitler požadoval 300 000 armádu a vojenské letectvo rovnajúce sa 50% francúzskeho letectva. DUTTON, ref. 81, s.46; DBFP, II. ser., vol. 6, č.304, č. 305, č.306.

⁹¹ AMZV, Telegramy odoslané č. 121-140/34 z 18.2.1934.

⁹² AMZV, PS Londýn, č.3 z 15.3. 1934.

⁹³ KITCHING, ref. 2, s.168.

⁹⁴ AMZV, PS Londýn, I. Periodická správa z 11.6.1934

⁹⁵ DEJMEK, ref. 19, s.235.

⁹⁶ Francúzska nóta odpovedajúca na nemecké memorandum tvrdila, že odmietajú podporovať nemecké vyzbrojenie, a preto považovali pakty o neútočení, ktoré Hitlerova vláda odporúčala, za zbytočné. KITCHING, ref. 6, s.192. Porovnaj: AAV, Benešov archív, kartón č.124; DBFP, II. ser., vol. 6, č. 395.

⁹⁷ V Neurathovej odpovedi na Francúzsku nótu z 27.4.1934 sa hovorilo: „Nemecko splnilo svoju povinnosť do posledného písmena a plnenie povinností druhých nenastalo doteraz.“ AMZV, PS Berlín, II. Periodická správa z 12.7.1934.

⁹⁸ Dôležitejším predmetom záujmu britskej verejnosti v tomto období bola letecká obrana. V čase končiacich rokovaní sa nad Londýnom konali cvičné letecké nálety, simulujúce útoky na rozličné budovy. Výsledok skúšok ukázal, že obranné sily nie sú dostatočné na to, aby odvrátili nebezpečenstvo útoku. Baldwin vtedy predniesol pamätné slová: „Naše hranice nie sú na útesoch Doveru, ale na Rýne. AMZV, PS Londýn, II. Periodická správa z 27.9.1934. DBFP, II. ser., vol. 6, č.547.

Spätný pohľad na snaženie odzbrojovacej konferencie pripomína ako poznamenala Zara Steiner grécku tragédiu. Politický vodcovia neboli schopný prekonať rozdiely medzi národnou bezpečnosťou a medzinárodnými ideálmi. Zmietali sa medzitým, čo odznelo v Ženeve a tým, čo sa prihodilo doma. Odzbrojenie bol v prvom rade politický až potom technický problém. V teoretickej rovine bolo odzbrojenie možné, ale v praktickej vyvolávalo vážne problémy. Základným problémom bol konflikt nemecko-francúzsky a následné britské preferencie limitovaných kontinentálnych záväzkov blokovali každý možný vývoj.⁹⁹

Posudzoval

Doc. PhDr. Ladislav Ruman, CSc.

Adriana KIČKOVÁ. *The Geneva Conference, Security and Disarmament 1932-34.* The Geneva conference, under the auspices of the General Commission of the League of Nations, opened in Geneva on 2 February 1932, with high expectations. The talks were beset by a number of difficulties from the outset among these were disagreements over offensive and defensive weapons, the polarization of French and Germany. German government could see no reason why their country could not enjoy the same level of armaments as others powers. The French were insistent that Germany military subjugation was their only insurance from future conflicts. The British were unprepared to offer the additional security commitments that France requested in exchange for limitation of French armaments. Britain consistently looked at French and Germany to resolve own differences in way which would enable her to pursue her own policy without turning off way to right or left. The talks broke dawn when Hitler withdrew Germany from both the Conference and the League of Nations in October 1933. A final bout of talks at Geneva in May 1934 proved unproductive, the Geneva conference had collapsed.

⁹⁹ STEINER, ref. 4, s. 812-15.

HISTORICKÉ POSOLSTVO SLOVENSKÝCH VEDCOV

Jozef LEIKERT

Práca vznikla ako súčasť projektu 2/0054/10: Inštitucionalizácia vzdelávacieho systému na Slovensku v rokoch 1918-1945. (Štruktúra vzdelávania, vývinové tendencie, sociálne prejavy).

Jozef LEIKERT: THE HISTORICAL MESSAGE OF SLOVAK SCIENTISTS. The paper disserts upon status and activity of several prominent world scientists, whose roots reach back to Slovakia. A country small with respect to its territory in the center of Europe is rich in personalities, who stood out in all aspects of life. A brief probe into the life and work of some of them forms the subject of the paper. Focus is on their professional career. Facts on scientific discoveries, inventions, patents, scientific-research papers and works are known from history. However, the origin of their authors is less known. The paper seeks to underline the affinity of the scientists to Slovakia and document their relationship to the location, country, which they came from, where they studied and worked. It is remarkable that although some of them left Slovakia for personal or career reasons, they remained loyal and spread the good word about it in the world throughout their lives.

Úvod

Históriu Slovenska tvorili osobnosti, medzi ktorými mali osobité miesto aj významní vedci. Z archívnych materiálov, dobovej korešpondencie a iných dokumentov sa dozvedáme, že často boli počas života nepochopení, nedocenení a zaslúženej slávy sa im dostalo až po smrti, niekedy iba s odstupom desaťročí či storočí. Pozoruhodné je, že i vo svojom rodisku boli viacerí z nich temer neznámi a až keď sa uplatnili a preslávili vo svete, začalo sa o nich hovoriť aj doma. Vtedy sa k nim hlásili nielen rodáci, ale i z miest, kde študovali, bývali, pôsobili. Zrazu vyvstala otázka – kde a komu títo slávni ľudia patria? Na území dnešného Slovenska sa narodili, žili, tvorili i zomreli mnohé známe osobnosti. Na našu škodu je, že sme sa na rozdiel od iných krajín o slávnych rodákov málo zaujímali, zaiste aj preto, že naša krajina patrila do Rakúsko – Uhorsko alebo bola súčasťou Československa. Po rozdelí Česko-Slovenska v roku 1993 nastala iná situácia. Bez akýchkoľvek, ale najmä ideologických obmedzení, mohli v prvom rade historici sveta pravdivo dosvedčiť, kto tvoril naše dejiny. Krátke eseje o desiatich významných vedcoch, ktorých korene siahajú na Slovensko dokazujú, že dejiny krajiny píše ľudia, obzvlášť tí, ktorých duchovné posolstvo pretrváva dodnes.

Ján Bahýľ

konštruktér

Keď roku 1901 vyšiel v bratislavských novinách *Pressburger Zeitung* s veľkými titulkami článok o vynáleze vrtuľníka poháňaného benzínovým motorom, ktorý sa vzniesol do výšky 1,5 metra a neskôr až do výšky 4 metre, málokto vedel, že za originálnym vynálezom vrtule stroja stojí Slovák Ján Bahýľ. Nečudo, že meno veľa nehovorilo, veď aj v matrike bol zapísaný ako Johann Bahily a neskôr sa o ňom písalo ako o Jánosovi Bahilym. No nech si už meno jedinečný vedec a konštruktér písal akokoľvek, podstatné je jeho dielo. Vynálezmi a technickými novinkami sa Ján Bahýľ natrvalo zapísal do dejín svetovej vedy a techniky. Odborníci ho považujú za predchodcu slávnych Francúzov Poula Corna či bratov Luisa a Jacquesa Bréguetovcov, ktorých označujú za vynálezcov vrtuľníka. Tvorcovia rovnomenného dokumentárneho filmu nakrúteného roku 1978 na základe neznámych Bahýľových listov a dokumentov nájdených v jeho pozostalosti ho označili dokonca za „premožiteľa Edisona“.

Ján Bahýľ sa narodil 25. mája 1856 vo Zvolenskej Slatine v chudobnej rodine Martina Bahýľa a matky Zuzany, rodenej Chovancovej. Výtvarne nadaný chlapec chodil v rodisku do ľudovej školy a v štúdiu pokračoval na lýceu v Banskej Štiavnici, kde vynikal v technickom kreslení. Na ďalšie synovo štúdium nemali chudobní rodičia peniaze, preto Ján Bahýľ nastúpil po maturite do vojenskej služby. Najskôr bol vojakom v Lučenci, potom v Komárne. Na svojich pôsobiskách pútal pozornosť originálnymi nápadmi, ktorými zlepšoval vojenskú techniku, čo mu umožnilo pokračovať v štúdiu na Vojenskej technickej akadémii vo Viedni. Po ukončení školy a získaní hodnosti poručíka pôsobil ako vojenský staviteľ v Lvove a Krakove, neskôr v Charkove, Petrohrade a Kyjeve, kde projektoval vojenské objekty a vytvoril viacero návrhov na zlepšenie delostreleckej techniky. Vynálezmi a rôznymi zlepšovacími návrhmi sa orientoval aj na železničnú dopravu, pre ktorú navrhol napríklad automatické spájanie vlakových súprav. Úspešný bol aj pri vynálezoch v oblasti hydrauliky. Podarilo sa mu napríklad zostrojiť parný tank, ktorého projekt odkúpila ruská armáda a vynálezca získal peniaze na ďalšie projekty.

Najväčší zlom v živote tohto technicky zdatného muža nastal roku 1888, keď navštívil vzduchoplaveckú výstavu vo Viedni a podrobnejšie sa zoznámil s niektorými zákonitosťami vzduchoplavby. Už predtým sa dlhý čas zaujímal o letectvo, po výstave sa jeho záujem o technické projekty ešte prehĺbil a zostal mu verný až do konca života. V rokoch 1890 až 1891 pôsobil Ján Bahýľ ako dôstojník rakúsko-uhorskej armády a staviteľ vojenských opevnení v Dubrovniku. Po sobáši s Rozáliou Schwanzerovou, dcérou zámožného vinohradníka z bratislavskej Rače, sa roku 1892 usadil v Bratislave. Neskôr si naprojektoval a postavil dom na dnešnej Holubyho ulici, v ktorom sa rodina rozrástla o dve dcéry – Fridu, Vilhelmínu, a syna Gustáva.

Na projektoch pracoval Ján Bahýľ aj v Bratislave a roku 1894 vypracoval návrh konštrukcie vrtuľníka poháňaného ľudskou silou. Kostru stroja tvorili dve zvislé osi, na ktorých boli upevnené štyri horizontálne vrtule poháňané prevodom, aký sa využíva na bicykli. Tento vynález sa neosvedčil a nebol realizovaný, ale skúseného konštruktéra to neodradilo a pokúšal sa ho vylepšiť. Pôvodný dvojrotorový systém rozpracoval na princípe osi poháňanej náhonom. Navrhol systém rotorových listov, ktoré boli zhotovené

v tvare obrovských drôtených vejárov obtiahnutých plátnom. No ani tento model sa nedal realizovať kvôli veľkej odstredivej sile a hmotnosti. Navyše Bahýľ nemal finančné prostriedky na výrobu modelu.

Vynálezca aj naďalej konštruoval prístroje a zariadenia pre vojsko a postupne získal za svoje práce sedemnást vojenských a iných technických patentov. Medzi najznámejšie patria patenty na vrtuľník poháňaný benzínovým motorom, balón so vzdušnou turbínou, tank na parný pohon, zariadenie na spájanie vagónov či výťah na bratislavskom hrade. Zostrojil aj prvý automobil s benzínovým pohonom na Slovensku (spolu s Antonom Marschallom), navrhol vložku do kachlí na lepšie využitie paliva a je autorom pozoruhodného patentu na využitie spádu kanalizačnej siete na výrobu elektrickej energie.

Bahýľovi však nedali spávať lietajúce stroje. Nemožno sa tomu ani veľmi čudovať, veď prelom 19. a 20. storočia bol známy viacerými prevratnými technickými objavmi a verejnosť priam fascinovali prvé lety strojov, ktorým sa podarilo odlepiť od zeme. Prečo sa Ján Bahýľ zameriaval práve na vrtuľníky, ťažko povedať. Možno si to vysvetlí tým, že pracoval pri vojsku, kde sa mohol takýto stroj najskeľ využiť. Aj pri vynáleze stroja poháňaného benzínovým motorom spolupracoval Ján Bahýľ so známym bratislavským továrnikom Antonom Marschallom, majiteľom pomerne veľkej továrni na výrobu vozov a kočov, v ktorej zamestnával okolo sto robotníkov. V rokoch 1901 – 1903 vznikol v továrenskej dielni vylepšený model pôvodného Bahýľovho vrtuľníka, ktorý pomenovali AVION a prihlásili ho na patentovanie do Budapešti. Vtedajšia uhorská ohlasovňa patentov vydala na stroj patent v januári 1906, ale ďalší osud vrtuľníka nie je známy. V dokumentoch nájdených v Bahýľovej pozostalosti sa zachoval opis vrtuľníka, ktorý mal tvar písmena V a bol skonštruovaný z kovových rúrok s priemerom 90 mm. Stroj sa pohyboval na štyroch kolesách pomocou benzínového motora zn. Antoinette, bol šesť a pol metra dlhý a vážil 50 kilogramov. Z vynálezcovej korešpondencie sa dá vyčítať, že chcel od armády získať finančnú podporu a pokračovať v zdokonaľovaní vrtuľníka, ale to sa mu nepodarilo. Rovnako, ako sa mu nepodarilo nadviazať spoluprácu s vynálezcami a podnikateľmi v USA a Nemecku, preto sa ďalších pokusov vzdal.

Po odchode z armády žil Ján Bahýľ istý čas v Pezinku. Od roku 1900 pracoval v Marshallovej továrni v Bratislave, kde aj 13. marca 1916 zomrel. Pochovaný je na evanjelickom cintoríne pri Kozej bráne v Bratislave pod náhrobným kameňom, ktorý si sám dávnejšie navrhol.

Juraj Buchholtz, ml. prírodovedec

V minulosti neboli naše veľhory Vysoké Tatry prebádané a našlo sa iba zopár odvážlivcov, ktorí sa vybrali za ich tajomstvom. Medzi prvými, čo sa venovali Tatrám aj z vedeckého hľadiska, bol prírodovedec a učiteľ Juraj Buchholtz starší. V roku 1664 vystúpil na Slavkovský štít a v opise výstupu zachytil zaujímavé údaje o charaktere tatranskej prírody. V práci z roku 1719 *Das Weit und breit erschollene Zipser-Schnee-Gebürg* podal ešte podrobnejší opis Tatier. Zanietený učiteľ viedol k záujmu o prírodu aj svoje deti, najmä synov, z ktorých sa najmladší Jakub, šikovný ihlársky majster v Kežmarku,

zaujímal o nerastné bohatstvo. Druhý syn zomrel v detskom veku a vo výskumnej práci otca najviac a najúspešnejšie pokračoval starší syn Juraj.

Juraj Buchholtz mladší sa narodil 3. novembra 1688 v Kežmarku, kde bol jeho otec evanjelickým diakonom a od roku 1705 farárom a seniorom vo Veľkej Lomnici. Juraj študoval na gymnáziu v Rožňave a v Kežmarku a v roku 1708 na univerzite v Gdansku, odkiaľ po vypuknutí moru odišiel do Greifswaldu a potom študoval na saských univerzitách, v roku 1713 vo Wittenbergu. Prírodné vedy boli v centre jeho pozornosti už počas štúdia, aj svoju dizertačnú prácu z astronómie zameral na konjunkciu Slnka a Merkúra, čo bola na tie časy pokroková práca. Priniesol v nej aj zaujímavú argumentáciu proti astrológom, spájajúcim konjunkciu s ľudskými osudmi. Po ukončení štúdia sa Juraj Buchholtz naďalej zanietene venoval *historia naturalis* – prírodným vedám, ktoré mali u nás v tom období prevažne opisný charakter. Pod vplyvom rozvoja vedy v cudzine, najmä v nemeckých krajinách, sa však aj u nás začali ozývať hlasy, ktoré podporovali rozvoj prírodných vied. Najmä začiatkom 18. storočia sa pozornosť amatérskych vedcov, prevažne z radov študovaných ľudí, zameriavala na flóru, minerálne bohatstvo krajiny a jaskyne. V roku 1717 vypracoval Juraj Buchholtz panorámu Tatier od Veľkej Lomnice a po nemecky a latinsky pomenoval na nej 28 vrcholov. Ďalšiu panorámu Tatier vypracoval v roku 1719, ale publikovaná bola až po jeho smrti roku 1783.

Podobne ako mnohých jeho súčasníkov aj Juraja Buchholtza zaujímala okrem geológie a mineralógie speleológia. Jaskyne, na ktoré je slovenský kraj mimoriadne bohatý, boli veľkým lákadlom a prírodovedcov priťahovali ako magnet. Juraj Buchholtz prebádal jaskyne v Demänovskej doline a vypracoval mapu Demänovskej ľadovej jaskyne, na základe ktorej urobil Samuel Mikovíni rytinu a roku 1723 ju vydal Matej Bel. Tým sa začala spolupráca troch významných vedcov, ktorí položili základy vlastivednému bádaniu na Slovensku. Juraj Buchholtz postupne preskúmal aj jaskyne v Jánske doline, jaskyňu Okno, jaskyne pri Aggteleku a Dobšinej. Jeho výskum bol v tom období skutočne ojedinelý a obohatil vtedajšie poznanie, ale ani on sa nevyhol omylom. V Demänovskej ľadovej jaskyni, napríklad, našiel kosti jaskynného medveďa, no predpokladal, že sú to dračie kosti. Do denníka si roku 1718 zapísal, že pri vchode do jaskyne videl letieť drača a jaskyňu nazval Dračia jaskyňa. Kosti nájdené v jaskyni poslal do múzea prírodnín v Drážďanoch, za čo ho saský kráľ odmenil zlatou medailou.

Od roku 1714 bol Juraj Buchholtz rektorom evanjelickej artikulárnej školy v Paludzi. V roku 1723 dostal vakátor – povolávací list, ktorým ho žiadali, aby nastúpil na post rektora evanjelických škôl. Bola to preňho veľká pocta, lebo ho považovali za najpovolanejšieho a najlepšie pripraveného na vykonávanie tejto funkcie. Písomné pozvanie sa v archívoch zachovalo a možno sa v ňom dočítať, že od rektora sa vyžaduje, aby sa „vyznal čo najviac vo zvláštnej starostlivosti o správne usporiadané verejné záležitosti pri zvyšovaní náboženskej výchovy, pri obnovovaní a udržovaní škôl, lebo nikto nemôže poprieť, koľko osohu a úžitku vzíde odtiaľ pre všeobecné dobro, keď z nich vyjdú nie ináč ako kedysi z Trojského koňa rozličné osobnosti v najvyššej miere prospešné a odovzdané tak cirkevnému, ako politickému a hospodárskemu stavu“. Juraj Buchholtz miesto rektora prijal a ako pedagóg výrazne ovplyvnil úroveň vyučovania na kežmarskom lýceu. Spolu so svojimi študentmi naďalej bádala v Tatrách, ale aj v Liptove a na Orave. V písomných dokumentoch sa zachoval aj opis vychádzky so študentmi ku kežmarskému Zelenému plesu, v roku 1724 sprevádzal po tatranskej oblasti

nemeckého prírodovedca F. E. Brückmana a v ďalšom roku robil prvé pokusy s výškovými meraniami vo Vysokých Tatrách. Juraj Buchholtz sa zaujímal aj o fyziku, všimol si rôzne meteorologické javy, zaznamenal aj zemetrasenie na Spiši. Okrem toho študoval horopis a vodopis Tatier, zaujímal sa o liečivé vlastnosti minerálnych a termálnych vôd a zo živočíchov najmä o ryby. Prírodovedecké práce publikoval v ročenkách vtedajšej významnej Prírodovedeckej spoločnosti vo Wroclave.

Všestrannosť Juraja Buchholtza je zjavná aj z toho, že už ako študent sa venoval písaniu veršikov a oslavných rečí, ktoré písal v latinčine, maďarčine, nemčine i slovenčine. Niektoré básne dokonca vyšli v básnickej zbierke *Carmina poetica varii generis* (Poetické básne rôzneho druhu). Literárne nadanie prejavil aj pri písaní dramatických hier, prevažne s náboženskou tematikou, určených na didaktické potreby. Mnohé dokumenty z rodiny Buchholtzovcov sa zachovali aj vďaka tomu, že Juraj i jeho mladší brat Jakub pokračovali po otcovi v písaní rodinnej kroniky. Možno práve Jakub zaznamenal do kroniky úmrtie svojho staršieho brata – 3. augusta 1737. Miesto posledného odpočinku významného vedca nie je známe, historici predpokladajú, že ho pochovali do hrobky pod drevený artikulárny kostol v Kežmarku.

Konštantín Čársky chirurg

Keď sa 4. apríla 1899 v Gbeloch narodil známy slovenský chirurg Konštantín Čársky, jeho mama zaiste netušila, že v Bratislave, kde v dospelosti býval, bude každý rok v deň jeho narodenín ohňostroj s delostreleckými salvami, pretože v ten istý deň bola oslobodená Bratislava. Jeho malí vnuci dokonca dlho verili, že tá sláva patrí dedkovi k narodeninám.

V rodine bol Konštantín najmladším zo štyroch detí, rodičia ho zahŕňali láskou a takisto starší súrodenci sa oňho vzorne starali. Po piatich triedach ľudových, keď pán učiteľ povedal, že chlapca treba dať študovať, ujal sa ho najstarší brat Ludvík, ktorý bol sekundárnym chirurgom v Nitre, a zobral ho k sebe, aby sa naučil po maďarsky. Prostredie popanštené a v tých časoch veľmi pomaďarčenej Nitry chlapcovi z maloroľníckej slovenskej dediny nevelmi vyhovovalo. Nevedel si tam nájsť seberovného priateľa a ani v škole nijako nevynikal. Vo svojich spomienkach na toto obdobie sebakriticky spomínal: „Obstál som, i keď ani nahor, ani nadol som nevynikol. A to v žiadnom smere.“

Po skončení prímý jeho brata z Nitry preložili a Konštantín pokračoval v štúdiu na gymnáziu v Gbeloch a neskôr v Skalici. Tam ho zastihol roku 1914 začiatok prvej svetovej vojny. Mal 15 rokov a s úžasom primeraným veku hľadel, ako ženy s plačom odprevádzajú chlapcov na front. Všetko sa razom zmenilo a čím dlhšie zúrila vojna, tým väčšími sa zhoršovali pomery v rodinách. Matke sa zdalo, že bude najlepšie, keď Konštantín dokončí gymnázium v Trnave a vstúpi do malého seminára, jej snom bolo, aby sa stal kňazom.

Vojna neobišla ani mladého študenta. Po skončení septimy ho odvieďli a v bratislavských kasárňach zakúsil tvrdý vojenský život. Koncom roku 1917 dostal rozkaz hlásiť sa v albánskom meste Skadar. Na stanici sa s ním lúčila milovaná mama slovami: „Buď dobrý a nikoho nezabi...“ Jej slová mu dlho zneli v ušiach a zaiste i zásluhou matky sa dobrosrdečnosť a láskavosť stali jeho životnou filozofiou.

Po roku prežitom na fronte sa vysilený a chorý vrátil do rodnej dedinky a iba vďaka dobrej strave a opatere najbližších sa vyliečil z malárie, ktorú dostal na vojne. Matka stále chcela, aby išiel študovať do Ostrihomu za kňaza, ale on bol už rozhodnutý, že sa stane lekárom ako brat Ludvík. Poslúchol hlas srdca a rozumu a odišiel študovať do Prahy. Mal veselú, kamarátsku povahu a rýchlo si tam našiel priateľov, veď Slováci sa do Prahy hrnuli zo všetkých kútov a s radosťou sa stretávali v spolku Detvan.

Po prvom rigoróze Čársky prestúpil do Bratislavy, kde bola už otvorená Univerzita Komenského a fungovala aj lekárska fakulta. Prednášali tam dobrí českí profesori, medzi ktorými bol aj nestor chirurgie profesor Stanislav Kostlivý. Malo to význam, že bol bližšie k rodine, ale za Prahou mu bolo smutno.

Študentský život mu však aj v Bratislave plynul rýchlo a celkom sa skončil 1. marca 1924, keď bol promováný. Hneď na druhý deň nastúpil do Ústavu patologickej anatómie Lekárskej fakulty UK za asistenta. Za dva roky práce tu nadobudol výborné základy, naučil sa ovládať mikroskopické vyšetrenia jednotlivých tkanív, ich zápalové zmeny, ich postihnutie zhubným nádorom a podobne. Prirodzené je, že živí sú neradi v prítomnosti mŕtvych, a prirodzené bolo, že aj doktor Čársky túžil po praktickej medicíne, kde by sa stretával so živými pacientmi. Odišiel na I. chirurgickú kliniku, ktorú viedol profesor Kostlivý, kde vykonával spočiatku patologicckoanatomické práce a postupne sa dostával k chirurgickým zákrokom. Pôsobil tam 46 rokov až do odchodu do dôchodku.

K prvej operácii sa nedostal mladý lekár hneď. Pod kuratelou si ho zobral ďalší významný slovenský chirurg Ján Kňazovický a z asistenta sa začal vyvíjať šikovný operatér. V tom čase sa poriadne zahryzol aj do angličtiny, pretože si uvedomoval, že medicína nepozná hranice. Ak chce lekár niečo dosiahnuť, musí ísť do sveta. Konštantín Čársky sa na vlastné náklady roku 1929 vybral na svoju prvú študijnú cestu do Ameriky. Počas niekoľkých mesiacov navštívil viaceré klinické pracoviská a zoznámil sa s progresívnymi metódami liečenia, ktoré po návrate uplatňoval aj doma. Na slávnej Maxovej klinike sa bližšie zoznámil s endokrinnou chirurgiou, ktorej sa neskôr intenzívne venoval. V Amerike sa stretol s mnohými krajanmi, ktorí ho presviedčali, aby tam zostal natrvalo. Chvíľu možno aj váhal, ale akási tvrdosť a láska k domovine boli silnejšie a dal prednosť nášmu starému prísloviu, podľa ktorého je všade dobre, ale doma najlepšie. I za cenu menšieho prepychu a menších úspechov.

Každodennú prácu na klinike striedali zahraničné i domáce prednášky, výučba medikov, neustále štúdium odborných kníh a časopisov. Prišli prvé úspechy v práci znásobené šťastným manželstvom s Ludmilou, najstaršou dcérou profesora Stanislava Kostlivého, s ktorou mali päť detí. Roku 1938 Čárskeho vymenovali za mimoriadneho a o rok nato za riadneho profesora Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. V máji 1941 profesor Kostlivý odišiel zo Slovenska do Čiech a profesor Čársky po ňom prebral kliniku. Usiloval sa ísť v jeho šľapajach a v tom duchu viesť aj svojich asistentov. Mal veľký dar zaujať poslucháčov, jeho prednášky študenti radi navštevovali, lebo bol posledným prednostom kliniky, ktorý operoval v posluchárni pred medikmi. Na Lekárskej fakulte vtedajšej Slovenskej univerzity bol dva roky aj dekanom a mal viacero významných funkcií aj v domácich i zahraničných chirurgických spoločnostiach. Roku 1971 odišiel profesor Čársky do dôchodku so zmiešanými pocitmi, lebo život

bez svojej milovanej chirurgie si nevedel predstaviť. No, ako vždy doposiaľ, aj vtedy našiel riešenie. Na operačnú sálu sa síce nevrátil, ale celou svojou bytosťou sa začal venovať zdravotnej osvete a preventívnej medicíne. Zomrel ako 88-ročný v Bratislave, pochovaný je v rodných Gbeloch, na ktoré nedal dopustiť.

Dionýz Ilkovič

fyzik

„Mojím najväčším záujmom vždy bolo, aby odo mňa rôzni činitelia nežiadali rozličné zbytočné podrobné správy a životopisy,“ napísal nestor slovenskej fyziky a významná slovenská vedecká osobnosť krátko pred smrťou pri vyplňovaní dotazníka pre Pedagogickú encyklopédiu Slovenska. Mohol si to dovoliť, pretože aj čas potvrdil, že profesor Ilkovič svoj život nepremárnil zbytočnosťami, ale ho zasvätil zmysluplnej práci. Prvé roky tvorivého života venoval fyzikálnej chémii a polarografii, a veľmi úspešne. Potom sa jeho životným poslaním stala fyzika, do ktorej vznikol hlboko, zanietené a vďačne do nej vtáhal i svojich študentov. V poslednej etape života sa stal všeobecne akceptovanou osobnosťou a svoju pozornosť mohol venovať aj širším spoločenským súvislostiam.

Narodil sa 18. januára 1907 v Šarišskom Štiavniku v rodine gréckokatolíckeho kňaza. Roku 1924 išiel študovať na vysokú školu do Prahy, kde najskôr nastúpil na Strojnícku a elektrotechnickú fakultu Českého vysokého učenia technického. Po roku prestúpil na Prírodovedeckú fakultu Karlovej univerzity, pretože mu jej zameranie bolo bližšie. Študoval chémiu, fyziku, matematiku a po štátnych záverečných skúškach získal aprobáciu na vyučovanie týchto predmetov na strednej škole. V tom čase sa pod vedením profesora Jaroslava Heyrovského, ktorý neskôr (1959) dostal Nobelovu cenu za chémiu, začal vyvíjať nový vedný odbor. Dionýz Ilkovič sa s radosťou a vervou pripojil k tomuto smeru výskumu. Mimoriadne nadaný študent zaujal profesora Heyrovského a ešte pred obhájením doktorátu ho vymenoval za asistenta Fyzikálno-chemického ústavu Karlovej univerzity. Žartovne mu hovorieval „duše útlé v tele čilém“.

Roku 1932 navštívil Fyzikálno-chemický ústav Karlovej univerzity mladý taliansky vedec Giovanni Semerano, aby sa zoznámil s polarografiou. Počas pobytu v Prahe vypracovali s Ilkovičom zariadenie na kompenzáciu polarografického nabíjacieho prúdu. Tento kompenzačný obvod podľa Ilkoviča a Semerana bol odvtedy montovaný do všetkých komerčne vyrábaných polarografov. Roku 1934 prednášal v ústavnom seminári mladý poľský odborník v polarografii Wiktor Kemula o svojom zistení, že polarografické krivky daného roztoku sú rovnaké, keď sú zaznamenávané s kapilármi rovnakých vlastností. Tento poznatok Dionýza Ilkoviča zaujal natoľko, že sa raz po odchode z ústavu vrátil naspäť až o niekoľko dní s odvodeným matematickým výrazom pre polarografický limitný difúzny prúd, odvtedy známy v odbore svete ako „Ilkovičova rovnica“. Ilkovič odvodil svoju rovnicu za istých zjednodušených predpokladov a tento výsledok bol vo svete uznaný ako veľký vedecký úspech, jeho meno sa začalo často uvádzať v odborných publikáciách. Podrobnú prácu o svojom odvodení rovnice polarografického difúzneho prúdu napísal Ilkovič pre francúzsky Journal de Chimie Physique počas svojho pobytu na parížskej univerzite. Po návrate do Prahy napísal knihu *Polarografie J. Heyrovského. Chemická elektroanalýza se rtuťovou kapkovou elektrodou*, ktorá vyšla roku 1940.

Vo februári 1940 prišiel Ilkovič do Bratislavy a bol poverený vedením Ústavu technickej fyziky Slovenskej vysokej školy technickej, ktorý sa neskôr premenoval na Katedru fyziky. Začiatok jeho pôsobenia v tomto ústave nebol vôbec ľahký, pretože ho bolo treba vybudovať takmer od základov. Okrem toho bolo treba zabezpečiť prednášky a literatúru pre študentov. Profesor Ilkovič prednášal niekedy až 20 hodín týždenne a napísal dve učebnice: *Vektorový počet* a *Fyzika*, ktorá vyšla v piatich vydaniach v náklade okolo 40-tisíc výtlačkov. Jaroslav Heyrovský mu k nej blahoželal s komentárom: „Budeš síce jej otrokom do smrti, ale prinesie Ti aj radosť a uspokojenie.“ Svojou pedagogickou činnosťou sa natrvalo zapísal medzi významné osobnosti vysokého školstva na Slovensku.

Pamätníci okrem výnimočnej vedeckej erudície profesora Ilkoviča vyzdvihujú aj jeho charakterové vlastnosti. Bol to nesmierne zásadový človek, ale na druhej strane mu nechýbala ani skromnosť, korektnosť, láskavosť a sociálne cítenie. Neraz sa vraj vzdal autorského honorára za napísanie skript, len aby bola ich cena pre študentov čo najprístupnejšia. O jeho spontánnosti a impulzívnom konaní koluje veľa pravdivých a časom možno i trochu skreslených historiek. No jeho bývalí žiaci či spolupracovníci sa zväčša zhodujú, že to bol človek s dobrým srdcom.

Do histórie Slovenska sa zapísal ako nezabudnuteľný učiteľ viacerých generácií fyzikov a inžinierov, ako vedecký pracovník s exaktným a pohotovým myslením, ktorý si vo svetovej vede získal uznanie svojou tvorivou činnosťou v oblasti polarografie a osobitne sa zaslúžil o rozvoj a modernizáciu výučby fyziky na slovenských vysokých školách. Okrem toho bol iniciátorom a neúnavným organizátorom vedecko-pedagogického života v odbore fyziky a jedným zo zakladajúcich členov Slovenskej akadémie vied.

Po uzákonení Slovenskej akadémie vied roku 1953 bol vymenovaný za riadneho člena – akademika SAV a stal sa vedeckým tajomníkom SAV a predsedom komisie pre matematiku a fyziku SAV. Z tejto komisie vznikol neskôr Fyzikálny ústav SAV, významné pracovisko Slovenskej akadémie vied.

Profesor Dionýz Ilkovič patrí medzi najvýznamnejšie osobnosti v doterajšej histórii vysokého školstva a vedy na Slovensku. Zomrel v Bratislave 3. augusta 1980. Pomenovali po ňom v Bratislave ulicu, Slovenská akadémia vied zriadila Čestnú plaketu Dionýza Ilkoviča za zásluhy vo fyzikálno-chemických vedách a budovu Slovenskej technickej univerzity v Bratislave zdobí pamätná tabuľa profesora Ilkoviča. Slovenskí vedci nevynechajú žiadne výročie, aby si zakladateľa našej fyziky, fyzikálnej chémie, vedy a vzdelávania pripomenuli.

Andrej Kmeť vlastivedný bádateľ

Životným krédom Andreja Kmeťa bolo: „Pracovať tak, ako by sme mali stále žiť, a žiť tak, aby sme mohli kedykoľvek zomrieť, a preto dobre činiť, lebo život je krátky.“ Dôkazom toho, že vždy bol krédu verný, je jeho obdivuhodná všestranná aktivita, ktorou prispel k národnému, sociálnemu, vedeckému a kultúrnemu rozvoju Slovenska v druhej polovici devätnásteho storočia. Bol botanikom, archeológom, etnografom, ľudovovýchovným pracovníkom a vo všetkých týchto vedných disciplínach zostal nezabudnuteľným. Zaiste aj preto, že k všetkému, čo robil, pristupoval s nadšením, hoci si zakaždým uvedomoval hranice medzi profesionálnou a amatérskou vedou.

Andrej Kmeť sa narodil 19. novembra 1841 v dedinke Bzenica patriacej do Tekovskej stolice v rodine kováčskeho majstra Štefana a jeho manželky Alžbety, ktorí vychovali spoločne osem detí. Detstvo prežil v rodisku, kde začal chodiť do ľudovej školy, ale vyššie ročníky navštevoval v Žarnovici a katolícke gymnázium v Banskej Štiavnici. Stredoškolské štúdiá dokončil roku 1861 v Trnave a v tom istom roku sa vydal na kňazskú dráhu, keď pokračoval v štúdiu v arcibiskupskom seminári v Ostrihome. V maďarskom prostredí sa mnoho Slovákov odnárodnilo, ale jemu sa našťastie dostala do rúk Kollárova *Slávy dcera*, ktorá prebudila uňho odlišné cítenie, viac si uvedomoval slovanskú spolupatričnosť k jazykovo a etnicky najbližšiemu českému národu. Začala sa mu rysovať nová životná cesta, vedel, že jeho miesto po skončení školy je doma na Slovensku. Čítal slovenské Pešťbudínske vedomosti a agilne sa zapájal do činnosti slovenskej literárnej spoločnosti. To všetko v ňom prehĺbilo túžbu pomáhať svojmu utláčanému národu.

Po vysvätení za kňaza mohol Andrej Kmeť svoje predsavzatia oduševnene uskutočňovať. Pôsobil v malých zapadnutých dedinkách vtedajšej Hontianskej župy – najskôr bol krátko kaplánom v Senohrade, potom farárom v Krnišove a najdlhšie slúžil ako duchovný v Prenčove. V malých biednych farnostiach ho pomadařčená cirkevná vrchnosť nechávala naschvál, pretože sa ho bála, jeho národná angažovanosť im bila do očí. No skromného, chudobnému ľudu oddaného človeka nič neodradilo, rozmýšľal veľkorysejšie ako jeho nadriadení. Nič ho nezastavilo a s rovnakou láskou, s akou kázal v kostole, zakladal svojpomocné pokladnice, hospodárske spolky, podporoval drobné slovenské podnikanie a proti kultúrnej zaostalosti bojoval budovaním knižníc a čitateľských spolkov. Dedinských ľudí viedol k ovocinárstvu a včelárstvu. Napísal aj odbornú príručku – *Hospodár na Slovensku*, ktorá vyšla roku 1875 v Martine, ale po zatvorení Matice slovenskej jej druhý diel, ako veľa ďalších slovenských kníh, už nevyšiel. No nielen preto po zrušení Matice slovenskej Andrej Kmeť presadzoval myšlienku vzniku novej slovenskej vedeckej a kultúrnej inštitúcie. Dočkal sa až o takmer dvadsať rokov, keď vznikla Muzeálna slovenská spoločnosť s vlastivedno-zberateľským a muzeálnym programom, ktorej sa stal prvým predsedom.

Od mladosti Andrej Kmeť zbieral slovenské ľudové piesne, povesti, rozprávky, zaujímal sa o ľudové zvyky a obyčaje. Dodnes sa zachoval jeho rukopisný spevník *Prostonárodné vianočné piesne*. Z ľudových výtvorov, ktorými Slováci odjakživa vynikali, ho najväčšími očarili výšivky. Spočiatku sa usiloval ich predajom iba pomáhať chudobným rodinám, ale neskôr chcel, aby sa o nich vedelo vo svete, a propagoval ich na výstavách vo Viedni, Paríži, Prahe, ale venoval sa im aj v knihe *O výšivkách a čipkách v Honte*. Činnosťou medzi dedinským ľudom, ktorú popri svojich kňazských povinnostiach robil s plnou vážnosťou, ho môžeme smelo zaradiť medzi našich najznámejších folkloristov a etnografov.

Veľkú záľubu už v detstve našiel aj v botanike a krásny rodný kraj mu priam ponúkal príležitosť, aby v nej pokračoval. S veľkým obdivom k prírode a s posadnutosťou vedca skúmal flóru v Honte, pričom sa zameral na výskum šípových ruží a húb. Opísal asi 400 druhov šípov, z ktorých niekoľko nesie jeho meno – *Rosa Kmetiana* Borbás, *Omebrophila Kmetii* Rehm a i. Založil veľký herbár obsahujúci 72-tisíc rastlín, ktorý sa radí medzi stredoeurópske unikáty a je základom slovenskej botaniky. Na odľahlej fare v Prenčove sa stretávali jeho priatelia, pretože pán farár bol nielen vážny, ale i spoločenský, veselý a vtipný človek. S mnohými domácimi i zahraničnými vedcami sa

kontaktoval písomne, v jeho pozostalosti sa zachovalo približne 25-tisíc listov, čo je tiež dôkaz priam neskutočnej zanietenosti a húževnatosti.

Okrem národopisného a botanického bádania sa Andrej Kmeť zaujímal aj o archeológiu. So svojimi pomocníkmi v rokoch 1887 až 1893 robil vykopávky v Domaníkoch, pri ktorých našli popolnicové nádoby z doby predhistorickej. Neskôr, poučený odbornou literatúrou a čiastočne pod vplyvom českého bádateľa L. Niederleho, robil vykopávky v ďalších lokalitách a opísal ich v príspevku *Starožitnosti v Honte*. Nečudo, že ho súčasníci považovali za najlepšieho znalca archeológie na Slovensku. Jeho najpozoruhodnejším objavom bola kostra mamuta, ktorú vykopali roku 1902 v Beše. Andrej Kmeť dal kostru rekonštruovať, konzervovať a daroval ju múzeu spolu s ostatným cenným archeologickým materiálom, ale i s vlastnými soškami, obrazmi a knihami.

V lete 1906 sa presťahoval do Martina, kde sa napriek zdravotným problémom staral o výstavbu nového múzea a pokračoval vo vedeckej činnosti. O rok neskôr uvítal prítomných na valnom zhromaždení Muzeálnej slovenskej spoločnosti už v novej, aj keď ešte celkom nedokončenej budove. Jej úplného dokončenia sa nedožil, o pár mesiacov – 16. februára 1908 – podľahol ťažkej chorobe. Na náhrobku na Národnom cintoríne v Martine si môžeme prečítať slová, ktoré najlepšie vystihujú osobnosť Andreja Kmeťa – „Vrúčne miloval Božiu prírodu, nad prírodu starinu a prítomnosť slovenského národa“.

Filip Lenard fyzik

Mladý Filip Lenard išiel práve zo školy, keď si vo výklade jedného bratislavského kníhkupectva všimol brožúrku *Žiariaca látka alebo štvrté skupenstvo hmoty (prednáška od Williama Crookesa)*. Začudoval sa, lebo dovtedy poznal tri skupenstvá hmoty a štvrté si ani nevedel predstaviť. Vošiel do predajne a brožúru si hneď kúpil. Prečítal ju jedným dychom. Budúceho slávneho fyzika – laureáta Nobelovej ceny priťahovali prírodné vedy, najmä fyzika, a túžil poznávať ich tajomstvá. V začiatkoch mu najväčšmi pomáhal jeho učiteľ, známy fyzik Virgil Klatt, ktorý v ňom vytušil veľký talent.

Filip Lenard pochádzal z váženej nemeckej rodiny, jeho predkovia prišli do Bratislavy z Tirolska. Narodil sa 7. júna 1862 v Bratislave, kde bol jeho starý otec známy tým, že poslátil kráľovskú korunu na Dóme sv. Martina, a otca zasa poznali ako úspešného obchodníka s vínom. Trojročnému mu zomrela matka a odvtedy sa oňho starala jej sestra, ktorá sa neskôr za jeho otca vydala. Veľký vplyv v detstve naňho mala aj stará mama – umelecky zameraná, vzdelaná žena.

Filipa najskôr doma učil otec, ale keď mal deväť rokov, začal chodiť do ľudovej školy. Rád spomínal na prvé roky na reálke, najmä na hodiny chémie, na ktorých im lekárnik Lucich učivo dopĺňal zaujímavými pokusmi. Pod vplyvom učiteľa Klatta ho najväčšmi zaujala fyzika, ktorej zostal verný do konca života. Jeho otec síce trval na tom, aby študoval chémiu a pokračoval v rodinnej vinárskej tradícii, ale on sa rozhodol inak. Po maturite roku 1880 odišiel študovať fyziku najskôr na univerzitu do Budapešti, potom na univerzitu do Viedne, Berlína a Heidelbergu, kde získal doktorát z filozofie. Habilitoval sa v Bonne a mimoriadnu profesúru získal roku 1894 na univerzite vo Vroclave, roku 1895 v Aachene a roku 1896 v Heidelbergu. Titul

riadneho profesora fyziky získal roku 1898 v Kieli. Vyše dvadsať rokov pôsobil na univerzite v Heidelbergu, kde bol dlhší čas aj riaditeľom Rádiologického ústavu.

Už na gymnáziu Filipa zaujímala fosforescencia a spolu s učiteľom podali jej svetelno-elektrický výklad, ktorý bol v odborných kruhoch prijatý s veľkým uznaním. Aj neskôr sústredil pozornosť najmä na fotoelektrický jav a katódové lúče. Zostrojil špeciálne zariadenie – modifikovanú katódovú trubicu doplnenú okienkom (neskôr po ňom nazvaným), pomocou ktorej vedci skúmali vlastnosti katódových lúčov, odseparovali elektróny a stanovili ich hmotnosť. Traduje sa, že takéto zariadenie požičal aj Röntgenovi, ktorý ho použil na objav „lúča X“. Napokon, aj slávnou Nobelovu cenu, ktorá sa začala udeľovať roku 1901, najskôr navrhovali za objavenie lúča X spoločne Röntgenovi a Lenardovi. Kráľovská švédská akadémia sa však rozhodla inak a ako prvému ju udelila iba Röntgenovi. Lenard si na toto významné ocenenie musel niekoľko rokov počkať.

Medzi najznámejšie Lenardove objavy patrí, že pri vonkajšom fotoefekte sa uvoľňujú elektróny, stanovenie kvantitatívnych zákonitostí fotoelektrického javu, konkrétny objav, že energia vyletujúcich fotoelektrónov nezávisí od intenzity dopadajúceho svetla a je priamo úmerná jeho frekvencii. Je zaujímavé, že tieto fakty boli v rozpore s učením klasickej fyziky a až o niekoľko rokov neskôr ich vysvetlil Einstein svojou hypotézou o svetle ako prúde kvánt energie.

Po prevratnom Thomsonovom objave elektrónu roku 1897 sa mnohí vedci usilovali vyskúmať štruktúru atómu. Filip Lenard na základe pokusov s katódovými a ultrafialovými lúčmi vytvoril tzv. dynamidovú teóriu atómu, podľa ktorej atóm pozostáva z nerozlíšiteľných čiastočiek – dynamidov.

Vo svojich pamätiach neraz slávny fyzik spomínal, že jeho práca nebola vždy náležite ocenená. „Zriedkakedy som bol medzi tými, čo zberali ovocie. Oveľa častejšie som patrila medzi tých, čo zasadili strom a starali sa oň,“ poznamenal vo svojej prednáške roku 1905, keď dostal Nobelovu cenu za fyziku.

V živote Filipa Lenarda nebolo všetko celkom jednoznačné a do dejín svetovej fyziky sa zapísal ako rozporná osobnosť. Na jednej strane patrila medzi najväčších experimentálnych fyzikov, ktorí podstatne prispeli k rozvoju svetovej vedy. Na druhej strane zo všetkých síl bojoval proti teórii relativity a spochybňoval dielo jej tvorca. Vzťah Lenarda a Einsteina bol, jemne povedané, zvláštny. Spočiatku sa síce mali v úcte, ale keď sa Lenard otvorene postavil proti Einsteinovej teórii relativity, ich cesty sa navždy rozišli. Lenard sa na adresu žida Einsteina vyjadroval dosť opovrhlivo a jeho teórie tvrdo odmietal. Vo svojom štvorzväzkovom diele *Nemecká fyzika* dokonca rozdelil fyziku na správnu – nemeckú a nesprávnu, špekulatívnu – židovskú. To, že to bolo chybné delenie, ukázal čas, ten dal za pravdu Einsteinovi.

Na dobrej povesti Lenardovi nepridalo ani jeho politické angažovanie sa v Národnosocialistickej nemeckej robotníckej strane, ktorá bola založená na princípe antisemitického režimu, ale ani otvorené sympatie k pohlavárom Tretej ríše. Často sa preto na verejnosti zaznávali i jeho nesporné úspechy vo fyzike. Pritom profesor Lenard bol v odborných kruhoch ako fyzik veľmi uznávaný, bol členom nemeckých učených spoločností, od roku 1907 členom Uhorskej akadémie vied a čestným členom ďalších akadémii vied. Viedenská akadémia mu roku 1896 udelila Baumgantnerovu cenu, bol

nositeľom londýnskej Royal Society, talianskej Mattenihovej ceny a francúzskej prestížnej Lacozeovej ceny.

Bratislavský rodák – nositeľ Nobelovej ceny – Filip Lenard zomrel 20. mája 1947 v nemeckom Messelshausene a pochovaný je na cintoríne v Königshofene. Jeho rodičia odpočívajú na Ondrejskom cintoríne v Bratislave.

Samuel Mikovíni

polyhistor

Jedným z najagilnejších organizátorov vedeckého života na Slovensku a v Uhorsku sa v 18. storočí stal Matej Bel. Jeho hlavné dielo *Nové historicko-geografické poznatky o Uhorsku* (známe *Notície*) bolo výsledkom bádateľskej činnosti, ku ktorej podstatnou mierou prispel aj zememerač, kartograf, matematik Samuel Mikovíni – všestranný vedec, ktorý svoj záujem o prírodné vedy spojil so zručnosťou medirytca a tomuto poslaniu zasvätil celý život.

Samuel Mikovíni sa narodil roku 1686 v dedine Cinobaňa-Turíčky pri Lučenci. Presný dátum jeho narodenia nie je známy. Zo záznamov v matrike sa dá presne zistiť iba jeho pôvod a rodinné pomery: otec bol evanjelickým farárom, mal dvoch súrodencov, brata a sestru. Za manželku si zobral Annu Reginu, rodenú Giligovú, s ktorou mal päť detí – dve dcéry a troch synov.

Historické pramene odкрývajú aj ďalšie informácie o tomto vzdelanom mužovi. Základné vzdelanie získal Samuel Mikovíni doma a rytectvu sa vyučil v Norimbergu. V roku 1721 študoval na univerzite v Altdorfe a v roku 1723 v Jene. Tam nadobudol kvalitné všeobecné vzdelanie a kartografiu vyštudoval na vojenskej akadémii vo Viedni. Po ukončení štúdií pôsobil krátko ako dvorný matematik saského kniežatstva a záznamy z roku 1725 hovoria, že bol stoličným matematikom-inžinierom v Bratislave. O dva roky neskôr, v roku 1727, pracoval na panstve Esterházióvcov v Tate a od roku 1728 bol znova inžinierom v Bratislave. V tom čase sa podieľal na regulácii Váhu a iných slovenských, maďarských a rakúskych riek.

Podstatná zmena v živote Samuela Mikovíniho nastala, keď sa odsťahoval z Bratislavy do Banskej Štiavnice, kde v rokoch 1735 až 1748 pracoval ako inžinier stredoslovenských banských miest a zároveň bol riaditeľom novovzniknutej baníckej školy. Svoje nadanie na túto prácu prejavil už počas štúdií v Norimbergu, kde zaujal ako vynikajúci kresliar a rytec. Pravdepodobne vtedy s ním nadviazal kontakt aj jeho súčasník, iba o dva roky starší Matej Bel. Mikovíni do jeho spisu *Hungariae antiquae et novae podromus* vryl podľa predlohy Juraja Buchholtza mladšieho mapu Demänovskej ľadovej jaskyne a urobil niekoľko ďalších ilustrácií, napríklad pohľad na Sklené Teplice a Vyhne.

Keď sa cisár Karol III. dozvedel, že Matej Bel pripravuje veľké dielo *Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica* alebo tzv. *Notície*, poveril Mikovíniho, aby spracoval rytiny, mapy a ilustrácie. Toto veľké historicko-vlastivedné dielo totiž obsahovalo texty viacerých autorov, ale aj rôzne mapy, veduty a genealogické tabuľky. Mikovíni pristupoval k spracovaniu máp do *Notícií* veľmi seriózne, veď v roku 1723 dokonca vydal po latinsky napísaný *Epistola de methodo concinnandarum mapparum Hungariae* (List

o spôsobe zostavovania miestopisných máp v Uhorsku) a v prvom zväzku *Notícií* presne opísal metódu tvorby vlastných máp.

Jeho metóda bola prísne vedecká, pridŕžal sa v nej štyroch základných princípov: astronomického, geometrického, magnetického a hydrografického. Pomocou svojej metódy určoval zemepisné šírky a dĺžky a určil aj polohy viacerých miest Uhorska. Zaujímavé je, že si vytvoril vlastný nultý poludník, ktorý prechádzal severovýchodnou vežou Bratislavského hradu. Na porovnanie určil aj jeho vzdialenosť od parížskeho, norimberského, bolonského, berlínskeho, petrohradského a viedenského poludníka. Vo svojich vedeckých prácach vyslovil požiadavku vytvoriť nultý poludník, ktorý by prechádzal cez niektorú z významných hviezdární. Uvedomoval si, že pri takomto výskume je dôležitá spolupráca vedcov z viacerých krajín a prostredníctvom petrohrskej akadémie navrhol konkrétnu medzinárodnú vedeckú spoluprácu pri kartografických meraniach a astronomických pozorovaniach.

Postupne zhotovil kvalitné mapy všetkých slovenských stolíc, z ktorých v Belových *Notíciách* vyšla mapa Bratislavskej, Turčianskej, Zvolenskej, Liptovskej, Novohradskej, Tekovskej, Hontianskej a Nitrianskej stolice. Niektoré ďalšie mapy sa zachovali v rukopise. Okrem toho zmapoval i mnohé ďalšie uhorské stolice. Na základe podrobných nákresov väčšinu Mikovíniho máp vyryl rakúsky medirtec G. D. Ch. Nicolai. Z historického pohľadu sú významné aj mapy a plány Dunaja pri Bratislave, banskoštiavnických vodných nádrží, stredoslovenských banských revírov, panstiev Likava a Slovenská Ľupča, ako aj mapy vojenského charakteru. Škoda, že väčšina z nich zostala v rukopise a mnohé sa stratili.

Nemenej významná bola aj Mikovíniho činnosť vo funkcii banského merača a geodeta, ako i jeho inžinierske práce na úpravách vodných tokov, stavbe ciest a pevností. Aj pri týchto prácach sa Samuel Mikovíni prejavil ako šikovný architekt a mechanik. Počas pôsobenia v Banskej Štiavnici sa okrem toho, že bol riaditeľom baníckej školy, venoval aj ďalším technickým prácam. Na základe jeho výpočtov a projektov sa napríklad konštruovali banské stroje a zariadenia, ale budoval sa aj systém umelých jazier, hrádzí a jarkov.

Vo výpočte aktivít pracovitého a odborne vyspelého vedca by sa dalo pokračovať. Za pozornosť stojí aj skutočnosť, že podľa Mikovíniho plánov vyhotovili v Banskej Bystrici amalgamačný aparát a s jeho menom sa spája aj vynález originálneho hydraulického lisu. Ako vojenský inžinier sa preslávil aj za hranicami, na Morave a v Sliezsku viedol rozličné opevňovacie práce a navrhol spôsob zhotovovania zápalných delostreleckých bômb. No najväčšie zásluhy sa pripisujú Samuelovi Mikovínimu pri budovaní baníctva a hutníctva. Napokon, ako pedagóg slávnej baníckej školy v Banskej Štiavnici mal priestor aj na to, aby si vychoval dobrých nasledovníkov. Za zásluhy vo vede bol Samuel Mikovíni od roku 1735 členom Pruskej akadémie vied v Berlíne.

Významný vedec 18. storočia Samuel Mikovíni, ktorého možno prirovnať k známemu vedcovi Matejovi Belovi, podobne ako on zasvätil život vede. A paradoxne, podobne aj zomrel. Prechladol pri svojej vedeckej práci, následkom čoho 23. marca 1750 na ceste z Trenčína do Banskej Štiavnice zomrel.

Anton Leopold Ruprecht

chemik

Do generácie významných vedcov 18. storočia, uznávaných vo svete, patrí Anton Leopold Ruprecht – prvýdomáci profesor chémie na banskoštiavnickej akadémii. Jeho meno sa dostalo na listinu *Millenium Project*, čím sa zaradil medzi najvýznamnejších chemikov sveta posledných dvoch storočí. Hoci časť života prežil v cudzine, svoje rodné Slovensko, a najmä mesto Banskú Štiavnicu, kde študoval a pôsobil ako pedagóg, viacnásobne preslávil vo svete.

Narodil sa 14. novembra 1748 v Smolníku, ktorý bol v tom čase známy ťažbou medi. Med spracúvala tamojšia mincovňa. V roku 1754 otvorili v meste banícku školu, sídlil tam banský súd a inšpektorát. Ruprechtov otec patrila medzi významných mešťanov a svojho syna dal po ukončení základného vzdelania študovať na Banícku akadémiu do Banskej Štiavnice. Táto prvá vysoká škola technického smeru na území Slovenska mala vynikajúcu povesť. Leopold Anton Ruprecht na nej študoval v rokoch 1772 až 1774 a z archívnych dokumentov sa dá usúdiť, že patrila medzi vynikajúcich študentov. Zaiste aj preto ho po troch rokoch štúdia na návrh Komorskogrófskeho úradu v Banskej Štiavnici Dvorská komora pre mincovníctvo a baníctvo vo Viedni vymenovala za právnika Vrchného inšpektorského úradu v Smolníku, kde začal zastával aj funkciu zapisovateľa.

V roku 1777 Dvorská komora pre mincovníctvo a baníctvo vo Viedni ocenila študijné a prvé pracovné výsledky Antona Leopolda Ruprechta aj tým, že ho vyslala na dvojročnú študijnú cestu do Švédska, Nórska a ďalších severských krajín. Príležitosť zoznámiť sa s najnovšími vedeckými poznatkami vo svete preňho znamenala veľmi veľa. S veľkým záujmom sa venoval najmä chémii u známeho švédskeho profesora Torbena Olofa Bergmana v Uppsale a geológii u mineralóga a geológa Jensa Esmarka v Štokholme. Vo významných strediskách teoretickej a experimentálnej chémie, geológie a mineralógie využil každú minútu, aby sa dozvedel čo najviac nového. Profesor Bergman bol svetoznámy odborník v oblasti chémie. Rozpracoval napríklad viaceré metódy kvalitatívnej a kvantitatívnej analýzy. Medzi jeho žiakov patrili budúci známi vedci, napríklad objaviteľ mangánu Johan Gottlieb Gahn, objaviteľ molybdénu Peter Jacob Hjelm či významný experimentátor Carl Wilhelm Schele. Takáto „škola“ priamo v laboratóriách dala Ruprechtovi veľmi veľa. Svoje skúsenosti a krátke odborné práce publikoval v školských periodikách, ale najviac ich využil neskôr vo svojej pedagogickej práci a pri zveľaďovaní laboratórií Banskej akadémie v Banskej Štiavnici. V archívnych materiáloch sa hovorí aj o obchodných cieľoch cesty. Jeho poslaním bolo získať informácie o obchode s tovarmi pre Rakúsko-uhorskú monarchiu. V rámci tejto cesty navštívil Anton Leopold Ruprecht okrem Švédska aj Nórsko a Dánsko. Ďalšie stopy jeho života dokazujú, že so získanými skúsenosťami sa s ešte väčším záujmom pustil do tajov chémie a príbuzných vied.

Po dvoch rokoch sa vrátil do Banskej Štiavnice podkutý mladý vedec, ktorý sa s elánom pustil do pedagogickej a organizátorskej práce. V akadémii vystriedal na mieste profesora chémie svojho učiteľa Giovannioho Antonia Scopoliho. V hlavnom komorskogrófskom úrade získal ako prísediaci rozhodujúci hlas. Pričinil sa o opravu a modernizáciu chemického laboratória banskoštiavnickej akadémie, v ktorom robil rozličné pokusy.

Pokúšal sa napríklad vyrobiť zinok a zinkovú skalicu s menej hodnotného hemimorfitu. Neskôr sa zamerl na striebro, ktoré sa pokúšal vyrobiť z tzv. dvojitej lúčavky, získavanej v kremnickej odlučovni striebra.

V rokoch 1782 – 1785 sa zaoberal chemickým výskumom sedmohradských zlatých rúd, obsahujúcich telúr. Sám prispel k objavu tohto dovtedy neznámeho prvku. Riešil otázky redukcie oxidov ušľachtilých kovov nachádzajúcich sa v pôdach. Robil pokusy so získavaním kovov z pôdy. Pre svoje pokusy postavil zvláštnu laboratórnu pec, ktorá vzbudzovala obdiv európskych odborníkov. Ako zanietený mineralóg začal budovať cisársku zbierku minerálov, hornín, zemín a skamenelín a prispieval exponátmi do prírodovedných kabinetov v Miláne, Padove a Paríži. Darilo sa mu kupovať a vymieňať minerály, čím sa zbierka v Banskej Štiavnici obohatila o cudzokrajné exempláre.

Za pár rokov vybudoval Anton Leopold Ruprecht v škole nové laboratória a povzniesol výučbu chémie laboratórnym spôsobom na svetovú úroveň. Jeho systém výučby chémie prevzala parížska polytechnika a od nej ostatné podobné školy v Európe. Podieľal sa na zavedení tzv. európskej amalgamácie. Bornovu metódu vyskúšal v laboratórnych podmienkach, zdokonalil ju a realizoval v praxi postavením prvej amalgamačnej huty v Sklených Tepliciach. V rámci praktických skúšok tejto huty v roku 1786, na ktorých sa zúčastnili odborníci z celého sveta, založenú Spoločnosť pre rozvoj banských vied považovali za prvú medzinárodnú technicky orientovanú vedeckú spoločnosť na svete. Ruprecht bol jedným z jej zakladateľov a stal sa aj členom aj prestížnej Mineralogickej spoločnosti v Jene.

Najväčšou Ruprechtovou zásluhou pre Slovensko je, že výsledky svojich výskumov sa usiloval využiť v stredoslovenských baniach. Podarilo sa mu zhospodárniť prevádzku baní zavedením drevených sudov na dopravu rudy v šachtách, ktoré nahradili dovtedy používané kožené vrecia. V roku 1787 vykonal prieskum opálových baní v Červenici a vypracoval podrobnú správu o ich prevádzke, ako aj o chemizme opálov. Z jeho podnetu bola o rok neskôr ťažba opálu prevzatá do správy banského eráru.

Zaoberal sa aj otázkami atmosférickej elektriny v súvislosti so stavbou bleskozvodov. Vypracoval správu o spôsobe zabezpečenia budov pred účinkami blesku a návrhy montáže bleskozvodov na veže, a najmä budovy skladujúce strelný prach v Banskej Štiavnici, Štiavnických Baniach a v iných stredoslovenských banských mestách.

Ruprechtove výskumné úspechy našli odozvu aj u vládnej moci. Dvorská komora pre mincovníctvo a baníctvo vo Viedni ho vymenovala za dvorného radcu. Túto funkciu vykonával od roku 1792 až do odchodu do dôchodku roku 1802. Škoda, že v archívoch sa zachovali informácie iba o pracovných aktivitách vedca. Z jeho súkromia sa historikom nepodarilo zistiť takmer nijaké fakty. Buď si svetoznámy chemik a mineralóg chránil svoje súkromie, alebo dokumenty, ktoré by o ňom čo-to prezradili, skončili niekde v smetnom koši, prinajlepšom zastrčené v archívoch bývalej Dvorskej komory pre mincovníctvo a baníctvo vo Viedni a čakajú na spracovanie.

Ani deň úmrtia Antona Leopolda Ruprechta nie je celkom presný, pravdepodobne zomrel 6. októbra 1814 vo Viedni.

František Vítězoslav Sasinek

historik

Významná osobnosť slovenskej historiografie, všestranný človek, ktorý zanechal nezmatiteľné stopy i ako kňaz, spisovateľ, básnik, redaktor, pedagóg. Žil v zložitej dobe, keď sa nemohol venovať výlučne vedeckej práci v oblasti dejín, ktorá ho lákala, ale všetko, čo robil, robil svedomito. „Bol pracovníkom do únavy, strádateľ do podivu, charakter ako diamant,“ povedal o ňom jeho rodák Pavol Blaho. František Vítězoslav Sasinek naozaj vynikal vzácnymi ľudskými vlastnosťami, charakterizovala ho až príslovečná skromnosť, vytrvalosť a pracovitosť, ale aj obetavosť a štedrosť.

Narodil sa 11. decembra 1830 v Skalici, v rodine obuvníckeho majstra, ale na vlastného otca sa nepamätal, lebo mu zomrel, keď nemal ešte ani rok. Mama sa druhý raz vydala za Imrich Blaháčka, ktorý bol tiež drobný obuvník. „Narodil som sa v chudobe a tak som si jej privykol, že ani v lepších okolnostiach od skromnosti som sa nevzdďaloval,“ spomínal po čase na detstvo. Do obecnej školy chodil v rodisku a od roku 1840 tam študoval na gymnáziu. V rodine nikdy nebolo peňazí navyš a František si musel na štúdiá privyrábať spievaním po zámožných domoch. Doma pomáhal otcovi a cez prázdniny robil pri tesároch. Po skončení prvých troch tried gymnázia otčim chcel, aby mu pomáhal pri remese, ale s finančnou podporou krstného otca Františka Matušku napokon mohol ísť študovať. V roku 1844 odišiel na gymnázium do Szolnoku, kde sa zdokonalil v latinčine a maďarčine.

Po skončení šiestej triedy gymnázia sa s kamarátom rozhodol vstúpiť do františkánskeho rádu v Hlohovci. Nepodarilo sa im to, preto odišli do Bratislavy. Pod vplyvom staručkého pátra Angelusa sa Sasinek rozhodol pre rehoľu kapucínov a jeho priateľ odišiel do kláštora Milosrdných bratov. Pred vstupom do kláštora kapucínov v Novom Meste nad Váhom sa zastavil v rodičovskom dome rozlúčiť sa s milovanou mamou a otčimom. Potom pokorne odišiel do ticha kláštora, kde prijal meno Vítězoslav. Bol nižšej postavy a spočiatku sa mu niektorí vysmievali, že nepotrebuje habit, stačí mu rukáv. Nad posmeškami sa pousmial a nič si z nich nerobil, bol šťastný, že sa môže ďalej vzdelávať. Po skončení ročného noviciátu Sasinek odišiel študovať filozofiu do Pezinka a do Taty, kde ho zastihla revolúcia. Teológiu študoval v dolnorakúskom mestečku Scheibs, ale doštudovať prišiel do Bratislavy. Ako študent sa zoznámil s Martinom Hattalom, profesorom slavistiky na bratislavskom gymnáziu, ktorému priniesol prečítať svoju prvú literárnu prácu *Pieseň o slovanských Blahozvestoch*. Hattala ho pochválil a sprostredkoval uverejnenie piesne v časopise Cyril a Metod. Úspech ho povzbudil a odvtedy pravidelne prispieval do Katolíckych novín.

Dňa 9. októbra 1853 bol František Vítězoslav Sasinek vysvätený za kňaza a nastúpil na miesto profesora v Tate. Neskôr bol preložený do Bratislavy, kde bol istý čas kazateľom v Kostole sv. Trojice a pokračoval v pedagogickej práci. Napísal latinskú gramatiku *Compendium Grammaticae latinae* a naďalej prispieval do slovenských časopisov. Za bránenie slovenských národných záujmov ho roku 1856 preložili do Budatína, kde sa venoval písaniu historických prác. Prispieval do Radlinského časopisu Priateľ školy a literatúry a príspevky z histórie publikoval v časopise Slovesnosť. Cestu medzi slovenských národovcov si našiel aj tam a stál i pri zakladaní Pešťbudínskych vedomostí. V roku 1861 ho znova preložili, tentoraz do maďarského Móru, čo urýchlilo jeho rozhodnutie

vystúpiť z rehole kapucínov. Vedel, že bude mať problémy, ale nemohol konať inak. Prísne rehoľné predpisy ho zväzovali a pochmúrne kláštorné múry obmedzovali v rozle-
te. S nádejou, že ho pochopia, požiadal ostrihomského arcibiskupa o prijatie do diecézy,
ale dostal zápornú odpoveď. Neúspešne sa uchádzal aj o miesto profesora na skalickom
gymnáziu. Napokon sa s pomocou banskobystrického biskupa Štefana Moyzesa dostal
za profesora dogmatiky a cirkevného práva na banskobystrické lýceum a bol vymeno-
vaný za kustóda kníh a zbierok Matice slovenskej, ktoré boli dočasne umiestnené v bis-
kupskej rezidencii. Roky prežité v Banskej Bystrici patrili medzi najpokojnejšie v jeho
živote. Popri vyučovaní a povinnostiach kazateľa sa venoval písaniu a robil historický
výskum najstaršieho osídlenia nášho územia. V roku 1868 mu vyšlo prvé obsiahlejšie
dielo *Dejiny drevných národov na území terajšieho Uhorska*.

Pokojné obdobie sa mu skončilo v roku 1869 po Moyzesovej smrti. V biskupovi stratil
spriaznenú dušu, priateľa, za ktorým mu bolo smutno, trápilo ho i to, že mu nedovolili,
aby sa s ním na pohrebe rozlúčil za Maticu slovenskú. Uctil si ho aspoň tak, že kráčal
pred rakvou a pohrebným sprievodom s veľkým krížom.

V tom istom roku zvolili Sasinka za tajomníka Matice slovenskej a presťahoval sa do
Martina, kam previezli aj knihy a zbierky z Banskej Bystrice. V historickom výskume
pokračoval, ale pod tlakom nových duchovných predstaviteľov už nemal taký pokoj na
prácu ako predtým. Čoraz viac túžil vrátiť sa ku kňazskému povolaniu, ale biskup mu
nebol naklonený a ponúkol mu najchudobnejšiu faru v Bacúrove. Toto miesto neprijal.
Sasinek sa významnou mierou pričínal aj o založenie slovenského gymnázia v Kláštore
pod Znievom a počas jeho štvorročného trvania mal nad ním patronát. Po násilnom
zatvorení Matice slovenskej sa natrvalo rozlúčil s Martinom a spolu s matkou, ktorá po
otčimovej smrti bývala uňho, odišiel do rodnej Skalice. Vypomáhal ako kazateľ, ale aby
sa pre svoje názory vyhol nepríjemnostiam s vrchnosťou, odišiel roku 1882 do Prahy.
Plánoval, že bude pokračovať vo výskume, ale keď vážne ochorel, musel sa vrátiť na
Slovensko a usadil sa v Radošovciach pri Holíči. Tu mu v roku 1894 zomrela milovaná
matka a on odišiel do Kútov a neskôr do Mariazellu. V roku 1901 musel pre choro-
bu odísť aj z Mariazellu do opatrovne Milosrdných bratov v Algersdorfe. Kontakty
so Slovenskom udržiaval až dovtedy, kým ho choroba neprinútila ísť do nemocnice
v Štajerskom Hradci. Tu 17. novembra 1914, vo veku 84 rokov, zomrel. Pochovali ho
na cintoríne Milosrdných bratov v neďalekom Kainbachu.

Mesto Skalica sa už v roku 1926 rozhodlo previesť jeho telesné ostatky na Slovensko.
Stalo sa tak v roku 1930 pri oslavách 100. výročia jeho narodenia.

Martin Svätójánsky-Szentiványi polyhistor

Do dejín Slovenska vstúpila zaujímavá, aj keď pre niekoho menej známa osobnosť –
Martin Svätójánsky-Szentiványi. Tento učenec 17. storočia bol predobrazom polyhis-
tora Mateja Bela. Bol to všeobecne vzdelaný človek, ktorý prednášal gramatiku, syntax,
logiku a hebrejčinu nielen na univerzite v Trnave, ale aj v Grazi, na Pázmaneu vo Viedni
a na univerzite v Mníchove. Zaoberal sa koncepciou minulosti Slovanov a usiloval sa
presadiť názor, že slovanské národy žili na území Uhorska dávno pred príchodom
Maďarov. Martin Svätójánsky-Szentiványi bol v dobe, v ktorej žil, typickým vedcom

– polyhistorom, znalcom viacerých vedných odborov. Napísal desiatky latinských diel z rôznych vedných disciplín, okrem iného viaceré filozofické úvahy a protireformné polemiky, ktoré vyšli aj po slovensky. Napriek tomu sú mu historici veľa dlžní a jeho biografia čaká na seriózne spracovanie.

Martin Svätotánsky-Szentiványi sa narodil 20. októbra 1633 v Liptovskom Jáne. Pochádzal zo známeho zemianskeho rodu Svätotánskovcov, ktorého korene siahajú do 13. storočia. Príslušníci rodu pracovali v baniach, kde získali bohatstvo, a tak dosiahli už v 16. storočí významné postavenie v politickom živote Liptovskej župy. O detstve a mladosti Martina Svätotánskeho-Szentiványiho sa nezachovali doklady. Prvá informácia z jeho života je datovaná 20. 10. 1653, keď ho v deň dvadsiatych narodením v rakúskom Leobene prijali do jezuického rádu. Roku 1656 prišiel na jezuickú univerzitu do Trnavy, kde sa stal profesorom parvistov – najnižšej triedy kolégia a súčasne zastával funkciu pomocného referenta pre divadelné hry. Podľa historikov prijatie na univerzitu nebola náhoda, lebo v tom istom roku Szentiványi odkázal svoj dedičský podiel rádu a dohodol sa s bratmi, že jeho podiel z rodičovského majetku budú pravidelne posielat trnavskému kolégiu.

V nasledujúcom roku dokončil Martin Svätotánsky-Szentiványi filozofickú fakultu vo Viedni a prišiel do Trnavy, kde sa stal profesorom a prefektom mariánskej kongregácie a v tejto funkcii zotrval až do roku 1661. Neskôr vyštudoval vo Viedni teológiu a roku 1665 ho vysvätili za kňaza. Niekoľko rokov vyučoval v Košiciach i vo Viedni a do Trnavy sa vrátil roku 1668. Na filozofickej fakulte učil logiku a súčasne na teologickej fakulte hebrejčinu. V roku 1670 sa ako jeden z mála jezuitov v škole stal profesorom najvyššej triedy filozofickej fakulty, tzv. metafyziky. Medzi jeho obľúbené vedné disciplíny patrila matematika, ktorou si získal vážnosť a keď ho roku 1671 pozvali prednášať do Grazu, neodmietol. Nepobudol tam však dlho a o nejaký čas sa vrátil do Trnavy, kde sa stal roku 1674 správcom univerzitnej knižnice. Zakrátko však znova prišlo pozvanie z Pazmáneu – konviktu pre uhorských študentov a Martin Svätotánsky-Szentiványi opustil Trnavu. Vo Viedni sa mu nepodarilo urobiť kariéru, a tak sa vrátil do Trnavy, kde sa v roku 1679 stal dekanom filozofickej fakulty a roku 1682 aj dekanom teologickej fakulty. Na Trnavskej univerzite zostal až do svojej smrti a stal sa jednou z jej vedúcich osobností.

Počas pôsobenia na univerzite bol Martin Svätotánsky-Szentiványi prívržencom reformných snáh kardinála Leopolda Koloniča, ktorý sa stal štedrým mecénom univerzity. Vďaka nemu urobil Szentiványi na univerzite kariéru, ale kardinál v mnohom pomohol aj univerzite. Pravdepodobne preto sa nad vchodom do Trnavskej univerzitnej knižnice vynímal erb kardinála Koloniča, ako oddaného prívrženca univerzity. Mecén podporoval Martina Svätotánskeho-Szentiványiho aj v publikačnej činnosti. S jeho pomocou vytvoril základ uhorského práva začlenením cisárskych ediktov do zbierky uhorských zákonov, v ktorých mal čestné miesto aj slovanský národ. Martin Svätotánsky-Szentiványi v tom období výrazne prispel k výstavbe budovy kolégia pri univerzite a k rozšíreniu univerzitnej knižnice. O niekoľko rokov neskôr – roku 1687 – sa Martin Svätotánsky-Szentiványi spolu s vtedajším trnavským rektorom Ladislavom Senejom zúčastnil na sneme v Šoporni ako zástupca rehole, ktorá získala právo na vlastníctvo majetkov. Potom vykonával popri trvalej funkcii vedúceho tlačiarne aj funkciu kancelára univerzity a zakrátko sa stal profesorom kanonického práva. Mal za úlohu

pripraviť a vydať novú zbierku uhorských zákonov. Na túto vážnu úlohu sa podujal a vydanie zbierky venoval svojmu prívržencovi Leopoldovi Koloničovi. Vypracoval ju veľmi diplomaticky, lebo si bol vedomý toho, že uhorské právo je predmetom sporu medzi panovníckym dvorom a uhorskými stavmi. Najzávažnejším problémom v systéme uhorského práva bolo uznanie dedičnosti habsburgovcov. Na verejnosti sa *Zbierka uhorských zákonov* objavila roku 1696, čiže až rok potom, ako sa Leopold Kolonič stal ostrihomským arcibiskupom. Meno autora sa v spise síce neuvádza, no z dikcie textu je Svätójánskeho rukopis nesporný.

Najvýznamnejším dielom Martina Svätójánskeho-Szentiványiho sú *Vzácnějšíe rozmanitosti vybrané z různých vedných odborov*, rozsiahle encyklopedické dielo, ktoré vychádzalo po častiach ešte aj po autorovej smrti. V diele zhrnul poznatky z mnohých vied – filozofie, medicíny, zemepisu, dejepisu, prírodných vied, hospodárstva. Svoje vedomosti prezentoval aj v ďalších dielach, v ktorých sa zaoberal botanikou, zoológiou, anatómiou, astrológiou, fyzikou, ale písal aj o liečivých rastlinách, dokonca aj o výrobe voňaviek. Zaujímavá stať sa venuje termálnym „uzdravujúcim vodám“ v Piešťanoch, kde napríklad píše, že „sú veľmi účinné pri dlhotrvajúcich a celkom beznádejných chorobách. Nemajú ani jeden stály prameň, ale sledujú tok rieky Váh. Ako on stúpa alebo klesá, aj ony sa buď zjavujú, alebo zanikajú.“ V diele *O podivuhodných silách a vlastnostiach vôd* opísal Jánske pramene, ktoré neskôr sledoval aj slávny geológ Dionýz Štúr. V niektorých ďalších prácach písal Szentiványi o hudbe či o udalostiach vo svete vrátane vtedajšieho Uhorska. Dielo Martina Svätójánskeho-Szentiványiho je nesporným dôkazom všestrannosti a hlbokých vedomostí autora. Ako člen jezuitského rádu a v období protireformácie vydal aj mnohé náboženské polemiky, ktoré vyšli až po jeho smrti.

Všestranný učenec skončil svoju životnú púť 29. marca 1705 v Trnave.

Posudzoval

RNDr. Miroslav Moravics, CSc.

Jozef LEIKERT: THE HISTORICAL MESSAGE OF SLOVAK SCIENTISTS.

The paper declares historical facts on destiny of several personalities from the gallery of science and technology pioneers, which were long years on the edge of public interest. In the past common people learnt from only occasionally published materials and several ideologically “directed” book publications, that behind many successful scientific discoveries, inventions, Professional papers there were scientists in some way connected to Slovakia. In recent years greater attention has been paid to mapping their lives and works not only by historians, but also writers, whose works especially in the area of literature of fact has become a rewarding theme for dramatists, film makers, visual artists and music composers. Short profiles of several outstanding scientists, shown in the paper are a proof that history of each nation is formed by people and they must not be forgotten.

Literatúra

Tento zoznam ani zďaleka nevyčerpáva zdroje, ktoré sa zaoberajú životom a dielom jednotlivých osobností. Uvádzame len niektoré tituly, ktoré sme sčasti pri písaní využili a môžu poslúžiť ako zdroj ďalších informácií. Z priestorových dôvodov neuvádzame ani vlastné diela jednotlivých osobností, ktoré sú tiež zdrojom informácií o ich živote.

- BARICA, J.: Malý slovenský panteón vedy a techniky. Banská Bystrica 2004.
BARICA, J.: Slávni priekopníci slovenskej vedy a techniky. Bratislava 1979.
BARICA, J.: Vede a národu. Bratislava 1988.
BIELIK, F. a kol.: Slováci vo svete 2. Martin 1980.
BOBER, J.: Malá encyklopédia bádateľov a vynálezcov. Bratislava 1973.
BOKES, F.: Dejiny Slovákov a Slovenska od najstarších čias po oslobodenie. Bratislava 1946.
ČÁRSKY, K.: Chirurg spomína. Bratislava 1987.
Československý biografický slovník. Praha 1992.
Dějiny přírodních věd a techniky 2. Praha 1955.
Dejiny Slovenska I. – III. Bratislava 1971, 1972, 1973.
Dionýz Ilkovič 1907 – 1980. Bratislava 1986.
ĎURICA, M. S.: Dejiny Slovenska a Slovákov. Bratislava 1996.
ĎURIŠKA, Z.: Národný cintorín v Martine. Pomníky a osobnosti. Martin 2007.
Encyclopaedia Beliana I. – VI. Bratislava 1999, 2001, 2003, 2005, 2007, 2010.
Encyklopédia Slovenska I. – VI. Bratislava
Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry 1 – 2. Liptovský Mikuláš 1997.
Evanjelická encyklopédia Slovenska. Bratislava 2001.
GREGUŠ, C.: Slovenskí rodáci svetu. Trnava 1991.
HALAŠA, P. – BUKOVSKÁ, Ž.: Sprievodca po národnom cintoríne. Martin 1974.
HERČKO, I.: Osobnosti Banskej Štiavnice a okolia. Banská Štiavnica 1995.
Historik Daniel Rapant – Život a dielo (1897 – 1988 – 1997). Martin 1998.
HOPPE, V.: Vztah prof. Kostlivého k léčení tuberkulózy. Bratislava 1951.
HULÍN, I. a kol.: Úvod do vedeckého bádania 2. Bratislava 2005.
JASENÁK, L.: Andrej Kmeť (1841 – 1908), jeho život a dielo. Bratislava 1986.
JUNAS, J.: Dejiny medicíny a zdravotníctva. Martin 1985.
JUNAS, J.: Lekári a spoločnosť v 19. storočí na Slovensku. Martin 1990.
JUROVSKÝ, S.: Filozofia Martina Szentiványiho. Martin 1994.
František Vítazoslav Sasinek (1830 – 1914). Skalica 1969.
KOŠTIAL, R.: Slovenskí evanjelici v zahraničí. Martin 1992.
KOTHÁJ, P. a kol.: Momenty z dejín slovenskej chirurgie. Banská Bystrica 1999.
KOVÁČ, D.: Dejiny Slovenska. Praha 1998.
KOVÁČ, D.: Slováci – Česi – Dejiny. Bratislava 1997.
LEPIŠOVÁ, A.: Andrej Kmeť. Martin 1981.
Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska. Bratislava 2000.
MACHALA, D.: Šľachtické rody. Bratislava 2007.
Malá československá encyklopedie 3. Praha 1986.
Malá encyklopédia Slovenska. Bratislava 1987.
Malá slovenská encyklopédia. Bratislava 1993.

- Malý slovenský biografický slovník. Martin 1982.
- MARKOVIČ, J.: Slováci v zahraniční revoluci. Praha 1923.
- MÁTEJ, J.: Portréty slovenských pedagógov a vlasteneckých učiteľov. Bratislava 1977.
- MAŤOVČÍK, A. – PARENÍČKA, P. – ĎURIŠKA, Z.: Lexikón osobností mesta Martin. Martin 2006.
- MAŤOVČÍK, A. a kol.: Reprezentačný biografický lexikón Slovenska. Martin 1999.
- MEDVECKÝ, K. A.: Andrej Kmeť, jeho život a dielo 1 – 2. Bojnice 1924.
- MINÁR, I.: Americkí Slováci a Slovensko 1880 – 1990. Bratislava 1994.
- MORAVEC, R. a kol.: 70 rokov I. chirurgickej kliniky FN v Bratislave. Bratislava 1989.
- MORAVEC, R. a kol.: Z dejín chirurgie na Slovensku. Bratislava 1990.
- Naše dejiny v prameňoch. Bratislava 1971.
- OTČENÁŠ, M.: František Vítazoslav Sasínek. Košice 1995.
- PARENÍČKA, P. – MAŤOVČÍK, A.: J. M. Hurban a matiční výtečníci. Trenčín, Martin 2008.
- PARENÍČKA, P.: Tatrínska sednica čachtická 1847 (Portréty účastníkov). Trenčín, Martin 2007.
- Pedagogická encyklopédia Slovenska I – II. Bratislava 1984 – 1985.
- PETRÍK, B. – RYBÁK, P. a kol.: Evanjelická encyklopédia Slovenska. Bratislava 2001.
- PÖSS, O.: Dejiny exaktných vied na Slovensku od polovice 19. storočia do roku 1918. Bratislava 1987.
- Priekopníci našej súčasnosti. Bratislava 1971.
- Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 1. Bratislava 1986.
- PURGINA, J.: Samuel Mikovíni 1700 – 1750. Bratislava 1958.
- REZNÍK, J.: Po literárnych stopách na Slovensku. Bratislava 1982.
- REZNÍK, J.: Túry do literatúry. Bratislava 2001.
- RIPPA, B. K.: K histórii medicíny na Slovensku. Bratislava 1956.
- SEČANSKÝ, I.: Spomienky a vyznania lekára. Bratislava 1997.
- Slovensko 1. Bratislava 1978.
- Slovensko 2. Bratislava: 1979.
- Slovensko 4. Bratislava: 1980.
- Slovenský biografický slovník I. – VI. Martin 1986 – 1994.
- Slovenský literárny album. Bratislava 1968.
- Sto slávnych Slovákov. Martin 1997.
- ŠIMKOVIC, I.: Chirurgia srdca. Martin 1996.
- ŠKVARNA, D. a kol.: Lexikón slovenských dejín. Bratislava 1997.
- ŠPIESZ, A.: Ilustrované dejiny Slovenska. Bratislava 2002.
- ŠVIHRAN, L. – PÖSS, O.: Majstri ducha. Bratislava 2002.
- TIBENSKÝ, J. – BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: Priekopníci slovenskej kultúry.
- TIBENSKÝ, J. a kol.: Bibliografia prírodných, lekárskych a technických vied na Slovensku do roku 1850. Martin 1976.
- TIBENSKÝ, J. a kol.: Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 1. Bratislava 1986.
- TIBENSKÝ, J. a kol.: Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 2. Bratislava 1988.
- TIBENSKÝ, J. a kol.: Bibliografia prírodných, lekárskych a technických vied na Slovensku do roku 1850. Martin 1976.
- TIBENSKÝ, J.: Dejiny vedy a techniky na Slovensku. Martin 1979.

TICHÝ, M. a kol.: Prvé roky existencie LFUK v Bratislave a pôsobnosť prof. Kostlivého. Bratislava 1983.

UHRIN, P.: Album literárnych pamiatok na Slovensku. Martin 1976.

Z dejín vied a techniky na Slovensku 2. Bratislava 1963.

Z dejín vied a techniky na Slovensku 8. Bratislava 1977.

ZEMPLÉNOVÁ, J. : Dejiny fyziky na Slovensku do polovice 19. storočia. Bratislava 1974.

Zrubec, L.: Slávni Slováci sveta. Nitra 2001.

Periodická a neperiodická tlač

Bratislavské lekárske listy • Film a divadlo • Gama magazín • História • Historická revue • Historický časopis • Hlas ľudu • Javisko • Kultúrny život • Literárny týždenník • Matičné čítanie • Mladá fronta • Národná obroda • Národné noviny • Nové slovo • Panoráma • Práca • Práce • Pravda • Pravda na nedeľu • Právo • Pyramída • Reflex • Republika • Rozhlas • Rudé právo • Slobodný piatok • Slovenka • Slovenská republika • Slovenské divadlo • Slovenské národné noviny • Slovenské pohľady • Slovensko • Slovenský denník • Slovo • SME • Smena • Smena na nedeľu • Svet socializmu • Večerník • Výber • Výtvarníctvo, fotografia, film • Život

OSUDY SKUPINY NAVRÁTILCŮ ZE SLOVENSKÉHO NÁRODNÍHO POVSTÁNÍ NA UHERSKOBRODSKU OD PODZIMU 1944 DO JARA 1945

Miroslava POLÁKOVÁ

Miroslava POLÁKOVÁ: DESTINIES OF A GROUP OF REPATRIATES FROM THE SLOVAK NATIONAL UPRISING IN UHERSKOBRODSKO FROM AUTUMN OF 1944 TO SPRING OF 1945. Outbreak of the Uprising in Slovakia represents the main driving force of partisan guerilla resistance movement in South-East Moravia. In spite of the fact that most partisans from Slovakia from fall of 1944 continued to Moravian Wallachia, there was an eight member guerilla group which settled in territory Uherskobrodsko in the end of October and operated in the area from Bojkovice, near the border with Slovakia, all the way to Míkovice on Uherskohradištsko territory. Their movement was captured, their individual testimonies and archive materials confronted and a truthful picture was created of one of many groups, which before end of world war faced a tragic destiny because of carelessness and bad moral character of individuals who participated in the resistance movement.

V průběhu roku 1944 již bylo zřejmé, že česká domácí i zahraniční rezistence na území Protektorátu Čechy a Morava se chystá na závěr války. Zmnohonásobil se úkol řešení přípravy na celonárodní protinacistické povstalecké vystoupení. Postavit se k tomuto úkolu přinášelo odlišnou koncepci vojenských plánů. Vytvořily se dva základní způsoby konečné realizace. Londýn počítal s vystoupením podzemní armády, jejíž postup bude koordinován s postupem spojeneckých armád a bude obnoven systém předmnichovské republiky. Na území protektorátu prosazoval odboj hlavně beze zbraní a usiloval o rozvracení protektorátu pomocí sabotáží, propagační a zpravodajské činnosti. Proto také domácí odboj byl vystaven nedostatku zbraní a munice. O plánovaných shozech zbraní se uvažovalo až při závěrečném vystoupení. Zbraně měly být shazovány do připravených prostorů. Jednání o pomoci západních armád probíhala složitě již v letech 1943 a 1944. Jelikož nebyl jistý rozsah britské vojenské pomoci, byl požadavek na pomoc při konečném protifašistickém vystoupení formován i pro sovětskou stranu. Těžiště příprav budoucího povstání se tak začalo postupně přesouvat na Slovensko.

Moskevské vedení se od roku 1944 soustředilo zejména na rozvoj partyzánského hnutí a představy o osvobození byly spojeny s úkolem připravit poválečnou půdu pro rozšíření sovětského zahraničního vlivu a posílení Stalinových mocenských ambicí. Předpokladem bylo, že do čela partyzánského hnutí se budou dostávat komunisté a jejich spojkami budou revoluční národní výbory. Ukrajinský štáb partyzánského hnutí se stal garantem pro výcvik partyzánského způsobu boje.¹

Vzhledem k tomu, že centrálně řízené instituce byly rozbity a nově vzniklé měly jen regionální dosah, zůstal zápas o politický primát v létě 1944 nerozhodnut. Na území protektorátu tak v podstatě zkolabovala snaha velkého celonárodního protifašistického

¹ GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: *Velké dějiny Země koruny české*, sv. XV. a. Praha 2006, s 336.

povstání. To znamenalo pro další vývoj, že k celonárodnímu povstání nedojde shora, z jednoho centrálního odbojového centra, nýbrž zdola, od jednotlivých partyzánských skupin, které se ve svém výsledku zapojí do jednotného protifašistického boje.

Základním podnětem pro rozmach partyzánského hnutí na Moravě se jednoznačně stalo vypuknutí povstání na Slovensku. Němci si dobře uvědomovali vážnost situace v pohraničních oblastech Moravy a ještě před povstáním sem soustředili bojové skupiny z řad SS a po přesouvání povstání na Moravu dislokovali do oblasti postupně několik operačních oddílů z členů pořádkové policie.

Zahraniční centrála v Moskvě počítala s vysláním partyzánsko-organizátorských skupin na celé území protektorátu. Přípravovaly se v partyzánském ústředí v Kyjevě již od června 1944, avšak až do září téhož roku neměly na odbojové složky protektorátu žádný vliv. Zásadní podíl na rozvoji partyzánského hnutí na jihovýchodní Moravě měl jednadvacetiletý výsadek por. Jána Ušiaka, který byl 21. 8. 1944 vysazen do prostoru slovenské Sklabíně. Ještě v průběhu SNP ve druhé polovině září dostala rozrůstající se jednotka příkaz k přejití hranice na Moravu a k organizování partyzánského hnutí v nacistickém týlu.

Takřka neprodyšně uzavřené protektorátní hranice byly pro partyzány velkou překážkou. Již zmíněný přechod oddílu Jána Ušiaka na jihovýchodní Moravu odstartoval v oblasti skutečné partyzánské hnutí. Dosavadní partyzáni, většinou utečenci před gestapem za ilegální činnost, členství v ilegální KSČ nebo uprchlíci před totálním nasazením, se sice ukrývali v bunkrech, avšak jejich partyzánská činnost byla téměř nulová. Výpady nemohly být ozbrojeného charakteru jednak z nedostatku zbraní a munice, jednak aby na sebe partyzáni neupoutali zbytečně pozornost německých ozbrojených složek. Veškerá činnost se proto až do podzimu 1944 omezovala víceméně na obstarávání zásob na přežití, případně munice a získávání kontaktů zejména ve zbrojních závodech a v oblasti dopravních spojů. Potřeba munice a zbraní vyžadovala přepadení zbrojních skladů a zvýšení osobního rizika, proto k nim docházelo až v samotném závěru války.

Příchod oddílu ze Slovenska pod vedením Jána Ušiaka položil základ pro vytvoření 1. čs. partyzánské brigády Jana Žižky, která se stala svými 33 oddíly a 1 116 partyzány největším partyzánským seskupením, které na území protektorátu operovalo. Prostorem pro její působení byly postupně oblasti od Vsetína až na Přerovsko, Vyškovsko, Olomoucko a v neposlední řadě i okresy Uherské Hradiště a Uherský Brod.

Součástí poměrně rozlehlého politického okresu Uherský Brod² byl i soudní okres Bojkovice³, který měl dlouhou a málo propustnou hranici se Slovenskem. Přes

² BARTOŠ, J.: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960*. Brno 1982, sv. 8, s. 349. Součástí s. o. Uherský Brod byly následující obce: Bánov, Biskupice, Březová, Bystřice, Častkov, Dobrkovice, Doubravy, Drslavice, Havříce, Hradčovice, Kaňovice, Hřivínův Újezd, Kelníky, Korytná, Lhotka, Lopeník, Ludkovice, Luhačovice, Maršov, Nezdenice, Nivnice, Olšovec, Pašovice, Podhradí, Polichno, Pozlovice, Prakšice, Řetechov, Strání, Suchá Loz, Šumice, Těšov, Újezdec, Velký Ořechov, Veletiny, Vlčnov.

³ Tamtéž, s. 350. Do s. o. Bojkovice náležely obce: Bojkovice, Bzová, Divnice, Hostětín, Hrádek na Vlárské dráze, Kladná-Žilín, Komňa, Krhov, Nevšová, Petrůvka, Pitín, Přechovice,

Bojkovsko vedla přímá cesta ze Slovácka na Valašsko, kam patřil ještě třetí uherskobrodský soudní okres Valašské Klobouky.⁴

Uherskobrodsko ohraničené na východě Bílými Karpatami zasahujícími na Slovensko a na západě úrodným Pomoravím okresu Uherské Hradiště, mělo díky své poloze specifické postavení, které pro tuto územní část JV Moravy znamenalo vždy zvýšené nebezpečí. Po zániku druhé republiky v březnu 1939 jeho důležitost opět stoupla. Vzhledem k příhraniční poloze byla nesmírně významná i jeho povrchová situace, charakterizovaná hornatým zalesněným terénem Moravsko-slovenských Karpat.

Kopcovitý terén a hlavně strategická příhraniční poloha se hned na počátku okupace staly útočištěm mnoha uprchlíků. Husté porosty, zejména pralesní typ zalesnění v okolí Javořiny, umožnily vyhnout se se znalostí terénu strážným a celním hlídkám při přechodu protektorátní hranice. Mnoho lidí bylo v letech 1939 až 1940 právě přes tento politický okres převedeno na území Slovenska. Ke konci války se oblast stala útočištěm pro partyzány, kteří se vraceli nebo utíkali po porážce slovenského povstání. Těsné sousedství se Zlínskem a zalesněné oblasti daly podmínky ke vzniku partyzánských oddílů začleněných později do I. čs. partyzánské brigády Jana Žižky.

Zároveň si však poloha okresu a poměrně těžko prostupný terén vyžádaly neustálou přítomnost německé finanční stráže. Zejména v poslední fázi války Němci posílili v oblasti policii a zřídili v Uherském Brodě Einsatzkommando, které zasahovalo proti partyzánům ve Starém Hrozenkově, Boršicích u Blatnice, Korytné, Míkovcích, Bánově a v Bystřici pod Lopeníkem. Ve Květné a na Uherskohradištsku na Bunči bylo usídleno Jagdkommando. V Uherském Brodě byl umístěn oddíl Burger a v nedalekém Zlíně zvláštní štáb pro potírání partyzánů. Již 15. 9. 1944 se objevily v pohraničí vyhlášky podepsané K. H. Frankem, které oznamovaly, že smrtí bude potrestán každý, kdo neoprávněně překročí nebo překročit se pokusí německo – slovenské hranice protektorátu.⁵

Od podzimu 1944 se v uvedené oblasti ustálila partyzánská činnost, která měla svoje kořeny sice již v průběhu let 1942 až 1943, ale naplno propukla až po příchodu ruských uprchlých zajatců, kteří se postavili do čela jednotlivých partyzánských oddílů. Dimitrij Kuriněnko a Nikolaj Jastrebov se usadili ve Slavkově, Leonid Voronin přišel do Korytné. Oddíly Slavkov, Korytná – Suchá Loz a později ještě Drslavice se staly postupně po navázání kontaktů součástí I. čs. partyzánské brigády Jana Žižky.

Stejně jako se na podzim 1944 definitivně koncentrují tři partyzánské oddíly na Uherskobrodsku, podařilo se konečně sestavit partyzánský oddíl i na Bojkovsku. Oddíl pod velením Karla Hříba se skládal postupně z pěti družstev, které měly pod kontrolou celou oblast Bojkovska, včetně moravsko-slovenského pomezí mezi Žitkovou,

Rokytnice, Rudice, Rudimov, Slavičín, Starý Hrozenkov, Šanov, Vápenice, Vyškovec, Záhorovice, Žitková.

⁴ Tamtéž, s. 351. Do s. o. Valašské Klobouky náležely obce: Valašské Klobouky, Bohuslavice, Brumov, Bylnice, Drnovice, Francova Lhota, Haluzice, Horní Lideč, Jestřabí, Křekov, Lačnov, Lidečko, Lipina, Lipová, Mirošov, Návojná, Nedašov, Nedašova Lhota, Popov, Poteč, Pulčín, Smolina, Střelná, Štítná nad Vláří, Študlov, Tichov, Valašská Senica, Valašské Příkazy, Vlachova Lhota, Vlachovice, Vrbětice, Vysoké Pole.

⁵ BARTOŠ, J. – TRAPL, M.: *Svobodný stát a okupace*. Vlastivěda moravská. Dějiny Moravy, sv. 4. Brno 2004, s. 253.

Vyškovcem a Lopeníkem. První a druhé družstvo mělo centrum přímo v Bojkovicích, stejně jako páté ve zdejší zbrojovce, třetí v Komni a čtvrté ve Bzové.⁶ Operační prostor po celou dobu existence oddílu zasahoval kromě Bojkovska i na slovenskou stranu, a to na Melčické kopanice, Bošácké Podhradie, Bošáckou dolinu a Španiu dolinu pod Vyškovcem, kde se říkalo „V Jamách“. Rozsahem operačního prostoru šel podstatně dál než Kuriněnkův slavkovský oddíl, který se omezoval jen na moravskou stranu. V počátcích činnosti se také potýkali s naprostým nedostatkem zbraní. Vlastnili pouze několik loveckých pušek, malé pistole a několik granátů, které byly tajně vynášeny v mlékárenských konvích z bojkovické zbrojovky. Později, zejména v roce 1945, byly zbraně získávány z přepadů německých hlídek, povozů a aut. Na destrukční práce byly výbušniny získávány z kamenolomu Rasová nad obcí Komňa.⁷ Většina odbojářů byla normálně zaměstnána v různých závodech, většinou v lese jako dřevorubci nebo ve zbrojovce v Bojkovicích. Velká část partyzánských akcí byla prováděna v nočních hodinách a ve dnech pracovního klidu. Po ukončení akce nebo sabotáže pátrací oddíly nikoho nenašly, protože většina aktérů byla buď v zaměstnání, nebo doma. To umožňovalo také lépe zásobovat a zajišťovat partyzány, kteří přebývali v bunkru na Vasilsku. Až do konce podzimu 1944 neměl oddíl v Bojkovicích stabilní napojení na partyzánský štáb. Avšak po městě byly během roku vylepovány ručně psané protiněmecké plakáty s nápisy „Naši partyzáni, postrach nacistických vrahů“, „Dělníci, sabotujte výrobu“.⁸

Se sympatiemi byly přijaty zprávy o vypuknutí povstání na Slovensku a vztahy mezi Čechy a Slováky se počaly zlepšovat. Nedá se přesně určit, kolik lidí a celých skupin odešlo povstání na pomoc. Největší procento však bylo právě z oblasti jihovýchodní Moravy. Také z Uherskobrodsko odcházeli mnozí lidé na Slovensko bojovat. Byli to buď uprchlíci před totálním nasazením, bývalí komunisté č. odbojáři z počátku války, nebo mladí lidé, kteří viděli v zapojení do SNP nejenom určitý druh dobrodružství, ale také konečné splnění jejich touhy od počátku války zapojit se se zbraní v ruce do boje proti nenáviděným fašistům. Někteří zaplatili svoji odvahu životem ještě na Slovensku, jiní se po porážce vrátili domů a našli se i takoví, kteří se raději vrátili ještě před dokončením bojů, neboť realita byla pro mnohé daleko horší, než byly jejich romantické představy o odboji.

Jelikož požadavek z ústředí SNP byl jasný, přenést partyzánský boj i na Moravu, záhy

⁶ Nejpočetnější bylo 1. družstvo vedené Emilem Hřibem. Střediskem byly Bojkovice a patřili sem odbojáři ze Záhorovic, Přečkovic, Rudic a částečně i z Nezdenic a Šumic. Druhé družstvo pod velením Josefa Verneru mělo rovněž centrum v Bojkovicích a patřily sem obce Rudimov, Pitín, Hostětín, Šanov, Hrádek a částečně Slavičín. Třetímu družstvu velel Jaromír Malec, správce pily ve Starém Hrozenkově. Střediskem byla Komňa a patřily sem obce Vyškovec, Lopeník, starohrozenkovské kopanice, Vápenice a částečně Bystřice pod Koprníkem. Čtvrté družstvo vedl kameník a bývalý politický vězeň František Gabrhel. Střediskem byla Bzová a k ní se řadily obce Krhov, Žitková a Starý Hrozenkov. Poslední páté družstvo vedl František Hrnčář, údržbář a vedoucí sabotážní skupiny v bojkovické zbrojovce. Pátá skupina měla za úkol zásobovat ostatní skupiny granáty a zpravodajskou činnost. ZO ČSBS Bojkovice, sborník: *Zápis do kroniky odboje proti okupantům na Bojkovsku v letech 1939-1945*. Bojkovice, září 1978, s. 33. Strojopis.

⁷ Obstarával je střelmistr František Gabrhel ze Bzové. Pozn. aut.

⁸ ZO ČSBS Bojkovice, sborník: *Zápis do kroniky odboje proti okupantům na Bojkovsku v letech 1939-1945*. Bojkovice, září 1978, s. 35-38. Strojopis.

bylo toto rozhodnutí realizováno v praxi. Partyzáni se začali činit a brzy bylo zpřetřháváno telefonní vedení na lince Bojkovice – Pitín a Bojkovice – Krhov. Na výzvu Slováků drželi na podzim bojkovští partyzáni také pohraniční hlídku v prostoru Žitková – Vlčí vrch a umožňovali přechod na Slovensko.⁹ Na území protektorátu byla vydána nařízení, která měla zajistit neprodyšnost protektorátní hranice. Cíl byl jasný. Zamezit možnému rozšíření povstání na Moravu.¹⁰ I přes tato nařízení největší intenzita převádění zpětně na Moravu spadala do období od konce října do konce listopadu.¹¹ Zatímco Kuriněnkovy oddíly na Uherskobrodsku se zaměřovaly především na získávání zbraní, na Bojkovsku během podzimu získalo prioritu převádění, které umožňovala strategická poloha celé oblasti. Od října 1944 začali Slováci na žádost mjr. Dibrova posílat

⁹ Spolupráce s partyzány na Slovensku byla poměrně častá. Bylo to především s ilegálními pracovníky ve Španiei dolině, jako byli Marek Čulen, Julius Dubček, Strechaj aj. Po následných razích po vypuknutí povstání se začali ukrývat i zaměstnanci bojkovické zbrojovky Holík, Máselník, Habrmanský a Šindelář. Úkryt našli později v bunkru na Vasilsku. Na pomoc povstání přešli na Slovensko mlynářský pomocník Oldřich Čech, Jan Máselník, Miroslav Holík a František Guryča. V průběhu podzimu 1944 bylo uskutečněno na Slovensko a zpět kolem 30 přechodů. Počet osob se nedá s určitostí říci, protože žádná přesná dokumentace vedena nebyla. Tamtéž.

¹⁰ Nejzávažnější bylo nařízení vydané německým státním ministrem pro Čechy a Moravu K. H. Frankem dne 15. 9. 1944. Ve stručném nařízení doslova stálo: *„Smrtí bude potrestán každý, kdo neoprávněně překročí nebo překročit se pokusí německo-slovenské hranice podél hranice Protektorátu Čechy a Morava*. Opis nařízení. Tamtéž.

¹¹ Nejpočetnější přechod se uskutečnil 20. listopadu 1944 v počtu asi 28 osob. Na Moravu se se mimo jiné potřebovala dostat asi dvanáctičlenná skupina německých antifašistů, z toho 4 Rakušanů, kteří byli součástí partyzánského oddílu Ernsta Thälmana. Velitelem skupiny byl Hans Hoffmann, poválečný ministr národní obrany NDR. Trasa přechodu vedla jako obvykle na slovenské straně pod Vyskovcem, přešlo se asi 300 metrů od německé celnice na Lopeníku a pak cesta někdy i na několik hodin ustala na Rasově u statku. Muselo se vyčkat, až bude uvolněná silnice nebo přejde německá hlídka. Cestou bylo několik seníků, které sloužily jako dočasné úkryty. Pak se postupovalo přes komňanský katastr pod Bučníkem, Hrádkem, záhorovským kopcem přes „chrást“ na zámek Nový Světlav v Bojkovicích. Zde nastalo opět zvýšené nebezpečí. Musela se přejít dobře hlídaná železnice a silnice u nádraží směrem na Přechkovice. Po opětovném vstupu do lesa byli bratři Hrnčářové a Miloslav Ondruška, kteří až sem partyzány převáděli, vystřídání Josefem Vernerem, Františkem Habrmanem a Emilem Hřibem spolu se dvěma Jugoslávci, kteří se u Hřiba ukrývali v bytě. Cesta pokračovala na Vasilsko, kde byl vybudován bunkr pro 30 lidí. Celá uvedená trasa přechodu byla dlouhá 24 až 25 kilometrů. Vasilsko bylo pro mnohé pouze přestupní stanicí. Tuto cestu údajně podle Hřibovy výpovědi několikrát prošel i Murzin. Cesta byla vedena na Vizovice. Tady již doprovázel partyzány Tomáš Polčák z Prlova a Josef Šmotek společně s bojkovskými partyzány Josefem Vernerem a Františkem Habrmanem. Po celé trase nebezpečného přechodu ze Slovenska byly již dříve připraveny zásobovací skryše Karlem Hřibem, jeho bratrem Emilem a Jaroslavem Malcem z Komně. První zásobárna se nacházela u Františka Králíka na samotě Uhliska na tzv. Komenského loukách, druhá byla pod Záhorovským kopcem v opuštěné chalupě a s tichým souhlasem majitele Ferdinanda Ondruška a třetí zásobovací bod se nacházel na zámku Nový Světlav v blízkosti konírny na odvrácené straně přikryté kbelíky a roštím. Hlavním útočištěm bojkovických odbojářů se stal lesní bunkr na Vasilsku, který byl vybudován na soukromém pozemku partyzána Josefa Verneru v lese na katastru Bojkovice nad přehradou Kolelač. Tamtéž.

na Bojkovsko nemocné a raněné partyzány.¹² Ve Slavkově přišedší Rusové zůstali, z Bojkovic většina přeběhlíků přes hranice pokračovala dál na Vizovice a přecházela přímo do štábu brigády. Přesto v bunkru na Vasilsku, na pozemku partyzána Josefa Verner¹³, po celou dobu od podzimu až do konce války zůstali dva zběhové z maďarské armády.¹⁴ Bojkovice se staly místem přechodného pobytu, i když se počet partyzánů na Vasilsku neustále zvyšoval, až na jaře 1945 byl větší než ve Slavkově.¹⁵

Přestože většina partyzánů od podzimu 1944 pokračovala na Valašsko, usadila se neda-leko od Bojkovic, v pět kilometrů vzdálených Nezdenicích, koncem října osmičlenná skupina partyzánů, z nichž tři byli Rusové. Jejich příchod na Bojkovsko nebyl náhodný. Na povstaleckém území na Slovensku bojovali v září 1944 dva mladíci z uvedené obce. Byli to Josef Janík a Vladimír Hanuš.

Josef Janík se neúspěšně pokusil o přechod hranice na Slovensko již v srpnu 1943. Byl chycen a vězněn na území Slovenského štátu, střídavě v Piešťanech, v Bratislavě a ve Skalici, odkud se mu podařilo uprchnout. Ukrýval se v Košariškách pod Bradlom a v březnu 1944 byl spolu se sovětskými partyzány převeden na východní Slovensko. Zde bojoval až do podzimu 1944. Dne 26. září 1944 byl na Podkarpatské Ukrajině opět zatčen maďarskými četníky a vězněn nejprve v Užhorodě a poté v Budapešti. Posledním vězením byl koncentrační tábor Mauthausen, kde se dočkal 6. 5. 1945 osvobození.¹⁶

Vladimír Hanuš zatčení unikl a po potlačení povstání přivedl partyzány z Pováží do rodných Nezdenic. Doba působení tzv. Hanušovy skupiny¹⁷ na Bojkovsku se dá zrekonstruovat na základě nově získaných a utříděných poznatků.

Anabáze navrátilců je následně zpracována nejen jako rekonstrukce jejich pobytu, ale i jako doklad o zapojení civilního obyvatelstva, které bylo ochotno pomoci i v době posledních chvil silného nacistického řádění, kdy Velkoněmecká říše prožívala již poslední křeč své existence. Naproti tomu partyzáni, kteří pobývali v bojkovském regionu, vystavovali svou neopatrností a hazardérstvím nebezpečí celé rodiny.

¹² Jako první to byl Oldřich Čech z Předína u Třebíče, toho času bytem Komňa, který před časem odešel na Slovensko. Čech byl těžce raněn pohraniční stráží. Na „Komenských lúkách“ ho operoval MUDr. Emr a šofér František Šťastný ho potom převezl do úkrytu do Bojkovic, kde mu byla poskytnuta další odborná zdravotní péče. Tamtéž.

¹³ Josef Verner pocházel z Bojkovic a pracoval v místní zbrojovce. Od počátku války se podílel na sabotážích. Od chvíle, kdy po něm začalo jít gestapo, začal budovat na Vasilsku bunkr. Na rozdíl od Karla Hřiba, který žil s Pánkovou přímo v Bojkovicích, se Verner od podzimu s dalšími uprchlíky před gestapem ukrýval do konce války v bunkru, o kterém se ve městě nevědělo. Podle výpovědi Oldřicha Juračky, bytem Bojkovice, autorce textu v létě 2008.

¹⁴ Zběhové z maďarské armády – Ondrej Trpko a Ďuro Šramka z Báčky a ze Selenče. Ukrývali se jednak u Hřibů v bytě, jednak v bunkru, a to až do června 1945. ZO ČSBS Bojkovice, sborník: *Zápis do kroniky odboje proti okupantům na Bojkovsku v letech 1939-1945*. Bojkovice, září 1978, s. 35. Strojopis.

¹⁵ Úkryt, který byl původně určen pro 30 osob a později koncem roku 1944 o něco rozšířen. Dnes jsou již jen těžce rozeznatelné zbytky bunkru poblíž samoty Vasilsko (stále se tam říká „U bunkru“). Tomáš Balada uvádí počet 28 ve Slavkově, Hřib 60 na Vasilsku, Juračka tamtéž max. 30. Pozn. aut.

¹⁶ Podle výpovědi Františka Krčmy, bytem Nezdenice, autorce textu v červenci 2001.

¹⁷ Označení „Hanušova skupina“ je vytvořeno autorkou textu.

Po celou dobu pobytu na Bojkovsku od října do prosince 1944 byl akční rádius skupiny poměrně malý. Pohybovali se takřka tři měsíce mezi Nezdenicemi a Šumicemi. Nejprve byli ubytováni v lesní chatě sedláka Čestmíra Šilhánka. Tam je navštěvoval hajný Augustin Zetka. Doporučil jim přesun na jinou chatu na okraji lesa v Vypáleniška, která patřila místním občanům Šípkovi, Zetkovi a Berčíkovi. Mezi partyzány pobývala na chatě i Hanušova sestra Nela. Vladimír Hanuš uvědomil o pobytu partyzánů místního mlynářského dělníka Františka Krčmu.¹⁸ Ten jim začal obstarávat mouku z nezdenického mlýna. Potřeboval spolupracovníka, a tak požádal partyzány o možnost spolupráce se svým kamarádem z dětství Josefem Datinským. Oba složili na chatě před partyzány slib mlčení. Poté byli požádáni o uschování zbraní a střeliva. Ukryli jim dočasně dva kulomety, sedm pušek a střelivo. Partyzáni slíbili, že se dlouho v oblasti nezdrží.¹⁹

Přibližně ve stejnou dobu byl František Krčma kontaktován i Karlem Hřibem z Bojkovic, aby pomohl zajistit zásobování pro tamní partyzánskou skupinu. Tak začala spolupráce Františka Krčmy s oddílem Jan Žižka – Bojkovice. Zásobování pro osm partyzánů v Nezdenicích nebylo možné. Bylo proto potřeba hledat i jinde. Chyběly

¹⁸ František Krčma se narodil 17. 5. 1924 v Bílanech u Kroměříže v rolnické rodině Antonína a Anny Krčmových. V roce 1931 se přestěhoval s rodiči a čtyřmi sourozenci do Nezdenic č. p. 3. Měšťanskou školu absolvoval v Bojkovicích a poté se učil v letech 1939 – 1942 mlynářskému řemeslu. V roce 1944 se vyhnul za pomoci přátel a lékaře totálnímu nasazení. Uprchlíky před nebo z totálního nasazení chodili hledat z četnické stanice v Bánově četníci Slunečko, Krčma a vrchní strážmistr Věrný. Předem dávali do rodin zprávu, kam přijdou na kontrolu, a tak nikoho nechytily. Několikrát při tom přespali za špatného počasí v nezdenickém mlýně. V Nezdenicích se nové nařízení z roku 1944 dotklo osmi mladíků. Krčma měl odjet v lednu 1944. Již 21. 1. 1944 byl přistaven v Uherském Brodě zvláštní vlak, který odjížděl s mladými lidmi do Volkeheimu. K vlaku přišli za Františkem Krčmou Rudolf Marek a učitel měšťanské školy v Bojkovicích Miroslav Guriča, syn hostinského z Bystřice pod Lopeníkem. Vytáhli ho pryč z nádraží a odvedli k MUDr. Miroslavu Grosmanovi, který měl ordinaci v místech pozdější spojitelný v Uherském Brodě. Grosman byl členem Obrany národa. Předal Krčmovi tabletu, která u něho měla v případě nutnosti vyvolat vysoké teploty. Krčma byl poté předvolán na Oberlandrat do Zlína, kde byl vyslýchán německým Čechem Slipkou. U výsledku byl celkem 4x a neustále byl nucen k odjezdu do říše. Mezitím pracoval ve mlýně v Nezdenicích. Od konce října 1944 pomáhal při zásobování partyzánů v Nezdenicích a dodával mouku i jiné potraviny oddílu Jan Žižka – Bojkovice). Prímých partyzánských diverzních akcí se nezúčastnil. Přesto se musel od konce ledna 1945 až do počátku května ukrývat před gestapem. Po skončení války vystudoval František Krčma mistrovskou školu mlynářskou v Pardubicích a po jejím absolvování vykonal náhradní vojenskou službu. Jelikož byl jediným vystudovaným odborníkem ve svém oboru, podal si žádost na živnost mlynáře. Tu vykonával od až do celostátního uzavření mlýnů v roce 1950. Ve stejném roce se 13. května oženil s Františkou Valíčkovou z Nezdenic. V roce 1951 se jim narodila dcera Olga, provdaná Kašpárková, a v roce 1958 syn František. Vzhledem ke kádrovému posudku živnostníka nemohl vykonávat žádné veřejné funkce, a proto nastoupil jako plánovač na Slovácké strojírny v Uherském Brodě. Zde pracoval jako dispečer v zásobování do roku 1983, kdy odešel do důchodu. Žil v Nezdenicích č. p. 32 u své dcery Manželka Františka zemřela 13. 5. 2003. Podle výpovědi Františka Krčmy, bytem Nezdenice, autorce textu v červenci 2001.

¹⁹ Tamtéž. Srov. ČOUPEK, J. – KRČMA, F.: *60. výročí ukončení 2. světové války*. Nezdenice 2005, s. 29-36. Knižně publikováno o 4 roky později než proběhl rozhovor s autorkou textu.

potraviny, zbraně a také se zvyšovalo nebezpečí. Jakýkoliv kontakt s nimi byl velmi riskantní.

Koncem října 1944 večer se u mlýna Drahomíra Pípala²⁰ v Šumicích objevilo sedm mužů. Typ jim dal pravděpodobně Augustin Zetka z Nezdenic, který měl příbuzné stejného příjmení, jež bydleli v prvním domě na okraji Šumic. Ti je zřejmě poslali do Pípalova mlýna, jež stál opodál, téměř na počátku vesnice směrem od Nezdenic. Otevřela jim služebná ve mlýně Miroslava Jančaříková. Zavolala hospodyně s oznámením, že u dveří stojí dva vojáci. Mlynář Drahomír Pípal se ihned začal radit se synem Milanem, co budou dělat. Nakonec poskytl příchozím 5 obleků. Mezi partyzány byl i František Velecký, rodák z nedaleké z Bystřice pod Lopeníkem, který taktéž bojoval na Slovensku za povstání, ale který nevynikal právě nejlepší pověstí. Pro jídlo si chodili partyzáni do Šumic po skupinkách a zásadně v noci. Potřebovali zde navázat kvůli zásobování spojení i s další rodinou, a tak je Pípal doporučil k sedláku Slívovi č. p. 139. Slíva si u Pípalů osobně ověřil totožnost partyzánů a rovněž jim začal poskytovat pomoc. Jako pacholek pracoval u Slívů i Jindřich Kramný, který o celé záležitosti od počátku věděl.²¹ Tato nebezpečná situace trvala v Šumicích asi 3 měsíce.²²

²⁰ Pípalovi byli původem mlynářská rodina v Míkovcích u Uherského Hradiště. Jeden ze synů, Drahomír Pípal, odešel do Šumic, kde koupil v roce 1925 mlýn č. p. 81 a pokračoval ve své živnosti. Měl celkem 5 dětí. Syn Milan se narodil 24. 6. 1922. Po absolvování čtyř tříd měšťanské školy v Bojkovicích se začal u otce učit mlynářem a v tomto povolání setrval až do roku 1956. Po zestátnění vlastního mlýna v roce 1950 pracoval i nadále ve mlýnech v Hostětíně, v Divnici a v Drslavicích. V roce 1956 přešel jako dělník na Slovacké strojírny, kde pracoval až do roku 1991. Brzy po válce se oženil se s Bohumilou Indráškovou z Rudic (1931 – 2000). Má jednoho syna Milana, který se věnuje lesnímu inženýrství ve Zlínském kraji. Dosud žije ve mlýně v Šumicích O jeho odbojové činnosti se nikdy v Šumicích nemluvilo a ani on sám si nikdy na žádné zásluhy za odboj nedělal nárok. Proto není uváděn v žádných odbojářských seznamech. Přesto činnost jeho i jeho otce Drahomíra patří k nesmírně důležitým. Pomoc odbojářům začala tajným zásobováním partyzánů v Bojkovicích a společně s otcem se podíleli na zásobování skupiny partyzánů v Nezdenicích na podzim a v zimě roku 1944. Podle výpovědi Milana Pípala, bytem Šumice, autorce textu dne 10. 7. 2003.

²¹ Jindřich Kramný se narodil v Neplachovicích, okres Opava, dne 30. 8. 1922. Po záboru Sudet začali Němci rozdělovat mladé lidi na práci, a tak utekl do Třebovic, kde byl chycen a poslán zpět. Původně chtěl utéct přes Polsko, ale pak se seznámil s pracovníkem finanční stráže Františkem Bartošem, který musel odejít z Holasovic, a ten ho vzal do svého rodiště, do Šumic na č. p. 3. Psal se rok 1938. Kramný našel zaměstnání u sedláka Slívy přímo v Šumicích č. p. 139. I když původně zamýšlel utéct přes Slovensko, nakonec zůstal ve službě až do roku 1944. V témže roce se seznámil s Karlem Hřibem z Bojkovic. Sám pak uvádí, že se podílel v Šumicích na odbojové činnosti. Věděl Hanušově oddílu a údajně předem i o přepadu zásobovacího úřadu. Jeho nejbližším spolupracovníkem byl Jiří Bartoš, syn Františka Bartoše, se kterým se mu podařilo převést několik jedinců přes Luhačovice na Valašsko. Jiří Bartoš se ihned po válce přestěhoval zpět do Holasovic. Hned po roce 1945 se Kramný odstěhoval do Opavy a jako vězeňský dozorce působil v Opavě do roku 1949. Pak působil v Hlučíně, v Krnově a od roku 1952 do roku 1958 v Uherském Hradišti. V roce 1956 se nastálo odstěhoval do Šumic, odkud pocházela jeho manželka, a v letech 1971 – 1981 zde zastával funkci předsedy NV. Zemřel v roce 2003. Podle výpovědi Jindřicha Kramného, bytem Šumice, autorce textu v srpnu 2002.

²² Podle výpovědi mlynáře Milana Pípala, bytem Šumice, autorce textu dne 10. 7. 2003.

Problém se zásobováním a ošetřováním nemocných byl u partyzánů obecným jevem. Jelikož získávání potravin bylo vzhledem k poměrně malému teritoriu působnosti značně omezené, snažili pomoci si sami i krádežemi. Avšak krádežemi bylo vystavováno nebezpečí i civilní obyvatelstvo.

Je proto pochopitelné, že v případě, kdy partyzáni požádali Františka Krčmu, aby se s nimi zúčastnil vyloupení trafiky v Rudicích, ten odmítl se zdůvodněním, že ho tam všichni znají, protože místní lidé chodí mlet obilí do nezdenického mlýna. Trafika byla přesto v první polovině prosince vyloupena a odcizené cigarety byly poté z velké části odvezeny do Hradce Králové a tam prodány. Za utržené peníze bylo nakoupeno další potřebné živobytí.²³

I když se členové Hanušovy skupiny setkali s partyzány ukrývajícími se na Vasilsku i se samotným Hřibem a jejich osudy se chtě nechtě propojovaly, přesto zůstalo jejich působení oddělené. Je otázkou, proč. Měla Hřibova skupina v Bojkovicích výhrady vůči Hanušovým lidem? Byl úkryt na Vasilsku přeplněný? Proč chtěla Hanušova skupina odejít až na Uherskohradištsko?

V době pohybu Hanušovy skupiny západně od Bojkovic se směrem na východ ke slovenské hranici v bunkru na Vasilsku ukrývalo přes třicet lidí. Základem pro jejich zásobování a ošetřování byla spolupráce s místními živnostníky a lékaři.²⁴ K žádnému násilnému obstarávání proviantu na Bojkovsku do prosince 1944 proto nedocházelo. Také nemocné se dařilo v rámci možností ošetřit i zásobovat léky. Problémy se zásobováním měli naopak partyzáni severněji na Valašsku, v centru I. čs. partyzánské brigády Jana Žižky, vedené po Ušiakově smrti kpt. Dajanem Bajanovičem Murzinem.

Partyzáni Hanušovy skupiny na sebe silně upozornili v Šumicích. Byl to velitel bojkovského oddílu Karel Hřib, kdo pověřil partyzány ukrývající se nejčastěji v Nezdenicích obstaráním potravinových lístků, které by pak mohli dodat mimo jiné i brigádě přímo na Valašsko?²⁵ Nebyla to spíše akce na vlastní pěst, kterou vymyslela Hanušova skupina, aby se lépe dostala druhotně k proviantu? V případě, že by šlo o akci připravenou Hřibem, jak to, že se výpovědi o účasti liší a žádná nepodporuje tvrzení, že se akce

²³ Krčma znal partyzány pouze přezdívkami. Jejich skutečná jména se dozvěděl až po válce. Podle výpovědi Františka Krčmy, bytem Nezdenice, autorce textu v na jaře 2001 a 17. 7. 2003.

²⁴ Zásobování partyzánů probíhalo více než půl roku. O to se starali bojkovští řezníci Alois Blahušek a Antonín Karásek a dále řezník Koudela z Komně. Mouku od mlynáře Alfréda Palánka z Komně dodával Matouš Gabrhel. Ze mlýna z Hrádku u Slavičína dovážel mouku vedoucí mlýna Josef Frajt, který zásoboval částečně i Valašsko. Chleba a uzeniny obstarával partyzán Jaromír Malec od pekaře Františka Nováka v Komni a komňanského řezníka Koudely. Potřebné léky a ošetření raněných zajišťovali MUDr. Zapletalová, MUDr. Maštališ a MUDr. Emr. Raněné a nemocné převážel do Bojkovic, povětšinou do bytu Emila Hřiba, řidič Karel Šťastný z Bojkovic. Další potřebné věci převážel úspěšně Michal Šupina ze Starého Hrozenkova. Teplou stravu pro nemocné vařila obvykle Jaroslava Pánková z Bojkovic. ZO ČSBS Bojkovice, sborník: *Zápis do kroniky odboje proti okupantům na Bojkovsku v letech 1939-1945*. Bojkovice, září 1978, s. 35. Strojopis. Konfrontováno autorkou textu s výpovědí Emila Hřiba v roce 1973.

²⁵ Karel Hřib uvádí ve své výpovědi, že odcizení lístků bylo na objednávku a že sám poté spolu s Pánkovou odvezl část lístků do Murzinova štábu do Fryštáku. Tamtéž.

účastnil samotný Hřib. Každopádně je však celá akce dokladem toho, že bojkovská i nezdenická skupina byly vzájemně v neustálém kontaktu a jednotliví členové se aspoň okrajově znali.

V noci z 15. na 16. prosince 1944 bylo v Šumicích přerušeno telefonické spojení a na obecním úřadě v obci byly odcizeny všechny potravinové lístky ještě před jejich rozdělením obyvatelstvu.²⁶ Část byla určena a posléze tajně odevzdána postiženým rodinám v Šumicích, Nezdenicích, Bystřici pod Lopeníkem a v Bojkovicích. Větší část lístků pak převezl Karel Hřib a jeho přítelkyně Jaroslava Pánková do Fryštáku u Zlína a předali je zástupci Murzinova štábu. Tím došlo k prvním osobnímu kontaktu s ústředím brigády, který byl nadále udržován prostřednictvím dvou spojů z Vizovic, napojených i nadále na Karla Hřiba.²⁷

Ještě koncem roku 1944 byl na vlastní žádost a vzhledem k výpomoci ústředí bojkovický oddíl přiřazen ke 3. praporu I. čs. partyzánské brigády Jana Žižky. Tím se Hřib musel podrobit rozkazům přímo z valašského centra, i když mezi ním a Murzinem se postupně příliš přátelské vztahy neutvořily. Snad to bylo zapříčiněno vůdcovskou povahou obou velitelů, snad také tím, jak po válce uvedl sám Hřib, že Murzinovy požadavky na bojkovský oddíl byly neúměrné nebezpečí pro civilní obyvatelstvo. K zásadní roztržce došlo zejména v otázce získávání zbraní a munice, kdy Murzin požadoval stále nový přísun.²⁸

Časně ráno po krádeži potravinových lístků v Šumicích přijelo do obce pět německých aut se psy. Prohledávali neúspěšně celou vesnici včetně kostela.²⁹ Bylo logické, že po tak nebezpečné akci s lístky byli obyvatelé Šumic vystaveni bezprostřednímu nebezpečí zatýkání a možnosti obvinění ze spolupráce s partyzány, o kterých se předpokládalo, že vybrali zásobovací úřad. Bylo nezbytné, aby partyzáni co nejdříve z oblasti odešli.

Prostřednictvím kontaktu na člena paradesantního výsadku Carbon³⁰ Jaroslava Šperla

²⁶ O akci s potravinovými lístky věděl i Jindřich Kramný ze Šumic: „Bylo to někdy v prosinci 1944 a téhož měsíce došlo k poškození telefonického spojení a odcizení potravinových lístků. Na akci se podíleli tři partyzáni, z nichž dva jsem znal jmény. Byli to Velecký a Kliment. Kolkované lístky byl pak odvezeny na Valaško. Díky svému zaměstnání u sedláka Slívy, který byl napojený na mlynáře Pípala, jsem věděl o ukrývání nezdenické skupiny v Šumicích a poznal je i osobně. V den akce s lístky jsem dělal i s Bartošem partyzáni „křoví“. Podle výpovědi Jindřicha Kramného, bytem Šumice, autorce textu v srpnu 2002.

Podle výpovědi Karla Hřiba a Emila Hřiba se na přípravě akce podíleli Bojkovjané. Jednalo se tedy zřejmě o akci koordinovanou mezi Bojkovci a Nezdenicemi, přičemž Bojkovjané se tak nemuseli vystavovat nebezpečí, že je někdo pozná. Podle konfrontace s výpovědí Emila Hřiba autorce textu v Bojkovicích v roce 1973.

²⁷ Dalšími spojky na Valaško pak byli Václav Štach a František Majda z Hrádku na Vlárské dráze. ZO ČSBS Bojkovice, sborník: *Zápis do kroniky odboje proti okupantům na Bojkovsku v letech 1939-1945*. Bojkovice, září 1978, s. 35. Strojopis.

²⁸ Podle výpovědi Oldřicha Juračky, bytem Bojkovice, autorce textu v létě 2008.

²⁹ Soukromý archiv Jindřicha Kramného. Kopie textu z Farní kroniky Šumic, s. 50.

³⁰ Po nešťastném shozu dne 13. 4. 1944 v lese Růdníček mezi Ratiškovci a Vacenicemi se cesty čtyř výsadkářů z paradesantního výsadku Carbon rozešly tak, že se spolu již nikdy nesetkali. Kobzík a Vanc zahynuli v Rudicích. Na živu zůstali Šperl a Bogataj. PŘIKRYL, J.: *I. čs. partyzánská brigáda Jana Žižky*. Ostrava 1976, s. 116-118.

se naskytla možnost přesunu celé skupiny do Věsek. Carbonu velel od dubna 1944 František Bogataj.³¹ Centrem jeho působnosti byla oblast východně a jihovýchodně od Uherského Hradiště³², Než se však stačili všichni členové Hanušova oddílu přesunout, začalo v Nezdenicích zatýkání. Zatčen byl díky neopatrnosti i samotný Vladimír Hanuš.³³ Avšak paradoxně si tím zachránil život.

Před odchodem partyzánů, v noci z 18. na 19. prosince 1944, byl požádán v Nezdenicích František Krčma, aby přichystal odchozím ukryté zbraně. Jejich novým útočištěm se na krátkou dobu stal mlýn u Pípalů v Šumicích. Drahomír Pípal, bratr mlynáře v Míkovcích³⁴, již dříve přemýšlel o možnosti přesunu partyzánů jinam. Přes svého přítele z Míkovců Františka Šestáka³⁵ se seznámil již v létě 1944 ve svém mlýně³⁶ s četařem aspirantem Jaroslavem Šperlem z paraskupiny Carbon³⁷. I když velitel Carbonu

³¹ Učitel z Ostrožského Předměstí, člen Obrany národa, František Straka pomohl ukrývajícím se veliteli paraskupiny Carbon, Františku Bogatajovi. A byl to právě on, který pomohl podle záchytných adres kontaktovat Bogataje a Šperla, který byl již tou dobou u paní Hrabalové ve Věskách. Organizování vlastní protiněmecké činnosti Carbonu začalo asi 14 dní po seskoku. Oba byli zpočátku odkázáni jen sami na sebe. Započalo navazování dalších kontaktů. Do Věsek přišel Šperl na počátku května 1944. U Anny Juříčkové č. p. 160 bydlel asi měsíc. Její manžel byl tou dobou vězněn v Německu za sabotážní činnost. Po měsíci se ubytoval ve Věskách u Emílie Kaděrové č. p. 259. BOGATAJ, F.: *Na všech frontách: Čechoslováci ve II. světové válce, Historie paraskupiny Carbon*. Praha 1992, s. 162-166.

³² Hlavním místem pobytu Carbonu se stávají Věsky, Popovice, Míkovice, Kunovice i Uherský Ostroh. Pozn. autorky textu.

³³ Hanuš byl odvezen do Kounicových kolejí v Brně. V koncentračním táboře v Mirošově u Plzně se dočkal osvobození spojeneckou armádou. Jeho sestra Nela, která se o partyzány starala, zatčena nebyla. Do konce války zůstala u rodičů. Pozn. aut.

³⁴ Pípalova rodina byla velmi rozvětvená. Členové rodiny se často stýkali. V Míkovcích se musel ukrývat člen Obrany národa Ferdinand Pípal z č. p. 51. Jako odplata za jeho činnost byly vězněny jeho dospělé děti – Vlasta (provdaná po válce Habartová), Vratislav a Bohumil. Zatčení byli již v roce 1942 a věznění nejprve v Uherském Hradišti a od ledna 1943 nějakou dobu v internačním táboře ve Svatobořicích u Kyjova. Po celý měsíc Pípalovi věděli, že se partyzáni ukrývají v lese Hlubočku a až do konce války se vždy na noc raději ukrývali. Dodnes se Milan Pípal podivuje, že je gestapo nemělo na svém seznamu. Podle výpovědi Milana Pípala st., bytem Šumice, autorce textu v srpnu 2003

³⁵ František Šesták se stal spojkou mezi mlynářem Pípalem a Carbonem. Bydlel v Míkovcích č. p. 13. Tamtéž.

³⁶ Šesták přivedl v létě Šperla do šumického mlýna. Šperl zajížděl pak k Pípalem do Šumic poměrně často na kole a často zde také přenocoval. Tamtéž.

³⁷ Jaroslav Šperl byl synem pražského papírníka a radiotelegrafistou paraskupiny Carbon. Šperlovi se nejprve po 13. dubnu 1944 podařilo odejít z lesa Růdníčku směrem k Bzenci. Tam se setkal se čtyřmi chlapci, z nichž jeden vyrazil vše rodičům a ti ho udali. Musel být daleko ostražitější a první záchytnou adresou byl Egon Penk, velkostatkář v Hluku. Zde se mohl umýt a najíst a pak odešel na další záchytná místa, tentokrát ve Vnorovech a v Hrubé Vrbce. V obou však byl tvrdě odmítnut, a tak se vracel zpět přes Blatnici pod sv. Antonínkem. To již mezitím našel nějaký školák jeho tlumok, na kterém v noci ležel, a odevzdal Němcům. Podařilo se mu opět dostat k Penkovi a ten již věděl od českých četníků o nálezu batohu. Mnozí si mysleli, že šlo o podvrh, protože se zdálo nepochopitelné, aby parašutista z Anglie ztratil své zavazadlo. Penk Šperlovi poradil, aby šel na poslední záchytnou adresu do Věsek. Bylo to poslední místo a zde Šperl uspěl. Přijaly ho Františka Hrabalová a Božena Šachová. Protože Hrabalovi bydleli ve středu vesnice a přístup k nim byl obtížný, byl Šperl ubytovaný

František Bogataj v Šumicích nikdy osobně nebyl, přes Šperla o existenci Hanušovy skupiny věděl. Proto bylo rozhodnuto koncem prosince o jejich přesunu právě do Míkovic a sousední obce Věsky.

Po dvou dnech pobytu v Šumicích u Pípalů byla sedmičlenná skupina krátce před Štědrým dnem 21. prosince odvedena spojkou, pravděpodobně Františkem Šestákem, do dvacet pět kilometrů vzdálených Míkovic na Uherskohradištsku.³⁸ Po přesunu, který zorganizoval Šperl, se v Míkovicích setkali se dvěma ruskými uprchlími zajatci, Michaiilem Ušakovem a Jaškou Jakobem,³⁹ kteří si budovali v lese Hlubočku úkryt. Velitelem nově vzniklého oddílu byl zvolen Michail A.. Ušakov.

V průběhu ledna, v době, kdy pobývala Hanušova skupina v Hlubočku, si František Bogataj, který měl již dříve napojení na Uherský Brod a Slavkov, našel spojení na Karla Hříba do Bojkovic. Společným, velmi důležitým cílem bylo získání zbraní. Kontakt zprostředkoval na podzim 1944 Vladimír Hamšík, bývalý příslušník Československé armády. Společného setkání v lednu 1945 v Uherském Ostrohu se zúčastnil František Bogataj, Vladimír Hamšík, mjr. Josef Tomečka a Oldřich Slabiňák z Bojkovic. Partyzáni přijali rozkaz k vyhledání vhodného místa ke shozu zbraní v okolí Bojkovic. Vyhlédnuto bylo místo na kryté lesní mýtině mezi Slavičínem a Nevšovou. Za pomoci ing. Gustava Vacka ze Slavičina byla zorganizována i skupina mužů pro odběr zbraní. Jako kurýr byl s mapou vyslán z Bojkovic ke spojce paraskupiny Carbon Františku Šestákovi do Míkovic Vladimír Hamšík, který měl při této příležitosti projednat veškeré podrobnosti související se shozem a odběrem zbraní. Ještě do konce prvního měsíce nového roku 1945 se podařilo bojkovským partyzánům 14. ledna 1945 přerušit trať mezi Záhorovicemi a Nezdenicemi a 25. ledna bylo dočasně poničeno telefonické vedení v Šumicích. Vzhledem k tragickým událostem, které se sebehly 31. ledna 1945, však musela aktivní partyzánská činnost vzhledem ke zvýšenému ohrožení civilního obyvatelstva oslabit a k předání mapy ani ke shozu zbraní nakonec nedošlo.⁴⁰

Základnou pro společný pobyt příslušníků bývalé Hanušovy skupiny v Míkovicích měl být již v létě vykopaný bunkr v lese Hlubočku. Protože ten však byl pro tolik lidí malý, museli přesídlit jinam. Navíc byla zima, a tak na počátku ledna 1945 jim jistý Dvořák, pravděpodobně bez souhlasu majitele, poskytl k obývání zděnou chatu svého tchána

v osamělém domku na řece Olšavě, který patřil Juříčkům. BOGATAJ, F.: *Na všech frontách: Čechoslováci ve II. světové válce, Historie paraskupiny Carbon*. Praha 1992, s. 162-166.

³⁸ Jindřich Kramný ve své výpovědi autorce textu v srpnu 2003 uvádí, že jeli do Věsek vlakem v 17.00 hodin z nádraží z Uh. Brodu.

³⁹ V červenci 1944 přišli do Věsek dva uprchlí váleční zajatci – ruský poručík Michail Ušakov a ruský voják Jaška Jakob. Ukrývali se v lese Boří. Styk s nimi navázal rotný Alois Všeticka, který se ve Věskách také ukrýval a uměl trochu rusky. Setkali se také se Šperlem a za pomoci místního obyvatelstva začali budovat v hustém smrči Hlubočku, za vinohrady, bunkr. Soukromý archiv Františka Ilíka, bytem Uherské Hradiště, současného majitele chaty v Hlubočku.

⁴⁰ Soukromý archiv Květy Jílkové, Praha. Kopie výpisu ze Sborníku archivních prací, roč. XV., Archivní zpráva Ministerstva vnitra, nakladatelství Orbis, Praha 1965. Výpis z roku 1998 – 1999, s. 29. Srov. ZO ČSBS Bojkovice, sborník: *Zápis do kroniky odboje proti okupantům na Bojkovsku v letech 1939-1945*. Bojkovice, září 1978, s. 56. Strojopis.

Antonína Jílka.⁴¹ O jejich úkrytu však vědělo poměrně dost lidí.⁴² Byli to osoby, které pomáhaly se zásobováním i úkrytem již dříve Františku Bogatajovi i ruským dezertérům.⁴³ Před koncem války se stupňovala zloba Němců a stále důsledněji byli nasazováni konfidenti, na druhé straně se však ještě zvyšovala neopatrnost a někdy i agresivita partyzánů, kteří se často volně pohybovali v terénu. V mnohých se navíc probouzelo vědomí, že zatímco oni bojují, ostatní jen vyčkávají konec války.

Jaroslav Šperl neustále partyzány upozorňoval, že jsou příliš neobezřetní, nutil je stavět hlídky, a dokonce kopat únikovou cestu z chaty. Ti však nedbali a byli nadále velmi neopatrni. Pohybovali se po vesnici a s trochou nadsázky se dá říct, podle vyjádření tehdejších obyvatel, že o nich věděl kde kdo. Největším nebezpečím však byl pro ně jeden z nich, již zmíněný František Velecký z Bystřice pod Lopeníkem⁴⁴. Byl velmi neukázněný, arogantní a navíc alkoholik. Jako agresivní člověk se projevoval již na podzim 1944.⁴⁵

Velecký opouštěl svůj úkryt v Hlubočku poměrně často. Koncem ledna 1945 se tak dostal až do hostince do Bánova, který sousedí s jeho rodnou obcí Bystřice pod Lopeníkem, a vystavil se tak nebezpečí, že ho může kdokoli poznat a udát, protože o uprchlících na Slovensko na pomoc povstání s všeobecně vědělo. Opil se a posilněn alkoholem se

⁴¹ Antonín Jílík pocházel po otci z Míkovic, bydlel však v Hodoníně, kde působil jako ředitel tamního gymnázia. Na chatu v Míkovících, v lese Hlubočku, zajížděl pouze na letní byt. Podle výpovědi Milana Pípala, bytem Šumice, autorce textu v srpnu 2003.

⁴² „Můj tatínek učil v Míkovících 40 let. Já jsem tam měla kamarádku Anežku Vaculkovou, jejíž otec byl v roce 1945 v Míkovících starostou. O partyzánech na chatě věděl, stejně jako téměř celá vesnice, a vždy dával echo, když šli Němci. Já s Anežkou jsme partyzánům nosili na chatu jídlo i oblečení.“ Podle výpovědi MUDr. Jarmily Míčkové (rozené Motalové), nar. 1927, bytem Valašské Klobouky, autorce textu dne 13. 6. 2009.

⁴³ Chata v lese Hlubočku byla přes zimu zcela prázdná. O pobytu partyzánů zde vědělo poměrně dost lidí. Zásobovat je chodili lidé z Míkovic i z Kunovic. Ve spojení s nimi byl Bohumil Pípal, mlynář Drahomír Pípal se synem Milanem, hajný František Mařák, František Šesták, Jarmila Motalová a Anežka Vaculková. Dále o nich věděla Emílie Kaděrová, Ludmila Trubáková a sestry Černé z Kunovic. Podle výpovědi Milana Pípala, bytem Šumice, autorce textu v srpnu 2003. Porovnání autorkou textu se soukromým archivem Barbory Foltýnové, bytem Míkovice č. p. 247, který obsahuje mj. i záznam výpovědi Oldřicha Mařáka, syna hajného Františka Mařáka v roce 1992, a s výpovědí MUDr. Jarmily Míčkové (rozené Motalové), nar. 1927, bytem Valašské Klobouky, autorce textu dne 13. 6. 2009.

⁴⁴ „Velecký byl velmi nebezpečný, arogantní, pil a vyhrožoval neustále svou zbraní. Chlapci byli zase neopatrni, a dokonce chodili i na venkovské zábavy při harmonice.“ Podle osobní výpovědi MUDr. Jarmily Míčkové (rozené Motalové), nar. 1927, bytem Valašské Klobouky, autorce textu dne 13. 6. 2009.

⁴⁵ Dokonce ještě v době pobytu partyzánů v Nezdenicích a Šumicích padlo rozhodnutí mezi občany, kteří partyzány ukrývali, že by měl být Velecký zavčas zneškodněn. Za tímto účelem se setkali tři lidé. Hlavním iniciátorem schůzky byl František Slíva ze Šumic a Rudolf Marek z Nezdenic. Totožnost třetího není známa. Slíva navrhl, aby ten, kdo si vytáhne zlomenou zápalku, Veleckého z pistole zneškodnil. Los vyšel na Slívu. Ten se však v poslední chvíli svého úkolu vzdal. Jak se později ukázalo, byla to osudová záležitost. Velecký byl do konce války vězněn v Brně. Po válce se vrátil do Bystřice pod Lopeníkem, oženil se a založil rodinu. Podle výpovědi Milana Pípala, bytem Šumice, autorce textu v srpnu 2003.

začal chlubit partyzánskou činností, přičemž vytáhl svoji zbraň.⁴⁶ Nějaký muž, údajně jménem Vítek, utekl k Zetkům do Šumic a sdělil, co se v bánovské hospodě stalo, aby je stačil varovat. Ještě téhož dne v noci byl Velecký v hostinci zatčen a na gestapu vyzradil vše, co věděl.

V důsledku jeho výpovědi došlo 31. 1. 1945 k likvidaci celé skupiny, která se v Hlubočku měsíc ukrývala.⁴⁷ I když verze o konečném průběhu celé akce se od sebe v detailech liší, podstata zůstává stejná. Na vině celé tragédie byl opět lidský faktor. Neopatrnost a nevalný charakter jednoho z nich.⁴⁸

Dne 31. ledna brzy ráno přijelo do Míkovic auto s Jagdkommandem z Uherského Brodu a protektorátní četníci. Společně přivezli i Františka Veleckého, který je okamžitě přivedl k chatě. Cestou k chatě sebrali Němci ještě Františka Gébu, který měl důvěru Němců, neboť pracoval jako strážný, tzv. wehrschutz, ve fabrikách. Géba byl obyčejný prostý člověk, který neuměl myslet na následky svého konání. Nikdo kolem chaty nehlídkoval a všichni ještě spali. Asi 40 Němců budovu obklíčilo a vyzvali partyzány, aby se vzdali. Ke střelbě použili mimo jiné i tři kulomety, granáty a pancéřové pěsti. Chata byla z dutých cihel, a tak se zdi dařilo zcela dobře prostřílet. Boj trval od půl sedmé hodiny ranní až do šestnácté hodiny odpolední, kdy se útočníkům podařilo chatu zapálit. I když chata hořela, obránci se nevzdávali. Někteří byli zabiti při útoku, jiní, když poznali, že nemají úniku, spáchali sebevraždu.⁴⁹ Na místě tak zahynuli Emil

⁴⁶ V záznamu četnické stanice v Bánově stojí doslova: „Dne 30. ledna 1945 o 20. hodině podnapilí partyzáni Klement Filip a František Velecký z Bystřice pod Lopeníkem v hostinci u Ušelů v Bánově ohrožovali přítomné hosty ručními granáty pistolí. Dělník Martin Šalůšek z Bánova č. p. 97 z neznalosti věci oznámil případ na zdejší stanici v přítomnosti německého četníka Rudolfa Wertzlera. Rudolf Wertzler ihned o případě vyrozuměl telefonicky přepadový oddíl v Uh. Brodě, sám převzal velení a v přítomnosti dvou českých a dvou německých četníků zajistil východy z hostince až do příjezdu přepadového oddílu, který se na místo dostavil asi za 20 minut o síle 9 mužů, ozbrojených samopaly a lehkými kulomety. Před zakročením podařilo se českému četníkovi strm. Eduardu Večerkovi vyšroubovat pojistky na elektrickém vedení hostince. V nastalé tmě podařilo se Klementu Filipovi uprchnout, kdežto Velecký byl zadržen, dopraven na gestapo do Uherského Hradiště, kde při výslechu prozradil osoby, které s partyzány pracovaly. V této aféře byli dne 11. 2. 1945 zatčeni ...“ SOKA UH, Četnická stanice Bánov, památník 1922 – 1945, č. 21, nestr.

⁴⁷ Soukromý archiv Františka Ilíka, Uherské Hradiště Výpověď Bohumila Pípala v roce 2004. Podle výpovědi Milana Pípala, bytem Šumice, autorce textu dne 6. 7. 2003.

⁴⁸ Krátce po zatčení Františka Veleckého v Bánově 30. 1. 1945 došlo k zatýkání i v Bystřici pod Lopeníkem. Zatčení byli Jan Mahdalík, Antonín Petrůj a Ludvík Petrůj, které Velecký osobně znal. Miroslav Guryča zatčení unikl. Františku Šestákoví s Míkovic se podařilo zavčas i s celou rodinou se ukrýt. Soukromý archiv Květy Jílikové, Praha. Kopie výpisu ze Sborníku archivních prací, roč. XV., Archivní zpráva Ministerstva vnitra, nakladatelství Orbis, Praha 1965. Výpis z roku 1998 – 1999, s. 29. Srov. ZO ČSBS Bojkovice, sborník: *Zápis do kroniky odboje proti okupantům na Bojkovsku v letech 1939-1945*. Bojkovice, září 1978, s. 56. Strojopis.

⁴⁹ Jarmila Motalová a Anežka Vaculková šly také onoho osudného dne 31. 1. 1945 za partyzány na chatu. Zdáli uslyšely střelbu, a tak se rychle vrátily. Anežka utekla do Veselí nad Moravou a tam se ukrývala do konce války u své spolužačky. Podle Jarmily Motalové: „Partyzáni si dali do úst doušek vody a pak se do úst střelili. Obličej měli zcela rozstřílené. Dívat jsem se na ně raději nešla. Byli totálně zohavení“. Podle výpovědi MUDr. Jarmily Míčkové (rozené Motalové), nar. 1927, bytem Valašské Klobouky, autorce textu dne 13.6. 2009.

Flax ze Šaštína, Karol Sojeba z Ružomberka, Julius Herzog z Banské Bystrice, Josef Guriča z Bystřice pod Hostýnem, vojín RA Michail Farina a dva již známí uprchlíci ze zajetí v Rakousku por. Michail Ušakov a seržant RA Jaška Jakob. Jediným živým, který zůstal v bezvědomí zaspán pod postelí, byl Karel Slavík z Plzně. K vytahování mrtvol z polovypálené chaty byl určen František Géba. Ten také našel pod postelí Karla Slavíka a vytáhl ho společně s mrtvolami ven.

Mrtví byli na místě zohaveni. Ještě téhož dne byli odvezeni do márnice. Pohřbeni byli na místním hřbitově v podvečer 1. února 1945 na nevysvěceném místě za účasti dvou hrobníků a dvou příslušníků četnictva. Nikdo jiný nesměl být přítomen. Zmíněný František Géba však mrtvoly ještě před tím obral. I tato skutečnost mu nesmírně přitížila⁵⁰.

Celá událost byla synem místního hajného popsána také takto. „*Stěžovali si jeden na druhého. Mnoho lidí o nich vědělo, a tak jim nechávali jídlo pod smrčky. Oni sami si údajně pro potraviny chodili i do vesnice. Otec jim dal pušku, aby si mohli něco strelit. Jelikož pobyt v bunkru byl krajně nepohodlný, otevřeli si násilím chatu prof. Jilíka. Lidé mu o tom údajně napsali, ale on nepřijel a lidé se partyzánů báli. Brzo se to rozkřiklo, takže o nich každý věděl. Chodili si do dědiny nejen pro jídlo, ale i na zábavy. V okolí chaty nestavěli žádné hlídky, cítili se bezpeční. Chodily za nimi některé dívky z Míkovíc. Ten den, kdy je napadli Němci, byly u nich na návštěvě také. Kdyby se o půl hodiny opozdily, zůstaly by tam také. Němci dělali pravidelné prohlídky buď u lesa. Chata byla zarostlá, nebyla moc vidět. Němci o ní museli vědět. A přesto tam nikdy nešli. Jedenkrát šel otec do lesa. Zastavili ho Němci. Pak šel k partyzánům a varoval je. Když šel o něco později, už ho nenechali jít ani do lesa. Partyzáni se toho dne nějak mezi sebou pohádali, i když je pravda, že je zradil Velecký. Měli totiž večer jít narušit trať na Trenčianskou Teplou. Ale právě ten večer měli návštěvu, trochu to protáhli, usnuli a neodešli včas. To bylo pro ně osudné. Ráno Němci obklíčili chatu. Partyzáni měli dost zbraní a munice, a tak se drželi dlouho.... Po přestřelce jenom jeden zůstal živý. Byl raněný a zalezl pod postel a tam omdlel. Když ustala palba z chaty, Němci vypáčili dveře a všechny vyházeli ven na bromaďu a odvezli. Do chaty šel pak Géba podívat se, jestli tam nezůstalo něco, co by mohl zužitkovat. Pod postelí uviděl botu, kterou si chtěl vzít. Ale s botou vytáhl i chlapa. Hodil jej do blízkého potůčku a utíkal pro Němce. Ti se vrátili, Slavíka vzkřísili a odvezli.*“⁵¹

Po několika dnech přišli do Gébova domu František Šesták, Ferdinand Pípal a ještě několik dalších občanů Míkovíc. V domě udělali prohlídku a našli tam předměty, které evidentně patřily partyzánům. Byl to např. teplý svetr, který Karlu Sojebovi z Ružomberka přivezla na podzim 1944 jeho sestra. Příchozí Gébu vyvedli z domu i s celou rodinou a přivedli je všechny na místo tragédie. Před ženou a vlastními dětmi byl pak Géba oběšen na šňůře od padáku, kterým byla opatřena jedna ze zásilek zbraní. Pověšen byl na jabloni, přímo vedle vypálené chaty. Byla to již zbytečná msta.⁵² Géba

⁵⁰ Soukromý archiv Barbory Foltýnové, bytem Míkovice č. p. 247. Záznám výpovědi Oldřicha Mařáka, syna hajného Františka Mařáka v roce 1992.

⁵¹ Podle výpovědi syna hajného Mařáka žili původně partyzáni ve dvou bunkrech, v Hlubočku a ve vinohradech, a události se v detailu seběhly právě takto. Soukromý archiv Barbory Foltýnové, bytem Míkovice č. p. 247. Záznám výpovědi Oldřicha Mařáka, syna hajného Františka Mařáka v roce 1992.

⁵² „*Pověšení Géby byla obyčejná vražda. Byl to jenom chudák, který nic jiného vzhledem k rodině*

si nebyl svého provinění dostatečně vědom. Rodina Gébova po vykonání pomsty nesmírně zatrpkla⁵³.

Příběh Hanušovy skupiny byl u konce. Partyzáni, kteří bojovali proti nacismu na Slovensku a na Moravu přišli, aby mohli ve svém boji pokračovat, ukončili svoje životy v malé lesní chatě na okrese Uherské Hradiště, daleko od svých domovů, tři měsíce před koncem II. světové války. Tím se také uzavírá série událostí, které započaly po porážce SNP na Bojkovsku.

Po zatčení Veleckého a po celé míkovské tragédii započalo hned počátkem února zatýkání v Nezdenicích, v Šumicích a také v samotných Míkovicích.⁵⁴ V Nezdenicích byli 11. února zatčeni Rudolf Marek, Jaroslav Němec, Kamélie Hanušová, Augustin Zetka a František Parák. V Šumicích byl na udání Veleckého ve skrýši pod postelí nalezen a zatčen Ignác Zetka. Šumický mlynář Pípal vyzrazen jako zázrakem nebyl. Avšak strach v rodině byl tak obrovský, že na noc chodili spávat k šidlům. V rodině Slívové byl zatčen otec Leopold Slíva. Synové František a Oldřich utekli zadními vraty do polí a až do konce války se ukrývali odděleně⁵⁵.

Zatýkání v Nezdenicích unikl i František Krčma. Ten během svého ukrývání až do osvobození v dubnu 1945 narazil při náhodné cestě lesem na další dva našťestí již mrtvé konfidenty gestapa, Jiráka a Plašila z Čech, kteří, stejně jako Velecký, měli na svědomí několik lidských životů. Velecký ve své výpovědi na gestapu uvedl přesná

dělat ani nemohl.“ Podle výpovědi MUDr. Jarmily Míčkové (rozené Motalové), nar. 1927, bytem Valašské Klobouky, autorce textu dne 13.6. 2009.

⁵³ Tamtéž

⁵⁴ . V Míkovicích byl okamžitě vzat do vazby mlynář Milan Pípal, u kterého Velecký jednu noc přespál. Zatčení se mu stalo osudným. Zahynul 24. 4. 1945 při náletu spojeneckých letounů na vězeňský transport v Berouně. Byl při transportu v prvním vagóně a dostal zásah do levého ramene. Následkům zranění podlehl. Soukromý archiv Františka Ilíka, Uherské Hradiště. Výpověď Bohumila Pípala v Míkovicích č. p. 102 v roce 2004.

O následné situaci v Míkovicích svědčí zápis učitele Baltzara Motala v místní kronice, kde se doslova uvádí toto: „*Příslušníkům rodin, které podporovaly partyzány, nezbylo, než aby se skrývali až do osvobození. Z rodiny starosty Františka Vaculky č. p. 101 bylo jich 8, z rodiny Motalovy 4, dále Bohumil Pípal a František Mařák, strážný lesní se synem Oldřichem. Gestapem byli zatčeni a vyšetřováni z rodiny Františka Šestáka č. p. 14 jeho matka, snoubenka Jana Šestáka, politického vězně, Emilie Milotová, z rodiny Motalovy syn Jaromír, z rodiny Mařákovy manželka Františka Mařáková, dcera Božena a zeť František Měrka. Po 16 dnech výslechu byli propuštěni na svobodu.*“ Soukromý archiv Františka Ilíka, Uherské Hradiště. Kopie kroniky obce Míkovice v letech 1925 až 1948, kterou sepsal Baltazar Motal.

⁵⁵ Slívovi se ukrývali a střídavě bydleli někde v Nezdenicích, pak u Šmídů a u Borýsků. Pro zásoby si chodili ukrývajíc se Slívovi do mlýna k Pípalom. František Slíva po válce studoval práva a v roce 1948 utekl do Švýcarska. Doposud žije v USA. Oldřich Slíva vystudoval Střední konzervářenskou školu v Bzenci, oženil se do Prahy a poté koupil dům v Kroměříži. Podle výpovědi Milana Pípala, bytem Šumice, autorce textu dne 6. 7. 2003.

jména lidí, kteří byli ochotni pomoci při jeho ukrývání.⁵⁶ Namísto Františka Krčmy byli však zatčeni jeho bratři⁵⁷

Po míkovické tragédii pomalu, zejména od března, opět pokračovala osvědčená rutinní partyzánská práce na Bojkovsku.⁵⁸ Všechny akcí se střídavě zúčastnila většina partyzánů.⁵⁹

⁵⁶ „Bylo to ráno v 8.30, kdy jsem byl ve mlýně. Tušil jsem, že mohu být pronásledován. Z toho důvodu jsem měl navázaný kontakt s vedoucím pošty, panem Petrošem, který mě v případě příjezdu gestapa do obce informoval, což bylo možné, neboť již tehdy byl ve mlýně telefon. Byla sobota, ve mlýně se mlelo a já jsem dostal telefonickou zprávu, že jsou ve vesnici nacisté. Pohledem z okna jsem zahlédl přijíždějící vozidlo s příslušníky gestapa, kteří mířili ke mlýnu. Víc jsem nečekal a ihned se ukryl v předem vybudované jámě. Gestapo přišlo do kanceláře, kde jsem již nebyl. Následně se šli informovat do domu mých rodičů, jež stál naproti mlýna. Ti jim řekli, že jsem ve mlýně a melu obilí. Začal velký shon a gestapáci chodili a vyvolávali špatnou češtinou „pana Františka“. Situace byla velmi tíživá, protože toho dne napadly asi 3 cm nového mokrého sněhu a po obejití mlýna Němci zjistili, že z něho nikdo neodešel. Nastal křik a volání, abych se ozval. To trvalo asi dvě a půl až tři hodiny, přičemž byl provoz ve mlýně zastaven. Znovu prováděli kontrolu i v domě mé maminky, kterou vyslyšeli při dojení krávy. Shodili ji ze stoličky i s hrotem mléka. Já jsem však setrval u úkrytu nadále. Asi ve 13.30 hod. volal otec ze mlýna na poštu, jestli poštmistr neví, kam od nás gestapo odejelo. Ten informoval, že odjeli k Čestmíru Berčíkovi, který tou dobou zastupoval starostu obce Pláška. S sebou vzali Němci jako rukojmí alespoň mé dva bratry Josefa a Antonína. Já jsem měl možnost telefonický rozhovor dobře vyslechnout, neboť jsem byl ukryt pod výtahem pro obilí, který byl plně zaházen pytlí od samozásobitelského mletí. Na základě telefonického rozhovoru jsem šel za otcem, abychom řešili, co dál. Otcí jsem řekl, aby mi přinesl oblečení k panu Šašinkovi. Odešel jsem ze mlýna, šel jsem podél Olšavy k Zábavskému potoku směrem do lesa Hlubočky a pak do Nadějova. Z Nadějova v rozmáčených botách jsem se vydal na cestu k rodině Martina Hniličky, kde mě pobostili a podali informace o celé věci, co se o ní po dědině hovoří. Nato jsem šel k rodině Ludvíka Šašinky v Nezdenicích č. p. 20, abych se převlékl do suchého oblečení. Zde jsem měl také zanechán vzkaz, kam se mám odebrat. Šel jsem na faru k faráři Janečkovi. Tam jsem přespal a zůstal celou neděli. Otec mi zajistil úkryt u pana Foltýna na samotě mezi Rudimovem a Bojkovicemi. Ráno jsem přes hřbitov utekl na udanou adresu. Rodinu Foltýnovu jsme dobře znali. Často u nás načerno mleli obilí. Měli 11 dětí a v domě plno blech. Setrval jsem tam až do 20. března 1945. S Foltýnovými syny jsem tehdy šel na proutky k pletení košů k potoku. V proudu vody jsme našli mrtvolu. Pan Foltýn mi sdělil, že musím odejít, neboť musí nález nahlásit na četnickou stanici v Bojkovicích. Mrtvoly tam byly hned dvě a jednalo se o konfidenty gestapa, Jiráska a Plašila, kteří byli zneškodněni partyzány z Bojkovic. Musel jsem se tedy vrátit domů, kde se řešilo, co se mnou dál. Jednali jsme s rodinou pana Čestmíra Míky, který soublasil s tím, že mohu u nich přenocovávat. Abych nebyl lidem na očích, skrýval jsem se převážně v lese, kde se mě ujal hajný Bosák ze Záhorovic. Spolu jsme chodili po lese, což trvalo až do doby, kdy do obce nastoupili frontovní němečtí vojáci“. Podle výpovědi Františka Krčmy, bytem Nezdenice, autorce textu v na jaře 2001 a 17. 7. 2003. Srov. ČOUPEK, J. – KRČMA, F.: 60. výročí ukončení 2. světové války. Nezdenice 2005, s. 29-36. .

⁵⁷ Josef a Antonín Krčmovi byli vězněni jako rukojmí od 30. 1. 1945 do 20. 2. 1945 ve věznici v Uherském Hradišti. Podle výpovědi Františka Krčmy, bytem Nezdenice, autorce textu v na jaře 2001 a 17. 7. 2003. Srov. ČOUPEK, J. – KRČMA, F.: 60. výročí ukončení 2. světové války. Nezdenice 2005, s. 29-36.

⁵⁸ Soukromý archiv Květy Jílikové, Praha. Kopie výpisu ze Sborníku archivních prací, roč. XV., Archivní zpráva Ministerstva vnitra, nakladatelství Orbis, Praha 1965. Výpis z roku 1998 – 1999, s. 29. Srov. ZO ČSBS Bojkovice, sborník: Zápis do kroniky odboje proti okupantům na Bojkovsku v letech 1939-1945. Bojkovice, září 1978, s. 56. Strojopis.

⁵⁹ Základ bojkovického oddílu v březnu 1945 tvořili vedle Karla. Hřiba a Josefa Tomečka velitelé

Dne 3. února bylo zničeno vojenské telefonní vedení v prostoru Bojkovice – Pitín. Dne 6. března 1945 partyzáni zlikvidovali vedení vysokého napětí v prostoru Vlárského průmysku a 9. března telefonické spojení na trase Bojkovice – Krhov. Hned nato 10. března přepadli partyzáni u Slavičina tři německá auta. Jedno auto úplně zničili a zranili při tom tři německé vojáky. Ukořistili 6 pušek a 3 pistole. Dne 12. března 1945 byl v Bojkovicích přepaden maďarský vojenský transport. Ukořistěny byly 2 pušky, 12 granátů a bedna nábojů, 28. března bylo přerušeno elektrické vedení do zbrojovky v Hrádku na Vlárské dráze a den nato byly podřezány 4 telefonní sloupy v Rokytnici. Také rozmisťování letáků nabralo v březnu na intenzitě. Dne 11. března byl výskyt protiněmeckých letáků zaznamenán ve Slavičíně, 19. března v Havřicích, v Uh. Brodě a ve Slavičíně, 20. března v Komni, v Korytné, v Nedenicích a v Praksčicích a o den později v Pozlovicích. Na letácích byly karikatury německých vojáků a hesla typu „*Naši partyzáni – postrach nacistických vrahů, Ať žije Rudá armáda – smrt německým vrahům, Bij a rúbaj do krve po nemeckej kotrbe*“.⁶⁰

Podrobným popisem činnosti jiných partyzánských oddílů na Uherskobrodsku by se dalo pokračovat ještě hodně dlouho. Skončila však anabáze osmy mladých chlapců, kteří se zachránili po porážce povstání odchodem na Moravu, kde plánovali zapojit se opět do bojů. Zůstalo pouze u jejich představ. Svým přístupem k dané situaci a podceněním hrozičeho nebezpečí se připravili sami o život a do smrtelného nebezpečí i do ilegality uvedli tři měsíce před koncem války celou řadu lidí, kteří jim byli nápomocni. Nevíme, proč se nepřipojili k Hříbovu oddílu v Bojkovicích, ani proč neodešli na Valašsko, kam směřovala většina příchozích, kteří po povstání procházeli přes Bojkovsko a hledali kontakt s Murzinovou brigádou.

Snad to byla možnost snadnější obživy, kterou samotný Hanuš v Nezdenicích zprostředkoval, jelikož přivedl kamarády do místa svého bydliště. Stejně tak zcela jistě chodil domů i František Velecký z Bystřice pod Lopeníkem. I přesto je až s podivem, že v době zvýšené ostrahy německých stráží v pohraniční oblasti nebyla skupina objevena již dříve. To dokládá poměrně dobrou konspirační součinnost místního obyvatelstva, které o jejich výskytu na Nezdenicku vědělo. Blížil se však konec války. Bylo zcela zřejmé, že Německo je poraženo, jenom nikdo netušil, jak dlouho ještě bude válka trvat. Proto již udavačství nebylo nikomu zapotřebí. A ti, kteří se k něčemu podobnému i před osvobozením propůjčili, zřejmě neměli na vybranou, neboť fungovali jako konfidenti gestapa dávno před koncem války. Gébu, který přivedl Němce k chatě v Hlubočku, nemůžeme dnes hodnotit jako zločince. Vzhledem k tomu, že to byl jednoduchý člověk,

družstev Emil Hřib, Josef Verner, Jaromír Malec, František Gabrhel a František Hrnčář. Dalšími členy oddílu byli Oldřich Čech, František Habrman, Jaroslav Ovčáček, Miloslav Ondrušek, Jan Špísek, Bohumil Hrnčář, Antonín Hrnčář, Martin Hrnčář, Oldřich Slabiňák, Josef Jančařík, Josef Tábořský, Bohumil Staník, František Patík, František Hamada, Antonín Zemánek, Alois Vápeník, Vojtěch Nakládal, Adolf Klimeček, Jaroslava Pánková, Jan Polásek, Šindelka a další. Sestaveno autorkou textu na základě oficiálních materiálů SBS v Bojkovicích v roce 1981.

⁶⁰ Soukromý archiv Květy Jílkové, Praha. Kopie výpisu ze Sborníku archivních prací, roč. XV., Archivní zpráva Ministerstva vnitra, nakladatelství Orbis, Praha 1965. Výpis z roku 1998 – 1999, s. 29. Srov. ZO ČSBS Bojkovice, sborník: *Zápis do kroniky odboje proti okupantům na Bojkovsku v letech 1939–1945*. Bojkovice, září 1978, s. 56. Strojopis.

kterého Němci vytáhli od jeho rodiny, pud sebezáchovy zapůsobil naplno. Dokladem jeho určité slaboduchosti je i skutečnost, že přinesl domů svetr jednoho z mrtvých partyzánů.

Byla představena jedna epizoda z rozvětveného celku protifašistického odboje na Uherskobrodsku. Takových a jim podobných příběhů bylo mnoho. Některé se prolínají, jiné jsou samostatnou kapitolou. Zde byl zmapován doposud nepublikovaný pohyb tzv. Hanušovy skupiny. Byly dány dohromady výpovědi několika posledních pamětníků a jednotlivé události byly začleněny do rámce tragických osudů lidí před koncem druhé světové války. Zatímco činnost některých oddílů, které byly na Uherskobrodsku od konce roku 1944 součástí I. čs. partyzánské brigády Jana Žižky, začínala s plnou intenzitou od března 1945 vrcholit, jiné byly zlikvidovány, aniž by mohly fakticky do závěrečných protifašistických bojů s blížícím se příchodem fronty na jihovýchodní Moravu zasáhnout.

Posuzoval

Doc. PhDr. Václav Vondrášek, CSc.

MIROSLAVA POLÁKOVÁ: DESTINIES OF A GROUP OF REPATRIATES FROM THE SLOVAK NATIONAL UPRISING IN UHERSKOBRODSKO FROM AUTUMN OF 1944 TO SPRING OF 1945. On the turn of the months of September and October of 1944 the partisan guerilla forces from Slovakia under the leadership of Ján Ušiak moved to Moravian Wallachia and laid down the ground for formation of the biggest partisan guerilla group in South-East Moravia, the First Partisan Brigade of Jan Žižka. His sphere of activity affected Uherskobrodsko too. Gradually there were 33 troops formed, majority of which became part of the brigade at the end of 1944. However, culmination of their operation is connected all the way with the coming front in the spring of 1945. Because the political district of Uherský Brod formed a regional border with Slovakia, following the outbreak of the uprising at the end of August entire groups of young people left to help and then in the course of autumn returned. Among them was the so-called Hanuš group, base of which was formed by the resistance guerilla fighters from Uherskobrodsko, but also some Slovaks. The repatriates from the uprising were hiding first in Nezdenice, where they managed to connect to several people from civilian public. However, following plundering of a tobacconist in Rudice and robbery of food tickets in Šumice they were forced to leave the region due to security reasons. Several local inhabitants were involved in providing shelter to them, many of which were later arrested. At the same time so-called Hřib troop operated in Bojkovsko region, which was directly linked

Literatura

Autor neuveden: Dvacáté páté výročí osvobození Bojkovska. Uh. Hradiště 1970.

Bartoš, J.: Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960. Brno 1982, sv. 8.

Bartoš, J. a kol.: Uherský Brod, minulost a současnost slováckého města. Brno 1971.

- Bartoš, J. – Trapl, M.: Svobodný stát a okupace. Vlastivěda moravská. Dějiny Moravy, sv. 4. Brno 2004.
- Bogataj, F.: Na všech frontách: Čechoslováci ve II. světové válce, Historie paraskupiny Carbon. Praha 1992.
- Brandes, D.: Češi pod německým protektorátem. Praha 1999.
- Břečka, J.: Smrt čs. parašutistů F. Kobzíka a J. Vance v Rudicích dne 7. 5. 1944. Vlastivědný sborník Jižní Morava. Brno 1997.
- Čermín, J. a kol.: Národ se ubránil. Praha 1995.
- Čoupek, J. – Krčma, F.: 60. výročí ukončení 2. světové války. Nezdenice 2005.
- Gebhart, J. – Kuklík, J.: Velké dějiny Zemí koruny české, sv. XV. a, b. Praha 2006.
- Hanáček, A.: 1. čs. partyzánská brigáda Jana Žižky. Vlastivědný ústav Vsetín-zámek 1975.
- Hrošová, M.: Několik poznámek k problematice historického zpracování bojové cesty I. čs. partyzánské brigády Jana Žižky. In: Mitáček, J. – Vykoupil, L.: Morava v boji proti fašismu. Brno 2008.
- Hrošová, M.: Stručný nástin bojové cesty I. čs. partyzánské brigády Jana Žižky. Brno 2004.
- Kroupa, V. a kol.: Český antifašismus a odboj. Slovníková příručka. Praha 1988.
- Kukulka, J. – Zemek, J.: Historický místopis okresu Bojkovice 1848-1960. FF UP Olomouc 1975.
- Kunc, R.: Clay-Eva volá Londýn. Praha 1992.
- Lukáš, J.: Rudice 1350-1990. Obecní úřad Rudice 1992.
- Nekuda, V. a kol.: Uherskohradištsko. Vlastivěda moravská. Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 1992.
- Poláková, M.: Protifašistický odboj a osvobozená jihovýchodní Moravy se zvláštním zřetelem k Uherskému Brodu. FF UJEP, Brno 1981. Diplomová práce.
- Příkryl, J.: Počátky I. čs. partyzánské brigády Jana Žižky. Zprávy oblastního muzea v Gottwaldově, č. 1-2/1975, s. 3-10.
- Příkryl, J.: 1. čs. partyzánská brigáda Jana Žižky. Ostrava 1976.
- Sládek, O.: Spálená země. Praha 1980.
- Slezák, L.: Bojová činnost partyzánské skupiny Jan Žižka–Kuriněnko na Uherskobrodsku. SMM, roč. 82/1963.
- Slezák L. – Příkryl J.: Jihovýchodní Morava v boji proti okupantům. Brno 1965.
- Škrdlíková, M.: Partyzánské hnutí v Bojkovicích a okolí za II. světové války. Bojkovice 1974.
- Trapl, M.: Slovácká obec Šumice, Praha 1979.
- Valášek, J. a kol.: Bojkovice 1945-1965. Bojkovice, školská a kulturní komise MNV 1965.
- Vaněk, M.: Orální historie ve výzkumu soudobých dějin. Praha 2004.
- Vaněk, M. a kol.: Naslouchat hlasům paměti. Praha 2007.
- Zemek, M. a kol.: Slovácká obec Šumice. Praha 1979.

Prameny

Národní archiv Praha

ÚV SPB

Státní okresní archiv Uherské Hradiště

AM UB

Četnická stanice Bánov

Četnická stanice Bojkovice

Četnická stanice Uherský Brod

MěNV Bojkovice

MNV Slavkov

MNV Šumice

OÚ UB, presidiální spisy

Muzeum Jana Amose Komenského v Uherském Brodě

Archiv, fond 2. světová válka

Knihovna

Okresní výbor Českého svazu bojovníků za svobodu Uherské Hradiště

Základní organizace Českého svazu bojovníků za svobodu Bojkovice

Soukromé archivy

Soukromý archiv Tomáše Balady, Uherský Brod

Soukromý archiv Barbory Foltýnové, Míkovice

Soukromý archiv Františka Ilíka, Uherské Hradiště

Soukromý archiv Květy Jilíkové, Praha

Soukromý archiv Oldřicha Mařáka, Míkovice

Soukromý archiv rodiny Šašinkovy, Bojkovice

Soukromý archiv Miloslavy Škrdlíkové-Čtveráčkové, Bojkovice

Soukromý archiv Jindřicha Kramného

Rozhovory s pamětníky

Rozhovor s Tomášem Baladou

Rozhovor s Emilem Hřibem

Rozhovor s Marií Jelénkovou

Rozhovor s Květou Jilíkovou

Rozhovor s Oldřichem Juračkou

Rozhovor s Jindřichem Kramným

Rozhovor s Františkem Krčmou

Rozhovor s Jarmilou Míčkovou (roz. Motalovou)

Rozhovor s Milanem Pípalem

KULACI – „NEPRIATELIA KOLEKTIVIZÁCIE“ V DOBOVÝCH DOKUMENTOCH 50 – TYCH ROKOV 20. STOR.

Daniel PUSCHENREITER

Daniel PUSCHENREITER: KULAKS – „ENEMIES COLLECTIVIZATION“ IN HISTORICAL DOCUMENTS DURING THE 50th DECADES OF THE 20th CENTURY. The collectivism of an agricultural industry during the fiftieth years of the twentieth century suddenly changed living and working conditions of a country population. The main idea of collectivism was conceived with misconception of concerned population – small production farmers. JRD were established without a sufficient preparation and it headed to their stagnation in very short time. The unwanted situation in directing, managing and coordinating of the JRD could be caused by insufficient experiences of a management who didn't have enough knowledge about managing of a big business associations. Many of farmers joined the JRD for fear, under pressure and for menaces from the government. In case that any of farmers didn't want to participate in the JRD without restraint, then this person was regarded as an enemy of society with sabotaging the main idea of socialistic evolution. The terrorism and economic pressure to inadaptable farmers was still raising and those who resisted still to this strong pressure were named as enemies of socialism and kulaks. An excessive increasing of an obligatory duties, a confiscation of farm machines and a forced exchanging of farmer's fields were usual forms of a trade pressure. The farmer who didn't realize the obligatory duties in time was personally persecuted, punished, accused of social sabotage, could be rested, ejected and his farm confiscated.

Predstavitelia Komunistickej strany Československa (ďalej KSČ) po vojne, ale aj po februárovom prevzatí moci vyhlasovali, že družstvá podľa sovietskeho vzoru sa zriaďovať nebudú. Klement Gottwald na celoštátnom zjazde roľníckych výborov v Prahe dňa 29.2.1948 povedal, že: „Vlastníctvo pôdy bude roľníkom zaručené ústavou. Chceme, aby vám nikto nemohol klamať o našich úmysloch zavádzať kolchozy. Pre budúcnosť si pamätajte, že ktokoľvek, kto príde do vašej dediny s podobnými správami, je sabotér a reakcionár – teda druh ľudí, ktorí sa nám práve podarilo odstrániť z nášho verejného života – žeňte ho rýchlo preč.“ (Feierabend 2008, 323) Ale v skutočnosti bol pravý zámer novej vlády iný. Kolektivizácia poľnohospodárstva sa ihneď po februárových udalostiach roku 1948 stala jednou z priorít nového režimu. V marci 1948 vyhlásil parlament zákon o pozemkovej reforme, ktorým sa zoštátnila pôda majetkov presahujúca rozlohu nad 50 ha. Vyvlastnenie sa zdôvodňovalo potrebou posilniť štátny sektor a rozdať pôdu bezzemkom, aby sa uspokojila ich túžba po pôde. V nasledujúcom období mala byť dedina získaná pre socialistickú prestavbu, malí a strední roľníci mali byť vymanení spod vplyvu bohatých sedliakov, a títo zatlačení do úplnej izolácie a odstránení. Komunistická politika na dedine mala hlavnú úlohu a tou bol boj proti dedinským boháčom. Minister poľnohospodárstva Július Ďuriš v novembri 1948 na zasadnutí Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ďalej ÚV KSČ) povedal, že hlavnými úlohami bude: „Obmedzovať kapitalistické živly na dedine. Dokázať mobilizovať malých a stredných roľníkov na obranu ich vlastných záujmov

pred dedinským kapitalistom. Rozšíriť a vybudovať poľnohospodárske družstevníctvo. Vybudovať veľkovýrobu na poľnohospodárskych majetkoch.“ (Pernes 2008, 85) Začiatkom roku 1949, napriek predchádzajúcim vyhláseniam a uisteniam, schválil parlament zákon o Jednotnom roľníckom družstve (ďalej JRD) – (zákon 69/1949 Sb.) a ihneď po jeho schválení bola uskutočňovaná masívna presvedčovací kampaň medzi roľníkmi. Už prvé výsledky tejto kampane ukázali zreteľnú nechuť a odpor samostatne hospodáriacich roľníkov ku vstupu do družstiev. S ohľadom na túto nechuť, respektívne odpor, pristúpila KSČ k tvrdším, násilnejším formám „presvedčovania“. (Kaplan 1991, 117) Najskôr to boli presvedčovacie metódy, ktorými sa poľnohospodári nútili k vstupu do družstiev. Propagátori družstevnej myšlienky organizovali rôzne agitačné akcie a schôdzky s roľníkmi. Agitačný plagát, ktorý vydalo agitačné stredisko v Novej Bani 21. augusta 1952 informoval o jednej z takýchto akcií slovami: „Takto utekal a skrýval sa pred okresnou agitkolonou František Ráchela v Psiaroch, ktorá si chcela s ním pohovoriť a presvedčiť ho o potrebe vstupu do JRD. Občania, neutekajte pred okresnou agitkolonou, táto Vám chce len dobre a nie je potrebné pred ňou sa skrývať, dvere zatvárať, alebo bočnými uličkami obchádzať. Uvedomte si, že sú to obetaví pracovníci ONV, ktorí obetujú svoj drahocenný čas, aby Vám pomohli!“ (Agitačný plagát 1952, Nová Baňa) Ďalší agitačný plagát z 26. mája 1953 hlásal: „To je Urban Vendég zo Sv. Beňadika, ktorý dodávky neplní a radšej si dá ruky obšťať, ako by mal vstúpiť do JRD. Dostáče aj s jeho žrebcom!“ (Agitačný plagát 1953, Nová Baňa)

Najrozšírenejšou formou vytvárania nátlaku na roľníkov bolo predpisovanie vysokých kontingentov poľnohospodárskych produktov. Predpísané veľké dodávky a ich prípadné nesplnenie znemožňovali roľníkom ďalšie prípadné hospodárenie. Kto nesplnil predpísané dodávky v stanovenom množstve sa vystavoval represii zo strany štátu. Noviny z trnavského regiónu o jednom z takýchto prípadov písali: „Nie všetci roľníci pochopili, že dodávku treba plniť a tak v našom okrese máme i niekoľkých kulakov – sabotérov, ktorí doteraz nechcú plniť svoje dodávky. Medzi nimi je napríklad: Braniša Imrich z Bohdanoviec, ktorý má predpis 30701, dodal len 1861. Ďalšie také eso je Horváth Miluláš z Bohdanoviec, jeho predpis činí 36951, dodal len 561. Vieme, že takíto sabotéri a ešte niektorí ďalší budú našim pracujúcim ľuďom postavení pred súd a spravodlivo odsúdení.“ (Trnavské roviny 1954, č. 31) Nemilosrdné zaobchádzanie s „kulakmi“ malo slúžiť ako odstrašujúci príklad pre odmietajúcich a váhajúcich malých a stredných roľníkov. Majetní roľníci mali byť podľa pokynov štátnej moci úplne vylúčení z hospodárskeho života na dedine, následne zatknutí, vo vykonštruovanom súdnom procese odsúdení a demonštratívne vyhnaní. Štátna bezpečnosť (ďalej ŠtB) čoskoro spustila akciu „K“ (kulak), ktorej cieľom bolo vysídlenie nepohodlných sedliackych rodín. (Drda 2008, 286) Tento postup bol zameraný predovšetkým proti veľkým sedliakom, v dobovej terminológii nazývanými ako kulaci alebo dedinskí boháči. Rozhodovanie o tom, kto je alebo nie je kulak, záviselo na rozhodnutí miestnych orgánov, čo otváralo možnosti širokej interpretácii významu tohto slova. Vtedajší hlavný stranícky ideológ Václav Kopecký doporučoval držať sa „vedeckej“ formulácie: Kulaci sú tí, ktorí vykorisťujú. (Jech 2001, 19) Z počiatku boli za kulakov považovaní držiteľia viacej než 20 ha pôdy, neskôr táto výmera klesla na 15 ha. Poľnohospodárske oddelenie ÚV KSČ a pracovníci ministerstva poľnohospodárstva vypracovali nový súbor opatrení voči bohatým sedliakom. Na základe týchto podkladov schválil 4. mája 1951 sekretariát

ÚV KSČ materiál pod názvom Riešenie niektorých otázok dedinských boháčov. Podľa schváleného materiálu smerodajným pre určenie charakteru dedinského boháča a spodnej hranice jeho pozemkovej držby bolo v repárskej oblasti už 8 – 12 ha, v obilninárskej 10 – 14 ha, v zemiakárskej 12 – 16 ha a len v pastvinárskej 15 – 20 hektárov. (Cambel 2005, 223) Mnohí vysokí štátni činitelia však nepovažovali za nutné vychádzať z množstva hektárov, ale zo zistenia, či sú plnené alebo neplnené dodávky poľnohospodárskych produktov podľa hesla: „Kulak je ten, kto neodváža.“ (Jech 2008, 61) Pojem dedinský boháč – kulak bol pritom veľmi široko vysvetľovaný a chápaný, dal sa využiť takmer proti všetkým reálnym a prípadným odporcom poľnohospodárskej politiky KSČ a kolektivizácie. V archívnom dokumente zo dňa 20.02. 1953 oznamoval Miestny národný výbor v Suchej nad Parnou Miestnemu národnému výboru v Trnave (ďalej MNV) o dedinských boháčoch v obci. V liste sa písalo: „Miestny národný výbor v Suchej nad Parnou uvádza Vám týmto výstižnú charakteristiku dedinských boháčov, ktorí v miestnej obci vlastnili výrobné prostriedky, ktoré ich utvrdzujú o tomto charaktere avšak uvedení sú k pobytu prihlásení v Trnave:

Šimončíčová Justína, vlastní v tunajšej obci 2,32 ha poľnohospodárskej pôdy z čoho 32 árov je orná pôda a zbytok 2 ha vinica. Menovaná za I. ČSR i v období tzv. Slovenského štátu bola súkromnou obchodníčkou, držiteľkou vinárskeho výkupu. Vo viniciach zamestnávala asi 4 sezónne pracovné sily a po dobu držania súkromného výčapu trvale 1 slúžku, 1 výčapného a pomocníka.

Jehlár František je bývalým mäsiarskym živnostníkom, známy ako vojnový zbohatlík – šmelinár. V miestnej obci asi v roku 1949 odkúpil 1 obytný dom o 2 bytových jednotkách, 2,68 ha pôdy z čoho 1,60 ha tvorí orná pôda a mladý stromkový sad a 1,08 ha viníc. Menovaný vo svojom súkromnom mäsiarskom podniku zamestnával stále pomocné sily a na obhospodarovanie viníc až do roku 1953 1 stáleho robotníka.

Holec Mikuláš je bývalý vlastník bodegy, reštaurácie, známy veľkoobchodník, vojnový zbohatlík. V miestnej obci do roku 1952 vlastnil 1,41 ha pôdy, z čoho 1 ha tvorila vinica a jeden obytný dom o 2 bytových jednotkách. Vo svojom podnikaní stále zamestnával sezónne a trvalé pracovné sily.

Ing. Husárová Marta v miestnej obci vlastnila 3 ha pôdy, z čoho 1,50 ha tvorila vinica včete s malým sadom. Na pôde manuálne pracovala, avšak okrem toho zamestnávala 1 stálu a potrebný počet sezónnych pracovných síl.

Svatková Gabriela vlastnila v miestnej obci 2,35 ha pôdy z čoho 1,67 ha tvorila vinica včete s ovocným sadom, a 1 obytný dom o 2 bytových jednotkách. Na hospodárstve zamestnávala 1 stálu pracovnú silu a 3 – 6 sezónnych robotníkov. Sama na pôde manuálne nepracovala.

Pilárik František je synom miestneho mlynára, ktorý vo svojom podniku zamestnával 2 – 4 pomocné pracovné sily, je známy ako vojnový zbohatlík, bol vlastníkom mlyna v cene cez 1 mil. Kčs a domu o 3 bytových jednotkách.

Borovanská Žofia je vlastníčkou 1,11 ha pôdy z čoho 96 árov tvorí vinica včete s malou výmerou sadu. Na svojom hospodárstve sama nepracovala, zamestnávala 1 stálu a 2 – 3 sezónne pracovné sily. Okrem toho v miestnej obci vlastní obytný dom o 2 bytových jednotkách. Ďalej podotýkame, že v prípade Margity Tomašíkovej,

Šimona Orlického, Márie Čapkovičovej a Štefana Babiaka nejde o prípady dedinských boháčov, ale o vlastníkov pôdy do 0,50 ha a ich mená uvádzame len ako informatívu zásobovaciemu oddeleniu MNV v Trnave. Dúfame, že uvedené črty sú dostačujúce, na zaujatie stanoviska vo veci menovaných.“ (Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky Štátny archív Bratislava, 1945-1960, s. 16-17) Z tohto dokumentu bolo zrejmé, že za dedinských boháčov mohli byť označení aj ľudia, ktorí vlastnili malú výmeru pôdy spoločne so živnosťou a to aj vtedy keď už túto živnosť nevlastnili. Na zozname sa ocitli aj z dôvodu, že boli bývalými majiteľmi nejakej prevádzky a spolu s ňou mali malé výmery vinohradu alebo ovocného sadu, ktorých obhospodarovanie sa nemohlo zaoberať bez najímania námezdných pracovných síl.

Pri voľbe vhodného označenia pre majetných poľnohospodárov sa komunisti inšpirovali v Sovietskom zväze, kde sa pre nepohodlných roľníkov používalo označenie „kulak“. Termíny dedinský boháč, dedinský špekulant a kulak mali pre straníckych funkcionárov, ale i pre širšiu verejnosť dostatočne hanlivý náboj, ktorý podnecoval závisť a nenávisť voči väčším a zámožným hospodárom. Slovo „kulak“ svojím nečeským a neslovenským pôvodom dodávalo príslušnému nositeľovi punc čohosi cudzorodého. (Vomela 2008, 122) V krajských časopisoch, okresných novinách a v bleskovkách bol sedliak označovaný ako neplnič dodávok, dedinský špekulant, ako sabotér a nepriateľ JRD. Levické noviny Hlas roľníka z 8. septembra 1951 informovali: „Len niekoľko dní uplynulo od tej doby, čo bol odhalený dedinský boháč a špekulant Pavol Burčo z Drženíc a už je tu ďalší škodca a špekulant, Ján Uhnák z Čajkova, č. d. 247. Tento pekný vtáčik najrafinovanejším spôsobom sa chcel vyhnúť svojej občianskej povinnosti, svojho smluvného záväzku – plnenia kontingentov obilia z tohoročnej mierovej žatvy. Jeho špekulácia sa už prejavovala i dávnejšie. ...Najvýraznejšie sa však prejavila jeho špekulácia teraz, keď chcel o 20 q obilia poškodiť verejné zásobovanie, keď chcel o 20 q pripraviť výživu pracujúcich, ktorí v prekročení noriem pripravujú i pre neho a jeho deti lepšiu a krajšiu zajtrajšok a pokojné mierové budovanie našej vlasti. Na výzvu vykupovačov vždy mal len jednu odpoveď, nemám a preto nedám. Pri domovej prehliadke sa však ukázalo, že aj mal a dá. Našlo sa u neho rafinovaným spôsobom ukrytých v komore zamurovaných 323 kg pšenice, 100 kg raži a 396 kg jačmeňa. Okrem toho voľne v komore sa našlo ďalších 1321 kg pšenice a 72,3 kg jačmeňa. Malí a strední roľníci, z tohto príkladu jasne vidíte, aká je špinavá a rafinovaná špekulácia dedinských boháčov a špekulantov, ktorí svojou paľravosťou nielen okrádajú našu pracujúcu poľnohospodársku, nielen sabotujú naše verejné zásobovanie – plnenie nášho 5 ročného plánu, ale nadháňajú vodu na mlyn vojnovým štváčom a podpaľáčom a sú teda plne zodpovední i pri porušovaní nášho mierového snaženia. Tu jasne vidíte, kto hamuje náš výkup, naše napredovanie v okresnej a krajskej súťaži, kto robí hanbu našim obciam a nášmu okresu a preto všetci po spôsobe Čajkova, do boja proti darmožráčom, sabotérom a vojnovým nadháňáčom a špekulantom.“ (Hlas roľníka 1951, č. 10)

V politickej a kolektivizačnej rétorike sa výrazy dedinský boháč a kulak postupne dostávali do politických prejavov, straníckych a štátnych bezpečnostných smerníc a hlásení. Režimu poplatná propaganda a publicistika používala pojmy kulak a dedinský boháč ako hanlivé označenie pre diskriminovaných príslušníkov sedliackeho stavu. V propagande bola vykresľovaná ich nebezpečnosť, údajná škodcovská činnosť a špatné ľudské vlastnosti. „Všade, v každom záškodníckom čine, vo veľkej väčšine našich prekážok

a ťažkostí na dedine sú skryté prsty dedinského boháča písalo Rudé právo s tým, že dedinský boháč má jediný cieľ: rozvracať, škodiť vo všetkom a všade a koristiť, ako sa dá.“ (Rokoský 2008, 101) Agitačný plagát vydaný Okresnou propagačnou komisiou v Novej Bani 16.10.1952 pranieroval niektorých bohatých roľníkov slovami: „Poznáte nepriateľov socializmu pokroku mieru ?????? Sú to tí súkromne hospodáriaci roľníci, ktorí nechcú plniť dodávkové povinnosti, ktorí chcú pracovať po starom spôsobe a žiť ponovom. Myslíte, že takých v našom okrese nemáme ?????? Títo dedinskí špekulanti rušením zásobovania chceli zapríčiniť rozvrat a privolali si spravodlivý trest: Viktor Meleg 25.000.- Kčs, Michal Havran 15.000.- Kčs, Jozef Srnka 10.000.- Kčs, Jozef Drevo 10.000.- Kčs, Ján Kopča 5.000.- Kčs. Všetci obyvatelia vo Svätom Beňadiku. Takýto spravodlivý trest stihne každého kto bude špekulovať s výživou nášho pracujúceho ľudu !!!!! Odhalíme špekulantov a záškodníkov !!!!“ (Agitačný plagát 1952, Nová Baňa)

Politika obmedzovania a zatlačovania majetných roľníkov sa postupne posunula do extrémnej polohy. Argumentovalo sa neplnením predpísaných dodávok poľnohospodárskych produktov, ničením družstevného majetku, útokmi na funkcionárov JRD, národných výborov a protištátnymi teroristickými činmi. Všetci boli označení za nepriateľov družstiev a republiky a ako takých ich bolo treba zlikvidovať. Dedinskí boháči boli vylučovaní z KSČ, roľníci, ktorí vlastnili viac ako 15 ha boli vylúčení z JRD. V správe o dedinských boháčoch, ktorá bola vypracovaná 13. mája 1953 v Trnave bolo na zozname uvedených spolu 90 dedinských boháčov z okresu, spolu s údajmi koľko pôdy vlastnili a či boli alebo neboli členmi strany a JRD. (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 25-27) Niektorí roľníci mali pri mene zaznamenaný údaj, že boli vylúčení zo strany:

„Kormúth Vladimír, Košolná, 17,80 há, vylúčený zo strany, podpísal prihlášku do JRD v letnej kampani. Klimo Ján, Suchá nad Parnou 2 há vínice, mal v prenájme hostinec, vylúčený zo strany v jarňom období, je členom družstva. Holec Mikuláš, Suchá nad Parnou, výmera vínice 1 há, v roku 1950 v nájme 20 há pôdy, prenájme hostinec, bodegu, zo strany vylúčený v jarňom období, členom JRD nie je. Čordáš Jozef, Suchá nad Parnou, 2 ½ víníc, 3 há ornej pôdy, vylúčený zo strany v jarňom období, člen JRD nie je.“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 25-26) Levické noviny Hlas roľníka uverejnili 27. júla 1951 článok pod názvom „Spoznali jeho pravú tvár ...“, v ktorom o takom prípade referovali: „Malí a strední roľníci na našich dedinách sa so dňa na deň presvedčujú o veľkých výhodách spoločných prác v JRD. Svoju prácu so dňa na deň zdokonaľujú a tí, ktorí stáli ešte doteraz mimo družstva, ponáhľajú sa doň, aby takto aj oni pri menšej námahe vyrobili viac a lacnejšie. No i medzi najkrajšou pšenickou sa nájde kúkoľ. Tak to bolo aj v čajkovskom JRD. Tu sa tiež oddávna priživoval pán Ján Muráni, falošný darmožráč. ...Žiť na veľkej nohe je predpoklad mať aj veľa peňazí. Pán Muráni si veľmi rád žil na veľkej nohe, a preto mu peniaze nestačily, nuž uchýlil sa k valutovým machynáciám. Žiadna nepoctivá vec sa nepodarí, nuž sa ani jemu obchod s dolármi. Bol chytený a za nepoctivú prácu mal poctivo zaplatiť tým, že mu mal byť predaný nábytok. Odkryli sme dokonale pravú tvár tohto človečika. Keď robily agitačné dvojice nábor členov do JRD, pán Muráni, ako falošná mačka čakal až dvojice niekoho získajú, alebo urobia aspoň predpoklad pre získanie, išiel za dvojicami, a získaných ľudí odhovárал. Iste sa pán Muráni nenahneval, keď ho za túto prácu členovia JRD

dňa 17. júla z družstva vylúčili. My družstevníci v Čajkove už nedovolíme viac v našom JRD šarapať podobným Muránikovcom.“ (Hlas roľníka 1951, č. 4)

V prípade, že bol roľník obvinený a odsúdený ako „škodca“ a nepriateľ JRD, malo celé hospodárstvo prevziať JRD do núteného nájmu. Spolu s tým sa upustilo od do vtedy zaužívanej praxe, že keď hospodárstvo majetného roľníka prešlo nútene do družstva, mohol ďalej bývať v obci a pracovať v JRD alebo v inom odbore. Pod zámienkou, aby „dedinský boháč“ nemohol škodiť družstvu, mal byť vysťahovaný mimo dovtedajšieho bydliska a zaradený na prácu v štátnych majetkoch. Takýto „nepriatel'ia kolektivizácie“ sa plánovali tiež nútene zamestnať v baniach, v stavebníctve, vo vybraných priemyselných závodoch, na štátnych poľnohospodárskych majetkoch a často im ako miesto núteného pobytu určovali málo osídlené pohraničné oblasti Čiech a Moravy. (Cambel 2005, 233) Levické noviny Hlas roľníka v článku „Nestrpte medzi sebou kúkol!“ upozorňovali: „Družstevná myšlienka je v obci Horná Seč dobre známa. Už pred rokom hrstka uvedomelých roľníkov dala sa s elánom do kolektívnej práce. Ich úsilie a dobrá práca bola úspešná, nezostala bez povšimnutia. Naši malí a strední roľníci plne pochopili význam družstevníctva a tak do jesenných prác tohto roku pustili sa plným tempom. ...No nie rovnako sa zapojili všetci, medzi pšenicom najde sa i kúkol. A stalo sa, že boli i taký, ktorí sa nezúčastnili na sejbe, ktorá sa vzhľadom na využitie priaznivého počasia tak náhlila. Nebolo vidieť na družstevných poliach Jozefa Srnku, ktorý hoci vlastní konský potah, neprispel k rýchlemu ukončeniu sejby. No zato „v dobrej guráži (nálade) mohli ste ho vidieť tackať a spievať ulicou. Pýtame sa, Jozefa Srnku akým spôsobom chce on zaistiť výživu pre našich pracujúcich a výživu svojej rodiny? Zároveň upozorňujeme MNV, aby si podobných ľudí, ako je p. Srnka všimol a dal ich k dispozícii ONV ref. V., ktorý podobných hospodárov zaradí do inej práce kde budú môcť lepšie poslúžiť našej pracujúcej triede.“ (Hlas roľníka 1951, č. 18) Roľníci, ktorí nesplnili výrobné a dodávkové povinnosti boli trestaní odňatím slobody a vysokými peňažnými pokutami, ktoré ich mali znemožniť ďalšie hospodárenie. Novinový článok s názvom „Plán výroby je aj pre boháčov zákonom“, publikovaný v Trnavských rovinách informoval: „Bývalý boháč Anton Krchňák z Bohdanoviec dňa 9. sept. 1954 stál pred ľudovým súdom, ktorého sa zúčastnila aj široká verejnosť, a zodpovedal sa zo sústavného neplnenia a sabotovania výroby. Menovaný po dlhé roky v minulosti sa obohacoval vykorisťovaním dedinskej chudoby a teraz, keď bol postavený k plánu výroby, aby dokázal, že vie hospodáriť a pracovať, zameriaval sa na neplnenie a sabotovanie. Boháči ako sú Krchňák v našom okrese sami sa odsudzujú. Tak i on dostáva 6 rokov väzenia, konfiškáciu všetkého majetku a doživotne nesmie bývať v Bratislavskom kraji.“ (Trnavské roviny 1954, č. 29)

Ekonomická váha hospodárstiev bohatých roľníkov sa s postupom združstevňovania a stupňovaním obmedzujúcich opatrení zmenšovala a slabla. Všeobecne sa zvýšili výrobné a dodávkové povinnosti ako najúčinnější spôsob obmedzovania a zatlačovania „dedinských boháčov.“ Likvidačne pôsobila na bohatých roľníkov pôsobila zaužívaná prax, že treba neúnosným zvyšovaním dodávkových povinností a tvrdým vymáhaním kontingentov dostať samostatne hospodáriacich roľníkov do situácie, keď nebudú môcť ďalej hospodáriť. Neostávalo im nič iné než podpísať prihlášku do družstva alebo riskovať možnosť uväznenia a vysoké pokuty za neplnenie predpísaných dodávok. V zozname väčších roľníkov a dedinských boháčov súdených Trestnou komisiou v rokoch

1951 – 1952 boli zaznamenané takéto prípady: „Augustín Minarovič, Bohdanovce, nesplnil dodávky, 90 dní väzenia, 20.000,- Kčs, Vendel Šulko, 18 ha, Špačince, neplnil dodávky, 90 dní väzenia, 20.000,- Kčs, Anna Bočková, 21 ha, Modranka, neplnila dodávky, 90 dní väzenia, 20.000,- Kčs, Jozef Košík, Cífer, nesplnil kontingent, 6 mesiacov väzenia, 60.000,- Kčs, uverejnený, Imrich Braniša, Bohdanovce, maril zásobovanie, 90 dní väzenia, 15.000,- Kčs, Ján Zachar, Bohdanovce, maril zásobovanie, 90 dní väzenia, 15.000,- Kčs, Dominik Zachar, Bohdanovce, maril zásobovanie, 90 dní väzenia, 15.000,- Kčs, Pavol Krchňák, Bohdanovce, maril zásobovanie, 90 dní väzenia, 15.000,- Kčs, Vítus Vadovič, Šelpice, maril zásobovanie, 90 dní väzenia, 60.000,- Kčs, Mária Kormúthová, Košolná, boháčka, 90 dní väzenia, 8.000,- Kčs.“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 6) Vedúci straníckí funkcionári vyhlasovali a žiadali aby boli: „ľudia rýchle trestaní za neplnenie dodávkových povinností... Ak dedinský boháč nesplnil dodávku, je treba mu zobrať i posledné zrnko, a keď nemá, prinútiť ho, aby si obilie kúpil... I u malého a stredného roľníka je treba trvať na splnení dodávok... keď však vidíme, že špekuluje, musíme ho volať k zodpovednosti...“ (Cambel 2005, 266)

Vláda bola presvedčená, že radikálny postup proti dedinským boháčom by mohol odviesť pozornosť od skutočných príčin nespokojnosti, ktoré vyvolávala politika kolektivizácie. JRD mali od počiatku vážne hospodárske problémy, už len preto, že ich viedli ľudia, ktorí boli do funkcií dosadení stranou a so správou veľkých majetkov nemali skúsenosti. Aparát KSČ musel „nájsť“ príčinu neúspechov: našiel ju v záškodníctve kulakov – dedinských boháčov a ďalších nepriateľov socialistického vývoja. (Drda 2008, 286)

Medzi mestským obyvateľstvom sa od začiatku roku 1951 rozmáhala nespokojnosť so zhoršujúcim sa zásobovaním potravinami, citeľný bol nedostatok mäsa a masti. Vláda v snahe predísť vyhláseniu nepopulárnych zásobovacích opatrení vyhlásila nutnosť radikálneho zásahu proti „sabotárom“ zásobovania obyvateľstva mäsom. Operovala tvrdením, že dedinskí boháči rozvracajú zásobovanie obyvateľstva nielen svojou vlastnou sabotážnou činnosťou, ale k neplneniu dodávkových a výrobných predpisov zvedli aj niektorých malých a stredných roľníkov. Orgány ŠtB a Verejnej bezpečnosti (ďalej VB) mali za úlohu aby v spolupráci s orgánmi národných výborov s maximálnou prísnosťou vyšetrovali všetky prípady porušenia predpisov o plánovaných stavoch dobytku, o dodávkach mäsa, o domácich zabíjačkách a aby prednostne zločincov z radov dedinských boháčov neodkladne predávali k trestnému postihu prokurátorom. (Jech 2008, 98) Takto odhalení škodcovia verejného zásobovania mali byť urýchlene trestne stíhaní. Tento represívny zásah dostal krycí názov Akcia mäso. V zozname väčších roľníkov a dedinských boháčov súdených Trestnou komisiou v rokoch 1951 – 1952 v Trnavskom okrese bol uvedený veľký počet roľníkov, ktorí boli odsúdení počas tejto akcie za nepovolenú zabíjačku:

- „Anetta Alojz, 11 ha, Bínovce, čierna zakálačka, 70 dní väzenia, 10.000,- Kčs.
- Kramár František, 10 ha, Cífer, čierna zakálačka, 30 dní väzenia, 5.000,- Kčs, mäso zabavené.
- Štefunko Konštantín, 17 ha, Ružindol, čierna zakálačka, 60 dní väzenia, 20.000,- Kčs, mäso zabavené.
- Daniš Jozef, 20 ha, Ružindol, čierna zakálačka, 72 dní väzenia, 15.000,- Kčs, mäso zabavené.

- Stríž Ludovít, 11 ha, Kátlovce, čierna zakáľka, 21 dní väzenia, 5.000,- Kčs, mäso zabavené.
- Hečková Margita, 14 ha, Horné Orešany, čierna zakáľka, 21 dní väzenia, 5.000,- Kčs.
- Uhlík Jozef, 12 ha, Horné Dubové, čierna zakáľka, 30 dní väzenia, 3.000,- Kčs, mäso a masť zabavené.
- Šurina Jozef, 15 ha, Horné Dubové, čierna zakáľka, 62 dní väzenia, 10.000,- Kčs, masť zabavená.
- Slabý Ignác, 10 ha, Horné Dubové, čierna zakáľka, 30 dní väzenia, 4.000,- Kčs.
- Slabý Jozef, 10 ha, Horné Dubové, čierna zakáľka, 30 dní väzenia, 4.000,- Kčs.
- Majtan Michal, 12 ha, Voderady, čierna zakáľka, 30 dní väzenia, 8.000,- Kčs, mäso a masť zabavené.
- Hrečka Vincent, 13 ha, Košolná, čierna zakáľka, 62 dní väzenia, 12.000,- Kčs.
- Blahuta Jozef, 10 ha, Smolenice, čierna zakáľka, 56 dní väzenia, 11.000,- Kčs, mäso a masť zabavené.
- Štrbíkova Terézia, 22 ha, Košolná, čierna zakáľka, 65 dní väzenia, 20.000,- Kčs, mäso zabavené.
- Hlavatovič František, 10 ha, Dechtice, čierna zakáľka, 60 dní väzenia, 9.000,- Kčs, masť zabavená.
- Ušák Rudolf, 12 ha, Kátlovce, čierna zakáľka, 72 dní väzenia, 15.000,- Kčs.
- Olšovský Kristof, 12 ha, Dolná Krupá, čierna zakáľka, 65 dní väzenia, 10.000,- Kčs.
- Hracho Jeroným, 13 ha, Horné Dubové, čierna zakáľka, 90 dní väzenia, 15.000,- Kčs, masť zabavená. (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 11-12)

V tomto zozname bolo uvedených dovedna 52 roľníkov. Nie všetci mali pri mene zaznamenaný údaj o tom koľko pôdy vlastnili. Len 26 roľníci mali zaevidovaný údaj o veľkosti pôdy. Výmera pôdy odsúdených poľnohospodárov sa pohybovala od 10 hektárov (ďalej ha) do 22 ha. Trestná komisia odsúdila 20 občanov za trestný čin neplnenia dodávok (marenie zásobovania) a 19 za nepovolenú zakáľku. V 13 prípadoch nebolo uvedené za čo boli odsúdení. Tresty odňatia slobody sa pohybovali v rozmedzí od 2 dní až po 6 mesiacov väzenia. Vymerané tresty straty slobody boli nasledovné: do 7 dní väzenia – 1, do 21 dní väzenia – 2, do 30 dní väzenia – 10, do 60 dní väzenia – 11, do 80 dní väzenia – 11, do 90 dní väzenia – 15, viac než 90 dní väzenia – 1. Jeden obžalovaný bol zbavený obvinenia a upustilo sa od trestného postihu. Celková výška finančných trestov za nepovolenú zakáľku dosiahla 191. 000,- Kčs. Mäso a masť zabavili úrady v 11 prípadoch. Za neplnenie stanovených dodávkových povinností sa suma finančných trestov vyšplhala na 227. 000,- Kčs. (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 11-12)

V jednom z množstva vypracovaných zoznamov roľníkov, ktorí boli súdení Trestnou komisiou pri Okresnom národnom výbore (ďalej ONV) Trnava v roku 1952 za trestný čin neplnenia dodávok a vykonanie nepovolenej domácej zakáľky sa nachádzali mená ďalších občanov. Trestnou komisiou boli odsúdení malí aj veľkí roľníci, zväčša za nepovolenú zabíjačku. Za nesplnenie predpísaných dodávok boli súdení len vlastníci veľkých výmerov pôdy. Drvivá väčšina odsúdených, ktorí bez úradného povolenia zakáľali ošípané boli malí a strední roľníci, ale potrestaní boli aj niektorí robotníci. Údaje o niektorých potrestaných občanoch:

- „, Hodulík Pavel, Horné Orešany, 4 ha, čierna zakálačka, 1 deň väzenia, 150,- Kčs.
- Balažovičová Mária, Bíňovce, 4 ha, čierna zakálačka, 21 dní väzenia, 3.000,- Kčs, masť a mäso zhabané.
- Petrovičová Mária, Bíňovce, čierna zakálačka, 49 dní väzenia, 6.000,- Kčs, mäso zhabané.
- Bachratý Ignác, Zeleneč, 1 ha, čierna zakálačka, upustené od potrestania.
- Miterpach Peter, Smolenice, strojník, čierna zakálačka, 21 dní väzenia, 3.500,- Kčs.
- Cuninka Vít, Ružindol, 3 ha, čierna zakálačka, 30 dní väzenia, mäso zhabané.
- Císar Ján, Cífer, dôchodca, čierna zakálačka, 60 dní väzenia, mäso zhabané.
- Sliva František, Kátlovce, 3 kj., čierna zakálačka, 30 dní väzenia, 2.000,- Kčs, mäso zhabané.
- Koleničová Anna, Kátlovce, 5 ha, čierna zakálačka, 16 dní väzenia, 1.000,- Kčs, mäso zhabané.
- Polakovičová Anna, Boleráz, 3 ha, čierna zakálačka, 42 dní väzenia, 5.000,- Kčs, mäso zhabané.
- Pastuchová Anna, Boleráz, domáca, 0,40 ha, 3 dni väzenia, 200,- Kčs, mäso zhabané.
- Vyskočová Mária, Horná Krupá, 3 kj., čierna zakálačka, 4 dni väzenia, 300,- Kčs.
- Císar Jakub, Suchá nad Parnou, 5 ha, čierna zakálačka, 35 dní väzenia, 4.000,- Kčs, mäso a masť zhabané.
- Kovačič Michal, Cífer, 2 ha, čierna zakálačka, 2 dni väzenia, 100,- Kčs, masť zhabaná.
- Rogel Jozef, Suchá nad Parnou, 1,85 ha, čierna zakálačka, 90 dní väzenia, masť zhabaná.
- Kmoško Štefan, Smolenice, robotník, čierna zakálačka, 21 väzenia, 3.500,- Kčs.
- Tomašovič Pavel, Suchá nad Parnou, 4,5 ha, čierna zakálačka, 30 dní väzenia, 5.000,- Kčs.
- Vykydal Ignác, Dolné Lovčice, robotník, čierna zakálačka, 30 dní väzenia, 1.500,- Kčs, flobertka zhabaná.
- Špačková Helena, Cífer, 4,88 ha, čierna zakálačka, upustené od potrestania, mäso a masť zhabané.
- Špaček Jozef (syn), Cífer, čierna zakálačka, 35 dní väzenia, 2.000,- Kčs.
- Cájová Mária, Cífer, pôrodná asistentka, čierna zakálačka, upustené od potrestania.
- Vajgel August, Špačince, strojník, 3 ha, čierna zakálačka, upustené od potrestania.
- Juhás Vinco, Špačince, 0,16 ha, čierna zakálačka, 3 dni väzenia, 200,- Kčs, zhabané 9 kg masti.
- Durikovičová Františka, Špačince, robotníčka, čierna zakálačka, upustené od potrestania.
- Greguš Martin, Suchá nad Parnou, 7 ha, čierna zakálačka, 15 dní väzenia, 1.500,- Kčs, 12 kg mäsa zhabané.
- Bachratý Ján, Zeleneč, 2,8 ha, čierna zakálačka, 35 dní väzenia, 4.000,- Kčs.
- Vitek Karol, Buková, robotník, čierna zakálačka, upustené od potrestania, 7,5 kg masti zhabané.
- Danko Mikuláš, Dobrá Voda, 2 ha, čierna zakálačka, 56 dní väzenia, 5.000,- Kčs, mäso a masť zhabané.
- Konečný Jozef, Kátlovce, robotník, 1,8 ha, čierna zakálačka, 8 dní väzenia, 1.000,- Kčs.
- Bobkovič Jozef, Borová, robotník, čierna zakálačka, upustené od potrestania.

- Neslušán Jakub, Trnava, robotník, čierna zakáľka, 3 dni väzenia, 500,- Kčs, mäso zhabané.“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, 6-8)

Tento zoznam zaznamenal údaje o odsúdených v krátkom období od 3.2. 1952 do 3.4. 1952. Celkovo zoznam zaregistroval 71 súdených osôb, z toho 9 robotníkov. Trestná komisia vinila 62 osôb z vykonania nepovolenej zabíjačky a 9 osôb za neplnenie predpísaných dodávok. Od potrestania bolo upustené v 11 prípadoch. Obvinení vlastnili pôdu vo výmere: do 10 ha malo pôdu 60 osôb, nad 10 ha 11 osôb. Tresty väzenia za nepovolenú zabíjačku boli nasledovné: dĺžka trestu do 7 dní straty slobody – 15, do 14 dní – 5, do 21 dní – 6, do 30 dní – 9, do 60 dní – 17, do 90 dní – 5. Úhrnná suma finančných trestov dosiahla 147. 450,- Kčs. V 9 prípadoch boli obžalovaní oslobodení od obžaloby. Dokonca za nepovolenú zabíjačku súdili dôchodcu, pôrodnú asistentku a ženu v domácnosti. Dôchodcu odsúdili na 60 dní odňatia slobody a zhabanie mäsa. Domáca, ktorá bola vlastníčkou 0,4 ha pôdy bola potrestaná tromi dňami väzenia, 200,- Kčs pokutou a zhabali jej mäso. Pôrodnú asistentku oslobodili a nebola potrestaná. Spolu bolo odsúdených 5 robotníkov a 4 boli oslobodení. Ich tresty odňatia slobody boli spolu vo výške 83 dní. Finančný trest v ich prípade bol v celkovej sume 9000,- Kčs. Trestov väzenia za neplnenie určených dodávok bolo celkovo 7. Tresty odňatia slobody: väzenie v dĺžke 35 dní – 1, 60 dní – 3, 90 dní – 3. Výška finančných trestov bola v hodnote 84. 000,- Kčs. Obžaloba vo 2 prípadoch upustila od potrestania. Odsúdení roľníci, ktorým kládli za vinu marenie zásobovania vlastnili pôdu vo výmere od 11,7 ha do 21 ha. (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 6-8)

Z týchto zoznamov je zrejmé, že veľkí, strední a malí roľníci boli trestaní približne rovnakými druhmi trestov. U stredných roľníkov sa sadzba trestu odňatia slobody pohybovala v priemere od jedného mesiaca do dvoch mesiacov. Výška finančného postihu bola väčšinou v úhrnnej hodnote nad 10.000,- Kčs. Malí roľníci, dokonca vlastníci záhumienkov alebo robotníci boli tiež súdení za trestný čin nepovolenej zakáľky. Ich tresty boli o niečo menšie, než aké dostali strední roľníci, ale väčšinou boli neúmerne vysoké. Niekedy bolo upustené od trestného stíhania, ale takýchto prípadov nebolo veľa. Vláda a KSČ vyhlasovali, že malí a strední roľníci sú ich spojencami na dedine v boji proti bohatým sedliakom, ale trestaní boli všetci skoro rovnako. (MV SR ŠAB, 1945-1960, 6-8, 11-12)

V lete 1951 začal počet súdne stíhaných sedliakov pribúdať, stúpal počet verejných súdnych pojednávaní s jednotlivcami a celými skupinami. V roku 1950 vstúpil do platnosti nový trestný zákon a od tej chvíle dostávali príslušné krajské a okresné výbory KSČ tajné inštrukcie, ako ho smerom ku kulakom uplatňovať. (Drda 2008, 286) Usvedčujúce dôkazy a materiály o údajnej nepriateľskej činnosti boli získané v súčinnosti s ŠtB a tak tiež za pomoci domových prehliadok. Novinový článok, publikovaný dňa 1.9.1951 v Hlase roľníka, ktorý vychádzal v Leviciach, oznamoval širokej verejnosti: „Špekulácia dedinského boháča, ktorý nesplnil dodávkové povinnosti. ...Menuje sa Pavol Burčo. Korene jeho škodlivej práce zasahuje hodne do minulosti. Začalo sa to vstupom do JRD. V stúpil do družstva napriek tomu, že nemal k nemu žiaden vzťah. Išlo mu len o to, aby sa skryl a uchránil pred vyostrujúcim sa triednym bojom na dedine. On si predstavoval družstvo po svojom, po spôsobe titovských boháčskych družstiev, kde by si bol mohol naplniť svoje vrecká a tak ukojiť svoju chamtivosť. Sám z JRD vystúpil. ...Keď bol vyzvaný aby splnil svoju občiansku povinnosť dodávku obilia, všemožne sa

ohradzoval proti tomu. Tvrdil, že neplní kontingent, lebo sám nemá obilia. Pre jeho hrubé chovanie bol zaistení a po prehliadke domu sa vlastne ukázala pravá tvár dedinského boháča Burču. Tento cudzopasník, ktorý tvrdil, že nemá toľko obilia čo by splnil svoj kontingent, tiež že nemá čo jesť, ukrýval na povali 11 vriec múky, 1 vrece jačmeňa, 1 vrece kukurice, 2 vrecia ďatelinového semena, tiež lucernové semena. V stodole mal uložené z tohoročnej úrody 8 vriec pšenice, vrecia jačmeňa. Z tohto vidíte jasne malí a strední roľníci, čo za cudzopasnika to bol Burčo. Chcel okradnúť našich robotníkov o kus chleba, lebo závidel im ho. Pri tom si neuvedomil, že oni svojim zvyšovaním produktivity práce aj pre neho pracujú, vo svojej chamtivosti chcel všetko pre seba shrabnúť. Malí a strední roľníci, jasne vidíte z prípadu Burču, aká je pažravosť dedinských boháčov a k čomu táto vedie. Preto nedajte sa zaviesť a obalamútiť od takých ako Burčo. Sami odhalujte ich, lebo robia len hanbu.“ (Hlas roľníka 1951, č. 9).

Silnela snaha verejných činiteľov aby v každom okrese bol aspoň jeden ukázkový verejný proces. Stranícke špičky vyžadovali aby tresty voči roľníkom boli prísne a pre ostatných odstrašujúce. Obžaloby priamo stereotypne opakovali trestné činy neplnenia a sabotáže dodávok poľnohospodárskych výrobkov, kritické výhrady ku kolektivizácii poľnohospodárstva, spolčovanie roľníkov proti vstupu do JRD alebo údajnú rozkladnú činnosť v JRD a štátnych majetkoch. (Jech 2008, 111)

Jeden z takýchto procesov sa uskutočnil v Leviciach, kde Okresný súd odsúdil 75 ročného roľníka J. K. na 18 mesiacov odňatia slobody za neplnenie dodávkových povinností. Po jeho odvolaní voči trestu ho krajský súd oslobodil. Súd uznal za poľahčujúcu skutočnosť, že obvinenému bol majetok niekoľko krát skonfiškovaný, následne vrátený a tým hospodárstvo upadalo. (Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky Štátny archív Nitra, 1951, s. 32-34)

Dôvody obvinenia prokurátora voči J.K. zneli: „Obvinený nie je verejne činný, ani organizovaný v KSS nie je, je však neobľúbeným občanom v Devičanoch lebo ľudia ho poznajú ako vykorisťovateľa a záškodníka pri socializácii dediny, ľúbi si vypiť a robí zle i v dedine ako i v domácnosti. Obvinený pôdu neobrobil riadne, nechová predpísané množstvo dobytku, hydiny, ošípaných len preto, aby tak narušoval jednotný hospodársky plán a preto podávam na neho žalobu. Obvinený ku sabotáži sa nechce priznať, vyhovára sa, že sa neurodilo ale nechce priznať, že keď naňho pracujúci robili vždy sa urodilo, v tomto zabúda, že sám nie je schopný robiť na pôde a pre tieto okolnosti je potrebné, aby obvinenému sa uvalila národná správa na majetok prípadne vyhlásilo sa prepadnutie majetku. Obvinený prejavil nekladný postoj k ľudovodemokratickému zriadeniu, preto je treba za vinného ho uznať a z toho dôvodu je treba vysloviť aj konfiškáciu celého majetku.“ (MV SR ŠAN, 1951, s. 32) Súd sa s týmito obvineniami prokuratúry stotožnil, ale zobral aj do úvahy, že obvinený bol starý, chorý, dokázateľne na hospodárstve pracoval sám. Obžaloba súdu hovorila: „Od 1.1.1950 až do 27.7.1950 nesplnil podľa plánu svoj predpísaný kontingent, obvinený vlastní 47 ha ornej pôdy a 28 ha pasienok a dochováva len 3 kusy kráv, 6 volov, 6 ks juncoviny, 15 ks ošípaných. Obvinený mal predpísaný kontingent, ktorý neplnil, čím spáchal trestný čin sabotáže podľa § 36 ods.1 zák. č.231/48 Sb. Obvinený je dedinský boháč, priznáva sa ku neplneniu kontingentu podľa plánu. Je pravda, že sa odvoláva na starobu – má 75 rokov. Je dedinský boháč, špekulant, politicky nie je činný, ako dedinský boháč nemá kladný postoj k ľudovodemokratickému zriadeniu. Nechce si uvedomiť, že budujeme

socializmus a obvinený si neplní svoj občiansky záväzok.“ (MV SR ŠAN, 1951, s. 33) Obvinený J.K. bol Okresným súdom v Leviciach odsúdený na 18 mesiacov straty slobody. Pri výmere trestu vzal súd do úvahy za poľahčujúce okolnosti rozhárané rodinné pomery, politickú nevyspelosť, čiastočné doznanie, naproti tomu mu priťažilo to, že už bol trestaný. Odvolal sa proti rozsudku a následne bol tým istým Okresným súdom v Leviciach oslobodený a po odvolaní sa prokurátora aj Krajským súdom zbavený viny. (MV SR ŠAN, 1951, s. 34) Dôvody oslobodenia zneli: „Za vojny bol dobytok zhabaný, dokupoval si ho po kuse od znova. Majetok bol rozdelený kolonistom, tí ho opustili a odišli. Bol mu vrátený, neskôr zas skonfiškovaný, a opätovne zas vrátený aby tam hospodáril. Role boli zlej kvality, hospodárstvo vojnou zničené, hospodárske stroje nemal, je starý mládenec, chorý, nemá žiadneho príbuzného. Majetok obhospodaroval.“ (MV SR ŠAN, 1951, s. 34)

Niektoré z týchto súdnych konaní boli prerokovávané pred verejnosťou, zhromaždenou v súdnej sieni. Záznam z takéhoto verejného procesu uverejnil Hlas roľníka, noviny levického regiónu. Doslovne sa v nich uvádzalo: „Prísne potrestanie dedinského boháča, sabotéra 5RP v Mýtnych Ludanoch. Dňa 12. júla t.r. pojednával trestný senát Okresného súdu v Leviciach, prípad dedinského boháča Szabó Gejzu pre neplnenie dodávkových a marenie 5RP v miestnosti štátnej ľudovej školy v Mýtnych Ludanoch. Na pojednávanie sa dostavili malí a strední roľníci z tamojšej a okolitých obcí, ako aj členovia JRD, robotníci zo závodov v celkovom počte asi 80 ľudí. O deviatej hodine predseda senátu prečítal obžalobu, z ktorej sa prítomní dozvedeli, že Gejza Szabó, dedinský boháč, obhospodaruje 24 ha pôdy a ako sabotoval v hospodárskom roku 1949-50, úsilie robotníckej triedy pri budovaní socializmu. V spomenutom hospodárskom roku nedodržiaval plánované oševné plochy, plánovaný stav dojníc, ošípaných, oviec a hydiny. Okrem toho nazhromaždil z verejných zásob nadbytočné množstvo múky, masti, soli, cukru, zápalky a textilie. Menovaný skutočne úmyselne sabotoval a podrypal verejné zásobovanie, nakoľko nesplnil a ani sa nesnažil splniť svoju dodávkovú povinnosť hovädzom, bravčovým mäse a mlieku. Hoci nato mal všetky predpoklady a možnosti. Že úmyselne sabotoval dodávkové povinnosti jasne dokazuje aj to, že menovaný vedel včas, koľko má čoho dodať a zasiať. Vzdor tomu nedodržiaval plánovanú oševnú plochu jačmeňa, kukurice, cukrovej repy, prosa a olejnatých semien ako aj zemiakov. Takto hospodáril sabotér Gejza Szabó. Okrem toho menovaný má aj ďalšie hriechy: pri zakladaní JRD nahováral svojich prívržencov, pobalamútených roľníkov, aby nevstupovali do JRD a proti nemu štvál, čím sa snažil rozbiť socialistické hospodárenie ešte v zárodku. Počas priebehu pojednávania a po dokázaní viny, medzi obecnosťou nastalo pohoršenie, keď sa dozvedeli o sabotárskej a záškodníckej činnosti tohto úhlavného nepriateľa ľudovodemokratického zriadenia, ktorý s pokúšal rozbiť jednotu a spoluprácu našich robotníkov malých a stredných roľníkov. Pred vynesením rozsudku boli prečítané rezolúcie celého osadenstva Levickej kotlárne a Stredoslovenských mlynov. Robotníci a úradníci týchto závodov rozhorčením a resultatívne žiadali spravodlivé a prísne potrestanie tohto sabotéra, ktorý so svojím spravovaním škodil v prvom rade robotníckej triede, robotníckym deťom tým, že sa nedostalo do úst detí pracujúcich viac mäsa, mlieka, vajčiek a chleba. O 14. h. bol prečítaný v mene republiky rozsudok. Okr. súd v Leviciach uznáva vinným Gejzu Szabu a kladie mu za vinu úmyselnú sabotáž 5RP, na základe čoho menovaného odsúdil na sedem rokov straty slobody,

50.000 Kčs ako trest vedľajší a konfiškáciu celého majetku. Prítomné obecnstvo bolo skutočne uspokojené vyneseným rozsudkom. Nech tento odstrašujúci prípad dedinského boháča odradí i ďalších, ktorý by chceli zločinnou rukou a úmyslom rozvracať a podryvať naše ľudovodemokratické zriadenie, ktoré je výdobytkom robotníckej triedy. Malí a strední roľníci ! Tu jasne vidíte, kde je pravda. Nepočúvajte už viac na reči takého Gejzu Szabu a jemu podobných dedinských boháčov a nimi vedených dedinských špekulantov a štváčov, ktorí vás vždy klamali a okrádali a ktorí ešte i teraz stále myslia na svoje nenásytné vrecká.“ (Hlas roľníka 1951, č. 3)

Verejným procesom vo väčšine prípadov predchádzali domové prehliadky v roľníckych usadlostiach, ktoré sa diali na základe upozornení Trestných komisií národných výborov alebo udaní. Levický Hlas roľníka dňa 8. septembra 1951 zaznamenal takýto prípad udavačstva: „Krokodílske slzy dedinských boháčov a špekulantov. Dedinskí boháči a špekulanti v celom okrese majú plno výhovoriek a nárekov, že nemôžu splniť kontingent obilia z tohoročnej mierovej žatvy, lebo vraj mali zlú úrodu, lebo vraj obilie zahorelo a potom zle sypalo a pod. Takto nariekal i Anton Samotný z Tekovských Trstán. Nariekal do konca i nad tým, že jeho deti toho roku následkom zlej úrody určite všetky pomrú hladom. Že už nikto na tomto svete nemá ani trošku ľútosti a svedomia, keď sa od neho opovážia pýtať obilie na splnenie kontingentu. Keď vraj neveria, nech sa príde o pravdivosti jeho slov presvedčiť celý MNV a ONV. A funkcionári ľudovej správy sa aj na vlastné oči presvedčili. Presvedčili sa nielen o krokodílskych slzách tohto pažravca, ale i o jeho rafinovanej a podľa špekulácii. Presvedčili sa, že toho svedomia a sľutovania, o ktorom tak pekne vedel hovoriť, bolo práve u neho najmenej, keď chcel deti pracujúcich okradnúť o celých 20 q obilia. Presvedčili sa, že podľa udania mláťačkára Pavla Pivarča, mal vymlátiť 54 q, podľa neho už 58 q, ale keď sa na to funkcionári MNV a ONV lepšie pozreli a to nielen v jeho komore, ale i na povale starého domu a v pivnici, tak toho bolo naraz až 78 q, teda práve o 20 q viac obilia ako sám vo svojej svedomitosti a pravdomluvnosti priznával.“ (Hlas roľníka 1951, č. 10)

Nájdené zásoby poľnohospodárskych produktov sa niekedy počas súdneho pojednávania verejne vystavovali a pranierovali. Agitačný plagát z okresu Nová Baňa z roku 1953 pozýval občanov na výstavu, ktorá bola zameraná proti dedinským boháčom. „Chcete ich poznať ??? Príďte si pozrieť výstavku NB, ktorá je prístupná verejnosti v dňoch 12.-20. januára 1953 od 8,00 do 20,00 hod. v DOME OSVETY /Kult. Dom/ v Novej Bani. Na výstavke sú inštalované i prípady z okresu Novobanského. Príďte sa presvedčiť o aké bohatstvá okrádali títo zločinci náš pracujúci ľud! Na výstavu pozýva Vás Ministerstvo národnej bezpečnosti, Krajská správa verejnej bezpečnosti, Okresné oddelenie verejnej bezpečnosti v Novej Bani.“ (Agitačný plagát b.m.,b.r.,b.v.) Kulacké procesy a rôzne spôsoby verejného pranierovania pôsobili ako zastrašujúci donucovací prostriedok proti vzdorujúcim sedliakom. Hlavné pôsobili ako dôrazný nátlak na malých a stredných roľníkov k tomu aby podpisovali prihlášky do JRD. Za závažný nedostatok bola označená skutočnosť, že okresné sudy len zriedkavo ukladali trest zákazu pobytu odsúdeného v obci alebo v určitej oblasti. (Jech 2008, 115) Skonštatovalo sa, aby v budúcnosti táto forma vedľajšieho trestu ako účinná „zbraň proti kulackému živlu“ sa používala čo v najširšej miere. Zoznam kulakov vypracovaný v Trnavskom okrese podával prehľad o roľníkoch, ktorým v súdnom rozhodnutí nebol vyslovený zákaz pobytu:

- „Jozef Koricina, Brestovany č. 96, odsúdený 4.8. 1951 na 7 rokov žalára, finančný trest 150 000,- Kčs, 5 rokov strata občianskych práv, konfiškácia celého majetku.
- Štefan Koricina, Brestovany č. 96, odsúdený na 5 rokov žalára, finančný trest 50 000,- Kčs, 4 roky strata občianskych práv, konfiškácia celého majetku.
- Štefan Oscitý, Ružindol č. 96, odsúdený 13.9. 1951 na 6 mesiacov žalára, finančný trest 40 000,- Kčs, konfiškácia celého majetku.
- František Oscitý, Ružindol č. 96, odsúdený na 6 mesiacov žalára, finančný trest 30 000,- Kčs.
- Ján Géc, Ružindol č. 17, odsúdený 16.4. 1952 na 1 rok žalára, finančný trest 60 000,- Kčs, konfiškácia celého majetku.
- Ignác Blažo, Bíňovce č. 67, odsúdený 7.9. 1951 na 2 roky žalára, finančný trest 150 000,- Kčs, konfiškácia celého majetku.
- Rudolf Blažo, Bíňovce č. 67, odsúdený na 7 rokov žalára, finančný trest 200 000,- Kčs, 7 rokov strata občianskych práv.
- Jozef Klokner, Borová č. 16, odsúdený 23.11. 1951 na 6 rokov žalára, 5 rokov strata občianskych práv, konfiškácia celého majetku.
- Jozef Izakovič, Borová č. 12, odsúdený 21.7. 1952 na 6 ½ roka žalára, finančný trest 90 000,- Kčs, 10 rokov strata čestných občianskych práv, konfiškácia celého majetku.
- Ernest Remenár, Trnava Špačinská 80, odsúdený 10.6. 1952 na 3 roky žalára, finančný trest 50 000,- Kčs, konfiškácia celého majetku.“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 14).

Títo roľníci boli odsúdení súdom na stratu slobody, konfiškáciu majetku a niektorí aj stratu občianskych práv. V súdnom rozhodnutí im, ale nebol vyrieknutý zákaz pobytu v okrese alebo kraji a tak sa po odpykaní trestu mohli vrátiť do miesta svojho bydliska. Napriek týmto skutočnostiam sa mená niektorých z nich objavili na zozname dedinských boháčov, ktorý bol vypracovaný pre potreby ONV Trnava dňa 11.11. 1952 a v ňom sa písalo, že sa plánuje ich nútené vysťahovanie. Zoznam dedinských boháčov uvádzal, že: „Koricina Jozef a Štefan, Brestovany, Géc Ján, Ružindol, Oscitý Štefan, Ružindol, Remenár Ernest, Trnava. Títo sa pripravujú na odsun.“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 17) Skonfiškovanie majetku bolo súčasťou trestu a stalo sa jedným z nástrojov totálnej likvidácie časti roľníctva. Roľníci boli odsúdení na tresty odňatia slobody, konfiškáciu majetku, zákaz pobytu v kraji alebo okrese a tým sa vytvoril predpoklad na ich zamýšľané vysťahovanie v budúcnosti. Jeden z takýchto zoznamov dedinských boháčov vypracovala Okresná prokuratúra v Trnave 13.2. 1952 a boli v ňom uvedené údaje o niektorých roľníkoch, ktorým v Trnavskom okrese skonfiškovali majetok:

„Mária Šturdíková, Križovany nad Dudváhom, 80 uh. j., vd. Anna Hrušovská, Dolné Lovčice, 27 ha, Štefan a František Oscitý, Ružindol, 25,78 ha, Jozef a Štefan Koricina, Brestovany, 40 ha, Ignác Blažo, Bíňovce, 38,25 ha, Rudolf Blažo, Bíňovce, 33,37 ha, Jozef Klokner, Borová, 22,30 ha, František Lukačovič, Ružindol, 21,35 ha, Štefan Štrbka, Šoporňa, 10,44 ha, Jozef Kulich, Šoporňa, 12 ha, Jozef Gálik, Dechtice, 30 ha, Ján Herchl, Križovany, 18 ha, Felix Šulko, Modranka, 80 k.j., Štefan Zemko, Dechtice, 15,09 ha, Viliam Kováč, Dolná Krupá, 23 ha, Jozef Mikovič, Zavar, 16 ha.“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 26) V novembri a decembri 1952, keď prebehli v Trnavskom okrese nútené vysťahovania, boli medzi vysťahovanými aj štyria roľníci z tohto zoznamu, spolu so svojimi rodinami. Vysťahovaní boli: Anna Hrušovská, Križovany nad

Dudváhom, Ignác a Rudolf Blažo, Bíňovce, Felix Šulko, Modranka. (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 1-4,15)

Od 1. novembra 1951 nadobudla platnosť Smernica ministra národnej bezpečnosti, ministra vnútra a ministra spravodlivosti o usporiadaní niektorých pomerov rodinných príslušníkov odsúdených dedinských boháčov. Táto smernica sa na najbližšie roky stala záväzným predpisom, podľa ktorej pracovníci ŠtB a prokurátori mali za úlohu, aby v kulackých kauzách bolo udelených viac prísnych rozsudkov. Súdny alebo národné výbory mali vynášať okrem dovtedy zaužívaných trestov ako boli odňatie slobody, peňažné pokuty a pod., aj tresty zákazu pobytu v mieste trvalého bydliska. (Jech 2008, 119) Podľa dochovaných archívnych dokumentov v okrese Trnava bolo v rokoch 1952-1953 odsúdených na zákaz pobytu približne 27 osôb. Často išlo o manželský pár, ktorí boli odsúdení spoločne. Jeden zo zoznamov uvádzal niekoľko takýchto prípadov:

- „Jozef Miko, Trnava: odsúdený 9.1.1952 na 4 roky odňatia slobody, 3 roky straty občianskych práv, finančný trest 100.000 Kčs, konfiškáciu celého majetku, zákaz pobytu v okrese Trnava.
- Štefánia Miková, Trnava: odsúdená na 6 mesiacov odňatia slobody, konfiškáciu celého majetku, zákaz pobytu v okr. Trnava.
- Štefan Hájiček, Borová 47: odsúdený 10.9.1952 na 4 roky odňatia slobody, 5 rokov straty občianskych práv, finančný trest 90.000 Kčs, konfiškáciu celého majetku, zákaz pobytu v okrese Trnava navždy.
- Štefánia Hájičková, Borová 47: odsúdená na 6 mesiacov odňatia slobody, finančný trest 20.000 Kčs, konfiškáciu celého majetku, zákaz pobytu v okrese Trnava.
- Vincent Valentovič, Suchá nad Parnou 158: odsúdený 10.9.1952 na 3 a pol roka odňatia slobody, 5 rokov straty občianskych práv, finančný trest 70.000 Kčs, konfiškáciu celého majetku, zákaz pobytu v okrese Trnava navždy.
- Veronika Valentovičová, Suchá nad Parnou 158: odsúdená na 15 mesiacov odňatia slobody, finančný trest 30.000 Kčs, 3 roky straty občianskych práv, konfiškáciu celého majetku, zákaz pobytu v okrese Trnava.
- Štefan Koltner, Borová 40: odsúdený 18.8.1952 na 18 mesiacov odňatia slobody, 3 roky straty občianskych práv, finančný trest 20.000 Kčs, konfiškáciu celého majetku, zákaz pobytu v okrese Trnava navždy.
- Jozefína Koltnerová, Borová 40: odsúdená na 3 mesiace straty slobody, finančný trest 10.000 Kčs, konfiškáciu celého majetku, zákaz pobytu v okrese Trnava.
- Alexander Loiš, Hrnčiarovce 71: odsúdený 16.9.1952 na 2 roky odňatia slobody, 5 rokov straty občianskych práv, finančný trest 70.000 Kčs, konfiškáciu celého majetku, zákaz pobytu v kraji navždy.
- Helena Loišová, Hrnčiarovce 71: odsúdená na 1 rok odňatia slobody, 5 rokov straty občianskych práv, finančný trest 10.000 Kčs, konfiškáciu celého majetku, zákaz pobytu v kraji navždy.
- Imrich Morvay, Cífer 58: odsúdený 27.8.1952 na 3 roky odňatia slobody, 5 rokov straty občianskych práv, finančný trest 40.000 Kčs, konfiškáciu celého majetku, zákaz pobytu v kraji navždy.
- Magdaléna Morvayová, Cífer 58: odsúdená na 1 rok odňatia slobody, finančný trest 20.000 Kčs, konfiškáciu celého majetku, zákaz pobytu v kraji navždy.
- František Šatura, Ružindol 112: odsúdený 3.9.1952 na 2 a pol roka odňatia slobody,

3 roky straty občianskych práv, finančný trest 50.000 Kčs, konfiškáciu celého majetku, zákaz pobytu v okrese.

- Valéria Šaturová, Ružindol 112: odsúdená na 15 mesiacov odňatia slobody, 3 roky straty občianskych práv, finančný trest 30.000 Kčs, konfiškáciu celého majetku, zákaz pobytu v okrese.

- Ján Horváth, Dolné Dubové 28: odsúdený 5.11.1952 na 3 roky odňatia slobody, 5 rokov straty občianskych práv, finančný trest 50.000 Kčs, konfiškáciu celého majetku, zákaz pobytu v okrese navždy.

- Otília Horváthová, Dolné Dubové 28: odsúdená na 18 mesiacov odňatia slobody, 3 roky straty občianskych práv, finančný trest 20.000 Kčs, konfiškáciu celého majetku, zákaz pobytu v okrese navždy.

- Štefan Školník: odsúdený 4.3.1953 na 5 rokov odňatia slobody, 10 rokov straty občianskych práv, finančný trest 30.000 Kčs, konfiškácia celého majetku, zákaz pobytu v kraji navždy.

- Mária Školníková: odsúdená na 10 mesiacov odňatia slobody, finančný trest 10.000 Kčs, zákaz pobytu v kraji navždy.“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 33-35)

Smernica rozširovala zákaz pobytu na celú rodinu roľníka aj keď tá nebola súdená a žiadny trest sa na ňu nevzťahoval. Správa o vysídlených roľníkoch vypracovaná v Trnavskom okrese uvádzala počet vysťahovaných spolu s ich rodinnými príslušníkmi:

1) „Stacho Jozef (1889), Dechtice, Stachová Angela (1892), Stacho Jozef, Stacho Libor (1913), Stachová Anastázia (1917), Stacho Jozef, Stachová Rozália, Stacho Emil. Vysťahovaní dňa 30.12.1952 do: Bruntál, dom. č.1, byt č. 1. okr. Bruntál.

2) Braniša Vendelín (1900), Bohdanovce, Branišová Barbora (1904), Branišová Mária (1918), Braniša Ján. Vysťahovaní dňa 19.12.1952 do: Kutná Hora, prevádzka Blato, obec Stankovice, č.1, byt č.1, okr. Kutná Hora.

3) Štefunko Oliver (1901), Ružindol, Štefunková Ľudmila (1903), Štefunková Ľudmila, Štefunko Alojz, Štefunko Rastislav. Vysťahovaní dňa 16.12.1952 do: Rýmařov, prevádzka Dolní Moravice, okr. Rýmařov.

4) Zruban Michal (1895), Borová, Zrubanová Jozefína (1902), Zrubanová Magdaléna, Zruban Jozef, Zrubanová Františka (1870). Vysťahovaní dňa 10.12.1952 do: Bruntál, prevádzka Slezská Harta, č.39, okr. Bruntál.

5) Mitošinka Ernest (1901), Dolná Krupá, Mitošinková Anna (1906), Mitošinková Margita, Mitošinková Mária, Mitošinková Valéria, Mitošinková Eleonóra (1901), Mitošinka Ján, Pisca Michal (1894). Vysťahovaní dňa 08.12.1952 do: Bruntál, prevádzka Křišťanovice, č.15, okr. Bruntál.

6) Kováč Viliam (1898), Dolná Krupá, Kováčová Justína (1909), Kováč Otto, Kováč Karol, Kováčová Irena, Kováčová Mária, Kováč Eduard. Vysťahovaní do: Roudnice nad Labem, prevádzka Cacebuz – Brozno, okr. Roudnice nad Labem.

7) Šulko Felix (1900), Modranka, Šulková Anna (1909), Šulko Vojtech, Šulko Milan, Šulko Timotej. Vysťahovaní dňa 19.11.1952 do: Albrechtice, prevádzka Malý Valštejn, okr. Krnov.

8) Blažo Rudolf (1902), Bíňovce, Blažová Mária (1909), Blažová Edita, Blažová Ernestína, Blažo Ignác. Vysťahovaní do: Mladá Boleslav, prevádzka Chotětov, č.1, okr. Mladá Boleslav.

9) Šulko Vendel (1902), Špačince, Šulková Mária (1915), Šulko Ernest, Šulková Mária.

Vystáňovaní dňa 22.12.1952 do: Český Brod, prevádzka Chrástany, č.14, byt č.2, okr. Český Brod.

10) Nemčovič Rudolf (1906), Božetechovo, Nemčovičová Bernardína (1905), Nemčovičová Mária (1868), Nemčovič Jozef, Nemčovič Vladimír, Nemčovič Pavol, Nemčovičová Rozália, Nemčovič František, Nemčovič Ján. Vystáňovaní dňa 02.12.1952 do: Bruntál, prevádzka Kočov, č.152, okr. Bruntál.

11) Hájiček Štefan (1897), Borová, Hájičeková Štefánia (1900), Hájičeková Mária, Hájiček František. Vystáňovaní dňa 03.12.1952 do: Bruntál, prevádzka Václavov, č. 55, okr. Bruntál.

12) Hrušovská Anna (1903), Dolné Lovčice, Hrušovská Mária, Hrušovský František. Vystáňovaní dňa 24.11.1952 do: Albrechtice, prevádzka Malý Valštejn, okr. Krnov.“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 1-4,15, Jech 1992, 18, 26, 30, 119)

V archívnych dokladoch, ktoré prezentoval Karel Jech vo svojej publikácii *Vystěňování selských rodin v Akci K* (kulaci) sa nachádzali mená ešte ďalších nútené vystáňovaných roľníkov z Trnavského okresu. V práci boli uvedené mená týchto poľnohospodárov: „Imrich Morvay z Cífera, Štefan Školník zo Šelpíc, Rudolf Haršány z Voderád, Valerián Miklošovič zo Zvončina, Ján Izakovič z Košolnej.“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 11, Jech 1992, 104) Títo roľníci nemali v záznamoch uvedený údaj kam boli vysídlení a dátum vysídlenia. Tieto skutočnosti sa nenachádzali ani v archívnych záznamoch MV SR ŠAB – pobočka Trnava. Záznamy o jednom roľníkovi, ktorý mal byť vysídľovaný uvádzali, že: „Jozef Mikovič zo Zavaru mal určený vysídľovací príkaz na štátny majetok v Albrechticiach, Malý Valdštejn ale rozhodnutie o presídlení bolo zrušené.“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 9, Jech 1992, 125) Ďalší roľník „Jozef Miko mal byť vysídľovaný do Vyškova, Moravské Malkovice ale dodatočne bol daný súhlas k presťahovaniu rodinného celku do Častej okr.Pezinok.“ (Jech 1992, 18)

Kampaň, počas ktorej sa uskutočňovalo násilné vystáňovanie roľníkov trvala od konca roku 1951 do leta 1953. Počet nútené vysídlených rodín v Československu sa blížil k dvom tisícom a na najvyšších straníckych miestach sa uvažovalo s ďalšími niekoľko tisícami vystáňovaných rodín. V čase núteného vystáňovania často neboli postihnuté rodiny kompletne, lebo hospodár si odpykával trest odňatia slobody. Archívny dokument pod názvom *Zisťovací dotazník rodiny Nemčovičovej*“ uvádzal: „Rudolf Nemčovič je t.č. v ústave nápravného zariadenia v Plzni, Bory, základné číslo B – 6826.“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 5) Niekedy aj žena odsúdeného roľníka bola vo väzení, prípadne synovia boli tiež uväznení alebo povolaní na výkon základnej vojenskej prezenčnej služby. Ďalej sa v dotazníku rodiny Nemčovičovej písalo, že jeho syn: „Jozef Nemčovič je t.č. vojak v Bechyne, posádková správa, číslo 20/K v pracovných službách.“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 5) V takýchto prípadoch ich evidovali v kategórii dodatočného vystáňovania a odsun sa zrealizoval dodatočne. Na Slovensku sa Akcia kulak rozbiehala pomaly a to z dôvodu, že bol akútny nedostatok voľných ubytovacích kapacít vhodných pre umiestnenie nútené vystáňovaných. Prieskum ukázal, že aj väčšina robotníkov na štátnych majetkoch býva v zdravotne, hygienicky a priestorovo nevyhovujúcich podmienkach. (Jech 2008, 134)

Na prelome apríla a mája 1952 sa na základe politického rozhodnutia ÚV KSČ dočasne pozastavila presídľovacia Akcia K. Pozastavenie Akcie kulak nebolo výrazom ústupu alebo slabosti straníckych a vládnych štruktúr od naštartovaného smerovania

poľnohospodárskej politiky. Toto prechodné obdobie slúžilo na vyhodnotenie situácie, rozpracovanie nových úloh a na dosiahnutie spoľahlivejšej koordinácie medzi jednotlivými zainteresovanými ministerstvami. Pretrvávala neistota či štátne majetky budú mať dostatok vhodných ubytovacích a pracovných miest. Zatýkanie vytipovaných sedliakov pokračovalo, prebiehali rozsiahle vyšetrovania a v mnohých okresoch sa konali „kulacké procesy“. Novinový článok z levického Hlasu roľníka uviedol: „Spravodlivý trest dedinskému boháčovi. Okresný ľudový súd zasadal 14. marca t.r. v Malých Krškách a prejednal obžalobu proti dedinskému boháčovi Jánovi Hudobovi z Malých Krškán – Zajačia dolina, ktorý vlastní 43 ha pôdy. Boháč Ján Hudoba mával 2 sluhov a 1 slúžku na svojom hospodárstve a týchto poriadne vykorisťoval. Cez ťatvu si najímal okrem toho i 6 ťatevných robotníkov. No pláca týchto sluhov bola nízka. ...Z ich možnatej práce vystaval si aj nové budovy na hospodárstve. A ešte mu vždy bolo málo. ...Pustil sa do sabotovania dodávok pre verejné zásobovanie. Určený stav dobytky podľa svojho majetku vôbec nedodržiaval. Miesto určených 16 kusov dobytky choval len 12 kusov, nemal ani plánovaný stav vodnej a hrabavej hydiny. V minulých rokoch mával i hodne viac dobytky, ale teraz aby nemusel plniť dodávky na verejné zásobovanie, a aby tak okrádal pracujúcich, choval naschvál všetkého menej ako mal určené. Tak napr. mal chovať tri kusy prasníc, ale držal a choval len jednu. – Pre pracujúcich nič – pre seba všetko. ...Dedinský boháč je nepriateľom pracujúceho ľudu, je nepriateľom JRD, nepriateľom socializmu, lebo nechce aby sa i druhí pracujúci mali lepšie. Jeho snahou je druhých zničiť a vyhladovať. A takýto bol aj Ján Hudoba z Malých Krškán, ktorého Okresný ľudový súd spravodlivo odsúdil na 7 rokov straty slobody a 50.000 Kčs peňažitej pokuty, ako aj k odňatiu majetku v prospech štátu.“ (Hlas roľníka 1951, č. 4)

V lete 1952 prijali najvyššie politické a bezpečnostné miesta niekoľko rozhodnutí, ktoré mechanizmus Akcie K uviedli v celej ČSR do nového pohybu. Jedno z nich nieslo názov: Uznesenie strany a vlády zo dňa 3. júna 1952 o upevňovaní a ďalšom rozvoji JRD. (www.totalita.cz) Toto uznesenie neobvyčajne ostro formulovalo vzťah štátnych orgánov k tzv. kulakom. Písalo sa v ňom, že: Dedinský boháč do družstiev nepatrí. Roľníci a všetci pracujúci na dedine nesmú ani na chvíľu zabudnúť, že v dedinskom boháčovi majú proti sebe zaprisahaného nepriateľa, ktorý je nebezpečný už tým, že je príslušníkom najpočetnejšej kapitalistickej triedy. Jeho bezohľadnosť, chamtivosť a krutosť sa prejavuje dnes práve tak ako v minulosti, keď bol neobmedzeným pánom na dedine, i keď sa dnes usiluje túto svoju pravú tvár zakryť. V svojej nenávisti voči pracujúcemu ľudu a ľudovodemokratickému zriadeniu sa spája so zahraničným nepriateľom a špekuluje nad novou vojnou proti vlastnému národu. Dedinský boháč sa usiluje škodiť všetkými prostriedkami, sabotuje a rozvracia, neštíti sa ani podpaľačstva a vraždy. Pri určovaní charakteru dedinského boháča nie je výmera pôdy rozhodujúcim znakom, príznačným je u neho vždy vykorisťovanie. (Cambel 2005, 248) Majetnejší roľníci boli označení za nepriateľov družstiev a republiky a ako takých ich bolo treba zlikvidovať. Článok s titulom „Kulak, ktorý už dobačoval ...“, uverejnený 25. decembra 1953 v šahianskych novinách Za pokrokovú dedinu informoval o takomto družstevnom škodcovi slovami: „Jednotné roľnícke družstvo v Opatových Moravciach bolo založené minulého roku s výmerou 547,57 ha poľnohospodárskej pôdy. ...Sdružili svoje pozemky malí a strední roľníci a samozrejme i kulaci, za ktorých onoho času orodovala

celá obec s tým, že sú to „dobrí kulaci“. Boli prijatí i oni i vzdor tomu, že sa to priečilo vzorovým stanovám článku 9, ktorý jasne hovorí o tom, že kulak do družstva nepatrí. ...Hneď od začiatku v družstve organizácia práce nebola dobrá. Práce sa prevádzali živelne. Na druhej strane ani nemohla byť lepšia, lebo bola narušovaná rafinovanými kulakmi, ako bol Ján Konečný, ktorý vždy ináč robil než bolo zadelenie skupinára. ...Stále sa priečil zadeleniu skupinára a brzdil tým vývoj družstva. Jeho rodina ako i rodina ostatných kulakov Kozár Juraja, Lao Jána, Kozmu Valenta sa do práce vôbec, alebo len málo zapojovala. To i z toho vidieť, že napríklad Ján Konečný so svojou rodinou na 22 ha pôdy podľa plánu mal odrobiť 2000 pracovných jednotiek a odpracovali len 619 čím ukrátili družstvo o prácu v hodnote 16.000 Kčs. Podobne škodu zapríčinil družstvu i Kozár Juraj Labuda v hodnote 10.974.66 Kčs. ...Družstevníci keď videli tieto veľké nedostatky hľadali aj príčiny. Nemuseli dlho pátrať po príčinách, veď tomu boli v prvom rade na vine kulaci a preto dňa 28. októbra na členskej schôdzke sa rozhodli, že z družstva vylúčia Jána Konečného, Juraja Kozára Labudu a Jána Kozmu Valenta, ako nepriateľov družstva. Od tej doby ich nenávisť voči družstvu rástla. Zvlášť Ján Konečný si lámal hlavu na tom ako družstvu škodiť. Ešte za doby kým bol v JRD ako ošetrovateľ dobytky vo vlastnej maštale sa pomstil družstvu na nevinnom dobytku, ktorý z neopatrnosti členov on ošetroval. Jeho hnusný čin sa prejavil v pichnutí kravy do stehna vidlami od pichnutia ktorého dostala krava otravu krvi a zdochla. ...Škodu ktorú spáchal družstvu činila 5000 Kčs v novej mene, a samozrejme narušená bola aj plynulá dodávka mlieka. Vo svojej zákernosti voči družstvu neprestal a neštítal sa ani podpalačstva. Družstevníci v Opatových Moravciach vzhľadom na to, že majú málo lúk dorobili si poľných krmovín, aby takto zabezpečili krmovinovú základňu pre 180 kusov dobytky, z toho kráv 60. Dorobili si 11 kozlov. Vidiac túto peknú zásobu krmiva Ján Konečný, nemal z neho radosť ako ostatní družstevníci, ale si lámal hlavu celé dva týždne, ako urobí v tomto škodu družstvu. Pripravil sa na zákerný čin. Zo soboty na nedeľu vykradol sa na pole o 14. hodine odpoľudnia ku kozlu sena, ktorý bol od jeho staveniska vzdialený na 150 m a asi na 60 cm vložil do neho orechové vysušené huby, obalené do onuce, ktorými podpálil stoh jarnej viky v množstve asi 400 q. Doma mal pripravené z týchto hub i viacej, ktoré chcel použiť k podpáleniu ďalších stohov, podľa jeho vlastnej výpovedi. ...Oheň sa nedal zlokalizovať a tak zhorelo 400 q výborného krmu, ktoré malo slúžiť na 1½ mesačné krmenie spoločného dobytky. Škoda, ktorú spáchal družstvu činí 20.000,- Kčs.“ (Za pokrokovú dedinu 1953, č. 42 – 43)

Niekoľko mesačné prípravy k obnoveniu Akcie kulak dospeli vydaním tajného rozkazu ministra národnej bezpečnosti k svojmu vyvrcholeniu. Rozkaz zo dňa 25. októbra 1952 č. 167 s názvom „Vysídľovanie rodinných celkov odsúdených dedinských boháčov – začatie akcie“ obsahoval len dve vety: Vysídľovanie rodinných celkov odsúdených dedinských boháčov vykonávané v duchu tajného rozkazu ministra národnej bezpečnosti č. 27, ktoré bolo v mesiaci apríl t.r. pozastavené, bude s prihliadnutím k novo vytýčeným zásadám znovu začaté dňom 1. novembra 1952. Bližšie pokyny pre uskutočňovanie akcie vysídľovania rodinných celkov odsúdených dedinských boháčov budú vydané priamo správou nápravných zariadení MNB krajským správam štátnej bezpečnosti – referentom pre mimoriadne nápravné opatrenia (niekdajší referent V). (Jech 1992, 103, www.upn.gov.sk)

Obnovená Akcia kulak po polročnej prestávke vstúpila do svojej druhej fázy.

Vysídľovanie na okresnej úrovni pripravovali a organizovali podľa pokynov ŠtB komisie zložené z predsedu ONV, referenta pre vnútorné veci ONV, okresného náčelníka VB, okresného prokurátora a okresného náčelníka ŠtB. Napríklad jedna z takýchto komisií, ktorá bola ustanovená vo Vrábľoch, dala dňa 19. augusta 1953 návrh na vysťahovanie v dokumente s názvom „Usnesenie“. Uvádzalo sa v ňom: Komisia pri okresnom národnom výbore vo Vrábľoch za prítomnosti predsedu komisie Jozefa Žigraiho, referenta III. referátu ONV Imricha Penzeša, okresného prokurátora Miloslava Jakšíka, náčelníka okresného oddelenia VB popor. Bučka a vedúceho tajomníka OV–KSS Rudolfa Kluka sa jednohlasne usnáša, aby rodina Ľudovita Gažiho z Rohožnice bola z okresu Vráble vysťahovaná. Komisia menovaného s celou rodinou navrhla preto, lebo menovaný bol dedinským kulakom a pre jeho sabotážne činnosti ktorých sa dopúšťal bol okresným súdom odsúdený na 8 mesiacov odňatia slobody, 18.000,- Kčs peňažitej pokuty a konfiskácia celého majetku. Zákaz pobytu určí ako vedľajší trest. komisia pri ONV. (Jech 1992, 194) Tieto komisie s prakticky stávali akýmsi výkonným orgánom ŠtB, ktorej orgány mali rozhodujúce slovo pri výbere vysťahovávaných aj ich prípadnom sledovaní.

Vysťahovanie sedliakov z ich miesta bydliska sprevádzali a administratívne zastrešovali rôzne konkrétne písomnosti zúčastnených orgánov. List Okresného národného výboru v Trnave zo dňa 13. januára 1953 vysťahovaným rodinným príslušníkom odsúdeného roľníka oznamoval: „Okresný národný výbor referát pre veci vnútorné v Trnave premiestňuje z verejného záujmu Máriu Blažovú, Editu Blažovú, Ernestínu Blažovú, Ignáca Blažu z obce Bínovce, okres Trnava do Mladej Boleslavi, prevodzovňa Chotetov, dom č.1, okres Mladá Boleslav. Rudolf Blažo bude premiestnený po odpíkaní trestu. Menovanému na základe súdneho rozhodnutia bol v smysle § 53 trest. zákona vyrieknutý zákaz pobytu v okrese navždy. Dôvody: V smysle rozhodujúcej časti tohto tohto výmeru bolo treba rozhodnúť z hľadiska verejného záujmu. Referent pre veci vnútorné.“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 4) Takéto „Výmery“ mali jednotný formulár, menil sa len dátum, miesto nového bydliska, mená a priezviská. Každý spis rodinného celku obsahoval Výmer, Potvrdenie o vysťahovaní, malú kartičku s menami a priezviskami vysídlených, dátumy narodenia, miesto a adresu ich nového bydliska, počet izieb a metre štvorcové obytnej plochy v ich novom domove. V dolnej časti tejto kartičky bol vždy oznam pre orgány, ktoré vysídľovania uskutočňovali aby podali telegrafickú správu do miesta určenia v znení: „Riaditeľstvo štátneho majetku „.....“, Rodinný celok „.....“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 32)

V celej Akcii kulak bolo od 1. novembra 1951 do augusta 1953 na Slovensku miestnymi orgánmi nútené vysťahovaných asi 207 rodín do českých krajov a 44 v rámci Slovenska. Na Slovensku bolo celkovo Akciou kulak postihnutých približne 1326 osôb, z toho 540 mužov, 434 žien a 247 detí. Nútené vysídľovanie prebehlo vo všetkých slovenských krajoch, ale s rôznou intenzitou. Najväčší počet vysťahovaných rodín bol z Bratislavského kraja (92 rodín), nasledovali Banskobystrický (77), Nitriansky (58), Košický (45), slovenské a celoštátne poradie uzatvárali kraje Prešovský (21) a Žilinský (16). Rodiny umiestňovali na vytipovaných štátnych majetkoch, asi tri štvrtiny boli usídlené v Čechách a zvyšné na Morave a Sliezsku. V Čechách boli slovenské rodiny umiestňované na štátnych majetkoch, ako boli napr. Albrechtice, Mladá Boleslav, Zákupy, Čáslav, Pelhřimov, Chrudim, Mělník, Poděbrady a Roudnice. Na Morave a Sliezsku to boli hlavne štátne poľnohospodárske komplexy Rantířov, Javorník,

Šumperk, Řýmařov, Bruntál. (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 1-4, 15, Jech 2008, 173, Jech 1992, 55, 95, 102, 119)

Vysťahované rodiny z Trnavského okresu boli presídlené do okresov: Bruntál – prevádzka Slezská Harta, Křišťanovice, Kočov, Václavov, Krnov – prevádzka Albrechtice, Český Brod – prevádzka Chrástany, Mladá Boleslav – prevádzka Chotětov, Rýmařov – prevádzka Dolní Moravice, Kutná Hora – prevádzka Stankovice a Rodnic nad Labem. (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 1-4, 15, Jech 1992, 18, 26, 30)

V Trnavskom okrese bolo v tomto období nútené vysťahovaných 17 rodín. Vysídlenie bolo uskutočnené v mesiacoch november a december 1952, od 19.11. 1952 do 30.12. 1952, z toho v novembri presídliť dve rodiny a zvyšné v decembri. V piatich prípadoch nebolo udané kedy sa vysťahovanie uskutočnilo a kde boli rodiny presťahované. (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 1-4, 15, Jech 1992, 56, 99)

Počas vysťahovania vznikali rôzne vypäté situácie, rodinní príslušníci nechceli opustiť miesto svojho trvalého bydliska, snažili sa ostať v domovskej dedine alebo aspoň v blízkosti nej. Situácie, ktoré takto vznikali dobre dokumentujú archívne záznamy. V žiadosti, ktorú ONV, referát vecí vnútorných v Trnave adresovalo dňa 20. februára 1953 Okresnému oddeleniu VB v Trnave sa písalo: „Súrne ! Rozsudkom Okresného i Krajského súdu bol Oliver Štefunko, roľník z Ružindola, odsúdený ako kulak pre neplnenie dodávok okrem väzenia na konfiškáciu majetku a vysťahovanie z Bratislavského kraja. Odsunutá má byť celá rodina ako celok, t.j. i príslušníci menovaného. Deti, Ľudmila a Alojz pracujú teraz v Stavebnom podniku vo Sv. Kríži n/Hronom. Oba boli vyzvaní, aby sa dňa 22. februára t.r. za účelom odsunutia dostavili na ONV v Trnave, III. referát. Zápisnicu v tejto veci dňa 7. februára podpísali, ale 12. februára sa na úrad nedostavili. Žiadam Vás preto, aby ste ihneď zariadili ich predvedenie, s tým, aby svoje veci vo Sv. Kríži dali do poriadku, lebo späť sa tam už nevrátia.“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 50)

V archíve MV SR ŠAB – pobočka Trnava sa nachádzali ďalšie dokumenty, ktoré opisovali osudy rodiny Štefunkových: List zo dňa 10. júna 1953, ktorý ONV Trnava, referát vecí vnútorných adresoval Okresnému oddeleniu VB Trnava v rámci súčinnosti a pomoci pri vykonávaní vysídlenia: „Súrne ! Rozsudkom Okresného i Krajského súdu bol Oliver Štefunko, roľník z Ružindola, odsúdený ako kulak pre neplnenie dodávok okrem väzenia na konfiškáciu majetku a vysťahovanie z Bratislavského kraja. Vysťahovanie vzťahuje sa na všetkých príslušníkov jeho rodiny, ako rodinného celku. Deti menovaného však sú zamestnané vo Sv. Kríži n/Hronom u Stavebného podniku. Ide o syna Alojza a dcéru Ľudmilu. Druhý syn Rastislav študuje v Komárne. Dňa 20. februára t.r. žiadali sme vás o predvedenie menovaných zo Sv. Kríža. Potom na príkaz Povereníctva vnútra sa vec zastavila. Teraz však Povereníctvo po prešetrení uznalo za potrebné odsun všetkých príslušníkov a preto Vás žiadam. Aby ste ihneď zariadili ich predvedenie, aby tak celá vec mohla byť konečne už vyriešená. Referent vecí vnútorných.“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 47)

List, ktorý ONV Trnava, referát pre veci vnútorné dňa 17.1.1953 adresovalo MNV Trenčianske Teplice: „S. predseda prosím ťa zariadiť aby Ľudmila Štefunková nar. 14. marca 1903 v Ružindole ktorá t. č. býva v Trenčianskych Tepliciach u svojej dcéry vydatej Schneiderovej bola okamžite prevedená príslušníkom SNB na ONV Trnava

– III. referát. Menovaná je manželkou dedinského boháča ktorý má byť z nášho okresu premiestnený na iné miesto. O prevedení podaj mi urýchlene zprávu. Referent pre veci vnútorné.“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 59)

List ONV Trnava zo dňa 12.2.1953, adresovaný MNV Sv. Kríž nad Hronom vo veci rodiny Štefunkových:

„S odvolaním sa na Vaš prípis zo dňa 4.2. t.r. vo veci Alojza, Ľudmila Štefunková, sdelujem nasledovné: Oliver Štefunko, otec menovaných, bol tunajším I. stupňovým súdom odsúdený ako dedinský boháč pre neplnenie dodávok. A II. stupňový súd dokonca zvýšil trest menovaného i jeho manželke a vyslovil prepadnutie celého majetku, stratu občianskych práv a zákaz pobytu v celom kraji. Na základe tohto rozhodla komisia o rodinných príslušníkoch ako celku a nariadila prevoz celej rodiny. MNV v Ružindole po vynesení rozsudku v domienke, že majetok je prepadnutý, potvrdil menovaným príslušníkom, že sú nemajetní. Nevedel však, že sú to príslušníci dedinského boháča, ktorý vlastnil 27 há pôdy a nekonal dodávkové povinnosti. Referent vecí vnútorných.“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 51)

V liste ONV Trnava zo dňa 12.2.1953, ktorý bol adresovaný KNV, Bratislava, X. referát bola nasledovná charakteristika:

„Vec: Oliver Štefunko, Ružindol, charakteristika.

S odvolaním sa na Vaš telefonický rozhovor a príkaz súdruha Martanoviča, zasielam v odpise zprávu Okresnej prokuratúry v Trnave, o hlavnom pojednávaní proti Oliverovi Štefunkovi z Ružindola. Zo zprávy je vidno, že menovaný bol I. stupňovým súdom posúdený ako dedinský boháč pre neplnenie dodávkových povinností a II. stupňový súdom v Bratislave dokonca ešte zvýšil trest menovaného i jeho manželky a vyslovil prepadnutie celého majetku, stratu občianskych práv a zákaz pobytu v celom kraji. Vyvezenie doteraz prevedené nebolo, lebo príslušníci rodiny ktorí tvoria celok tejto rodiny, boli roztrúsení v zamestnaniach mimo Trnavy. Po tomto zistení bol plánovaný na deň 12.2. t.r. Zlé počasie však znemožnilo realizovanie veci a prevoz sa uskutoční akonáhle cesty budú schodné. Referent pre veci vnútorné.“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 52)

Osudy ďalšieho núteno vysťahovaného roľníka a jeho rodinných príslušníkov dobre dokumentujú dochované archívne záznamy. List Magdalény Zrubanovej (dcéra vysťahovaného roľníka) zo dňa 18.2.1952, v ktorom žiada ONV, III. referát v Trnave o zotrvanie v mieste pôvodného bydliska. V tejto žiadosti sa snažila presvedčiť štátne orgány, že do núteného vysťahovania jej rodiny by nemala byť zaradená. Snažila sa tak vyhnúť nútenému vysídleniu, ktoré jej ako dcére nútené presídleného roľníka hrozilo. „Podpísaná žiada o znovu zaradenie do pracovného pomeru v Pezinku. Dôvody: Vzhľadom na rodičov menovanej, komisia pri ONV i ju zaradila na odsun z Borovej do Bruntálu. Nakoľko menovaná je zamestnaná v Štátnej banke Československej v Pezinku, bytom Pezinok a od vstupu do zamestnania prerušila s rodičmi akékoľvek rodinné a vôbec všetky styky. Keďže u rodičov nikdy nebola považovaná za dcéru, lebo si vraj nevybrala po vôli ženicha, ktorý je robotník. No však rodičom vyhovoval len kulak. Pre tieto a podobné príčiny sa neodvážim ich ísť navštíviť a nieto ešte ísť k nim na byt. Podotýkam, že údaje sú pravdivé, ale veľmi intímne, tajila som ich ja i oni.

Žiadam o skoré vybavenie a zostávam s pozdravom. Päťročnici úspech!“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 25)

List so žiadosťou Magdalény Zrubanovej zo 7. januára 1953 adresovaný ONV v Trnave, III. referátu, vysvetľoval: „Vec: Žiadosť o znovu zaviazanie pracovného pomeru Magdalény Zrubanovej. Podpísaná Magda Zrubanová žiada o znovu zaradenie do pracovného pomeru v Pezinku. Nakoľko 18.12.1952 môj zamestnávateľ, Štátna banka Československá, pobočka v Pezinku, bol upovedomený, aby so mnou rozviazal pracovný pomer. V dôsledku toho, že moji rodičia Michal Zruban v Borovej č.38 bol odsunutý komisiou pri ONV v Trnave zo svojho bydliska v Borovej. Práve preto, že môj otec nejavil dosť pochopenia pre JRD, keďže som vedela, že toto sa prejaví aj v mojej existenčnej otázke, rozišla som sa s nimi a odsťahovala som sa do Pezinku, kde som si aj sama našla zamestnanie v pobočke ŠBČS. Neverím preto, že by som mala byť postihnutá opatreniami, ktoré boli uplatnené na mojich rodičov, práve preto som s nimi nesúhlasila a som sa s nimi rozišla. Prosím ONV v Trnave aby upustil od týchto opatrení voči mne a ponechal ma v mojom zamestnaní, kde chcem sa tiež uplatniť na budovaní socializmu našej vlasti. Práci češ.“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 21) Odpoveď obvodného oddelenia VB v Cíferi, okr. Trnava zo dňa 19. januára 1953 ONV v Trnave: „Po vyšetrovaní hlásim, že Magdaléna Zrubanová z Borovej, ktorá si podala žiadosť o znovuzaradenie do pracovného pomeru v Štátnej banke Československej v Pezinku, odišla od svojich rodičov ešte pred vysídlením avšak nie preto, že títo nejavili záujem o socializáciu dediny, ako to vo svojej žiadosti uvádza, ale odišla z toho dôvodu, lebo s jej nechcelo pracovať na otcových pozemkoch ktorých vlastnil 19 ha. Je pravdou, že menovanej otec Michal Zruban bol silne zameraný proti dnešnému ľudovodemokratickému zriadeniu najmä proti JRD, avšak jeho dcéra Magdaléna sa ani najmenej ne snažila vysvetliť mu význam socializácie dediny, alebo význam JRD. Menovaná po čas svojho pobytu v obci Borová ako i teraz, vyhľadáva kamarátky len z radov dedinských boháčiek, pri čom sa nezúčastňuje žiadnych verejných ani politických schôdzok, ba práve opačne tieto podceňuje. V obci Borová nebola organizovaná v žiadnej organizácii. V prípade že bola menovaná vyzvaná MS-ČSM v Borovej aby tam ako študentka vypo-mohla pri nejakých prácach či už v písomných alebo kultúrnych, vždy drze odpovedala, že ona medzi takých ľudí nejde. Magdaléna Zrubanová bola a je i teraz zameraná proti dnešnému ľudovodemokratickému zriadeniu, nakoľko sa nemôže smeriť s tým, že jej rodičia ako i brat boli z obce Borová vysídlení. Náčelník obvodného oddelenia VB.“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 20) Odpoveď referenta pre veci vnútorné zo dňa 17. januára 1953 Magdaléne Zrubanovej: „Vec: Žiadosť o ponechanie v pracovnom pomere – oznámenie. ONV – referát pre veci vnútorné Vám oznamuje, že Vašu žiadosť podanú dňa 7. januára 1953 na tunajší ONV o ponechanie v doterajšom pracovnom pomere v ŠBČS pobočka v Pezinku zamieta a súčasne Vám prikazuje, aby ste sa do 3 dní hlásila v prevádzke Slezská Harta, dom č.39, okr. Bruntál, železničná stanica Ondrašov kam boli premiestnení i Vaši rodičia. Ak by ste tak neučinili budete premiestnená z úradnej moci, pričom však náklady spojené s týmto presťahovaním budete musieť zaplatiť, Referent pre veci vnútorné.“ (MV SR ŠAB, 1945-1960, s. 18)

Rozhodujúcu úlohu v celom mechanizme kolektivizačných aktivít zohrávala samotná KSČ, čo v plnej miere dokazujú archívne dokumenty. Komunistická strana riadila všetko dianie, resp. bola o ňom detailne informovaná a aktívne do neho zasahovala.

Centrálne inštitúcie boli presne oboznámené s postupom kolektivizácie v jednotlivých miestach republiky v podobe rôznych správ, zvodiek a informácií o nútenom vysťahovaní jednotlivých rodín. V päťdesiatych rokoch prudko stúpol počet obvinených, obžalovaných, trestaných a väznených sedliakov, takisto počet vysťahovaných rodín a množstvo majetkov poľnohospodárov bolo skonfiškovaných.

Likvidácia súkromného hospodárenia a budovanie veľkých poľnohospodárskych podnikov na kolektívnom základe nebolo absolútne v súlade s požiadavkami a práním roľníkov. Profesionálnu autoritu samostatne hospodáriacich poľnohospodárov, spolu s ich hospodárskym a politickým vplyvom na dedine, považovali kolektivizátori za hlavnú prekážku získania malých a stredných roľníkov do ťažko sa formujúcich JRD.

Posudzovala

PhDr. Daniela Prelovská, PhD.

Literatúra a pramene

- DRDA, A. 2008. Konec vesnických upírů. O kolektivizaci, kulacích a likvidaci venkova. In *Kolektivizace venkova v Československu 1948-1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Dokořán, 2008. ISBN 978-80-7363-226-7, s. 282 – 293.
- FEIERABEND, K. L. 2008. Jak z komunistického kolektivního vlastnictví půdy vytvořit nový systém. In *Kolektivizace venkova v Československu 1948-1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Dokořán, 2008. ISBN 978-80-7363-226-7, s. 321 – 348.
- PERNES, J. 2008. Politické a sociální předpoklady kolektivizace zemědělství v Československu. In *Kolektivizace venkova v Československu 1948-1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Dokořán, 2008. ISBN 978-80-7363-226-7, s. 77 – 87.
- ROKOSKÝ, J. 2008. Svobodný sedlák na svobodné půdě. In *Kolektivizace venkova v Československu 1948-1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Dokořán, 2008. ISBN 978-80-7363-226-7, s. 91 – 108.
- VOMELA, M. 2008. Kolektivizace v Československu a její politické motivy. In *Kolektivizace venkova v Československu 1948-1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Dokořán, 2008. ISBN 978-80-7363-226-7, s. 119 – 127.
- CAMBEL, S. 2005. Päťdesiate roky na slovenskej dedine. Najťažšie roky kolektivizácie. Prešov: UNIVERSUM, 2005. 306 s. ISBN 80-89046-26-6.
- JECH, K. 2008. Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy. Praha: Vyšehrad, 2008. 331 s. ISBN 978-80-7021-902-7.
- JECH, K. 1992. Vystěhování selských rodin v Akci K („kulaci“) 1951-1953. Seznamy a vybrané dokumenty. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Praha, 1992. 188 s.
- JECH, K. 2001. Soumrak selského stavu 1945 – 1960. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2001. 252 s. ISBN 80-7285-010-5.
- KAPLAN, K. 1991. Československo v letech 1945 – 1953. Praha 1991.
- www.upn.gov.sk 10.02. 2010.
- www.totalita.cz 25. 01. 2010.

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív Bratislava – pobočka Trnava, fond Okresného národného výboru Trnava 1945 – 1960.

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív Nitra – pobočka Levice, fond Okresný súd Levice 1951.

Trnavské roviny, 1954, 4, č. 29, s. 3, Plán výroby je aj pre boháčov zákonom.

Trnavské roviny, 1954, 4, č. 31, s. 5, Sú prípady.

Hlas roľníka, 1951, 1, č. 3, s. 2, Prísne potrestanie dedinského boháča.

Hlas roľníka, 1951, 1, č. 4, s. 2, Spoznali jeho pravú tvár ...

Hlas roľníka, 1951, 1, č. 4, s. 3, Spravodlivý trest dedinskému boháčovi.

Hlas roľníka, 1951, 1, č. 9, s. 5, Špekulácia dedinského boháča, ktorý nesplnil dodávkové povinnosti.

Hlas roľníka, 1951, 1, č. 10, s. 1, Krokodílske slzy dedinských boháčov a špekulantov.

Hlas roľníka, 1951, 1, č. 10, s. 3, A zase jedna špekulácia odhalená.

Hlas roľníka, 1951, 1, č. 18, s. 4, Nestrpte medzi sebou kúkol !

Za pokrokovú dedinu, 1953, 2, č. 42 – 43, s. 3, Kulak, ktorý už dobačoval ...

Agitačný plagát. Vydalo agitačné stredisko Nová Baňa 21.8. 1952.

Agitačný plagát. Vydala Okresná agitačná propagácia Nová Baňa 16.10.1952.

Agitačný plagát. Vydala agitačná propagácia ONV Nová Baňa 26.5. 1953.

Agitačný plagát. b. m., b. r., b. v.

Zákon 69/1949 Sb. o jednotných roľníckych družstvách, čiastka 22.

Daniel PUSCHENREITER: KULAKS – „ENEMIES COLLECTIVIZATION“ IN HISTORICAL DOCUMENTS DURING THE 50th DECADES OF THE 20th CENTURY. The collectivization and interventions to farmers as have been implemented, belong to one of the worst crimes of communism in the face of their own citizens. Destruction of private farming and building of large farms on the basis of the collective was not absolutely in accordance with the requirements and wishes of farmers. The Czechoslovak government developed enormous effort and amount resources to that collectivization was successfully completed as soon as possible. As can be completed, was adopted many laws and regulations which legally allow it. In the collectivization process, the government used milder or sharper political and economic interventions against wealthier farmers to economically and sometimes even physically destroy them. This took place in a spirit of national ideological passwords of „depression and restriction of Kulaks“. In the 50th decades of the 20th century there has been no successful building of a new model of agricultural production as it represented a senior officials of KSČ, but what is happening around the villages of Czechoslovakia, it was the destruction, which meant the destruction of what to be there.

SI KRÁSNA NITRA?

Matej ŠIŠKA

Matej ŠIŠKA: BIST DU NITRA WUNDESHÖN? Der Beitrag beschäftigt sich mit der Beurteilung von ausgewählten ästhetischen Qualitäten des Gebiets Nitra und seiner begrenzten Umgebung. Man kartiert die topographischen und architektonischen Verhältnisse zwischen den einzelnen Elementen. Mit Hilfe von ausgearbeitetem Überblick argumentiert er und beurteilt die Behauptungen, die mit der ästhetischen Wirkung der untersuchten Erscheinung zusammenhängt. Er löst die Aufgabe mit Hilfe den Ergebnissen von der Beobachtung des Terrains und des theoretischen Zugriffs. Er verwendet die Fachliteratur vor allem als die Quelle des Wissens von einzelnen Etappen der Gebietsgenesis. Durch Präsentation der Herkunft von heutigen Aussehen der untersuchten Elementen, der Beitrag weist auf die Gesellschaftswährung des Raums hin.

Náš príspevok bude bližšie skúmať estetickú hodnotu geografických a krajinných fenoménov v Nitre a jej bezprostrednom okolí. Motivuje nás snaha vyjadriť sa k otázke estetickej hodnoty tohto územia. Mnohí obyvatelia a návštevníci mesta pripisujú Nitre atribút krásy. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že ide o subjektívne výroky každého recipienta. Rozhodli sme sa preto vyjadriť sa k tejto otázke pomocou vyhodnotenia dominantných znakov mesta a jeho okolia. Po vyhodnotení vybraných parametrov skúmaného územia sa pokúsime presnejšie vyjadriť k jeho estetickej hodnote.

Urbánni etnológovia sumarizovali, že identifikácia obyvateľov so svojim mestom najčastejšie viaže na geografické a krajinné fenomény, architektonické pamiatky, mestské symboly, ľudí (rodina a priatelia), históriu, udalosti a kultúrno-spoločenské slávnosti, jazyk a spomienky, emócie a stereotypy.¹

Uvedený výpočet možno rozdeliť na dva okruhy. Prvé dva body sú príznačné materiálnou podstatou. Ostatné javy, ktoré sa týkajú každodenného života obyvateľov mesta tvoria druhý okruh. Mestské symboly predstavujú samostatnú skupinu. Menovaný celok vytvára v Nitre príslušnú atmosféru. V našom príspevku sa budeme zaoberať prvými dvoma bodmi. Druhotným výsledkom našich záverov bude prehľad tých geografických a architektonických pomerov, na ktoré sa koncentruje identifikácia obyvateľstva so svojím domovom.

Rozsah skúmaných fenoménov sme ohraničili vizuálnym dosahom pozorovateľov stojacich na tradičných „Siedmich nitrianskych pahorkoch.“ Sú to: Hradný vrch, Vršok, Kalvária, Borina, Lupka, Martinský vrch a Zobor. ² Zvolený okruh budeme dávať do

¹ Steinfuhrer, Annett – Pospíšilová, Jana – Grohmannová, Jana. Ne/nápadné proměny vnitřního města v postsocialistickom období. Sociologický a etnologický výzkum v Brně. In Ferenčuhová, Slavomíra (ed.). Město: Promenlivá ne/samozřejmost. Červený Kostelec – Brno: Pavel Mervart – Masarikova Univerzita, 2009 s. 137.

² Posledná lokalita sa veľkosťou výrazne vymyká spod pojmu pahorok, ide o vrch.

historických kontextov. Čitateľ tak získa presnejšiu predstavu aj o spoločenskej hodnote priestoru.

Pri práci budeme vychádzať z estetickej výrazovej kategórie malebnosti. Táto je definovaná ako „pôsobenie výpovede skladbou a akosťou farieb i tvarov.“³

Veličiny ako skladba a akosť farieb a tvarov možno pomerne presne hodnotiť. Opreli sme sa o podrobne rozpracovaný prehľad prírodných a kultúrnych predpokladov rozvoja cestovného ruchu na sledovanom území.⁴ Prehľad bol vypracovaný na iné účely, je však isté, že atraktivnosť územia z hľadiska cestovného ruchu spočíva jednak v kvalite poskytovaných služieb a rovnako v súhrne estetických kvalít územia. Použili a upravili sme relevantné predpoklady vyhovujúce nášmu zámeru a obmedzili sa na vymedzenú oblasť. Týmto postupom posúdime estetický potenciál lokalít bez toho, aby nás ovplyvnil osobný postoj k nim.

1. Kontrastné formy reliéfu – Nitra sa rozprestiera na rozhraní Tribečského pohoria, Podunajskej nížiny a Podunajskej pahorkatiny, konkrétne na šiestich pahorkoch na úpätí vrchu Zobor.⁵ Tieto geografické danosti podmienili prítomnosť dvoch kultúrnych zón. Hranica medzi nimi prechádza územím mesta. Panónsko-potiská zóna je charakteristická vysokou efektivitou poľnohospodárstva. Jej zosobením sú Výstavisko Agrokomplex, Výskumný ústav živočíšnej výroby SAV, Slovenská poľnohospodárska univerzita a Slovenské poľnohospodárske múzeum. Karpatská zóna je typická bohatstvom surovín a pastierskou kultúrou. Dôkaz o tom poskytuje Zoborská lesostep nad mestom, ktorá je pozostatkom po zaniknutých pastvinách.⁶ Konkrétnym príkladom je názov blízkej lokality – Kozie chrbty.⁷ Bohatstvo surovín symbolizujú štyri bývalé lomy v Nitre.⁸

Nitrou prechádza aj severná hranica súčasného európskeho regiónu vinohradníckej kultúry.⁹ Dorábanie vína na území budúcej Nitry možno predpokladať v časoch susedstva s Rímskou ríšou v prvých štyroch storočiach nášho letopočtu.¹⁰ Nitrianske vinohradníctvo dosiahlo vysokú úroveň vďaka inováciám a pracovitosti zoborských benediktínov v priebehu stredoveku. Pestovanie hrozna tu svoj zenit dosiahlo

³ Plesník, Lubomír a kol. Tezaurus estetických výrazových kvalít. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, 2008. s. 207.

⁴ Krogmann, Alfred. Aktuálne možnosti využitia potenciálu územia Nitrianskeho kraja z hľadiska cestovného ruchu. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Fakulta prírodných vied, Katedra geografie a regionálneho rozvoja, 2005. s. 101 – 116.

⁵ Členitý terén a rozsiahle podmáčané oblasti (do 30. rokov 20. storočia) boli mnohokrát základom úspešnej obrany kultúrneho vývoja pred agresormi.

⁶ Rosinová, Helena – Košťál, Jaroslav – Jahn, Ján. Náučný chodník Zoborské vrchy. Nitra: NISYS, 2005. s. 25.

⁷ Rosinová, Ref. 6, s. 38.

⁸ Ide o granitový, vápencový, dolomitový a kremencový lom. Ďalšie lomy sú zavezené a nedajú sa vizuálne identifikovať.

⁹ Stoličná, Rastislava a kol. Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry. Bratislava: Veda, 2001. s. 38. Menovaná hranica sa pravdepodobne v krátkom časovom horizonte posunie severnejšie. Pozri: Behringer, Wolfgang. Kulturní dějiny klimatu. Praha: Paseka 2010, 404 s.

¹⁰ Březinová, Gertrúda – Samuel, Marián a kol. Tak čo, našli ste niečo? Svedectvo archeológie o minulosti Mostnej ulice v Nitre. Nitra 2007, s. 121.

v 70. rokoch 19. storočia, avšak dorábanie vína na južných svahoch Tribeča neodmysliteľne patrí ku koloritu Podzoboria.

Opísanú kontrastnosť môžeme v súlade so štrukturálnou koncepciou kultúry C. Lewi Strausa hodnotiť ako ústrednú binárnu opozíciu medzi prírodným /ne-ludským/ a kultúrnym.

2. Estetické výhľady na prírodné dominanty – ich tvar a farebnosť vzbudzujú kladné emócie. Ide predovšetkým o Pyramídu, ktorá je predvrcholom vrchu Zobor a pahorok Borina. V oboch prípadoch prírodná zložka prevyšuje stopy ľudskej aktivity.

Odôvodnene treba pripomenúť estetickú kategóriu vznešenosti. Ak sa hovorí o vznešenosti v súvislosti s prírodou, poukazuje spravidla na kvantitatívne parametre prostredia.

3. Estetické výhľady do okolia – umožňuje ich členitosť terénu, na ktorom sa mesto nachádza. Doslova veľkolepý pohľad sa ponúka návštevníkovi Zobora, no najmä jeho predvrcholu Pyramídy. Otvára sa tu jedna z najkrajších mestských panorám na Slovensku. Pri dobrom počasi je vidno vysielac Bratislavský Kamzík. Na juhovýchode sa črtá maďarské pohorie Borszony. POZRI SCHÉMU č. 1

4. Bohatosť foriem reliéfu – prítomnosť: rieky, upraveného starého koryta rieky, Zoborského jazierka, Rolfesovej povrchovej bane, bývalých lomov na Kalvárii a na Zobore, Hradnej a Svoradovej jaskyne, kremencového vrcholu Pyramídy a skalného mora pod ňou. To všetko znásobuje farebnú a tvarovú bohatosť mesta a jeho okolia. Urbanista Bogdan Bogdanovič tieto prírodné zvláštnosti nazýva svätými darmi prírody niektorým mestám.¹¹ Na tomto mieste sa žiada dodať, že niektoré zo spomenutých lokalít sú plné smetí a zarastené náletovými krovínami.

Z uvedeného prehľadu sa ponúka záver, že topos Nitry je výrazne polymorfný. Možno si všimnúť, že tomto relatívne malom území sa nachádza veľký počet topografických a kultúrnych javov, ktoré sú príznačné pre Slovensko ako celok.¹² SCHÉMA č. 1

5. Lokalizácia významných kultúrnych pamiatok na niektorý z pahorkov – spojením prírodných daností a kultúrnej činnosti vznikli impozantné dominanty, ktoré dávajú mestu jeho typickú siluetu. Nitrianske umelecké a prírodné dominanty plnia v regióne úlohy symbolov kultúrnej identity jeho obyvateľov.

Pre obyvateľov mesta sú symbolmi predovšetkým Nitriansky hrad a vrch Zobor. K Zoboru sa viažu viaceré udalosti a legendy. Spomeňme pobyt pustovníka sv. Svorada a legendu o kráľovi Svätoplukovi. Spoločne s udalosťami, ktoré sa viažu k Hradnému vrchu predstavujú zároveň jeden z najdôležitejších mikroregiónov slovenskej národnej pamäte.

Z hradného vrchu si na severozápade pozorovateľ všimne románsky kostolík sv. Michala Archanjela nad obcou Dražovce. Práve táto románska stavba patrí z hľadiska jej spätosti s okolitou krajinou k najpôsobiliejším v rámci celého Slovenska. Pahorok Lupka rozoznať od masy zelene Zobora bledším odtieňom porastu.

¹¹ Bogdanovič, Bogdan. Sprievodca labyrintom mesta. [s. l., s. n., s. a.] s. 75.

¹² Pestrá je rovnako etnická skladba obyvateľstva, ktorá je jednou z príčin vzhľadu územia.

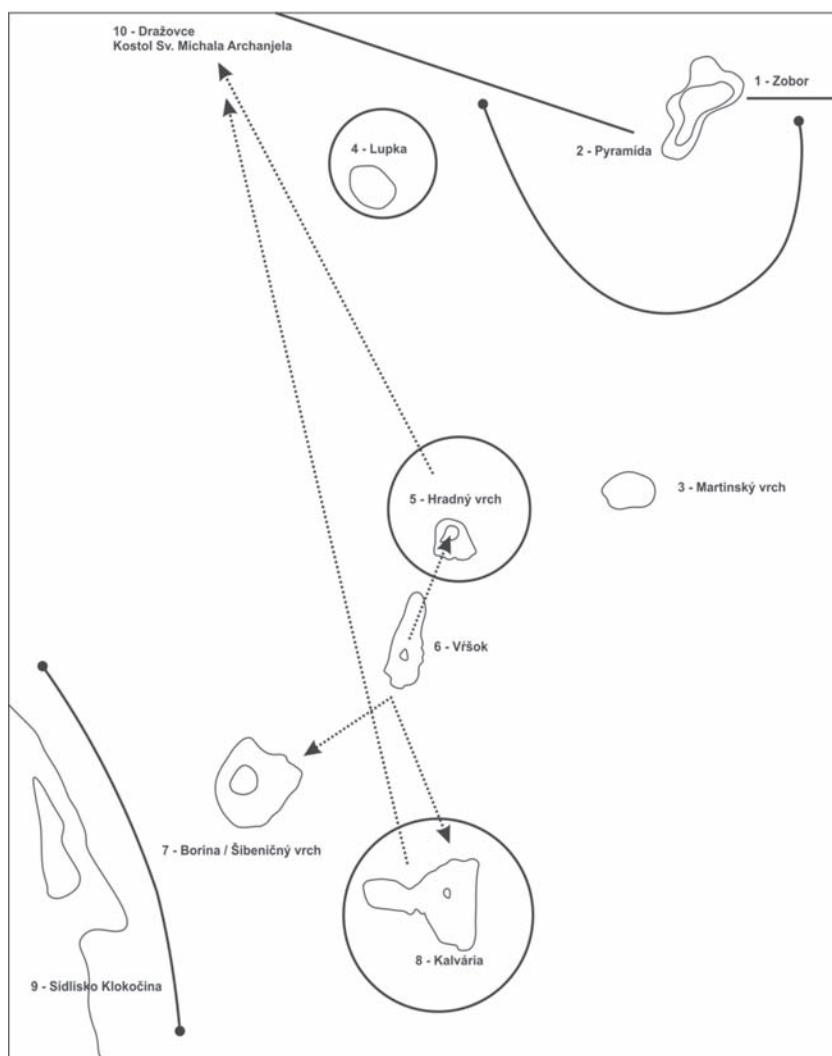

Schéma č. 1. Vizualné súvislosti medzi vyvýšenými lokalitami

———— Vizualné zábery z horizontov na vyvýšených stanovištiach

..... Vizualné kontakty medzi vyvýšenými stanovišťami

1 Zobor – Poskytuje výhľad je na východnejšie časti obzoru ako susedná Pyramída. V porovnaní s Pyramídou umožňuje pohľad na menšiu šírku horizontu.

2 Pyramída – Pri takmer totožnom vizuálnom dosahu, je možné pohľadom obsiahnuť širšiu časť horizontu ako zo Zobora. Porast vysokých stromov a vrchol Zobora zakrývajú výhľad severným smerom.

3 Martinský vrch – nachádza sa v užšom intraviláne mesta, obsahuje pozoruhodné architektonické a prírodné hodnoty. Celý areál je oplotený a uzavretý pre verejnosť.

4 Lupka – pahorok má lesostepný charakter, sčasti je zalesnený. Pre úplný pohľad na krajinu je potrebné

zaujať viacero stanovišť. Najlepšie možnosti rozhľadu sú v zimnom období.

5 Hradný vrch – ponúka výhľad na všetky svetové strany, nie ale z jedného stanovišta. Je potrebné zaujať stanoviská pri Morovom stĺpe pod hradnou bránou, ďalej na Južnom nádvorí a Severnom bastióne Nitrianskeho hradu.

6 Vršok – lokalita uprostred husto zastavanej časti mesta. Naznačené výhľady, umožnené medzerami medzi výškovými budovami sa obmedzujú na vrcholy. Miera nevyužitého potenciálu je zrejmá z oboch schém.

7 Borina / Šibeničný vrch – zalesnený pahorok je zanedbaný. Ide miesto pobytu pochybných individuí a asociálov. Pre tento stav je lokalita nevyužívaná.

8 Kalvária – jediná ponúka výhľad na všetky svetové strany z jedného stanovišta.

9 Sídliisko Klokočina – výhľady sú možné z množstva stanovišť. Estetický dojem silne devaluje prílišná výška panelových blokov a nedostatočná vzdialenosť medzi nimi.

10 Kostol sv. Michala Archanjela – objekt sa črtá na skalnom ostrohu bez vegetácie na pozadí oblohy. Menované okolnosti umožňujú výborne sledovať siluetu kostola napriek jej značnej vzdialenosti.

Centru mesta na Vršku dominujú veže monumentálneho kostola sv. Ladislava s priľahlým rozsiahlym kláštorom. Na svahu Zobora, predovšetkým pri slnečných dňoch, pozorovateľa zaujme žiariaca belosť veže Kostola sv. Urbana. V juhovýchodnom okraji mesta púta pozornosť Nitrianska kalvária. Z veľkej vzdialenosti vidno na jej vrchole siluetu krížov s trojicou ukrižovaných. Najlepšie je viditeľná hmota Kaplnky sv. Kríža, pôvodne hlásky postavené v časoch tureckého ohrozenia.¹³

Územie pod Zoborom je ako stáročné centrum Nitrianskeho biskupstva bohaté na sakrálne objekty, ktoré tiež prispeli k jej neoficiálnemu pomenovaniu Slovenský Rím. Z hľadiska nášho záujmu o estetiku krajiny má osobitý význam Nitrianska kalvária. Patrí do spoločnej skupiny lokalít duchovnej kultúry a zároveň predstavuje osobitú kategóriu tzv. sakrálnej krajiny. Nie v zmysle miesta – kostola, kláštora a podobných sakrálnych objektov, ale ako pomenovanie osobitého krajinného celku. Prostredníctvom duchovného návratu účastníkov každoročných pútí k udalostiam ukrižovania Krista zosobňuje fenomén archaického, mýtického času. Teologická terminológia púte označuje ako theatrum sacrum.

Koncentrácia najvýznamnejších nitrianskych pamiatok na vyvýšených miestach nebola primárne motivovaná snahou o ich dobrú viditeľnosť. Až do zregulovania rieky v tridsiatych rokoch XX. storočia boli tieto miesta jediné bezpečné pred častými záplavami. V tomto svetle sa menovaná koncentrácia ukazuje ako špecifický rys sledovaného územia.

6. Okraj lesa priamo susediaci s mestom a vysoký podiel umelo vysadenej zelene v meste – hrá v priebehu roka všetkými farbami. Ide predovšetkým o južné svahy vrchov Pyramídy a Zobora.

Najväčším celkom zelene v meste je Mestský park. Jeho plocha sa vymyká zvyčajnému pravidlu o mestských parkoch. Veľké celky umelo vysadenej

¹³ Čičo, Martin – Kalinová, Michaela – Paulusová Silvia. Kalvárie a Krížové cesty na Slovensku. Bratislava: Pamiatkový ústav, 2002. s. 250 – 253.

zelené sa zvyčajne zakladajú na miestach vzdialených od lesnatých oblastí.¹⁴ Vysvetlenie tejto priaznivej okolnosti je prozaické. Plocha na ktorej sa Mestský park nachádza bola ešte v 19. storočí silne zamokrená a čiastočne pokrytá lužnou vegetáciou.¹⁵ Nehodila sa preto na budovanie ľudských sídel. Po opadnutí každoročných záplav sa miesto postupne zaužívalo ako sezónna odpočinková oblasť. Zregulovaním rieky Nitry v tridsiatych rokoch XX. storočia vznikol postupnou kultiváciou a rozširovaním na severozápade mesta významný 20 hektárový celok zelene.¹⁶

Druhým veľkým kultúrnym celkom zelene je porast Borovice Čiernej na pahorku Borina.¹⁷ Pre tento ihličnan je typická šedá kôra a tmavozelené ihličie. Nitrianska Borina sa farebne výrazne odlišuje od ostatných zelených plôch.

7. Klimatické pomery. Ako sme spomenuli, skúmané územie leží na hranici nížiny a Tribečského pohoria. Tomu zodpovedajú prejavy počasia. Horúci vzduch z nížiny je nasávaný nahor po svahoch Tribeča. Tento jav prispieva k pretrvávaniu lesostepného charakteru častí predmetného územia. K tvarovej a farebnej bohatosti prispievajú početné hmly v jesennom a zimnom období. Hmly okolo vrcholu Zobora a pri inverziách v meste, kde z hmly vystupujú iba veže kostolov, vzbudzujú pocity tajomna.¹⁸

8. Výborné dopravné spojenie. Dopravná dostupnosť je a vždy patrila k základným ukazovateľom kultúrnej a civilizačnej vyspelosti krajiny. Je zároveň príslubom rozvoja a s ním spojených investícií do skrášľovania. Súčasné dopravné zaťaženie naopak negatívne vplýva na život obyvateľov a vzhľad sledovaného územia.

Polohu sledovaného územia cielene využívali ľudia v mladšom paleolite.¹⁹ Severojužným smerom, údolím rieky Nitry cez Turiec a Oravu k pobrežiu Baltického mora vedie cesta od neolitu nepretržite až do dnes.²⁰ Písomne bola prvýkrát zachytená ako Jantárová cesta.²¹ Tento smer bol ťažiskový pre rozvoj regiónov Nitry, Hornej Nitry, Turca, a Oravy. Západno-východný smer – najvýznamnejšia stredoveká cesta na Slovensku –, tzv. Česká cesta viedla Nitrou do konca 12. storočia.²² Význam západno-východného smeru opäť stúpol so vznikom I. Československej republiky.

¹⁴ Tomaško, Ivan. *Historické parky a okrasné záhrady na Slovensku*. Bratislava: Veda, 2004. s. 18.

¹⁵ Podľa plánu Jozefa Zámodyho z roku 1801 je toto miesto označené ako *Insula subarcensis* – tj. Ostrov pod mestom (rozumej pod Horným mestom). Malý počet Nitranov používa pomenovanie *Inzula* až doteraz. Preklad latinského názvu sa neskôr stal základom maďarského pomenovania *Sziget*. To je základom dnešného názvu *Sihoť* pre najstaršiu časť Mestského parku.

¹⁶ Areál botanickej záhrady SPU sa vyrovnáva Mestskému parku rozlohou, pozorovateľa spravidla zaujme iba z vrcholu Kalvárie.

¹⁷ Názov Borina je frekventovanejší, presnejší názov je Šibeničný vrch. Borovica Čierna, nie je pôvodným druhom, pochádza z oblasti Stredomoria.

¹⁸ K vzniku hmiel prispieva rieka Nitra.

¹⁹ Fusek, Gabriel – Zemene, Marián (ed.). *Dejiny Nitry. Od najstarších čias po súčasnosť*. Nitra 1998, s. 25.

²⁰ Viedla úpätím Zobora v bezprostrednej blízkosti Lupky a Martinského vrchu.

²¹ Plínius Starší. *Kapitoly o prírode*. Praha: Svoboda, 1974. s. 325.

²² Lukačka, Ján. Hospodárske, sociálne a kultúrne pomery v 10. – 12. storočí. In *Dejiny*

V prehľade sme sa sústredili na zachytenie charakteru reálne existujúcich prírodných a človekom vytvorených umelých objektov. Poukázali sme tiež na základné vizuálne vzťahy medzi nimi.

Christian Norberg-Schulz upozornil vo svojej, dnes už klasickej práci *Genius loci*, krajina, miesto, architektúra na súvislosť medzi vybranými typmi miestnych fenoménov a štruktúrou jazyka.²³ Zo spomenutej koncepcie vyplýva, že podstatné mená, označujú reálne existujúce objekty. Na druhej strane využívanie predložiek umožňuje zachytiť vzťahy medzi spomenutými fyzickými objektmi. Inak povedané, priestoru ako istého systému. Možno si všimnúť, že zistenia Norberga-Schulza sa potvrdzujú v jednotlivých bodoch nášho prehľadu.

Predložený prehľad ďalej poskytuje zdôvodnenie pre jednotlivé synonymá prislúchajúce k pojmu malebnosť. Medzi synonymami sa nachádza niekoľko výrazov deskriptívnej povahy. Tento charakter majú synonymá: bohatý, pestrý, farebný. V našom prehľade majú pevné miesto v bodoch 1, 2, 3, 4, 6, a 7.

Opodstatnené sú výrazy podmanivý a uchvacujúci, predovšetkým v súvislosti s bodmi 2, 3 a 5. Vidno, že k bodom 2 a 3 je možné priradiť všetky synonymá. Bod 8 je podmieňovacím faktorom vysokej estetickkej hodnoty územia.

Synonymá pekný, krásny, nádherný majú citové zafarbenie. Vo svojej podstate ide o prejavy kladných pocitov bez bližšieho zdôvodnenia. Ich použitie sa vo svetle nášho prehľadu ukazuje opodstatneným.

Pre zodpovedanie otázky: Si krásna Nitra? siahneme znova k štruktúre jazyka. Výrazy krásna, bohatá, pestrá, farebná a ostatné spomenuté synonymá sú prídavnými menami. Norberg-Schulz o tom píše: „...charakter označujeme prídavnými menami.“ V tomto chápaní „charakter označuje celkovú atmosféru, ktorá je najvšeobecnejšou vlastnosťou každého miesta.“ Ďalej spresňuje: „charakter je zložitou totalitou a jediné adjektívum môže postihnúť iba jedinú stránku tejto totality.“ Upozorňuje na možnosť: „Často je však charakter tak výrazný, že jediné slovo stačí k vystihnútiu jeho podstaty.“²⁴ Z uvedených myšlienok vyplýva, že súbor adjektív vybraných podľa vopred určených kritérií, môže verne vystihnúť charakter územia.

Opísané parametre územia kladne pôsobia aj vďaka symetrii prítomných prvkov. Jadro mesta tvorí elipsu na koncoch s pahorkami Vrškom a Hradným vrchom s príslušnými dominantami. Južne od pomyslenej elipsy sa rozkladajú pahorky Borina a Kalvária. Severne je situácia takmer zrkadlovo tvorená pahorkami Martinský vrch a Lupka. Rozdiel spočíva v ich menšej výraznosti spôsobenej bezprostrednou blízkosťou Zobora a jeho optickou dominanciou. Tretiu líniu súmernosti tvorí svah Zobora zastavaný do polovice svojej výšky rodinnými domami a vilkami. Jeho opozitum tvorí husto zastavaný svah, na ktorom sa rozkladá sídlisko Klokočina. Toto sídlisko nemá architektonickú hodnotu, je vo všeobecnosti považované za nevydarené. Z hľadiska kompozície však

Slovenska. Bratislava: Academic Electronic Press, 2000. s. 103.

²³ Norberg-Schulz, Christian. *Genius loci*, krajina, miesto, architektúra. Praha: Dokořán, 2010. s. 15 – 16.

²⁴ Norberg-Schulz, Ref. 23, s. 16 s.

tvorí vizuálnu opozíciu voči zastavanej časti Zobora. Skúmané územie je pozoruhodné symetriou, ktorú tvoria geografické a architektonické prvky, usporiadané v troch líniách.

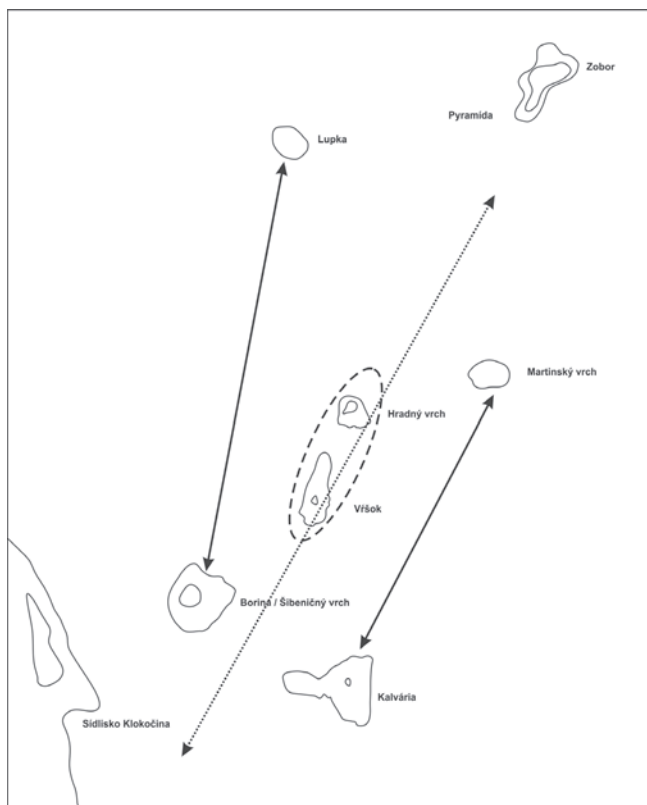

Schéma č. 2. Tri línie súmernosti

----- Centrálna osová elipsa

_____ Druhá línia súmernosti

..... Tretia línia súmernosti

V našej práci sme si nekládli za úlohu vyjadriť sa k problému komplexne. Zodpovedanie nastolenej otázky by si vyžadovalo analýzu podstatne rozsiahlejšiu a hlbšiu. Naším cieľom bolo vyhodnotiť vybrané geografické a architektonické danosti vybraného územia z hľadiska ich schopností vyvolávať kladné estetické emócie. Prišli sme k záveru, že skúmané fenomény daného územia takúto vlastnosť jednoznačne majú.

Posudzovala

Prof. PhDr. Eva Kapsová, CSc.

Matej ŠIŠKA: BIST DU NITRA WUNDESHÖN ? Wir sind zum Schluss gekommen, dass die untersuchte Erscheinungen auf dem begrenzten Gebiet die positiven ästhetischen Emotionen dank ihren Ehrbarkeit und Struktur ausrufen. Wir stellten fest, dass die Spezifika des Landes die gute Wahrnehmung der natürlichen und architektonischen Elemente ermöglichen. Im begrenzten Raum treffen sich die Grenzen der mehreren natürlichen und kulturellen Elementen. Künstlerische und natürliche Dominanten füllen nicht nur die Aufgaben von Symbolen der kulturellen Identität der Einwohner in der Mikroregion ein, sie wirken auch wie die Symbole des slowakischen nationalen Gedächtnisses. Wir haben die Ursachen des Aussehens von Landelementen, die Erscheinungen von Klimaphänomen und ihre gegenseitige Wirkung entdeckt. Man hat die hohe Kreuzung natürlichen und künstlichen Elementen erwiesen. Wir haben die optischen Verhältnisse zwischen erhöhten Lokalitäten kartiert. Wir haben an Symmetrie von dominanten Punkten des beobachteten Gebiets erwiesen. Auf der Grundlage des kartierten Standes, mit Hilfe von schematischen Planen, weisen wir auf einige fehlerhafte Entscheidungen bei der Planung von der Stadtentwicklung hin. Die Wichtigkeit von Vernachlässigung der wichtigen Lokalitäten hat sich im Kontext mit ihren Bedeutung und Potential erwiesen. Momentale Nichtverwendung von vollen Möglichkeiten des Landes limitiert ihre Fähigkeit des positiven Wirkens auf den Rezipienten. Einschätzung des Möglichkeitsgrades, die das untersuchte Gebiet anbietet, lassen wir für einzelne Leser.

Literatúra

- Behringer, Wolfgang. Kulturní dějiny klimatu. Praha: Paseka 2010. 404 s. ISBN 978-80-7432-022-4.
- Bogdanovič, Bogdan. Sprievodca labyrintom mesta. [s. l., s. n., s. a.]. 298 s. ISBN 80-968189-7-X.
- Březinová, Gertrúda – Samuel, Marián a kol. Tak čo, našli ste niečo? Svedectvo archeológie o minulosti Mostnej ulice v Nitre. Nitra: Archeologický ústav SAV 2007. 165 s. ISBN 80-88709-94-6.
- Čičo, Martin – Kalinová, Michaela – Paulusová Silvia. Kalvárie a Krížové cesty na Slovensku. Bratislava: Pamiatkový ústav, 2002. 408 s. ISBN 80-968632-1-5.
- Fusek, Gabriel – Zemene, Marián (ed.). Dejiny Nitry. Od najstarších čias po súčasnosť. Nitra 1998. 396 s. ISBN 80-967814-9-9.
- Krogmann, Krogmann, Alfred. Aktuálne možnosti využitia potenciálu územia Nitrianskeho kraja z hľadiska cestovného ruchu. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Fakulta prírodných vied, Katedra geografie a regionálneho rozvoja, 2005. 218 s. ISBN 80-8050-888-7.
- Lukačka, Ján. Hospodárske, sociálne a kultúrne pomery v 10. – 12. storočí. In Dejiny Slovenska. Bratislava: Academic Electronic Press, 2000. 309 s. ISBN 80-88880-39-4.
- Norberg-Schulz, Christian. Genius loci, krajina, miesto, architektúra. Praha: Dokořán, 2010. 219 s. ISBN 978-80-7363-303-5.
- Plesník, Lubomír a kol. Tezaurus estetických výrazových kvalít. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Ústav literárnej a umeleckej

- komunikácie, 2008. 472 s. ISBN 978-80-80-94-350-9.
- Plínius Starší. Kapitoly o prírode. Praha: Svoboda, 1974. s. 325.
- Rosinová, Helena – Košťál, Jaroslav – Jahn, Ján. Náučný chodník Zoborské vrchy. Nitra: NISYS, 2005. 56 s. ISBN 80-969343-8-4.
- teinfuhrer, Annett – Pospíšilová, Jana – Grohmannová, Jana. Ne/nápadné proměny vnitřního města v postsocialistickom období. Sociologický a etnologický výzkum v Brně. In Ferenčuhová, Slavomíra (ed.). Město: Promenlivá ne/samozřejmost. Červený Kostelec – Brno: Pavel Mervart – Masarikova Univerzita, 2009. 252 s. ISBN 978-80-86818-86-3. ISBN 978-80-210-4866-9
- Stoličná, Rastislava a kol. Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry. Bratislava: Veda, 2001. 381 s. ISBN 80-224-0646-5.
- Tomaško, Ivan. Historické parky a okrasné záhrady na Slovensku. Bratislava: Veda, 2004. 258 s. ISBN 80-224-0797-6.

K NIEKTORÝM MODELOM SPRÁVANIA MAJORITY NA SLOVENSKU V OBDOBÍ HOLOKAUSTU SO ZAMERANÍM NA „DIVÁKOV“ NA PRÍKLADE MAJORITNÉHO OBYVATEĽSTVA V TRNAVE

Veronika SLNEKOVÁ

Veronika SLNEKOVÁ: ON SOME MODELS OF MAJORITIES' BEHAVIOUR IN SLOVAKIA DURING HOLOCAUST WITH FOCUS ON "BYSTANDERS" AND ILLUSTRATED ON THE MAJORITY POPULATION LIVING IN TRNAVA. The issue of majority population behaviour during holocaust, and especially of the category called "bystanders" (according to Hilberg's classification) is a topic within the Slovak historiography that has been explored to a little extent only. In the town of Trnava, with the population that amounted to approximately 25 thousand people, 2 500 Jews out of this (10%) at that time, it was possible to track, describe, and identify types, based on a research, of models of bystanders behaviour, in case of which the abandonment of their passive attitude meant their reclassification into the category of perpetrators of or accomplices within brachial attacks on Jews in the town's streets, participation in aryanization or larceny of Jewish property or they became saviours when they provided Jews with any assistance that helped them survive.

Už sme si takmer zvykli, že výskum holokaustu na Slovensku sa pohybuje v určitých rovinách a sleduje určité línie, na niektoré naopak pozabúda, vyhýba sa im, pravdepodobne aj kvôli citlivosti problematiky. Ak sa zameriame na výskum problematiky správania majoritného obyvateľstva a túto kategóriu ešte ďalej rozčleníme, pri použití Hilbergovej schémy: páchatelia – obeť – diváci, tak k relatívne dobre preskúmanej kategórii majoritného obyvateľstva patrí aj na Slovensku prvá zo spomenutých.¹ Posledná kategória – diváci patrí práve k tým dosiaľ obchádzaným a v prácach slovenských historikov skôr k marginálnym, hoci zmienky o pasívnom postoji divákov sa objavujú s pravidelnou frekvenciou takmer vo všetkých prácach o holokauste. Pritom „holokaust nemožno považovať iba za tragédiu obetí, ale aj všetkých jeho súčasníkov, bez ohľadu na to, či sa na ňom aktívne zúčastňovali... Holokaust sa musel dotknúť aj pasívnych svedkov, nesporné najpočetnejšej skupiny obyvateľov. Tí spočiatku sledovali udalosti s ľahostajnosťou, možno niekedy aj škodoradosťou, no aj so strachom o vlastnú bezpečnosť a budúcnosť. Postupne sa však ich postoje viditeľne menili a prerastali do rozpakov, pobúrenia, hrôzy a súcitu, ktorý neraz vyústil do priamej pomoci prenasledovaným“.²

Z tohto pohľadu sa ako prelomová javí štúdia E. Nižňanského, poskytujúca teoretický i terminologický rámec budúceho možného výskumu v tejto otázke.³ E. Nižňanský

¹ HILBERG, Raul. Pachatelé, oběti, diváci. Židovská katastrofa 1933-1945. Praha: Argo, 2002.

² KAMENEC, Ivan. Trauma holokaustu – historický alebo morálny problém? In KAMENEC, Ivan. Hľadanie a blúdenie v dejinách. Bratislava: Kalligram, 2000, s. 395.

³ NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). Holokaust na Slovensku 7. Vzťah slovenskej majority a židovskej minority (náčrt problému). Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, Katedra všeobecných dejín

v nej naznačil možné línie, roviny a vrstvy skúmania problému, preto je možné využiť ju ako vodidlo a návod k výkladu o postoji divákov v skúmanej Trnave.

Jedným z problémom je v tejto súvislosti aj otázka integrácie Židov do slovenskej spoločnosti. Dvadsaťročná existencia 1. ČSR vytvorila široké hranice spoločenského prostredia. V relatívne krátkom čase vznikli rôznorodé štruktúry, ktoré fungovali na etnickom, náboženskom, sociálnom, kultúrnom či záujmovom princípe, čo hralo do karát tolerancii. Napriek tomu ani prostredie 1. ČSR nemožno hodnotiť ako celkom bezkonfliktné.⁴

V spoločnosti nepochybne naďalej pretrvávali stereotypy myslenia, aj voči Židom stáročia pestované – ako jednotlivcom aj ako skupine. Podľa sociologických teórií je práve stereotyp veľmi dôležitou súčasťou xenofóbneho pohľadu na iný národ. Jeho úlohou je regulácia správania počas medziskupinových kontaktov (preto je ambivalentný, má pozitívne i negatívne črty), ktoré nemôžu byť vždy nepriateľské. V stereotypy národa však býva viac negatívnych črt, pretože si skôr myslíme, že náš národ je lepší ako ten druhý.⁵ Vnímanie Židov a ich „izolácia“ v slovenskej spoločnosti pramenila z ich náboženskej odlišnosti, ktorá sa javí ako hlavná svetonázorová príčina antisemitizmu.⁶ Židia obviňovaní z ohavných činov podnecovali obavy a fóbie, preto časť slovenskej populácie, „opantaná predsudkami, nerozhľadená, historicky nezorientovaná, často manipulovaná, zakomplexovaná, neschopná vecne analyzovať situáciu, pochopiť Židov, ich históriu, kultúru, ducha, všestrannú podmienenosť a zákonitosť toho, čo bolo a je, a neschopná vecne a spravodlivo túto situáciu riešiť, videla v Židoch zosobnenú príčinu svojich bied, nešťastí, zla vôbec“.⁷ Málokto sa nad týmito obvineniami zamýšľal, hľadal ich príčiny a historické korene, aby oddelil pravdu od predsudkov a fantázie.⁸ Preto boli stereotypy v myslení spolu s predsudkami základnými predpokladmi úspechu antisemitskej politiky HSĽS na Slovensku. Inakosť Židov, ktorá sa často dostávala až do polohy démonickéj, spolu so sociálnou demagógiou, ktorú šířila propaganda, prebudili u obyvateľstva potrebu nápravy krívd a nerovností z predchádzajúceho obdobia. Ľudia nadobúdali ilúziu o ľahkom zlepšení svojej sociálnej existencie. Najočividnejší bol teda apel na ľudový antisemitizmus a podnecovanie antisemitských nálad u ľudí, ktorým bol dovtedy akýsi židovský problém ľahostajný.⁹ Proces separácie Židov sprevádzalo ohlušujúce ticho divákov, z čoho sa dá usúdiť, že dôvodom bola sympatia s plánom

FF UK, 2005. Pozri aj NIŽŇANSKÝ, Eduard. Typológia vzťahov majoritného obyvateľstva a židovskej minority v období holokaustu. In ŠUTAJ, Štefan (ed.). Národnostná politika na Slovensku po roku 1989. Prešov: Universum, 2005, s. 191-205.

⁴ SALNER, Peter. Spoločenské prostredie a tolerancia. In SALNER, Peter. Cesty k identite. Bratislava: Zing Print, 2005, s. 29 a s. 30.

⁵ CALA, Alina. Poľsko – postoje k Židom v svetle sociologických výskumov. In Antisemitizmus na konci 20. storočia. Zborník referátov z konferencie (Nitra, 15.-17.máj 2000). Bratislava: Judaica Slovaca, 2001, s. 142.

⁶ MEŠŤAN, Pavol. Svetonázorové príčiny antisemitizmu na Slovensku. In Fenomén holokaustu. Ideové korene, príčiny, priebeh a dôsledky. Zborník z medzinárodnej vedecko-odbornej konferencie konanej dňa 27. – 28. marca 2008. Bratislava, 2008, s. 136.

⁷ MEŠŤAN, ref. 6, s. 137.

⁸ MEŠŤAN, ref. 6, s. 137.

⁹ BAUMAN, Zygmunt. Modernosť a holokaust. Bratislava: Kalligram, 2002, s. 177.

odstránenia Židov, ktorých z rozličných dôvodov pokladali za prvok cudzí a nežiaduci.¹⁰ Politická reprezentácia využila to, že Židia tu boli, ale boli to „Židia“, čiže stále iní, nie „naši“, opradení tajomstvami – boli to tí druhí a stačilo málo, aby sa z nich stali nepriatelia a postupovalo sa voči nim v štýle „čo nepoznáme, to nedokážeme pochopiť, je to cudzie, zbytočné, treba sa toho zbaviť“. Využila skrytý antisemitizmus, nedôveru k cudziemu, nepochopiteľnému. A v tomto momente dokázali heslá a protizhidské právne normy nájsť tú správnu pôdu. Samozrejme netreba obísť ani akúsi vrozenú úctu ľudí poslúchať existujúce zákony a vyzdvihnúť ich až na úroveň nadčasového imperatívu (!).

Do pojmu majoritné obyvateľstva patria páchatelia a diváci, ale vzhľadom na to, že kategória páchatelov je v slovenskej historiografii pomerne dobre analyzovaná, cieľom tejto štúdie bude popísanie postoja divákov, a keďže práve región a relatívne limitovaná vzorka je vynikajúcim prostriedkom na preskúmanie, popísanie a vytvorenie typológie správania. Divákov je možné definovať ako tých, ktorí sa skutočne iba pasívne prizerali. Trnavský okresný náčelník ich dokonca v niektorých svojich správach a hláseniach označil termínom „obecenstvo“. Akýkoľvek aktívny krok znamenal okamžité preradenie jednotlivca z kategórie divákov buď do kategórie páchatelov či spolupáchatelov alebo naopak záchrancov Židov.

Židia žijúci v Trnave predstavovali asi 10 % z celkového počtu obyvateľov mesta. Ich počet v období 1. ČSR mierne kolísal, ale celkovo je možné povedať, že sa ustálil na počte asi 2 500 duší. Podľa sčítania obyvateľov v roku 1938 žilo v Trnave 23 481 obyvateľov. Z nich sa k židovskej národnosti prihlásilo 1 141 (4, 85 %) a k židovskému náboženstvu 2 467 (10, 5 %).¹¹

Tabuľka: Počet Židov v Trnave

	1910	1930	1938	1940	1942
<i>Počet obyvateľov</i>	15 163	23 973	23 481	?	25 819
<i>Z toho Židov</i>	2 126	2 728	2 467	2 475	3 217
<i>v %</i>	14, 02 %	9, 18 %	10, 51 %	?	12, 46 %

Pozn. Počet Židov v tabuľke zohľadňuje tých, ktorí sa prihlásili k židovskému náboženstvu. Výnimku predstavuje sčítanie ľudu v decembri 1940, ktoré židovským obyvateľom prinieslo povinnosť prihlásiť sa bez výnimky k židovskej národnosti.¹²

Z hľadiska štátnej príslušnosti absolútna väčšina Židov v Trnave patrila na Slovensko – až 93, 88 % (2 318), ostatní boli príslušní do Maďarska – 2, 31 % (57), na Podkarpatskú

¹⁰ BAUMAN, ref. 9, s. 180.

¹¹ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 107, Prez. 2614/1938, Sčítanie ľudu.

¹² SNA Bratislava, fond MH, č. k. 110, Prez.-L-5132/1940. Dôvodová správa ministerstva hospodárstva k osnove zákona o sčítaní ľudu argumentovala, že ide o nevyhnutné opatrenie, ako konečne získať uspokojivý prehľad o počte a rozvrstvení Židov. V roku 1941 počet Židov v meste narastal v dôsledku príchodu vystáňovaných Židov z Bratislavy. Obecný úrad v Trnave oznamoval, že počet židovských obyvateľov narástol v dôsledku prisťahovania sa do mesta asi o 500 a informoval, že „príval Židov ešte stále trvá“. MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 371, Adm. 26261/1941, Ústredňa Židov – organizácia.

Rus – 1, 34 (33), do Čiech – 0, 89 % (22), Nemecka – 0, 65 % (16), Poľska – 0, 49 % (12) a na Moravu – 0, 36 % (9).

Židovská komunita v Trnave sa podľa národnosti rozčlenila takto: nadpolovičná väčšina Židov v meste sa prihlásila k slovenskej národnosti – 51, 31 % (1 266). Len o niečo menej respondentov, takže sa dá hovoriť skoro o vyrovnanom stave, sa prihlásilo k židovskej národnosti – 46, 25 % (1 141). Aj na základe týchto údajov by sme mohli uvažovať o prevahe ortodoxných Židov v meste, lebo ortodoxia bola v protiklade so židovským národným hnutím, ale súčasne možno konštatovať, že židovská verejnosť sa čoraz viac so slovenskou národnosťou jednoducho stotožňovala. Ostatné národnosti boli zastúpené už skôr len symbolicky: nemecká – 0, 73 % (18), maďarská – 0, 69 % (17) a česká – 0, 53 % (13). 12 respondentov (0, 49 %) začiarklo rubriku iná, resp. národnosť neuviedlo.

Komunita bola takmer rovnomerne rozdelená na mužov (1 230) a ženy (1 237).¹³ Podľa vekových kategórií komunitu tvorilo 620 detí a mládeže vo veku 0-18 rokov (z toho desatoro dvojčiek), 1 486 dospelých vo veku 18-60 rokov a 361 ľudí vo veku nad 60 rokov.

Židovskí obyvatelia žili v 728 domácnostiach (z celkových počtu 6 340 v meste), pričom mnohé z nich boli budované viacgeneračne. Židia vlastnili v Trnave 265 domov (z celkového počtu 2 560), čo sú proporčné údaje primerané k percentuálnemu zastúpeniu komunity v meste. V 38 židovských domácnostiach spolu so židovskou rodinou žili aj kresťanské pomocnice v domácnosti.

Najhustejšie židovské osídlenie bolo v centre mesta. V centre Trnavy žili až dve tretiny Židov. Výrazným percentom sa podieľali na osídlení Masarykovej (302 zo 668), Štefánikovej (275 zo 753), Zbožnej (203 zo 601), Kapitulskej (141 z 715), Pekárskej (140 z 360), Hviezdoslavovej (136), Hornopotočnej (130), Halenárskej (116 zo 666), Paulínskej (103 z 549), Streleckej (89 z 295), Emmerovej (79 z 379), Hollého (61), Jeruzalemskej (55 zo 463) a Františkánskej (52 z 309), čo úzko súviselo najmä s ich obchodnými aktivitami. Hospodárske motívy zohrávali dôležitú úlohu aj pri osídľovaní Hospodárskej ulice (kde žilo 71 Židov zo 755 obyvateľov), ktorá sa nachádzala na okraji mesta a jej obyvatelia sa venovali najmä poľnohospodárskej činnosti.

Spolu s emancipáciou a asimiláciou Židov postupne prichádzalo aj k uzatváraniu zmiešaných manželstiev. Kým v Poľsku, pobaltských krajinách a Rumunsku boli

¹³ Ženy sa v prevažnej väčšine starali o chod domácností a o deti, keďže v 481 prípadoch si do rubriky povolanie uviedli – domáca. Vo zvyšných súpisových hárkoch si v 243 prípadoch, čo bola zhruba iba jedna tretina, ženy do tejto rubriky uviedli iný údaj: najviac bolo obchodníčok (39), súkromníčok (34), pracovali ako úradníčky (19), služobné a pomocnice v domácnostiach (10), učiteľky (7), kaderníčky (2), krajčírky, šili bielizeň, či vyrábali šnurovačky (26), pracovali ako robotníčky (3), roľníčky (2), predavačky (10), ďalej sa objavila kuchárka, trafikantka, krčmárka, pôrodná asistentka, fotografka, či pracovníčka mestských parných kúpeľov. Teda väčšinou ide o práce, ktoré nepotrebovali až na výnimky zvláštnu kvalifikáciu a špecializované vzdelanie. Do rubriky povolanie si niektoré ženy vpísali „súkromníčka“, čo mohlo označovať prakticky akýkoľvek druh ich činnosti – mohli to byť obchodníčky, poľnohospodárky, súkromné učiteľky, vychovávateľky, úradníčky, živnostníčky, teda termín má pomerne široký výklad a obsah.

ešte aj pred vojnou skôr vzácnosťou, ich počet sa zvyšoval v Nemecku, Holandsku, Rakúsku, Maďarsku, v Čechách a na Morave, bežné boli v Dánsku a Taliansku.¹⁴ Zo sčítania v roku 1938 bolo identifikovateľných 29 zmiešaných manželstiev: 13 židovských mužov sa oženilo s nežidovkou a 16 židovských žien sa vydalo za nežida. V 28 prípadoch si Žid či Židovka zvolili za svojho životného partnera či partnerku rímsko-katolíckeho vierovyznania, iba v jednom prípade išlo o evanjelika. Počet zmiešaných manželstiev bol vyšší v súpisových hárkoch súpisu židovského majetku v roku 1940, ktoré vykazovali až 54 prípadov. Zvýšený počet zmiešaných manželstiev vyplynul z toho, že išlo o konvertitov, ktorí si pri sčítaní v roku 1938 už uvádzali svoje nové vierovyznanie, ale napriek tomu sa na nich vzťahovala definícia Žida podľa vládneho nariadenia č. 63/1939 Sl. z. Pri vierovyznaní detí narodených v zmiešaných manželstvách nebolo možné definovať kľúč na určenie ich vierovyznania. To bolo stanovené pravdepodobne dohodou oboch rodičov, pretože deti z týchto manželstiev boli aj rímsko-katolíckeho aj židovského vierovyznania (9 katolíkov, 8 Židov, 2 bez vierovyznania).

Z hľadiska profesijnej orientácie členov židovskej komunity je možné hovoriť o ich silnom zastúpení v obchode, v službách, v podnikaní, v slobodných povolaniach, vo verejných službách i bankovníctve. V období 1. ČSR zaznamenávame ich únik z menej atraktívnych úradníckych povolaní skôr k atraktívnejším slobodným povolaniam.¹⁵ Táto štruktúra sa rodila postupne a vyplynula z uspokojovania náboženských potrieb židovskej komunity i historického vývoja, keď Židia nesmeli vlastniť pôdu, čo ich orientovalo na obchod a financie. Židia tak na Slovensku tvorili najmä veľkú časť stredných vrstiev.¹⁶

Adresár z roku 1930 uvádza, že v Trnave je 540 obchodníkov a 681 ostatných živnostníkov.¹⁷ Je to informácia iba orientačná, pretože počet židovských živnostníkov je z nej v podstate neodvoditeľný, ale na druhej strane cenná tým, že sa týka len samotnej Trnavy, pretože väčšina údajov je spravidla za celý okres.

Pri voľbe svojho výboru 16.4.1939 uvádzalo Okresné živnostenské spoločenstvo, podchytávajúce a evidujúce remeselné živnosti pre Trnavu 613 členov, z toho 161 Židov (26, 26 %). Ďalšie štatistiky Okresného živnostenského spoločenstva sa mierne v údajoch odlišujú, ale údaj o percentuálnom zastúpení Židov v nich zostáva približne rovnaký.¹⁸ Ďalšie kvantitatívne charakteristiky sa dajú zostaviť na základe Úradných novín, ktoré uverejňovali zoznam likvidovaných židovských podnikov, v Trnave to bolo 174 židovských remeselných živností. Vykonávanie niektorých remesiel úzko súviselo s potrebami a fungovaním židovskej komunity a so zachovávaním

¹⁴ HILBERG, ref. 1, s. 125.

¹⁵ HRADSKÁ, Katarína. Postavenie židov na Slovensku v prvej Československej republike. In HOENSCH, Jörg – BIMAN, Stanislav – LIPTÁK, Ľubomír. Emancipácia Židov – antisemitizmus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko – Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku. Bratislava: Veda, 1999, s. 136.

¹⁶ NIŽNANSKÝ, Eduard. Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte. Prešov: Universum, 1999, s. 16. Pozri aj JELÍNEK, ref. 27, s. 17-21.

¹⁷ LAŠÁN, Ľudovít. Mesto Trnava a jeho samospráva. Bratislava: Obzor, 1969, s. 58-59 a s. 63-64.

¹⁸ MV, ŠAB, PT, fond OŽS, č. k. 6, Adm. 426/1939.

pravidiel jej náboženského života, zvlášť keď uvažíme, že väčšina Židov v Trnave sa priklonila k ortodoxii. Preto bolo v židovskej komunite pomerne silné zastúpenie napr. mäsiarov (9 zo 49), pekárov (6 z 26), krajčírov (34 z 91), kožušníkov (4), obuvníkov (5), podnikov na výrobu bielizne (17 z 23), hodinárov (7 z 12), kníhtlačiarov (3 zo 6), kamenárov (3), holičov a kaderníkov (3), ale nájdeme aj iné remeslá: 2 fotografi, 7 modistiek, 6 výrobcovia výšiviek, 6 povozníci, 2 brašnári a remenári, 2 čalúnnici, 2 stolári, 2 zámočníci (z 24) či 3 sklenári.

Odborné spoločenstvo hostinských a kaviarníkov evidovalo v Trnave 17 koncesíí vo vlastníctve Židov, pričom Adresár z roku 1930 uvádza v meste celkovo 39 hostinských a 5 kaviarníkov.¹⁹

Aj Židov v Trnave jednoznačne najviac zaujímal obchod. Hoci K. Hradská uvádza, že obchodom sa živila až polovica židovskej populácie na Slovensku, v Trnave sa tento trend nepotvrdil.²⁰

Obchodné grémium evidovalo 264 židovských obchodných živností, čo predstavuje len 10, 7 % celej komunity, dokonca aj v prípade zohľadnenia iba Židov v aktívnom veku 18-60 rokov sa tento podiel zvýši len na necelých 20 %. Vzhľadom na majoritu a celkový počet obchodníkov v Trnave je podiel Židov na obchode v meste 48, 88 %, teda vlastnili takmer polovicu obchodov v meste.

Opäť dominovali obchody so zameraním na uspokojenie náboženských potrieb Židov, ale vzhľadom na množstvo niektorých druhov obchodov je zrejme, že k Židom chodila nakupovať aj majorita.

Najviac bolo obchodov s miešaným (37 zo 115), so strižným (22) a s textilným tovarom (25). Spolu to bolo 47 židovských obchodov s textilným a strižným tovarom z celkového počtu 76. Ďalej Židia prevádzkovali obchody s drevom a uhlím (11), s papierom (5), s mliekom a mliečnymi výrobkami (7), s kožou (4 z 8), s obuvou (9), s dobytkom (4) či s obilím (3). Z deviatich veľkoobchodov (s miešaným tovarom) v Trnave patrilo až šesť židovským majiteľom.

Z piatich trnavských lekární dve vlastnili Židia.

Spolu bolo v predvojnovnej Trnave 483 židovských živností (remeselných, obchodných, lekárníckych, hostinských a kaviarenských), pričom nejde o počet držiteľov, ale o počet oprávnení, teda niektorí živnostníci a podnikatelia boli držiteľmi hneď niekoľkých živnostenských listov naraz, pričom toto číslo predstavuje 39, 5 % – ný podiel na živnostenskej a podnikateľskej sfére mesta.²¹

¹⁹ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 345, Adm. 5187/1939, Hostinská a výčapnícka živnosť – súpis a Adm. 5899/1939, Odborné spoločenstvo hostinských a kaviarníkov Trnava, výročná správa.

²⁰ K. Hradská píše, že tesne po vzniku ČSR sa 42, 4 % Židov zaoberalo obchodom, že v roku 1930 to bolo až 53 % a že to v konečnom dôsledku mohlo byť až 60 %. HRADSKÁ, ref. 15, s. 136.

²¹ Podľa štatistiky OŽS z roku 1940 nájdeme Židov v Trnave v týchto odvetviach: brusič, čalúnnictvo, fotografi, modisti, maliari, oranie parným pluhom, obchod so stavebným materiálom, potravinovými článkami, stolárstvo, šrotovanie obilia, pasír, optik, výroba kryštálovej sódy, výšiviek, ručných prác, šnurovačiek, pančúch, kachlí, sporákov, vývarovňa, zámočnícka

Okrem toho bolo v medzivojnovnej Trnave 32 tovární, z toho 11, teda viac ako jedna tretina, malo židovského majiteľa. Konkrétne išlo o 3 sladovne (Diamantova sladovňa, Prvá trnavská – Sesslerova sladovňa a Treumannova vývozná sladovňa, ktorá patrila k najprosperujúcejším podnikom v meste, Produkovala výlučne na export do Holandska, Belgicka, Luxemburska, Švajčiarska, Sýrie, Brazílie a Holandskej Indie).

K trnavskému továrenskému portfóliu patrili ďalej 2 tehelne (Schenk a Roth, parná tehelňa a Henrich Diamant a spol.), 4 podniky na výrobu bielizne (Marieta, Regata, Bielidlo a Heveta), Kohlmanova továreň na rybie konzervy a 2 líkérky (Likérka a Rudolf Winterberg, výroba rumu líkérov a ovocných štiav).

Na záver ešte štatistika medzi Židmi obľúbených slobodných povolání. Adresár mesta Trnava z roku 1930 uviedol v Trnave 21 advokátov s vlastnou kanceláriou, z toho 9 bolo Židov.²² Ten istý zdroj informoval, že v Trnave pracovalo 12 lekárov v Krajinskej nemocnici, vlastné ordinácie malo 19 lekárov a ordinovalo 5 zubných lekárov, pričom z celkového počtu 36 lekárov bolo 15 Židov.²³

Vznikalo a roky sa budovalo krehké spojenie židovskej komunity a majority v meste. Toto prostredie definitívne narušili zásahy slovenskej vládnej garnitúry proti Židom, čo v hospodárskom živote mesta znamenalo zníženie ponuky, likvidovanie zdravého konkurenčného prostredia, ale aj nedostatočné zastúpenie v niektorých odvetviach. Akousi predĺženou rukou páchatelov bola tlač, ktorá smerom k divákovi vysielala signály zamerané na pestovanie ich antisemitského cítenia. Argumentáciu propagandy je možné dešifrovať zo stránok dobovej tlače vychádzajúcej a pôsobiacej celoslovensky (Slovák, Gardista, Ľudové noviny či Kocúr – karikatúry).²⁴ Jednotlivým problémom

dielňa, obchod s vrecami, papierom, náhrobnými kameňmi, obuvou, rozosielačský podnik, obchod so starými šatami, hokynárstvo, kramárstvo, obchod s rádiami, požíčanie filmov, obchod s husacími pečienkami, porcelánom, cukrovinkami, starožitnosťami, perím, farbami, droždím, konzervovanými rybami, realitná kancelária, obchod s vínom, bielizňou, novinami, výšivkami, miešaným tovarom, bicyklami, gumovým tovarom, krátkym tovarom, mliekom, hydinou, galantérnym tovarom, koňmi, technickými článkami, dobytkom, kuchynským riadom, obilím, klenotami, kožou, kožušníctvo, kamenárstvo, autodoprava nákladov, brašnár, remenár, kefársky obchod, klampiar, výroba bielizne. SNA, fond HÚ PV, č. k. 2, 451/1940, Likvidovanie poťažne arizovanie židovských podnikov.

²² JUDr. Ladislav Herškovič, JUDr. Dezider Jellinek, JUDr. Alexander Molnár, JUDr. Eugen Wagner, JUDr. Adolf Rosenfeld, JUDr. Aladár Feitl, JUDr. Ernest Ziegler, JUDr. Alexander Goldberger a JUDr. Mikuláš Rosenfeld.

²³ MUDr. Moric Fürst, štátny obvodný lekár, MUDr. Koloman Weisz, zubný lekár, MUDr. Jakub Schwarz, obvodný lekár, MUDr. Martin Hönig, praktický lekár (MUDr. Zoltán Hönig – pomáhal v otcovej ordinácii), MUDr. Filip Süssmann, odborný lekár pre kožu, MUDr. Viliam Müller, MUDr. Tibor Silberer, sekundárny lekár, MUDr. Eduard Schick, MUDr. Viliam Vezér, odborný pľúcny lekár, MUDr. Tibor Gross, externý sekundárny lekár štátnej nemocnice, MUDr. Ivan Márton, externý lekár Štátnej nemocnice, MUDr. Otto Winter, praktický sekundárny lekár, externý lekár na internom oddelení Štátnej nemocnice, MUDr. Hugo Lénárt, zubný lekár, MUDr. Gejza Weil, MUDr. Jozef Feldmann, pridelený z Novej Bane ako nemocničný lekár do Trnavy a MUDr. Ernest Klauber, lekár Štátnej nemocnice.

²⁴ Viac NIŽNANSKÝ, ref. 3, s. 12.

antisemitskej propagandy sa v kontexte svojich prác venovali I. Kamenec a L. Lipscher.²⁵ Problematika však dosiaľ nie je slovenskou historiografiou analyticky a komplexne spracovaná.²⁶

Antisemitská propaganda sa ťahala celou existenciou slovenského štátu, hoci menila svoje formy, pretriasané témy i svoju intenzitu, teda mala sínusoidný charakter.²⁷ Zrejme najintenzívnejšia však bola po vzniku slovenského štátu, keď „židovská otázka“ bola len čerstvo nastolená a o potrebe jej „riešenia“ bolo potrebné presvedčiť aj obyvateľstvo. Preto operovala tvrdeniami o škodlivosti, nepravdivosti, záškodníctve, neuzitočnosti, ale aj nadbytočnosti Židov v slovenskej spoločnosti, pričom jej argumenty často hraničili až s naturalizmom a vulgarizmom. Na druhej strane mala ale upokojiť všetkých tých, ktorí sa dožadovali okamžitého „riešenia“ a presvedčiť ich o nutnosti zohľadniť slovenské špecifiká pri „riešení židovskej otázky“ a ambícií vyhnúť sa mechanickému preberaniu nemeckého vzoru. Veľkú pozornosť preto propaganda sústreďovala aj na to, že vláda má situáciu pevne pod kontrolou.²⁸ Veľmi intenzívna bola potom po salzburských rokovaníach na jeseň 1940, keď sa ku kormidlu dostali radikáli, radikalizovali sa aj konzervatívci a potrebovali odôvodniť lavínu protižidovských právnych noriem a smerovanie k „riešeniu židovskej otázky“ na rasovom princípe. O rok neskôr, naopak propaganda slabla a demagogické state postupne nahradili vecné informácie o protižidovských opatreniach zväčša bez širšieho komentára. Nakoniec, arizácia sa blížila do finále, zo Židov sa vďaka právnym normám slovenského štátu stala masa ožobráčených a bezprávných ľudí, a aj obyvateľstvu už bolo dovtedy všetko povedané a riadne vysvetlené, preto ďalšia manipulácia s ním bola už zbytočná.²⁹

Úlohou propagandy bolo prezentovanie straníckej pravdy aj za cenu skresľovania, prekrúcania a lží, hoci lživosť nebola jej nevyhnutným znakom, skôr to bola jednoznačnosť, nepripúšťanie alternatív a sústavné opakovanie. Propaganda nepripúšťala inú možnosť. Jednoducho a jasne formulované myšlienkové konštrukcie mali verejnosť osloviť a presvedčiť. Očkovala do vedomia (podvedomia) verejnosti, že iná alternatíva jednoducho ani neexistuje. Bola to psychologická vojna, manipulácia s recipientmi s dôrazom kladeným na kvázi vedeckú povahu tvrdení s istou mierou nadsázky, používaním ustálených slovných spojení a vetných konštrukcií s povahou takmer vizionárskych a prorockých tvrdení. Hoci sa takto propaganda dostáva do rozporu so zdravým rozumom, vzniká svet, ktorý je pre ľudskú myseľ prijateľnejší ako sama realita. Umenie totalitnej propagandy „spočíva v tom, že sa v zvolenom výmysle s patričným skreslením použijú prvky reality, overiteľné skúsenosťou, a zovšeobecnia sa na oblasti, ktoré sú potom už celkom mimo možnosť kontroly individuálnych skúseností“.³⁰ Ľudia prestávajú diskutovať a prijímajú tvrdenia ako matematické výpočty.

²⁵ KAMENEC, Ivan. Po stopách tragédie. Bratislava: Archa, 1991. LIPSCHER, Ladislav. Židia v slovenskom štáte 1939-1945. Bratislava: Print-servis, 1992.

²⁶ Pozri aj BAKA, Igor. Mechanizmus, ciele a metódy pôsobenia ľudáckej propagandy v rokoch 1938-1939. In Historický časopis, roč. 51, 2003, č. 2, s. 277-294.

²⁷ NIŽŇANSKÝ, ref. 3, s. 12.

²⁸ BAKA, ref. 26, s. 291.

²⁹ NIŽŇANSKÝ, ref. 3, s. 13.

³⁰ ARENDTOVÁ, Hannah. Původ totalitarismu I-III. Praha: Oikúmené, 1996, s. 486.

Jazyk, používaný propagandou, vystihujú atribúty: prístupnosť, pôsobivosť, jednoduchosť, stručnosť, dynamickosť (časté používanie slovies a krátkych viet) s kladením dôrazu na nadpis článku ako rozhodujúci prvok pri vnímaní textu. Zámer, čo najviac zapôsobiť na čitateľa, sa odrazil aj v členení novinových článkov: nosné myšlienky boli spravidla umiestnené v úvode a závere, čo zohľadňovalo, že čitateľ prirodzene upriamuje pozornosť na úvodné a záverečné pasáže, pričom záver bol neraz formulovaný až do podoby posolstva.

Z hľadiska skúmanej témy nie sú ani tak zaujímavé metódy a formy, ktoré propaganda používala, ale skôr jej dopad na obyvateľstvo a na formovanie jeho postoja k Židom. V tomto smere je možné sledovať aj regionálnu tlač, ktorá okrem celoslovensky známych argumentov zohľadňovala aj miestne špecifiká a všeobecné formulácie tak dokladala konkrétnymi príkladmi z regiónu, čím sa jej účinok mohol ešte znásobovať.

Regionálne Trnavské noviny vychádzali ako týždenník až do jesene 1940, keď zanikli pravdepodobne pre ich kritický postoj voči nemeckému národnému socializmu.³¹ Pri skúmaní regiónu by jednou z možností mohlo byť aj hľadanie odpovede na otázku, či na formovanie verejnej mienky silnejšie vplýval celoštátny denník, ktorého každodenne opakované tvrdenia prenikali do mysle ľudí a stávali sa jej konštantnou súčasťou alebo regionálny týždenník, ktorého vplyv znásobovalo glosovanie v regióne známych skutočností a okolností, obyvateľstva sa priamo týkajúcich.³²

Celkovo od októbra 1938 do jesene 1940 uverejnili Trnavské noviny 92 rôznych novinárskych útvarov (úvodníky, rozhovory, oznamy, správy a informácie), v ktorých sa nejakým spôsobom vyjadrovali k riešeniu židovskej otázky.

Z obsahového hľadiska je možné rozdeliť články do niekoľkých blokov. V prvom rade sa opakovali niektoré stereotypné obvinenia voči Židom, pričom najúčinnejšou bola fikcia o svetovom sprisahaní Židov a „sústavnej podkopnej práci Židov na poli kultúrnom, výchovnom i náboženskom“.³³ Prebleskol aj fenomén slobodomurárstva v upozornení, že vedenie trnavského parného mlyna je v židovských rukách, po čom nasledovalo prevolanie: „Nechceme mať vo vedení žido-slobodomurárov!“³⁴ Nebolo možné obísť ani obvinenia Židov zo šírenia alkoholizmu a úžerníctva, čím mali Židia spôsobiť „degeneráciu národa“.³⁵ Na príklade robotníka, ktorý si kúpil bicykel na splátky za 650 Kčs, ale nebol schopný splácať, preto na exekúcii kúpil bicykel Žid I.E. za 60 Kč, dokumentovali noviny zdieranie Slovákov Židmi: „Tak toto je ten židovský obchodný talent... Nuž páni židia, nedivte sa tomu, keď taký sklamaný robotník spácha nejakú neprístopnosť

³¹ LETZ, Ján. Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska. Bratislava: Lúč, 2000. Dostupné na http://www.fara.sk/vistuk/download/vistucki_knazi.pdf (27.10.2009)

³² Pozri aj SLNEKOVÁ, Veronika – DUDÁŠOVÁ, Jana. Some Features of Anti-Semitic Propaganda and Their Use in the Regional Press in the First Phase of Building a Totalitarian Political System in Slovakia 1938-1940. (Trnava as a case study). In Racial Violence Past and Present. Papers from the Conference held in Bratislava on September 2nd, 2000. Bratislava: Judaica Slovaca, 2003, s. 52-61.

³³ Trnavské noviny, 2.4.1939.

³⁴ Trnavské noviny, 5.3.1939.

³⁵ Trnavské noviny, 9.4.1939.

voči Vášmu Veličenstvu. Takéto hanebné činy lepšie štvú ako 10 prednášok Bílika.³⁶ Sporadicky sa objavili aj obvinenia Židov z maďarónstva: „v Trnave materinskou rečou je asi maďarská, lebo na uliciach a v obchodoch židia sa medzi sebou rozprávajú maďarsky. Oni sa možno chystajú na odchod do Maďarska, či len overujú slovenský vzduch a naštrbujú dobré meno slovenskej Trnavy?“³⁷ K tomu ešte noviny upozorňovali, že „v sobotu nenájdete skoro voľné miesta na sedenie v Hlinkovom parku a v sade za hradbami (promenáda), všetko je obsadené židmi, ktorí veselo mondokujú“.³⁸ Noviny neobišli ani židobolševizmus: „Je dosť divné, že sa nájdú ešte i dnes ľudia, ktorí plačú a píšú o tom, ako sa so Židmi zachádza, ako sú prenasledovaní... Ale nepíšú a neplačú o tom, ako zachádza s ruským národom žido – bolševická vláda po dobu posledných 20 rokov (Žid Jankel – Jurovsky, vrah ruskej cárskej rodiny, Trockij vrah čs. legionárov, Zinoviev, Kamenev, Litvinov – Finkelstein, Kun) neboli nikdy odsúdení, hoci vykonali tie najhroznejšie zločiny. Židia prežívajú teraz ťažké chvíle, avšak musíme tým viacej ľutovať, že nikto z humanistov sa ani len neozval, keď v sovietskom Rusku sa vraždil a vraždí ruský slovanský ľud... Židia žnú len to, čo po stáročia zasievali.“³⁹ Tento moment, že Židia, ktorí „nevenovali na slovenské ciele ani haliera“, iba „žnú, čo siali“, sa opakuje v novinách periodicky viackrát.⁴⁰

Išlo o bežnú argumentáciu, že riešenie židovskej otázky je len spravodlivou odpoveďou na krivdy páchané Židmi po dlhé roky na kresťanoch. „Židia predsa pykajú za to, že pred skoro 2 tisíc rokmi ozývali sa ulice slávneho Jeruzalema vytím nenávisťou prekypujúcich židov: Ukrižuj!... Židia chceli obeť nevinnú... A kliatba táto padla na toto plemeno tokom dejín... znášajú kliatbu, ktorú ich praotcovia v starom Jeruzaleme vyriekli na seba. Kliatba sa plní a národ židovský trpí za hriechy predkov.“⁴¹

Trnavské noviny však čitateľov ubezpečujú, že „židovská otázka“ bude riešená nie na emocionálnom základe, ale na báze právnych noriem, pričom sa objavuje aj motív spomínaný v prejavoch vládnych činiteľov a prezidenta Tisu, že „riešenie židovskej otázky“ je „logické a spravodlivé“ a stojí na „slovenskom a kresťanskom základe“.⁴² „Židovská otázka je v rukách vlády... slovenskú vládu nevedie nijaká škodoradostnosť... všetko, čo sa podniká zo slovenskej strany, podniká sa z lásky k svojeti... Židia padajú z vysokých miest, ale padajú odtiaľ, lebo miesta obsadili pomocou politiky, ktorá ohlásila celočiarový krach. Židia, ako najplynnejšia časť svetovej politiky, miesto k blahu priviedli ľud na pokraj katastrofy. Keď siaha vláda na židovský kapitál, robí tak nie z nenávisti, ale preto, že vidí, na pokraji čoho stojíme, kam nás doviedla židovská politika... Židia sa neosvedčili. Môžu však byť radi, že po nich prichádza doba kresťanstva, ktoré nechce vykántriť židov...“⁴³

Noviny kladú mimoriadny dôraz na to, že motívom „riešenia židovskej otázky“ nie je nenávisť, ale snaha o dosiahnutie spravodlivosti: „Majetkové presuny na Slovensku sú

³⁶ Trnavské noviny, 1.1.1939.

³⁷ Trnavské noviny, 6.7.1940.

³⁸ Trnavské noviny, 6.7.1940.

³⁹ Trnavské noviny, 12.3.1939.

⁴⁰ Trnavské noviny, 18.12.1938.

⁴¹ Trnavské noviny, 18.12.1938.

⁴² Trnavské noviny, 14.5.1939.

⁴³ Trnavské noviny, 22.10.1940.

tak samozrejmosťou, že škoda ju obhajovať. Myslím, že ani sami Židia by sa jej nevzpierali, keby videli, že ide o potrebu prameniacu nie z nenávisťi, ale z potreby... najprv sa postarať, aby trnavská chudoba mala nejaký ten skromný byt, aby početná rodina mala nejaký ten kúsok poľa⁴⁴, teda zdôrazňujú sociálny rozmer riešenia. „Po toľkých rokoch, tak strašných bojoch a utrpeniach dostali sme moc do svojich rúk a nezneužili sme ju. To dosvedčia Židia, ktorí ďakujú Bohu, že nevisí ani jeden. Tých pár začiernených oblokov to nie je nič, keď ich postavíme vedľa tých nekonečných mravných národných a majetkových krívd slovenského národa“.⁴⁵

Najrozsiahlejší článok reflektujúci „riešenie židovskej otázky“ uverejnili Trnavské noviny 15.10.1939 v súvislosti so zriaďovaním okresných pracovných stredísk pre Židov. Článok z pera A. Lazana má preto príznačný názov: „Trošku menej sentimentality“. Je zaujímavý hlavne argumentmi, ktorými vysvetľuje nutnosť „riešenia židovskej otázky“: „Keď sa záhradník rozhodne vykopať škodlivým hmyzom zamorený strom, musí prísť k presvedčeniu, že ten strom mu vôbec žiadneho osohu nenesie, ba naopak, ešte degeneruje rastliny v jeho záhrade. Keď roľník rok po roku pracuje na svojom kúsku poľa, a zhubná ohnica ničí všetko jeho úsilie, konečne vynaloží peniaz, čo i aký veľký a hľadá sa raz a navždy zbaviť tejto tvrdošijnej plevele. Keď nemecký národ prišiel k presvedčeniu, že jeho rozmach je hatený zákernými kliešťami židovstva, vtedy jeho veľký vodca, Adolf Hitler, nehladiac na eventualné následky, prišliapnul toto nenásytné plemä a raz navždy prekazil jeho nežiaduce rozmnožovanie sa v Nemecku. A podarilo sa mu to, podarilo. Očistil rozrastajúci sa strom národa od neužitočného príživníka. Zasadil injekciu na to najchúlostivejšie miesto. A jej účinky sa už objavili. Hľa, nemecký národ triumfuje. Ukázal cestu celému svetu.“⁴⁶

„Najštavnotejšie“ state v Trnavských novinách sú autorizované J. Bílikom – Záhorským.⁴⁷ Opakovane v nich zdôrazňuje, že „vykorisťovanie kresťanských národov“ Židom vraj nestačí, preto „pri každej príležitosti snažia sa im ešte aj škodiť v mnohom ohľade“. „Vysmievajú sa kresťanskému náboženstvu v snahe oslabiť vieru a útočia na autoritu duchovenstva“, čo bol pre slovenskú religióznu, prevažne katolícku populáciu závažný argument, „znemravňujú kresťanský ľud“, „spia so slúžkami“ a „v obore nemravnej literatúry vedú hlavné slovo“. Cítiť autorovu evidentnú zručnosť a zbehlosť v protižidovskej argumentácii. Jeho slovník, pripomínajúci temer stredoveké klišé, je založený na absolútnej fikcii, že „za každé zlo spôsobené Gójovi sľubuje sa v Talmude odmena po smrti“, čo navonok síce pôsobí ako akýsi dôkaz, závažný argument a fakt, ale v konečnom dôsledku neoveriteľný.⁴⁸

J. Bílik – Záhorský krátko po vyhlásení autonómie Slovenska rozpútal na stránkach Trnavských novín štvavú kampaň proti židovským lekárom sledujúcu ich vylúčenie z hospodárskeho a verejného života. Ich škodlivosť pre obyvateľov na Slovensku dokumentoval príkladom moskovského židovského lekára, ktorý v roku 1899 zámerne

⁴⁴ Trnavské noviny, 5.2.1939.

⁴⁵ Trnavské noviny, 21.1.1939.

⁴⁶ Trnavské noviny, 15.10.1939.

⁴⁷ Pozri SOKOLOVIČ, Peter. „Kariéra“ protižidovského radikála z Trnavy. In Pamäť národa, roč. 4, 2008, č. 3, s. 33-46.

⁴⁸ Trnavské noviny, 11.12.1938.

vštepil svojim pacientom akúsi nákazlivú chorobu, pretože prvoradým záujmom židovských lekárov nie je liečiť, ale všetkým nežidom spôsobovať ujmu na zdraví.⁴⁹ „Ináč to nemožno nazvať, čo sa robí v Trnave a v jej okolí – akademické jatky. Židovskí lekári otvorili si tu nie ordinačné siene, ale jatky, v ktorých sa ničí slovenský dorast v tom najútlejšom veku“.⁵⁰ „Prirodzené“ sa preto v dôsledku týchto „hrôzostrašných odhalení“ stali výzvy typu: „Kresťania zverujte svoje zdravie len kresťanským lekárom!“, ktoré mimochodom plnili stránky takmer všetkých regionálnych periodík.⁵¹

Najčastejšie sa objavujúcou témou Trnavských novín bol bojkot židovských obchodníkov, remeselníkov, podnikateľov a živnostníkov, ktorý sa redakcii javil neustále ako nedostatočný, preto uverejňovala neustále nové a nové výzvy, dôkazy, apely a príklady. Je ťažké posúdiť, či bol bojkot taký neúspešný, ako sa o tom v tlači neustále písalo alebo to bol iba propagandistický zámer, keď vieme, že obrat židovských podnikov sa od jesene 1938 neustále znižoval, takže nepochybne museli stratiť aj časť klientely, teda aj apely vyzývajúce k bojkotu museli byť aspoň čiastočne účinné. Údernosť článkov malo zvyšovať aj poukazovanie na konkrétnych židovských podnikateľov a ich nežidovských odberateľov menovite.⁵²

⁴⁹ Trnavské noviny, 11.12.1938.

⁵⁰ Trnavské noviny, 26.2.1939.

⁵¹ Trnavské noviny, 8.1.1939. Trnavské noviny, 15.1.1939.

⁵² „Prečo má veľkopredaj novín teda i katolíckych Žid? Niet na to schopného kresťana – katolíka?“ Trnavské noviny, 19.3.1939. „Ako sme informovaní, boli pre našu krajinskú nemocnicu určení dodávatelia. A ťažko je nám informáciám veriť, že je takáto kriklavá nespravodlivosť ešte možná! Dodávateľom sa stali p. Jelínek, Bratia Reich, p. Volf, p. Sidon – všetko Židia!... Ale toto nie je žart, ba vec až príliš vážna a stojíme na tom, aby sa tu stala náprava, aby dostali dodávky naši kresťanskí a slovenskí remeselníci, obchodníci“ Trnavské noviny, 15.1.1939. „Pýtame sa, kto dodáva mäso miestnej posádke, kto múku a iné potravné články? Nie sú to azda Židia? Ako by sme nemali dosť mäsiarov a obchodníkov! Kde dávajú robiť tlačivá: krajinská nemocnica, parný mlyn, cukrovar, vozovka a naši živnostníci? Či niet v Trnave dosť našich tlačiarň?“ Trnavské noviny, 5.2.1939. „V novom Slovensku máme podporovať svojich slovenských a kresťanských ľudí. Vojenská správa si asi myslí, že sa to na ňu nevztahuje, lebo jej hlavnými dodávateľmi v Trnave sú podnes Židia. Pred týmto faktom my veru salutovať nemôžeme, ale pohoršene robíme čelom vzad!“ Trnavské noviny, 5.2.1939. „Nariadené bolo, aby sa spotrebitelia prihlásili k odberu cukru u svojho obchodníka. Čo sa nestalo? To, čo by sme iste dnes neboli očakávali od Slovákov, že svoju spotrebu cukru prihlásili u Židov, hoci mali poruke dostatok našich obchodníkov... Tu treba rezať, tu treba operovať! Navrhujem, aby sa obchodníkom Židom prideloval cukor len v takej miere, koľko cukru pripadne v tej ktorej obci na Židov... A podľa toho by sme mohli pokračovať nielen pri pridelovaní cukru, ale aj ostatných životných potrebách, ktoré má v ruke štát, ako je múka, soľ, špiritus a iné. Dnes alebo nikdy: Slováka treba postaviť na nohy! I toto je arizácia. A keď už arizujeme, tak arizujeme dôkladne!“ Trnavské noviny, 20.7.1940. „Pomery nás prinútili, aby sme sledovali i tých našich kresťanov a kresťanské ustanovizne, čo ešte i dnes kupujú u židov, a takto zrádzajú slovenský národ... ešte ani doteraz nezatvorili dobrovoľne židovskí mäsiari svoje jatky a veselo ďalej prevádzajú výsek bravčového mäsa. A veru nájdú sa kresťanské rodiny, ktoré týchto židov podporujú.“ Trnavské noviny, 3.9.1939. „Mnohí sa zadivili, že Slovenská ľudová banka tri horné izby dala robiť židovi, v Trnave je pritom 24 samostatných maliarov – Slovákov, z ktorých mnohí sú bez práce. Je to kynoženie vlastných ľudí.“ Trnavské noviny, 5.3.1939. „Židovská firma Pinkas Seidler má zastúpenie časopisov Signál, Gardista a vôbec skoro všetkých novín pre Trnavu. Nenašiel by sa pre toto zastúpenie nejaký árijec?“ Trnavské

Svoje ostrie propaganda nesmerovala len na Židov, ale ho obracala proti nežidom, ktorí so Židmi, či už zo zvyku alebo preto, že to bolo výhodné, ďalej spolupracovali. Mnohé z výhrad boli uvedené v podobe otázok, čo je rozhodne pôsobivejšie a u čitateľa vzbudzuje dojem, že na odpoveď prišiel vlastne sám, preto sa s tvrdením stotožňuje.⁵³

Trnavské noviny ponúkali aj návod ako vyriešiť situáciu, keď „naše peniaze nesú len do židovských obchodov, ktorí celých 20 rokov demoralizovali a ničili všetko, čo bolo slovenské a kresťanské“, preto „naše matky, ženy... budú si musieť uvedomiť svoju národnú povinnosť a kupovať výlučne len u kresťanských obchodníkov a remeselníkov. Potom nebude v Trnave toľko nenašských obchodov a dielní. To bude správne riešenie židovskej otázky. Tie rozbité okná, tie rozbité a zamazané firemné tabule, to nepomôže tomu, aby trnavské obchody ovládli Slováci. Tu musí nastúpiť bojkot všetkého, čo nie je kresťanské a slovenské.“⁵⁴

A nakoniec, nebolo možné sa vyhnúť téme arizácie židovského majetku. Niektoré z článkov iba vysvetľovali procedurálne záležitosti, prinášali „praktické“ rady záujemcom o arizáciu, ale aj mobilizujúce heslá: „Kto chce židovský obchod, nech sa hlási. Konečne nadchádza čas činov! Nechajme plané reči a pristúpme k skutkom. Každý, kto má záujem a vláde prebrať niektorý obchod, ktorý je v rukách židovských, nech sa hlási buď u Zväzu slovenských remeselníkov a obchodníkov alebo na obvodnom sekretariáte HSLS“.⁵⁵ „Zapojte sa do hospodárskeho života Slovenského štátu!“ „Von s úsporami z punčoch... treba ich investovať do obchodu, do živnosti, kde sa budú obracať a mnohonásobne vzrastať“.⁵⁶ „Obchod je základom hospodárskej samostatnosti a neodvislosti a zdrojom hospodárskej sily. Musí byť preto v našich rukách... Je preukázané, že 4 % židovských obyvateľov ovládalo 87 % celého slovenského národného majetku a dôchodku... Slováci, arizujte obchodné a živnostenské podniky! Rozhodnite sa hneď! Všetci, ktorí chcete arizovať, musíte podať svoje prihlášky najneskôr do 30. júla na obvodnom sekretariáte HSLS“.⁵⁷ Je to takmer gogolovsky úsmevné, keď v novinách nabádajú na podnikanie, uvádzajúc ako príklad úspešného podnikateľa práve Žida: „Dnes, keď pomery priamo nútia k podnikaniu, my mladí Slováci, ešte stále pochybujeme o úspechoch z podnikania. A toto je práve tá najväčšia chyba. Pozrime sa na židov.

noviny, 7.9.1939. „Jeden hodne exponovaný protizidovský živnostník posielal nakupovať svojho učňa do židovského obchodu na Štefánikovej ulici.“ Trnavské noviny, 25.5.1940.

⁵³ „Židovskí povozníci veselo – akoby sa nič nestalo – si formanujú i kresťanským firmám. Či nemáme v Trnave dosť našich slovenských povozníkov?“ Trnavské noviny, 3.9.1939. „...či nezabolí vaše srdce, keď počujete a na vlastné oči vidíte ako židovský uhliar posielal uhlie, drevo a koks do kresťanských rodín, obchodov a podnikov?“ Trnavské noviny, 3.9.1939.

⁵⁴ Trnavské noviny, 5.2.1939.

⁵⁵ Trnavské noviny, 23.3.1940.

⁵⁶ Trnavské noviny, 29.6.1940.

⁵⁷ Trnavské noviny, 13.7.1940. 14.6.1940 sa v Trnave uskutočnila prednáška, o tom ako postupovať pri arizácii, ktorú zorganizoval Zväz slovenských remeselníkov a obchodníkov spolu s obvodným sekretariátom HSLS s cieľom podchytiť čo najviac záujemcov o arizáciu. Prednášal G. Laucký, riaditeľ Vyššej školy družstevnej v Bratislave. Obsahom prednášky bolo, čo je vlastne arizácia, ako sa uskutočňovala v Nemecku a Rakúsku, aký je postup. „Obsah prednášky nebudeme uverejňovať, ale dúfame, že naši živnostníci prídu na budúce prednášky vo väčšom počte ako dosiaľ. Budete informovaní a sami sa chytíte arizovania. Netreba sa báť arizovať.“ Trnavské noviny, 22.6.1940.

Žid, ktorý dostane od svojho otca veľa razy pre svoj obchodný začiatok len toľko, koľko na prvý nákup najnutnejšie potrebuje, začne predávať a kupovať hocičo. A ide mu to. Šťastie? Ale čo by! Húževnatosť, usilovnosť a kalkulácia.“⁵⁸

Posledný postreh z regionálnej tlače k arizáciám je z Trnavského kraja v roku 1942. Arizácia nie je už zďaleka vnímaná ako úspešné podujatie a v podtóne článku „Sú arizácie problémom?“ je skôr sklamanie z tohto projektu, pretože „pri arizácii vedel zákonodarcu, že nemá po ruke zástup kapitálovo silných jednotlivcov, ktorí by ihneď prevzali veľké hospodárske objekty od neáričov... vedeli sme všetci, že nemáme dosť zapracovaných síl... Nerobíme si ilúzie o tom, že všetky arizácie sa vydaria. Vieme, že arizovali aj takí, ktorí nemali nijakého vzťahu k arizovanému predmetu... Je len prirodzené, že takíto a ešte iní skôr či neskôr vypadnú a stroskotajú...“⁵⁹, preto „nemožno však ani povedať, že by sa pojem arizátora tešil nejakej zvláštnej priazni našej pospolitosti“⁶⁰.

Nielen tlač, ale zrejme vďaka HG sa po Trnave v máji 1939 začali medzi obyvateľstvo šíriť známe letáky, ktoré kládli naliehavú otázku, či „je žid taký človek ako my?“⁶¹ Sugestívne kladené otázky evokovali v čitateľovi jednoznačnú odpoveď. Nie. Žid nie je a nemôže byť taký človek „ako my“. Nikdy nebude integrálnou súčasťou slovenskej kresťanskej spoločnosti. Židov nemožno prijať do národného celku, lebo „žid ostane vždy iba židom.“ Preto by žiadna z cirkví na Slovensku nemala akceptovať Židov ako svojich potenciálnych veriacich, „lebo aj tu platí žid vždy ostane židom.“⁶² Tlač akoby predbehla oficiálnu líniu „riešenia židovskej otázky“ a zaútočila na Židov z pozície raseovej nenávisťi.

Tieto úvahy vyplynuli začiatkom roku 1939 z poplašnej správy o hromadných krsťoch trnavských Židov. Usilujúc sa uviesť informácie o avizovaných hromadných

⁵⁸ Trnavské noviny, 4.6.1939.

⁵⁹ Trnavský kraj, 25.4.1942.

⁶⁰ Trnavský kraj, 9.5.1942.

⁶¹ „Koľko židovských slúžiek vysluhuje u kresťanov a koľko židov slúži u kresťanských gazdov, ako pasákov, alebo ako robotníkov na gazdovstve? Koľko židov slúži za bierača u kresťanských gazdov alebo ako povozníkov pri pokľadu statku a pri záprahoch? Koľko židovských dievčat, žien a mužov vykonáva s motykou v ruke, prípadne za pluhom poľnohospodárske práce? Koľkí židia vozia hnoj, orú, kopú, vláči, sejú, okopávajú, kosia, viažu, zväžajú a podobne na slovenskej roli? Koľko židovských robotníkov je zamestnaných v továrňach pri ťažkej práci? Koľko židov sa vyučilo a robí riadne remeselné práce ako: kováč, kolár, stolár, tesár, tehlár, murár, betonár, pokrývač, kominár a pod. a koľko židov robí pri uvedených remeslách pomocné práce, napr. podávanie tehál, malty, nosenie dreva atď.? Koľko máme židov ako nosičov zavazadiel a iných sluhov u kresťanov? Koľko židov kiná službu posunovača pri železnici a iné ťažké práce? Koľko židov robí s krompáčom v ruke na hradských a cestách? Koľko židov pracuje pri regulácii riek, potokov s krompáčom v ruke, koľkí židia vozia táčky, ťahajú káru, vyvážajú z vody štrk a piesok, opevňujú brehy a podobne? Koľko židov čistí ulice, kanály, vyváža fekálie, opravuje cesty a chodníky vlastnou rukou?“ SNA, fond PKÚ, č. k. 309, 34455/1939, Leták Je žid taký človek ako my? MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 347, Adm. 14482/1939, Leták Je žid taký človek ako my? Kým Gardista ešte v roku 1939 teda uvažoval o tom, či Žid je taký človek ako „my“, gardistický leták z roku 1941 už popieral aj to. Žid nie je vraj človek, iba sa na neho podobá. Je to diabol v ľudskej podobe. Žid nie je vytvor Boží, ale diabolský, a kto ho ochraňuje, toho neminie trest Boží. MEŠŤAN, ref. 6, s. 149.

⁶² Trnavské noviny, 29.1.1939.

krstoch na správnu mieru, sa noviny zacielili na upokojenie verejnej mienky, keď hromadné krstenie Židov označili za fámu bez reálneho základu. Za pôvodcu dezinformácie označili HG, pretože to bol práve nejaký „zlosyn HG z Trnavy“, ktorý „bol taký šikovný, že oklamal Slovenskú politiku, keď prepašoval do nej farizejský článok o hromadných krstoch v Trnave. Ten istý vedel do svojich nástrah dostať viedenské rádio, ktoré už dva razy prinieslo tú istú správu. A napokon vedel zneužiť aj redakciu týždenníka Gardista, kde v nedeľu 5.2. pod značkou efzet vpašoval poznámku, že sa v Trnave rozšírila správa, že ide sa tu krstiť 900 židov, a že potom za demonštrácií (ktoré pravda vôbec neboli) českí četníci bili našich ľudí, čomu sa chechtali bruchatí židia.“⁶³ Alexej Izakovič⁶⁴ vo svojom článku Čiastočné uspokojenie tvrdí, že „s týmito hromadnými krstami židov nie je to tak strašné, že aj keby sme krstili celé stovky, nič zlého by sa nestalo. Židovstvo prevínilo sa ako celok a pár sto, to nie je celok... A nadovšetko netreba sa znepokojovať pre krsty z obavy, že azda takto by sa zachránila, znemožnila hospodárska náprava Slovenska... náboženská a hospodárska otázka to sú dve, na sebe nezávislé otázky... náprava musí nastať aj u tých síce pokrstených, ale po prevrate nekresťanskými službami zbohatlých...“.⁶⁵ Trnavské noviny zdôrazňovali, že farský úrad pripravil večerné kurzy náboženstva pre Židov, ktorí sa chcú dať pokrstiť. „Podľa najnovšej cirkevnej úpravy totiž neslobodno prijímať židov do cirkvi bez vážnej prípravy, ktorá má trvať aspoň 3 mesiace.“⁶⁶

Tak či onak bol ale záver jednoznačný – bez ohľadu na to, či sa Židia hlásia k židovskej viere, alebo sú bez vyznania, či dokonca konvertujú, podstata ich povahy sa nemení, svojím „ustrojením“ sú totiž „priam preurčení konať zlo“. To slovenskú vládu oprávňuje „riešiť židovskú otázku“ postupným okliešťovaním ich občianskych a ľudských práv. „Otázka berie sa s celou vážnosťou a ľudskosťou a nemýli nás otázka, čo by boli robili židia, keby boli zvíťazili. My nechceme byť židmi, nechceme kopírovať ich spôsoby.“⁶⁷ „A konečne: Židom sa vôbec nekrivdí. To iba zákon sa pokúša urobiť z nich takých ľudí, ako sme aj my, ľudí živiach sa poctivou prácou svojich rúk“⁶⁸, hoci Židia sú vlastne iba „na našom tele hoviaca cudzia rasa, ktorá sa nedá tak ľahko striasť“⁶⁹

Napriek alebo vďaka apelom redakcia Trnavských novín v neskorú jar 1939 s nadšením zaznamenala prvé úspechy „riešenia“ v meste: „Nedávno – hoci stáva sa to zriedka – nám Trnavu pochválili v dennej tlači. Napísali tam, že naša Trnava nerobí už natoľko dojem požidovčeného mesta ako ešte nedávno, teda už viac vyzerá slovenským Rímom...“⁷⁰

⁶³ Trnavské noviny, 12.2.1939

⁶⁴ Alexej Izakovič (1908-1995), rodák z Borovej, absolvent trnavského gymnázia, redaktor týždenníka Trnavské noviny a organizátor, priekopník kresťanského telovýchovného hnutia na Slovensku a funkcionár Slovenského orla. Teologické štúdiá absolvoval v Trnave (1927-1930) a v Olomouci, kde ho 3.7.1932 vysvätili za kňaza. Ako kaplán pôsobil vo viacerých farnostiach. napr. v Slovenskom Mederi, v r. 1938-1944 ako farár v Trnave.

⁶⁵ Trnavské noviny, 5.2.1939.

⁶⁶ Trnavské noviny, 15.1.1939.

⁶⁷ Trnavské noviny, 8.10.1939,

⁶⁸ Trnavské noviny, 15.10.1939.

⁶⁹ Trnavské noviny, 13.8.1939.

⁷⁰ Trnavské noviny, 4.6.1939.

Dopad propagandy či už tej regionálnej, alebo celoslovenskej na obyvateľov regiónu sa dá vyhodnotiť iba veľmi ťažko. O jej úspešnosti by sa dalo diskutovať minimálne v dvoch rovinách. Na jednej strane skôr apatia, nezáujem a pasivita obyvateľov by skôr svedčili o jej slabom účinku, na druhej strane neochota pomôcť a pomáhať ohrozeným Židom, ale predovšetkým rady záujemcov o židovský majetok, čím z tábora divákov prechádzali do tábora páchatelov, by naznačovali zas skôr opak. Takže nezostáva nič iné iba vysloviť veľmi všeobecný záver, že propaganda prispievala k formovaniu verejnej mienky obyvateľov, je však ťažké určiť presne, do akej miery.⁷¹

Najextrémnejším prejavom postoja divákov k židovskej komunite boli brachiálne útoky na Židov v uliciach. V pomerne vyhrotenej podobe sa v Trnave objavili už v období autonómie, ale pokračovali aj po vyhlásení Slovenského štátu, pričom ich zvýšená frekvencia bola evidentná v lete roku 1940.

1.7.1940 večer telefonoval na mestskú políciu V. Reich z Kapitulskej, že „na spomenutej ulici je zas nepokoj. Nemci bijú židov. Na označené miesto sa ihneď dostavila hliadka. Zo spomenutej spoločnosti tam už žiadneho nebolo, len Eugen Veit sa sťažoval, že nimi bol hodený na zem a bitý gumovými obuškami“. Žandárska stanica v Trnave o tom vo svojom hlásení napísala: „... keď sedel Veit na lavičke v parku na Kapitulskej videl ísť dvoch mladíkov. Keď k nemu prišli, podívali sa mu do tváre a keď zistili, že je žid, vytiahli spod kabátov gumové obušky a bez oslovenia ho začali biť. Veit sa dal volať o pomoc...“⁷²

Aj večer 7.7.1940 sa na Kapitulskej ulici mali zísť mladí muži s úmyslom biť Židov, mestská polícia včas zasiahla a akciu im prekazila.⁷³

V noci 31.7.1940 medzi 1.00 hod. a 2.00 hod. neznámi páchatelia vytĺkli vyše sto okien na Štefánikovej, Pekárskej, Paulínskej, a to na židovskej škole a židovských domoch. Už po 22.00 hod. strážnik mestskej polície zaznamenal rozbité okná na hostinci A. Meitnera. „A. Meitner sa vyslovil, že páchatelov pozná, ale ich nevyzradí“. V správe žandárskej stanice popísali situáciu: „...v noci 31.7.1940 o 1.20 hod prišlo asi 10 dosiaľ neznámych osôb na Štefánikovu ul. v Trnave, kde hádzali menšie kamene do okien židovských domov. Páchatelia boli prenasledovaní mestskou políciou a rozutekali sa do Pekárskej a Paulínskej ulice, kde tiež hádzali do okien žid. domov kamene, čím rozbili asi 80 okenných tabuliek...sú to pravdepodobne osoby, ktoré boli 30.7.1940 na manifestácii v Bratislave a po návrate do Trnavy dopustili sa tohto činu.“⁷⁴

„Oveľa horšie ako toto poníženie, ale bolo bitie starých Židov, ktoré sa v meste stalo pravidelnou udalosťou. Keď som raz išla úzkou uličkou medzi hlavnou ulicou a dláždeným námestím, kde stál náš dom, počula som z jedného domu výkriky. Išla som sa pozrieť, čo sa deje a videla som dvoch uniformovaných mužov, ako bijú moju tetu

⁷¹ Pozri NIŽŇANSKÝ, ref. 3, s. 13.

⁷² MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 127, Prez. 1454/1940, Výtržnosti proti židom v Trnave 1.7.1940.

⁷³ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 127, Prez. 1579/1940, Výtržnosti proti židom v Trnave 7.7.1940.

⁷⁴ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 127, Prez. 1629/1940, Výtržnosti proti židom v Trnave dňa z 30.7.1940 na 31.7.1940.

Katku... Teta mala svoje biele vlasy rozpustené a muži ju za ne ťahali, aby si nemohla kryť tvár. Ležala na chodníku, muži do nej kopali a smiali sa tomu.⁷⁵

Fyzické napádanie Židov je samozrejme extrémom. Útočníkmi boli mladí muži, vždy v skupinách, takže je ťažké posudzovať, či sa len zabávali, ventilovali si frustrácie, či dokazovali svoju „nadradenosť“. Isté však je, že práve na nich mohol byť dopad propagandy silný. Na druhej strane, z viacerých písomností vyplýva, že aj tá časť divákov, ktorá sa do útokov síce priamo nezapojila, proti nim ani neprotestovala, naopak snažila sa páchatelov ešte kryť, čo bolo vlastne vyjadrením jej súhlasu.

Príkladom, na ktorom je možné dokumentovať a typologizovať postoje divákov, je arizácia židovského majetku, Arizácia a likvidácia židovských podnikov a obchodov bola príslubom odstránenia nepríjemnej židovskej konkurencie, sľubovala rýchle zbohatnutie, pričom propaganda ju prezentovala ako pomoc sociálne najslabším vrstvám spoločnosti. Zo začiatku mala táto demagógia medzi obyvateľstvom úspech a vyvolávala ilúzie o „bezprácnom, automatickom celoplošnom zvýšení vlastnej životnej úrovne“.⁷⁶ Arizácia židovského majetku však neznamenalala nič iné ako rozkrádanie židovského majetku, bola prejavom nerešpektovania práva na osobné vlastníctvo a porušením zásady nedotknuteľnosti osobného vlastníctva. Jedným z jej pólov bolo ožobračovanie – pauperizácia židovskej komunity, opačným zas vylepšenie majetkových pomerov vybraných kresťanských uchádzačov o židovský majetok. Arizátorom židovského majetku nemohol byť hoci kto, vyžadoval sa árijský pôvod, príslušnosť k slovenskému alebo nemeckému národu a takmer nevyhnutné konexie v hospodársko-politickom aparáte. Arizácie na Slovensku pomohli k doformovaniu strednej vrstvy, ktorej predstaviteľmi boli dovtedy hlavne Židia.⁷⁷

Pri pokuse o analýzu sociálneho prostredia holokaustu, je potrebné vychádzať z popisu podstatných zmien v sociálnej stratifikácii a majetkových pomeroch majority. Treba sa venovať tomu, kto nahradil Židov vyradených z hospodárskeho, profesionálneho a sociálneho života v dôsledku arizácií a zákazov vykonávania rozličných povolání. Táto analýza má aj svoju politickú rovinu, keďže „nová stredná vrstva“ bola politicky prepojená s režimom slovenského štátu, teda so štátostranou a jej hierarchiou.⁷⁸ Treba si zároveň uvedomiť, že každý jednotlivec, tým že prejavil svoj záujem o čokoľvek zo židovského majetku, tým v podstate vyjadril svoju slobodnú vôľu a ochotu zúčastniť sa nielen na štátom organizovanom rozkrádaní, ale sa tým zároveň priblížil k režimu v tom zmysle, že režim mu umožnil vylepšenie majetkovej situácie a mohol naopak vyžadovať aktívnu podporu žiadateľa (čím divák prechádzal do tábora páchatelov) alebo aspoň jeho mlčanie (čím sa stával spolupáchatelom).⁷⁹

Pre uskutočnenie takejto analýzy je najvhodnejšie práve prostredie mestskej či vidieckej

⁷⁵ VRBOVÁ, Gerta. Komu veriť, koho oklamať. Praha: GplusG, 2008, s. 30.

⁷⁶ KAMENEC, Ivan. Modifikácia prístupov slovenského obyvateľstva k takzvanému riešeniu židovskej otázky v rokoch 1938-1945. In Židia v interakcii II. Zborník prednášok z konferencie Židia v interakcii II 10.-11.12.1998 a zo seminára Vznik a existencia VI. Robotného práporu 6.5.1999. Bratislava: Inštitút judaistiky UK, 1999, s. 47-48.

⁷⁷ NIŽŇANSKÝ, ref. 3, s. 15.

⁷⁸ NIŽŇANSKÝ, ref. 3, s. 7.

⁷⁹ NIŽŇANSKÝ, ref. 3, s. 16.

komunity s obmedzenou množinou obyvateľov, teda aj s možnosťou odsledovať tieto zmeny. Nakoniec, na celoslovenskej úrovni podobné analýzy zatiaľ vôbec neexistujú, poznáme len podobné pokusy z niektorých miest a regiónov. Ani v regióne však sledovanie takýchto zmien nie je práve jednoduché, veď Trnava mala vtedy vyše 23 tisíc obyvateľov, čo nie je práve malá vzorka.

Sociálnej stratifikácii spolu s prehľadom o zastúpení Židov v hospodárskom živote mesta bola venovaná časť 1. kapitoly, kde bol narysovaný aspoň približný obraz zastúpenia Židov v hospodárskom živote mesta. Na úvod by bolo možné zradiť analýzu žiadostí o arizáciu, je však paradoxné, že sa ich medzi písomnosťami nezachovalo veľa, hoci žiadateľov o arizáciu bolo niekoľkonásobne viac ako arizovaných podnikov a aj v Trnave nebolo vôbec výnimočné, že o židovský podnik prejavilo záujem naraz aj 7 žiadateľov.⁸⁰ Písomnosti sú však jasným dôkazom byrokratického zmätku a chaosu, donášačstva a udavačstva, protekcionizmu a korupcie.⁸¹ Keďže HSLS vydávala arizátorom odporúčania doslova ako na bežiacom páse, mnohí z tých, ktorí odporúčanie dostali, ale nakoniec nearizovali. Cítili sa preto dotknutí a sťažovali sa, z čoho vznikalo osočovanie, udávanie a napätá atmosféra. Jednoducho, mnohí zo záujemcov si vyhládli nejaký obchod alebo podnik, zistili, že medzičasom ho niekto stihol arizovať a mali pocit, že prepásli svoju životnú príležitosť. Aj vďaka propagande totiž nadobudli znanie, že arizácia je ľahko prístupným „podnikom“, vďaka ktorému si ľahko, temer zadarmo a bezpráčne prilepšia, preto sa snažili zachrániť, čo sa zachrániť dalo.

S. Mihalkovič, ktorý mal pôvodne záujem o obchod so strižným a textilným tovarom Viliama Leuchtera na Zelenom rínku, čo odsúhlasil aj GS HSLS, nakoniec obchod nezískal. Preto sa odvolal priamo k predsedovi ÚHÚ A. Morávkovi. Charakterizoval sa pritom ako „Slovák – idealista“, odvolával sa na svoje skúsenosti, početnú rodinu

⁸⁰ Ešte začiatkom februára 1939 sa v Trnave objavil jeden z prvých horlivcov, adresujúci ministrovi K. Sidorovi svoju žiadosť. M. Hajach, sklenár, ktorý tvrdil, že ako jediný sklenár na Slovensku si môže objednať sklo z továrne bez pomoci židovskej, pretože dosiaľ len židia obchodujú stále vo veľkom... tak sú prinútení naši sklári kupovať od židov“, preto že by sa stal veľkododávateľom skla pre celé Slovensko: „myslím totiž len kresťanským obchodom dodávať, ja so židmi nechcem mať nič, aby tie kresťanské firmy nemuseli kupovať u židov za hodne zvýšené ceny... Som schopný tento obchod viesť, teraz mám na sklade bez mála 3 vagóny skla tabuľového, budem sa snažiť, by náš obchod sklenársky prešiel čím skôr do rúk čiste kresťanských na Slovensku... že behom jedného najviac druhého roku by na Slovensku nemohol žiadny žid obchodovať so sklom, každý by pri nás zhorel“. SNA, fond MH, č. k. 422, 1806/1939, Hajach Marek, Trnava – žiadosť o intervenciu. Uchádzačov o arizáciu bolo dosť aj v prípade, keď židovský podnik nebol práve v bezvadnom stave. Napr. o obchod s krátkym tovarom A. Singera sa uchádzalo 5 záujemcov, aj keď bol „vo veľmi zlom stave. Židovský obchodník už po nejakú dobu vôbec tovar nekupoval a zbytky tovaru sú buď vôbec nepredajné alebo ťažko predajné... nebol po 7 rokov maľovaný. Celý vzhľad obchodu je odstrašujúci a odporný. Podlaha je zanesená blatom... na tovare je usadené množstvo prachu. Tovar má žid pohádzaný na poličkách a vôbec nedbal na pekný vzhľad a úpravu obchodu“, takže keď stav obchodu videl dočasný správca I. Bilčík, stratil okamžite o jeho arizovanie záujem. Obchod s krátkym tovarom A. Singera nakoniec arizovala Nemka M. Silbersdorfová, modistka, ktorá pôvodne mala záujem arizovať podobný obchod L. Elberta na Hitlerovej. SNA, Fond PPO – VII, č. k. 72, VII/2 – 893 – 1 – 1945, Singer Arnošt, obchod krátkym tovarom, Trnava.

⁸¹ Viac KAMENEC, ref. 25, s. 110-111.

(6 detí), ako i na to, že je funkcionárom miestnej organizácie HSLS a členom HG, preto „veľmi bolestne sa ma dotklo zistenie, že práve HSLS, za ideu ktorej som sa roky bil a strádal so svojou rodinou, práve tá mi už dané dobrozdanie odopiera, zväzuje mi ruky v mojom podnikaní... a dáva dobrozdanie manželke bývalého sociálneho demokratistu, ktorý má zaistenú existenciu“.⁸²

V žiadostiach o arizáciu dominujú tri základné argumenty: apelovanie na zlú sociálnu situáciu a potrebu jej vylepšenia, zdôrazňovanie odborných znalostí žiadateľa a podčiarkovanie členstva v HSLS a HG. Každý zo žiadateľov pritom akcentoval dôraznejšie vždy jeden z týchto argumentov: napr. J. Bažová (1916), domáca, chcela arizovať „za účelom založenia existencie“⁸³; Ľ. Beňo si hodlal tiež riešiť svoju nedobrá sociálnu situáciu – bol bez práce a žil z podpory príbuzných, preto žiadal „o urýchléné prevedenie tejto arizácie (obchodu R. Magrana – V. S.), lebo ak by som mal ešte rok čakať, tak by som veru nemal za čo arizovať a zostal by som na ľarchu štátu“⁸⁴; M. Fujala, majiteľ obchodu so strižným tovarom v Dobrej Vode dôvodil, že „z obchodu tu na malej dedine nemám dostatočných príjmov a poťažne dôchodku k vydržiavaniu vlastnej rodiny“, čo mal byť pádny argument na arizovanie podniku Leopolda Landsteina;⁸⁵ K. Hrkel sa zas prezentoval ako vyučený obchodník, ktorého predkovia z Oravy boli pláteníci, čo ho zrejme malo oprávňovať na arizovanie nejakého židovského obchodu s textilným tovarom (podal si hneď niekoľko žiadostí o arizáciu obchodu E. Kleina, M. Grünhuta a L. Landsteina), zároveň uviedol, že je „dobrý Slováč, vojak v poľskej vojne“, ktorého „brat je na fronte“, člen HSLS a HG a „chce svedomité žiť a pracovať v prospech verejnosti i nášmu milému štátu“⁸⁶; R. Kubičková sa zas chcela „zapojiť do národnej akcie arizačnej a v tomto obchode pracovať nielen pre svoj úžitok, ale aj pre povznesenie obchodníctva slovenského“⁸⁷; F. Kocian sa zaujímal o arizáciu mliekarene Bratia Ellenbogen preto, lebo „menovaná firma mi konkuruje a hmotne ma ničí, čím by som bol prinútený tento obchod neskoršie zavrieť, keďže nemám ani dodávky mlieka, ktorú tiež znemožnila menovaná firma... myslím, že by bolo zapotreby tento židovský podnik odstrániť a zbaviť ho živnostenského oprávnenia“⁸⁸.

⁸² SNA, Fond PPO – VII, č. k. 9, VII-6, Leuchter Viliam, Trnava, Irová Terézia – vrátenie spisov. Obchod V. Leuchtera arizovala T. Irová, narodená 1905, domáca, 3 deti, katolíčka, vyučená krajčíčka Pôvodne mala záujem arizovať obchod s textilným tovarom A. Fesslera (ten zas arizovala M. Schniderová). T. Irová najprv v obchode V. Leuchtera zamestnávala, v roku 1942 ho však deportovali.

⁸³ SNA, Fond PPO – VII, č. k. 145, 321-r-1595/50, Manheim Jakub, obchod textilným tovarom, Trnava.

⁸⁴ SNA, fond PPO – VII, č. k. 154, VII – 1665, Magran Max, obchod módnym tovarom, Trnava. Varadín Vojtech, trovy pokračovanie.

⁸⁵ SNA, fond PPO – VII, č. k. 49, VII-755, Landstein Leopold. Obchod strižným tovarom – vrátenie spisov. Prevod na Oršula Jozef, Irena a spol.

⁸⁶ SNA, Fond PPO – VII, č. k. 145, 321-r-1595/50, Manheim Jakub, obchod textilným tovarom, Trnava.

⁸⁷ SNA, fond PPO – VII, č. k. 72, VII/2 – 893 – 1 – 1945, Singer Arnošt, obchod krátkym tovarom, Trnava.

⁸⁸ SNA, fond PPO – VII, č. k. 78, VII – 1039, Ellenbogen Bratia, mliekareň Trnava – Valentovičová Anna, Trnavy, trovy – pokračovanie.

Jozefína Schwarzová vo svojom obchode so starým železom, kosťami, handrami, perím a surovými plodinami zamestnávala až 30 ľudí. Arizátorom sa stal O. Tomášik, ktorý hodlal J. Schwarzovú ďalej zamestnávať, „lebo sám je chorý, pripútaný na lôžko a ona najlepšie pozná chod podniku“. Proti rozhodnutiu sa na predsedu vlády obrátila G. Bolečeková, aby intervenovala za svojho otca M. Zemka, vedúceho inštalátorského a zámočnického podniku, ktorý bol v obchode dočasným správcom a mal záujem obchod aj arizovať, „čo mu sľúbili ako 21-ročnému ľudákovi aj na sekretariáte HSLS, ale obchod dostal Ondrej Tomášik, ktorý má dvoch synov, lekára a advokáta a dve dcéry učiteľky, má vinohrad a dom s kováčskou dielňou, takže to ani nepotrebuje“, kým jej otec je chorý, nemajetný, „odkázaný na žobrácku palicu“, preto pre otca žiada aspoň polovicu obchodu, lebo obchod uživí aj dve rodiny.⁸⁹ Medzi žiadateľmi sa pomerne často objavovali chorí, dokonca pripútaní na lôžko, pričom v niektorých prípadoch bolo takému záujemcovi vyhovené. Zlý zdravotný stav arizátora dával tušiť, že sa vedeniu podniku nebude môcť venovať plnohodnotne, čo by jasne napovedalo tomu, že pri výbere arizátorov hrali úlohu iné kritériá, ako schopnosť záujemcu adekvátne viesť nadobudnutý podnik. Napr. K. Králiková na odporúčanie GS HSLS arizovala obchod s látkami Bedricha Reissa. V roku 1943 bolo v revíznej správe uvedené, že K. Králiková „pre svoj vyšší vek nemôže sa plne venovať podniku. Podnik miesto nej vedie jej dcéra, vydatá za prekršteného Žida, Vojtecha Bluma, ktorý má prezidentskú výnimku z 9.5.1942 č. 6485/1942 a je zamestnaný v obchode ako obchodvedúci.“ Podľa správy mal ale podnik prosperovať dobre.⁹⁰

Aj A. Klačko sa sťažoval na predsedníctve vlády, pretože mal záujem arizovať obchod so strižným tovarom Mórica Grünhuta spolu s ďalšími 5 záujemcami, z ktorých bol ale rozhodne „najkvalifikovanejší, najzaslúžilejší a najodkázanejší“, pretože „mám nepatrnú penziu, chovám deti, a preto znamenalo by to napomoženie mojej existencie... K tomu som starodávnym členom HSLS, ktorý som bol preto aj perzekvovaný... Predsa obchod nebol daný mne, poťažne mojej manželke, nám obyvateľom v Trnave, ale istému Fr. Hohošovi, príšlému od Žiliny, ktorého minulosť je tým zatienená.“⁹¹ Sklamaní žiadatelia o arizáciu, ktorým nebolo vyhovené, teda vyjadrovali svoje rozhorčenie a dožadovali sa nápravy: Š. Krajčovič, záujemca o podnik A. Seidlera, ktorý sa popísal ako starý a práceneschopný, „teraz som sa všemožným spôsobom staral o peniaze na obchod, ktoré som dal za všetky doklady, kolky, cesty atď. a teraz za jeden rok mi príde žiadosť odmietnutá“.⁹² Svoj enormný záujem o arizovanie obchodu s farbami Gejzu Löwyho, vyjadroval V. Rožič tým, že písal žiadosti a sťažnosti na všetky strany – veliteľstvám HG na rôznych úrovniach, niektorým členom vlády, predovšetkým však A. Machovi, uvádzajúc sa ako „jediný odborník, ktorý sa vyučil v tomto obchode“,

⁸⁹ SNA, Fond PPO – VII, č. k. 46, VII – 740, Schwarzová Jozefína, obchod starým železom, Trnava – vrátenie spisov, prevod na Tomášika Ondreja. Schwarzovci – Karol, Regina a Jozefína boli deportovaní.

⁹⁰ SNA, Fond PPO – VII, č. k. 86, V/7 – 1126/48, Reiss Filip a syn, obchod látkami – Trnava. Králiková Katarína – Trnava – trovy pokračovanie. Filip Reiss bol otec, zomrel v roku 1936, podnik prevzal jeho syn Bedrich Reiss. V Obchode zamestnávali dve predavačky. B. Reiss ušiel v marci 1942 zrejme do Maďarska, po vojne si zmenil meno na František Radec.

⁹¹ SNA, fond ÚHÚ, č. k. 32, Prez. 1645/1941.

⁹² SNA, fond ÚHÚ, č. k. 36, Prez. 4002/1941, Štefan Krajčovič, arizácia podniku Arnolda Seidlera v Trnave.

ale „pretože som nemal žiadnu protekciu v S. L. S., nechcú ma intervenovať“. Do HSLS vstúpil v roku 1940 a bol členom HG. Argumentoval tým, že dobre pozná zákazníkov, má aj dostatočný kapitál na prevzatie podniku a svoj obchod má na vedľajšej ulici, ale „nemôže sa tam uplatniť a iba živorí“. „Je to bohužiaľ smutné, že my odborníci nemôžeme žiadny obchod dostať“. Je ťažké posúdiť úmysly V. Rožiča. Na prvý pohľad sa zdá, že je to iba horlivec, ktorý sa pokúsil využiť situáciu vo svoj prospech, preto obiehal kompetentných, aby došiel do cieľa. Jeho konanie rozhodne nevyznieva sympaticky. Po prečítaní správy dočasného správcu v obchode G. Löwyho, M. Moravčíka, v ktorej píše, „Židia sa ku mne chovajú odmerane, ba až provokatívne, čím znemožňujú moju činnosť. Navádzajú určité osoby na 60 % arizáciu, aby tak predišli zákonu“, hoci nikoho nemenoval, okolnosti a niektoré písomnosti nasvedčujú, že by mohlo ísť práve o V. Rožiča, čím aj jeho správanie dostalo iný rozmer a nevyznelo výsostne zlé.⁹³

Zo začiatku, v období prvého arizačného zákona, sa niektorí Židia pod politickým a hospodárskym tlakom v obave o svoj ohrozený podnik či obchod pokúsili o jeho záchranu práve odpredaním, resp. prepísaním jeho väčšej časti na príbuzného, prípadne na árija, ktorého poznali, s ktorým sa dokázali dohodnúť a podpísať zmluvu o „dobrovoľnej“ arizácii. Žiaľ išlo o opatrenie, ktoré bolo len dočasné, pretože v období po Salzburgu sa účasť Židov v takýchto podnikoch neustále znižovala, až boli k 1.4.1942 vyhláškou predsedu ÚHÚ z účasti na podniku úplne vylúčení. „Dobrovoľná“ arizácia bola z pohľadu obetí pokusom o záchranu majetku, zo strany divákov ústretovým krokom, ponúknutou pomocnou rukou v prípade ak do podniku vstupovali naozaj so zámerom pomôcť, ale aj s efektom prípadného vylepšenia materiálnej situácie, ktorý mohol byť len vedľajším produktom v prípade nezištnej pomoci, ale v niektorých prípadoch aj motiváciou na vstup do podniku so Židom. Obe možnosti je veľmi ťažké od seba oddeliť.⁹⁴

V roku 1940 prešiel „dobrovoľnou“ arizáciou obchod so strižným tovarom Mórica Schwartz na Hviezdoslavovej 14, keď 60 % podnikového majetku mala prejsť na M. Petrovičovou, zmluva však nenadobudla právnu účinnosť. Motívy arizátorky je ťažké posudzovať, z indícií vyplýva, že by pravdepodobne mohla patriť práve k tým „dobrým“ arizátorom. V januári 1941 ju ÚHÚ vymenoval za dočasnú správkyniu v obchode. Vo svojej správe o situácii v podniku nešetrí chválou na majiteľa: „Majiteľ podniku podľa dosavadných skúseností chová sa v tomto smere bezvadne, preukáže ochotu pri denných obchodných otázkach, tak voči verejnosti, ako aj voči dočasnej správe“

⁹³ SNA, fond PPO – VII, č. k. 71, VII – 890, Löwy Gejza, obchod farbami Trnava – prevod na Štefaniu Pallovú, trovy pokračovanie. Podľa žiadateľky, nakoniec úspešnej Š. Pallovej „na celom trnavskom okolí sú len dva obchody toho druhu“. G. Löwy ešte pred prevodom podniku spálil všetky obchodné knihy. Deportovali ho 7.6.1942, jeho manželka bola do roku 1944 v Trnave. Deportovali ju až na jeseň 1944.

⁹⁴ K dobrovoľnej arizácii viac KAMENEC, ref. 25, s. 57. Zrejme v snahe za zachrániť čo sa dá sa F. Ellenbogen pokúsil odpredať svoj obchod aj so zariadením. Ako uvádza správa žandárskej stanice v Trnave: „Je však pravdepodobné, že Ellenbogen tak učinil z obavy, ako žid, aby mu obchod nebol odobraný i so zariadením a preto ho odpredal“, pričom ÚHÚ kúpno-predajnú zmyslu neschválil a podnik prešiel arizáciou na A. Valentovičovú. SNA, Fond PPO – VII, č. k. 78, VII – 1039, Ellenbogen Bratia, mliekareň Trnava – Valentovičová Anna, Trnava, trovy – pokračovanie. F. Ellenboga deportovali v roku 1942, E. Ellenbogen mal pracovné povolenie a pracoval vo firme Jakub Ján Roubal v Bratislave.

a podotýka, že „podnik tento by som chcela prevziať a to dľa možnosti pri účasti žida na tomto podniku... by bola ešte potrebná vzhľadom na rozsiahlosť podniku a preto, aby som si mohla osvojiť úplne samostatné vedenie obchodu“. V júli 1941 nakoniec bola podpísaná zmluva o založení verejnej obchodnej spoločnosti (76 % : 24 %).⁹⁵

O „dobrovoľnú“ arizáciu sa pokúsil aj majiteľ zámočníctva Izidor Drechsler so Š. Čavojským, ktorý sa u I. Drechslera aj vyučil a zostal v podniku pracovať. Ako obaja písali na Župný úrad v Bratislave: „... táto arizácia má objektívnu prednosť pred nútenou arizáciou preto, lebo náš podnik v prípade nútenej arizácie má sotva nejakú hodnotu, keďže sa môžu uplatniť naše staré skúsenosti na poli verejných dodávok“. Zmluvu 55 % : 45 % (s väčšinovým podielom Š. Čavojského) podpísali v septembri 1940. Š. Čavojský prevádzku podniku v roku 1944 zastavil, pretože dom, v ktorom boli dielne, arizovali bratia K. a Ľ. Kováčovci, ktorí firmu exekučne vysťahovali.⁹⁶

Z pozitívnej správy dočasnej správkyne a neskôr aj arizátorky, E. Sirotiakovej, manželky okresného sudcu, v obchode so strižným tovarom Adolfa Manheima, v ktorej sa objavili iba samé chvály, by sa tiež dalo usudzovať na vzájomný korektný vzťah: „obchod je vedený s najväčšou pečlivosťou a majiteľ podniku sa snaží o jeho rozkvet. Nariadila som, aby boli ihneď upravené výkladné skrine, výklady riadne zhotovené a zavedené riadne účtovníctvo... kedykoľvek potrebujem informáciu, tú hneď dostanem, moje nariadenia ochotne plnia.“ O arizáciu podniku sa zaujímalo ďalších päť uchádzačov – medzi nimi aj A. Földešová z Bratislavy, ktorej sa s A. Manheimom v roku 1940 podarilo podpísať aj zmluvu o „dobrovoľnej“ arizácii podniku 60 % : 40 %. Obchodné grémium ju však neodporúčalo, z dôvodu, že je to modistka, teda nemá dostatočnú kvalifikáciu, ale predovšetkým preto, že „je vážna obava, že arizovanie by sa previedlo len preto, aby židovský podnik bol krytý“, čo potvrdil aj Daňový úrad v Bratislave, pretože A. Földešová „je manželkou Zoltána Földeša, ktorý je žid a ešte nie sú rozsobášení“, hoci nežijú v spoločnej domácnosti. V roku 1941 ÚHÚ nariadil prevod obchodu na E. Sirotiakovú, ktorá A. Manheima aj po jeho vypovedaní z podniku v roku 1942 ďalej zamestnávala, čo ho chránilo pred deportáciami.⁹⁷

„Dobré“ úmysly arizátora dokumentuje prípad arizácie obchodu s módnym tovarom Richarda Magrana. Jeho arizátorm sa stal V. Varadín (1912), ktorý bol v obchode najprv učňom a potom v ňom zostal pracovať ako pomocník. S R. Magranom podpísal

⁹⁵ SNA, fond PPO – VII, č. k. 136, 321-r-1531/50, Schwartz Moric, obchod technickým tovarom, Trnava. M. Schwartz, ktorý mal v roku 1941 už 86 rokov a v decembri 1941 zomrel na mozgovú príhodu, zastupoval syn Heinrich Schwarz, ktorý po vojne uplatňoval aj reštitučné nároky.

⁹⁶ SNA, Fond PPO – VII, č. k. 56, VII – 795, Drechsler Izidor, zámočníctvo, Trnava – vrátenie spisov. Prevod na Čavojský Štefan. I. Drechsler pracoval v Budapešti, Viedni, Berlíne, Hamburgu, v rokoch 1906-1912 pracoval v USA, v rokoch 1914-1918 narukoval ako dielmajster, v r. 1920 sa v Trnave osamostatnil a 20 rokov pracoval aj na elektrifikácii Slovenska, pre ktorú dodával železné konštrukcie a technické zariadenia, zároveň dodával zariadenia do nemocníc. Vo svojej dielni vyučil 80 učňov. Podnik mal 9 zamestnancov – 4 učňov a 5 pomocníkov.

⁹⁷ SNA, fond PPO – VII, č. k. 145, 321-r-1595/50, Manheim Jakub, obchod textilným tovarom, Trnava. O dom A. Manheima na Hviezdoslavovej 11 prejavila záujem zas miestna organizácia HSLS.

v roku 1940 najprv zmluvu o „dobrovoľnej“ arizácii 60 % : 40 %, v roku 1941 sa jeho účasť zvýšila na 76 % a aj po vylúčení R. Magrana ako spoločníka firmy v roku 1942, ho naďalej zamestnával ako účtovníka, čo spolu s ostatnými aktivitami R. Magrana prispelo k jeho záchrane pred deportáciami roku 1942. Korektný postoj V. Varadína dokazuje aj hladké vysporiadanie majetkových záležitostí po vojne, bol dokonca menovaný za národného správcu v obchode a nároku naň sa vzdal.⁹⁸

O obchod s kožou Jozef Koth a synovia bolo tiež viac záujemcov. J. Dobiáša, ktorý bol do podniku dosadený ako dočasný správca, však neodporúčalo Okresné veliteľstvo HG, pretože „do národnej práce sa vôbec nezapojil. Podniky HG a HSLS nepodporuje, schádza sa so Židmi“ a priťažilo mu pravdepodobne aj to, že za I. ČSR patril k sociálnej demokracii. Ani ďalší zo záujemcov M. Novomeský nebol hodnotený pozitívne, pretože „sa v roku 1940 prihlásil aj do HG, nakoľko však schôdze nenavštevuje, bude pravdepodobne vylúčený“. Obchod arizoval nakoniec F. Hrbek, ktorého možno zaradiť rovnako k „dobrým“ arizátorom. Keď k 1.4. 1942 boli aj jeho židovskí spoločníci Leopold a Herman Kothovci z podniku vypovedaní, F. Hrbek požiadal ÚHÚ o povolenie zamestnávať ich s tým, že obchod arizoval len pre 6 mesiacmi a chcel by za ich asistencie sledovať chod obchodu jeden celý rok, „nakoľko zimné obdobie už dokonale ovládam, budem horemenovaných židov len cez leto potrebovať“, čo im mohlo zachrániť život, ale nestalo sa. Na zozname Židov s pracovným povolením v lete 1942 sa už nenachádzali. Oboch deportovali zo Sereďe v transporte 12.4.1942 do Osvienčimu. Po vojne F. Hrbek uznal prevod podniku za neplatný, rozhodol sa ho odovzdať žiadateľom a rovnako sa zriekol živnostenského oprávnenia v prospech žiadateľov.⁹⁹

F. Hrbek bol od roku 1929 člen HSLS. Absolvoval 7-dňový kurz pre arizátorov organizovaný Vyššou družstevnou školou v Bratislave. Pôvodne mal záujem o arizovanie brašnárskeho podniku Hermana Davidoviča., jediného brašnárskeho podniku v Trnave, v ktorom F. Hrbek pôsobil ako vládny dôverník. Podnik arizoval J. Sadloň, ktorý s H. Davidovičom v auguste 1940 podpísal zmluvu o „dobrovoľnej“ arizácii 60 % : 40 %. Okresné veliteľstvo HG podporilo J. Sadloňa: „Považujem za potrebné, aby ako jediný árijský kožiari bol úradmi podporovaný, aby kožiarsky priemysel v Trnave prešiel do jeho rúk“, čo však spochybnil zas GS HSLS, lebo „osvedčenie pre Jozefa Sadloňa bolo vylákané, pretože nie je starým členom HSLS“. ÚHÚ nakoniec dôvodil, že „pri vydaní arizačného výmeru som uvažoval zabezpečenie existencie Slováka žiadateľa, ktorého som považoval za odborníka... som išiel ku kolegovi Gejzovi Luptákovi,

⁹⁸ SNA, Fond PPO – VII, č. k. 154, VII – 1665, Magran Max, obchod módnym tovarom, Trnava. Varadín Vojtech, trovy pokračovanie. V názve firmy figuruje meno otca Richarda Magrana, ktorý zomrel v roku 1936. R. Magran bol významným predstaviteľom židovskej náboženskej obce v Trnave. Bojoval v prvej svetovej vojne, bol ranený, v roku 1917 dostal vyznamenanie Signum laudis, ako aj Kríž kráľa Karola, v rokoch 1925-1931 bol miestostarostom Okresného živnostenského spoločenstva, v rokoch 1931-1937 starostom obchodného grémia, bol prednostom pobočky ÚŽ v Trnave, predsedom židovskej náboženskej obce statu quo. Jeho meno však figuruje medzi obeťami holokaustu v Trnave. Deportovali ho pravdepodobne v roku 1944, keďže v roku 1942 bol držiteľom viacerých výnimiek.

⁹⁹ SNA, Fond PPO – VII, č. k. 148, VII/2 – 1628, Koth Jozef a synovia, obchod kožou, Trnava. Hrbek František – trovy pokračovanie. V roku 1943 F. Hrbek previedol podnik na Š. Baču a Š. Bajtoša, obaja boli vojnoví invalidi. Š. Bača sa však vzdal všetkých nárokov, dokonca ukradol z obchodu tovar. Podnik J. Kotha mal dlhú tradíciu, v Trnave fungoval od roku 1869.

tajomníkovi spoločenstva z Trnavy, ktorý je na ten čas pridelený v ÚHÚ, aby som sa informoval o osobe Fr. Hrbeka. Ním mi bolo povedané, že Hrbek je Čech a nemá v poriadku štátne občianstvo“. Zaujímavé je, že Hrbekovo nevysporiadané občianstvo v prípade inej arizácie nebolo na závađu.¹⁰⁰

Pozitívne správanie arizátora po vojne reprezentoval aj J. Hochel, arizátor obchodu so strižným tovarom Arpáda Sterna. V roku 1946 obaja uzavreli „reštitučnú pokonávku“ a J. Hochel vrátil A. Sternovi podnik, byt aj nábytok.¹⁰¹ Rovnaké to bolo aj v prípade arizátora obchodu so železom, technickými článkami, vrecami, plachtami a kuchynským riadom Armina, Eugena a Viliama Reissa, P. Stríža, ktorý tiež nemal problém s uznaním reštitučného nároku, zaviazal sa vrátiť obchod bez akýchkoľvek nárokov a zrieknuť sa živnostenského oprávnenia v prospech bývalých majiteľov.¹⁰²

V súvislosti s arizáciami pútala na seba pozornosť trnavská rodina Luptákovcov. Gejza Lupták pracoval do mája 1941, keď zo zdravotných dôvodov odišiel, ako úradník na ÚHÚ a svoje účinkovanie v tejto inštitúcii evidentne využíval na to, aby jeho rodina z arizácií profitovala. Z viacerých prípadov je zrejmé, že G. Lupták využíval svoju pozíciu na ovplyvňovanie konečného výberu arizátorov ÚHÚ, ak sa dalo, poťahoval nitkami a zabezpečil arizovanie niekoľkých podnikov aj svojej rodine.

Kauza G. Luptáka bola spomenutá aj v sťažnosti na pomery, v akých arizácia prebieha spísaná E. Krivosudským, roľníkom z Hrnčiaroviec, ktorý sa v nej priamo prezidentovi republiky ponosoval v mene svojej manželky E. Krivosudskej, ktorá si podala žiadosť o arizovanie obchodu Vojtecha Friedmanna. „Moja manželka... bola podomovou obchodníčkou výšivkami a takto mojím a jej zárobkom snažili sme sa, stískali úspory, aby

¹⁰⁰ SNA, Fond PPO – VII, č. k. 11, VII – 144/1945, Davidovič Herman, Trnava – Sadloň, Jozef – vrátenie kúpnopredajnej zmluvy. J. Sadloň sa narodil v roku 1897, bol evanjelik, ženatý, 1 dieťa, 21-ročná brašnárska prax, člen HSLS a HG. V roku 1940 mal podnik 7 zamestnancov, 2 učňov a 5 pomocných robotníkov.

¹⁰¹ SNA, Fond PPO – VII, č. k. 135, VII – 1527/1947, Stern Arpád Trnava, obchod strižným tovarom. S osobou arizátora v tomto podniku bol vonkoncom nespokojný manžel jednej zo žiadateľiek, ktorý v sťažnosti ÚHÚ, ale aj prezidentovi Tisovi uvádza, že „arizoval agrárnik Hochel! A to na intervenciu ministra Dr. Gejzu Fritza. Je všeobecne známe, že robia sa veľké nespravodlivosti a krivdy na ÚHÚ“.

¹⁰² SNA, Fond PPO – VII, č. k. 110, VII/2 – 1317/1-45, Reiss Armín, Trnava, obchod železom, prevod na Stríž Pavel, Trnava. Z pôvodných majiteľov Armin zomrel v 1941. Eugen a Viliam s manželkou boli po vojne nezvestní. Po Viliamovi a jeho manželke zostal maloletý syn Tomáš (1937). Eugena Reissa vyhlásili v roku 1946 za mŕtveho, zomrel pravdepodobne v koncentračnom tábore Sachsenhausen. Predtým ušli pravdepodobne do Maďarska, v roku 1944 sa zrejme vrátili na Slovensko odkiaľ ich na jeseň 1944 deportovali. Nárok vznášala Kornélia Reissová, Eugenova manželka a Tomášov právny zástupca. O arizácii tohto obchodu rokovala aj slovensko-nemecká komisia, lebo medzi 8 záujemcami o arizáciu boli aj dvaja Nemci. Hoci DP protežovala spočiatku nemeckých adeptov, nakoniec súhlasila s P. Strížom. Podľa sťažnosti jedného zo záujemcov o arizáciu, F. Slobodu, adresovanej ÚHÚ, P. Stríž mal do obchodu dochádzať iba vtedy, keď potrebuje peniaze. „Inak má Žid obchod ďalej v rukách“, čo ak by to bola pravda by naznačovalo fingovanú arizáciu, keď nového majiteľ síce arizoaval, ale nejavil vážny záujem o vedenie podniku a uspokojil sa s pravidelným mesačným príjmom, ktorý mu zasa bývalý židovský majiteľ rád vyplácal. Pozri KAMENEC, ref. 25, s. 57.

sme aspoň pre nezaopatrené deti mohli niečo zanechať. Aby sa hospodárstvo netrieštilo na záhonky, rozhodol som sa, že moja manželka bude arizovať nejaký menší obchod... Arizácia bola pre nás veľmi výhodná, a tak moja manželka Ervina v októbri 1940 podala si žiadosť na obchod Vojtecha Friedmanna... Pred nedávnom som sa dozvedel, že uvedený obchod obdržala nejaká menom Luptáková z Trnavy, ktorej brat či švager je referentom ÚHÚ. Pri tomto pre mňa zarážajúcom prípade je pre mňa najbolestnejšia tá okolnosť, že kým ja som sa uchádzal o 100 % arizáciu, zatiaľ pani Luptáková podnik vedie so svojím manželom a Židom Friedmannom, ktorý má na zisku 25 %!!!! Teda také krytie, spravodlivosť, ja, ktorý podľa hlásenia Strany a HG ako kvalifikovanejší po stránke národnej a politickej (som miestnym veliteľom HG, členom výboru miestnej organizácie HSLS) mal som mať prednosť, nielen že som obchod neobdržal, ale bol pridelený i napriek výhodnejšie mnou ponúknutými podmienkami pre očistenie židovského živlu z nášho súkromného podnikania osobe, ktorá nikdy s našším cítením nesympatizovala, a ktorá rodina na úkor našich statočných hlinkovcov obdržala v Trnave niekoľko dočasných správcovstiev a obchodov len preto, že veci na ÚHÚ mal kto poháňať, jej pán brat Gejza Lupták. Tento prípad, ktorý do krve urazil moju národnú hrdosť, cítenie a odhodlanosť, neodradil ma ako predoktóbrového vytrvalého ľudáka od toho, aby som sa vzdal nádeje. Po obdržaní rady od Obvodného sekretariátu HSLS v Trnave podal som si arizačnú prihlášku znovu na obchod Adolfa Manheima, výšivky a strižný tovar... Na moje veľké prekvapenie v týchto dňoch som zistil, že ÚHÚ menoval do uvedeného židovského podniku za doč. správkyniu pí. Siroťákovú, manželku okresného sudcu v Trnave... som nikdy od nikoho, teda od Strany v svoj prospech nič nežiadal, financoval som zo svojich prostriedkov všetko, čo len bolo treba a teraz ak som sa zapojil do tvorivej práce, tento prípad mi odoberá chuť k práci a nielen mne... Nuž ak mám zodpovednosť, bez akejkoľvek úhrady v nedeľu a či v robotný deň konať stráž, pohotovosť, zúčastňovať sa schôdzí, porád, kurzov atď., nuž nezaslúžim si aspoň toľko, aby moje deti ak nie ja mali aspoň o kústik bielsi kúsok chlebička?¹⁰³

Prípad G. Luptáka sa ocitol pod drobnohľadom v lete 1941 v súvislosti so sťažnosťou na počínanie ÚHÚ, zvlášť jeho predsedu A. Morávka z dôvodu protekcionizmu, protežantstva, rodinkárstva a nesprávneho postupu v zmysle ignorovania odporúčaní HSLS v arizačnom procese. Medzi konkrétnymi prípadmi Morávkových prešlapov sa spomínal aj G. Lupták (body 17-22 a 26). Manželia G. a A. Luptákovci arizovali obchod so strižným tovarom V. Friedmanna, Modatex na Hitlerovej 38.¹⁰⁴ Revízná komisia ÚHÚ zistila v tejto súvislosti evidentné prešlapy. G. a A. Luptákovci si totiž žiadosť o arizovanie tohto obchodu podali 15.3.1941 a už 17.3.1941 bola kladne vybavená, a to bez odporúčania GS HSLS a aj napriek tomu, že ďalších 7 žiadostí ležalo na ÚHÚ ešte od roku 1940.

Podnik na výrobu bielizne L. Hunwalda, Perfekta arizovala zas švagriná A. Luptáková z Bratislavy, ktorá sa kvôli tomu presťahovala do Trnavy. Keď v súlade s vyhláškou predsedu ÚHÚ k 1.4.1942 L. Hunwalda ako spoločníka z podniku vypovedali, napísala:

¹⁰³ SNA, fond ÚPV, č. k. 78, 431/1941, Krivosudská Paulína, Hrnčiarovce, žiadosť o arizáciu. SNA, fond ÚHÚ, č. k. 36, Prez. 4085/1941, Krivosudská Paulína, Hrnčiarovce, žiadosť o arizáciu dohodou Vojtecha Friedmanna v Trnave – ponosa.

¹⁰⁴ SNA, Fond PPO – VII, č. k. 170, VII – 2222, Friedmann Vojtech, obchod strižným tovarom, Trnava; Jánošíková Terézia, Trnava – menovanie za národného správcu.

„spoločníka nepotrebujem, lebo podnik tak vediem sama a od toho času, čo som podnik prevzala, pod mojím vedením prosperuje lepšie ako za židovského vedenia“, ale požiadala o pridelenie L. Hunwalda ako zamestnanca aspoň dovtedy, kým si zaňho nenájde náhradu, čo ho zachránilo pred deportáciami roku 1942.¹⁰⁵

Ďalším príkladom „favorizovania rodiny Luptákovcov“ je menovanie brata G. Luptáka, L. Luptáka za dočasného správcu troch židovských domov v Trnave. Aj G. Lupták sa stal dočasným správcom v jednom zo židovských domov.

Do očí bijúce bolo vybavenie žiadosti o arizáciu obchodu L. Landsteina I. Luptákovkej. Žiadosť podala 6.5.1941 a ešte v ten istý deň ju ÚHÚ vymenoval za dočasnú správkyniu v obchode. Po tom, ako sa 3.6.1941 GS HSLS voči jej osobe vyjadril negatívne, a ako možnú arizátorku ju spochybnil, arizácie sa zriekla.

K sťažnosti, teda okrem iného aj k prípadu Luptákovcov, sa vyjadroval v 14-stranovom elaboráte aj A. Morávek, ktorý v postupe ÚHÚ nenašiel jedinú chybu, dokonca označil spoluprácu s HSLS za „dobrú, ba bezvadnú“, ba čo viac je si istý, že sťažnosť iniciovali Židia, lebo je si „v plnej miere vedomý židovského vplyvu, židovských veľkorysých intríg a rafinovaného spôsobu podplácania“. Ako písal v závere, „medzi najzúrivejšími ponosovateľmi sú práve tí arizátori a tí ľudia, za ktorými stoja Židia. Mám niekoľko takých prípadov zistených, lenže bohužiaľ ich nemôžem písomným materiálom alebo ináč doložiť, lebo táto sorta ľudí pracuje ruka v ruke so Židmi a osvojila si už dávno židovské rafinované metódy“. V prípade Luptákovcov argumentoval iba tým, že podľa obratu arizovali malé a v podstate bezvýznamné obchody, pričom žiadnej procedurálnej chyby si nebol vedomý.¹⁰⁶

V neposlednom rade arizačný proces znehodnocovalo aj to, že arizovali jednotlivci, ktorí o svoje nové vlastníctvo nejavili záujem, resp. nedokázali si s ľahko nadobudnutým majetkom poradiť a z dovtedy dobre fungujúcich obchodov a podnikov sa stali krachujúce prevádzky. Obchod so strižným tovarom Leopolda Landsteina mal v Trnave pomerne dlhú tradíciu, keďže ho ešte v roku 1880 založil otec L. Landsteina. O jeho arizáciu sa uchádzalo 7 žiadateľov, pričom arizovali manželia Oršulovci. V roku 1945, keď sa skončila vojna a na obchod bola uvalená dočasná správa, v ňom bol už obchod so zeleninou.¹⁰⁷

¹⁰⁵ SNA, Fond PPO – VII, č. k. 56, VII – 793, Hunwald Ludovít, výroba bielizne, Trnava – vrátenie spisov, prevod na Luptáková Anna. Podnik L. Hunwalda Perfekta vznikol vo februári 1938. Bol zameraný na výrobu bielizne, pričom mal svojou produkciou nahradiť dovážanú bielizeň z cudziny. Svojej výroby distribuoval na územie celého Slovenska, zamestnával sociálne slabšie vrstvy obyvateľstva, najmä ženy, ktoré pracovali doma.

¹⁰⁶ SNA, Fond MV, č. k. 174, 2328/1942, Trestná vec Ludovíta Krížana, Vojtecha Hrdinu a Mateja Hudáka. V sťažnosti sa objavili aj nezrovnalosti v arizácii niektorých ďalších podnikov a obchodov v Trnave: J. Fischmann, obchod so železom; H. Davidovič, obchod s kožou; A. Stern, obchod so strižným tovarom; J. Schwartzová, obchod so starým železom; J. Koth, obchod s kožou.

¹⁰⁷ SNA, Fond PPO – VII, č. k. 49, VII-755, Landstein Leopold. Obchod strižným tovarom – vrátenie spisov. Prevod na Oršula Jozef, Irena a spol. J. Oršula vo svojej žiadosti zvädzal: „Som pokladníkom HSLS, bývalý zástupca miestneho veliteľa HG v Trnave, tajomníkom SOJSÚ a pokladníkom slovensko-nemeckej spoločnosti v Trnave a teda ako takému funkcionárovi musí mi záležať na tom, aby som žida nezakrýval, čo som nerobil ani dosiaľ... lebo spoločnosť

Prípád arizátorky I. Uhliarikovej, manželky aktuára – úradníka OÚ v Trnave, vyzeral zo začiatku ako štandardný prípad. Arizovala obchod s textilným tovarom na Štefánikovej 3 – Heveta, ktorý patril Hermanovi Weissovi. Podala síce žiadosť o zamestnávanie H. Weissa, s tým, že celý obchod chce prevziať „na 100 % za úplného vylúčenia Žida. Jeho spoluúčasť v živnosti strpím len načas, kým zdokonalím sa vo vedení podniku a opatrím si celý do neho potrebný kapitál, aby spoločenský pomer mohol byť z mojej strany kedykoľvek zrušený“. Po vojne však I. Uhliarikovú postavili pred ľudový súd, kde čelila obvineniam z toho, že z piatich židovských zamestnancov štyroch odstránila, že viackrát intervenovala na OÚ v Trnave, aby bol H. Weiss deportovaný, „čo sa aj stalo a celá jeho 7-členná rodina bola odtransportovaná a viac sa nevrátil“. Ľudový súd ju odsúdil na 10 rokov väzenia, 15 rokov straty občianskych práv a konfiškáciu majetku v prospech štátu.¹⁰⁸

Arizáciu je potrebné vnímať aj z hľadiska vertikálnej sociálnej mobility, pretože arizátorovi umožnila zaradiť sa do vyššej sociálnej vrstvy.¹⁰⁹ Inteligencia si mohla zlepšiť spoločenské aj profesionálne postavenie na úkor Židov, obchodníkom a podnikateľom mizla konkurencia, lumpenproletárske živly sa obohatili na rozkrádaní hnutelností.

Mnohí Židia svojich arizátorov dobre poznali. Ako spomína Gerta Sidonová (Vrbová): „Nad každým židovským obchodom a firmou musel byť ustanovený árijský dozor, ktorý predovšetkým kradol podnikateľom zisky. V našom obchode dostal túto úlohu Maruškin otec (Maruška bola kamarátka a dcéra zamestnanca J. Šimončiča, ktorého vymenovali za dočasného správcu v mäsiarstve D. Sidon a synovia – V. S.) a nesprával sa k nám ani trochu láskavo. Bezostyšne u nás kradol, čo mohol.“¹¹⁰ J. Šimončiča vymenoval ÚHÚ za dočasného správcu v mäsiarstve Daniel Sidon a synovia 31.3.1941. Obchod zrejme hodlal prevziať. V roku 1942 figuroval ako jeho majiteľ, ako predavačku zamestnával L. Drechslerovú. Obchod bol ale nakoniec zlikvidovaný. J. Šimončič bol vraj väčšinu času opitý a takmer nepracoval. Ako Gerte rozprávala babička: „Hneď ako som odišla sa doňho (do domu – V.S.) nastahoval Šimonič, dnes majiteľ nášho obchodu. Býva tam aj celá jeho rodina. Jeho žena, tvoja kamarátka Maruška aj jeho syn, ten naničhodník, čo chodí po uliciach a bije Židov. Viac neviem, len to že náš obchod zavrel, pretože pracuje na plný úväzok pre miestny oddiel HG. Trnava je teraz úplne iná. Už tam nie sú skoro žiadni Židia, ani obchody. Zostal iba trh“.¹¹¹ Gerta vojnu síce

so židom nie je mi vhodná, ani príjemná...“ Po vypovedaní L. Landsteina z účasti v obchode J. Oršula požiadal o povolenie dočasne ho zamestnávať, „nakolko obchod chcem prebudovať výlučne na veľkosklad, čo mi dá mnoho práce i námahy, kým nadviažem všetky spojenia, potrebujem, aby som mal v obchode dočasne zapracovaného zamestnanca“. L. Landsteina v roku 1942 deportovali. Manželka I. Oršulová nakoniec z obchodu v roku 1943 odišla a viedol ho len J. Oršula. V reštitučnom spise sa nachádza poznámka, že „národní správcovia boli podozriví zo spolupráce s bývalým arizátorom“.

¹⁰⁸ SNA, Fond PPO – VII, č. k. 160, 321 – R – 1685/50, Weiss Hermann, obchod textilným tovarom, Trnava. Majetok mal byť vrátený príbuzným: V. Weissovi s manželkou, A. Weissovi s manželkou a J. Friedmannovi s manželkou, ktorí sa dohodli s I. Uhliarikovou. Majetok bol ale na základe dekrétu prezidenta republiky č. 98/1945 Sb. nakoniec skonfiškovaný.

¹⁰⁹ NIŽŇANSKÝ, ref. 3, s. 16.

¹¹⁰ VRBOVÁ, ref. 75, s. 30.

¹¹¹ VRBOVÁ, ref. 75, s. 87-88. G. Vrbová – Sidonová si spomína na svoj rozhovor s Maruškou: „Otecko hovoril, že by som sa s tebou nemala kamarátiť. Hovoril, že ste Židia, a tak vás skoro

prežila, návrat domov však nebol príjemný, rodičov a príbuzných deportovali, zostala sama a nádej že sa to zmení, bola malá: „Do Trnavy som dorazila neskoro poobede a išla som rovno k nášmu bývalému domu. Stále tam stál, akoby sa nič nezmenilo. Vyšla som po schodoch k nášmu bytu a zazvonila. Vo dverách sa objavil pán Šimončič, náš bývalý predavač, a zostal na mňa vydesene zívať „Panebože“, dostal zo seba. „Ty ešte žiješ?“ Neodpovedala som a prešla som okolo neho do nášho bytu. Maruška zabrala moju bývalú izbu, ale keď ma uvidela, bez slova zmizla.“¹¹²

Medzi arizátormi však boli aj ľudia, ktorých si majitelia židovských podnikov vybrali sami. Dohodli sa s nimi, že keď sa všetko skončí, vrátia im majetok. Ale málokto sa k nemu po vojne aj naozaj dostal. Aj preto, že 90 percent židovských obyvateľov sa z koncentračných táborov nevrátilo.

Vytvoriť všeobecnú stratografiu špecifickej „komunity“ arizátorov nie je jednoduché. Archívne písomnosti totiž vždy neodpovedajú na otázky, ktoré si kladieme. V Trnave bolo arizovaných celkovo 82 židovských podnikov a obchodov. Medzi arizátormi bolo aj 20 žien – arizátoriek (z toho dve patrili k arizujúcemu manželskému páru). Pomerne vysoké zastúpenie žien je dané tým, že sa arizovali pre ženy zaujímavé podniky so strižným, textilným tovarom, prípadne podniky na výrobu bielizne. V šiestich prípadoch arizovali v Trnave príslušníci nemeckej menšiny.

Pre atmosféru a okolnosti, za ktorých arizačný proces na Slovensku prebiehal, bol signifikantný prípad rodiny Luptákovcov, ktorá si vďaka miestu G. Luptáka na ÚHÚ zabezpečila podiel na arizáciách.

Arizoval aj trnavský politický dobrodruh a antisemita J. Bílik – Záhorský. Vlastníkmi Diamantovej tehelne na Bučianskej ceste s ročným obratom nad 400 tisíc Ks boli Fridrich Matzner a Alexander Adler. A. Adler mal vtedy už vyše 65 rokov a jeho zdravie nebolo celkom v poriadku. K arizácii sa J. Bílik – Záhorský dostal s najväčšou pravdepodobnosťou na základe osobnej intervencie ministra vnútra A. Macha, ktorý listom oslovil priamo predsedu ÚHÚ A. Morávka. Za tehelňu J. Bílik – Záhorský vyplatil 373 tisíc Ks, ale keďže takú hotovosť nemal k dispozícii, zaťažil továreň hypotékou. Vzhľadom na to, že továreň prosperovala, J. Bílikovi – Záhorskému sa vcelku darilo, dokonca k tehelni pristaval ďalšie budovy, peniaze sa rýchlo vracali späť.

To mu ale nestačilo a získal aj hospodársky dvor Ľudovíta Reicha, ktorý pred ním ušiel do Maďarska, kde neskôr zomrel. A. Adlera vyhodil zo služobného bytu, dokonca ho vraj v kancelárii surovo zbil tak, že musel navštíviť lekára a oboch bývalých majiteľov označil

vyženú. On potom preberie váš obchod a presťahujeme sa do vášho domu. Ale musíme vraj ukázať, že sa so Židmi nestýkame, a že súhlasíme so zásadami národných socialistov. Otecko vstúpil pred mesiacom do Hlinkovej strany, tak o tom niečo vie... Každý hovorí, že máte veľa peňazí, že nás vykorisťujete že je načase, aby sme všetko dostali my. Vaša rodina je bohatšia ako tá naša, nie? Pošlú vás do pracovného tábora a každý si myslí, že vám to prospeje, keď budete tvrdo pracovať, zatiaľ čo ľudia, ktorých ste vykorisťovali, sa budú mať dobre...Aj keď mi budeš chýbať, bude to výborné bývať vo vašom dome.“ VRBOVÁ, ref. 75, s. 24.

¹¹² VRBOVÁ, ref. 75, s. 183. „Čo s domom v Trnave, ktorý mi vrátili. Nechcela som ho, keď bolo jasné, že v ňom so mnou nebudú bývať rodičia. Prisahala som, že sa doňho nikdy nevrátim. Rýchlo som sa ho chcela zbaviť a predala som ho za zlaté hodinky, fotoaparát Leica a písací stroj.“

pre podnik za nepotrebných, čo vyústilo v ich deportáciu. Jeho do očí bijúce správanie kritizoval dokonca predseda Štátnej rady, notár Viktor Ravasz, ktorý v tejto kauze osobne intervenoval u A. Morávka. J. Bílik – Záhorský prišiel k peniazom, z ktorých živil celú svoju rodinu. Arizoval dokonca aj jeho brat Žigmund, ale nedarilo sa mu tak dobre ako bratovi. Pred Červenou armádou ušiel J. Bílik – Záhorský do Rakúska, Okresný ľudový súd v Trnave ho v neprítomnosti odsúdil na trest odňatia slobody na jeden rok, konfiškáciu polovice majetku a stratu občianskych práv na obdobie piatich rokov. Z arizovanej tehelne sa stal po vojne národný podnik.¹¹³

Aj rodina E. Krapfa, tajomníka Miestnej organizácie HSĽS, neobišla naprázdno – E. Krapf pôsobil najprv ako vládny dôverník v obchode so strižným tovarom J. Hochmanna, obaja manželia získali správcovstvo v niekoľkých židovských domoch a manželka A. Krapfová arizovala železiarstvo A. Mohra na Štefánikovej ulici.¹¹⁴

Takmer tretina arizovaných podnikov a obchodov prechádzala do rúk nového majiteľa postupne, tým že naňho prešiel nadpolovičný podiel v podniku. K 1.4.1942, keď boli na základe vyhlášky predsedu ÚHÚ židovskí spolumajitelia z podnikov a obchodov vykázaní, bolo v Trnave takýchto prípadov 28.¹¹⁵

K 27.7.1942 evidoval OÚ v Trnave 84 pracovných povolení pre Židov, z toho bolo 22 pracovných povolení pre bývalých majiteľov židovských podnikov a obchodov, ktorých noví majitelia zamestnávali ďalej.¹¹⁶ Teda len 6 arizátorov vo svojom podniku bývalého židovského majiteľa nezamestnalo, čo mohlo byť v čase prebiehajúcich deportácií fatálne rozhodnutie. Motívy tých, čo žiadali o pracovné povolenie pre svojho bývalého spolumajiteľa, mohlo byť rôzne, nemuseli byť práve altruistické, ale len pragmatické vzhľadom na hladké a bezproblémové vedenie novonadobudnutého podniku. Isté však je, že takéto rozhodnutie mohlo zachrániť Židovi a jeho rodine život.

Povolanie arizátorov sa nepodarilo vždy vypátrať.¹¹⁷ Arizovaných bolo 27 podnikov a obchodov zameraných na galantérny, strižný, textilný tovar a bielizeň. Pri ich arizácii je silné zastúpenie žien, ktoré boli buď vyučenými krajčírkami, modistkami, niektoré z nich dovtedy fungovali len ako domáce. Keďže dovtedy neboli zárobkovo činné, nesporne ich to v sociálne stratifikácii posunulo smerom nahor. Zhruba sa však profesia arizátora zhodovala s druhom arizovaného podniku. Poznámka o dišpenze udelenom ÚHÚ sa objavila iba v jednom prípade. Z toho, čo bolo uvedené, sa podarilo zistiť, že arizovali 2 obchodníci s kožou (obchody s kožou), 2 cukrári (pekáreň), 1 obchodný pomocník (obchod s galantérnym tovarom), 1 roľník (zasielateľstvo), 1 zámočník (zá-

¹¹³ SOKOLOVIČ, ref. 47, s. 44-45.

¹¹⁴ Že čierno-biele videnie neplatí ani v tomto prípade dokazuje to, že A. Krapfová v septembri 1943 zamestnala v arizovanom obchode so železom ilegálne Žida S. Landaua, ktorý ušiel z pracovného tábora vo Svätom Jure. Argumentovala tým, že nevedela, že je Žid. S. Landaua dodali do pracovného tábora v Seredi, A. Krapfová zaplatila pokutu 1 000 Ks. MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 417, Priest. 3503/1943.

¹¹⁵ SNA, fond MV, č. k. 216, 1021/1942, Židia – spolumajitelia podniku – Trnava.

¹¹⁶ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 150, Prez. D1-203/1942, Zoznam zamestnávateľov zamestnávajúcich židov v Trnave.

¹¹⁷ Zachovali sa žiadosti o arizáciu 3 maliarov natieračov, 4 úradníkov, 1 brašnára, 2 obuvníkov, 2 hostinských, 1 študenta, 11 obchodníkov, 6 roľníkov, 8 krajčírov, 11 domácich, 1 modistky a 1 záhradníka.

močnictvo), 1 mlynár (obchod s miešaným tovarom), 1 statkár (zasielateľský podnik), 1 stolár (obchod s drevom), 1 holič (holičstvo), 1 maliar (obchod s textilným tovarom), 1 obchodník s rozličným tovarom (obchod so strižným tovarom), 1 vedúci potravinového družstva (obchod s koloniálnym tovarom), u ostatných boli povolania nezistiteľné, zato v spisoch figurovali poznámky typu: manželka okresného sudcu, manželka miestodržiteľa 1. Trnavskej banky, čo by mohlo znamenať, že išlo o ten typ arizácie, ktorý spomína aj I. Kamenec, keď štátni zamestnanci síce nemohli arizovať, ale nariadenie obchádzali tým, že po formálnej stránke podnik arizovala napríklad práve manželka.¹¹⁸

Nepodarilo sa ani rekonštruovať dopad likvidácií a arizácií na obmedzenie a zúženie ponuky trhu v Trnave. Z hlásenia OÚ v Trnave sa len dozvedáme, že v Trnave chýbali najmä krajčíri, zámočníci, hodinári, stolári¹¹⁹, čo by mohlo naznačovať istú súvislosť. Po vojne bolo reštitučné pokračovanie otvorené v prípade 76 židovských podnikov v Trnave. Predpokladám, že 6 arizovaných podnikov zaniklo, skrachovalo či bolo likvidovaných ešte počas vojny.

V skutočnosti sa arizácie zvrtili v divoké rozkrádanie a rabovanie, ktoré neožobráčilo len bývalých židovských vlastníkov, ale hrubo zasiahlo aj ekonomiku štátu. Lahkovážny prístup arizátorov k ľahko nadobudnutému majetku sa prejavil v nezájme o arizované podniky, mnohé z nich skrachovali či zanikli, pričom štát strácal veľké finančné čiastky na daniach. Podnikateľská, živnostnícka a obchodná štruktúra, ktorá sa rodila a formovala roky, zohľadňujúc miestne potreby a dopyt, sa odrazu zrútila. Arizáciu okrem toho sprevádzali korupčné aféry a protekcionárstvo, z čoho pramenilo sklamanie obyvateľov a „niet totiž väčšieho sklamanie ako strata ilúzií“.¹²⁰

Nielen o židovské podniky a obchody malo obyvateľstvo veľký záujem, zachoval aj značný počet žiadostí o funkciu dočasného správcu v židovskom dome, v ktorých väčšina žiadateľov opäť celkom otvorene deklaruje ambíciu vylepšiť si tak svoju sociálnu situáciu. Záujemcovia sa vôbec netajili tým, že prostredníctvom vykonávania tejto funkcie sa chcú dostať predovšetkým k zdroju istého a pravidelného príjmu, pričom iné dôvody takmer vôbec neuvádzali. Slovenská vláda išla opäť rozdávať židovský majetok, tak prečo by neskúsili šťastie? K podstatným argumentom, ktorý mal ich šance zvýšiť, bolo aj dlhoročné členstvo žiadateľov v HSLS a HG. Niektorí žiadali o menovanie do tejto funkcie v akomkoľvek židovskom dome, iní mali už vyhladený konkrétny dom. Niektoré žiadosti sú strohé, iné podanie žiadosti obsérne odôvodňujú.

A. Bartek bol vyslúžilý vojak bez zamestnania, ale aj člen HSLS a HG. Š. Šidlík zas vojnový invalid bez akéhokoľvek príjmu. O. Zsambokréty sa hodlala stať správkyňou v dome na Kapitulskej 9, pretože býva v tomto dome od novembra 1939 ako jediná kresťanka a „je nemajetná“. Jej žiadosť odporúčalo aj miestne veliteľstvo HG, keďže žiadateľka bola aj dlhoročnou pracovníčkou spolku Živena. M. Ehletsová odôvodňovala žiadosť tým, že je vdova, nemá žiadny majetok, je v HSLS, živí 16-ročnú dcéru – gymnazistku, pričom sa „uspokojí aj s menším platom“. Aj E. Šlachta bol dlhoročným členom HSLS a mal „nepatrný príjem“. L. Blaho bol holič a rovnako by správcovstvo vylepšilo jeho finančnú situáciu. I. Tártyik argumentoval rovnako nízkym príjmom

¹¹⁸ KAMENEC, ref. 25, s. 113.

¹¹⁹ MV, ŠAB, PT, fond OŽS, č. k. 8, Adm. 1908/1942.

¹²⁰ KAMENEC, ref. 76, s. 48-49.

a snahou vylepšiť si situáciu. J. Falath mal záujem o túto funkciu v dome na ulici Dr. Tuku 6 (majiteľ V. Reisz s manželkou). Do domu sa nasťahoval v septembri 1940, obýva dve miestnosti, dal si zaviesť telefón „s úmyslom, že by dom časom, keď sa zmôže, kúpil a založil rodinný krb“. A. Šutovský žiadal o funkciu dočasného správcu v dome I. Sidona na ulici Sv. Jakuba 7, pretože „je nájomcom bytu, ktorý patrí k domu a po pridelení hotelovej koncesie stane sa nájomcom vyše $\frac{3}{4}$ domu“. L. Buček žiadal dôverníctvo v dome na ulici Sv. Jakuba 5 a 15 a na Jeruzalemskej 20 a 21 a Kopánkovej 10, pretože býva v dome J. Herškovičovej, ktorá vlastní aj ostatné uvedené domy, čím vznikla zaujímavá situácia.¹²¹

Keďže aj funkcia dočasného správcu v židovskom dome patrila k tým lukratívnym, opäť sa rozpútal boj a rozdeľovanie týchto funkcií bolo sprevádzané osobnou závisťou a udavačstvom, angažovaním sa HSLS, HG, DP a FS, ktoré protežovali svojich členov a chránencov.¹²² V tejto súvislosti zo situácie jednoznačne ťažila už spomínaná trnavská rodina Krapfocov. Prípad otvorila sťažnosť A. Kužela, záujemcu o dom V. Reissa na Hitlerovej 31, ktorý OÚ v Trnave adresoval rozhorčenú ponosu, že do domu menovaný „správca p. Krapf svoju funkciu nezastáva predpísaným spôsobom. Ponechal skladište židovskej firme Rimštein, už likvidovanej, banka skladište súrne potrebuje, v budove nie sú zriadené záchody a je tam veľký neporiadok... Krapf má v správcovstve ešte viacero domov a jeho manželka je dočasnou správkynou v podniku“. ¹²³

Niektorí žiadatelia nemali záujem len o menovanie do funkcie dočasného správcu, ale najmä v roku 1942 požadovali priamo o pridelenie deportáciami „uvolnených“ židovských bytov. K. Rihová, ktorá pred štyrmi rokmi odišla za svojím manželom do Francúzska, a po tom ako ho zobrali na práce do Nemecka, sa vrátila domov aj so svojimi deviatimi deťmi, žiadala o nejaký židovský byt, pretože nemá kde bývať.¹²⁴ Aj H. Eller s manželkou byt jednoducho tiež nutne potreboval.¹²⁵ Nemec I. Wessely žiadal o pridelenie celého bytu A. Rosenfelda na Hlinkovom námestí, ktorý sa skladal zo štyroch izieb, pretože má 77-ročnú svokru, ktorá je chorá, preto ju musí zobrať k sebe a na to potrebuje väčší byt.¹²⁶ Je až neuveriteľné, aké situácie mal podľa žiadateľov štát riešiť. A to v súvislosti s „riešením židovskej otázky“, ktoré aj vďaka propagande a demagógii jednoducho dávalo priestor aj na predostieranie takýchto požiadaviek, lebo propaganda vytvárala práve dojem, že odstránením Židov, bude všetkým vyhovené.

A. Jentschkeová dokonca žiadala OÚ v Trnave o vydanie potvrdenia, že „Žid J. Grünfeld bol z Trnavy odtransportovaný“, pretože si chce po ňom prenajať byt a „potvrdenie potrebuje pre daňový úrad, aby byt vyprázdnil“. ¹²⁷

¹²¹ Žiadosti sa nachádzajú MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 137, 143, 144, Prez spisy s rôznymi signatúrami a charakteristikami.

¹²² Pozri aj KAMENEC, ref. 25, s. 117.

¹²³ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 143, Prez. 1913/1941, Kužel Arnošt o správcovstvo v židovskom dome. A. Kužela nakoniec OÚ v Trnave menoval za dočasného správcu iného židovského domu.

¹²⁴ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 166, Prez. D1-645/1943, Rihová Katarína, bytová vec.

¹²⁵ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 138, Prez. 593/1941, Dr. Eller – o prídel židovského bytu.

¹²⁶ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 137, Prez. 461/1941, Žiadosti o prídel židovských bytov.

¹²⁷ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 153, Prez. D1-481/1942, Žid. hnuteľnosti – pridelenie.

V skutočnosti o prebratie židovských domov nebol až taký veľký záujem, pretože na rozdiel od podnikov a obchodov neprinášali taký zisk, naopak vyžadovali skôr investície do údržby, ktoré noví majitelia neboli ochotní alebo schopní do nich vkladať, preto mnohé z arizovaných domov začali skoro chátrať. Uvoľňovanie domov a bytov po deportovaných Židoch však mohli obyvatelia vnímať celkovo pozitívne vzhľadom na riešenie bytovej otázky v meste.

Ďalšou kapitolou v súvislosti so židovským majetkom je záujem divákov o spotrebné predmety skonfiškované Židom. Záujem môžeme opäť doložiť písomnými žiadosťami napr. o židovské rádiá. Aj v tomto prípade v žiadostiach jednotlivcov prevládajú odvolania na zlú sociálnu situáciu a chudobu žiadateľov. J. Ryšavý píše, že je slepý a nemajetný a rádio by mu spestrilo život.¹²⁸ L. Buček, 42-ročný vojnový invalid, má amputované obe nohy a je odkázaný na lôžko, žiada o požičanie alebo darovanie rádia, ktoré mu malo uľahčiť život.¹²⁹ E. Beier žiada o rádio, pretože asistoval pri ich skúšaní, čo robil dobrovoľne a bezplatne.¹³⁰ F. Dúbravec, člen HG a HSLS žiada rádio, lebo nemá „inú možnosť získať rádio“.¹³¹ I. Luknič, majiteľ reklamného a inzertného podniku Igor na Pekárskej ulici žiadal rádio, aby „slúžilo na obveselenie a informovanie stránok“.¹³² Jednotlivci žiadali o rádiá napriek tomu, že mali byť pridelené organizáciám, spoločkom a združeniam, aby boli prospešné širšiemu okruhu ľudí.¹³³

Poslednou korisťou boli spotrebné predmety a osobné veci, ktoré sa deportovaným Židom nezmestili do povolenej 50 kg batožiny. Automaticky sa stávali majetkom slovenského štátu a mali priniesť financie do štátnej pokladnice prostredníctvom predaja na verejných dražbách. Veľká časť vecí bola však rozkradnutá ešte predtým, ako sa stihli do dražby vôbec dostať. Aj pri dražbách sa robili protekčné podvody. To, čo potom ešte zostalo, si mohol prakticky kúpiť ktokoľvek. Režim tak ľudí korumpoval a robil spoluzodpovednými. Zároveň ich vydieral tým, že ak sa Židia vrátia, budú sa chcieť pomstiť novým vlastníkom svojho bývalého majetku, čo tiež determinovalo postoje ľudí nielen počas vojny, ale ešte aj po jej skončení.¹³⁴

V lete 1942 oznamoval Daňový úrad v Trnave, že „sa rozmnožujú zo dňa na deň krádeže v bytoch Židov na perifériách mesta“. Okresný náčelník preto nebol naklonený

¹²⁸ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 144, Prez. 2154/1941, Ryšavý Ján – o prídel rádia.

¹²⁹ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 131, Prez. 2489/1940, Buček Ludovít, Trnava – žiadosť o prídel rádioprijímača.

¹³⁰ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 134, Prez. 138/1941, Beier Edmund, Trnava – o prídel rádia.

¹³¹ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 134, Prez. 29/1941, Dúbravec František, Trnava – o prídel rádia.

¹³² MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 134, Prez. 53/1941, Luknič Ignác, Trnava – o prídel rádia.

¹³³ Medzi žiadateľmi o pridelenie nachádzame aj Slovenské kresťansko-sociálne odborové združenie, HG a HSLS v Bohdanovciach, Katolícky tovarišský spolok, OÚ Skalica pre žandársku stanicu v Radošovciach a Uníne žiadal rádiá na baterky, lebo tam nemali prúd, OÚ v Nitre tiež pre žandárske stanice v Horných Lefantovciach, Degeši, Ujlaku a Veľkom Lapáši, Trnavská mestská plynáreň, Rímsko – katolícky chlapčenský sirotinec v Trnave, Spolková detská opatrovňa v Trnave, Spolok typografov na Slovensku odbočka v Trnave, Posádkové veliteľstvo Trnava, Vojenské zátiešie, Trnava – Invalidovňa. MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 131, 134, 137, 138, 139, Prez. spisy s rôznymi signatúrami a charakteristikami.

¹³⁴ KAMENEC, ref. 76, s. 49.

požiadavke daňového úradu, aby zapečatené byty pred dražbami odpečatili, pretože by odpečatené byty nebolo možné ustrážiť a „každý deň sú hlásené vlámnia aj do zapečatených bytov“.¹³⁵ Potvrdil to aj Daňový úrad v Trnave, ktorý zachytil, že „sa množia prípady, že zo zapečatených a zaistených bytov hnutelnosti sú odcudzované“.¹³⁶ OÚ v Trnave preto apeloval na zosilnenie žandárskeho dozoru, lebo „vo viacerých prípadoch chýbajú rôzne predmety“.¹³⁷ Na problém rozkrádania židovského majetku, ktorý zostal po deportovaných Židoch, upozornil K. Zábrecký, referent Prezídia ministerstva vnútra, ešte v apríli 1942, keď navrhol ponechať v Trnave pohotovostný oddiel žandárstva z Bratislavy až dovtedy, kým nebude majetok deportovaných uskladnený na jednom mieste, aby ho bolo možné ustrážiť, „lebo denne sa opakujú prípady pokusu vlámnia do týchto bez dozoru sa nachádzajúcich bytov a nedá sa zistiť, či v byte bolo niečo odcudzené, lebo nie, keďže súpis tam sa nachádzajúceho hnutelného majetku pre krátkosť času a pre nedostatok bezpečnostných orgánov nemohol byť dosiaľ prevedený“.¹³⁸

V situačnej správe za apríl 1942 okresný náčelník píše, že „nepriateľská propaganda rozširuje, že komisie prevádzajúce súpis tohto majetku, kradnú. Zistené bolo, že tieto správy sú tendenčné a zlomyseľné“.¹³⁹ Ale ako to už býva, bez vetra sa ani lístok nepohne a na fámach o rozkrádaní, ako sa ukázalo, bol predsa len kus pravdy a to až do tej miery, že situáciou sa musel zaoberať aj OÚ v Trnave. Podnet na vyšetrovanie dala ÚŠB ešte 2.4.1942, pretože „bolo zistené, že posledné protižidovské opatrenia, najmä ich odsuny sú využívané nepovolnými jednotlivcami k ich súkromnému obohateniu, ktorí najmä pod zámienkou členstva HG, FS, HSLS a pod. habú, pod cenou skupujú židovské movitosti“.¹⁴⁰ Podľa žandárskeho veliteľstva, „daňový úrad v Trnave cez jeden deň odpredával ním pre daňové nedoplatky už prv zabavené židovské hnutelnosti pod cenu a z voľnej ruky a za veľmi nízke ceny“, pričom „nábytok, koberce a prádlo po odsťahovaných Židoch odpredal daňový úrad nie verejnou dražbou, ale z voľnej ruky, šíria sa správy, že pod cenu a svojim známym (asi za 1/10 celkovej hodnoty)“.¹⁴¹ V súlade s príkazom I. Kosu sa o situácii hovorilo ešte v septembri 1942, keď bola na OÚ v Trnave spísaná zápisnica, v ktorej okresný veliteľ HG V. Šuran tvrdí, že veci sa predávali bez vypísania verejnej dražby a pod cenu, pričom sa ukázalo, že situácia bolo celkom vážna, pretože jeden z pracovníkov daňového úradu defraudoval 28 tisíc Ks tak, že do zápisnice o dražbe zapisoval nižšie sumy, ďalší sfaľšoval zápisnicu a „dal si odviezť zo židovského bytu klavír bez toho, aby ho kúpil na dražbe“, jeden z exekútorov „ukradol aktovku so ženským prádlom“, jeden z gardistov zas ukradol „kachle a niekoľko košíel“ a „manželky týchto vedúcich úradníkov brali, čo chceli“. Potvrdil to aj okresný žandársky veliteľ I. Cvičela, že sa v prvých dňoch predávalo bez vypísania dražieb a „ľudia sa na to sťažovali, že cenné nábytky sa predávali hodne pod cenou“.

¹³⁵ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 386, Adm. 200/1944, bez charakteristiky.

¹³⁶ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 152, Prez. D1-360/1942, Židovské hnutelnosti.

¹³⁷ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 153, Prez. D1-481/1942, Židovské hnutelnosti – pridelenie.

¹³⁸ NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942. Dokumenty. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 2005, dokument 181, s. 266.

¹³⁹ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 159, Prez. D1-165/1942, Hlásenie o mesačnej situácii.

¹⁴⁰ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 152, Prez. D1-362/1942, Zašantročenie židovských movitostí.

¹⁴¹ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 163, Prez. D1-147/1943, Daňový úradníci v Trnave – neprístopnosti pri dražbách židovských hnutelností.

Sám sa o všetkom dozvedel neskôr, keďže „bol zaneprázdnený koncentráciou Židov“. Zároveň referoval, že na žandársku stanicu obyvatelia nepodali žiadnu sťažnosť, ale niektorí sa obrátili priamo na ÚŠB, čo bolo podnetom na vyšetrovanie situácie ÚŠB i ministerstvom financií. Keďže počas odpredaja nehnuteľností boli niektoré byty vykradnuté, vyšetrovanie viedlo k odhaleniu väčšej skupiny zlodějov a zatknutiu 25 ľudí. Okresný náčelník uviedol, že „počas vyšetrovania sa malo dokázať, že niektorí úradníci sa dopúšťali trestných činov a bola vraj značne poškodená i štátna pokladnica.“¹⁴²

ÚŠB informovala OÚ v Trnave, že vyšetrovanie viedli dvaja jej pracovníci s úradníkom z ministerstva financií, pričom bolo vypočutých veľa svedkov, ale „celý prípad má byť zlikvidovaný bez toho, že by bol hlásený súdu alebo štátnemu zastupiteľstvu, poťažne finančnej prokuratúre“, hoci odhadovaná škoda predstavovala až 400 tisíc Ks a „mnoho hnutelností zašantročili“. Výsledkom bola nakoniec suspenzácia 5 úradníkov daňového úradu. Podľa ÚŠB mal jednoznačnú vinu niesť riaditeľ Daňového úradu v Trnave J. Pekarovič, ktorý nedodrжал zákonné predpisy, a ktorému mali domov dopraviť celú „kisňu vylúčených hnutelností“.¹⁴³

Na druhej strane písomnosti zachytili zriedkavé prípady, keď sa príslušníci majority snažili byť nápomocní a vo svojich domácnostiach uskladnili veci Židov. Dávali im tak nádej, že neprídu o všetko. Tak našli žandári u V. Adamca piano, ktoré ukryl pre E. Müllera,¹⁴⁴ u V. Oravcovej, ktorá od roku 1940 bývala ako nájomníčka v byte J. Špitza objavili „2 sekretáre, 1 gauč, 1 taoalet, 2 kvetinové stojany a 1 železnú posteľ, ktoré jej zveril do úschovy J. Spitz (deportovaný v apríli 1942), keď sa dozvedel o deportáciách.“¹⁴⁵ V spomienkach Gerty Sidonovej (Vrbovej) sa objavuje akýsi pán Pavelka, priateľ jej otca, podľa nej sedliak, asi 40-ročný, ktorý rodine ponúkal pomoc: „Ak si u nás chcete schovať nejaký majetok, rozhodli sme sa so ženou, že ho pre vás ukryjeme, a až všetko prejde, zasa vám ho vrátime. Keby ste museli náhle odísť alebo keby Hlinkove gardy začali konfiškovať židovský majetok, aspoň vám toľko nevezmú.“¹⁴⁶

V prípade divákov je teda dôležité, že sa režim pokúsil zainteresovať ich podstatnú časť na zločine proti Židom. Ponúkol im vylepšenie pozícií po odstránení Židov z povolání, z podnikania, z domov, participáciu na rozkrádaní všetkého židovského majetku, čoho výsledkom bola mlčiaca väčšina. Režim si kupoval mlčiacu väčšinu tým, že ju zainteresoval na rozkrádaní židovského majetku. Dôsledkom bola atomizácia majority, preto na Slovensku nenachádzame kolektívne prejavy pozitívnych aktivít voči Židom, ale len akty individuálnej pomoci.¹⁴⁷

K špecifikám Trnavy patrilo konfesijné prostredie mesta, označovaného za „malý Rím“. Takéto označenie nemalo vystihovať len prevažujúce rímsko-katolícke

¹⁴² MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 163, Prez. D1-147/1943, Daňoví úradníci v Trnave – neprístopnosti pri dražbách židovských hnutelností.

¹⁴³ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 163, Prez. D1-147/1943, Daňoví úradníci v Trnave – neprístopnosti pri dražbách židovských hnutelností. MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 169, Prez. D1-20/1944, Židovské hnutelnosti – odpredaj pre rezortné účely.

¹⁴⁴ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 155, Prez. D1-784/1942, Sťažnosť žandárov v Trnave.

¹⁴⁵ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 417, Priest. 2796/1943.

¹⁴⁶ VRBOVÁ, ref. 75, s. 32.

¹⁴⁷ Viac NIŽŇANSKÝ, ref. 3, s. 27-28.

vierovyznanie jej obyvateľov, keď podľa sčítania v roku 1938, sa k nemu prihlásilo až 19 328 obyvateľov z 23 481, teda 82, 32 % jej populácie. Odmysliac si Židov, ktorí boli druhou najpočetnejšou náboženskou skupinou v meste, podiel iných náboženstiev sa javí skôr iba ako marginálny, pričom za zmienku stojí snáď už len počet evanjelikov (1 154, teda 4, 91 %).¹⁴⁸ Označenie „malý Rím“ dostala Trnava hlavne preto, že v nej sídlili významné cirkevné úrady a inštitúcie – Spolok sv. Vojtecha, kňazský seminár (prenesený neskôr do Bratislavy), v roku 1938 tu založili Rímsko-katolícke biskupské gymnázium, predovšetkým však v máji 1922 zriadila Svätá Stolica v Trnave Apoštolskú administratúru, ktorú spravoval apoštolský administrátor.¹⁴⁹

Problematika postoja kresťanských cirkví na Slovensku k „riešeniu židovskej otázky“ nie je celkom neznáma¹⁵⁰, nemožno ju však označiť za vyriešenú a uzavretú¹⁵¹, preto len niekoľko poznámok najmä k postoju katolíckej cirkvi. Neexistoval jednotný postoj katolíckej cirkvi k „riešeniu židovskej otázky“. Išlo skôr o celú škálu postojov, počnúc P. Gojdičom až po J. Vojtaššáka.¹⁵² Žiadna z cirkví však nikdy nespochybnila podstatu a princípy „riešenia židovskej otázky“. Hoci niektorí z cirkevných hodnostárov boli členmi štátnych orgánov, v ktorých bolo možné vyjadriť svoj názor, žiadne také vystúpenie nie je známe. Ak sa už rozhodli nejakým spôsobom sa vyjadriť, tak ich záujmy sa koncentrovali výlučne na práva konvertitov, ktorých rasové zákonodarstvo ukotvilo k židovskej komunite a jedinou ich starostou v čase deportácií bolo, aby sa netrhali

¹⁴⁸ MV, ŠAB, PT, fond. OÚT, č. k. 107, Prez. 2641/1938, Sčítanie ľudu. Ďalej sa k náboženstvu obyvatelia Trnavy hlásili takto: cirkev bratská 32, československá cirkev husitská 168, baptisti 12, grécko-katolícka 43, reformisti 41, pravoslávni 47, adventisti 2, bez vyznania 180, iné 7.

¹⁴⁹ Za apoštolského administrátora 29.5.1922 menoval pápež Pius XI. Pavla Jantauscha (1870-1947). P. Jantausch sa v školskom roku 1938/1939 aktivizoval pri otvorení Rímsko – katolíckeho biskupského gymnázia v Trnave a bol zakladajúcim členom Spolku sv. Vojtecha. S administratúrou je spojené aj meno Michala Buzalku (1885-1961). V rokoch 1922-1924 účinkoval ako prefekt seminára v Trnave, kde vyučoval morálku a pastorálku, neskôr ho menovali za rektora seminára v Trnave (aj po prenesení seminára do Bratislavy zotrval v tejto funkcii až do roku 1940). V marci roku 1938 ho menovali za pomocného biskupa Trnavskej apoštolskej administratúry. V rokoch 1936-1940 bol generálnym vikárom Trnavskej apoštolskej administratúry Ambróz Lazík (1897-1969). V roku 1942 bol trnavským farárom, v roku 1945 generálnym vikárom. Po smrti Pavla Jantauscha sa stal administrátorom Trnavskej apoštolskej administratúry. <http://www.arcibiskupstvo.sk/historia/trnava-sidlom-apostolskej-administratury/> (26.9.2009)

¹⁵⁰ K postojom cirkví viac K postojom cirkví viac KAMENEC, ref. 25. LIPSCHER, Ladislav. Židia v slovenskom štáte 1939-1945. Bratislava: Print-servis, 1992. KAMENEC, ref. 76, s. 45-53. JELÍNEK, Ješajahu, A. Pastiersky list slovenského episkopátu z 8. marca 1943. In Acta Judaica Slovaca, č. 13, 2007, s. 14-23. Viac NIŽŇANSKÝ, ref. 3. JELÍNEK, Yeshayahu, A. Katolícka cirkev a Židia na Slovensku v období jar 1942 – jar 1944. In TÓTH, Dezider (ed.). Tragédia slovenských Židov. Banská Bystrica: Datei, 1992, s. 121-137. HOFFMANN, Gabriel – HOFFMANN, Ladislav. Katolícka cirkev a tragédia slovenských Židov v dokumentoch. Partizánske, 1994. JELÍNEK, Ješajahu, A. Vatikán, katolícka cirkev, katolíci a prenasledovanie Židov počas druhej svetovej vojny: prípad Slovenska. In JELÍNEK, Ješajahu, A. Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí. Zborník statí. 2. časť. Bratislava: Judaica Slovaca, 1999, s. 27-60.

¹⁵¹ NIŽŇANSKÝ, ref. 138, s. 64.

¹⁵² K individuálnym postojom duchovných katolíckej cirkvi viac NIŽŇANSKÝ, ref. 138, s. 64-69.

kresťanské rodiny, a aby sa konvertiti mohli nábožensky realizovať aj v cieľových stani-
ciach deportácií.¹⁵³ Kresťanské cirkvi rešpektovali právo štátu riešiť židovskú otázku, ale
odmietali jeho zásahy do náboženských problémov, týkajúcich sa najmä krstenia Židov.
Oficiálna propaganda im preto vyčítala priveľkú ochotu pri krstení Židov, pretože pod-
ľa nej mali byť skôr nápomocní "odžidovčeniu" Slovenska.¹⁵⁴ Apoštolská administratúra
v Trnave sa 26.2.1941 perom P. Jantauscha dokonca obrátila na prezidenta J. Tisa s ná-
vrhom na zriadenie „samostatnej ústredne pre Židov konvertitov a ich pokrstené dietky,
ktoré podľa židovského zákona sú i naďalej považované za Židov“.¹⁵⁵

Postoj cirkví sa zradikalizoval v roku 1943. Prejavil sa tak zrejme vplyv intervencií
Vatikánu.¹⁵⁶ V čase, keď sa zas začalo hovoriť o obnovení deportácií Židov zo Slovenska,
vydali katolícki biskupi 8.3.1943 pastiersky list k židovskej otázke zameraný už nielen
na ochranu konvertitov. Je však otázne, aký vplyv mal na to, že zo Slovenska už depor-
tačné transporty neodchádzali.¹⁵⁷

Pastiersky list sa čítal v kostoloch na nedeľných bohoslužbách 21.3.1943. V trnavskom
okrese sa čítal vo všetkých rímsko-katolíckych kostoloch, okrem kostola vo Voderadoch.
Okresné úrady mali referovať župným úradom, ako naň reagovali veriaci. V situačnej
správe adresovanej ÚŠB trnavský okresný náčelník napísal, že pastiersky list „vyznel
proti židovským opatreniam vlády, už učinovým a tiež i chystaným a označil ich za
také, ktoré sa protivia ustanoveniam našej ústavy. Pastiersky list ospravedlňoval tiež
i postup duchovných pri prekrstení Židov. Dľa hlásenia notárov v niektorých obciach
čítanie tohto Pastierskeho listu nemalo žiadnej ozveny, miestami však vyvolalo pohor-
šenie, označovali ho za taký, ktorý sa stavia za Židov.“¹⁵⁸ V Trnave „čítanie pastierskeho
listu bolo u miestnych čiasťkách gardistických a nemeckých kruhov ostro odsudzované
a objavilo sa aj niekoľko nápisov na múroch bočných ulíc „Norimberské zákony“. Inak
len u pomerne malej čiasťky obyvateľstva vyvolal obsah pastierskeho listu nelúbosť“. Pastiersky list teda u obyvateľov „nenašiel zvláštnej odozvy, dľa správ notárskych úradov
snáď preto, že mu obecnstvo buď nerozumelo, alebo nesledovalo pozorne. Prevažná
časť obyvateľstva kritizovala tento list a miestami dosť ostro prehlasujúc cirkev a kňazov
za priateľov židov“.¹⁵⁹

Vďaka tomu, že cirkvi nesformulovali oficiálne stanovisko k „riešeniu židovskej otázky“,
prípadná pomoc duchovných židovským obyvateľom mala charakter individuálneho
aktu bez inštitucionálneho zastrešenia, čo ovšem jej hodnotu neznižuje, naopak takýto
čin vyžadoval vyššiu mieru osobnej odvahy i altruizmu. Postoj duchovných odzrkadľuje

¹⁵³ 26.4.1942 vydali slovenskí biskupi dokument Katolíckej verejnosti, ktorý nebol v konečnom
dôsledku uverejnený celý. K jeho analýze viac NIŽŇANSKÝ, ref. 138, s. 65-66.

¹⁵⁴ KAMENEC, ref. 76, s. 50.

¹⁵⁵ SNA, fond ÚPV, č. k. 35, 2920/1941, Ústredňa pre katolíkov, ktorí podľa zákona sú naďalej
považovaní za Židov, založenie.

¹⁵⁶ Pozri KAMENEC, Ivan – PREČAN, Vilém – ŠKORVÁNEK, Stanislav. Vatikán a Slovenská
republika (1939-1945). Dokumenty. Bratislava: Slovak Academy Press, 1992.

¹⁵⁷ Pozri JELÍNEK, Ješajahu, A. Pastiersky list slovenského episkopátu z 8. Marca 1943. In Acta
Judaica Slovaca, č. 13, 2007. S. 14-23.

¹⁵⁸ SNA, fond MH, č. k. 25, bez sign.

¹⁵⁹ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 162, Prez. D1-118/1943, Pastiersky list, čítanie v trnavských
kostoloch.

aj pomerne vysoký počet pokrstených Židov v Trnave v roku 1942. Okolnosti, za ktorých sa krsty odohrávali, sa žiaľ zistiť nepodarilo. Niečo by však mohol naznačovať osobný postoj biskupa P. Jantauscha, ktorý „vrúčne prosil Tisa pred začatím deportácií, aby sa zmiloval nad Židmi nachádzajúcimi sa v nesmiernej núdzi a zabránil ich vyhánaniu“.¹⁶⁰

Vzhľadom na autoritu cirkvi na silne konfesiónálne naladenom Slovensku, nejasne formulované stanoviská cirkevných inštitúcií k „židovskej otázke“, ako aj postoje jednotlivých duchovných v regiónoch, mohli vplývať na formovanie verejnej mienky i vzťahu obyvateľov v regióne k Židom, a to pozitívnym i negatívnym smerom.

U väčšiny obyvateľov prevládala vo vzťahu k Židom ľahostajnosť a apatia. Bola vojna a ľudia sa viac sústreďovali na seba a na svoje problémy. Nie je pravdepodobné, že by sa nezasiadli skupiny – diváci, ponáhľali na pomoc cieľovej kategórii – obetiam, pretože každá zo skupín mala svoje vlastné problémy, pre ktoré sa ťažko hľadal spoločný menovateľ. O to viac, že kontakt so Židmi, stykanie sa s nimi či nebudaj priateľenie bolo striktné zakázané. Najmä po salzburských rokovaníach takýchto ľudí režim sústavne zastrašoval a dobová propaganda ich označovala ako „bielych Židov“ stupňujúc voči nim útoky a označujúc ich za „najšpinavších zradcov slovenskej ideológie“, čo zvyšovalo tlak na getoizáciu Židov.¹⁶¹ V súvislosti s deportáciami 1942, konkrétne s meniacim sa výkladom zaistovania Židov – príslušníkov a sympatizantov ľavicových strán v liste ministrovi vnútra zaznamenal okresný náčelník O. Kutlík nevinnú poznámku, že „ešte nebolo posiaľ prípadu, aby sa zo zaistených Židov ešte časť nebola prepustila. Takéto pokračovanie ovšem vyvoláva u obecnstva zbytočné upodozrievanie a často i ostrejšiu kritiku“, nie ovšem kritiku voči zaobchádzaniu so Židmi, ale presne naopak kritiku mäkkosti či nedostatočnej tvrdosti úradov.¹⁶² A to bolo v auguste 1942!

Prípadná pomoc alebo prejavy solidarity voči Židom sa kriminalizovali a hodnotili ako nepriateľský čin voči štátu a národu, čo nesporne eliminovalo alebo aspoň neutralizovalo prípadný nesúhlas obyvateľov s antisemitskou politikou vlády.¹⁶³ Za pomoc Židovi síce

¹⁶⁰ FATRANOVÁ, Gila. Slovensko a jeho Spravodliví medzi národmi. In Acta Judaica Slovaca, č. 15, 2009, s. 80.

¹⁶¹ Trnavské noviny, 7.9.1940.

¹⁶² MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 155, Prez. D1-735/1942, Židovské veci.

¹⁶³ KAMENEC, ref. 76, s. 46-47. V tomto duchu bola sformulovaná sťažnosť na hasičský zbor v Trnave z októbra 1940, kde vraj dávajú prednosť Židom pre árijcami. Veliteľ dobrovoľného hasičského zboru M. Brucker a jeho zástupca V. Pankiewicz „dávajú pred árijskými šoférmi prednosť židovi Dežovi Winterovi pri jeho jazdách so striekačkami tým, že nechajú žida Wintera riadiť vždy vedúcu striekačku... V hasičskom dome má žid Winter všade prednostné právo i doteraz, cez to, že bol už i zboru vylúčený... prichádza i doteraz do veliteľskej kancelárie, kde sa voľno a bez prekážky pohybuje. Tu s veliteľom a jeho zástupcom vedie tajné rozhovory.“ Okresná hasičská jednota argumentovala, že „DHS (Dobrovoľný hasičský zbor – V. S.) hneď na začiatku boja proti židom svojich židovských členov vylúčil a títo výzbroj i výstroj odovzdali“, ale Židov využívali dočasne v rámci ich nútenej pracovnej povinnosti, ale aj to už bolo ukončené, takže celé obvinenie je už irelevantné. SNA, fond MV, č. k. 1179, 183483/1940, Časopis Slovenská Pravda – rubrika Všimli ste si – o Trnave. ÚŠB vyšetruovala sladmajstra Prvej trnavskej sladovne J. Šmaka, pretože sa uňho mali schádzať Židia, aby počúvali rádio, čo žandárska stanica nepotvrdila, lebo sa to nedalo zistiť, keďže J. Šmak tvrdil, že „nemá žiadne spolky si Židmi, nakoľko má dobré zamestnanie, nemôže byť spoločníkom so

na Slovensku nehrozil hrdelný trest, predsa len na základe nariadenia ÚŠB z 24.4.1942 režim trestal tých, ktorí pomáhali Židom dodaním do tábora v Ilave bez predbežného súhlasu ÚŠB. V roku 1944 už pomoc Židom znamenala aj ohrozenie vlastného života.

V lete 1942 nariadilo Prezídium ministerstva vnútra – ÚŠB okresným úradom uskutočniť prehliadky lesov, chát, samôt, zanedbaných tehelní, lomov, opustených búd a podobných miest s „cieľom zistenia, či sa tam neskrývajú Židia a protištátne živly“. Odhalení Židia mali byť okamžite dopravení do pracovných stredísk, ale do celej akcie boli zainteresovaní aj majitelia spomínaných objektov, ktorí mali byť pri razii nápomocní a ústretoví, a to aj tým, že sami mali na takéto miesta vo svojom vlastníctve upozorniť. Za neupovedomenie bezpečnostných orgánov totiž majiteľovi hrozila pokuta vo výške až 10 tisíc Ks, resp. uväznenie v ilavskom tábore.¹⁶⁴

Keď 10.8.1942 na dvore OÚ v Trnave zhromaždili niekoľko Židov s cieľom ich transportovania do koncentračného strediska v Žiline, prišiel Rudolf Holleš, ktorý išiel bez povolenia za Židom Emilom Fürstom a rozprával sa s ním, z čoho sa podľa žandárskej stanice dalo vyrozumieť, že E. Fürst žiada od R. Holleša, aby zaňho intervenoval a zabránil jeho deportovaniu. R. Holleš bol priamo na mieste pokutovaný pokutou 100 Ks.¹⁶⁵

Každá európska krajina má v správaní divákov voči Židom nejaké špecifiká, ale pomoc obetiam je vo všetkých krajinách en bloc skôr vzácna a prichádzala najčastejšie na poslednú chvíľu, hlavne počas deportácií Židov. Na Slovensku nenadobudla ráz kolektívnej akcie, jednalo sa len o ojedinelé individuálne akty pomoci, kolektívne prejavy sú známe až z obdobia SNP, keď na povstaleckom území bola zrušená protizhidská legislatíva.¹⁶⁶

Treba vziať do úvahy, že vojna utlmila a otupila schopnosť ľudí vcítiť sa do utrpenia iných, upriamila ich pozornosť na vlastné prežitie, zaistenie jedla a existencie, čo spolu so všadeprítomnou antisemitskou propagandou mohlo u divákov vyvolávať dojem, že to, čo sa Židom deje, je vlastne normálne a nemusí ich to ani zaujímať. Takéto uvažovanie sílnelo aj vďaka tomu, že diváci sa nemali stať svedkami židovského utrpenia. Preto ten dôraz kladený na getoizáciu a zákazy vzájomného stykania sa, aby situácia obetí nevyvolávala a nevzbudila u divákov nežiaduci súcit. Preto boli Židia v mestách a obciach zhromažďovaní a nakladaní do dobytčiarok pod prísny zákaz vychádzania divákov na ulicu. Neboli to celkom úspešné opatrenia – diváci nemuseli byť očitými svedkami, aby si uvedomili, že Židia kamsi miznú.

Susan Sturc Lederman (1937) vo svojich spomienkach konštatuje, že celá jej rodina

Židmi. Udal, že síce rádio počúva, ale nikdy nie v spoločnosti iných ľudí a hlavne nie Židov“. MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 131, Prez. 2573/1940, Prvá trnavská sladovňa, počúvanie rádia. Pavla Elgelhargta obvinili z toho, že požičiava knihy Židovi Danielovi Eislerovi. Nakoniec vysvitlo, že knihy si požičiava manželka D. Eislera, ktorá je „árijka“ a manžel jej robí iba posla. D. Eisler aj P. Engelhargt dostali pokutu 100 Ks za nedovolený styk so Židom, resp. árijcom. MV, ŠAB, PT, fond. OÚT, č. k. 417, Priest. 1731/1943.

¹⁶⁴ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 155, Prez. D1-755/1942, Protištátne živly a Židia, ukrývanie – razia.

¹⁶⁵ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 416, Priest. 2203/1942.

¹⁶⁶ KAMENEC, ref. 76, s. 51.

prežila holokaust vďaka pomoci nežidov, bez nej by bolo prežitie prakticky nemožné. Pomohlo, že otec mal dobrých priateľov, ktorí boli ochotní pomôcť (zháňali falošné doklady, bezpečné bývanie, ale prinášali hlavne potrebné informácie, ktoré im umožnili varovať aj príbuzných).¹⁶⁷ Nemusela to byť len pomoc priateľov, ktorá pomohla prežiť – niekoľkým tisícom Židov sa podarilo ilegálne ujsť za hranice do relatívne bezpečného Maďarska, ukrývať sa na vidieku, v horách i mestách, mnohí žili s falošnými dokladmi – počet zachránených by nebol taký nebyť pomoci nežidov. Je ťažké odhadovať motívy ľudí, ktorí pomáhali, či už jednoducho súcitili s obeťami, pociťovali prirodzenú potrebu pomôcť človeku v núdzi, ale mohli to byť aj zisťné dôvody, ak dostali za pomoc zaplatené. Niektorí chceli zachrániť konkrétne osoby – priateľov, príbuzných, bývalých obchodných partnerov, zamestnávateľov, či zamestnancov. Napriek tomu, že sa záchrana dostával do sporu s jurisdikciou, pritom nemusel pociťovať odpor voči režimu, ale na druhej strane mohla byť záchrana motivovaná a vyplynula práve zo záchrancovho politického odporu k režimu.¹⁶⁸

Sociálni psychológovia hovoria o päťstupňovom procese, ktorým sa diváci menia na záchrancov: 1. uvedomiť si, že je niečo zlé, 2. vysvetliť si to tak, že niekto potrebuje pomoc, 3. prevziať zodpovednosť za jej poskytnutie, 4. zvoliť druh pomoci a 5. uskutočniť ju.¹⁶⁹

Pomoc poskytnutá Židom mohla byť jednorazová (príležitostná), teda relatívne bezpečná, spočívajúca napr. vo varovaní obete pred nebezpečenstvom, poskytnutí rady, oblečenia, jedla, peňazí alebo odvoz taxíkom smerom k hranici s Maďarskom, na čo spomína R. Vrba či G. Sidonová (Vrbová), hoci za odvoz zaplatili.¹⁷⁰ G. Sidonová (Vrbová) vo svojich spomienkach napr. uviedla, že rodinný priateľ, pán Pavelka rodinu upozornil na deportácie, na pripravovaný rodinný transport, vďaka čomu spolu s mamou a otcom ušli do Maďarska. Pán Pavelka sa na scénu jej pamätí dostal ešte v novembri 1944: „Rýchlo som číslo našla a zavolať ma. Prekvapilo ma, že má radosť, že ma počuje

¹⁶⁷ PREIL, Joseph, J. *Holocaust Testimonies: European Survivors and American Libertors* in New Jersey. Holocaust Resource Foundation for Kean University, 2001, s. 243. Susan Sturc Lederer sa narodila 28.5.1937 v Bratislave v pobožnej židovskej rodine, rodičia boli vzdelaní, otec bol tlačiar, doma hovorili po nemecky. S Trnavou ju spája to, že v nej žili jej starí rodičia, rodičia jej mamy, ktorých navštevovala. V roku 1943 ju v Trnave dokonca pokrstili. Rodičia sa skrývali. Susan sa ujala bratislavská maďarská rodina. Ako Susan píše, mala šťastie, že bola blondína s modrými očami a hovorila po maďarsky, rodičia ju navštevovali raz do mesiaca.

¹⁶⁸ Psychológiu záchrancov, ich motívy a modely správania spolu s ich príbehmi analyzuje FOGELMANOVÁ, Eva. *Svedomí a odvaha. Zachránci Židů za holokaustu*. Praha: Volvox Globator, 1999.

¹⁶⁹ FOGELMANOVÁ, ref. 168, s. 43.

¹⁷⁰ W. Rosenberga (R. Vrba) odviezol taxikár do Serede a a v cieľovej stanici si od neho vypýtal štyristo korún. „Bol to pre oboch nepríjemný okamih. Vytiahol som svoje dve stovky a podal mu ich. Chvíľu sa na mňa smutne díval, škrabal sa po hlave, ťahal sa za fúzy a potom s mohutným vzdychom povedal: „Radšej si polovicu nechaj. Budeš ich potrebovať. Napíš mi odkaz pre matku, môže to neskôr vyrovnať.“ Nebol to Žid, ale určite to bol priateľ. Chcel som sa mu poďakovať, bol už ale späť v aute a kým som našiel správne slová, rýchlo odchádzal. Svoje poslanie, preňho to bolo nebezpečné poslanie, splnil.“ VRBA, Rudolf. *Utekl jsem z Osvětimi*. Praha: Sefer, 2007, s. 26-27.

a okamžite mi ponúkol pomoc. Spýtal sa ma, koľko peňazí potrebujem. Povedala som mu sumu, bez ktorej by som sa podľa svojich odhadov nezaobišla a on povedal, že mi tie peniaze môže dať... Nemohla som uveriť, že mám také šťastie a veľmi ma to dojalo. Otec vkladal svoju dôveru do pána Pavelku oprávnene“.¹⁷¹

Pre záchrancu podstatne náročnejšou a nebezpečnejšou formou pomoci bola dlhodobá pomoc Židovi, teda ukrývanie Žida, židovskej rodiny či celej skupiny Židov.

Ukrývanie Žida bol nezákonný čin. Záchrancu táto situácia okamžite postavila proti rodine, priateľom či susedom dodržiavajúcim zákon, zmarila nádej na žitie normálneho života a znamenala prevzatie zodpovednosti za život a prežitie niekoho iného, vo väčšine prípadov úplne cudzieho a neznámeho. Iniciatíva väčšinou nevychádzala od divákov, ale od obetí žiadajúcich o pomoc a oni poskytli pomoc človeku v núdzi. Vzápätí tejto novej situácii prispôbobi svoj život, život svojej rodiny a žili v neustálom strehu. Základom ich počínania bol altruizmus, cieľom vytvorenie priateľského útočiska v nebezpečnom svete.

Motivácia záchrancov pri zachraňovaní Židov mohla byť rozličná, ale základnou zostáva ich morálna výbava – úcta voči druhému či zmysel pre spravodlivosť. Nezostali pasívni, ak sa ocitli pred konfliktnou voľbou. Pomáhali z presvedčenia, že treba pomôcť, čo mohlo byť podčiarknuté aj ich vierou – riadili sa náboženskými pravidlami preferujúcimi posvätnosť života. V niektorých prípadoch hral úlohu aj ich súcit s obeťami.¹⁷² Časť záchrancov patrila do skupiny judeofilov (filosemitov), ktorí pociťovali zvláštnu náklonnosť k Židom ako skupine alebo k určitým Židom, čo mohlo mať veľa príčin (židovskí kamaráti, mohli robiť šábes gojov, mať nejakú pozitívnu skúsenosť so Židom).¹⁷³ Ďalšiu skupinu záchrancov sociológovia označili termínom „zainteresovaní profesionáli s odstupom“. Do nej patria diplomati, lekári, ošetrovatelky, sociálni pracovníci, ktorí pomáhali v rámci svojich profesionálnych intencií, všeobecne patrili k odporcom režimu a spravdila si od obetí udržiavali emocionálny odstup. K poslednej, na Slovensku zriedkavej, kategórii záchrancov patria záchrancovia v ilegálnych organizáciách.

Záchrancovia predstavujú heterogénnu skupinu nielen vzhľadom na motiváciu svojich aktivít, ale aj vzhľadom na svoje ekonomické, spoločenské pomery, vek, pohlavie, vzdelanie, povolanie, profesiu, vierovyznanie či politickú orientáciu.

Je preto smutné a takmer deprimujúce, že práve k tejto kategórii existuje najmenej materiálu. Záchrancovia občas prebleskujú spomienkami Židov, ktorí prežili holokaust. V archívnych písomnostiach sa objavujú iba v súvislosti s prekročením litery zákona, teda tak ako v prípade A. Horvátha (1908) z Abraháma, u ktorého gardisti pri domovej prehliadke našli ukrývajúcu sa „Židovku Fürstovú z Trnavy“. 21.7.1942 bol

¹⁷¹ VRBOVÁ, ref. 75, s. 134. „Povedal mi, že priniesol tridsať tisíc korún a že dúfa, že mi pomôžu. Jeho štedrosť ma dojala. Bolo to viac než dosť, aby som za to zohnala falošné doklady, cestovné povolenie a ďalšiu pomoc, ktorú som potrebovala... Pán Pavelka začal byť trochu nesvoj a povedal, že dúfa, že sa so mnou a našou rodinou zas skoro stretne, lebo vojna už iste skoro skončí. Tiež ma uistil, že všetky veci, ktoré sme u neho nechali (okrem iného aj striebro a mamičkiné šperky), sú v bezpečí.“

¹⁷² FOGELMANOVÁ, ref. 168, s. 127 a n.

¹⁷³ FOGELMANOVÁ, ref. 168, s. 141 a n.

preto dodaný do Ilavy.¹⁷⁴ Mária Fričová zo Sládkovičovej 6 od 15.9.1942 skrývala vo svojom byte 5 Židov: Júliusa Székelyho, jeho manželku Bertu a ich syna Ervína, ako aj Ludovíta Fleischhackeru a jeho manželku Ruženu. Odhalili ich 10.6.1943. Židov okamžite dopravili do pracovného tábora v Seredi a M. Fričovú do Ilavy.¹⁷⁵

Záujem o záchrancov sa zdvihol hlavne po procese s A. Eichmannom. Brutálne svedectvá v Eichmannovom procese boli akýmsi signálom k vytrvalému hľadaniu svedectiev ľudskej dobroty, akoby ľudia potrebovali cítiť, že ľudské srdce nie je len zlé.¹⁷⁶ Izraelský parlament ešte v roku 1953 schválil zákon o vyznamenávaní Spravodlivých medzi národmi – Chasidei umot ha-olam – nežidov, ktorí riskujúc vlastný život a nezištne, bez nároku na odmenu, pomohli v období holokaustu zachrániť život Žida. Vyznamenanie začal Jad Vašem udeľovať v roku 1963.¹⁷⁷ Dodnes toto vysoké izraelské vyznamenanie udelili 505 Slovákom.¹⁷⁸ Svet príbehov Spravodlivých je preniknutý dojímavou ľudskosťou, obetavosťou a láskavosťou presne podľa talmudskej zásady: „Kto zachráni jediný život, akoby zachránil celý svet“, i keď motívy ktoré z diváka urobili záchrancu mohli byť naozaj rôzne.

Motívom mohlo byť staré kamarátstvo. Ján Čapoš z Kátloviec bol od detstva kamarátom trnavského lekárnikar Aladára (Adalberta) Mamberga (po vojne si meno zmenil na Vladimír Kopecký), ale zároveň pracoval v továrni na rafinovanie alkoholu, ktorú v Kátlovciach vlastnili Aladárovi rodičia. V roku 1942 Aladára ako výnimkára síce nedeportovali, v roku 1944 bola však už situácia iná, preto s manželkou Magdalénou najprv sadli na bicykle a celé týždne až do zimy jazdili hore-dolu po Slovensku, aby unikli zatknutiu. Keď bola zima neznesiteľná, išli priamo do Kátloviec – k J. Čapošovi. Okamžite sa ich ujal, postavil im bunker vedľa prasačieho chlievika a vzorne sa o nich aj s celou svojou rodinou staral. Hoci mu najprv za jeho pomoc platili, aj keď sa im peniaze minuli, vytrvalo pomáhal ďalej. V úkryte zostali až do oslobodenia. Vyznamenanie mu Jad Vašem udelil v roku 1994.

Staré kamarátstvo pomohlo aj Fleischhackerovcom z Trnavy. Ervín Fleischhacker mal v Báhoni dobrého kamaráta Michala Nemčoviča. Keď sa ten v roku 1944 dozvedel, že rodine hrozí nebezpečenstvo, poslal po Ervína, Ester a ich dcérku Evu konský povoz, aby zbytočne neriskovali cestu verejnou dopravou a pripravil im úkryt na povere svojho domu – uprostred povaly vybudoval izolovaný priestor tvorený dvoma stenami, ktorý maskovali tým, že k jednej zo stien navŕšili obilie. V dome ich ukývali až do oslobodenia. Nemčovičovi titul získali v roku 1994.

¹⁷⁴ MV, ŠAB, PT, fond. OÚT, č. k. 155, Prez. D1-829/1942, Gardisti z Trnavy – hlásenie.

¹⁷⁵ MV, ŠAB, PT, fond OÚT, č. k. 162, Prez. D1-112/1943, Zaistenie Židov v pracovných strediskách.

¹⁷⁶ FOGELMANOVÁ, ref. 168, s. 227.

¹⁷⁷ Proces udeľovania vyznamenania od podania návrhu až po zasadenie stromu v Aleji spravodlivých v Jad Vašem je zložitý, zdĺhavý a sprevádza ho overovanie všetkých uvedených skutočností. Viac ako 22 tisíc Spravodlivých medzi národmi bolo ocenených v 44 krajinách sveta.

¹⁷⁸ Pozri aj FATRAN, Gila. Slovakia's Righteous Among the Nations. Dostupné na http://www1.yadvashem.org/righteous_new/pdf/fatran_slovakia.pdf (27.10.2009). FATRANOVÁ, ref. 160, s. 57-81.

Motívom mohlo byť aj novovzniknuté priateľstvo. V nedaľekom Bielom Kostole prideliť Júliusovi Mihálikovi pozemky bratov Reichovcov spolu s bytom v susedstve riaditeľa statku Armína Neumanna (po vojne Novák), ktorého v roku 1942 chránila výnimka. Obe rodiny spolu veľmi dobre vychádzali, preto keď Neumannovcom hrozila v roku 1944 deportácia, J. Mihálik oslovil svojho brata Daniela z Dolnej Krupej a spolu našli A. Neumannovi prácu u miestneho gazdu. Pracoval ako robotník na statku, jeho manželka Margita zas ako kuchárka. V krčme sa vraj zvykol gazda vychvaľovať, akých usilovných pomocníkov získal. Ani netušil, že dal prácu Židom. To sa sa dozvedel až po skončení vojny. J. Mihálik dostal vyznamenanie v roku 1997.

Motívom mohla byť aj láska. Zoznámili sa v roku 1938 v Bratislave – Margita Ruzsenszká a MUDr. Ivan Márton, externý lekár Štátnej nemocnice v Trnave. Boli do seba zamilovaní, ale svadba kvôli protižidovskej legislatíve neprichádzala do úvahy. V roku 1942 získal I. Márton ako lekár výnimku, ktorá chránila aj jeho rodičov. Keď sa však v roku 1944 ocitol v ohrození, M. Ruzsenszká ho ukryla vo svojom bratislavskom jednoizbovom byte spolu s Ivanovou mamou Irmou, jej sestrou Elizabetou a otcom Alexom, bývalým lekárom a zachránila im tak život. Pred koncom vojny sa zobrali. Pani Mártonová získala titul Spravodlivého v roku 1994 in memoriam, zomrela tri roky pred tým.

Motívom záchrancu bola ale vo všetkých prípadoch snaha pomôcť. MUDr. Elemér Nemec sa po viedenskej arbitráži presťahoval z Užhorodu do Trnavy. V Trnave získal miesto prednostu gynekologického oddelenia v Štátnej nemocnici. V Užhorode sa začal aj príbeh rodiny Grünfeldovcov. Keď manžela povolali na nútené práce, rozhodla sa Karla Grünfeldová s dcérou Erikou ujsť z Maďarska na Slovensko. Do jesene 1944 sa túlili po Slovensku, a keď bola situácia neúnosná spomenula si Karla na svojho pôrodníka MUDr. E. Nemca a obrátila sa na neho so žiadosťou o pomoc. Nezaváhal ani na chvíľu: „Odteraz Vás my, moja žena a ja budeme chrániť“. Karlu najprv hospitalizoval, neskôr jej našiel prácu kuchárky a slúžky v kresťanskej rodine. Keď Karlu ktosi udal, že je Židovka, zaručil sa za ňu argumentujúc, že ju pozná ako zbožnú katolíčku. Po vojne vysvitlo, že nebola jediná, komu E. Nemec nezištne pomáhal, poskytnutím liekov či lekárskej pomoci. Spravodlivým ho uznali v roku 1994.

Alici Szuránovej a jej matke poskytla v roku 1944 úkryt Mária Pekarovičová z Trnavy, dcéra poľnohospodárskeho robotníka zamestnaného na statku Aliciných starých rodičov. Zachránila sa však nakoniec len Alica. Jej matka sa totiž rozhodla v jeden relatívne pokojný večer navštíviť svojich rodičov, kde ju zastihla razia. Starých rodičov a mamu deportovali. M. Pekarovičová je Spravodlivou od roku 1987. Okrem Alice a jej mamy ukrývala aj rodinu Sonnenfeldovcov, ktorá ušla z Rakúska.

Michal Toman bol hájnikom a správcom loveckého kaštieľa baróna Leonardiho v Šarffi (dnes Blatné pri Senci). V kašteli ukryl postupne osem Židov, medzi nimi aj rodinu Adlerovcov z Trnavy. Do úkrytu prišla najprv Anna, ktorá ušla v roku 1942 do Maďarska a po návrate na Slovensko sa musela skrývať, za ňou potom aj jej rodičia Alica a Heinrich Adlerovci, jej strýko a aj jej priateľ (a budúci manžel) Dr. František Pollák (po vojne Palko). Barón Leonardí o ich ukrývaní vedel a nič nenamietal, snáď aj preto, lebo jeho manželka bola pokrstená Židovka z piešťanskej rodiny Winterovcov. Keď sa rozšírila správa, že Nemci budú hľadať Židov a neobídu ani kaštieľ, Tomanovci

ich ukryli v lese, v búde, kde skladovali krmivo pre zvieratá. Hoci dúfali, že pôjde o prechodné, najviac niekoľkodňové riešenie, v lese prežili sedem mesiacov. Na zimu im vybudovali bunker s pieckou, ktorá topila sneh slúžiaci na pranie a umývanie. Príbeh mal doslova dramatický záver – sovietski vojaci Tomanovcov takmer zastrelili ako kolaborantov. H. Adler, ovládajúci ruštinu, im v tom stihol v poslednej chvíli zabrániť, vyložiac im, že sú to naopak ich záchrancovia. Spravodlivými sú od roku 1997.

Ďalšia vznamenaná z Trnavy, Valéria Nižňanská – Czánová je nositeľkou titulu Spravodlivého od roku 1992. Holokaust ju zastihol ako študentku trnavského gymnázia. V roku 1942 sa jej podarilo zaobstarať „árijské“ doklady svojmu priateľovi Richardovi Slávikovi, ktorý vďaka nim ušiel pred deportáciou do Prešova, kde žil až do septembra 1944. Keď sa vrátil do Trnavy a zaklopal na dvere, Valéria a jej rodičia nezaváhali a ukryli ho. V roku 1942 Valéria ponúkla svoju pomoc aj ÚŽ. Získala adresy skrývajúcich sa Židov, nadviazala s nimi kontakt, navštevovala ich, nosila im jedlo, lieky a potrebné informácie. Keď vo vyprázdnenej židovskej škole na Paulínskej ulici zhromaždili nevládných starých Židov, o ktorých sa nemal kto postarať, spolu so spolužiačkou Matuškovou ich denne navštevovali, umývali ich, podávali im lieky a robili „spojku“, za čo si vyslúžili označenie „biele Židovky“.

Helenu Löwingerovú (neskôr Chana Gadová) z Trnavy zachránila rodina Pašekovcov a Snopekovcov. V roku 1942 sa jej manželovi podarilo ujsť do Maďarska. Helenu ukryli najprv v dome Jána Snopeka. Skrýšu jej urobili medzi úľmi včiel, kde by nikto nepredpokladal úkryt. Keď sa ozimilo, presťahovali ju do domu dcéry Emílie, vydatej za Jána Paška. Emília po večeroch šla a Helena jej pri tom asistovala. V roku 1943 pomohli Helene ilegálne ujsť za manželom do Maďarska, kde sa im v novembri 1943 narodil syn Aron. Vojnu celá rodina prežila. Pašekovci poskytli úkryt aj iným Židom z Trnavy: v priestore vytvorenom dočasnou stenou, vchod do ktorého maskovali skriňou, ukrývali Emanuela Grünwalda, Alojza Adlera a Jolanu Ungarovú. Pri jednej z razií však Nemci a HG úkryt objavili a v ňom našli A. Adlera, ktorého okamžite deportovali (zahynul po oslobodení cestou domov). J. Paška dobili tak, že lekár mu do správy dokonca napísal, že je nespôsobilý pre deportáciu. Zomrel ešte pred skončením vojny. J. Ungárová a E. Pašeková zostali aj po vojne priateľkami. V roku 1992 Jad Vašem udelil obom rodinám vyznamenanie Spravodlivých medzi národmi.¹⁷⁹

Predpokladám, že spomínaní aktéri nie sú jedinými obyvateľmi Trnavy, ktorí pomáhali, resp. jedinými, ktorí zachraňovali a zachránili Židov z Trnavy, ale sú to jediné príbehy, ktoré sú známe vďaka tomu, že všetci z nich boli navrhnutí na udelenie vyznamenania, čo je spojené s detailným preverovaním, vďaka ktorému sa dovtedy neznámy príbeh zviditeľnil.

Vzťah divákov k židovským obetiam sa od vzniku slovenského štátu vyvíjal, prešiel rôznymi etapami, pričom individuálne akty pomoci Židom sa spájajú najmä s obdobím deportácií 1942 a po nich, najintenzívnejšia pomoc sa datuje obdobím od neskorého leta 1944 až do oslobodenia v roku 1945.¹⁸⁰ Je dôležité písať o tých, čo zachraňovali, nie

¹⁷⁹ Všetky príbehy sú z rukopisu pripravovanej encyklopédie Spravodlivých medzi národmi zo Slovenska. Rukopis mi láskavo poskytol prof. PhDr. P. Mešťan, DrSc., riaditeľ Múzea židovskej kultúry SNM v Bratislave.

¹⁸⁰ KAMENEC, ref. 76, s. 51-52.

preto by sme vylepšili renomé divákov a vzbudzovali zdanie, že v konečnom dôsledku nebolo tragédia taká strašná ale preto, že sú tiež súčasťou dejín holokaustu rovnako ako deportácie a plynové komory. Ale aj preto, že sú vzorom, zdrojom poučenia, ale aj nádejou, že svet nie je taký zlý.

Posudzoval

Prof. PhDr. Pavol Mešťan, DrSc.

Veronika SLNEKOVÁ: ZU MANCHEN MODELLEN DES BENEHMENS DER MAJORITÄT IN DER SLOWAKEI IN DER HOLOCAUST-ZEIT MIT RICHTUNG AUF DEN „ZUSCHAUERN“ AUF DEM BEISPIEL DER MAJORITÄTSBEVÖLKERUNG IN TRNAVA Die Problematik des Verhaltens der Majoritätsbevölkerung in der Holocaustzeit, insbesondere der Zuschauerkategorie (in der Übereinstimmung mit der Kategorisierung nach Hilberg), stellt in der slowakischen Geschichtsschreibung ein noch wenig erforschtes Thema dar. Im städtischen Milieu von Trnava, wo ungefähr 25 Tausend Einwohner lebten, davon etwa 2 500 Juden (10 %) konnten aufgrund der Untersuchung einige Modelle des Zuschauerbenehmens aufgespürt, beschrieben und typologisiert werden. Mit einem Exkurs und durch Analyse der damaligen regionalen Wochenzeitung wollte ich zeigen, mit welchen antisemitischen Argumenten das damalige Regime versuchte, die Rezipienten anzusprechen. Ich äußerte die Auffassung, dass die Schlagkraft der regionalen Zeitung durch die Angabe der konkreten Fälle in der Region sogar die Schlagkraft der slowakische Tageszeitung überragen konnte.

Brachiale Angriffe auf Juden, Angriffe auf jüdische Läden, Häuser und Synagogen (die deswegen im desolaten Zustand waren), aber auch Interesse am Vermögen von Juden, das zugleich auch Bereitwilligkeit zur Zusammenarbeit und Unterstützung des Regimes bedeutete, versetzten die Zuschauer aus dem Zuschauerlager in das Täterlager. Vielleicht das umfangreichste Material auch für Historiker in der Region stellen die Schriftsachen, die die Arisierung des Vermögens von Juden betreffen dar. Die slowakische Regierung hielt gerade das Vermögen von Juden für die interessanteste „Beute“ der „Regelung der Judenfrage“. Gerade das Vermögen von Juden benutzte das Regime zur Bestechung und Korruption der Zuschauer. Durch das Vermögen von Juden zwang das Regime die Zuschauer zur aktiven Unterstützung und zum Übertritt auf die Täterseite. Auch unter den Ariseuren muss man unterscheiden, was ich an einzelnen Fällen aus Trnava zeige. Als negatives Benehmen wird gewaltsame Arisierung, Ungefälligkeit zur Beschäftigung des ehemaligen jüdischen Besitzers, Anregung der Deportierung des ehemaligen jüdischen Besitzers, kein Interesse an der Führung des Betriebs betrachtet. Für einen „schlechten“ Ariseur bedeutete die Arisierung mögliche Bereicherung. Als positives Benehmen des Ariseurs kann folgender Fall angeführt werden: seine Bemühung dem Juden zu helfen, seinen Betrieb zu retten, indem er den Juden mit der „freiwilligen“ fingierten Arisierung deckte, ihn im Betrieb anstellte, wodurch er den Juden vor der Deportierung rettete und nach dem Krieg ihm den Betrieb rückerstattete. Keiner der beschriebenen Fälle hatte solche Schwarz-Weiß-Optik. Die meisten Fälle waren eher eine Mischung von Erscheinungen positiven und negativen Benehmens.

Ebenfalls war es so auch im Fall des Interesses an jüdischen Häusern und beweglichen Sachen. Zu den Erscheinungen des negativen Benehmens der Majorität in diesem Fall zählen Diebstähle des Vermögens von deportierten Juden, die in Trnava tatsächlich sehr umfangreich waren.

Im Rahmen meines Interesses um die Arisierung versuchte ich wenigstens teilweise auch Bindungen der Ariseure an parteiliche und staatliche Strukturen aufzuspüren. Einige Fälle zeigten sich signifikant zu sein: G. Lupták, Angestellter des Zentralen Wirtschaftsamtes, nutzte seine Position und stellte ein paar Betriebe seiner ganzen Familie „in Aussicht“, aber beeinflusste auch die Wahl geeigneter Ariseure für einige Betriebe in Trnava. Ihre Vermögensverhältnisse haben sich auch Familien des Bezirkssekretärs der Hlinkas Slowakische Volkspartei, E. Krapf, des Vorsitzenden der Deutschen Partei V. Minkus verbessert und nach persönlicher Intervention des Innenministers S. Macha beim Vorsitzenden des Zentralen Wirtschaftsamtes A. Morávek gewann arisiertes Vermögen auch J. Bílik – Záhorský.

Andererseits konnten die Zuschauer dieses Zuschauerlager genau in Gegenrichtung verlassen – in der Richtung zur Hilfe für Juden. Die Beweggründe ihres Benehmens und Vorgehens konnten zwar verschieden sein, ihr Ziel war jedoch Schutz und Rettung des menschlichen Lebens, das in Gefahr geriet. Die Hilfe konnte einmalig (Besorgung von gefälschten Dokumenten, Abtransport, Ratschlag, Vermittlung einer Information usw.) oder langfristig sein, wozu besonders Verstecken von Juden zählte. Den Quellenmangel deckte ich in diesem Fall hauptsächlich mit Erinnerungen. Übrigens viele, die überlebten, sind überzeugt, dass es ihnen ohne Hilfeleistung der Majoritätseinwohner nicht gelungen hätte. Beinahe unmöglich schien, die gestellte Frage über den Einfluss des katholischen Bekenntnisses in der Stadt auf das Benehmen der Majorität gegenüber Juden zu beantworten. Die Frage war, ob bigotter Katholizismus noch größeren Hass gegenüber Juden bedeutete oder ob er im Gegenteil mehr Altruismus und Hilfe für Juden bedeutete.

T. G. MASARYK V SLOVENSKÝCH A ČESKÝCH STŘEDOŠKOLSKÝCH UČEBNÍČÍCH DĚJEPISU

Marek SMID

Marek SMID: THE FIGURE OF TOMAS GARRIGUE MASARYK IN THE CONTEMPORARY CZECH AND SLOVAK HIGH-SCHOOL HISTORY BOOKS. The article deals with high-school history books which are evaluated with respect to the first Czechoslovak president Tomas Garrigue Masaryk who was Czechoslovak scientist, philosopher, sociologist, teacher, critic, politician and journalist, who undoubtedly belongs to the most important personalities of our history. The history books were analyzed in their type, function and usage, as well as their affinity to Tomas Garrigue Masaryk in these educational constructs.

Učebnic dějepisu je dnes na našem trhu velké množství. Liší se však rozsahem, cenou, kvalitou, didaktickým zpracováním, grafickým uspořádáním a autory, ale především obsahem, který čtenářům předkládají. Jsou odlišné ve výběru událostí, v jejich řazení a hodnocení, v klíčových historických jevech a rozdílné taktéž ve výběru osobností.

Z mnoha desítek jmen, která učebnice žákům předkládají, mě velmi zaujala osobnost vědce, filozofa, sociologa, pedagoga, politika a žurnalisty Tomáše Garrigua Masaryka (1850-1937), jedné z nejvýznamnějších osobností naší historie. Právě ve snaze přiblížit T. G. Masaryka studentům, odhalit před nimi další obory lidského vědění, kterými se zabýval, hodnotit jej jako významnou osobnost našeho národního života aniž bych jej idealizoval, ale hleděl na něj zvenčí očima prostředí, z něhož duchovně čerpal a myšlenkově vyrůstal. Kladl jsem si však celou řadu otázek: Věnují se T. G. Masarykovi učebnice dostatečně? Hodnotí jej objektivně? Hodnotí jej vůbec nebo jej přecházejí pár daty? Nepodceňují jej? Nepřeceňují jej? Vidí v něm jen politika, nebo rovněž vědce, učitele, literáta, otce a prezidenta? V které době se Masaryk ukáže jako natolik výrazná osobnost, že se poprvé v učebnicích objeví? Tato práce by měla být odpovědí na všechny otázky, které se zde nabízí.

Mezi základní poznatky, jež si záhy studenti střední školy osvojí, bezpochyby patří, že T. G. Masaryk žil v letech 1850–1937, přičemž jeho život vyplňuje druhou polovinu 19. a téměř celou první polovinu 20. století, po matce se cítil Čechem, po otci Slovákem, že zasahoval do mnoha vědních oborů jako byly literatura, historie, filozofie, politika, sociologie apod. a že se v roce 1918 stal prvním prezidentem Československé republiky, tedy prezidentem Čechů a Slováků. Právě toto poměrně široké zakotvení Masarykovy osobnosti v nás probouzí provokativní myšlenku: Čí byl tedy Masaryk? Čechů nebo Slováků? Patří do 19. nebo 20. století? V kterých učebnicích se bude objevovat více, v českých nebo slovenských? Zmíní české učebnice jeho vztah ke Slovensku? Budou jej Slováci vůbec považovat za Slováka?

V práci jsem podrobil analýze tato edukační média: *Dejepis. Národní dějiny pro 3. ročník gymnázií* (Alena BARTLOVÁ, Robert LETZ),¹ *Dějiny země Koruny české. Od nástupu osvětlení po naši dobu* (Pavel BĚLINA, Petr ČORNEJ, Jaroslav HALADA a kol.),² *Dějepis pro střední školy. Základní směry dějinného vývoje* (Vratislav ČAPEK, Jaroslav PÁTEK),³ *Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny* (Petr ČORNEJ, Ivana ČORNEJOVÁ, František PARKAN a kol.),⁴ *Dějiny českých zemí II. Od poloviny 18. století do vzniku České republiky* (Josef HARNA, Rudolf FIŠER),⁵ *Dějepis pro gymnázia a střední školy. Novověk* (Milan HLAVÁČKA),⁶ *Dějepis pro střední odborné školy a střední odborné učiliště. Slovensko a svět v letech 1848–1939* (Eva CHYLOVÁ a kol.),⁷ *Dejepis. Slovensko v novom storočí* (Dušan KOVÁČ a kol.),⁸ *Dějepis pro gymnázia a střední školy. Nejnovější dějiny* (Jan a Jan KUKLÍKOVI),⁹ a *České dějiny* (Robert KVAČEK).¹⁰

Cílem předkládané studie je sledovat společnou cestu 'stýkání a potýkání' osobnosti T. G. Masaryka a českých a slovenských středoškolských učebnic dějepisu na přelomu 20. a 21. století. Především mě bude zajímat, jestli si učebnice Masaryka vůbec všimají, kde a jak se mu věnují a do jaké podrobnosti jej představují, jaké metody prezentace volí, jakých funkcí využívají, jak jej hodnotí, z jakých jeho děl čerpají, o kterých problémech s ním spojených referují apod. Dále se soustředím na rozdíly v pojetí a přístupu českých a slovenských učebnic, jejich teoretické a praktické pozadí, odkud ideově čerpají, abych pochopil smysl jejich prezentace, případně vysvětlil, proč se Masaryk v různých didaktických textech 'projevuje' rozdílným způsobem. V neposlední řadě mě bude zajímat, jakým způsobem představit téma T. G. Masaryka studentům středních škol srozumitelněji, objektivněji a efektivněji.

Učebnice dějepisu

Školní učebnice patří k nejstarším produktům lidské kultury, k základním vyučovacím a učebním prostředkům a pomůckám určeným nejen žákům, ale i učitelům k přípravě a řízení vyučovacího a učebního procesu,¹¹ a k hlavním zdrojům, které učitelé používají

¹ BARTLOVÁ, Alena, LETZ, Robert, *Dejepis. Národní dějiny pro 3. ročník gymnázií*, Prešov 2005.

² BĚLINA, Pavel, ČORNEJ, Petr, HALADA, Jaroslav a kol., *Dějiny země Koruny české. Od nástupu osvětlení po naši dobu*, II, Praha 2003.

³ ČAPEK, Vratislav, PÁTEK, Jaroslav, *Dějepis pro střední školy. Základní směry dějinného vývoje*, Praha 2001.

⁴ ČORNEJ, Petr, ČORNEJOVÁ, Ivana, PARKAN, František a kol., *Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny*, Praha 2006.

⁵ HARNA, Josef, FIŠER, Rudolf, *Dějiny českých zemí II. Od poloviny 18. století do vzniku České republiky*, Praha 1998.

⁶ HLAVÁČKA, Milan, *Dějepis pro gymnázia a střední školy. Novověk*, III, Praha 2006.

⁷ CHYLOVÁ, Eva a kol., *Dějepis pro střední odborné školy a střední odborné učiliště. Slovensko a svět v letech 1848–1939*, Bratislava 1999.

⁸ KOVÁČ, Dušan a kol., *Dejepis. Slovensko v novom storočí*, IV, Bratislava 2000.

⁹ KUKLÍKOVI, Jan a Jan, *Dějepis pro gymnázia a střední školy. Nejnovější dějiny*, IV, Praha 2005.

¹⁰ KVAČEK, Robert, *České dějiny*, II, Praha 2002.

¹¹ ČAPEK, Vratislav a kol., *Didaktika dějepisu. Výchovně vzdělávací proces v dějepisu*, II, Praha 1988, s. 157.

k plánování výuky.¹² Jsou zároveň prioritním, nikoliv však jediným, zdrojem informací, které učitel do výuky přináší a ve výuce se projevují. Mezi učebnice patří rovněž čítanky, cvičebnice, příručky, tabulky, encyklopedie a jiné populárně-vědecké publikace,¹³ jež přispívají k tomu, aby si žáci vhodným způsobem osvojovali nové poznatky o minulosti.

Jsem si vědom skutečnosti, že dnes na jedné straně existuje množství učebnic, jež dobře prezentují veškeré důležité, fundamentální učivo, na druhé straně učebnic ne právě 'ideálních', které nutí učitele provádět jejich pečlivou didaktickou analýzu v souladu s typem studenta, třídy i školy. Dobře strukturovaná kniha umožňuje učiteli přejímat učivo v ní obsažené celé, neupravené, bez zkracování co do jeho rozsahu, bez vynechávání neužitečných a nezajímavých částí a bez redukci dalšího textového verbálního, ikonického i kombinovaného materiálu.¹⁴ Je tedy chybou, jestliže učitel učebnice nevyužívá a práci s textem nahrazuje množstvím poznámek, které si žáci musí pořizovat během výuky.¹⁵

Ve své konkrétní podobě vyjadřují učebnice přesný obsah a rozsah učiva, který vychází z osnov daného předmětu. Tento edukační konstrukt tvoří dvě části, verbální a obrazová, přičemž první tvoří nejen samotný výkladový text učebnic, ale rovněž ukázky z historických knih a beletrie, poezie, pamětí a vzpomínek, novin, deníků či jiných písemností, a druhou část ikonické texty založené na grafických symbolech, kdy se jedná zejména o obrázky, fotografie, pohledy, karikatury, plakáty, mapy, schémata, grafy, kresby, rodokmeny atd. Nelze zapomínat, že obrazový materiál není jen ilustrací textu, ale rovněž zdrojem informací, které je nezbytné dobře přečíst a interpretovat.

Učebnice se dále dělí na jednotlivé složky. Jedná se o aparáty prezentace učiva formou slovní a formou názornou, řídící osvojování učiva a orientační,¹⁶ jinými slovy výkladový text, jehož obsah tvoří základní učivo, doplňkový text, jenž představuje různé materiály ke studiu a vysvětlující text, jenž předkládá otázky a úkoly, které pomáhají řídit celý vyučovací a učební proces.¹⁷ Stanovením struktury učebnice a zkoumáním dílčích strukturálních složek se zabývá strukturální analýza učebnic, která hodnotí funkce učebnic ve vyučovacím a učebním procesu.¹⁸ Základní složku učebnice tvoří (výkladový) text, který je základním verbálním systémem modelu učebnice, tedy nositelem verbální informace.

Samotná učebnice rovněž plní celou řadu funkcí: učí studenty historickým poznatkům, učí samostatné práci v dějepise, řídí a organizuje učení a vyučování dějepisu, ilustruje výklad učitele, vzbuzuje zájem o minulost, vytváří citový vztah, aktualizuje dějepisné

¹² PRŮCHA, Jan, *Moderní pedagogika*, Praha 2005, s. 293.

¹³ PAVLOVKIN, Michal, MACKOVÁ, Zdenka, *Žiak a učebnica. Psychologické východiská tvorby učebnic pre mladších žiakov*, Bratislava 1989, s. 18.

¹⁴ PRŮCHA, Jan, *Moderní pedagogika*, Praha 2005, s. 296-297. Podobně JANOVSÝ, Julius a kol., *Základy didaktiky dějepisu. Učebnice pro studium oboru učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů na filozofických a pedagogických fakultách*, Praha 1984, s. 187 a dále.

¹⁵ HUDECOVÁ, Dagmar, *Jak modernizovat výuku dějepisu. Výchovné a vzdělávací strategie v dějepisném vyučování*, Praha 2007, s. 44.

¹⁶ JULÍNEK, Stanislav a kol., *Základy oborové didaktiky dějepisu*, Brno 2004, s. 132-133.

¹⁷ Pro jednotlivé části učebnice dějepisu podrobněji: ČAPEK, Vratislav a kol., *Didaktika dějepisu. Výchovné vzdělávací proces v dějepisu*, II, Praha 1988, s. 166 a dále.

¹⁸ VALENTA, Milan, *Koncepce a tvorba učebnic*, Olomouc 1997, s. 11.

učivo a pomáhá poznávat metody historikovy práce.¹⁹ Učebnice je taktéž konkretizací projektu didaktického systému vyučovacího předmětu, neboť stanovuje výchovné a vzdělávací cíle podle učebních osnov, vymezuje rozsah a obsah učiva a poskytuje podklady pro vypěstování intelektuálních a praktických dovedností.²⁰ Skrze tyto funkce zajišťuje učebnice zrakový kontakt, udržuje vizuální pozornost, objasňuje cíle, užívá písemné instrukce, uvádí pojem celku, užívá kontextové klíče, nachází hlavní myšlenky, zvažuje alternativy, sestavuje scénář, mapuje a graficky vyjadřuje učivo, shrnuje, zevšeobecňuje, vytváří hypotézy a předpokládá.²¹

Učebnice zajišťují práci s textem. Pedagogický text pomáhá dosáhnout výchovně-vzdělávacího cíle, neboť obsahuje informace, které byly vybrané a uspořádané tak, aby zformovaly u žáků požadované vlastnosti, postoje a přesvědčení. Aby jich bylo dosaženo, musí autor textu anticipovat u žáka určitou úroveň receptivních zručností, vzhledem k nimž text píše a volí jeho přiměřenou délku, strukturu, hustotu informací i lexikálně-syntaktickou obtížnost.²² Vlastní práce s textem zahrnuje vyhledávání informací v textu, porozumění textu a zamýšlení se nad textem, jehož součástí je kritika, interpretace a hodnocení textu. V současné praxi je věnována pozornost především porozumění textu a jednoduchému vyhledávání informací, se zkušenějším, staršími studenty lze provádět složitější analýzy textu, komparace, aplikace, syntézy, analogie a generalizace.²³

Práce s textem může mít povahu reproduktivní (pasivní neboli povrchní), kdy se žák učí informacím, které jsou v textu obsaženy, a produktivní (aktivní neboli hloubkovou), kdy text podněcuje tvořivou činnost žáka. Záleží vždy na konkrétní metodě výuky,²⁴ učiteli i daném učivu,²⁵ tj. faktory, které mohou přispět k tomu, aby si žáci nejen text přečetli, ale rovněž aby zjišťovali, co je jeho obsahem (např. řešení problémů), jak je zpracován (hodnocení např. učebnice z hlediska struktury, formálního zpracování), aby jej případně sami vytvářeli (zpracování recenze, metodické pomůcky, písemné práce).²⁶ S prací s textem bezprostředně souvisí i učení z textu.

Učení z textu je proces vnímání, zpracování a zapamatování informace sdělované didaktickým textem.²⁷ Jedná se o interdisciplinární obor slučující poznatky psychologie

¹⁹ JANOVSKEJ, Julius a kol., *Základy didaktiky dějepisu. Učebnice pro studium oboru učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů na filozofických a pedagogických fakultách*, Praha 1984, s. 183 a dále.

²⁰ PRŮCHA, Jan, *Učebnice. Teorie a analýzy edukačního média*, Brno 1998.

²¹ PAVLOVKIN, Michal, MACKOVÁ, Zdenka, *Žiak a učebnica. Psychologické východiská tvorby učebníc pre mladších žiakov*, Bratislava 1989, s. 40. Srovnej: PRŮCHA, Jan, *Učení z textu a didaktická informace*, Praha 1987, s. 46; BENEŠ, Zdeněk, *Historický text a historická kultura*, Praha 1995, s. 143; SKALKOVÁ, Jarmila, *Obecná didaktika*, Praha 2007, s. 104.

²² GAVORA, Peter, *Žiak a text*, Bratislava 1992, s. 12-13.

²³ HUDECOVÁ, Dagmar, *Jak modernizovat výuku dějepisu. Výchovné a vzdělávací strategie v dějepisném vyučování*, Praha 2007, s. 45.

²⁴ Pro metody výuky podrobněji: PRŮCHA, Jan, *Moderní pedagogika*, Praha 2005.

²⁵ ŠTEFEK, Karel, CHAUER, Miroslav, ŠIMŮNKOVÁ, Svatava, *Kapitoly z didaktiky dějepisu*, Hradec Králové 1985, s. 35.

²⁶ VALIŠOVÁ, Alena, KASÍKOVÁ, Hana a kol., *Pedagogika pro učitele*, Praha 2007, s. 199; ŠTEFEK, Karel, CHAUER, Miroslav, ŠIMŮNKOVÁ, Svatava, *Kapitoly z didaktiky dějepisu*, Hradec Králové 1985, s. 34 a dále.

²⁷ PRŮCHA, Jan, *Učebnice. Teorie a analýzy edukačního média*, Brno 1998, s. 25.

učení, textové lingvistiky, psychodidaktiky, sémantiky a dalších. V posledních letech dosahuje učení z textu při vzdělávání a sebevzdělávání vysokého stupně využívání,²⁸ zejména díky oblíbenosti projektové metody, kdy si sami studenti dohledávají informace a pracují s nimi, interpretují je, snaží se chápat souvislosti, logiku a příčiny. Na druhé straně nemohu říci, že by čtení textu znamenalo nebo dokonce zajišťovalo získávání znalostí, neboť čist text ještě neznamená jej plně pochopit.²⁹

Z tohoto důvodu považuji učení z textu za velmi důležitou dovednost, která nám umožňuje osvojovat si přečtené informace a rozvíjet myšlenkové schopnosti, jako např. orientovat se v knize a dobře se seznámit s učebními texty.³⁰ Text má v dějepisném vyučování zvláštní význam, protože zastupuje pramen a literaturu, se kterou pracuje historik, takže učitel při práci s textem umožňuje žákovi přiblížit se práci historika, pěstovat schopnost samostatné, tvořivé práce a dovednosti, které směřují k utváření a rozvoji klíčových kompetencí.³¹ Osvojování metod samostatné práce s učebnicí a tištěnými texty považuji za předpoklad dalšího sebevzdělávání a seberozvoje mladého člověka.

Analýza středoškolských učebnic dějepisu

Pro vlastní analýzu jsem zvolil všechny současné české a slovenské učebnice dějepisu pro střední školy, tj. střední odborné školy, střední odborná učiliště a gymnázia, které se zabývají národními dějinami 20. století. Jedinou výjimku představuje KOVÁČ, D. a kol., *Dějepis. Slovensko v novom storočí. Dejepis*, IV, učebnice dějepisu pro 9. ročník základních škol a 4. ročník osmiletých gymnázií, kterou jsem rovněž zařadil mezi analyzované učebnice, neboť svými textovými strukturálními prvky, strukturálními prvky poskytujícími přehled, strukturálními prvky majícími charakter příkazu, ilustracemi a orientačními prostředky vysoce překračuje běžný rámec učebnic základních škol. Důležitým důvodem byla rovněž snaha zvýšit počet analyzovaných slovenských učebnic, neboť se nám počet tří knih zdál v poměru k šesti českým malý.

Ve většině případů se jedná o první vydání učebnic (výjimky BĚLINA, P., ČORNEJ, P., HALADA, J. a kol., *Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvětenství po naši dobu* – 9. vydání a KOVÁČ, D. a kol., *Dějepis. Slovensko v novom storočí. Dejepis*, IV – 2. vydání). Knihy vydala následující vydavatelství: *Slovenské pedagogické nakladateľstvo*, *Scientia*, *Státní pedagogické nakladatelství*, *Paseka*, *Fortuna*, *Orbis Pictus Istropolitana* a *SPL-Práce*. Knihy byly vydány převážně po roce 2000, ze starších titulů (tj. před rokem 2000) jsou to jediné dvě: HARNA, J., FIŠER, R., *Dějiny českých zemí. Od poloviny 18. století do vzniku České republiky*, II, a CHYLOVÁ, E. a kol., *Dějepis pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia. Slovensko a svet v rokoch 1848–1939*.

Průměrný rozsah učebnic činí 204,22 stránek. Vyššího počtu dosahují české učebnice, a to ČORNEJ, P., ČORNEJOVÁ, I., PARKAN, F. a kol., *Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny* s 240 stranami, BĚLINA, P., ČORNEJ, P., HALADA, J. a kol., *Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvětenství po naši dobu* s 336 stranami,

²⁸ PRŮCHA, Jan, *Učení z textu a didaktická informace*, Praha 1987, s. 3.

²⁹ PETTY, Geoffrey, *Moderní vyučování*, Praha 2004, s. 248.

³⁰ TAMTĚŽ, s. 250.

³¹ HUDECOVÁ, Dagmar, *Jak modernizovat výuku dějepisu. Výchovné a vzdělávací strategie v dějepisném vyučování*, Praha 2007, s. 44.

HARNA, J., FIŠER, R., *Dějiny českých zemí. Od poloviny 18. století do vzniku České republiky*, II s 280 stranami, KUKLÍKOVI, J. a J., *Dějepis pro gymnázia a střední školy. Nejnovější dějiny*, IV s 216 stranami a KVAČEK, R., *České dějiny*, II s 244 stranami, tedy většina českých učebnic. Nejmenšího počtu dosahuje CHYLOVÁ, E. a kol., *Dejepis pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia. Slovensko a svet v rokoch 1848–1939* s 63 stranami. Ve formátu učebnic převažuje velikost 30 cm, tedy formát A4, kterého dosahuje šest z devíti analyzovaných učebnic.

Počet stran, které jednotlivé učebnice meziválečnému období věnují, je následující: BARTLOVÁ, A., LETZ, R., *Dejepis. Národné dejiny pre 3. ročník gymnázií* 45 stránek, tj. 23,44% rozsahu celé učebnice, ČAPEK, V., PÁTEK, J., *Dějepis pro střední školy. Základní směry dějinného vývoje* 20 stránek, tj. 10,26% rozsahu, ČORNEJ, P., ČORNEJOVÁ, I., PARKAN, F. a kol., *Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny* 20 stránek, tj. 8,33%, BĚLINA, P., ČORNEJ, P., HALADA, J. a kol., *Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvícenství po naši dobu* 53 stránek, tj. 15,77% rozsahu, HARNA, J., FIŠER, R., *Dějiny českých zemí. Od poloviny 18. století do vzniku České republiky*, II 45 stránek, tj. 16,07%, CHYLOVÁ, E. a kol., *Dejepis pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia. Slovensko a svet v rokoch 1848–1939* 23 stránek, tj. 36,51%, KOVÁČ, D. a kol., *Dejepis. Slovensko v novom storočí. Dejepis*, IV 22 stránek, tj. 30,56%, KUKLÍKOVI, J. a J., *Dějepis pro gymnázia a střední školy. Nejnovější dějiny*, IV 56 stránek, tj. 25,93% a KVAČEK, R., *České dějiny*, II 48 stránek, tj. 19,67%. I když je poměr učebnic těžko srovnatelný, neboť učebnice pokrývají odlišné časové celky učiva, sdělují nám svým procentuálním rozsahem meziválečného období, nakolik je tento úsek československých dějin pro učebnici důležitý a nosný, v souvislosti s předcházejícím i nadcházejícím výkladem.

Na základě jmenného rejstříku a vlastního dohledávání jsem stanovil, že učebnice odkazují na osobnost T. G. Masaryka v průměru na 16,78 stranách textu, z toho připadá 21,67 stránek na české a 7,00 stránek na slovenské učebnice. Největšího počtu odkazů dosahují HARNA, J., FIŠER, R., *Dějiny českých zemí. Od poloviny 18. století do vzniku České republiky*, II, a to 37 stránek odkazů na T. G. M. a KVAČEK, R., *České dějiny*, II s počtem odkazů 36. Průměrný počet slov, odkazujících na Masaryka, činí 40,78 slov na učebnici, z toho připadá 52,00 slov na české a 18,33 na slovenské učebnice. Co se týká největšího počtu slov, prvenství patří bezpochyby poslední jmenované učebnici, v níž se Masaryk objevuje dokonce 116krát. Ze slovenských učebnic je to BARTLOVÁ, A., LETZ, R., *Dejepis. Národné dejiny pre 3. ročník gymnázií*, kde počet slov Masaryk dosahuje výše 23.

Pokud bychom to chtěli vyjádřit statisticky, tj. počet stránek 'Masaryk' ku celkovému počtu stránek učebnice, dosáhli bychom následující čísla: BARTLOVÁ, A., LETZ, R., *Dejepis. Národné dejiny pre 3. ročník gymnázií* vykazuje hodnoty 5,21% u odkazovaných stránek (tj. stránky o Masarykovi zabírají 5,21% učebnice), ČAPEK, V., PÁTEK, J., *Dějepis pro střední školy. Základní směry dějinného vývoje* 3,08%, ČORNEJ, P., ČORNEJOVÁ, I., PARKAN, F. a kol., *Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny* 3,33%, BĚLINA, P., ČORNEJ, P., HALADA, J. a kol., *Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvícenství po naši dobu* 6,61%, HARNA, J., FIŠER, R., *Dějiny českých zemí. Od poloviny 18. století do vzniku České republiky*, II 13,21%, CHYLOVÁ, E. a kol., *Dejepis pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia. Slovensko a svet v rokoch*

1848-1939 7,94%, KOVÁČ, D. a kol., *Dejepis. Slovensko v novom storočí. Dejepis*, IV 8,33%, KUKLÍKOVI, J. a J., *Dejepis pro gymnázia a střední školy. Nejnovější dějiny*, IV 9,72% a KVAČEK, R., *České dějiny*, II 14,75%. Průměrná hodnota odkazovaného procenta učebnic činí 8,02%. Tyto hodnoty však nejsou zcela přesné, neboť autoři učebnic si mnohdy pomáhají synonymy, kterými označují osobnost T. G. Masaryka, a to např. profesor, prezident, politik, on či podmět v mnoha případech nevyjadřují, neboť vyplývá z logiky předchozího textu apod.

Co se týká frekvence citovanosti, počítal jsem stránky s jmény osobností, které jsou v období první poloviny 20. století citované častěji než Masaryk. Jsou to tato jména (řazeno abecedně): Edvard Beneš, Klement Gottwald, Adolf Hitler, Andrej Hlinka, Winston Churchill, Josef V. Stalin, Vavro Šrobár, Jozef Tiso. Učebnice, které v sobě zahrnují i evropské (světové) dějiny dosahují vyšší citovanosti především u A. Hitlera, W. Churchilla a J. V. Stalina, učebnice národních dějin citují častěji E. Beneše, K. Gottwalda, A. Hlinku, V. Šrobára a J. Tisa. Obecně mohu tvrdit, že české učebnice citují častěji osobnost E. Beneše a slovenské A. Hlinky a J. Tisa než T. G. Masaryka. Učebnicí, která necituje nikoho častěji než právě T. G. M., je jediná, a to HARNA, J., FIŠER, R., *Dějiny českých zemí. Od poloviny 18. století do vzniku České republiky*, II.

Po údajích o počtu slov, stránek, obrázků a odkazů mě zajímá, z jakých Masarykových spisů přinášejí učebnice ukázkou. Nejkomplexněji citují z Masaryka BĚLINA, P., ČORNEJ, P., HALADA, J. a kol., *Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvětění po naši dobu*, HARNA, J., FIŠER, R., *Dějiny českých zemí. Od poloviny 18. století do vzniku České republiky*, II a KVAČEK, R., *České dějiny*, II. Ani jednu ukázkou nepřinášejí učebnice BARTLOVÁ, A., LETZ, R., *Dejepis. Národné dejiny pre 3. ročník gymnázií*, ČAPEK, V., PÁTEK, J., *Dejepis pro střední školy. Základní směry dějinného vývoje*, ČORNEJ, P., ČORNEJOVÁ, I., PARKAN, F. a kol., *Dejepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny*, CHYLOVÁ, E. a kol., *Dejepis pro středné odborné školy a středné odborné učilištia. Slovensko a svet v rokoch 1848-1939*, KOVÁČ, D. a kol., *Dejepis. Slovensko v novom storočí. Dejepis*, IV a KUKLÍKOVI, J. a J., *Dejepis pro gymnázia a střední školy. Nejnovější dějiny*, IV. Ochuzují se tak o cenný a pro studenty zajímavý zdroj poznání osobnosti T. G. Masaryka, zejména pro formulaci jeho názorů, způsobu smýšlení, argumentace, stylistiky, prožívání a žití 'vnitřního světa'. Tento nedostatek se někdy snaží kompenzovat sekundární literaturou, byť ne příliš početnou.

V neposlední řadě jsem zjišťoval, v jaké době/ v jakých letech se v textu učebnic objevuje poprvé zmínka o Masarykovi, jaké z jeho dětí jsou v učebnici uváděny, jestli v něm autoři učebnic vidí jen politika, nebo rovněž i intelektuála, spisovatele, vědce, který má co říci v mnoha oborech lidského vědění. Masaryk se ve většině učebnic 'vynořuje', tedy objevuje poprvé, v souvislosti s událostmi 80. a 90. let 19. století. Jedna učebnice jej poprvé zmiňuje již v 60. letech 19. století, zatímco ostatní v době první světové války, kdy Masaryk v zahraničí vstupuje do boje za společný stát Čechů a Slováků.

Ze čtyř dětí, které Tomáš G. Masaryk s Charlottou Garrigue měli, - Alici, Herberta, Olgu a Jana, učebnice nejčastěji a téměř výlučně zmiňují syna Jana (1886-1948), českého diplomata a politika, který zde do dějin 'vstupuje' v souvislosti s událostmi let 1945-1948. Dvě učebnice neuvádějí žádné z jeho dětí, jedna učebnice uvádí pouze

dceru Alici (1879-1966), v souvislosti s *Klubem slovenských poslanců* a předválečným Slovenskem.

Následující informace se týká koncepce dějin, tj. jestli je učebnice výlučně zdrojem poznání národních dějin, či jestli dospívá v rámci jedné knihy k symbióze národních a evropských/ světových dějin. Takovými komplety jsou ČAPEK, V., PÁTEK, J., *Dějepis pro střední školy. Základní směry dějinného vývoje*, ČORNEJ, P., ČORNEJOVÁ, I., PARKAN, F. a kol., *Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny*, CHYLOVÁ, E. a kol., *Dějepis pro střední odborné školy a střední odborné učiliště. Slovensko a svet v rokoch 1848-1939* a KUKLÍKOVI, J. a J., *Dějepis pro gymnázia a střední školy. Nejnovější dějiny*, IV, většinou učebnice pro střední školy, které prezentují dějiny celého světa/ Evropy během jednoho školního roku. Učebnice pro gymnázia bývají rozděleny do třech či čtyřech sešitů (každý ročník mívá odlišný sešit), v nichž v každém z nich jsou prezentovány dějiny podrobněji, přehledněji a častokrát i odděleně, tj. národní a evropské/ světové dějiny se nacházejí v odlišných učebnicích.

Po obecných informacích a statistických údajích přecházím nyní k didaktické analýze učebnic dějepisu. Zajímat mě budou především aparáty prezentace učiva, řízení učení a orientační, které budu hodnotit z hlediska verbálních a obrazových komponentů. Konkrétně se budu věnovat nejen samotnému výkladovému textu, ale rovněž úvodu a závěru kapitol učebnic, pomocným textům, tabulkám, úkolům a otázkám k tématům, stejně jako členění učebnic, odkazům na další literaturu, rejstříkům atd., avšak taktéž, neboť moderní učebnice dnes neobsahují pouze studijní texty, ilustrace, mapy, fotografie, diagramy, časové přímký, grafické symboly, užití zvláštního písma, které společně tvoří celek učebnice. Jinými slovy řečeno: dříve považovali autoři učebnic za nejdůležitější text, tedy obsah,³² dnes dochází k symbióze textu s ostatními didaktickými materiály (obrázky, ilustracemi) a do popředí se dostává i forma učebnice.

Předmětem této práce je komplexní analýza obsahu a formy učebnic, vážící se k osobnosti Tomáše Garrigua Masaryka, stejně tak důraz na jejich verbální a neverbální složku, podobně i důraz na věcnou, odbornou správnost a celkové hodnocení učebnice. Přistupme nejprve k hodnocení didaktické vybavenosti učebnic, která bývá v podobných analýzách upřednostňována.³³

Didaktická vybavenost učebnice se zpravidla hodnotí podle výskytu strukturních komponentů, které nesou určitou funkci. Rozumím jím to, „co určuje kvalitu učebnice vzhledem k jejímu využití pro učení žáků.“³⁴ Ze zjištěných hodnot výskytu jednotlivých funkcí se následně vypočítávají dílčí koeficienty (např. koeficient řízení učení, koeficient využití obrazových komponentů) a celkové koeficienty didaktické vybavenosti učebnic. Koeficienty nabývají hodnotu v rozmezí 0-100%. Čím se v učebnici hodnota koeficientu blíží k horní mezi, tím je didaktická vybavenost vyšší; maximální hodnota

³² Srovnej: ČAPEK, Vratislav a kol., *Didaktika dějepisu. Výchovně vzdělávací proces v dějepisu*, II, Praha 1988, s. 171.

³³ Např. PRŮCHA, Jan, *Hodnocení obtížnosti učebnic. Struktury a parametry učiva*, Praha 1984; PRŮCHA, Jan, *Učebnice. Teorie a analýzy edukačního média*, Brno 1998.

³⁴ PRŮCHA, Jan, *Moderní pedagogika*, Praha 2005, s. 280.

100% představuje ideální, teoretickou hodnotu, která slouží jako porovnávací kritérium pro hodnocení různých učebnic.³⁵

Z analýzy výše uvedených učebnic dějepisu vyplývá, že ony soustředí Masaryka a s ním související informace a údaje zejména do výkladového textu, jenž mnohdy zabírá až 90% rozsahu učebnice.³⁶ Ostatní možnosti prezentace učiva zůstávají až na výjimky skryty a student, který pečlivě studuje prameny, slovníčky a vysvětlivky, v nich bývá jen velmi málo s osobností T. G. Masaryka seznamován podrobněji, v detailnějším/komplexnějším pojetí. Mohu předeslat, že autoři nedocenili aparát prezentace učiva a ustrnuli zcela na výkladovém textu, tedy nemodernizovali své pojetí tvorby učebnic a prezentace moderních poznatků, když tato místa nevyužili ke komplexnějšímu vykreslení postavy Masaryka. Svoji koncepci se tak vrací přinejmenším do 80. let 20. století, kdy, jak již bylo uvedeno, tvořil výkladový text páteř celé učebnice.³⁷

Nejlépe prezentuje osobnost Masaryka ve verbální části aparátu prezentace učiva kniha *Dejepis. Slovensko v novom storočí. Dejepis*, IV (KOVÁČ, D. a kol.) a *České dějiny*, II (KVAČEK, R.), dále pak *Dějiny českých zemí. Od poloviny 18. století do vzniku České republiky*, II (HARNA, J., FIŠER, R.). Nejméně splňuje tuto funkci učebnice *Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny* (ČORNEJ, P., ČORNEJOVÁ, I., PARKAN, F. a kol.) a *Dejepis pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia. Slovensko a svet v rokoch 1848-1939* (CHYLOVÁ, E. a kol.). V úvodu k tématu se Masaryk objevuje pouze v jediné učebnici (KOVÁČ, D., *Dejepis. Slovensko v novom storočí. Dejepis*, IV). Jeho osobnost shrnuje opět pouze jedna učebnice (KVAČEK, R., *České dějiny*, II). Ve slovníčku pojmu se Masaryk objevuje dvakrát (HARNA, J., FIŠER, R., *Dějiny českých zemí. Od poloviny 18. století do vzniku České republiky*, II; KOVÁČ, D. a kol., *Dejepis. Slovensko v novom storočí. Dejepis*, IV), stejně jako citace z pramenů (prameny, které zmiňují Masaryka), kde se však vedle poslední zmiňované učebnice objevuje KVAČEK, R., *České dějiny*, II.

Žádná učebnice nevyužívá soudobého tisku, aby skrze něj představila osobnost T. G. M., třeba i v odlišném světle, než byli studenti dosud zvyklí. Až na výjimky (HARNA, J., FIŠER, R., *Dějiny českých zemí. Od poloviny 18. století do vzniku České republiky*, II) se Masaryk neobjevuje ani ve slovníčku cizích slov ani v poznámkách pod čarou; ve většině učebnic totiž neexistují. Možnosti 'dát Masaryka' i do souvislostí mimo rámec hlavního textu využilo jen málo autorů učebnicových textů, konkrétně to byli BARTLOVÁ, A., LETZ, R., *Dejepis. Národné dejiny pre 3. ročník gymnázií*; HARNA, J., FIŠER, R., *Dějiny českých zemí. Od poloviny 18. století do vzniku České republiky*, II; KUKLÍKOVI, J. a J., *Dějepis pro gymnázia a střední školy. Nejnovější dějiny*, IV a KVAČEK, R., *České dějiny*, II.

Za doslova promarněnou šanci považují nedostatečnou prezentaci T. G. Masaryka v podobě tzv. medailónku jeho osobnosti v učebnicích. Medailónek představující osobní heslo *Masaryk* by v jistém ohledu sice narušil tok textu učebnice, na druhé straně by

³⁵ Podrobněji: TAMTĚŽ, s. 279.

³⁶ PLUSKAL, Miroslav, *Zdokonalení metody pro měření obtížnosti didaktických textů*, in: Pedagogika, ročník XLVI, číslo 1, 1996, s. 63.

³⁷ Srovnej: ČAPEK, Vratislav a kol., *Didaktika dějepisu. Výchovně vzdělávací proces v dějepisu*, II, Praha 1988, s. 171.

předložil studentům biografické heslo, s chronologickými údaji, stručně nastíněným životopisem, nejvýznamnějšími díly a životními událostmi včetně hodnocení. Student by tak mohl k výkladovému textu přistupovat 'lépe připraven' a informačně vybaven a jaksí předjímat události, které T. G. Masaryka ve výkladovém textu teprve čekají. Vzornou ukázkou této metody práce jsou *Toulky českou minulostí* a *Toulky minulostí světa*, které přinášejí po stranách, vedle výkladové části textu, množství zajímavostí, dobových souvislostí, postřehů, dalších informací, vysvětlivek či upřesnění.

Domnívám se proto, že učebnice ve výkladovém textu představují osobnost T. G. Masaryka poněkud jednostranně, nevyužívají všech funkcí aparátu prezentace učiva, podceňují didaktickou stránku učebních textů a nedoceňují, že citace, odkazy a vysvětlivky, které se významné osobnosti věnují, podtrhují nejen její význam, ale taktéž napomáhají snadnějšímu zapamatování učiva.

Nejlépe prezentuje skrze obrazy, fotografie a ilustrace osobnost T. G. Masaryka učebnice BARTLOVÁ, A., LETZ, R., *Dejepis. Národní dějiny pro 3. ročník gymnázií*, HARNA, J., FIŠER, R., *Dějiny českých zemí. Od poloviny 18. století do vzniku České republiky*, II, CHYLOVÁ, E. a kol., *Dejepis pro středné odborné školy a středné odborné učiliště. Slovensko a svet v rokoch 1848-1939* a KVAČEK, R., *České dějiny*, II. Nejméně ilustrací přináší ČAPEK, V., PÁTEK, J., *Dějepis pro střední školy. Základní směry dějinného vývoje*, BĚLINA, P., ČORNEJ, P., HALADA, J. a kol., *Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvěcenství po naši dobu*, II a KOVÁČ, D. a kol., *Dejepis. Slovensko v novom storočí. Dejepis*, IV.

Až na jednu výjimku se objevuje ve všech učebnicích fotografie samostatné osoby T. G. Masaryka. Ve většině případů existuje rovněž skupinová fotografie, jejíž součástí je i postava T. G. Masaryka. Naproti tomu nejsou umělecké fotografie až na jednu výjimku (KVAČEK, R., *České dějiny*, II) zastoupeny vůbec, stejně jako naukové ilustrace, časové přímkové, náčrtky a grafy. Rozumím dobře, že je technicky poměrně náročné zachytit Masaryka do grafu či jiné funkce aparátu, domnívám se však, že Masarykův náčrtek, rodokmen jeho rodiny, fotografie jeho pasu či mapa jeho válečného putování tak obtížné na zachycení býti nemusely.

Musím rovněž konstatovat, že učebnice stále málo využívají této možnosti prezentace obrazové přílohy. Věřím, že dobře nakreslená mapa, časová přímková či graf bývají v mnoha případech studentům srozumitelnější a názornější než několik odstavců či stránek náročného, zdouhavého textu. V obecném soudu oceňuji slovenské učebnice, které jsou svoji obrazovou částí ve velmi výrazném náskoku před učebnicemi českými a mnohé historické události účinně prezentují skrze ilustrace. Moderní metodu práce s těmito zdroji oceňuji zejména u přehledných učebnic CHYLOVÁ, E. a kol., *Dejepis pro středné odborné školy a středné odborné učiliště. Slovensko a svet v rokoch 1848-1939* a KOVÁČ, D. a kol., *Dejepis. Slovensko v novom storočí. Dejepis*, IV. Vedle nich vyniká z českých učebnic snad jen učebnice KUKLÍKOVÍ, J. a J., *Dějepis pro gymnázia a střední školy. Nejnovější dějiny*, IV.

V souvislosti s tím, co jsem již konstatoval, učebnice nedostatečně využívají všech funkcí aparátu prezentace učiva –, rovněž aparát řídící učební části verbální nedostatečně věnuje pozornost dalším funkcím, kterých by didaktické texty mohly využít. Nejhuře představují T. G. M. následující čtyři učebnice: ČAPEK, V., PÁTEK, J., *Dějepis pro*

střední školy. Základní směry dějinného vývoje, BĚLINA, P., ČORNEJ, P., HALADA, J. a kol., *Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvěcenství po naši dobu*, II, CHYLOVÁ, E. a kol., *Dejepis pro středné odborné školy a středné odborné učiliště. Slovensko a svet v rokoch 1848-1939*, KOVÁČ, D. a kol., *Dejepis. Slovensko v novom storočí. Dejepis*, IV neboť jej prezentují pouze ve výkladovém textu.

Předmluva kapitol, pokud se vůbec v učebnicích nachází, nezmiňuje T. G. Masaryka v žádném z učebních dokumentů. Předmluva by měla být jakýmsi nástinem kapitoly, tématu, kde by odkaz na Masaryka zdůrazňoval jeho důležitost a studentům předjímal mnohé děje, ke kterým v samotné kapitole dojde. Otázky a úkoly k lekci bývají vyjadřovány společně. Je nutné říci, že zde mnohé učebnice vhodným způsobem prověřují znalosti studentů a v úkolové části je podněcují k další četbě, promýšlení, dohledávání a třídění informací a hodnocení osobnosti T. G. Masaryka. Na druhé straně analyzované učebnice neobsahují cíle vyučování, odkazy ani cvičení na sebehodnocení studentů. Na jejich obhajobu musím uvést, že cíle vyučování formuluje učitel vždy pro konkrétní třídu, danou hodinu, metody vyučování a další faktory, tudíž jejich formulace v učebnicích by vždy nemusela být efektivní.³⁸ Poněkud slabě zastoupeny jsou rovněž odkazy na jiné zdroje, konkrétně odkazy na další učebnice, publikace, materiály a webové stránky týkající se osobnosti T. G. Masaryka.

Poněkud opatrní jsou autoři učebnic vůči moderním technologiím. Je až překvapující, že na prahu 21. století učebnice více nepracují s elektronickými daty, formáty .mp3 podporujícími přenos zvuku/ hlasu, obrazovými dokumenty .jpg, videosekvencemi .avi a dalšími nahrávkami. Vhodným didaktickým počinem by jistě byla prezentace, resp. několik výukových hodin, připravená v některém z běžně dostupných programů, určená k prezentaci učiva v učebně výpočetní techniky skrze data projektor. Hlas významné osobnosti, několik jejích fotek či vhodný elektronický test by byl zajímavým osvěžením výuky, zejména pokud by se tak stávalo skrze moderní techniku, jež studenty zajímá. Možná že se právě zde rodí averze studentů vůči knihám jako jediným, zastaralým, učiteli propagovaným, zdrojům poznání, neboť moderní technika – oblíbená mezi mladými – není k výuce a přenášení poznatků dostatečně využívána. Studenti tak mají pocit, že jim učitelé 'vnucují' něco, co stojí mimo (jejich) realitu. Vyučují dějepisu nejsou dostatečně informováni o tom, že existují internetové webové stránky, na nichž se studenti dostanou k dalším desítkám dokumentů, map, fotografií, které by nebylo možné zařadit do učebnice běžného, tištěného typu.³⁹ Musím však rovněž upozornit, že k webovým stránkám, stejně jako k médiím obecně, je nutné přistupovat kriticky, s dostatečným odstupem a nadhledem.

Zaměříme se nyní na orientační aparát – nejlépe zpracovaný jej mají učebnice KVAČEK, R., *České dějiny*, II, BĚLINA, P., ČORNEJ, Petr, HALADA, J. a kol., *Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvěcenství po naši dobu*, II a KUKLÍKOVÍ, J. a J., *Dejepis pro gymnázia a střední školy. Nejnovější dějiny*, IV. V obsahu učebnice se Masaryk objevuje pouze dvakrát (BĚLINA, P., ČORNEJ, Petr, HALADA, J. a kol., *Dějiny zemí*

³⁸ PRŮCHA, Jan, *Moderní pedagogika*, Praha 2005.

³⁹ Podrobněji STELLNER, František a kol., *Internet nejen pro historiky*, Praha 2003; HUDECOVÁ, Dagmar, *Jak modernizovat výuku dějepisu. Výchovné a vzdělávací strategie v dějepisném vyučování*, Praha 2007, s. 44-45.

Koruny české. Od nástupu osvěcenství po naši dobu, II; KVAČEK, R., *České dějiny*, II), v tématických celcích ani jednou. Tři učebnice odkazují v kapitolách (podkapitolách) na osobnost T. G. Masaryka, a to BĚLINA, P., ČORNEJ, Petr, HALADA, J. a kol., *Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvěcenství po naši dobu*, II, KUKLÍKOVI, J. a J., *Dějepis pro gymnázia a střední školy. Nejnovější dějiny*, IV a KVAČEK, R., *České dějiny*, II. Domnívám se, že kapitola věnována Masarykovi je vedle výkladového textu a medailónku nejvýznamnějším verbálním příspěvkem učebnice k poznání této osobnosti. Právě kapitola či medailónek svědčí o skutečnosti, že autor učebnice považuje T. G. M. za významnou osobnost a vyhrazuje ji zcela mimořádný prostor k hlubšímu poznání a pochopení.

Lekce učebnice naopak Masaryka nezmiňují, neboť učebnice většinou látku do těchto úseků nečlení; marginálie ano, a dokonce v pěti případech, tedy ve většině. Poněkud strozí jsou autoři i při uvádění bibliografie, která odkaz na Masarykovy knihy (primární literatura) obsahuje pouze v jednom případě: KVAČEK, R., *České dějiny*, II. Co se týká sekundární literatury, zde obtočí učebnice mnohem lépe – na knihy o Masarykovi odkazují až ve třech případech.

Rejstřík je velmi užitečnou verbální orientační funkcí. Drtivá většina moderních publikací proto obsahuje nejen jmenný rejstřík, ale často také rejstřík věcný a místní; je velmi užitečný pro rychlé vyhledávání konkrétního pojmu a snadnou orientaci v knize. Vzhledem k tomuto zjištění mě velmi překvapilo, že čtyři učebnice nemají ani jeden z rejstříků a stěžují tak čtenáři-studentovi rychlý pohyb v knize. Naproti tomu dvě učebnice disponují rejstříkem smíšeným; jsou to tyto knihy: ČAPEK, V., PÁTEK, J., *Dějepis pro střední školy. Základní směry dějinného vývoje*, BĚLINA, P., ČORNEJ, P., HALADA, J. a kol., *Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvěcenství po naši dobu*, II.

Je poněkud na škodu, že učebnice dějepisu neprotěžují svůj výklad poučkami a pravidly, na rozdíl od učebnic technických směrů. Proto není překvapující, že učebnice tyto didaktické pomůcky postrádají. Obsahují však jiné části, které jsou adekvátní pro moderní učebnice dějepisu. Jsou jimi otázky a úkoly, jasné strukturované kapitoly s barevnými obrázky. Na druhé straně chybí cvičení k zopakování látky; předpokládám proto, že byl jejich obsah přesunut do otázek a úkolů, kam logicky patří. Tyto dvě kategorie jsou ve většině učebnic spojeny, tvoří jednotlivý celek 'otázky a úkoly' a mají charakter kontrolních otázek a drobných úkolů k dalšímu rozvíjení jednotlivce. Chybou je, že nedochází k rozvíjení skupinové práce, tak oblíbené v současné době mezi mladými.

Zastavím se na chvíli u literatury a barevných ilustrací. Doplňující literatura, ať již umístěna do příslušných kapitol učebnice nebo na její konec, rozvíjí další vzdělávání studentů se zájmem o četbu. Vhodným způsobem jim ukazuje moderní, zajímavé a přiměřené publikace, jež učebnici v jistých směrech překračují. Je to ideální didaktický prostředek k dalšímu sebevzdělávání mladých. Obecně mohu konstatovat, že doporučená literatura se objevuje u gymnaziálních učebnic, kde se předpokládá další zájem o rozvíjení znalostí, zatímco u učebnic středních odborných škol tyto informace vesměs chybí. Na druhé straně je chvályhodné, že učebnice primárně psané pro 9. ročník základních škol a pro 4. ročník osmiletých gymnázií tuto literaturu obsahuje (KOVÁČ, D. a kol., *Dejepis. Slovensko v novom storočí. Dejepis*, IV).

Co se týká barevných ilustrací, jsou dnes považovány autory, tím spíše studenty, za samozřejmý standard učebních textů. Právě dokonalé zvládnutí obrazové části, tolik oblíbené mezi studenty,⁴⁰ je základem pro další rozvíjení učebnic skrze moderní technologie, internet, počítačové programy apod. Jen velmi nerad musím konstatovat, že učebnice BĚLINA, P., ČORNEJ, P., HALADA, J. a kol., *Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvětlení po naši dobu* barevné obrázky neobsahuje.

Složitost textu podle tří metod

Obtížnost textu učebnic pokládám za objektivní vlastnost, danou jejími specifickými charakteristikami, kterou mohu měřit, porovnávat a hodnotit. Právě metodika měření složitosti učebního textu byla v posledních letech v oblasti pedagogického výzkumu zpracována velmi dobře.⁴¹ Z tohoto důvodu jsem se nesoustředil pouze na složitost a naučitelnost textu a na průměrnou délku vět, ale rovněž na metody moderní pedagogiky – Björnssonova, Mistríkova a Nestlerové, které měří složitost textu podle mnoha faktorů, jak bude uvedeno v této kapitole níže.

Co se týká složitosti a naučitelnosti textu, považuji oba faktory v analyzovaných učebnicích za průměrné, střední s výjimkou učebnice BĚLINA, P., ČORNEJ, P., HALADA, J. a kol., *Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvětlení po naši dobu*, která, vzhledem k výrazné absenci didaktické vybavenosti, představuje vyšší složitost textu, stejně jako HARNA, J., FIŠER, R., *Dějiny českých zemí. Od poloviny 18. století do vzniku České republiky*, II. Naopak nižší složitost představuje KOVÁČ, D. a kol., *Dejepis. Slovensko v novom storočí. Dejepis*, IV, vyplývající z povahy učebnice, která je určena žákům 9. ročníků základních škol a 4. ročníkům osmiletých gymnázií. Naučitelnost textu je ve většině textů průměrná, s výjimkou složitě koncipovaných vět a logických struktur učebnice BĚLINA, P., ČORNEJ, P., HALADA, J. a kol., *Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvětlení po naši dobu*.

Soustředíme se nyní na kritérium složitosti textu podle délky vět a zkoumejme, zda-li jazykový obsah učebnic odpovídá stupni rozvinutosti jazykové kompetence studentů daného věku. Tento stupeň dosahuje u studentů ve věku 14-15 let čísla 11,2; znamená tedy, jak vyplývá z předchozích výzkumů, že průměrná délka věty v písemných projevech žáků dosahuje 11,2 slov. Tuto délku (přibližně tedy 12 slov ve větě) považuji za hranici, nad níž zvyšující se počet slov vyvolává u mladých žáků-čtenářů potíže při porozumění textu. Vzhledem k tomu, že jsou námi analyzované učebnice určeny studentům 3. a 4. ročníků středních škol ve věku 17-19 let, musím nutně zvýšit hranici průměrné délky vět. Za tento 'přelom' v porozumění, tzv. hranici srozumitelnosti, budu pokládat větu o délce 14-15 slov.⁴²

⁴⁰ Mám z vlastní výuky a práce s učebnicí dojem, že studentovi při běžném otevření učebnice padne zrak nejprve na obrázek, prohlédne si jej, přečte komentář a teprve pak se soustředí na výkladový text příslušné strany.

⁴¹ MAŇÁK, Josef, KLAPKO, Dušan (ed.), *Učebnice pod lupou*, Brno 2006; MAŇÁK, Josef, KNECHT, Petr (ed.), *Hodnocení učebnic*, Brno 2007; PLUSKAL, Miroslav, *Zdokonalení metody pro měření obtížnosti didaktických textů*, in: *Pedagogika*, ročník XLVI, číslo 1, 1996, s. 62-86; PRŮCHA, Jan, *Učebnice. Teorie a analýzy edukačního média*, Brno 1998.

⁴² PRŮCHA, Jan, *Moderní pedagogika*, Praha 2005, s. 282 a dále.

Co se délky vět učebnic týká, jedná se o věty o průměrné délce 14,68 slov, tedy střední složitosti textu, jež plně odpovídá hranici srozumitelnosti studentů daného věku. Mírně složitějšího textu dosahují ČORNEJ, P., ČORNEJOVÁ, I., PARKAN, F. a kol., *Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny* s průměrnou délkou vět 15,00 slov a KVAČEK, R., *České dějiny*, II s průměrnou délkou 15,25 slov v jedné větě. Složitějšího až komplikovaného textu dosahují učebnice BARTLOVÁ, A., LETZ, R., *Dejepis. Národní dějiny pro 3. ročník gymnázií* s průměrnou délkou 16,50 slov, HARNA, J., FIŠER, R., *Dějiny českých zemí. Od poloviny 18. století do vzniku České republiky*, II s průměrnou délkou 17,00 slov a složitě psaná učebnice BĚLINA, P., ČORNEJ, P., HALADA, J. a kol., *Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvěcenství po naši dobu* s průměrnou délkou 19,40 slov! Nižší složitosti dosahují učebnice ČAPEK, V., PÁTEK, J., *Dějepis pro střední školy. Základní směry dějinného vývoje* s průměrem 12,50 slov, CHYLOVÁ, E. a kol., *Dejepis pro středně odborné školy a středně odborné učiliště. Slovensko a svet v rokoch 1848-1939* s průměrem 12,20 slov, KOVÁČ, D. a kol., *Dejepis. Slovensko v novom storočí. Dejepis*, IV s průměrem 12,83 slov a KUKLÍKOVI, J. a J., *Dějepis pro gymnázia a střední školy. Nejnovější dějiny*, IV s průměrem 11,45 slov. Stručně mohu konstatovat, že nižší délky/ složitosti textu dosahují učebnice pro základní, střední a střední odborné školy, zatímco u gymnaziálních textů převažují věty střední a vyšší délky/ složitosti.

Nyní podrobněji ke třem komplexním metodám měření složitosti textu, které jsou založeny na matematické teorii analyzované informace. První, tzv. Björnssonova metoda, je velmi jednoduchá. Složitost textu (LIX) počítá podle dvou kritérií, a to průměrné délky vět a průměrné délky slov. Obtížnost (LIX) se rovná průměrné délce věty v počtu slov v souboru dvě stě vět (L_m) sečtené s průměrnou délkou slov o počtu více než šest písmen v souboru dvou tisíc slov (L_o),⁴³ vyjádřeno matematicky $LIX = L_m + L_o$. Míra LIX je vybavena škálou obtížnosti, kde LIX v hodnotě 20-30 bodů odpovídá velmi snadným textům, LIX 31-40 bodů středně obtížným textům, LIX 41-50 bodů velmi obtížným textům a LIX 51-60 bodů extrémně obtížným textům.⁴⁴ Vzhledem k tomu, že tato metoda pracuje pouze s dvěma parametry textu, její výsledky jsou méně přesné a často dosahuje odlišných výsledků než komplexnější metoda Kathrin Nestlerové.

Na základě našich měření dosahují analyzované učebnice dějepisu průměrného LIX ve výši 23,40, tedy úroveň velmi snadných textů. Rozmezí 20-30 bodů dosahuje drtivá většina českých a slovenských učebnic, nejsložitější z hodnocených je BĚLINA, P., ČORNEJ, P., HALADA, J. a kol., *Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvěcenství po naši dobu* s počtem 28,58 bodů. Tento výsledek řadí učebnice k textům středně obtížným, přesto však studentům dobře komunikovatelným. Na druhé straně učebnic s nejnižší složitostí je KOVÁČ, D. a kol., *Dejepis. Slovensko v novom storočí. Dejepis*, IV s počtem 19,72 bodů. Ze středoškolských textů je nejsnadnějším textem učebnice CHYLOVÁ, E. a kol., *Dejepis pro středně odborné školy a středně odborné učiliště. Slovensko a svet v rokoch 1848-1939* s počtem 20,10 bodů.

⁴³ PRŮCHA, Jan, *Moderní pedagogika*, Praha 2005, s. 284; PRŮCHA, Jan, *Učení z textu a didaktická informace*, Praha 1987, s. 55. PLUSKAL doporučuje pro stanovení obtížnosti textu učebnice jako celku vybrat 10 vzorků o rozsahu 200 slov. Podrobněji: PLUSKAL, Miroslav, *Zdokonalení metody pro měření obtížnosti didaktických textů*, in: *Pedagogika*, ročník XLVI, číslo 1, 1996, s. 65.

⁴⁴ PRŮCHA, Jan, *Moderní pedagogika*, Praha 2005, s. 284.

Druhá, tzv. Mistríkova metoda, je komplexnější. Složitost textu počítá podle čtyř kritérií, a to podle vzorce $R = 50 - (V \times S)/I$, kde V je průměrná délka vět, S průměrná délka slov v počtu slabik, a I index opakování slov. I je poměr počtu všech lexikálních jednotek ku počtu různých lexikálních jednotek textu. Mistríkova míra (R) používá škálu obtížnosti s hodnotami mezi 0-50 bodů, v níž nejsnadnější texty dosahují výše 40-50 bodů a nejobtížnější texty 0-10 bodů.⁴⁵

Průměrná složitost textu analyzovaných učebnic (R) činí 24,74 bodů. Rozmezí střední obtížnosti se drží většina učebnic, z nichž k nejobtížnějším patří BĚLINA, P., ČORNEJ, P., HALADA, J. a kol., *Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvěcenství po naši dobu* s počtem 17,58 bodů a ČORNEJ, P., ČORNEJOVÁ, I., PARKAN, F. a kol., *Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny* s počtem bodů 19,50. Naopak k nejsnazším textům ČAPEK, V., PÁTEK, J., *Dějepis pro střední školy. Základní směry dějinného vývoje* a s počtem 29,10 bodů a KOVÁČ, D. a kol., *Dejepis. Slovensko v novom storočí. Dejepis*, IV s počtem 32,16 bodů.

Třetí, tzv. Nestlerové metoda, je z těchto tří metod nejsložitější, nejuplněnější a nejrozsáhlejší; používá se např. pro měření složitosti textu vysokoškolských učebnic.⁴⁶ Metoda počítá stupeň obtížnosti podle vzorce $T = Ts + Tp$, kde Ts je syntaktická obtížnost a Tp pojmová obtížnost. Syntaktická obtížnost $Ts = 0,1 \times V \times U$, kde V je průměrná délka vět v počtu slov a U průměrná délka větných úseků.⁴⁷ Pojmová obtížnost $Tp = 100 \times (\Sigma P / \Sigma N) \times (\Sigma P1 + 2 \Sigma P2 + 3 \Sigma P3 / \Sigma N)$, kde P je počet všech pojmů textu, P1 počet běžných pojmů, P2 počet odborných pojmů a P3 počet faktografických pojmů. N vyjadřuje počet všech slov textu. Podrobně o této metodě referují Jan Průcha a Miroslav Pluskal.⁴⁸ Míra složitosti textu (T) dosahuje v učebnicích hodnot mezi 20 body a méně (nejnižší obtížnost) až 60 a více body (nejvyšší obtížnost). Její komplexnost oproti dvěma předcházejícím metodám spočívá v tom, že stanovuje nejen celkovou obtížnost učiva, ale také odhaluje zdroje extrémně vysoké/ nízké obtížnosti, neboť složitost textu počítá na základě deseti různých charakteristik, zjišťovaných v didaktickém textu.⁴⁹ Její průměrné hodnoty dosahují výše 31-40 bodů pro učebnice středoškolského studia.

Kromě analýz úseků učebnic si je třeba uvědomit, že výzkum základních parametrů výkladového textu poskytuje jen dílčí informace o učebnici jako celku.⁵⁰ Cílem této práce ostatně není přesné matematické vyjádření složitosti textů učebnic, ale analýza učebnic co do jejich vztahu k osobnosti T. G. Masaryka; vedle didaktické vybavenosti si je nutné všimnout rovněž historických informací, datací, logiky událostí, jmen osobností atd.

⁴⁵ Podrobněji: TAMTÉŽ, s. 285; PRŮCHA, Jan, *Učebnice. Teorie a analýzy edukačního média*, Brno 1998, s. 59 a dále.

⁴⁶ PRŮCHA, Jan, *Hodnocení obtížnosti učebnic. Struktury a parametry učiva*, Praha 1984, s. 69 a dále; PRŮCHA, Jan, *Učebnice. Teorie a analýzy edukačního média*, Brno 1998, s. 61 a dále.

⁴⁷ Složené tvary sloves se považují za jedno sloveso – provedli jsme jsou 2 slova, ale počítá se jako 1 sloveso. Srovnej: PRŮCHA, Jan, *Učení z textu a didaktická informace*, Praha 1987, s. 76.

⁴⁸ PRŮCHA, Jan, *Hodnocení obtížnosti učebnic. Struktury a parametry učiva*, Praha 1984, s. 70; PLUSKAL, Miroslav, *Zdokonalení metody pro měření obtížnosti didaktických textů*, in: *Pedagogika*, ročník XLVI, číslo 1, 1996, s. 62-86; PRŮCHA, Jan, *Moderní pedagogika*, Praha 2005, s. 287 a dále.

⁴⁹ PRŮCHA, Jan, *Hodnocení obtížnosti učebnic. Struktury a parametry učiva*, Praha 1984, s. 70.

⁵⁰ PLUSKAL, Miroslav, *Zdokonalení metody pro měření obtížnosti didaktických textů*, in: *Pedagogika*, ročník XLVI, číslo 1, 1996, s. 69.

Chyby v textu

Po hodnocení učebních osnov, didaktické vybavenosti učebnic, aparátch prezentace učiva, řídicího učení a orientačního a měření složitosti textu podle tří metod moderní pedagogiky se dostávám k věcné správnosti textu učebnic. Můj zájem byl zatím do velké míry soustředěn na didaktickou, nikoliv odbornou stránku textů a edukačních konstruktů; otázkou nadále zůstává jejich vzájemný poměr. Domnívám se nicméně, že je důležitá nejen forma přenášovaných informací, ale také jejich obsah, resp. správnost, šíře, vypovídací hodnota a zdroje informací, které nové učivo přináší.

Analyzovaný text je značně rozsáhlý jak do počtu stránek, tak do množství informací, které nám zprostředkovává. Obsažnost textu a jeho nutná 'stručnost' s sebou nutně přináší i chyby. V námi nejvíce posuzovaném období let 1918-1939, s důrazem na osobnost T. G. Masaryka, bychom mohli tzv. chyby rozdělit do několika kategorií: překlepy, chyby v dataci, chyby v terminologii, věcné chyby, chyby v logice vyprávění a chyby v pojetí dějin.

Mohu předeslat, že se autoři učebnic nedopustili žádné ze závažných chyb jak věcného, tak logického rámce učebnicového textu. Chyby, jež se v učebnicích objevily, jsou převážně omyly vzniklé při nedostatečném čtení, resp. nepřehledném toku nových poznatků, kdy autoři neměli dostatek prostoru, aby všechna jména, události, souvislosti dostatečně postihli a vyvarovali se jich.

Z chyb, které jsou nejméně závažné, a které hodnotím jako tzv. překlepy, uvádím následující: „*Vědecky se [Masaryk - pozn. MŠ] zabýval 'českou otázkou' a k této problematice napsal řadu knih. Redigoval vědecký časopis *Athenaeum*,*“ kde došlo k chybné transkripci názvu vědecké revue *Athenaeum*, jenž vycházelo v letech 1883-1893. Dále pak věta: „*Prezident T. G. Masaryk se ujal úřadu po triumfálním návratu do Prahy 21. 12. 1919,*“⁵¹ zatímco se tak stalo o rok dříve, tj. v roce 1918 a překlep v souvětí „*I v českém prostředí se na konci 19. a počátku 20. století projevovaly antisemitské sklony, jejichž vyvrcholením byla takzvaná hilsneriáda.*“⁵² Ve větě o *Revolučním Národním shromáždění* přibyla nadbytečná tečka: „*Do funkce prezidenta ČSR schválilo T. G. Masaryka, který se 21. prosince, 1918 vrátil do vlasti.*“⁵³ Tyto překlepy nezhodnocují vypovídající hodnotu učebnic, nicméně kazí dojem dobře zpracovaného učebního textu a studenti si jich všimnou nespíše, zatímco další chyby jsou patrné až z hlubšího znalosti věci.

Chyby v dataci narušují logický rámec vyprávění a v pozitivistickém pojetí, které stále ve výuce dějepisu převládá. Z datačních chyb uvádím např.: „*V listopadu 1935 odstoupil*

⁵¹ BĚLINA, Pavel, ČORNEJ, Petr, HALADA, Jaroslav a kol., *Dějiny země Koruny české. Od nástupu osvícenství po naši dobu*, II, Praha 2003, s. 167. Chybu jsem pojmenoval jako tzv. překlep, nikoliv chybu v dataci, protože se domnívám, že se jedná o tak významnou událost v dějinách nově vzniklého státu, že i autor ví, že by Masaryk neotálel dalších dvanáct měsíců, než by do poválečného Československa dorazil.

⁵² ČORNEJ, Petr, ČORNEJOVÁ, Ivana, PARKAN, František a kol., *Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny*, Praha 2006, s. 159.

⁵³ BARTLOVÁ, Alena, LETZ, Robert, *Dejepis. Národné dejiny pre 3. ročník gymnázií*, Prešov 2005, s. 32.

ze zdravotních důvodů a pro vysoký věk z funkce prezidenta T. G. Masaryk,⁵⁴ k čemuž ve skutečnosti došlo až o měsíc později, dne 14. prosince 1935 a dále pak „Ve Vídni v roce 1882 Masaryk obhájil hodnost docenta, a když se ustavila česká univerzita, přešel do Prahy,⁵⁵ kde se autoři dopustili hned několika chyb najednou. Masaryk se habilitoval spisem *Sebevražda jako hromadný společenský jev moderní civilizace* již v roce 1879, kdy rovněž začal přednášet ve Vídni jako soukromý docent. Ve zmiňovaném roce 1882 je již Masaryk jmenován mimořádným profesorem filozofie na pražské univerzitě; řádná profesura mu byla udělena až v lednu 1897.

Terminologických chyb se autoři dopustili v následujících pasážích: „*Tomáš Garrigue Masaryk se narodil v roce 1850 v Hodoníně v chudé rodině,*“⁵⁶ historicky správně bychom měli uvádět, že se v roce 1850 narodil Tomáš Masaryk, resp. Masařík (Masárik), Masaryk přibral ‘Garrigue’ ke svému jménu až po sňatku s Američankou Charlottou Garrigue na konci 70. let 19. století. V souvislosti s volbou prezidenta republiky v roce 1918 bychom měli přesněji mluvit o zvolení aklamací: „*Na první schůzi parlamentu byl oficiálně sesazen habsburský panovnický rod a nový stát byl vyhlášen republikou. Zároveň poslanci zvolili prezidentem Tomáše Garrigua Masaryka (opětovně byl zvolen v letech 1920, 1927 a 1934);*“⁵⁷ „*Hned následující den Revoluční národní shromáždění zvolilo prezidentem republiky T. G. Masaryka a do čela první československé vlády postavilo dr. Karla Kramáře,*“⁵⁸ „*O den později, 14. listopadu 1918, Národní shromáždění zvolilo prezidentem republiky T. G. Masaryka a jmenovalo první československou vládu v čele s Karlem Kramářem,*“⁵⁹ „*Na tomto zasedání [Revolučního Národního shromáždění – pozn. MŠ] byl zvolen T. G. Masaryk prezidentem republiky, sociální demokrat F. Tomášek předsedou shromáždění, K. Kramář předsedou vlády*“⁶⁰ a opět „*T. G. Masaryka zvolili [v roce 1918 – pozn. MŠ] za prezidenta a byla ustanovená první vláda v čele s K. Kramářem.*“⁶¹ Další chybou v terminologii je rovněž tvrzení, že „*Zakladatelem a vedoucí osobností československého odboje se stal univerzitní profesor, politik a státník Tomáš Garrigue Masaryk (7. 3. 1850 – 14. 9. 1937).*“⁶² Skutečným státníkem se Masaryk stal až v roce 1918, kdy byl zvolen do čela Československého státu; mluvit o Masarykovi jako o státníkovi na začátku první světové války je přinejmenším předčasné.

⁵⁴ BARTLOVÁ, Alena, LETZ, Robert, *Dejepis. Národní dějiny pre 3. ročník gymnázií*, Prešov 2005, s. 62.

⁵⁵ ČAPEK, Vratislav, PÁTEK, Jaroslav, *Dějepis pro střední školy. Základní směry dějinného vývoje*, Praha 2001, s. 121.

⁵⁶ TAMTÉŽ.

⁵⁷ ČORNEJ, Petr, ČORNEJOVÁ, Ivana, PARKAN, František a kol., *Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny*, Praha 2006, s. 184.

⁵⁸ KUKLÍKOVÍ, Jan a Jan, *Dějepis pro gymnázia a střední školy. Nejnovější dějiny*, IV, Praha 2005, s. 14.

⁵⁹ HARNA, Josef, FIŠER, Rudolf, *Dějiny českých zemí. Od poloviny 18. století do vzniku České republik*, II, Praha 1998, s. 138.

⁶⁰ BĚLINA, Pavel, ČORNEJ, Petr, HALADA, Jaroslav a kol., *Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvicenství po naši dobu*, II, Praha 2003, s. 160.

⁶¹ KOVÁČ, Dušan a kol., *Dejepis. Slovensko v novom storočí. Dejepis*, IV, Bratislava 2000, s. 16.

⁶² BARTLOVÁ, Alena, LETZ, Robert, *Dejepis. Národní dějiny pre 3. ročník gymnázií*, Prešov 2005, s. 15.

Věcné chyby vznikají často z nedostatečné znalosti tématu nebo při přejímání textu z neodborných zdrojů. Historici se jich dopouštějí v oblastech, které jim nejsou zcela blízké, např. v kapitolách o umění, filozofii, hudbě, literatuře a v oblastech, kde většinou vycházejí z cizích zdrojů a studií, nikoliv z vlastních. Zde je takových chyb nejvíce. Jsou jimi např. „*Jen jednou chtěl profesor T. G. Masaryk navždy opustit Čechy a pražskou univerzitu – když se na něho v roce 1899 za jeho střetu s nemyslivým, pudovým antisemitismem vrhla část veřejnosti, včetně inteligence, způsobem vyvolávajícím pocity marnosti a beznaděje,*“⁶³ přičemž Masaryk chtěl do zahraničí odejít minimálně dvakrát, a to do Ruska a do Spojených států amerických s tím, že v jeho životě existovala období, kdy se tato ‘exilová frustrace’ stávala téměř průvodním jevem jeho života. Autoři by měli používat ustálenou, jednotnou terminologii pro historické jevy, hodnosti, státní útvary apod., aby se nestalo, že autor učebnice označuje Revoluční Národní shromáždění jako „*Prozatímní národní shromáždění, které současně zvolilo T. G. Masaryka za prezidenta.*“⁶⁴ Věcnou i datační chybou je toto tvrzení: „*Roku 1889 založil časopis Čas, což byl začátek Masarykovy politické činnosti jako hlavního představitele směru, která dostal název politický realizmus.*“⁶⁵ Autorovi zřejmě zůstalo utajeno, že časopis založil Jan Herben, nikoliv T. G. Masaryk. Masaryk jej od J. Herbena v roce 1889 společně s J. Kaizlem a K Kramářem převzal a učinil z něj týdeník.

Některé věcné chyby jsou jen historickou nepřesností, např. „*Smrt prezidenta T. G. Masaryka v září 1937 jako by symbolizovala nadcházející těžkosti Československa,*“⁶⁶ neboť Masaryk abdikoval na svůj prezidentský úřad dne 14. prosince 1935, tudíž v září 1937 nezemřel již jako prezident, ale jako profesor Masaryk nebo přinejmenším bývalý prezident. Prezidentem Československa byl od prosince 1935 Edvard Beneš. Ve větě o Masarykovi „... *přešel do Prahy. Stal se profesorem filozofie a sociologie na Univerzitě Karlově,*“⁶⁷ zapomněl autor, že katedra sociologie zde byla ustavena až po první světové válce (v Brně roku 1921). Co se týká názvu školy, Masaryk nepřišel na Univerzitu Karlovu, ale na Českou univerzitu Karlo-Ferdinandovu; původní název Univerzita Karlova se univerzitě vrátil teprve v roce 1920. Podobné chyby se dopouštějí i další učebnice, jež uvádí, že Masaryk „*přišel na nově se organizující pražskou českou univerzitu jako profesor sociologie a filozofie, neměl však ambice typického vědce a nešlo mu o filozofii jako knižní učenost.*“⁶⁸ Masaryk samozřejmě nebyl profesor sociologie, ani nepřišel do Prahy jako profesor, ale jako docent; teprve pražská univerzita mu nabídla (mimořádnou) profesuru, kterou i ve stejném roce získal.

Chyby, které nejsou v učebních textech běžné, spíše představují výjimky a zastupují tzv. chyby v logice vyprávění. Zde se tak stalo např. „*Další útok proti dosavadní politice Hradu přišel se strany katolického hnutí v čele s Vatikánem. Bezprostřední příčinou se staly*

⁶³ KVAČEK, Robert, *České dějiny*, II, Praha 2002, s. 100.

⁶⁴ CHYLOVÁ, Eva a kol., *Dejepis pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia. Slovensko a svet v rokoch 1848-1939*, Bratislava 1999, s. 44.

⁶⁵ KOVÁČ, Dušan a kol., *Dejepis. Slovensko v novom storočí. Dejepis*, IV, Bratislava 2000, s. 10.

⁶⁶ KVAČEK, Robert, *České dějiny*, II, Praha 2002, s. 127.

⁶⁷ ČAPEK, Vratislav, PÁTEK, Jaroslav, *Dejepis pro střední školy. Základní směry dějinného vývoje*, Praha 2001, s. 121.

⁶⁸ BĚLINA, Pavel, ČORNEJ, Petr, HALADA, Jaroslav a kol., *Dějiny země Koruny české. Od nástupu osvětenství po naši dobu*, II, Praha 2003, s. 109.

oslav y výročí upálení J. Husa v roce 1925, kterých se zúčastnil prezident T. G. Masaryk. Vatikán proti této oslavě poslal ostrý protest a papežský vyslanec (nuncius) opustil Prahu,⁶⁹ přičemž útok na katolického hnutí vedl Hrad na čele s prezidentem Masarykem. Dramaticky zformulovaná věta se dostává do role hodnotícího, emotivního výroku.

Při hodnocení učebnic je na první pohled patrné, že chyby převažují v českých učebnicích. Je tomu zejména proto, že české učebnice přinášejí větší množství faktů a informací o životě T. G. Masaryka; procento chybovosti je pro české i slovenské učebnice stejné, avšak absolutní číslo 'nejasností a omylů' je v českém případě vyšší. České učebnice jsou také více popisnější, pevněji stojí na pozitivistických základech a objímají širší časový celek Masarykova života (od 80. let 19. století do 30. let 20. století), a jsou proto k chybovosti náchylnější.

Hodnocení T. G. Masaryka a jeho 'komplexnost' v učebnicích

Problém 'hodnocení' je velmi diskutovaným problémem české a slovenské historiografie. Dodnes se tento spor, který se točí kolem myšlenky, zda-li by měla být historie vědou hodnotící či nikoliv, neuzavřel, byt' byl otevřen na sklonku 19. století. Mnozí historici, tudíž i autoři učebních textů, se domnívají, že by měl být historik-vypravěč nezaujatým pozorovatelem událostí, předkládat je objektivně a nechat pravdu vystupovat skrze fakta. V české historiografii je toho nejmarkantnějším důkazem, v souvislosti s analyzovaným tématem, dílo Antonína Klimka *Boj o Hrad*.⁷⁰ Jiní historici jsou toho názoru, že samotné události pravdu a smysl nepřinášejí, naopak my jim ji musíme dát, a jsou k objektivnímu přístupu vědců skeptičtí, neboť předpokládají, že historik-vypravěč jen stěží potlačí své politické, náboženské, sociální a mravní přesvědčení.

Tento spor se přenáší rovněž na středoškolské učebnice. Zatímco učebnice západního typu události a osobnosti hodnotí a předkládají studentům hotové hodnotové soudy, české a slovenské učebnice jsou skeptičtější a v hodnotících soudech stručnější, neboť se domnívají: „Aby se zabezpečila maximální možná objektivnost textu, důsledně jsme se vyhýbali hodnocení historických událostí. Zhodnotit události a zaujmout k nim vlastní postoj musíte sami podle svých zkušeností.“⁷¹

Položme si však otázku: Jsou toho skutečně středoškolští studenti, tj. mladí lidé ve věku 17-19 let, na základně práce s učebnicí schopní? Jsou skutečně připraveni hodnotit komplikované události a vytvářet si správné mravní vzorce? Mají dostatek zkušeností, aby přes množství přinášených faktů pochopili, co se v dějinách vlastně stalo? České a slovenské učebnice jsou v případě hodnocení, jak mohu již nyní předelat, skutečně stručné a nechávají hodnocení vyplnout z faktů. Mohu zde konstatovat, že je dodnes

⁶⁹ ČAPEK, Vratislav, PÁTEK, Jaroslav, *Dějepis pro střední školy. Základní směry dějinného vývoje*, Praha 2001, s. 132.

⁷⁰ KLIMEK, Antonín, *Boj o Hrad. Hrad a Pětka. Vnitropolitický vývoj Československa 1918-1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*, I., Praha 1996; KLIMEK, Antonín, *Boj o Hrad. Kdo po Masarykovi? Vnitropolitický vývoj Československa 1926-1935 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*, II., Praha 1998.

⁷¹ CHYLOVÁ, Eva a kol., *Dejepis pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia. Slovensko a svet v rokoch 1848-1939*, Bratislava 1999, s. 2.

patrný přetrvávající pozitivistický přístup 19. století, který ospravedlňuje faktografický, málo hodnotící přístup autorů učebnic.

Aniž bychom chtěli posuzovat, zda je to tak správně či nikoliv – odbíhali bychom od tématu studie – se nyní pokusím analyzovat hodnotící soudy učebnic. Jednotlivé soudy si dovolím srovnat chronologicky do čtyřech kategorií: týkající se Masarykovy činnosti před první světovou válkou, tj. let 1850–1914, týkající se Masarykova činnosti během první světové války, tj. let 1914–1918, týkající se Masarykovy činnosti během první republiky, tj. let 1918–1937 a týkající se Masarykova života obecně.

Do první kategorie bychom mohli zařadit následující soudy: „*Na rozdíl od řady českých vzdělanců měl [Masaryk – pozn. MŠ] opravdu světový rozhled. Ač vystudoval ve Vídni a teprve po získání hodnosti docenta přešel na pražskou univerzitu, dobře znal anglosaskou kulturu a vědu,*“⁷² stejně tak „*Vystupoval proti všem předsudkům, byt se často se svým názorem ocital v menšině.*“⁷³

Druhá kategorie je v mnoha případech, zejména ve slovenských učebnicích, vlastně kategorií první. Sem patří tvrzení týkající se především činnosti T. G. Masaryka v exilu jako: „*Koncem roku 1914 odešel z Prahy do ciziny český politik T. G. Masaryk s cílem přispět k zániku Rakousko-Uherska a pomoci vytvořit společný stát slovenského a českého národa,*“⁷⁴ „*T. G. Masaryk, E. Beneš a M. R. Štefánik se stali čelnými osobnostmi osvobozovacího hnutí Čechů a Slováků v zahraničí,*“⁷⁵ „*Nejvýznamnějšími Masarykovými spolupracovníky v zahraničí byli Edvard Beneš, který odešel z Čech v roce 1915, a ve Francii žijící slovenský astronom Milan Rastislav Štefánik.*“⁷⁶ a „*K vůdčím duchům odboje, který celým svým předchozím dílem směřoval k filozofickému zdůvodnění nezbytnosti nového demokratického řádu, patřil T. G. Masaryk.*“⁷⁷

Třetí kategorie je v hodnocení zastoupena nejpčetněji, neboť období let 1918–1939 stojí v popředí zájmů historiků nejnovějších dějin. Uvedu zde např. „*Československo vzniklo jako výsledek staletého národněosvobozenického zápasu Čechů a Slováků za národní a sociální svobodu. Nově vzniklý stát se opíral o demokratickou koncepci T. G. Masaryka, která vedla český národ k roli nositele humanistických a demokratických tradic a k přesvědčení, že toto poslání stabilizujícího faktoru ve střední Evropě bude i zárukou jeho národní existence.*“⁷⁸ Dále pak „*Masaryk jí byl [osobností – pozn. MŠ] a dal úřadu prezidenta úctu, prestiž a význam,*“⁷⁹ nebo „*Masarykovy názory, stanoviska, úvahy o demokracii, humanismu, občanství, hodnotách, poslání státu, vztazích mezi státy nejvíce formovaly*

⁷² ČORNEJ, Petr, ČORNEJOVÁ, Ivana, PARKAN, František a kol., *Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny*, Praha 2006, s. 159.

⁷³ TAMTÉŽ.

⁷⁴ BARTLOVÁ, Alena, LETZ, Robert, *Dejepis. Národné dejiny pre 3. ročník gymnázií*, Prešov 2005, s. 15.

⁷⁵ TAMTÉŽ, s. 17.

⁷⁶ ČORNEJ, Petr, ČORNEJOVÁ, Ivana, PARKAN, František a kol., *Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny*, Praha 2006, s. 179.

⁷⁷ BĚLINA, Pavel, ČORNEJ, Petr, HALADA, Jaroslav a kol., *Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvěcenství po naši dobu*, II, Praha 2003, s. 148.

⁷⁸ ČAPEK, Vratislav, PÁTEK, Jaroslav, *Dějepis pro střední školy. Základní směry dějinného vývoje*, Praha 2001, s. 124.

⁷⁹ KVÁČEK, Robert, *České dějiny*, II, Praha 2002, s. 110.

ideologickou stránku československé parlamentní demokracie. Hrad se také ujal řízení zahraniční politiky. Její základ byl dilem Masaryka a Beneše, který koncepci po své převáděl do diplomatické a politické praxe,⁸⁰ či „Prezident si v československém politickém systému získal hlavně zásluhou T. G. Masaryka, ale i Edvarda Beneše respektované místo, uznávané a ctěné veřejností“,⁸¹ stejně tak „Prezident neměl velké ústavní pravomoci. Díky mimořádné osobní autoritě T. G. Masaryka (který byl prezidentem v letech 1918-1935) měl prezidentský úřad nespornou úctu a všeobecnou vážnost. Dokonce takovou jako v málo které zemi.“⁸²

Čtvrtá kategorie je vrcholným důkazem hodnotitelovy zralosti v soudech. Zde připomeňme: „[Masaryk – pozn. MŠ] dal prezidentskému úřadu důstojnost a hodnotu. Získal si mimořádnou vážnost ve veřejnosti, byl autoritou mravní, a to hlavně zásluhou jednoty slov a činů. Život ČSR ovlivňoval výrazně, šlo mu přitom o upevnění jeho demokratického charakteru. V demokracii viděl i základnu soužití různých národností. Cítil se ‘Čechoslovákem’, symbiózu Čechů a Slováků chápal jako národně-politickou jednotu. Názorově a konkrétní politikou patřil k čelným Evropanům své doby.“⁸³ Rovněž i „Mezi významné myslitele, toužící po výrazných společenských opravách, patří bezesporu Tomáš Garrigue Masaryk, který také z novodobých představitelů českého národa nejspíše překročil hranice své doby a země.“⁸⁴ Mravně hluboké je rovněž tvrzení, že se Masaryk domníval, že „demokracii nestačí jen formálně ustanovit a jednou za několik let ji prověřit a zároveň podepřít svobodnými volbami. Masaryk prosazoval pojetí, že demokracie ‘není jen formou státní, není jen tím, co jest napsáno v ústavách’. Demokracii ‘chápal jako názor na život’ a její podstatu viděl ‘v důvěře v lidi, v lidskost a v lidství’; proto se právem hovořilo o Masarykově ‘humanitní demokracii’“,⁸⁵ stejně jako poněkud distancované „Jeho osobnost byla tak legendární, zejména v českých zemích, že ho lid nazýval ‘tatičkem Masarykem’.“⁸⁶ Hodnotící soud může zaznít taktéž z úst jiné historické postavy, jako je tomu v případě Martina Rázuse: „T. G. Masaryk je nesporně z největších osobností naší doby. Vykonal mnoho v zájmu českého a slovenského národa.“⁸⁷

Pokud bych shrnul hodnotové soudy českých a slovenských učebnic, dospěji k zjištění, že ony osobnost T. G. Masaryka hodnotí kladně; české bez výjimky, slovenské učebnice jej hodnotí co do počtu soudů méně – spíše v souvislosti s jeho dílem během první světové války po boku M. R. Štefánika. Pro české učebnice je T. G. Masaryk klíčovou osobností první poloviny 20. století, filozof, který přenáší své předválečné a válečné zkušenosti do rodícího se Československa, kde je dále ku prospěchu národa rozvíjí, zatímco pro slovenské je Masaryk především bojovníkem za společný stát Slováků a Čechů, blízkým přítelem M. R. Štefánika a prezidentem Československa, nicméně

⁸⁰ TAMTÉŽ.

⁸¹ TAMTÉŽ, s. 190.

⁸² KUKLÍKOVI, Jan a Jan, *Dějepis pro gymnázia a střední školy. Nejnovější dějiny*, IV, Praha 2005, s. 19.

⁸³ KVAČEK, Robert, *České dějiny*, II, Praha 2002, s. 100.

⁸⁴ BĚLINA, Pavel, ČORNEJ, Petr, HALADA, Jaroslav a kol., *Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvětenství po naši dobu*, II, Praha 2003, s. 109.

⁸⁵ KUKLÍKOVI, Jan a Jan, *Dějepis pro gymnázia a střední školy. Nejnovější dějiny*, IV, Praha 2005, s. 19-20.

⁸⁶ KOVÁČ, Dušan a kol., *Dejepis. Slovensko v novom storočí. Dejepis*, IV, Bratislava 2000, s. 10.

⁸⁷ TAMTÉŽ, s. 16.

klíčové osobnosti první poloviny 20. století jsou ve slovenských učebnicích jiné: je to již zmiňovaný Štefánik, ale zejména pak Vavro Šrobár, Andrej Hlinka či Jozef Tiso. Slovenské učebnice v podstatě osobnosti Masaryka k budování slovenských, národních dějin nepotřebují; nicméně oceňují jeho budovatelské a průkopnické dílo při vzniku společného státu a jsou v hodnotících soudech k Masarykovi vstřícné. Negativní hodnocení jeho osobnosti učebnice neobsahují, mírně skeptický soud je 'obalen' faktografií, ale v žádném případě nemohu tvrdit, že by slovenské učebnice byly vůči Masarykovi nespravedlivé či lhostejné.

Nyní se soustředíme na komplexní zpracování osobností T. G. Masaryka. Domnívám se proto, že nejvýznamnějším důkazem Masarykova významu v dějinách není četnost jeho jména v učebnicích dějepisu, i když s tím do určité míry souvisí, ale plastičnost, s jakou učební text k významné osobnosti přistupuje. Student střední školy vnímá osobnost skrze její činnosti a dobu, v nichž je popisována, např. pokud budou učebnice Masaryka líčit jen v letech 1914–1918, student získá dojem, že Masarykův význam spadá výhradně do zmiňovaného období, stejně tak, když jej budou líčit jako politika, student získá přesvědčení, že byl politik a jeho sférou zájmu byla výhradně politika. Domnívám se, že je úkolem dnešních učebnic modelovat významné osobnosti doby plasticky, komplexně, aby dobře analyzovaly jejich sféru zájmu, zkušenosti, činnosti, kontakty, díla atd., aby zjednodušeně řečeno rýsovaly barvitý obraz nutný k jejich pochopení. Právě doba osmi desetiletí Masarykova života, jeho interdisciplinární záběr sahající od filozofie, přes lingvistiku, estetiku, literaturu, politiku, sociologii, až po praktickou politiku, náboženství, novinářskou činnost si žádá dokonalé vykreslení jeho osoby a doby.

V této souvislosti jsem stanovil deset významných životních období jeho života, které jsou důležité pro plné pochopení osobnosti T. G. Masaryka. Z tohoto důvodu se domnívám, že by je měly učebnice dějepisu obsahovat. Tato míra komplexnosti je v podstatě dokladem, jak složitou a strukturovanou osobnost v Masarykovi moderní učebnice dějepisu spatřují. V jeho životě pokládám za důležité tyto události: Masarykovo narození a rodiče, Masarykova studia, Masarykovy spisy, Masarykovu manželku, Masaryk v souvislosti s českým kulturním životem (spor o smysl českých dějin, Rukopisy, Hilsnerova aféra atd.), Masaryka jako poslance říšské rady v letech 1891–1893 a 1907–1914 a v souvislosti s *Českou stranou pokrokovou*, Masaryka za první světové války, Masaryka prezidenta, Masarykův vztah ke Slovákům a Masarykovo úmrtí.

V nejvyšší celosti hodnotí T. G. Masaryka učebnice *Dějepis pro gymnázia a střední školy. Nejnovější dějiny*, IV (Kuklíkovi, J. a J.), *Dějepis pro střední školy. Základní směry dějinného vývoje* (ČAPEK, V., PÁTEK, J.), *Dějiny českých zemí. Od poloviny 18. století do vzniku České republik*, II (HARNA, J., FIŠER, R.), *Dějepis. Slovensko v novom storočí. Dejepis*, IV (KOVÁČ, D. a kol.) a *České dějiny*, II (KVAČEK, R.).

Většina současných učebnic popisuje až 70–80% života a díla T. G. Masaryka. Vnímá tedy osobnost T. G. Masaryka jako složitý jev, který je nutné plasticky vykreslit. V tomto popisu jsou na čele učebnice pro gymnázia, učebnice pro střední odborné školy mají obecně méně prostoru pro události 20. století, a proto i Masaryk je v nich líčen stručněji. Klíčové se pro autory všech učebnic jeví období Masarykova života po roce 1900, resp. období přelomu 19. a 20. století, kterého autoři využívají coby předmluvy do válečného či poválečného vývoje a v němž se Masaryk objevuje a 'vstupuje' do našich

dějin. Slovenské učebnice umísťujú svoj stredobod vo vzťahu k Masarykovi v období let 1914–1935, zatiaľčo české otvárajú tzv. kapitolu Masaryk již v 80. letech 19. století.

Další doplňující informace k učebnicím

Domnívám se, že obsah, rozsah a obtížnost učiva všech devíti analyzovaných učebnic jsou přímo úměrné věkovému stupni žáků, tj. studentům ve věku 17–19 let. Text v nich obsažený je dobře a přehledně členěn. Tyto moderní učebnice dějepisu korespondují s preferovanými cílovými kompetencemi, tj. výstupy žáků, a s klíčovými tématy pojetí dějepisu moderní doby. Klíčovými kompetencemi předmětu dějepis rozumím kompetence k učení, k řešení problémů, kompetence komunikativní, sociální, občanské, personální a další.

Je však poněkud překvapivé, že se v současných učebnicích dějepisu téměř nesetkává s didaktickým textem, který by předkládal různé pohledy na určitý historický jev, v ideálním případě i s možností podnícením diskuze mezi příjemci sdělení. Zdá se nám, že mnohé historické události, které vzbuzují vášnivé diskuze mezi historiky, politology, sociology a filozofy, předkládají učebnice příliš jednoznačně, bez alternativních možností hodnocení či přístupů a nutí žáky přijímat jejich verzi, jejich jedinou 'pravdu'. Myslím si, že moderní dějiny, kterými se tyto analyzované učebnice zabývají, mají dostatek prostoru a podnětů, aby studentům ukázaly i odlišný pohled na věc, událost či osobnost a vedly je k citlivějšímu vnímání názorů pramenů a literatury, tolik důležité pro samotnou práci historika, k samostatnému uvažování, kritickému myšlení a komplexnějšímu hodnocení. Učebnice rovněž v dostatečně míře nevysvětlují, proč je učivo v nich obsažené důležité, k čemu jeho osvojení směřuje či jaké praktické poznatky či dovednosti studentovi zprostředkovává.

Všechny učebnice rovněž splňují kritéria předpokládané odbornosti a mohu je považovat za obsahově správné. Co však postrádám, jsou další úkoly, cvičení a otázky ke skupinové činnosti žáků. Z učebnic je stále patrný duch pozitivistického přístupu, založeného na soustředění co největšího množství faktů, které mají být studentům předáno v rámci tzv. frontální výuky. Věřím však, že právě její odlehčení, větší prostor pro hodnotové postoje, vstřebání nových metod výkladu a práce s fakty i studenty by výrazně zvětšilo atraktivitu předkládaných titulů.

Učebnice vesměs postrádají i příručku pro učitele, tedy jistého rádce, který by učitele dále instruoval, ať již v didaktickém či odborném směru, přinášel mu další prameny, názory, hodnotové soudy, lépe mu osvětloval učebnici, inspiroval ho v testech či podněcoval v didaktických hrách.

Co se týká dnes velmi diskutovaného rozměru učebních textů, mohu konstatovat, že všechny analyzované učebnice prezentují menší, rasy, náboženské skupiny, národnosti a pohlaví bez stereotypů a předsudků. Učivo je v didaktických textech předkládáno vyváženě. Množství informací je adekvátní věku studentů. Knihy se snaží postupovat v učivu od obecného k abstraktnímu a přinášet fakta v jisté struktuře, přičemž mezi jednotlivými myšlenkami existuje jasná hierarchie. Rovněž srozumitelně objasňují kdo/co/kde/kdy/proč a jak se to v dějinách uskutečňuje. Navzdory tomu postrádám úvody do jednotlivých kapitol, témat a větších historických celků, kladení otázek na začátku,

uprostřed a na konci tématických kapitol, popř. strukturování textu jako by odpovědi na položenou otázku v úvodu kapitoly.

Závěrečné hodnocení

Analyzované učebnice věnují klíčovému období let 1918-39 dostatečný prostor, neboť toto období považují za velmi významné pro další pochopení českých a slovenských dějin. Do této epochy spadá rovněž většina odkazů na osobnost T. G. Masaryka, průměrně 17 stránek, 41 slov a 3 obrázky; Masaryk je v učebnicích rovněž jednou z nejcitovanějších osobností 20. století. Nachází se však převážně ve výkladovém textu, v ostatních částech velmi nesystematicky a nepočetně, stejně jako ukázky z jeho spisů, přičemž se nejčastěji objevuje v 80. letech 19. století, v době první světové války a v meziválečném Československu. Učebnice v něm vidí osobnost mnoha zájmů, vědce, spisovatele a politika. Mohu potvrdit, že mě těší způsob, jakým je T. G. Masaryk prezentován v učebnicích dějepisu studentům a mladé, dospívající generaci.

Co se týká učebních osnov, došel jsem k závěru, že střední školy disponují k tématu Československa let 1918-1939 rozsahem 4-9 hodin dějepisu, z čehož 9-32 minut připadá na osobnost T. G. Masaryka. Považuji tento čas za dostatečný, pokud je využit efektivně a přitažlivě. Na druhé straně se domnívám, že počet stránek učebnice, který na vyučovací hodinu připadá, je vysoký a nutí učitele přistupovat k látce selektivně a ve svém důsledku vede k zpoždování výkladu vůči osnovám předmětu.

Velmi kriticky hodnotím jak verbální zpracování učebnic, s výjimkou výkladového textu a textu medailonků, tak obrazové, s výjimkou portrétů samotného T. G. Masaryka. Přístup učebnic je strohý, minimalistický, nepřekračují koncepci didaktických textů 80. let 20. století a nevyužívá moderní technologie k dokonalejší, moderní prezentaci Masaryka. Použité grafické symboly text příliš nezpřehledňují ani nesledují didaktickou funkci k lepšímu zapamatování učiva. Nejslabší stránkou všech učebnic je práce s moderními technologiemi; právě její zanedbání přesvědčuje mnohé studenty, že učebnice je již překonané médium a budoucnost spočívá v internetových textech.

Vycházím z názorů, že učebnice kladou důraz na obsah předkládaného textu, nikoliv na jeho formu, ostatně jména odborníků, která učebnice tvořila, jednoznačně dokazují, že se především jedná o významné historiky a vysokoškolské pedagogy, nikoliv pedagogy svým vzděláním. Přesto by autoři-historici neměli zapomínat na důležité součásti učebnic jako jsou např. rejstřík, odkazy na další literaturu, bibliografický přehled, úvody a shrnutí probrané látky.

Vzhledem k tomu, že se jedná o náročné kapitoly z dějin a o shrnutí mnoha myšlenkových procesů a zjištění, texty učebnic jsou přiměřeně složité. Průměrná délka vět 15 slov naprosto respektuje věkovou vyzrálост studentů-čtenářů, což rovněž potvrdily tři různé metody měření složitosti textu, jejichž výsledky zařadily učebnice mezi snadné texty. Chyby v textu jsou co do množství přirozené a očekávané, vycházejí většinou ze špatného přepisu či věcné chyby, koncepce a logika dějin není narušena a ani argumentace autorů nevychází mimo ní. Komplexnost hodnocení T. G. Masaryka převyšuje 50% důležitosti analyzovaných životních dějů. V hodnocení T. G. M. jsou autoři uměření až strozí, nechávají za sebe mluvit fakta, resp. hodnotí spíše konkrétní celky jeho života než jeho život celkově.

Nyní poukažme na rozdíly mezi českými a slovenskými učebnicemi. Zatímco pro česká gymnázia existují čtyři různé učebnice, slovenská gymnázia mají k dispozici jen jedinou učebnici. Události líčené pouze jedním didaktickým prostředkem jsou prezentovány v nedostatečné komparaci a studenti, zejména však učitelé dějepisu, nemají dostatečnou možnost srovnání, odlišných hodnocení apod.

České učebnice odkazují na osobnost T. G. Masaryka zhruba třikrát více, konkrétně připadá 21,67 stránek na české a 7,00 stránek na slovenské učebnice. Co se týká citovanosti osobností první poloviny 20. století, české učebnice citují z národních dějin vícrát již jen Edvarda Beneše, slovenské však Andreje Hlinku, Vavra Šrobára či Jozefa Tisa. Pro české učebnice je Masaryk významnou vědeckou, literární a politickou osobností již 19. století, zatímco pro slovenské učebnice spíše politickou osobností 20. století, objevující se teprve v souvislosti s první světovou válkou a bojem Slováků a Čechů za samostatný stát. Pokud hodnotím aparát verbální, prezentují české učebnice osobnost T. G. Masaryka plastičtěji a podrobněji než slovenské knihy.

Co se týká aparátu obrazového, jsou slovenské učebnice lépe vybaveny a disponovány pro středoškolské čtenáře než učebnice české. Množství obrazového materiálu, mapy, dobové předměty, obrazy, místa historických událostí, pomáhají studentům snáze vnímat dobové souvislosti a konkrétně si je představit. Zatímco slovenské učebnice v tomto ohledu jednoznačně překročily práh 21. století, české učebnice, snažící se přinést co nejvíce faktografického materiálu, zůstaly daleko ve století dvacátém.

Slovenské učebnice dosahují nižší průměrné délky vět; složitost textu se vyrovná učebnicím českým. Tři různé metody měření složitosti rovněž neprokázaly výrazné výkyvy ve složitosti textů žádným směrem. Chybovost vět je shodná s chybovostí českých autorů, nepřesnosti vznikají většinou z chyb v dataci či věcných chyb. Co se týká hodnocení, bývají slovenské učebnice stručnější a nechávají častěji hovořit fakta, než by samy pronášely hodnotící soudy. Rozsah učebnic a počet stránek, věnovaných T. G. Masarykovi, jím složitější soudy neumožňuje vyslovit.

Slovenské učebnice se zde dotýkají širšího problému slovenské historiografie a slovenského pojetí národních dějin. Právě statistické údaje citovanosti odhalily klíčové osobnosti dějin. Slovenské učebnice Masaryka k pochopení národních dějin nepotřebují, ostatně vyvíjely se většinou bez jeho zásahu, jeho prezidentství v letech 1918-35 je často vnímáno jako centralistická 'nadvláda' z Prahy. Masaryk se těší slovenské vděčnosti zejména za svoji statečnost, kterou prokázal při boji za nezávislý Československý stát, nicméně jeho konkrétní politické kroky, jeho postoj k požadavku slovenské autonomie, slovenským politikům atd. již tak jednoznačně přijímaný není. Masaryk byl velký muž, ale nebyl Slovák – Slováci měli ve svých dějinách významnější muže; jedním z těch nejdůležitějších byl katolický kněz a politik Andrej Hlinka (1864-1938), protivník maďarizace, jenž v roce 1918 založil *Slovenskou lidovou stranu* a stal se jejím dlouholetým předsedou.

Domnívám se, možné 'reformy' přístupu k osobnosti T. G. Masaryka spočívají i v organizačních formách vyučování. Dosud stále převládající frontální vyučování může při některých činnostech ustoupit individuálním, individualizovaným, párovým či skupinovým formám vyučování, jež mnohdy dosahují lepších výsledků než hromadné vyučování. Převážná část poznatků, jež studenti získávají, pramení z metod slovních,

zejména monologických, jako jsou přednáška, výklad či vyprávění, které jsou upřednostňovány na úkor dalších slovních metod jako jsou dialogické metody, metody písemných prací, metody práce s textem, metod názorně-demonstračních či metod praktických. Pravidelné střídání či občasná obměna metod výuky jistě dosáhnou lepších výsledků než doposud.

Závěr

Na základě analýzy ideové, odborné, didaktické, jazykové, výtvarné a polygrafické stránky středoškolských didaktických textů musím konstatovat, přes všechny mé výhrady a kritické soudy, že moderní učebnice dějepisu, kterých se dnes užívá, obsahují různé funkce a strukturální prvky prezentace učiva v bohatosti, která dosud nebyla obvyklá. Každé téma zpracovávané v učebnici totiž obsahuje text, doprovodný materiál zaměřený na detail, osobnost či událost, bohatou ilustraci a komentovanou kartografií, návody na samostatnou práci, odkazy na historické prameny, literaturu pramennou, vzpomínkovou, historickou, popularizační či krásnou literaturu.⁸⁸

Oproti dřívějším dobám se do učebnice zařazují ve větším rozsahu některé prvky cvičebnice, úkoly pro samostatnou práci žáků, úkoly směřující k obohacování a prohlubování jejich zkušeností, úkoly předpokládající různé druhy praktických činností apod.⁸⁹ Jsem si však rovněž vědom skutečnosti, že ani dobrá učebnice nemůže nahradit učitele; učitel musí učebnici dobře a vhodně používat a umět ji nejen redukovat co do rozsahu informací, tak myšlenkově rozšiřovat, např. přinášet do hodin ukázky z Masarykových spisů, které učebnice neobsahují, aby si studenti osvojili práci s učebnicí a identifikovali se s ní. Jen tak bude možné rozvíjet práci s textem a připravovat žáky na složitější úlohy vyžadující analýzy, komparace a generalizace.

Ať již píší o analýze učebnic, snažil jsem se převážně analyzovat osobnost T. G. Masaryka v nich, tedy provádět především obsahovou analýzu, a přitom, spíše až v druhé linii, si všímat různých aparátů prezentace učiva; analýza učebnic však nebyla mým primárním zájmem, tím byl T. G. Masaryk, nicméně objevená zjištění mě natolik překvapila, že jsem považoval za nutné doplnit je výkladovým textem, který by je v pochopení neizoloval, ale spíše prezentoval jako součásti složitějšího celku.

Domnívám se, že současné české a slovenské středoškolské učebnice dějepisu dobře a srozumitelně plní své funkce a prezentují osobnost T. G. Masaryka objektivně a vyváženě. Jejich obsah plně odpovídá požadavkům pedagogického procesu a věkovým požadavkům žáků.⁹⁰

Posudzovala

Prof. Janka Hečková, CSc.

⁸⁸ ČAPEK, Vratislav a kol., *Úvod do studia didaktiky dějepisu*, Plzeň 2005, s. 48.

⁸⁹ SKALKOVÁ, Jarmila, *Obecná didaktika*, Praha 2007, s. 104.

⁹⁰ KOČKA, Michal, *Tvorba učebnic. Súbtor predpisov*, Bratislava 1981, s. 33.

Marek SMID: THE FIGURE OF TOMAS GARRIGUE MASARYK IN THE CONTEMPORARY CZECH AND SLOVAK HIGH-SCHOOL HISTORY BOOKS. There are plenty of history books in our market today. Nevertheless, they differ a lot, namely in size, price, quality, didactic process, graphic form, their authors and first of all in the content they put forward to the readers. They are also different in events choice, in their sequencing and evaluation, in key historical events and also in personalities selection. From many names the books put forward, I gave priority to Tomas Garrigue Masaryk (1850-1937), Czechoslovak scientist, philosopher, sociologist, teacher, critic, politician and journalist, who undoubtedly belongs to the most important personalities of our history.

I wondered how the Czech and Slovak history books are engaged in his personality. Do they follow him enough? Do they evaluate him without prejudice? Do they evaluate him at all or they just mention a few facts about him? Do they not underestimate or overestimate him? Do they treat him only as a politician, or is he also a scientist, teacher, writer or president to them? The content of the work is even more interesting that T. G. Masaryk lived in years 1850-1937, whereas his lifetime fills the second half of 19th century and almost all the first half of 20th century. He felt like a Czech after his mother, like a Slovak after his father, he intervened in many branches such as literature, history, philosophy, politics, sociology etc. and even more that he became the first president of Czechoslovakia in 1918. Exactly the figure of Tomas Garrigue Masaryk in the contemporary Czech a Slovak high-school history books is the topic I have chosen for my article.

I have found out that the history books devote to the key period of 1918-1939 enough space because they consider this time very important for understanding the Czech and Slovak history of following years. In this period, Masaryk is mentioned in the majority of cases, on average on 17 pages, in 41 words and in 3 pictures; he is also one of the most cited personalities of the 20th century. The books consider him as the personality of many interests and present him to rising generation in a kind, interesting and objective way. I am very satisfied with the level of the analyzed high-school history books.

EXISTOVAL VÔBEC V KOŠICIACH HRAD?

Ladislav ŽUPČÁN

Ladislav ŽUPČÁN: DID KOŠICE CASTLE EXIST? The subject of research are medieval castles in Abov – Turňa region. It is important to mention locality Hradova, where is possible situated the basement of Košice castle. Hradova is localized 1 km from Košice. The most ancient document in which appears the castle goes back to 1307, when the constructions of the fortifications began. In the 1445 – 1449 castle was already destroyed after order of the captain of the town. Nowadays it is in the ruins.

Svedkami o existencii košického hradu na mieste zvanom Hradová sú zachované len ruiny. *Hradová sa zdá veličinným rovom, 250 metrom vysokým od hladiny Hornádu, ktorý podmyva jej veľmi strmé úbočie, siahajúce do 466 metrov nadmorskej výšky. Na dĺžke dosahuje 2500 metrov a na šírke 1400 metrov. Od severu je medzou Hradovej nepriechodný, hlboký, skalovými útvarmi a vodopádmi krásny Hradný jarok, od západu Suchá dolina pábového tvaru, preto je priečky ťažko priechodná; od juhu dolina Črmela a od východu Hornád.*¹ Táto lokalizácia výšiny, posilnená silou prírody a množstvom skál, doplnená aj zreteľom ľudí priekopou, násypom a drevom vytvára dojem ohromnej stavby, keďže predpokladaná dĺžka hradu je 600 metrov a mal pokrývať plochu 5,8 hektára.² Profesor zemepisu Martinka správne uviedol, že na Slovensku v 13. storočí nebolo rozsiahlejšieho hradu. Menšie, čo sa veľkosti týka sú dokonca i najväčšie vtedajšie slovenské hrady na území Uhorska a to: Spišský, Muránsky a Trenčiansky.³ Tento strategický aspekt, ukazuje skutočnosť, že „možný hrad“ strážil cestu medzi Haličom, Duklou – Borsodom a oblasťou hornej Tisy, tiahnucu sa od údolia Torysy cez Košickú horu. Táto prastará severojužná obchodná cesta viedla od juhu proti toku Hornádu, od ktorého však odbočila kdesi južne od dnešnej Krásnej nad Hornádom, asi 9 až 10 kilometrov od dnešného centra mesta a ďalej pokračovala proti toku Torysy na sever.⁴

Hradová má meno zrejme po hrade. Jednoznačná zrozumiteľnosť názvu Hradová, podľa Halaga⁵ viedla k úplnej zhode v jeho prekladaní z latinčiny ako Mons castris,

¹ MARTINKA, J. Hrad Sokola nad Košicami. In Zborník muzeálnej slovenskej spoločnosti. 1931, roč. 25, č. 25, s. 110.

² PLAČEK, M. – BÓNA, M. Encyklopédia slovenských hradov. Bratislava: Slovart, 2007, s.161.

³ Päť najväčších slovenských hradov v zmysle ich dĺžky a šírky: 1)Devín (dĺžka 500; šírka 210), 2) Spiš (dĺžka 385; šírka 130), 3) Bratislava (dĺžka 340, šírka 320), 4) Trenčín (dĺžka 380, šírka 230), 5) Muráň (dĺžka 380, šírka 117) fakty sú od SLIVKA, M. – VALLAŠEK, A. Hrady a hrádky na východnom Slovensku. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 1991, s. 56.

⁴ DUCHOŇ, J. Úvahy o najstaršom územnom vývoji mesta Košíc. In Historický časopis, 1991, roč. 39, č. 3, s. 295.

⁵ HALAGA, O. Počiatky Košíc a zrod metropoly. Košice: Mesto Košice, 1992, s. 91.

do nemčiny ako Burgberg alebo Purgberk a do maďarčiny ako Várhegy.⁶ Pre názov Purgberk hovorí fakt takto že: „...*istý hodnostár menom Pavol, má svoje vinice, ktoré ležia na vrchu menom Purgberk...*“⁷ Pri preklade názvu Hradová na Várhegy, paradoxne pomohla i moháčska porážka uhorského vojska, čo prinútilo maďarské hovoriace obyvateľstvo uchýliť sa do Košíc pred prichádzajúcimi Turkami. Za pomoci Jána Zápoľského sa prisťahovalci dostali k moci pri správe mesta Košice. Títo obsadili úrady a za pomoci svojich pisárov, zapisovali do úradných zápisov chotárne názvy a aj názvy ulíc v maďarskom preklade. Z roku 1542 sa zachoval zápis, ktorý píše o „...*istých vinohradoch, ktoré ležali na vrchu Várhegy môžeme vidieť*“.⁸ Halaga usúdil, že názov Hradová čiastočne kulminovala v maďarskom jazyku ako Podhradová (resp. Hradova allat). Autor svoje tvrdenia potvrdil úradnými maďarskými mapami a plánmi.⁹ V niektorých uhorských mapách vzniknutých medzi rokmi 1880 až 1887 sa používal aj doslovný preklad Várhegy¹⁰ alebo Hradova hegy.¹¹

Ešte pred príchodom nemeckých kolonistov a maďarských prisťahovalcov je možné, že Hradová niesla názov Gradova. U miestnych obyvateľov, vtedajších Slovanov to znamenalo horu, alebo vrch, kde mali svoje hradisko. Noví nemeckí osadníci mohli zachovávať hlásku g v názve Gradova len prostredníctvom symbiózy s prichádzajúcim maďarským obyvateľstvom. A tak výslovnosť Gradova prechádza systematickou kontinuitou z g cez y na h a vzniká pojem Hradová.¹² Toto znenie pojmu Hradová si zachovali i tzv. „Košický Nemci“. Táto konštalácia má racionálny základ v najstarších mestských knihách z prostredia Košíc. Z hypotézy sa dá čiastočne vydedukovať, že nejaký hrad či opevnenie na Hradovej už existovalo, ešte pred príchodom nových kolonistov. Faktom zostáva, že Hradová mala svoj názov v dnešnom ponímaní už na začiatku 15. storočia a, že iný názov tento vrch vtedy nemal. Ani v najstarších mestských knihách sa nezachoval paragón pre slovenské označenie Hradová, keďže názvy či už prírodného alebo kultúrne – historického rázu sa zapisovali len v latinčine, nemčine a maďarčine.

Počiatky hradiska na Hradovej, treba datovať medzi rokmi 900 – 1200. Na základe čiastočného archeologického prieskumu hradisko má trojuholníkovitý tvar, ktorého užší vrchol je na severnej strane na brehu Hornádu. Jedno rameno je v skalnatej zóne, druhé v tzv. Jankovej doline. Martinka, hradisko opísal takto: „zachovali sa štyri hradby, ktoré sú sústredné jeden na druhého ležiace postupne na zmenšujúce stupne. Najspodnejší stupeň je rozmerovo najväčší, 6 až 8 metrov vysoký, pôvodne prirodzené nábrevie Hornádu. Druhý stupeň je o 250 metrov na úbočí vyššie a je 3 až 5 metrov

⁶ KEMÉNY, L. Az oktatásügy története Kassán. 1394-1599. In Történelmi közlemények Abaúj-Torna vármegyé és Kassa múltjából, 1910, roč.1, č.2, s. 176.

⁷ Archív mesta Košice, Štátna moc, správa a samospráva, Magistráty do roku 1945, H pur 4, č. 227. („...*den Weyngarten des Genannten Pauli an dem Purgberk ligenden...*“).

⁸ Archív mesta Košice, Štátna moc, správa a samospráva, Magistráty do roku 1945, H pur 6, č. 48. („...*in ea vineae, quae videlicet sita est in Varhegy...*“).

⁹ Štátny regionálny archív v Košiciach, Mapy, plány a technická dokumentácia, Zbierka map a plánov, K pur 4, č. 28; K pur 4, č. 35.

¹⁰ KEMÉNY, L. A Hradovai vár. In Kassa vidéke, 1908, roč.12, č. 8, s. 26.

¹¹ HENSZLMANN, I. Kassa városának ó-német stílusú templomairól. Budapest: Argumentum, 1846, s. 38.

¹² HALAGA, O. Vývoj jazykovo – národnostnej štruktúry Košíc. In Historický časopis, 1982, roč. 30, č. 3, s. 589 – 590.

vysoký; 425 metrov dlhý“.¹³ Tento úsek už vznikol za pomoci človeka. „Tretí stupeň je od druhého ešte o 195 metrov vyššie a je vysoký už len 2 – 3 metre a dlhý je 355 metrov. Pozostáva z dvoch častí. Z tej, ktorá sa ťahá na úbočí stále v tej istej výške, a z tej, ktorá sa od predošlej v kolene odkláňa a vedie v podobe kamennej hrobky až po samú skalnú čereň. Práve takto je upravený i štvrtý, od tretieho je vyšší ešte o 120 metrov, teda najvyššie položený, ale veľkosťou je najmenší, 94 metrov dlhý, potom je už rozkúskovaný na nižší stupeň“.¹⁴ Všetky stupne smerujú od svahu Jankovej doliny, (ktorá disponuje dĺžkou zhruba 1,1 kilometra a hĺbkou 53 metra) až po skalnú zónu.

Na hradisku a jeho okolí sa našli zvyšky keramiky a niektoré železné predmety – lístkové kopije, sekerka, kladivo a mnohé iné predmety. Našli sa tu aj kusy železa a železnej strunky, ktoré dokazujú, že sa tu železo nielen opracovalo na výroby bežnej a vojenskej potreby, ale sa tu aj získavalo. Pred 40 rokmi pod vedením prof. Budinského – Kričku sa uskutočnili prieskumy, ktoré odkryli zvyšky stavebných objektov, valy, dlažbu, odvodňovacie jarky, jamy, zvyšky kamenných stavieb, ktoré boli povrchové alebo aj mierne zapustené do zeme. Zo stavebných zariadení sa zachovalo málo, ale dosť na to, aby nám hradisko mohlo pripomínať život predkov. Podľa niektorých hypotéz sa môžu pod hradiskom dodnes nachádzať rozsiahle pivnice neznámeho pôvodu, ale vchody do nich sú zasypané.¹⁵ Lokalita Hradová s hradiskom a neskorším kamenným hradom svedčia o významnom osídlení tohto kraja práve v čase tesne pred 13. storočím.¹⁶ Hradová je dominantou nad mestom Košice. I dnes mnohí na nej majú svoje vinice a záhrady, a nebolo tomu inak ani v minulých storočiach. Najstarší súdny protokol mesta Košíc opisuje, že „...*Ján Fulnek mal svoje vinice na vrchu Hradová*“.¹⁷

Niektorí autori v 19. a 20. storočí¹⁸ sa domnievali, že na Hradovej stáli dva hrady a to predhistorický na južnej strane a historický na severnej strane. O predhistorickom hrade nie sú žiadne zmienky v listinách ani v žiadnych neskorších Košických kronikách.

Prvá známa listina z roku 1261 opisuje hranice Vyšných Košíc („terra Superior Cassa“) a vymedzuje odkiaľ, pokiaľ bude siahať územie darované dvom nemeckým osadlíkom, menom Samphleben a Obl. Túto zem daroval Štefan V., s tým, že skolonizujú oblasť

¹³ MARTINKA, J. Hrad Sokoľa nad Košicami. In Zborník muzeálnej slovenskej spoločnosti, 1931, roč. 25, č. 25, s. 111 – 112.

¹⁴ MARTINKA, ref.1, s. 112.

¹⁵ STAVIARSKY, Š. Staroslovanské sídlisko na Hradovej hore. In Korzár. Košice: Petit Press, 2007, s. 37 – 42. Dostupné na internete <http://korzar.sme.sk/c/4458115/staroslovanske-sidlisko-na-hradovej-hore.html>

¹⁶ DUCHOŇ, J. Úvahy o najstaršom územnom vývoji mesta Košíc. In Historický časopis, 1991, roč. 39, č. 3, s. 295.

¹⁷ Liber actorum iudicum. In VARSÍK, B.(ed.). Osídlenie košickej kotliny I. Bratislava: Slovenská Akadémia vied, 1964, s. 179. („...*Johnnes Fulnek obstinuit vineam suam in Monte Castri*“).

¹⁸ KEMÉNY, L. Száz év Kassa legrégibb történetéből. Kassa: Kiadó Kassa, 1893, s. 5. Autor označil na Hradovej v predhistorickom zmysle ako zemný hrad („lőldvár“). Na tento aspekt upozornil i Gerő László, ktorý je považovaný za zakladateľa maďarskej vedy zaoberajúci sa sústavou hradov a kaštieľov v dielach ako *Magyar várak* (1968) a *Magyarországi várépítézet* (1955).

a privolajú ďalších osadlíkov do Vyšných Košíc. Za tieto zásluhy a pri preukázaní vernosti kráľovi, dostanú významné výsady. Jednou z najdôležitejších výsad bolo, *aby oni, aj ich potomkovia boli úplne oslobodení od vojska* (neboli povinní tiahnuť do boja) *a právnej podriadenosti hradného župana – comes castri* (nemuseli sa podriaďovať súdu hradného pána), *ale sú povinní zhromažďovať sa oni sami a k nim patriaci – príbuzní pred svojím starostom, ktorého si podľa slobody a zvyku iných hostov vyvolili*¹⁹ (mohli si slobodne voľiť svojho sudcu a zhromažďovať sa podľa vlastnej potreby).²⁰ Práve tieto výsady tvoria časť budúceho mestského práva. Tieto výsady dostala len zem nazývaná „Vyšné Košice“. V listine, ktorá opisuje hranice územia nie je spomenuté, či vnútri teritória stojí hrad. Listina skôr prezrádza neochotu pôvodných držiteľov územia odvádzať dávky a služby. Listina túto časť obyvateľstva presne nešpecifikuje do stavov, ale hovorí o nich, ako o „*akýchsi ľudoch*“, ²¹ a to menom Gallus, Petrus, Theodorus a ich príbuzní. Aby Štefan V., predišiel nežiaducim konfliktom, odškodnil pôvodných obyvateľov územím nazývaným „Chon a Gono“. Tento fakt potvrdil listinou v roku 1268.²² Keď sa Štefan V., stal uhorským panovníkom, prichádza ďalšia listina v roku 1270, ktorá hovorí, o „zámene dedičného majetku zemanov Vyšnými Košicami – Superior Kassa – menovaného“ s kráľovskými majetkami „Chon a Felgyno“ (Velgyno) menovanými, ktoré boli od právomoci Wywar oslobodené.²³ Z neskorších listín, je už lepšie rozpoznať aspekt vnútornej držby hraníc, pretože sa zdôrazňuje na Vyšno – košickom území aj dvor (hopl) alebo možno práve hrad (castrum Cassense), mlyny, role, vinice a podobne.²⁴ Je známe, že „dvorom“ (curia, hopl, udvar) sa nazýval nielen bežný dvor (sedliaka a meštana) ale i každá zemianska kúria, každá hospodárska správa panstva, opevnené sídlo, či dokonca v neskoršom období kráľovský hrad.²⁵ Priekopou, násypom a múrom bývali ohradené aj dvorce nižšej šľachty. Vznik týchto dvorcov sa kladie do čias, ešte pred rozvinutím feudálnych pomerov.²⁶ Takýto ohradený dvor iným pomenovaním udvarhely sa v Uhorsku považuje za hospodárske stredisko panstva a je predchodcom hradu.²⁷ Z týchto listín sa vynára otázka, či Štefan V., a jeho ďalší nástupcovia by dopustili, aby sa takéto nemalé územné a s ním súvisiace právne východy dostali do rúk nemeckým kolonistom a domácim obyvateľom len za ich súhlas v procese presťahovania

¹⁹ Archív mesta Košice, Tajné oddelenie, č. A 1. Prvý krát publikované v diele Cassovia vetus et nova (1731/32), s. 14; neskoršie upravený v diele Topographia magni regni Hungariae (1718), s. 487.

²⁰ PESTY, F. A várispánságok története. Budapest: Akadémia Kiadó, 1882, s. 94.

²¹ BEL, M. Adparatus ad historiam Hunagriae. Posonii, 1735, s. 197.

²² WENZEL, G. Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus, zv.VIII. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 1873, s. 211.

²³ NAGY, I. Codex diplomaticus partius – VI. Budapestini: Jókai Mór Városi Könyvtár, 1876, s. 172.

²⁴ HALAGA, O. Počiatky Košíc a zrod metropoly. Košice: Mesto Košice, 1992, s. 93.

²⁵ HALAGA, O. Košice – Balt I. Výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 1975, s. 75.; HALAGA, O. Otázka „soľných hradov“ a metód ich lokalizácie. In Nové Obzory, 1964, roč. 6, č.1, s. 290.

²⁶ HEJNA, A. Príspevek k poznání nejstarších panských sídel v Čechách. In Vznik a počátky Slovanů II, 1958, roč. 19, č. 3, s. 298.

²⁷ DERCSÉNYI, D. A Magyarországi Művészet története I. Budapest: Gondolat, 1961, s. 89.

sa do Čane a Gynoňa²⁸, keby si neboli istý primeranou ochranou či už v podobe hradu alebo opevnenia na Hradovej?

Vzpierať sa kráľovým požiadavkám mohli predstavitelia spoločenstva odvolávaním sa na svoje zdedené právo k zemi a na dávne zvyklosti a slobody. V danom období zvykové právo bola primeraná ochrana.

Názory, kedy hrad vznikol a aký mal prvotný význam sú odlišné, zároveň v minulom storočí existovala domnienka o stotožňovaní košického hradu s hradom Sokol. Dlhú dobu nebolo jasné, kde mohol hrad Sokol ležať. Niektorí historici ako Tutkó, Csánki a Krones sa snažili vyvrátiť túto hypotézu. Xanier Krones hľadal tento hrad pri dnešnej dedine Sokol, ležiacej severne od Košíc.²⁹ Tutkó uvádza, že hrad Sokol leží v ruinách a miestni obyvatelia toto miesto, kde ležal kedysi hrad, nazývajú Hrádek.³⁰ Treba skonštatovať, že Hrádek (alebo Na hrádku) skutočne existuje na výbežku Bielej skaly kóta 820, kde sa našli aj zvyšky starého muriva. Archeológ prof. Eisner opísal polohu Hrádku takto: „Z boku svahu vedie pod hradiskom chodba asi 15 metrov dlhá, 60 – 150 centimetrov vysoká a 50 – 100 centimetrov široká, umele vylámaná alebo možno umelo rozširovaná jaskynná chodba. Z druhej strany hradiska je pod zvyškami muriva zasypávaný otvor, pravdepodobne k inej obdobnej chodbe. Studňové priepasti v miestach zvaných Kozie rohy pri Sokole sú po ceste z Bielej skaly po hrebeni smerom ku Kráľovej studni. V nich sa nachádza umelá štóla asi 8 metrov dlhá.³¹ Podľa ďalšieho údaju od archeológa Bártu je vznik 30 metrovej chodby spôsobený kombináciou umele vyhlbennej jaskyne s prirodzenou puklinou vo vápenci.³² Aj z týchto analýz vychádzajúci Varsik, poukazuje, že nejde o stredoveký feudálny hrad Sokol v tejto lokalite, kvôli svojej polohe, keďže leží hlboko v horách a je ťažko prístupný, ale ide skôr o stavbu vzniknutú v súvislosti s kráľovskými poľovačkami, ktoré sa často konali v tejto oblasti.³³ Prostredie okolo tohto regiónu zodpovedá spôsobu života sokolov. Je pre hniezdenie a odpočívanie nielenže typické ale priam ideálne.³⁴ Poľovanie sokolmi, teda ako remeslo sokoliarstvo v tomto regióne bolo vyvinuté na vysokom stupni. Už v listinách zo 13. a 14. storočia nájdeme z tejto oblasti pomenovania ako kraj sokoliarov (falconarii), vtáčiarov (aucupue aviceptores alebo draucarii), dravčiarov (venatores), psiarov (besunci, litiscarii, alebo caniferi), sietiarov (retiferi). Často krát i vysoko postavení úradníci v kráľovských službách dostávali titul typu: „comes falconariorum, comes liciscariorum alebo comes venatorum bubalinorum.“³⁵ Martinka hrad Sokol interpretoval, že je stavaný ako

²⁸ GYÖRFFY, G. Az Árpád – kori Magyarországtörténeti Földrajza I. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963, s. 49.

²⁹ KRONES, F. Zur ältesten Geschichte der oberungarischen Freistadt Kaschau. Wien: Akademie der Wissenschaften, 1864, s. 16.

³⁰ TUTKÓ, J. Szabad Királyi Kassa Városának Történelmi Évkönyve. Kassa: Kassa városa, 1861, s. 63.

³¹ EISNER, J. Prehistorický výskum na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi v roku 1926. In Zborník muzeálnej slovenskej spoločnosti, 1927, roč. 21, č. 1, s. 10 – 11.

³² BÁRTA, J. Praveké osídlenie slovenských jaskýň: dizertačná práca. Bratislava: Filozofická fakulta UK, 1952, s. 12 – 13.

³³ VARSIK, B. Osídlenie košickej kotliny I. Bratislava: Slovenská Akadémia vied, 1964, s. 172.

³⁴ MARTINKA, J. Sokoliarstvo na Slovensku. In Slovenské pohľady, 1927, roč. 14, č. 5, s. 316.

³⁵ MARTINKA, J. Hrad Sokol nad Košicami. In Zborník muzeálnej slovenskej spoločnosti, 1931, roč. 25, č. 25, s. 127. (župan sokoliarov, starosta svočiarov, prednosta turolovcov).

sokolie hniezdo na skale a je opretý o skalu.³⁶ V najstarších písomných prameňoch sa uvádza, hrad Sokol ako Zacula z roku 1311, Zakalya z roku 1330, Zakala z roku 1333, Zakolia z roku 1382 alebo Zokol z roku 1405. Názov je slovanského pôvodu a je odvodený od názvu vtáka sokola. Z pohľadu vymenovaných rokov je treba zdôrazniť, že tento hrad pravdepodobne vznikol medzi rokmi 1304 až 1311, kdeže v roku 1297 v listine dostáva územie Čierneho lesa Hannus, syn grófa Herborda, grófa komory, od kráľa Ondreja III., sa hrad ešte neuvádza. Uličný predpokladal, že hrad dal postaviť šľachtický vlastník panstva Sokol, Rajnold niekedy druhej polovici 13. storočia ako svoje sídlo.³⁷ Najpravdepodobnejší vznik hradu je však rok 1304 keď oblasť Košíc zaujal Omodej. Snažil sa kontrovať obchodnú cestu z Košíc na Spiš, ktorá ďalej viedla smerom na Krakov, čím zneprijemňoval život obchodníkom, ktorí húfne prichádzali na Košické trhy. O tom svedčí aj list Omodeja.³⁸ Postaviť strategickú stavbu, akým je hrad, musel vzišť z iniciatívy Omodeja, ktorý nielenže nato mal potrebné financie, ale s myšlienkou že financie aj získa pri kontrole tejto obchodnej trasy. Pomocou stále vyberal tridsiatky, clá a mýto od prichádzajúcich ale aj odchádzajúcich obchodníkov v niektorých prípadoch i kupcov. Toto vyvolalo napätie u košických mešťanov, ktorého výsledkom bolo v septembri 1311 zavraždenie Omodeja.³⁹ Omodej využil nielen svoj vplyv, ale hlavne spory o uhorský trón, čím si zabezpečil majetok a územie od Spiša až za Užhorod. V rukách mal celú Zemplínsku a Novohradskú stolicu so všetkými právami a príslušnosťami, časť kráľovských úradníkov ako aj niektorých županov v týchto regiónoch. Po smrti Omodeja vymohli košický mešťania za pomoci Karola Róberta po vdove Omodeja zastavenie stavby ďalších hradov.⁴⁰ Keď sa situácia v Uhorsku ustálila, tak rodine Omodejovcov boli odňaté ďalšie hrady ako hrad v Gőnci (hrad v dnešnom Maďarsku), či hrad Slanec, ale i rodinné hrady ako napríklad Abovský a hrad Sokol. Ďalší úder, ktorý stihol Omodejovcov bola porážka pri Rozhanovciach, kde stáli proti kráľovi. Hrad Sokol dostal do rúk Filip Drugeth, ktorý prišiel z Neapolska s Karolom Róbertom, za verné služby a pri preukázaní statočnosti v bitke pri Rozhanovciach.⁴¹ Z obdobia, keď vlastnil hrad Filip Drugeth sa zachovala listina, kde uhorský panovník Karol Róbert rozkázal jágerskej kapitule ako overujúcemu úradu prešetriť žalobu proti Beke, synovi Pretovmu, ktorý bol hradným pánom na hrade. Bol žalovaný, že zo susedného chotára na vlastný popud si samovoľne osvojil majetok „Clenbeerg“. ⁴² Samozrejme, že za tento prečin nevernosti ho stihol trest. Po smrti Filipa v roku 1327 sa hrad dostáva na krátky čas do rúk kráľa, ale ten ho v roku 1330 dáva do užívania Villermovi Drugethovi. V čase keď hrad Sokol dostáva je ešte len županom stolíc Spišskej

³⁶ MARTINKA, ref. 1, s. 127.

³⁷ ULICHNÝ, F. Vznik hradov v Šariši. In *Nové Obzory*, 1982, roč.24, č. 1, s. 104.

³⁸ FEJÉR, G. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, zv. VI. Budae: Bibliothecarii regii, 1844, s. 339.

³⁹ Archív mesta Košice, Tajné oddelenie, č. A.7. Listinu publikoval neskôr TUTKÓ, J. Szabad Királyi Kassa Városának Történelmi Évkönyve. Kassa: Kassa városa, 1861, s. 218 – 219.

⁴⁰ FÜGEDI, E. *Vár és Társadalom a 13 – 14. századi magyarorazágon*. Budapest: Akadémia kiadó, 1977, s. 67.

⁴¹ WAGNER, C. *Analecta Scepusii sacri et profani*, zv. III. Posonii et Cassoviae: J. M. Lander, 1778, s. 204.

⁴² NAGY, I. *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*, zv.IV. Budapest: Akadémia Kiadó, 1884, s. 16.

a Abovskej, ale hradom disponuje aj v roku 1341, keď už má funkciu palatína a sudcu Kumánov.⁴³ Medzi rokmi 1333 až 1338 bol kastelánom na hrade magister Pouch, syn Juraja z Pyscarcos. Za jeho úradovania je pokoj okolo hradu, dokonca sám magister Pouch, získava značný majetok.⁴⁴ Roku 1333 pred jágerskou kapitulou bol zapísaný presun majetku, lebo Ján Jakubov z Forrow z lásky daroval svoj majetok svojej sestre, ktorá bola už vtedy vydatá za „*castellani de Zakalya*“ magistra Poucha.⁴⁵ Špecifickým údajom je aj závet Villerma Drugetha, ktorý opísal hrad Sokol s celým panstvom.⁴⁶ Na tento údaj sa vzťahuje aj neskoršia listina, ktorá vymedzuje hradné panstvo Sokol vo výmere niekoľko sto hektárov a znázorňuje systém správy hradu a správcov, ďalej hradníkov (kastelonánov a kapitánov) a podhradníkov (vicekastelánov).⁴⁷ Z právneho a súdneho rázu sa do popredia hrad dostáva v druhej polovici 14. storočia, keď proti vtedajšiemu majiteľovi hradu Bodislavovi (Budislavovi) povstali Košice. Bodislav, syn Gregora, syn Kuriaka prišiel na územie Uhorska z Chorvátska. Jeho predchodcovia sa snažili oslobodiť Chorvátsko z rúk Anjuovcov. Svoje územie bránili úspešne zo svojho centra, kde postavili silný kamenný hrad menom Zakul alebo Zokol, kde vydávali právoplatné listiny.⁴⁸ Po úspešnom potlačení tohto odboja Ľudovítom I. Veľkým, ktorý sa podľa prameňov s ohromným vojskom⁴⁹ vydal túto vzburu potlačiť. Medzi tým vznikla medzi rodom Kuriakovcov dohoda, že vymenia svoje nedobytné hrady za hrady väčšie na území iných krajov⁵⁰ Uhorska, presnejšie na dnešnom území východného Slovenska. Takto dostal Bodislav namiesto hradu Zakul pri rieke Une hrad Sokol pri rieke Hornáde. Prvým krokom energetického chorvátskeho šľachtica bolo vyklčovať „nejaký les“ a postupne tam usadzovať ľudí, ktorí tam mali postaviť domy, a vytvoriť dedinu. Podľa listín, však toto územie patrilo už Košiciam, ktoré odkúpili medzi rokmi 1347 a 1352 od potomkov Samphlebenovi a Oblovi. Toto vyklčovanie vyvolalo spor medzi mestom Košice a Bodislavom, kde kráľ dal za pravdu Košičanom. Hoci Bodislav poukázal na písomnosti v ktorých táto oblasť spolu s hradom boli už predtým kráľovským majetkom a tým pádom disponovali s ním i Karol Róbert a Ľudovít I. Po tomto incidente došlo k novému vytýčeniu hraníc, to pripomína i listina z roku 1368.⁵¹ Keďže je nedostatok písomných prameňov dalo by sa usúdiť, že hrad bol na istý čas vo vlastníctve kráľa. V roku 1387 po skonsolidovaní pomerov v Uhorsku sa stáva novým kráľom Žigmund Luxemburský, ktorý daruje hrad Detrichovi Bubekovi, synovi Juraja

⁴³ WAGNER, C. *Analecta Scepusii sacri et profani*, zv. III. Posonii et Cassoviae: J.M.Lander, 1778, s. 205 – 206.

⁴⁴ NAGY, I. *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*, zv. 3. Budapest: Akadémia Kiadó, 1883, s. 55 – 56.

⁴⁵ NAGY, *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*, zv. 3, ref. 44, s. 474.

⁴⁶ WAGNER, C. *Analecta Scepusii sacri et profani*, zv. I. Wien: J. T. Trattner, 1774, s. 127. Autor uvádza, hrady Dunajec a Sokol ako novostavby. (novum castrum de Dunajecz et Zakalya vocata). Možno, že išlo o prestavbu hradu Sokol.

⁴⁷ FEJÉR, G. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, zv. X. Budae: Bibliothecarii regii, 1843, s. 106.

⁴⁸ NAGY, I. *Codex diplomaticus partius – VIII*. Budapestini: Jókai Mór Városi Könyvtár, 1880, s. 269.

⁴⁹ SCHWANDTNER, G. *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, zv. I. Vindobonea, 1746, s. 177.

⁵⁰ LUCII, G. *De regno Dalmatiae et Croatiae*. Vindobonea, 1758, s. 350.

⁵¹ NAGY, I. et al. *Hazai oklevéltár 1234-1536*. Budapest: Akadémia Kiadó, 1879, s. 285 – 286.

Bubeka,⁵² ktorý nakladá s panstvom do roku 1405, keď sa znovu hrad stáva majetkom kráľa. Príčinou prečo stratil hrad Detrich Bubek je, že jeho brat Imrich Bubek zorganizoval vzburu v Chorvátsku proti Žigmundovi a ten z obavy o ďalšiu vlastizradu mu hrad odňal. Tento úsek dejín hradu Sokol však netrval dlho, keďže znovu Bubek hrad dostáva od roku 1407 do roku 1419, lebo v listine z roku 1420 sa hrad uvádza znovu ako kráľovský hrad.⁵³ Naposledy potomkovia rodiny Bubekovcov vlastnili hrad Sokol v roku 1425, keď vymenili hrad Hrušov pri Žitave. Dlhho ho však nevlastnili, keďže Žigmund rozhodol, aby hrad i panstvo dostal do užívania palatín Matúš, v niektorých starších publikáciách Matej z Pavloviec. Podľa daňového súpisu Matej vlastnil hrad do roku 1427 alebo 1428, keď na príkaz kráľa musel hrad zameniť s inými majetkami v Zemplínskej stolici.⁵⁴ Varsík uvádza, že hrad s panstvom a okolitými dedinami ako: Sokol, Kostofany nad Hornádom, Malá Vieska, Rokycany, Bykzad, Ružín, Malá Lodina, Veľká Lodina, Tepličany, dostáva Matúš a Imrich z Pavloviec už v 28. októbri roku 1423, pričom vyníma z majetku panstva dedinu Kavečany.⁵⁵ Zvláštnou donáciou, ktorú dal kráľ Žigmund mestu Košice bolo pridelenie Kavečian.⁵⁶ Pri výmene majetku medzi rokmi 1427 a 1428 sa uvádza, že kráľ vymieňa hrad Šintavu nachádzajúci v Nitrianskej stolici a hrad Sokol v Šarišskej stolici za hrad Nové Mesto pod Šiatrom v Zemplínskej stolici spolu s dedinou Nové mesto pod Šiatrom, ako aj s mestom a dedinou Šarišský Potok.⁵⁷ Po Košickom dožadovaní, uhorský panovník 1. novembra 1429 však daruje hrad Sokol aj s príslušenstvom mestu Košice s tým, že hrad musí byť zbúraný.⁵⁸ V nasledujúcom roku dostalo mesto Košice od kráľa Žigmunda okrem hradu Sokol aj susedné dediny s ich právami. Nie sú jasné príčiny, prečo mal byť hrad Sokol zbúraný, keďže chránil celé územie od zbojníkov. Najjagavejšou príčinou mala byť minulosť na ktorú si dobre pamätali mešťania z Košíc – na Omodeja, ktorí ozbíjaj pcestných, či na rodinu Bubekovcov, alebo možno práve bohaté hradné panstvo, ktoré lákalo zbúrať hrad Sokol. Keď mesto Košice darom získalo hrad Sokol prichádza paradoxne jeho koniec. Ďalší osud hradu je pomerne komplikovaný. Antonio Bonfini, dvorný historik neskoršieho uhorského panovníka Mateja Korvína opísal koniec hradu takto: „*Jiskra z Brandýsa spíšské pole premenil na púšť nájazdmi a zbojníctvom; dobyl (obsadil) Prešov, Šariš, Clistichium a ďalšie mestá. Ale mesto Clistichium dobýjal pomocou mŕn, lebo ležalo na vyčnievanom vrchu, ktoré brozilo Košiciam, odtiaľto išla vždy družina Jiskru pre korisť, kde utrpeli pomerne veľké straty a nastalo krviprelievanie.*“⁵⁹ Clistichium spomína aj Janota, ktorý označuje hrad Sokol týmto pomenovaním.⁶⁰ Súčasníkom doby zbúrania hradu bol tajomník poľského kráľa Kazimíra III., Callimachus, ktorý odovzdával

⁵² MÁLYUSZ, E. Zsigmondkori oklevéltár, zv. I. Budapest: Levéltári közlemények, 1951, s. (č.) 76.

⁵³ MÁLYUSZ, E. Zsigmondkori oklevéltár, zv. II. Budapest: Levéltári közlemények, 1954, s. (č.) 1778.

⁵⁴ CSÁNKI, D. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, zv.I. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1890, s. 284.

⁵⁵ Archív mesta Košice, Tajné oddelenie, kartón Kavečeny, č. 1.

⁵⁶ Archív mesta Košice, Tajné oddelenie, kartón Kavečeny, č. 1, 2.

⁵⁷ Magyar Országos levéltár Budapest (MODL) Diplomatiek oddelenie, č. 12 092.

⁵⁸ Archív mesta Košice, Tajné oddelenie, kartón Zakalay, č. 1.

⁵⁹ BONFINI, A. Rerum Hungaricarum Decades. In KULCSÁR, P.: (ed.) A magyar történelem tizedei. Budapest: Ballasai Kiadó, 1995, s. 341.

⁶⁰ JANOTA, L. Slovenské hrady, zv.3. Bratislava: Columbus, 1996, s. 49.

posolstvá a rady Vladislavovi I., bratovi Kazimíra. Chodieval do Uhorska cez Košice a opísal vojenské úspechy Vladislava I., medzi rokmi 1440 až 1444. Callimachus napísal o zbúraní hradu takto: „*Jiskra za istý čas obiehal Clistichium, napokon ho dobyl mînami. Toto mesto, ležalo na vrchu; ako výzvedné miesto, ktoré hrozilo Košiciam. Z tejto polohy organizovali výpady a zbojníctvo...*“⁶¹ Podľa Martinku obidvaja renesanční autori nazvali hrad Sokol v grécko – latinskej podobe, pripomínajúc chybný preklad. Grécko slovo, už latinsky prepísané clis označuje to, čo slúži na uzatvorenie, teda závary, vor (to je jedna z možností vzniku i prekladu maďarského slova vár, teda hrad) a v latinskom prepise tichium znamená hrad, pevnosť, teda slovo clistichium v slovenskom prevedení je uzavretá pevnosť na Hradovej. Preto Martinka a aj Varsík poukazujú na tento fakt, a právom stotožňujú hrad Sokol s hradom na Hradovej za rovnakú. Na listinnej báze je hrad Sokol už v roku 1440 zbúraný, keďže Vladislav I. Jagelovský daruje hrad s panstvom svojim dvom stúpencom Jánovi a Mikulášovi z Perína zo skonfiškovaného mesta Košice, kde sa uvádza, že hrad je zrúcaní. („castrum dirutum seu locom castris Zakolya vocati“).⁶² Samuel Timon, historik a neskorší profesor košickej univerzity zaznamenal vo svojom diele o zničení hradu Jánom Jiskrom z Brandýsa takto „...*i tento hrad pocítil zúrivosť cudzieho človeka. Keď sa totiž dlho zahrával s námahami Jurajovými, konečne podkopúc mînami, rozvállal hrad na zrúcaninu, zaujímuc ho nakoniec silou a neponechal v ňom nič nepriateľského. Vtedy viac stavieb bolo zrovnaných zo zemou i stráž povraždená; nešetřili ani vekom, ani stavom, ani pohlavím; hrad ešte ohňom a železom ničili, a toto všetko sa dialo v roku 1449. Z týchto skutočností vychádzajú tvrdenia, že hrad Sokol mohol ležať na dnešnej Hradovej. Keby býval vysunutý v horách nad dedinou Sokol, a už z princípu komunikačnej bariéry by podľa niektorých názorov⁶³ samotné mesto Košice nemalo takýto markantný záujem o hrad. Dokonca títo autori prizvukujú, že písomné pramene z obdobia 14. až 15. storočia opisujú stredoveký feudálny hrad Sokol na vrchu Hradová, alebo lepšie povedané na Hrádku).*

Tieto tvrdenia treba ale jednoznačne vyvrátiť. Už spomínaní historici Tutko a Krones čiastočne potvrdili aspekt, že hrad Sokol neležal na vrhu Hradová pri Košiciach. K ním sa pridružil i Csánki, ktorý umiestnil hrad Sokol do Šarišskej stolici.⁶⁴ Autor vychádzal z písomných prameňov, ktoré preložil pod iným zorným uhlom a poukazoval, že k hradu medzi rokmi 1423 až 1429 patrili dediny ako: Biskád, Tepličany, Kostofany nad Hornádom, Malá Vieska, Veľká a Malá Lodina, Ružín, Rokecany a Sokol, ktoré ležali práve v Šarišskej stolici. Autor tiež poznamenal, že meno hradu v latinskom znení prešlo v obdobiach určitými úpravami a uvádzalo sa niekedy meno ako castrum Zakala, Zakalya, Zokolya alebo Zokol. A práve z posledného sa zachoval dnešný názov pre samotnú dedinu. Je to ďalším potvrdením, že meno hradu aj panstva prešlo na názov neskoršej obce. Územní rozsah panstva hradu bol od dediny Sokol po Kavečany, čím sa

⁶¹ CALLIMACHUS, P. De rebus gestis a Vladislao Polonorum Hungarorum. In SCHWANDTNER, G.(ed.). Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini, zv.I. Vindobonea, 1746, s. 474.

⁶² Archív mesta Košice, Tajné oddelenie, kartón Pereni, č. 4.

⁶³ VARSÍK, B. Osídlenie košickej kotliny I. Bratislava: Slovenská Akadémia vied, 1964, s. 174. a MARTINA, J. Hrad Sokol nad Košicami. In Zborník muzeálnej slovenskej spoločnosti, 1931, roč. 25, č. 25, s. 121.

⁶⁴ CSÁNKI, D. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, zv.I. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1890, s. 284.

potvrďuje fakt, že hrad stál na majetku patriacom panstvu Sokol. Dôležitým faktom je, že poloha Hradovej bola a je časťou Vyšných Košíc, ktoré odkúpili v roku 1347 a fakticky už od roku 1429 mali v držbe. Ak by dal palatín Omodej postaviť hrad Sokol na Hradovej proti záujmom košických mešťanov, potom by po porážke Omodejovcov, žiadali víťazní „Košičania“ aplikovať dohodu z 3. októbra 1311 s myšlienkou, že tento hrad musia nechať zbúrať. Nič takého sa v danom období nestalo! Uličný tiež poznával, že pri vymedzení nových hraníc Čierneho lesa rozprestierajúceho sa medzi katastrom Gelnice, panstvom hradu Sokol a katastrom Košíc sa nová dohoda vôbec netýkala panstva hradu Sokol.⁶⁵ Ďalším protirečením autorov, ktorí stotožňujú hrad Sokol s hradom na Hradovej, sú práve Košickí mešťania, ktorí sa stali v roku 1429 vlastníckmi majetku hradu i panstva a práve oni sa dožadovali, aby hrad Sokol zbúrali. K čomu v neposlednom rade aj došlo v roku 1440, lebo už v spomínaných listinách sa uvádza ako zručanina. Stredovekí košickí notári, presne diferencovali hrad na Hradovej a hrad Sokol. Potvrďujú to listiny, kde územie „Superior Cassa“ značili s „T“ a dokonca to osobitne ukladali v archívnych fondov. Listiny, ktoré sa týkali hradu Sokol označovali „Y“.⁶⁶ Okrem toho existujú dve mapy z 18. storočia, ktoré jasne potvrďujú tieto tvrdenia. Na prvej mape, ktorá vznikla približne medzi rokmi 1775 alebo 1780, je zakreslené územie medzi Košicami, Veľkou Idou a Hyľvom. Pritom ako oporný bod je vyznačené Castrum Zokoly.⁶⁷ Na druhej mape z roku 1815, ktorá je mimochodom kópiou staršej mapy, vyhotovenej Kniezskom⁶⁸ je vyznačená zvlášť Castrum Szakoly, zvlášť Cassovia superior – Hradová a Cassovia inferior – teda dnešné Košice.⁶⁹ Napokon aj samotná archeológia dopomohla ujasniť kde ležal hrad Sokol. Na tento argument upozornili Hubay a Mátko, pracovníci archeologického ústavu SAV v Košiciach začiatkom októbra 1960, keď našli zvyšky múrov nad obcou Sokol (okres Prešov). Lokalita hradu je medzi Vysokým vrchom 850, 5 metrov a Bielom Skalou 806, 5 metrov na kopci zvanom Hrádok kóta 546, západne od dediny Sokol. Na vrchole kopca, ktorý je pokrytý bukovým lesom sa našli zvyšky múrov a zloženie malty potvrďuje, že ide o stredovekú architektúru.⁷⁰ Už na samom povrchu sú zachovalé obrysy niektorých miestností. Napokon aj Uličný potvrdil, že ani Košičania nikdy nenazývali polohu Hradová názvom Sokol,⁷¹ ale vždy cudzím názvom – viac menej v prekladoch. O dnešnej podobe hradu Sokol nás informuje Slivka, takto: „na výstavbu hradu bola využitá konfigurácia terénu pozdĺžneho tvaru s maximálnou dĺžkou 60 metrov a šírkou len 8 až 10 metrov. Na západnom okraji hradu je okrúhla veža s vnútorným priemerom 310 centimetrov, ktorá je postavená v smere prístupu. Ďalšia okrúhla stavba sa rysuje približne v strede dĺžky hradu a obvodového opevnenia sa dotýka zvnútra.

⁶⁵ ULICHNÝ, F. Vznik hradov v Šariši. In *Nové Obzory*, 1982, roč.24, č. 1, s. 104.

⁶⁶ Štátny regionálny archív v Košiciach, Štátna moc, správa a samospráva, Abovská župa, (*Elenchus iurium et privilegiorum civitis Cassoviensis*), K pur 4, č. 31.

⁶⁷ Štátny regionálny archív v Košiciach, Mapy, plány a technická dokumentácia, Zbierka máp a plánov, K pur 3, č. 2.

⁶⁸ KNIEZSA, I. A párhuzamos helynévadás. Budapest: Tudományos Akadémia, 1944, s. 250.

⁶⁹ Štátny regionálny archív v Košiciach, Mapy, plány a technická dokumentácia, Zbierka máp a plánov, K pur 2, č. 2.

⁷⁰ LAMIOVÁ – SCHMIEDLOVÁ, M. Príspevok k otázke hradu Sokol. In *Archeologické rozhľady*, 1963, roč. 15, č.1, s. 777 – 778.

⁷¹ ULICHNÝ, ref. 37, s. 105.

Na severovýchodnej strane hradu je do skaly umelo vyrazená 170 centimetrov vysoká a asi 40 dlhá chodba, smerujúca do stredu hradu“.⁷²

Najďalej do minulosti vznik košického hradu smeruje do rímskeho obdobia, ale s veľkým časovým rozpätím od 1. až 6. storočia. Zástancovia tejto teórie sú hlavne historici z košického prostredia ako Tutkó a Plath. Títo autori usudzovali z niektorých písomných prameňov z konca 15. storočia, že Košický hrad mohol vybudovať istý Cassio. Dokonca sa zahrávali s myšlienkou, že tento Riman pod menom Cassio, (Cassius, Cassios, Casso) či už ako vyslanec alebo vojvodca je možný zakladateľ mesta Cassovia, alebo Cassiona. Ruiny hradu títo autori na dnešnej Hradovej teda opriali rímskou tradíciou. Za ktorého cisára však mohol vojensky operovať tento Cassio na tomto území je záhada, ale najviac sa uvažuje o období vlády cisára Antónia Pia, keďže sa našli nálezy jeho mincí v okolí Košíc.⁷³ Zakladateľský skutok Cassia sa vzťahuje skôr na hrad než na mesto pod Hradovou.

Plath prišiel ešte s radikálnejším tvrdením, keď za možného zakladateľa Košíc a hradu poukazoval na Ousada, hrdinu Arpáda a k tomu mu stačilo len jednoducho stotožniť v kronike Anonymovej lokalitu Casu s Cassa.⁷⁴ Neskorší historici toto jeho tvrdenie vyvrátili, potvrdením, že Anonymovo Casu je Kács v Boršodskej stolici (územie dnešného Maďarska) a nemá nič s okolím Košíc spoločné.

V duchu antiky je možné aj ďalšie datovanie spojené s dobou od posledného storočia Rímskej ríše do čias cisára Heraklia vo Východorímskej ríši. Samozrejme týchto autorov ovplyvnila emancipovanosť na prameňoch z obdobia humanizmu a renesancie, ktorí na všetky sféry života hľadali základy v antike, prevažne z rímskeho obdobia. Vychádzajúc z obdobia humanizmu a renesancie najlepším pomocníkom bol Antonio Bonfini z Ascoli ako dvorný historik kráľa Mateja Korvína mal otvorené dvere k vtedajším písomnostiam pri tvorbe diela, zameranom na dejiny uhorského kráľovstva, kde načrtnol aj základné informácie o priebehu bojov z roku 1311 a 1312 pri Košiciach. Zaznamenáva údaj typu „castellum Harnad“,⁷⁵ teda hrad pri Hornáde, pretože si nebol celkom istý s lokalitou označenia mesta, či hradu Clistichium. Tento údaj, je však len latinský zvrät o utáborení sa vojska, než zmienka o hrade. Prvá „Košická kronika“, vzniknutá v roku 1631 zo starších stratených kroník a zápisov datuje polozenie základov Košického hradu medzi obdobie od 5. až 9. storočia. Vytvára dojem, že Hradová je vlastne pôvodné „staré Košice“. Na tento fakt nadviazali košickí autori pri tvorbe ďalších košických kroník, ktorí tvrdili, že hrad nemohol vzniknúť, v období sťahovaní národov, ktoré boli obkolesené samými vojnami a nepokojmi a preto môže vytvárať ilúziu myšlienok na zakladanie miest. Po príchode niektorých germánskych kočovných

⁷² SLIVKA, M. – VALLAŠEK, A. Hradý a hrádky na východnom Slovensku. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 1991, s.199.

⁷³ HALANGA, O. Počiatky Košíc a zrod metropoly. Košice: Mesto Košice, 1992, s. 27.

⁷⁴ PLATH, J. „Kaschauer Chronik – Ausführliche Geschichte der Königlichen Freistadt Kaschau seit ihrem Ursprunge des 7. Jahrhunderts Kaiser Heraclius Zeitepoche /610 – 641/ bis zum Programme der Feierlichen Begrüssung des ersten Lokomotivs im Kaschauer Bahnhofe. Kaschau: K. Werfer, 1860, s. 33.

⁷⁵ BONFINI, A. Ungaricarum rerum decades. Pisoni, 1774. Decas II., lib. IX. („rex vallem capit et non procul ab Harnado castello metatur“ – kráľ zaujme dolinu a utáborí sa neďaleko hrádku Harnada“).

kmeňov do okolia Košíc to muselo vyzeráť ako „hrozná divočina“⁷⁶ a ochrániť sa mohli hypoteticky iba tie miesta, ktoré sa nachádzali na vyvýšeninách ako práve možný hrad na Hradovej hore, alebo mesto ako Vyšné Košice.

Spomienku na košický hrad zachoval i Ladislav Thúroczi v takomto znení: „*Ono boli dvoje Košice. Jedni boli Vyšné, ktorých pozostatky možno vidieť od mesta na sever na vysokom vrchu. Druhé sú moderné Košice, a nazývajú sa Nižné. Kto by vedel povedať, či povstali naraz oboje, či jeden z nich je starší a ktorý to je? Možno Vyšné Košice, lebo sa začali budovať hradbami a vežami skorej, a to zo strachu pred Tatármi*“.⁷⁷ Autor zrejme vychádzal z práce Timona Samuela, ktorý hľadal základy košického hradu a poznamenal toto: „O roku položenía základov osady, či bol hradom alebo len mestom, neodkloniš hádanky ani vtedy, keď všetky písomné pamätihodnosti preskúmaš; prvopočiatky košického hradu kladíme na piaty rok deviateho storočia po Kristovi.“⁷⁸ Názory o uhorskom („maďarskom“) pôvode hradu už na samom začiatku boli zavrhnuté.⁷⁹ Názor košického historika Tutká je takýto: „*Vyšné Košice teda Cassa Superior boli od počiatku do konca storočia hradom, ktorý ležal od Nižných Košíc, teda Cassa Inferior dosť ďaleko. Mesto Nižné Košice obtiahli kamennou hradbou koncom 13. storočia, kým Vyšné Košice ešte aj v druhej polovici 14. storočia menujú hradom a ako taký ho zbúrali v 15. storočí*“.⁸⁰ Všeobecne je prijímaný názor, že hrad postavil Omodej z veľmožského rodu Abovcov v čase jeho odporu, proti nástupu Karola Róberta na uhorský trón.⁸¹ Hrad mal byť pevnosťou a základňou pre jeho oddiely. Stavba prichádza do úvahy v období medzi rokmi 1303 až 1310, asi pred rokom 1307, pretože je známe, že Omodej bol v nepriateľskom vzťahu ku Košiciam.⁸² Túto informáciu, že práve Omodej je zakladateľom hradu,⁸³ potvrdzuje čiastočne aj fakt, že po prepadnutí Omodejovho hradu v Gőnci košickými mešťanmi a Spišiakmi sa boje preniesli pod hradby Košíc. Omodej potreboval v blízkosti mesta Košice, oporný bod proti opevnenému mestu. Začal preto stavať na „cudzej zemi“ teda na území, ktoré de facto patrilo samotnému mestu Košice.⁸⁴ Slivka ďalej poznamenal, že Omodej po roku 1307 nepokračoval vo výstavbe hradu.

Košické kroniky opisujú udalosť obliehania mesta Košíc zároveň s obliehaním pevnosti nazývanej „Cassa“ Spišiakmi.⁸⁵ Spojencami kráľa proti Omodejevcom boli spišskí

⁷⁶ PLATH, J. „Kaschauer Chronik – Ausführliche Geschichte der Königlichen Freistadt Kaschau seit ihrem Ursprunge des 7. Jahrhunderts Kaiser Heraclius Zeitepoche /610 – 641/ bis zum Programme der Feierlichen Begrüssung des ersten Lokomotivs im Kaschauer Bahnhofs. Kaschau: K. Werfer, 1860, s. 14 – 15.

⁷⁷ THUROCZI, L. *Ungaria suis cum regionibus. Tyrnaviae*, 1729, s. 171.

⁷⁸ TIMON, s. *Cassovia vetus, ac nova. Cassovia: J.H. Frauenheit*, 1732, s. 62.

⁷⁹ BONBARDI, M. *Topographia Magni Regni Hungariae. Viennae: J. L. Kaliwoda*, 1718, s. 487.

⁸⁰ TUTKÓ, J. Szabad Királyi Kassa Városának Történelmi Évkönyve. Kassa: Kassa városa, 1861, s. 9.

⁸¹ PLAČEK, M. – BÓNA, M. *Encyklopédia slovenských hradov*. Bratislava: Slovart, 2007, s. 162.

⁸² PLAČEK, M. – BÓNA, M, ref. 2, s. 162.

⁸³ HALANGA, O. *Počiatky Košíc a zrod metropoly*. Košice: Mesto Košice, 1992, s. 95.

⁸⁴ SLIVKA, M. – VALLÁŠEK, A. *Hrady a hradky na východnom Slovensku*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 1991, s. 143.

⁸⁵ TUTKÓ, J. Szabad Királyi Kassa Városának Történelmi Évkönyve. Kassa: Kassa városa, 1861, s. 24. a PLATH, J. „Kaschauer Chronik – Ausführliche Geschichte der Königlichen

mešťania a kupci, ale na druhej strane aj Omodej mal tromf na ruke, ktorý hocikedy bol schopný využiť, v podobe spišských šľachticov. Obliehanie hradu na Hradovej nepriateľmi Omodeja, prichádzalo by do úvahy, len vtedy keby rodina palatína, naďalej držala v hrsti územie Superior Cassa. To by znamenalo, že Omodejovci nespĺnili svoj predchádzajúci sľub – rezignáciu územia na základe dohody z roku 1311. Keď si košickí mešťania vymohli ďalšie výsady od uhorského panovníka Ľudovíta I. Veľkého už niekoľkokrát spomínanom v roku 1347, všetky tieto výsady koncipovali na spôsob privilégia. Práve v tomto privilégiu nechýba zmienka o hrade na Hradovej v zmysle, toho, že keby zomrel nejaký košický mešťan alebo bohatý cudzinec, bez závetu, tak jeho majetok sa má rozdeliť na tri časti. Dve tretiny majetku zosnulého mali byť využité na opevnenia a na budovy košického hradu.⁸⁶ V tomto duchu hrad nielenže ochraňoval daný región, ale už aj opevnené mesto Košice. Po smrti Žigmunda Luxemburského opäť nastalo obdobie nepokojov v rámci dejín Uhorského kráľovstva. Hľadanie zrelého a schopného panovníka nebolo jednoduché. K moci sa postupne prepracúvajú viacerí uhorskí magnáti, ktorým opevnené mesto Košice, disponujúce aj hradom sa stáva trňom v oku. Počas spojenectva Košíc s Jánom Jiskrom z Brandýsa, ochraňujúceho záujmy maloletého Ladislava V. Pohrobka niekoľkokrát dostáva mesto k obliehaniu zo strany uhorských pánov.⁸⁷ Nepriatelia útočili väčšinou zo západnej strany, pričom mali možnosti spozorovať obranný mechanizmus mesta spojený s hradom. Práve tomuto faktu pripisuje Halaga zničenie Košického hradu. Údajne Košický hrad na rozkaz mal v roku 1445 zbúrať Juraj Rozgoň.⁸⁸

Kemény poznamenáva o Košickom hrade dôležité faktografické informácie v tomto zmysle: „Stopy niekdajšieho hradu dodnes zachovali pozostatky stien na Hradovej, ktoré slavianskym slovom označujeme ohradené miesto. Na vysočine Hradovej stálo budovisko, rozdelené na viac dvorov. Vnútorňý dvor mohol byť asi 300 metrov dlhý. Od juhu ho obmedzovala kolmá skala; k nej pribudovali hradby z lámaného kameňa, ktorého hrúbky sú 320 metrov a vo vajcovitej podobe ohradzovali pevnosť. Tú stenu, ktorá ohradzovala vnútorňý hrad, ešte opevnili okrúhlou a trojhrannou vežou. Od západu a od východu sa pripojili hlbšie dvorce, ktoré od juhu tiež chránila skala, ale i tak boli väčšinou objaté kamennou stenou. Dva vedľajšie dvory boli väčšie, než vnútorňý alebo hlavný dvor.“⁸⁹

Najstarším vyobrazením košického hradu na Hradovej, vytvárajúci určitú predstavu o možnom výzore poskytuje Viedenská obrazová kronika. Autor pri opise Rozhanovskej bitky v roku 1312 v jednom údolí pri Hornáde znázornil horské pásmo medzi Hornádom a Torysou dvoma bralami. Košický hrad je ilustrovaný na úroveň brala z pohľadu na sever ako mohutný a vysoký štvorhran, spevnený na rohoch von vyčnievajúcimi vežami.

Freistadt Kaschau seit ihrem Ursprunge des 7. Jahrhunderts Kaiser Heraclius Zeitepoche /610 – 641/ bis zum Programme der Feierlichen Begrüssung des ersten Lokomotivs im Kaschauer Bahnhofs. Kaschau: K. Werfer, 1860, s. 55.

⁸⁶ Archív mesta Košice, Tajné oddelenie, č. 3; Publikoval: FEJÉR, G. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, zv. IX. Budae: Bibliothecarii regii, 1850, s. 466.

⁸⁷ KEMÉNY, L. Száz év Kassa legrégibb történetéből. Kassa: Kiadó Kassa, 1893, s. 24.

⁸⁸ HENSZLMANN, I. Kassa városának ó-német stílus templomairól. Budapest: Argumentum, 1846, s.15.; TUTKÓ, J. Szabad Királyi Kassa Városának Történelmi Évkönyve. Kassa: Kassa városa, 1861, s. 39.

⁸⁹ KEMÉNY, ref. 18, s. 100.

Brána i strelné otvory v jednotlivých múroch a vežiach sú románskeho typu.⁹⁰ Podľa názoru Halaga, autor Viedenskej obrazovej kroniky, správne predložil dobové stavebné slohy, pretože kostoly zobrazoval v štýle gotiky. Možno iluminátor mohol poznať dobre dobovú polohu Košíc, pri tvorbe krajiny, hoci výzor hradu je podobný Bratislavskému hradu. Románsky sloh košického hradu, dokumentuje i fakt, že autor vedel o jeho existencii v predgotickej dobe; t.j. pred rokmi 1260 a 1300.⁹¹ Hrad na Hradovej v typologických základoch nezapadá do systému stredovekých feudálnych hradov. So svojimi obrysami v lokalite predstavuje skôr úkryt pred nebezpečenstvom, než bod pre ďalšie výboje. Možnosť, že išlo o obliehací hrad, aké sa stavali za krížiackych vojen vo Svätej zemi, je málo pravdepodobná, pretože na tento účel bol príliš veľký.⁹²

Na mape z roku 1780 je ilustrovaný hrad na Hradovej ako ovál, alebo ako vajce, na ktorom sú vyzdvihnuté tri objekty, dve menšie a jeden väčší. Aj neskorší autori pri tvorbe pôdorysu znázorňujú elipsovitú formu pri zachovalých hradných múroch. Obvod celého hradného komplexu je najmenej 1106 metrov dlhý a podľa hypotézy Martinku hradby mesta Košíc v druhej polovici 14. storočia boli približne 2145 metrov dlhé. Zo starších dostupných údajov sa dajú zistiť nasledovné koncepcie na opis zachovalých zvyškov košického hradu takto: „výška hradieb nie je na všetkých miestach rovnaká. Miestami je vysoká 4, 8 metrov kde sú steny veží, ale prevažná výška sa pochybuje na veľkosti 2 alebo 3 metroch. Pôvodná veľkosť hradby, vydedukovaná zo značnej veľkosti vonkajších a vnútorných základov by mohla siahť až do výšky 10 metrov, ale určite do výšky 6 až 8 metrov. Pozoruhodná je hrúbka a šírka stien. Steny sú hrubé priemerne 2, 8 a 3 metra a miestami majú hrúbku až 3,5 metra.“⁹³ Hradný múr mal hrúbku podľa Keménya 3,2 metra⁹⁴ a podľa analýzy Slivku 3,8 metra.⁹⁵ Obvodný múr sa pripájal na juhu k bralu. Okrem hradných stien sa zachovali i niektoré veže a bašty. Vnútrotný hrad spevňovala i trojhranná a okrúhla veža. Táto trojhranná veža mala jednu stranu zasunutú do hradnej steny a dvoma zvyšnými stenami bola vysunutá navonok. Dve vysunuté menšie steny sú postavené z kameňov s dĺžkou 150 až 180 centimetrov. Podľa merania Martinku rozmery trojhrannej veže sú 13,2 metra; rozmery dvoch vyčnievajúcich stien sú 15 metrov a vnútorná stena meria 15,75 metra. Podľa tvrdenia Slivku základy veže sú v rozmeroch 15 x 15 x 15,7 metra. Mimochodom kamene kladli na maltu a spájali ich tiež maltou. Hrúbka vysunutých stien je približne 3,2 metra a vnútornej 2,8 metra. Steny veže vyčnievajú o 4,6 metra. Azda vo východnej časti veže existovala podzemná chodba, ktorá je dnes zasypaná. Vchod do veže bol od hradnej steny, vo výške 8 metrov. Druhá, teda okrúhla veža leží na západnom konci možného hradu. Touto vežou končí južná a západná hradná stena. Rozmery veže sú: vonkajší priemer 12 metrov a vnútorný 5 metrov, hrúbka stien je 3,5 metra. Podľa iných údajov vnútorný priemer bol 6 metrov

⁹⁰ HALANGA, O. Počiatky Košíc a zrod metropoly. Košice: Mesto Košice, 1992, s. 94.

⁹¹ KARDOS, T. – BERKOVITS, I. Die ungarische Bilderchronik. Chronica de gestis Hungarorum. Budapest: Magyar Helikon, 1961, s. 250 – 251.

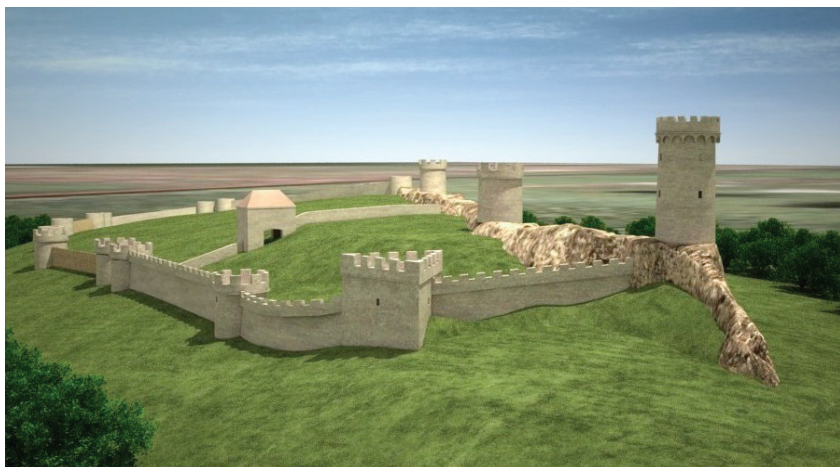
⁹² PLÁČEK, M. – BÓNA, M. Encyklopédia slovenských hradov. Bratislava: Slovart, 2007, s. 162.

⁹³ MARTINKA, J. Hrad Sokoľa nad Košicami. In Zborník muzeálnej slovenskej spoločnosti, 1931, roč. 25, č. 25, s. 135 – 136.

⁹⁴ KEMÉNY, L. Száz év Kassa legrégibb történetéből. Kassa: Kiadó Kassa, 1893, s. 15.

⁹⁵ SLIVKA, M. – VALLÁŠEK, A. Hrady a hrádky na východnom Slovensku. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 1991, s. 143.

a vonkajší 2 metre.⁹⁶ Táto veža pri základoch bola najširšia a do výšky sa postupne zužovala, pretože v vnútri sa nachádzali podlahy. Veža bola určite strážna, pomerne ťažko dobytá poloha a tým pádom bola aj hlavnou vežou. K vnútornému hradu a nádvoriu sa z východu a západu pripájali aj dva nižšie položené objekty – dvory. Okrem týchto objektov sú identifikované ďalšie štyri veže. Jedna je súčasťou južnej hradby. Jej vonkajší priemer 13 metrov a vnútorný 8 metrov. Druhá veža leží mimo hradieb, severne od trojhrannej veže s vonkajším priemerom 15 metrov. Tretia je blízko predchádzajúcej a má priemer 8 metrov.⁹⁷ Podľa niektorých hypotéz to neboli ani obranné veže ale murované studne. Ďalšia okrúhla veža sa nachádzala pred hradom na južnom svahu na vyvýšenom mieste. Jej vonkajší priemer je 14 metrov. Svojimi polohami a rozmermi zodpovedajú koncepcií hradného komplexu premyslenej obrany hradu.

Obr. 1. Digitálna 3D rekonštrukcia Košického hradu. Autor: L. Župčán

Stavebný materiál existujúci v rámci hradieb je rovnaký. Pozostáva z červeného pieskovca z karbónovej doby. Spojovacím materiálom kameňov bolo vápno a štrk. Hradby neboli okožované. Všetky kamene v hradbách sú lámavé a nie sú ani okrohované. Steny hradieb sú hladké, lebo kamene sú kladené najhladšími stenami navonok a lámavými stenami obrátené do vnútra.⁹⁸ Najväčšie kamene majú veľkosť 40 až 60 centimetrov, kládli sa kolmými plochami a možnú vzniknutú vnútornú medzeru vyplňovali drobnými kameňmi s veľkosťou 20 až 40 centimetrov. Najväčšie kamene sú v trojhrannej veži a sú dlhé 1,8 metra a široké 1,2 metra v rohoch veže, tretie rozmery sa nedajú identifikovať keďže ich stena zakrýva, ale typologicky majú veľkosť 1 meter. K stavbe hradu bol potrebný kameň, ktorý sa lámal na severnom svahu v blízkosti hradu. Vápno,

⁹⁶ SLIVKA, M. – VALLAŠEK, A. Hradý a hrádky na východnom Slovensku. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 1991, s. 143.

⁹⁷ MARTINKA, J. Hrad Sokola nad Košicami. In Zborník muzeálnej slovenskej spoločnosti, 1931, roč. 25, č. 25, s. 136 – 137.

⁹⁸ MARTINKA, ref. 1, s. 137.

ktoré využívali pri stavbe pálili približne 600 metrov od hradu na západnom a južnom svahu Hradovej.⁹⁹

Z rozboru všetkých dostupných prameňov, Košických kroník a starších prác minulého storočia sa dá zistiť, že Košícky hrad na Hradovej plnil dôležitú funkciu v ochrane regiónu a často krát bol príčinou rôznych sporov. Grafické znázornenie v podobe 3D modelu prispeje k lepšiemu pochopeniu hradného komplexu na Hradovej, a samozrejme potvrdí fakt, o existencii Košíckého hradu, čím definitívne vyvráti stotožňovanie s hradom Sokol v okrese Prešov.

Ladislav ŽUPČÁN: DID KOŠICE CASTLE EXIST? The castles in area Abov – Turňa are becoming a point of interest, which is demonstrated by publishing of a short monograph about village, localization. This work give us the most information about Košice castle outgoing from historical sources from 15. – 16.th centuries. Important part of this work are Košice's annals and works made in 20. th century. Except of the main information this study deals with individual problems. The main point of this study is to resolve the perplexity of existence of Košice castle using comparative analysis and historical critiques or declatarion that Košice was only Palatin Omodej's fortification. Part of this work is 3 D model castle, that makes clear this mystery.

⁹⁹ MARTINKA, ref. 1, s. 138.

VPLYVY HISTORICKÝCH MOMENTOV NA MNOHOTVÁRNU PODOBU HRADU SLANEC

Ladislav ŽUPČÁN

Ladislav ŽUPČÁN: EFFECTS OF HISTORIC MOMENTS IN MULTI-FACETED FACE OF THE FORTRESS SLANEC. A castle of Slanec is one of the most important fortification monuments, which are located at the site Above. Considerable amount of preserved diverse narrative strands points to the importance of the castle not only regional but also international context. Main features of the post in addition to capturing the historical sequence patterns affecting Slanec castle, are also building the development phase of the castle complex. The primary measure of retention is the biggest – the most famous historical works as the families Drugets, Lošonci and Forgach. Especially for those families is to see efforts to modernize the castle on the then circumstances. After analyzing the headwaters and literature base in conjunction with characteristic architectural features of each style in the resulting 3D image of the castle at the time of greatest glory and the 3D version of the current ruins.

Na úbočí Slanských hôr sa rozprestierajú na strmom kopci ruiny hradu Slanec. Nádhernosť tejto lokality vystihol aj majiteľ hradu gróf Jozef Forgách, žijúci v srdci dedinčanov dodnes „... ako rozprávkovú krajinu, ktorú uvidíte aj cez noc...“,“¹ určite mal na mysli výhľad na južnú stranu Slanských Vrchov – Marockú hoľu, Malý a Veľký Milič, ktoré boli a sú aj doteraz husto pokryté ihličnatým a listnatým lesom. V susedstve zrúcaniny sa nachádza neobyčajný prírodný fenomén tzv. „morské oko“. Ide o hradné jazero nazývané Izra, ktoré leží vo výške 440 metrov nad morom. Tajomnosť jazera vo forme povestí ovplyvnila aj ľudovú tvorbu.² Z etymologického hľadiska má názov jazera slovanský pôvod, no napriek tomu bol do spisovnej slovenčiny prevzatý len z maďarského pomenovania.

Hrad Slanec je situovaný nad obcou – dedinou vo výške približne 576 metrov nad

¹ FORGÁCH, J. Szalánczvár eredete és nevezetesebb eseményei: Ghymesí és gácsi gróf Forgách József. Mándok: Silberstein Bernát, 1906, s.1.

² „Po príchode starých Maďarov do oblasti Košickej kotliny vznikla mýtická povesť o láske nádhерnej Izri, (ktorá bola dcérou významného a mocného vladára, ktorý už vraj obýval hrad Slanec) a vojvodu menom Zoárd. Po mierovom nazívaní túto oblasť napadli cudzí nepriatelia – „akési“ kmene, čo vyvolalo vojnu. Do boja tiahol i Zoárd po boku s Izriným otcom. Dievčinu však zverili do porúčnictva jednému z najvernejších radcov menom Radimir, ktorý však tiež miloval tajne Izru, tá však jeho lásku neopätrovala, preto radca Radimira Izru násilne odviezol na akési úpätie. Toto miesto je dnes pod hladinou jazera Izra. Radimir chcel dievčinu z úpätia zhodiť, no v tom ho zasiahol šíp. Z posledných síl ešte vytiahol meč a prebodol Izru. Potom padol do rokliny, ktorá dnes nesie názov Malá Izra a má charakter močiaru. Šíp, ktorý zasiahol Radimira bol Zoárdov. Zoárd prišiel k svojej láske už príliš neskoro a tá mu zomrela v náručí. Tam, kde krv tiekla po skalách sa teraz nachádza čistá voda, ale niekedy vyviera až tmavá, zvaná „morské oko“ – teda jazero Izra.“ Prvýkrát túto povesť uverejnil: GREGUS, J. Az Izra. In Vasárnapi Ujsák. 1868, roč. 15, č. 48, s.566.

morom. K hradu sa dá priblížiť najlepšie cez Michalany, od Košíc je vzdialený približne 23 kilometrov³ a od Trebišova len 17 kilometrov. Hradný komplex Slanec patrí nielen k najkrajším fortifikačným objektom, ale i k najzachovalejším pamiatkam torzného rázu na východnom Slovensku v rámci bývalej stolici Abov.

Kolosálnu historickosť hradu ukazoval aj vyrytý nápis na železnej platni umiestnený na mramorovej tabuli, ktorá bola zabudovaná do steny hradu. Tabuľa odkrývala svoj obsah v takomto znení:

„Arx Szaláncz seculo XIII per Genus Aba erecta. Seculo XIV per Drugethios tenta. Ab anno MCCCXC per duo secula Losontzyis paruit. Anno MCCCCXL per bohemum ducem Joannem Iszkra de Bradeis desolta. Post semiseculum per Ladislaum de Losontz restaurata. Ab Anno MDCCI Comitum Forgách propria, per Botskay, Bethlen, Rákóczy, Tököly, iterato lacesita. Anno MDCXLIV per Georgium I Rákóczy combusta, eius dominus C. Sigismundus III Forgách captus. Anno MDCLXXIX Diruta moles per Domi nem eiusdem Josephum Comitem Forgách ab anno MDCCCXV non martis exertitiis, sed suis suorumque deliciis restituitur.“⁴

Hrad sa zapísal aj do povedomia ľudu a to nielen v podobe objektu, zaručujúceho bezpečnosť i ochranu jeho obyvateľov, ale tiež ako východisko a miesto mocenských zápasov v danej lokalite.

Dátum začiatku výstavby hradu Slanec je zahalený akoby rúskom tajuplnosti. Mnohí nadšení autori hľadali aspoň čiastočný dátum polozenia základov hradu. Najstaršie tvrdenia vychádzajú z kroniky Anonymovej, v ktorej autor opisuje územie s určitým počtom hradov⁵ od rieky Tisy až po poľské hranice, ktoré dostali za vojenské služby dvaja kumánski velitelia menom Ed a Edómér. S týmto tvrdením sa stotožnil aj gróf Jozef Forgách vo svojej monografii, ktorý uvádza, že s výstavbou hradu začala rodina Abovcov,⁶ pričom za zakladateľov rodiny považoval práve už spomínaných dvoch kumánskych veliteľov. Hovoriť o existencii staršieho hradiska,⁷ prípadne hradu zemného typu bez archeologického výskumu by nebolo relevantné. V prípade uznania hypotetickej existencie takéhoto objektu, zohľadňujúc dané obdobie, by mohlo ísť skôr o hrádok s jednoduchou drevenou vežovitou stavbou na dominantnom prírodnom kopci.

V duchu Anonymovej kroniky hľadal územie zvané „*Castrum Salis*“ i Ondrej Halaga a to v blízkosti sútoku riek Hornádu a Slanej. Bádateľ z listiny pochádzajúcej z roku 1230 dospel k názoru, že *Castrum Salis* je nie možné lokalizovať na ceste severne od Lubiny a Košíc, ale práve naopak. Buď v predložennom smere na juh, teda od dediny

³ SLIVKA, M. Príspevok k dejinám a výstavbe hradu Slanec. In *Nové Obzory*, 1981, s. 119.

⁴ FORGÁCH, ref. 1. s. 1 – 2.

⁵ Podľa analýzy staršej maďarskej literatúry súčasťou tohto územia boli: Hevešská, Abovská a celá Šarišská stolica. Existuje predpoklad, že autor kroniky mal na mysli všetky hrady v týchto lokalitách, vrátane hradu Slanec.

⁶ Dokonca nevylúčil myšlienku, že hrad Slanec existoval (samozrejme len ako zemný hrad), ešte pred príchodom Arpádových Maďarov a názov „Slanec – Zaláncz“ je azda odvodené od mena bulharského kniežaťa Zalán.

⁷ Možné stopy po staršom hradisku predpokladali: POLLA, B. – VINDIŠ, I. *Východoslovenské hrady a kaštiele*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 1966, s. 77.; PISOŇ, Š. *Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku*. Martin: Osveta, 1973, s. 286.

Ždaňa – k dedine, respektíve mestu Abaujvár, alebo v odbočke od Myšle – k Slancu.⁸ Pričom vo viacerých metáciach⁹ tejto lokality upriamil svoju pozornosť na charakteristické body, čím pod názvom Castrum Salis, teda Soľný hrad, rozumel hrad Slanec. Ďalší bádateľ Branislav Varsik vykladal rovnakú listinu z roku 1230 inou metódou a dokonca nesúhlasil s tvrdením predchádzajúceho autora. Listina vraj opisuje hranice predávanej čiastky zeme Lebeň, nachádzajúcej sa medzi Barcou, Myslavou a Košicami. Tie smerovali k veľkej ceste, vedúcej z Barce a prekračujúcej rieku Myslavu. Cesta teda z pohľadu leteckej geografie pokračovala od juhu – Barce na sever do Košíc. Varsik tiež konštatoval, že od Lebeň, ležiacej medzi Barcou a Košicami nevedla cesta na Čaňu a Ždaňu. Podľa jeho názoru cesta z Košíc smerovala cez Barcu na juh do Sene, zanechajúc po pravej strane Šebastovce a Hanisku, ležiace na svahoch terasy.¹⁰ Na tvrdenie o „jednej ceste“ následne reagoval aj Halaga, ktorý odmietol túto hypotézu a zdôraznil existenciu aj pričných spojov, smerujúcich do povodia rieky Torysy. Vyzdvihol ako príklad metáciu osady Hrabovca z roku 1337, kde sa hranica na sever od tejto lokality – „Vezweres“ (v Slanskom pohorí) stretáva s „...cestou zo Slanca do Košíc...“.¹¹

Napriek týmto argumentom najstarší písomný doklad o samotnom hrade Slanec sa nachádza v listine kráľa Ladislava IV, ktorú ten datoval pod hradom¹² dňa 9. augusta 1281. Kráľ sa snažil dobyť hrad Slanec. Dôvodom tejto akcie bol zásah proti palatínovi Fintovi, synovi Dávida z rodu Abovcov, ktorý povstal proti kráľovi a násilne si prisvojil majetky iných. Palatín Finta patril k najbohatším mužom vo vtedajšom Uhorsku. O tom nepochybne svedčia aj listinné dôkazy.¹³ Dobýjanie hradu bolo podľa svedectva prameňov spojené s veľkou krutosťou.¹⁴ Nakoniec hrad kráľ so svojím vojskom a stú-

⁸ HALAGA, O. Soľné hrady v Potísi a ranofeudálne pohraničie. In Nové Obzory, 1962, s. 105.

⁹ Metácia – určenie hraníc daného územia, respektíve panstva.

¹⁰ VARSIK, B. Kde ležal Castrum Salis. In Nové Obzory, 1963, s. 283.

¹¹ „...viam de villa Zalanch ad Cassensem ducentem...“ – Archív mesta Košice, Tajné oddelenie, č. A 11. Časť listiny publikoval HALAGA, O. Otázka „Soľných hradov“ a metód ich lokalizácie. In Nové Obzory, 1964, s. 299.

¹² „Datum sub castro Zelench in viligia Sancti Laurentii...“ – FEJÉR, G. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis V, 3. Budae: Typogr. regiae Universitatis Ungaricae, 1830, s. 509 – 510.

¹³ V listine uloženej v ostrihomskej kapitule z roku 1280 sa Finta spomína ako palatín, spolu s bratom Petrom, ktorý bol v tom čase krajinským sudcom. Časť listiny publikoval – FEJÉR, G. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis V, 3. Budae: Typogr. regiae Universitatis Ungaricae, 1830, s. 61. Listina, ktorú uverejnil – WENZEL, G. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus IX. Budapest: Eggenberger, 1873, s. 269. – poukazuje na spriaznený vzťah medzi kráľom Ladislavom a palatínom Fintom, ktorého meno sa dokonca nachádza v zozname desiatich najbohatších mužov vtedajšieho Uhorského kráľovstva.

¹⁴ „...1282. august 10 – list poslaný vdove po Pércsemu Deziderovi, ktorom sa píše, že manžel pri obliehaní hradu Slanec dostal kameňom smrteľnú ranu pod oko...“ – WENZEL, G. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus IV. Budapest: Eggenberger, 1864, s. 239. „Keď Finta, syn Dávida, ktorý bojoval proti nám pre svoju zradu voči krajine (vlasti) sme ho vyzvali k boju, tak píše v liste z 10. marca 1283 kráľ Ladislav, pričom vyzdvihuje statočný boj padlých šľachticov, ktorí padli pri obliehaní hradu Slanec.“ – NAGY, G. Codex diplomaticus patrius VI. Budapest: Kocsi Sándor, 1876, s. 209. „...Mikuláš – galgócký župan, pri obliehaní hradu Slanec dostal smrteľnú ranu..., túto informáciu máme z listu kráľa Ladislav zo dňa 15. mája 1283...“ – WENZEL, G. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus IX. Budapest: Eggenberger, 1873, s. 276.

pencami dobyl, ale palatín Finta zbabelo ušiel. Po tomto incidente Finta už nefiguroval v zozname najvýznamnejších šľachtických rodín.¹⁵ Finta zomrel bez potomkov pravdepodobne v roku 1282. Maďarský historik G. Györffy sa snažil dokázať,¹⁶ že hrad mohol postaviť i sám palatín Finta. Tento fakt neskorší autori vyvrátili. Po páde palatína Fintu hrad musel byť veľmi poškodený, ale naďalej ostal majetkom rodu Abovcov zo Slanca.

Prvotnú výstavbu hradu Slanec z týchto faktov datujem medzi roky 1276 až 1281. Prírodné prostredie výrazne ovplyvnilo výber hradného typu, pričom fortifikačným účelom hradu významne poslúžila „iba“ úprava „plató“ kužeľovitého kopca. Slabým článkom hradného komplexu sa ukazovala severná časť. Z tohto dôvodu stavitelia urobili potrebné kroky v podobe zemného opevnenia s priekopou.¹⁷ Severná strana bola dôležitá, pretože tu viedla prístupová cesta do hradu. Stabilita tohto systému sa potom viacej prejavovala až v nasledujúcich storočiach. Bohužiaľ sa nedá presne určiť či pôvodné hradné jadro tvorilo dnešnú pôdorysnú dispozíciu. V tomto období jadro Slaneckého hradu tvoril palác, ktorý mal podobu „donjonu – obytnej veže“. Tvarovo pravouhlý palác mohol mať rozmery v danej dobe približne 10, 3 x 13 metrov, s pomerne hrubým murivom cca 150 centimetrov. Bol situovaný na najvyššom mieste hradného kopca. Tieto rozmery veže dokazujú, že bola pomerne vysoká a mala najmenej tri podlažia, a to dvojposchodový objekt,¹⁸ ktorý azda nebol úplne dokončený a o obrannú ochodzu. Úroveň ochodze je možné pozorovať i dnes na vonkajšej strane paláca, na ktorom sú badateľné tri zamurované otvory pôvodného cimburia.¹⁹ Všeobecne platí názor, že takého hranolové typy veží sú rovnocennou súčasťou zložitých dispozícií a majú pôvod v predmestských aglomeráciách severu Apeninského polostrova a južného Francúzska, odkiaľ sa šírili do rakúskeho Podunajska.²⁰ V tejto stavebnej fáze bola pravdepodobne uskutočnená i výstavba okružlej veže typu valca. Veža mohla mať vonkajší priemer približne 8 metrov a vnútorný priestor disponoval priemerom zhruba 4,5 metra. Nedá sa jednoznačne potvrdiť, ale veža mohla byť maximálne trojpodlažná, možno i štvorpodlažná, pričom na prvom poschodí bol umiestnený jednoduchý portálik, prístupný

„Vlistine kráľa z roku 1283 z mája. 25 píše, že Peter Hédervári, syn Benedeka, v tom čase slovinský bán, ktorý pri obliehaní Slaneckého hradu dostal toľko úderov po zásahu kameňov, že z bojiska ho niesli už polomŕtvého.“ – WENZEL, G. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus XII. Budapest: Eggenberger, 1874, s. 386. „Kráľ Ladislav pod hradom Slanec potvrdzuje, že dňa 9. augusta dáva príkaz hlavnému županovi do Šarišskej stolice, aby synovi Germanica vrátili všetky majetky, ktorých sa násilne zmocnil Finta, syn Dávida.“ – FEJÉR, G. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis V, 3. Budae: Typogr. regiae Universitatis Ungaricae, 1830, s. 509.

¹⁵ SZÁBO, K. Kun László (1272 – 1290). Budapest: Franklin – Társulat, 1886, s. 153 – 154.

¹⁶ GYÖRFFY, G. Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966, s. 141.

¹⁷ SLIVKA, M. – VALLAŠEK, A. Hradý a hrádky na východnom Slovensku. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 1991, s. 196.

¹⁸ Podľa bádateľa Michala Slivku ide o dvojposchodovú kaplnku. SLIVKA, M. Príspevok k dejinám a výstavbe hradu Slanec. In Nové Obzory, 1981, s. 123.

¹⁹ Cimburie – zubovité zakončenie predprsné ochodzí hradieb i korún veží. Väčšinou za ozubcom – nadstavcom pri obliehaní hradu sa ukrýval obranca a strieľal medzerou tzv. prielukou.

²⁰ DURDÍK, T. K chronologii obytných věží českého středověkého hradu. In Archeologia historica 2, 1977, s. 221 – 228.

rebríkom. Štvrté poschodie malo asi drevenú povalu. Na prelome 13. a 14. storočia sa začali prejavovať predstavy novej koncepcie, pri ktorej sa hlavná tarcha obrany nasmerovala na obvodové hradby.²¹

Najbežnejšou formou väzby stien Slaneckého hradu v danom období stavebného vývoja musela byť väzba bežná t.j. striedavá. V striedavej väzbe sa kamene kladú po dĺžke tak, aby sa vrstvy striedali na plnú škáru. Staviteľia najprv na upravený terén uložili jednu vrstvu, pričom sa jednotlivé škáry striedali po uložení daného kameňa. Dôležité bolo nasledujúce – horné uloženie kamenných kvádrov, kde vrstvy ukladali rovnako ako pri predchádzajúcej spodnej, s tým, že vzniknuté škáry hornej vrstvy striedali jednotlivé škáry dolnej – počiatočnej. Docielilo sa tak pozdĺžne krytie stredom kameňa. Pre danú stavebnú fázu boli steny hradu pomerne hrubé vo vodorovných vrstvách. Šírka škár sa pohybovala od 15 do 40 milimetrov.²² To bola základná stavebná – architektonická fáza, ktorú rozširovali ďalší majitelia hradu. Architektonický vývoj rôznych prvkov Slaneckého hradu bol v nasledujúcich rokoch v réžií rodín, ktorých viacerí členovia patrili medzi „schopných“ staviteľov – architektov.

Listina uložená v Jágerskej kapitule prináša informáciu z roku 1303 o delení majetku Slanec i s hradom medzi dvoch mužov, a to: Petra II. a Michala I., zo slaneckého rodu Abovcov, ktorých otec bol Peter I., pravdepodobne brat palatína Fintu.²³ Po vymretí dynastie Arpádovcov sa v Uhorsku rozpútal boj o kráľovský trón. Záujem o svätostefanskú korunu prejavili viacerí uchádzači, napokon sa víťazom stal Karol Róbert z rodu Anjuovcov. V krajine však naďalej pôsobili silné rody a ich predstavitelia – magnáti ako Matúš Čák Trenčiansky a Omodej, pochádzajúci práve z rodu Abovcov. Situácia sa výrazne zmenila najprv smrťou Omodeja v roku 1311 a potom najmä porážkou odporcov Karola Róberta pri Rozhanovciach v roku 1312. Tieto nepokojné udalosti mali určité svoj dopad i na panstvo Slanec, ktorého majiteľa v týchto bojoch pravdepodobne podporovali práve rodinu Omodejovcov.

Slanecká vetva rodiny (Peter II.), však nepokračovala. Medzi pravdepodobnými príčinami konca je potrebné vidieť zrejme bezdetnosť a smrť jej jednotlivých členov. Z listiny, pochádzajúcej z roku 1329²⁴, jednoznačne vyplýva fakt zjednotenia celého majetku v rukách Michala II., syna Michala I. (Vo svetle prameňov je možné túto postavu vidieť tiež v úlohe obnovovateľa tak slávy rodu ako i hradu Slanec.) Nasledujúci rok (1330) bol v dejinách hradu Slanec prelomový a hektický. Začal tým, že potomkovia Michala II., (desiati),²⁵ so súhlasom kráľa Karola Róberta, (pravdepodobne však nie z vlastnej

²¹ Bádateľka Dobroslava Menclová označila takéto typy objektov ako hrady s plášťových múrom, silným a pomerne vysokým hradným múrom, ktorý mal ochrániť daný hradný komplex od útočiacich nepriateľov. MENCLOVA, D. České hrady 1. Praha: Odeon, 1976, s. 354.

²² KOHOUT, J. – TOBEK, A. – BARTÁK, K. Zednictví: Tradice z pohledu dneška. Praha: Grada Publishing, 1998, s. 39.

²³ „*Quod possessio Zalanch cum castro suo et villa Olchwar ac Dimidietas villae Rukthe a parte villae Zywnae sita cum omnibus...*“ – FEJÉR, G. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VIII, 1. Budae: Typogr. regiae Universitatis Ungaricae, 1832, s.148 – 149.

²⁴ FEJÉR, G. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VIII, 3. Budae: Typogr. regiae Universitatis Ungaricae, 1832, s. 403.

²⁵ Pravdepodobne sa potomkovia nevedeli dohodnúť, pretože každý z nich vlastnil určitú časť pozemkov v blízkosti hradu Slanec. Listina potvrdzujúca výmenu panstva i s hradom, bola

vôle), vymenili panstvo Slanec i s hradom za majetky Villerma Drugeta v Šarišskej stolici.²⁶ V tom istom roku, (9. augusta 1330, nový majiteľ spísal svoj testament,²⁷ v prítomnosti košického knaza Jakuba). Rozhodol v prospech svojho brata, Mikuláša Drugeta, ktorý sa po jeho smrti mal stať novým majiteľom panstva i hradu Slanec. Došlo k tomu až v roku 1334, pričom Mikuláš získal aj iné panstvá s hradnými dispozíciami (osem).²⁸

Príchodom rodiny Drugetovcov na panstvo a do príbuzného okolia akoby zavítal nový duch aj do stavebného vývoja hradu Slanec. Drugetovci sa pri stavbe hradov výrazne pridŕžovali francúzskych tradícií, pričom sa ich snažili aplikovať aj na obdobné objekty, ktoré získali na území Uhorského kráľovstva. Preferovali svojráznu myšlienku, že hrad nie je len vojenským objektom, ale hlavne, obytným – „luxusným“ príbytkom. Vychádzajúc z tejto predstavy rozšírili palác, v ktorom sa popri veľkej sálovej miestnosti objavili aj menšie – spálne. Spálne – komnaty boli obložené doskami, pre efekt tepelnej izolácie. Na druhom podlaží ležali stropnice a dodnes sa zachovala i opracovaná profilová rímsa z tretieho podlažia paláca. Palác na východnom nároží bol mierne zaoblený, na juhovýchodnej strane podporený druhotne osadeným pilierom, ktorý zasahoval až po hradbu. V jeho dolnej časti umiestnili menšiu bránku. Nad ňou vypracovali staviteľia

podpísaná v prítomnosti Jágerskej kapituly; časť z tejto výmeny znie z latinského prekladu takto: „...*Tu přítomní z jedné strany velební gróf Villerma Druget a z druhé strany synovia urozeného grófa Petra zo Slanca, menovite Petra, Mikuláša, Juraja, Ladislava a Michala, okrem nich sú aj přítomní ich nevládní bratia Ján a Peter, nezabudnúc na syna grófa Lörinca Ladislava, ďalej tu přítomného Demetera, syna grófa Ladislava, a na Lukáča syna slaneckého grófa Ondreja, že na Slaneckom hrade sa všetci predávajúci (vymieňajúci) rozhodli o tom, samozrejme bez nátlaku a hlavne z vlastnej vôle, s myšlienkou všetkých súhlasiacich, ktorí vlastnia aspoň kúsok pôdy blízko hradu, a na prosbu formou žiadosti uhorského kráľa Karola Róberta, s cieľom zvelebenia panstva a hradu Slanec, vyhlasujú výmenu majetku panstva Slanec, za majetky menovite Berthót (Bertoloco), Hedryfalva (Hendrichovce), Frics (Fričovce) a Široka (Široké), patriace Villermovi Drugetovi, ktorý ich zdedil po palatínovi Filipovi Drugetovi, ktorý bol jeho otcom, a so súhlasom kráľa, aby Villerm získal a velebil tento majetok ako on to uzná za vhodné...*“ Celý text prekladu uverejnil ZOMBORAY, G. Szalánz vára. In Vasárnapi Ujsák. 1863, roč. 10, č. 11, s. 96 – 97. Autor ponechal v originálnom latinskom jazyku, len mená svedkov podpisujúcich, z jágerskej kapituly. Uvádza to takto: „*Dátum Anno Domini 1330. Regnante Carolo Illustri Rege Hungáriáé, Nicolao Archielecto Metropolitae Sedis Strigoniensis. Ladislao Archiepiscopo Colocensi et Dominó nostro Venerabili Patre Chanadino, Dei Gratia Episcopo Agriensi existentibus. Podpisani : Petro Praeposito, Martino Cantore, Joanne Custode, Dominis Dominico de Újvár, Laurentio de Kemey, Petro de Zemlyn, alio Petro de Sombor, Dávid de Zobouch, Stephano de Heves, Johanne de Borsod Archidiaconis, — et aliis multis*“.

²⁶ WAGNER, C. Diplomatarium comitatus Sarossiensis. Posonnii et Cassovia, 1780, s. 331 – 332.; FEJÉR, G. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VIII, 3. Budae: Typogr. regiae Universitatis Ungaricae, 1832, s. 512.

²⁷ Testament znie: „*Magister Willermus Drugeth, Palatinus et Comes de Scepus et Újvár, condito, testamento, castra sua, titulo acquisitionis haereditariae, emtionis etiam, et concambii possessa, videlicet Zalanch, Parys, Barkón, Jezenen, Lublon, novum castrum de Dunaietz et Zakalya vocata, Nicolai fratri suo reliquit, item Nicolao currifero suo, Paulo et Theolino agazonibus suis cuilibet ipsorum X marcas argenti, et unam sessionem in Terebes legat.*“ – KATONA, I. Historia Critica Regnum Hungariae Stirpis Mixtae: ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata: Tomulus VIII. Colotzae: Typis Scholarum Piarum, 1792, s. 624.

²⁸ WAGNER, C. Analecta Scepusii sacri et profani III. Possonii et Cassoviae 1778, s. 123.

dve konzoly, na ktorých sa nachádzala ochodza spájajúca palác a hradby.²⁹ Prístup do paláca vyriešili jednoduchých spôsobom – z prvého poschodia po rebriku; mostíkom z hradbovej ochodze alebo priamo po nej, prípadne z pavlače, po ktorej zostali len stopy vo forme kamenných konzol. Stavitelia rozšírili a zväčšili aj okrúhlu vežu. Pôvodný vonkajší priemer okrúhlejšej veže sa v danej dobe zväčšil o 11, 5 metra a k vnútornému priemeru pribudlo 3, 9 metra. Po týchto stavebných úpravách bol strop plochý, čím vznikla krakorcová galéria, ktorá bola na rovnakej výške ako palácová galéria. Pomocou nej a mostíka sa vzájomne i komunikovalo.³⁰ Strecha veže pozostávala pôvodne z trámových stropov a krovu. Krov spočíval na sústave vnútorných krakorcov. Z objektu veže sa zachovali lineárne profilové sedlové portály. Zaujímavosťou vnútra veže je zachovaný zvyšok kamenného kozuba na dvoch konzolách, ktorý bol umiestnený na piatom podlaží. Dôležitou súčasťou výstavby nových obytných priestorov bola aj hradná kaplnka, nachádzajúca sa na druhom podlaží hradného paláca,³¹ s výklenkom pre tzv. svätý kút. Bola to ranogotická hradná kaplnka, tzv. dvojité kaplnka v štýle poschodia. Spodná časť slúžila služobníctvu a horná bola určená pre pánov – majiteľov hradu. V kaplnke bol umiestnený prenosný oltár a od obytnej časti bol oddelený tmavším závesom hnedej farby.³² Právo disponovať s takýmto typom oltára mohli len panstvá, ktoré to mali potvrdené listinou od pápežskej kúrie. Do dnešného času sa z kaplnky zachovalo len profilované okno a stĺpiky s listovým dekorom na pätkách. Výnimočným objektom, ktorý opísal košický pedagóg Viktor Myskovsky v rámci hradu Slanec bola aj rodinná krypta Drugetovcov, ktorá sa nachádzala na úrovni podzemia, pod kaplnkou.³³ Steny krypty boli obmurované tehlovou, pravdepodobne až barokovou plentou so šírkou cca 40 centimetrov. Problém získavania vody riešili stavitelia Slaneckého hradu budovaním vodojemov alebo vytesaním nádrží, pretože ráтали len s dažďovou, prípadne povrchovou vodou. Dažďová voda sa na Slaneckom hrade sústreďovala v cisterne, ktorá mala jednoduchý kruhový tvar. Cisterny sa vydlabávali do skalného podlažia. Mali murované steny a na úpravu ich vnútra sa používala silná a kvalitná malta. Aby sa zamedzilo strate odtoku vody za veniec kruhu dali „izolačnú zmes“, väčšinou íl a hlinu.³⁴ Ešte aj v roku 1877 bola v pomerne dobrom stave a mala hĺbku cca 10,4 metra. Jej horná časť disponovala drevenou, lievnikovo upravenou konštrukciou.³⁵ Možno najväčšiu pozornosť však Drugetovci venovali zvýrazneniu obranných prvkov spomínaného objektu. Potrebám obrany hradu zodpovedala aj sústava dverí a okeníc. Okenice sa zatvárali dovnútra a zamykali sa ťažovaním trámov do hrúbky muriva. Zvyšky zachovaných hradných okien z príľahlej polovice paláca dokazujú impozantnú prepracovanosť celého hradu, pretože už len okenné výklenky a kamenné sedadlá sú opracované z masívnych

²⁹ SLIVKA, *Príspevok k dejinám a výstavbe hradu Slanec*, ref. 3, s. 126.

³⁰ SLIVKA, *Hrady a hradky na východnom Slovensku*, ref. 17, s. 196.

³¹ FÜGEDI, E. Vár és Társadalom a 13 – 14. századi Magyarországon. Budapest: Akadémia Kiadó, 1977, s. 89.

³² KÖNYÖKI, J. A Középkori várak, különös tekintettel Magyarországra. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1905, s. 85.

³³ MYSKOVSKY, V. A Szalánczi várromról és vízfogójáról. In *Archeológiai értesítő*, 1905, roč. 28, č. 1, s. 70.

³⁴ PLAČEK, M. Pitná a úžitková voda na středověkém hrade a její zajišťování. In *Folia historica Bohemica* 7, 1984, s. 188 – 189.

³⁵ MYSKOVSKY, *A Szalánczi várromról és vízfogójáról*, ref. 33, s. 73.

kameňov. Najlepšie zosilnené dvere – v zmysle brány, boli vstupné, ktoré mali zabezpečiť prirodzenú ochranu hradného komplexu. Tieto dvere boli oplechované a zosilnené aj pásovým kovaním. V tejto etape nadobudol pôdorys hradu pravidelný obdĺžnikový tvar so stranami približne 40 x 28 metrov, pričom obvodové múry dosahovali hrúbku zhruba od 80 – 100 centimetrov. Pri týchto stavebných úpravách rodina Drugetovcov zužitkovala i nové technologické postupy, v danej dobe pochádzajúce zo západnej a južnej Európy.

Tie boli využité pri všetkých objektoch ako aj stenách – múroch hradného komplexu. Stavitelia si za základný spôsob ukladania kvádrových kameňov vybrali polokrížovú, t.j. obyčajnú väzbu. Skladala sa z dvoch rôznych vrstiev, ktoré sa nad sebou striedali. Prvú tvorili polovičné kvádre – kamene a druhú vždy z celé. Dolná vrstva bola ukladaná z celých kvádrov so snahou spojiť ich čo najtesnejšie, aby sa minimalizoval výskyt možných škár. V nasledujúcej hornej vrstve už ukladali polovičné alebo celé kamenné kvádre, pričom došlo k ich vzájomnému striedaniu a tak každý svojím stredom zakryl škáru, čím vznikla oveľa pevnejšia sústava stien – hradných múrov. Dominantnejšie, hlavne pri dôležitých strategických objektoch sa využívala tzv. gotická väzba a to najmä pri stavbe rohov stien. Stavitelia väzbu aplikovali na princípe striedania polokvádrov kameňa s vazákmi, pričom každý vazák ležal medzi dvomi celými kamennými kvádraми. Takto vzniknuté škáry vazákov v dolných vrstvách boli zakryté polokvádraми z nasledujúcej hornej vrstvy.³⁶ Hlavným ukazovateľom smeru pri rohoch stien boli tzv. rohové kamene. Tie boli o niečo širšie a väčšie ako ostatné kamene v sústave múrov, aby zakryli škáry bočných susediacich kamenných kvádrov. V gotickej väzbe sa pri ukladaní murovaných stien využívali už aj tehly v jednotlivých priečeliach, čím sa docielila väčšia pevnosť múrov. Bežným spôsobom ich ukladania do sústavy múrov bolo striedanie tehál a kameňov na lícach stien. V prípade vnútorných vrstiev obvodových múrov sa jednotlivé tehly ukladali svojím zazubením do kamennej štruktúry múrov. Pri stenách s pravouhlým zakončením boli obe kamenné vrstvy úzko vedľa seba. V najspodnejšej vrstve umiestnili zvyčajne širší – väčší kamenný kváder, ktorý sa z lícnej strany viazal s vazákom a z boku s polokvádom. Ďalšie – horné uložené vrstvy už stavitelia hradu obkladali opačným smerom, aby zakryli možné vzniknuté škáry dolných vrstiev. Strategické múry boli z vnútornej strany obložené aj niekoľkými pásmi vrstiev, pri ktorých došlo k striedaniu kameňa a tehly. Kvôli prírodnému terénu sa stavitelia hradu vysporiadali aj s ukladáním kamenných kvádrov do tupého uhla. V takomto prípade sa prvá – teda dolná vrstva začala veľkým kameňom s tupým rohom, ktorý udával smer oboch stranám stien. K prvému kameňu s tupým rohom stavitelia z oboch strán pridávali polokvádre, doplnené dlhým vazákom, zasahujúcim omnoho hlbšie aj do vnútornej steny. Cieľom takéhoto postupu bolo dosiahnutie väčšej pevnosti vnútorných múrov v rámci stien hradby. Rohový kameň druhej vrstvy v tvare tupého uhla bol o polovicu menší. Použitím kameňov menších rozmerov stavitelia dosiahli úplné pokrytie všetkých škár, nachádzajúcich sa v dolných – predchádzajúcich vrstvách stien hradby.³⁷

K rozčleneniu stien – priečelí vo vodorovnom smere slúžili rímasy rozmanitého druhu, ktoré boli aplikované aj na tomto hradnom komplexe. Rímasy, ktoré vznikali v priebehu

³⁶ JUNDROVSKÝ, R. – TICHÝ, E. *Kamenictví: Tradice z pohledu dneška*. Praha: Grada Publishing, 2001, s.54.

³⁷ JUNDROVSKÝ, ref. 36, s. 59 – 60.

úprav hradu Slanec, oddeľovali jednotlivé poschodia. Na hrade boli aplikované podnožné a ukončovacie rímasy.³⁸ Na Slaneckom hrade stavitelia využili aj okenné a dverné rímasy. Zakončovacie rímasy stien – tzv. sokle vždy vystupovali o niečo pred priečelím, čím niektoré objekty v hradnom komplexe získali zdanie väčšej pevnosti. V prípade menších, menej dôležitých objektov dosahoval sokl výšku cca 30 až 50 centimetrov. Zakončovacie rímasy (sokle) väčších stavieb, napr. palácov a veží mohli byť vysoké až 2 metre. Rímasy uplatnené na budovách ešte v období na prelome vlády románskeho a gotického slohu obyčajne končili tak, že prínožie prechádzalo prízemnou stenou, pričom ukončovacou plochou bola jednoduchá šikmina. Takéto typy ríms sa skladali z dvoch častí nad sebou, niekedy ich predná časť bola článkovaná. Gotické prevedenie a následné vylepšenie týchto ríms bolo omnoho dokonalejšie a zdobenejšie. Už spomenutú šikminu stavitelia budovali väčšinou pod uhlom 45°. Pri oknách a dverách bolo najjednoduchšou rímou väčšie vysadenie tesaného kameňa o pár centimetrov (približne 5 až 7 cm) pred priečelím. Výšku vysadenia tzv. kamenných dosiek uplatňovali stavitelia dvomi vrstvami za pomoci tehál. Veľká väčšina okien musela byť v danom období zdobená krúžkami, čo dokazuje vysoko kvalitnú prácu sochárov a kamenárov.³⁹ Práve krúžkami sa dajú priblížiť obdobia – časové úseky,⁴⁰ kedy boli uskutočnené stavebné práce z poverenia šľachtickej rodiny Drugetovcov.

Je možné predpokladať, že aj na hrade Slanec bolo niekoľko typov striech. Presnú štruktúru dobových striech nepoznáme, ale ako príklad by mohol slúžiť zachovalý krov zo zámku z Českého Krumlova. Vázby krovov hradu Slanec patrili do hambalkovej skupiny v troch úrovniach so stredovým stĺpom. Stĺp bol na vrchole krovia priklin-covaný a ukončený pod dolným hambalkom. Diagonály klasového typu podopierali krov v poliach medzi hambalkami, čím znižovali ohybnosť krovia. Osové – tlakové sily prenášal práve diagonál na zavesený stĺp, čo zvyšovalo stabilitu celej konštrukcie aj pre prípad silných vetrov a fujavíc. Všetky tieto stavebné výdobytky prispeli k tomu, že sa hrad Slanec stal na určitú dobu jedným z najmodernejších objektov podobného zamerania na území horného Uhorska.

Po smrti Mikuláša Drugeta dedičstvo získal jeho syn Ján a po ňom predstaviteľ ďalšej generácie, Mikuláš III., ktorý dostal od kráľa v neskorších rokoch dokonca titul vojvodu. Z Mikulášových mužských potomkov sa ani jeden nedožil dospelého veku a tak v priebehu nasledujúcich rokov majetok aj s hradom prešiel do rúk ženskej vetvy rodu. Dcéra Anna sa vydala za Ladislava Telegdyho, ktorý získal aj Slanecký hrad. Manželstvo bolo šťastné, no napriek tomu v krátkom čase mužská línia rodu znovu vymrela. Vnučka Mikuláša Drugeta Anna sa vydala za slavónskeho bána Ladislava Lošonciho, čím veľkú časť panstva získala prostredníctvom „panej z Lučenca“ rodina Lošonciovcov. V roku 1387 kráľovná Mária dokonca donáciou potvrdila rodu status absolútnych majiteľov hradu Slanec i so všetkými príslušenstvami. Donáciu kráľovnej Márie z právneho hľadiska v roku 1405 potvrdil i Žigmund Luxemburský, už ako uhorský kráľ. Toto obdobie bolo v dejinách hradu Slanec veľmi priaznivé a bez výskytu vojnových akcií.

³⁸ JUNDROVSKÝ, ref. 36, s. 65.

³⁹ HÁJEK, V. *Architektúra: Kľúč k architektonickým slohům*. Praha: Grada Publishing, 2000, s. 65.

⁴⁰ Z vývojových architektonických črt jednotlivých krúžkov je možné odhaliť, či k prestavbe došlo v období ranej, vrcholnej, prípadne neskorej gotiky.

Už v roku 1414 po smrti Ladislava Lošonciho dedičstvo získali synovia Žigmunda a Dionýza. (V Leleskej kapitule boli uchované dve listiny z roku 1414 a 1427, ktoré sa stali pre grófa Jozefa Forgácha cenným materiálom pri popise histórie hradu Slanec. Informácie v nich obsiahnuté, týkajúce sa nielen hradu ako sídla panstva, ale i jeho obyvateľov, pomohli formovať predstavu o kontinuite dejín, spájajúcej jej jednotlivé obdobia.⁴¹) Dionýz zanechal hrad svojim dvom synom Jánovi a Albertovi v roku 1427 po ťažkej chorobe.⁴² V tomto období boli zaznamenaní dvaja hradní župani, bratia Štefan a Ladislav Kekešházovci, ktorí sa pokúšali aplikovať nové, hlavne obranné prvky v architektúre hradu voči budúcim možným nepriateľom.⁴³

Išlo o menšie fortifikačné stavby s kruhovým tvarom. Boli to naráchlo vybudované pevnosti z valového opevnenia s priekopou i s obytnými miestami s drevenou zrubovou konštrukciou. Tieto stavby, s maximálnym priemerom asi 15 metrov, boli opatrené obvodovým murivom od 1 do 2 metrov. Daný objekt – pevnosť mohla byť chránená i cca 5 – 6 metrov širokou a približne 2 metre hlbokou priekopou a tiež palisádovým plotom. V spomínanom období začala aj výstavba novej opevňovacej sústavy, ktorej jadro tvorila menšia delová veža. Až po čase sa ukázal pravý význam práce bývalých hradných županov v systéme obrany hradu.

Po krátkej vláde uhorského kráľa Albrechta (1437 – 1439), nastali napäté, ba priam búrlivé dni a mesiace, ktoré zasiahli aj do regionálneho kontextu Abova. Alžbeta, Albrechtova vdova, v snahe ubrániť nároky svojho syna Ladislava Pohrobka, prijala do služieb skúseného českého vojvodu, Jána Jiskru z Brandýza. Ten v priebehu krátkej doby upevnil svoje postavenie aj územnými ziskami na severovýchode Slovenska. V roku 1440 získal aj hrad Slanec. Zámienkou útoku na panstvo i samotný hrad bola podpora kandidatúry Vladislava I. Jagelovského na uhorský trón zo strany Jána Lošonciho. (Dôkazom vplyvu Jána Lošonciho na uhorskej politickej scéne je aj fakt prítomnosti jeho mena v zozname uhorských šľachticov, ktorí kardinálovi Julianovi Cesarinimu zložili prisahu boja proti Turkom.) Neexistujú žiadne záznamy o miere poškodenia múrov hradu Slanec vojskom Jána Jiskru. Je možné predpokladať, že výsledok poslednej modernizácie hradu bol úplne zničený a možno dokonca došlo aj k narušeniu starších obvodových múrov. Nie je možné ani presne definovať, či zákon zaoberajúci sa majetkami – hradov z roku 1446 vydaný v Budíne gubernátorom krajiny Jánom Huňadym sa týkal i hradu Slanec. Či sa vôbec uplatnil najdôležitejší odsek tohto zákona, v ktorom stojí „*všetky získané hrady i panstvá nadobudnuté protizákonne, pod nátlakom obvinenia z vlastizrady musia byť vrátené pôvodným majiteľom.*“⁴⁴

O ďalšom osude Slaneckého hradu v nasledujúcich 50 tých rokoch sa nezachovali žiadne záznamy. Najpresnejšou informáciou zostáva len skutočnosť, že panstvo získal syn Albrechta Lošonciho, Ladislav Lošonci. V roku 1490 bol hrad úplne prestavaný a nadobudol prvky súdobej hradnej architektúry. Architektonické znovuzrodenie hradu

⁴¹ FORGÁCH, ref. 1, s. 6.

⁴² KATONA, I. *Historia Critica Regnum Hungariae Stirpis Mixtae: ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata: Tomulus XIII.* Budae: Typis Regiae Universitatis, 1794, s. 64.

⁴³ FEJÉR, G. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis X, 7.* Budae: Typogr. regiae Universitatis Ungaricae, 1843, s. 717.

⁴⁴ FORGÁCH, ref. 1, s. 10.

možno pripisovať práve Ladislavovi Lošoncimu,⁴⁵ nie je to však také jednoznačné, pretože jeho syn Žigmund v roku 1505 za veľkú finančnú čiastku opravil a rozšíril hradby hradu Slanec.

S touto obnovou medzi rokmi 1490 až 1505/06 súvisí rozšírenie hradného komplexu severozápadným smerom až na samotný okraj vrcholovej plošiny. Na tomto cípe bola vystavaná, skôr dobudovaná ďalšia veža,⁴⁶ ktorá plnila funkciu sledovania, hlavne ochrany prístupovej cesty k hradu. Z pôdorysnej proporcie je možné zistiť, že išlo o lichobežníkovú budovu, ktorá sa skladala z dvoch častí. V jednej sa nachádzala obdĺžniková miestnosť s rozmermi cca 510 x 360 centimetrov a v druhej trojuholníková miestnosť. Tieto objekty – miestnosti boli oddelené od seba priečkou širokou približne 60 až 70 centimetrov, ale bez nejakého priechodu. Nárožie budovy bolo podopreté pilierom s rozmermi cca 180 x 120 centimetrov vybiehajúcim z hradby. Práve na severnej strane trojuholníkovej miestnosti bola umiestnená delová striedňa široká zvonku zhruba 78 centimetrov a v strede 56 centimetrov. Bola obmurovaná tehľami s rozmermi 14 x 14 x 6,5 centimetra. Jej horná časť bola vystužená ešte aj drevenou výstužou. Veľkým prínosom obrany hradného komplexu bola nepochybne veľká gotická brána s padacou mrežou. Ešte koncom 19. storočia bola vstupná brána a celá severovýchodná hradová línia najmenej z dvoch tretín zachovaná.⁴⁷ Bohužiaľ, dnes už úplne podľahla skaze. Obvodové múry boli spevnené a hrúbka muriva na niektorých miestach dosahovala až cca 140 – 150 centimetrov. V tomto období muselo dôjsť k spevneniu múrov na severozápadnej strane paláca a veže, čo vyplýva z prítomnosti väčšieho počtu profilovaných ostien ako aj z masívnych kamenných krakorcov so zaoblenou prednou hranou s rozmermi 115 x 41 x 34 centimetrov. Okrem toho došlo k spevneniu vchodovej veže na východnej strane, ale tú však môžeme dokumentovať len na základe historických vyobrazení. Popri novovybudovanej trojuholníkovej veži, pomerne dôležitá bola i kuchyňa a prebudovaná cisterna z predchádzajúceho obdobia. V kuchyni sa varilo na otvorenom ohni alebo kotlíku, poprípade v keramických nádobách. Cisternu, v našom ponímaní studňu, podrobne na začiatku 20. storočia popísal bádateľ Viktor Myskovsky. Mala kruhovitý tvar a bola hĺbená 6 metrov do humusovitej zeminy a 10,4 metra do skaly. Jej priemer bol 310 centimetrov a hrúbka obmurovky dosahovala neuveriteľných 60 centimetrov. V hornej časti bola obmurovaná lomovým murivom približne do úrovne dnešného terénu (115 centimetrov). V spodnej časti bola dokonca obmurovaná masívnymi kvádrmi, samozrejme opracovanými, s rozmermi 90 x 44 x 34 centimetra a 52 x 44 x 34 centimetra. V jej vrchnej časti boli priepustné kanáliky. Nad otvorom cisterny – studne boli ako to dokumentuje Myskovsky, ešte zachytávače dažďovej vody v tvare lievika. Ešte v dobe vzniku spomínanej štúdie⁴⁸ siahala voda do výšky 3,3 metra.

Práve v tomto období dosiahol hrad Slanec svoju maximálnu dĺžku a to cca 78,5 metra. Hrad bol v juhovýchodnej časti široký približne 28,3 metra a v severozápadnej časti

⁴⁵ FORGÁCH, ref. 1, s.11. Autor – gróf Jozef Forgách pripisuje výstavbu hradu Žigmundovi, Ladislavovmu synovi, pretože disponoval obrovskými finančnými prostriedkami.

⁴⁶ Podľa Slivku išlo skôr o baštu. SLIVKA, M. – VALLAŠEK, A. Hrady a hrádky na východnom Slovensku. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 1991, s. 196

⁴⁷ MYSKOVSKY, V. A Szalánczi vár donjojonjában levő czímerekéről. In Archeológiai értesítő, 1877, roč.12, č.1, s. 340 – 341.

⁴⁸ MYSKOVSKY, A Szalánczi várromról és vízfőjáról, ref. 33, s. 71.

cca 4,5 metra. Z leteckého pohľadu pôdorys Slaneckého hradu nadobudol obdĺžnikovitý tvar, lichobežníkovito zúžený na severozápadnej strane.

To, že Slanecké panstvo hralo v regionálnom kontexte dôležitú úlohu dokumentuje listina z roku 1498, kde bolo Žigmundovo meno v zozname vlastníkov, ktorí mali vlastné bandériá na ochranu svojho majetku.⁴⁹ S manželkou, Alžbetou Drugetovou, mali dvoch synov: Antona a Štefana. Po jej smrti sa Žigmund rozhodol vstúpiť do cirkevného rádu a posledné roky života prežil v samote v Budínskom prepoštvu. O dedičstvo v nasledujúcich rokoch bojovali jeho synovia. Anton v prvých rokoch boja o uhorský trón podporoval Ferdinanda I., čo sa prejavilo aj pri korunovácii kráľa a tiež, v roku 1527, keď sa stal jeho radcom ako hlavný pohárnik. Napriek tomu v posledných rokoch života inklinoval čoraz viac k rodine Zápoľským. Jeho povaha bola nesmierne labilná. Ako človek bol známy svojím ľahkovážnym prístupom ku zdedenému majetku a častými neverami. Manželka, Klára Báthoryová⁵⁰ sa preto rozhodla už viac netolerovať manželove prehrešky a dala ho koncom roku 1551 zavraždiť. Brat zavraždeného, Štefan Lošonci, pôsobiaci v danej dobe ako hradný pán Temešváru, reagoval na tento čin uväznením vdovy⁵¹ v komnatách Slaneckého hradu. Bola prepustená až po Štefanovej smrti, ktorý padol pri obrane Temešváru proti osmanským Turkom. (Istý čas Klára uvažovala o podaní žaloby na rodinu Lošonciovcov.) Osud Slaneckého hradu sa po smrti Štefana vyvíjal nesmierne dramaticky. Keďže nemal mužských potomkov, dedičstvo získali jeho dcéry. Prvá, Frusina, sa vydala za Mikuláša Bátoriho a druhá z dcér za baróna Krištofa Ungnada. Vdova po Štefanovi Anna Pekryová, aby sa vyhlala súdu za prečin uväznenia švagrinej, odstúpila časť územia v Zemplínskej stolici. Ostatnú časť dedičstva prepísala na dcéry. Väčšiu časť, spolu aj hradom Slanec, získala Anna. Hrad bol jej venom, keď sa vydala za spomínaného Krištofa Ungnada. Po smrti manžela v roku 1586 sa rozhodla žiť životom rehoľníčky, kým sa na scéne neobjavil šarmantný gróf Žigmund Forgách. Pomerne veľkolepá svadba sa konala v roku 1589. Fakt, že Forgáčovci získali tento majetok, bol v roku 1601⁵² potvrdený aj zvláštnou donáciou uhorského kráľa Rudolfa I. V histórii hradu sa začala dlhá éra rodiny Forgáchovcov, ktorí boli ozajstní mecenáši nielen Slaneckého hradu ale aj celého panstva. Žigmund Forgách dosiahol skvelú politickú kariéru,⁵³ vďaka ktorej napredovalo aj celé panstvo Slanec.

Práve so Žigmundom sa spája obdobie najväčšieho prepychu a rozmachu Slaneckého hradu v zrkadle architektonických črt. (Obr. 3, 4, a 5). Z juhovýchodnej strany veže pristavil vonkajšie kryté jednosmerné schodisko, ktoré sprostredkovalo prístup do tretieho poschodia. Dolné prvé a druhé podlažia boli prístupné v nároží vďaka

⁴⁹ KATONA, I. *Historia Critica Regnum Hungariae Stirpis Mixtae: ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata*: Tomulus XIX. Budae: Regiae Universitatis Pestanae, 1807, s. 122.

⁵⁰ Sestra Ondreja Báthoryho, ktorý bol za svoje vojenské zásluhy odmenený kráľom titulom vojvoda.

⁵¹ Dá sa predpokladať, že príčinou uväznenia bola aj tajná svadba Kláry s najlepším priateľom jej manžela, ktorý bol aj spolupáchateľom vraždy.

⁵² Donácia potvrdzovala nároky na majetok Žigmunda, pretože v roku 1601 zomrela Anna Lošonciová.

⁵³ Kariérny nárast dokazujú aj nasledujúce roky: 1599 – tajný poradca kráľa; 1604 – kráľovský pohárnik; 1606 – krajský sudca; 1618 – palatín.

novovystavenej renesančnej bránke so šírkou cca 180 centimetrov a s vnútorným schodiskom. Zároveň došlo k zväčšeniu portálu – pilieru so šírkou 170 centimetrov po ľavej strane, ktorý siahla až po obvodovú hradbu. Na piate podlažie paláca, kde sa nachádzala bývala krakorcovová galéria – sála, bolo nadstavené úzke tehlové murivo. Palácové okná dosiahli tvar obdĺžnika s kamennými krížmi a nadstavba veže mala menšie okienka s kamennými sedadlami vo výklenkoch. Okrem toho naďalej spevňovali pozdĺžne hradby, ktoré vymedzili potrebnú plochu nádvorja. Z daného obdobia sa zachovala z paláцovej štruktúry iba nepatrná časť, ktorá mala svoje miesto na juhovýchodnej strane.

Žigmund Forgách ako prívrženec Habsburgovcov, mal aj mnoho nepriateľov a tak sa občas stávalo, že boli drancované a ničené jeho majetky. Po obsadení Košíc, prívržencomi Štefana Bočkaja, tí ovládli aj Slanecký hrad, ktorého južná časť bola podľa niektorých názorov podpálená. Skaza však nebola príliš citeľná, pretože hrad po krátkom čase opravili. V roku 1606 bol Žigmund z poverenia kráľa vyslaný k Štefanovi Bočkajovi, aby s ním rokoval o vrátení násilím získaných majetkov, medzi nimi aj hradu Slanec, pôvodnému majiteľovi. K tomu však došlo až po Bočkajovej smrti. Po Žigmundovej smrti v roku 1621, sa bohatá Katarína Pálfiová, jeho už v poradi tretia manželka, rozhodla dať do zálohy panstvo i hrad Slanec s niekoľkými ďalšími majetkami,⁵⁴ charizmatickému Gabrielovi Betlenovi. Táto nepríjemná záležitosť nemala dlhé trvanie, keďže Žigmund zanechal mužských potomkov. Potomkovia – Adam a Žigmund mladší sa ihneď prihlásili o svoje dedičstvo i majetky. Od roku 1643 bol Adam Forgách hlavným vojenským kapitánom mesta Košíc. V uvedenej funkcii čelil o rok neskôr armáde Juraja I. Rákóciho, ktorý sa v rámci protihabsburského ťaženia snažil spomínané mesto ovládnuť. Adam Forgách obraňoval mesto so 400 uhorskými a 200 nemeckými žoldniermi, ale situácia bola priam kritická, preto sa rozhodol otvoriť brány mesta, s tým, že mu Rákóci umožní slobodný odchod. Tak sa aj stalo, Adam Forgách urýchlene odišiel do Viedne aby sprostredkoval potrebné vojenské informácie o armáde odboja. (Podľa jeho zistení Rákóciho vojsko tvorilo asi 30 000 mužov.)

Dokonale poznáme aj situáciu na hrade Slanec v danom čase. Potvrďuje to listina z archívneho fondu rodiny Forgáchovcov. Rákóciho približujúca sa armáda nielenže dobyla hrad, ale úplne podpálila celý hradný komplex. Tragickú situáciu dokumentuje aj fakt, že Žigmundova manželka ostala bez prostriedkov. Cenné informácie je možné získať aj z tajnej listiny, ktorú Žigmund, nachádzajúci sa v tom čase v zajatí u Rákóciho, venoval bratovi Adamovi. Žigmundova listina bola bez podpisu, pretože svoje myšlienky diktoval pisárovi,⁵⁵ ktorý opísal detailne spôsob obrany hradu Slanec, po nevydarenom útoku na vojská Rákóciho. Útok bo neúspešný z viacerých dôvodov. Na prvom mieste bol nedodržaný sľub palatína grófa Mikuláša Esterháziho, ktorý mal obranou poskytnúť vojenskú pomoc. K chybným krokom patrilo aj posielanie tajných vojenských informácií palatínovi, ktorý ich uverejnil, čo vrhalo zlé svetlo na Žigmunda. Vznikli úvahy, že by mohol byť špiónom Juraja Rákóciho. Toto tvrdenie bolo údajne inšpirované faktom, že bol najprv donútený podpísať prisahu nestrannosti, ale o čosi neskôr sa v ďalšej prisahu priklonil na stranu povstania proti Habsburgovcom. Napokon však vysvitlo, že bol po celý život verný kráľovi, o čom svedčí aj nasledovný tajný list Adamovi Forgáchovi:

⁵⁴ FORGÁCH, ref. 1, s. 14. Išlo o tieto majetky – panstvá: Svätý Martont, Sáros a Aszalót.

⁵⁵ Magyar Országos levéltár Budapest (MODL) Családok, testületek és intézmények levéltárai, sekcia gens Forgách, č. No 340.

„Žigmund Forgách pre božiu lásku žiada Adama Forgácha, aby všetkými možnými prostriedkami zabránil spojeniu Rákóciho so švédskymi spojencami. Rákóci je už upriamený na rozhodujúci útok, ale stále nedisponuje potrebným množstvom vojakov, zbraní, a nemá pripravené svoje vojenské oddiely, preto sa Adam Forgách nemá čoho báť a môže zaútočiť na jeho armádu.“⁵⁶ V prípade spojenia Rákóciho so Švédmi mohlo dôjsť k vážnej situácii. Po krátkom čase aj toto protihabsburské povstanie skončilo víťazstvom kráľa.

Cieľom rodiny Forgáčovcov bolo prinavrátanie lesku hradu Slanec, z toho dôvodu začali s rozsiahlejšími stavebnými a rekonštrukčnými prácami. Najmä kvôli politickej situácii sa nepodarilo rekonštrukciu hradu dokončiť. Vypuklo povstanie Imricha Tökölyho. V roku 1678 jeden z francúzskych veliteľov Imricha Tökölyho, menovite Francois Rohan obsadil Slanecký hrad. Na túto situáciu reagovali aj Habsburgovci – vyslaním vojska do ohrozených miest. Velením cisárskeho vojska bol poverený generál Jakub Leslie, ktorý dorazil k hradu Slanec v roku 1679. Nasledoval tu podobný scénár ako pri Turnianskom hrade. Keď sa hŕstka rozmiestnených povstalcov – kurucov dopočula o príchode vojska Habsburgovcov, podpálila Slanecký hrad. Na príkaz samotného kráľa potom generál dal povel na čiastočné zdemolovanie hradu. Zároveň došlo k silnému vyľudneniu okolitých dedín.

Ďalšie stavebné činnosti sa na hrade Slanec nekonali z logických dôvodov. Bol natoľko zdemolovaný, že nemalo zmysel ho obnoviť. Neskôr aj rodina Forgáčovcov trpela značnou finančnou krízou. Napriek týmto nepriaznivým faktom si Forgáčovci zachovali a čiastočne zrekonštruovali kryptu pod hradnou kaplnkou, ktorá slúžila rodine ďalších stopäťdesiat rokov. Ďalšie hradné objekty s výnimkou strážnej veže a studne postupne spustli.

Najdlhšie čelila rozpadu strážna veža⁵⁷ menom „Neboj sa“, v ktorej boli ešte v roku 1937 zariadené tri izby vyzdobené umeleckými pamiatkami, obrazmi majiteľov hradu, poľovníckymi trofejami a erbmi rodov, ktoré vlastnili hrad Slanec. Príchod sovietskych vojsk na sklonku druhej svetovej vojny zapríčinil stratu všetkých pamiatok, ktoré boli čiastočne zničené a tiež rozkradnuté.⁵⁸ Napriek zhubnému pôsobeniu času a to aj historického, sa hrad Slanec aj v torzovitej podobe permanentne vyníma ako dominantu lokality Abov. (Obr. 1, 2).

Sila pramennej a literárnej bázy odкрýva počiatočnú fázu kolosálnosti daného hradného objektu v spomínanej lokalite. Ide o základný stupeň poznania a dokumentovania hradu Slanec v tomto štádiu. V nasledujúcich mesiacoch pozornosť výskumu bude nasmerovaná už len na obdobie vrcholného rozkvetu hradnej sústavy, skúmajúc zachované trosky fortifikácie nielen v zmysle obrany, ale aj luxusu v ére 21. storočia.

Posudzoval

PhDr. Ľudovít Marci, CSc.

⁵⁶ Magyar Országos levéltár Budapest (MODL) Családok, testületek és intézmények levéltárai, szekcia gens Forgách, č. No 430.

⁵⁷ V roku 1815 gróf Jozef Forgách dal čiastočne zrekonštruovať vežu a umiestnil v nej obrazáreň pre turistické účely.

⁵⁸ POLLA, B. Hrady a kaštiele na východnom Slovensku. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo – Košice, 1980, s. 77 – 78.

Ladislav ŽUPČÁN: EFFECTS OF HISTORIC MOMENTS IN MULTI-FACETED FACE OF THE FORTRESS SLANEC. When creating a silhouette of the historic castle is an important memento Slanec idiomatic charm of the past, pointing to their identity and strength. Slanec stone castle complex is an indicator of platforms in political, economic and cultural life of the region. Rich history Slanec castle until she enrolled folk art. The article aims to give a detailed pattern – a sequence of history and individual owners of the castle Slanec, based on narrative and literary sources. Point the investigation is also observant equity relationship with the castle as a single major strains with Abovs, Drugets, Lošonci and not least patrons castle estate Forgach. Just this family modernized Slanec castle. Another result of my research is 3D model, in time castle glory and 3D model in the Slanec ruins.

Obr. 1. Pohľad A_Pokus o 3D model hradu Slanec – zrúcanina.

Autor: L. Župčán

*Obr. 2. Pohľad B Pokus o 3D model hradu Slanec – zrúcanina.
Autor: L. Župčán*

*Obr. 3. Pohľad 1. Pokus o 3D model hradu Slanec – 1605/10.
Autor: L. Župčán*

Obr. 4. Pohľad 2 Pokus o 3D model hradu Slanec – 1605/10
Autor: L. Župčán

Obr. 5. Pohľad 3 Pokus o 3D model hradu Slanec – 1605/10
Autor: L. Župčán

MUZEOLÓGIA

VÝROČNÉ ZJAZDY A KURZY ZVÄZU SLOVENSKÝCH MÚZEÍ A ICH VPLYV NA ĎALŠÍ ROZVOJ SLOVENSKÉHO MÚZEJNÍCTVA V ROKOCH 1940 – 1945

Miroslav PALÁRIK

Miroslav PALÁRIK: ANNUAL SESSIONS AND COURSES THE ASSOCIATION OF SLOVAK MUSEUMS AND THEIR IMPACT ON THE FURTHER DEVELOPMENT OF THE SLOVAK MUSEUM IN THE YEARS 1940 – 1945. Association of Slovak museums such as the association of Slovak museums, regularly organizes sessions to the supreme authority of the Association. They have discussed the most important museological questions. Museum Board was informed the delegates and members the Association for their decisions. Sessions were often linked with professional courses. They helped members acquire new knowledge of museology. All the same the delegates were able to test theoretical knowledge application in practice. In this way the Association of Slovak museums contribute to raising the level of Slovak museums

Výročné zjazdy delegátov ako jeden z vrcholných orgánov Zväzu v rokoch 1940 – 1945

Predstavitelia Zväzu slovenských múzeí schválili stanovy tejto organizácie na zakladajúcom valnom zhromaždení, konanom v Turčianskom Svätom Martine dňa 10. decembra 1939, podľa ktorých určili výročným zjazdom významné miesto pri riadení svojej činnosti.¹ Zjazdy delegátov z jednotlivých múzeí sa mali konať raz ročne, v letných mesiacoch, v sídle niektorého z členských múzeí. Vyslaní zástupcovia mali právo zvoliť si predsedu, miestopredsedu a ďalších členov Muzeálnej rady, ktorá zabezpečovala organizáciu vo všetkých sférach múzejných činností. K ďalším významným právam delegátov patrilo: schvaľovanie činnosti Zväzu na nasledujúci rok, odsúhlasenie rozpočtu a zmena zväzových stanov, na ktorú však potrebovali dvojtretinovú väčšinu.² Okrem spomenutého prípadu bol zjazd Zväzu slovenských múzeí uznášaniaschopný za akéhokoľvek počtu prítomných členov.³

Počas sledovaného obdobia sa zasadnutia Zväzu slovenských múzeí mali konať dovedna päťkrát. Pre vojnové udalosti sa nekonal zjazd v roku 1944, ktorý bol plánovaný do Žiliny a Trenčína. Zorganizovanie stretnutia zástupcov jednotlivých múzeí sa nakoniec podarilo na Považí v roku 1945, keď sa v Žiline konalo prvé povojnové zhromaždenie. Podujatie sa už nieslo v duchu zmenenej vnútropolitckej situácie. Bilancovalo

¹ Archív Slovenského národného múzea v Bratislave (ďalej len ASNM v BA), fond Zväz slovenských múzeí (ďalej len ZSM), 1939 – 1959, kartón (ďalej len kr.) 1. Stanovy Zväzu slovenských múzeí, s. 2.

² ASNM v BA, ref. 1, s. 5.

³ ASNM v BA, ref. 1, s. 3.

sa šesťročné obdobie pôsobenia Zväzu v období slovenského štátu a zároveň sa načrtli hlavné témy, ktoré sa v slovenskom múzejníctve mali riešiť v budúcnosti. Na program dňa sa dostalo smerovanie múzejníctva v novom štáte. Išlo o otázku poštátneho múzeí, postupné odstraňovanie vojnových škôd a neskôr aj o implementáciu novej kultúrnej politiky.

Zväzové zjazdy mali previesť personálne zmeny v Zväze slovenských múzeí a zároveň zabezpečiť kontakty medzi slovenskými múzejníkmi, výmenu relevantných informácií spojených so správou týchto inštitúcií a praktickú implementáciu nových múzejných trendov prostredníctvom odborných školení zamestnancov. Zjazdy boli často spojené aj s návštevami konkrétnych múzeí, čo zabezpečovalo kontrolu úrovne slovenského múzejníctva.

Prvé výročné valné zhromaždenie členov Zväzu slovenských múzeí sa konalo 19. októbra 1941 v zasadačej sieni Mestského domu v Banskej Bystrici.⁴ V programe zjazdu boli plánované aj výjazdy múzejníkov do okolitých miest – Kremnice, Zvolena a Banskej Štiavnice.⁵ Zúčastnilo sa ho dvadsať zástupcov múzeí a osemnásť reprezentantov z iných kultúrnych a vzdelávacích inštitúcií.⁶ Podujatie sa malo pôvodne konať v letných mesiacoch, ale kvôli začiatku vojny so Sovietskym zväzom a s tým súvisiacimi dopravnými problémami sa dátum akcie presunul na neskorší termín.⁷ Organizátori chceli dosiahnuť čo najvyššiu účasť, preto delegátom vybavili päťdesiat percentnú zľavu cestovného.⁸

Pri príprave zasadnutia sa usporiadatelia stretli s rôznymi prekážkami. Necelý mesiac pred valným zhromaždením Karol Kysely, správca Mestského múzea v Banskej Bystrici informoval Zväz, že Vládny komisár mesta nesúhlasí, aby sa zasadnutie múzejníkov konalo v ich meste. Žiadal preto Dr. Pavla Floreka o osobný zákrok u komisára Štefana Osvalda.⁹ Predseda Zväzu a poslanec za Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu po apelovaní na hlavného predstaviteľa Banskej Bystrice nakoniec dosiahol povolenie akcie.

Banskobystrické zasadnutie delegátov Zväzu otvoril predseda Dr. Pavol Florek a úvodom odôvodnil potrebu vzniku samostatnej organizácie múzejníkov. V príhovore v krátkosti zhrnul pôsobenie Svazu československých múzeí na Slovensku v medzivojnovom období, pričom na jeho adresu poznamenal: „... *Zaniknutím Československej republiky zanikol aj Svaz československých múzeí, ktorý zahrnoval v sebe i múzeá slovenské a konal zjazdy často i na Slovensku, ale o naše múzeá sa staral len potiaľ, pokiaľ to*

⁴ ASNM v BA, fond ZSM, 1939 – 1959, kr. 2/1. Pozvánka na prvý zjazd Zväzu slovenských múzeí adresovaná správam 22 múzeí.

⁵ ASNM v BA, fond ZSM, 1939 – 1959, kr. 2/1, List predsedníctva Zväzu slovenských múzeí adresovaný Ministerstvu dopravy a verejných prác dňa 9. 6. 1941.

⁶ ASNM v BA, fond ZSM, 1939 – 1959, kr. 2/1, Prezenčná listina účastníkov prvého zjazdu Zväzu slovenských múzeí.

⁷ ASNM v BA, fond ZSM, 1939 – 1959, kr. 2/1, List predsedníctva Zväzu slovenských múzeí adresovaný Dr. Vladimírovi Wagnerovi a Mestskej rade v Banskej Bystrici dňa 13. 6. 1941.

⁸ ASNM v BA, fond ZSM, 1939 – 1959, kr. 2/1, List Ministerstva dopravy a verejných prác adresovaný Zväzu slovenských múzeí dňa 16. 6. 1941 pod číslom Ž 3028/4-1941.

⁹ ASNM v BA, fond ZSM, 1939 – 1959, kr. 2/1, Osobný list Karola Kyselyho adresovaný Jánovi Gerykovi dňa 27. 9. 1941.

*prospelo jeho jednotiacemu programu ...*¹⁰ Ďalej sa odvolával na krivdy, ktorých sa českí múzejníci a politickí predstavitelia dopustili na slovenských múzeách a pamiatkach laxným prístupom a nezáujmom. Nevyhol sa teda už „klasickým“ obvineniam na čechoslovakistické zameranie prvého spoločného štátu Čechov a Slovákov. V príhovore k zasadajúcim múzejníkom predseda Zväzu predostrel témy, ktoré by mali na zjazde spoločne prediskutovať. Išlo o základné otázky slovenského múzejníctva, teda podľa slov Dr. Floreka o zjednotenie stanov a štatútov múzeí, určenie ich zberateľských obvodov i kompetencií a zabezpečenie revíznej kontroly týchto kultúrnych inštitúcií.¹¹

Po skončení príhovoru Dr. Pavla Floreka, vystúpil zväzový tajomník Ján Geryk so správou o činnosti Zväzu za uplynulý rok.¹² Podľa načrtnutého tematického zamerania zjazdu sa vyjadril k všetkým problémom a informoval delegátov, aké konkrétne kroky podnikla Muzeálna rada na ich riešenie. Následne bol odsúhlasený program práce na rok 1942, ktorý obsahoval: knižné vydanie prednášok z muzeologického kurzu, konaného v dňoch 8. – 10. februára 1941, ako aj propagačnej brožúry o slovenských múzeách, zostavením ktorej poverili Ing. Miloša Jurkoviča. Ďalej sa mal pripraviť kurz pre múzejníkov, zameraný na problematiku archívniectva a knihovníctva s akcentom na potreby múzeí. Mali sa začať revízie v jednotlivých múzeách, pričom sa v roku 1942 mala vykonať kontrola v pohronských múzeách. Muzeálna rada si vytýčila hlavný cieľ: prijať jednotné stanovy a štatúty a zbierať materiál na prípravu prvého múzejného zákona.¹³

Posledným bodom programu bola voľba nových funkcionárov Zväzu. K zmene došlo len na pozíciách zväzových revízorov finančného hospodárenia, pretože začiatkom roka zomrel Vojtech Baker, ktorý bol poverený vykonávať túto funkciu na zakladajúcom valnom zhromaždení. Do funkcie revízorov zvolili profesora Štefana Pozdišovského (správcu Mestského múzea v Trenčíne) a Jozefa Jakubíka (správcu Liptovského múzea v Ružomberku).¹⁴ Na ostatných postoch delegáti potvrdili dovtedajších funkcionárov.¹⁵ Po prednáške Ing. Miloša Jurkoviča, ktorý oboznámil múzejníkov s dejinami Banskej Štiavnice a okolia, rokovanie ukončili.

Zjazd pokračoval sériou spoločenských akcií. Delegáti si prezreli pohronské múzeá, vzdali hold Andrejovi Kmeťovi, ktorý pôsobil v tomto kraji, vypočuli si sériu prednášok popredných odborníkov z oblasti muzeológie a iných vedných odborov, ktoré mali rozšíriť rozhľad zúčastnených. V rámci tejto časti podujatia navštívili aj kremnickú mincovňu a bane, pričom na ich vizitáciu potrebovali osobitné povolenie Ministerstva národnej obrany.¹⁶ Celé podujatie bolo náležite spropagované v printových médiách, ako Slovák, Štiavničian a Slovenská pravda.¹⁷

¹⁰ GERYK, Ján. I. sjazd Svazu slovenských múzeí. In GERYK, Ján (ed.). *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti* (ďalej len *Časopis MSS*), 1941, ročník 32, č. 4, s. 88.

¹¹ GERYK, ref. 10, s. 89.

¹² GERYK, ref. 10, s. 90.

¹³ Ibidem.

¹⁴ GERYK, ref. 10.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ ASNM v BA, fond ZSM, 1939 – 1959, kr. 2/1, List Ministerstva národnej obrany adresovaný Zväzu slovenských múzeí dňa 1. 10. 1941 pod číslom 46453/22-1941.

¹⁷ ASNM v BA, fond ZSM, 1939 – 1959, kr. 2/1, Články: „K prvému sjazdu slovenských múzeí“ – Slovák, 31. 10. 1941, „Po prvom sjazde Svazu slovenských múzeí“ – Štiavničian, 25. 10. 1941,

Ďalší zjazd členov Zväzu slovenských múzeí sa uskutočnil v Podtatranskej župe. Múzejníci sa zišli v dňoch 18. – 20. septembra 1942 v Seminári rímsko – katolíckej bohosloveckej akadémie v Spišskej Kapitule.¹⁸ V rámci spoločenskej časti podujatia navštívili významné kultúrne a historické pamätihodnosti a múzeá v Kežmarku, Strážkach pod Popradom, Levoči, Spišskom Štvrtku, Spišskej Kapitule a vo Vrbove.¹⁹ Zasadnutie, za účasti dvadsiatich zástupcov múzeí otvoril predseda Zväzu. Privítal účastníkov a odovzdal slovo profesorovi Jozefovi Špirkovi, ktorý predniesol tematickú prednášku o výtvarnom umení na Spiši. Po jej skončení nasledovala správa o činnosti Zväzu za uplynulý rok, prednesená tajomníkom – Jánom Gerykom. Ten konštatoval, že za rok sa Zväzu podarilo naplniť nasledovné ciele, vytýčené na predchádzajúcom zasadnutí. Vlastným nákladom boli vydané dve príručky určené pre správcov múzeí, a to konkrétne: „*Ochrana pamiatok. Zásady a pokyny*“ a „*Odborné práce v múzeách: pokyny pre správcov múzeí*“. Pripravil sa ďalší kurz určený zamestnancom múzeí s tematikou archívnictva a knižníctva, ktorý prebiehal paralelne so zjazdom.²⁰ Muzeálna rada prijala jednotné tlačivá pre administratívnu a odbornú správu múzeí, ktoré odporúčala zaviesť do agendy týchto inštitúcií do konca roka 1942.²¹ Vykonala sa revízia v pohronských múzeách. Najzávažnejšie nedostatky, uvedené v revíznych správach, mali v nasledujúcom roku odstrániť odborníčky – Dr. Güntherová – Mayerová a Dr. Kraskovská.²² Keďže materiál na vydanie sprievodcu po slovenských múzeách ešte nebol kompletný, jeho vydanie sa posunulo o rok.²³

Nasledovala správa o finančnom hospodárení Zväzu, ktorú prečítal Ing. Miloš Jurkovič. Konštatoval, že Zväz skončil predchádzajúci rok v pluse, pričom najväčšie položky sa vynaložili na usporiadanie zjazdu, kurzov pre správcov múzeí a na cestovné výdavky členov Muzeálnej rady.²⁴ Po tomto bode rokovania nasledovalo odsúhlasenie činnosti na nasledujúci rok. Múzejníci si stanovili, že prostredníctvom Muzeálnej rady zrealizujú nasledujúce práce: vydá sa ďalšia časť muzeologickej príručky, tentoraz zostavená z prednášok, ktoré odzneli na druhom kurze pre správcov múzeí, určia sa obvody jednotlivých slovenských múzeí, usporiada sa kurz pre správcov, ktorý by mal byť zameraný na problematiku konzervácie zbierkových predmetov. Zväz sa mal zúčastniť na oslavách päťdesiateho výročia založenia Muzeálnej slovenskej spoločnosti a na všetkých akciách spojených s týmto jubileom. Aj v nasledujúcom roku sa mal pripraviť a zvolať zjazd delegátov vyššie spomenutej organizácie, pričom zasadanie malo byť v Liptove a všetky spoločenské akcie spojené s týmto podujatím sa mali niesť v duchu hesla: „príroda

s. 2, „*V Kremnici, Banskej Štiavnici a vo Zvolene bolo snemovanie slovenských múzeí*“ – *Slovenská pravda*, 21. 10. 1941.

¹⁸ ASNM v BA, fond ZSM, 1939 – 1959, kr. 2/2. List Jána Geryka adresovaný redakciám: *Slovenská politika*, *Slovák*, *Gardista*, *Slovenská sloboda*, *Národné noviny* dňa 21. 9. 1942.

¹⁹ JURKOVIČ, Miloš. Príspevky k dejinám Sväzu slovenských múzeí (1939 – 1960). In *Múzeum*, 1971, ročník 16, č. 2, s. 108.

²⁰ ASNM v BA, ref. 18.

²¹ ASNM v BA, fond ZSM, 1939 – 1959, kr. 1, Zápisničná kniha Zväzu slovenských múzeí, s. 63.

²² ASNM v BA, ref. 21, s. 54.

²³ ASNM v BA, ref. 18.

²⁴ GERYK, Ján. II. sjazd Sväzu slovenských múzeí. In GERYK, Ján (ed.). *Časopis MSS*, 1943, ročník 33, č. 3, s. 54.

a folklór“.²⁵ Posledným bodom rokovania bola voľba nových členov Muzeálnej rady a ďalších predstaviteľov Zväzu. Na zjazde nedošlo k personálnym zmenám, a delegáti iba potvrdili vo funkciách dovtedajších zástupcov.²⁶

Posledné stretnutie členov Zväzu slovenských múzeí v období prvej Slovenskej republiky sa konalo v dňoch 2. – 5. júla 1943 v Liptovskom Mikuláši a v Ružomberku.²⁷ Zúčastnili sa ho zástupcovia dvadsiatich troch krajských a mestských múzeí na Slovensku.²⁸ Rokovanie prebiehalo podľa rovnakého programu ako v predchádzajúcich prípadoch. Zjazd otvoril predseda Pavol Florek. Po privítaní delegátov vystúpil Dr. Rudolf Bednárík s odbornou prednáškou na tému: „*Národopisný výskum dediny z hľadiska muzeologického*“.²⁹ Nasledovala správa Jána Geryka o práci Muzeálnej rady za predchádzajúci rok. Tajomník oboznámil účastníkov s definitívnou podobou múzejnej siete na Slovensku, pričom múzeá rozdelil do jednotlivých žúp aj s prideleným programom a zbernou oblasťou.³⁰ Následne prítomných informoval o vznikajúcich múzeách v Michalovciach a na Ministerstve obrany, upozornil na neochotu správcov Hygienického múzea v Bratislave a Muzeálnych zbierok v Modre komunikovať so Zväzom, aj napriek niekoľkým urgenciám.³¹ Oboznámil tiež zástupcov múzeí s výsledkom revízie, ktorá sa uskutočnila v kežmarskom múzeu dňa 23. júna 1943.

Ďalším bodom rokovania bolo plánovanie činnosti na rok 1944. Ján Geryk uviedol, že napriek snahe vydať sprievodcu po slovenských múzeách ešte v roku 1943, táto úloha sa predstavenstvu organizácie múzejníkov nepodarila, preto sa jeho vydanie prekladá na nasledujúci rok. Opäť prisľúbil, že Zväz vydá prednášky, ktoré odzneli na treťom odbornom kurze na Spiši, v rámci edície: Knižnica Zväzu slovenských múzeí. Ubezpečil delegátov, že ďalší zjazd pripravujú a bude sa konať v letných mesiacoch 1944 na Považí – v Žiline, Trenčíne a v Piešťanoch.³² Po vystúpení tajomníka Zväzu, nasledovala správa Ing. Miloša Jurkoviča o hospodárení organizácie a návrh rozpočtu na nasledujúci rok. Pokladník Zväzu konštatoval, že z predchádzajúceho roka bol prevedený zostatok vo výške vyše pätnásttisíc korún. Ostatné príjmy tvorili subvencie Ministerstva školstva, jednotlivých župných úradov a členské príspevky. Najväčšie výdavky mal Zväz v súvislosti s vydaním jednotných tlačív pre múzeá a publikácií z odborných kurzov.³³ Organizovanie zjazdu a kurzu pre pracovníkov múzeí stál Zväz takmer desatisíc slovenských korún.

Posledným bodom rokovania bola voľba predsedníctva a funkcionárov Zväzu. V porovnaní s predchádzajúcim stavom došlo k zmene len na poste druhého predsedu. Dr. Ovídia Fausta, riaditeľa Mestského múzea v Bratislave, vystriedal profesor Karol

²⁵ ASNM v BA, ref. 18.

²⁶ Ibidem.

²⁷ ASNM v BA, fond ZSM, 1939 – 1959, kr. 2/2, Článok: „*Tretí sjazd slovenských múzeí*“, *Slovák*, 8. 8. 1943.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ ASNM v BA, ref. 21, s. 87 – 88.

³¹ ASNM v BA, ref. 21, s. 91.

³² ASNM v BA, ref. 27.

³³ ASNM v BA, ref. 21, s. 98.

Kisely – správca Mestského múzea v Banskej Bystrici.³⁴ Tým bolo rokovanie delegátov Zväzu slovenských múzeí ukončené. Spoločenská časť zhromaždenia sa niesla v praktickej rovine, keď boli zasadajúcim múzejníkom prezentované typické ukážky národopisného výskumu z muzeologického hľadiska³⁵, po ktorých sa program tretieho zjazdu definitívne skončil.

Napriek snahe Muzeálnej rady (poslednýkrát zasadala 10. januára 1944) sa pre vojnové udalosti už nepodarilo uskutočniť ďalší zjazd. Nasledujúce mesiace boli poznačené snahou jednotlivých správcov múzeí vysporiadať sa s prechodom frontu cez územie Slovenska. Po obnovení Československa sa personálne zloženie Zväzu slovenských múzeí sčasti zmenilo. Novým, núteným predsedom sa podľa výnosu Povereníctva Slovenskej národnej rady z 24. júla 1945 stal dovtedajší tajomník, Ján Geryk.³⁶ Konsolidácia pomerov na Slovensku trvala dlhší čas a nový predseda Zväzu mal mnoho práce aj so zisťovaním vojnových škôd. Dôležité bolo vyriešiť otázku, či slovenský a český Svaz budú naďalej pôsobiť samostatne, alebo sa situácia vráti do obdobia pred druhou svetovou vojnou, a teda sa obnoví Svaz československých múzeí. Rozdielnosť v úrovni múzejníctva v týchto krajinách a snaha o promptné reagovanie na problémy presvedčili predstaviteľov oboch organizácií, že zostanú samostatné. Situácia v slovenskom múzejníctve bola zhodnotená až na zjazde v decembri 1945. Miestom konania prvého povojnového zasadnutia delegátov jednotlivých členských múzeí bola zasadacia sieň Miestneho národného výboru v Žiline.³⁷

Na úvod vystúpil Ján Geryk, nový predseda Zväzu múzeí a jedenástim delegátom opísal vývoj v tejto časti kultúrnej sféry od skončenia vojny. Konštatoval, že bývalý predseda, Dr. Pavol Florek opustil krajinu a tak bol on vymenovaný za dočasného zväzového predsedu. Informoval členov Zväzu o rokovaní so zástupcami Svazu českých múzeí, ktoré sa uskutočnilo v Prahe dňa 29. novembra 1945.³⁸ Zástupcovia oboch Zväzov sa uzniesli, že budú pôsobiť samostatne, ale budú spolu úzko spolupracovať. Následne podal správu o činnosti organizácie múzejníkov v predchádzajúcom období. Ján Geryk sa v príhovore sústredil na taxatívne vymenovanie všetkých aktivít Zväzu presne podľa cieľov určených vo zväzových stanovách. Konkrétne sa venoval organizovaniu odborných školení pre správcov múzeí, revíznej činnosti, praktickému uskutočňovaniu rozhodnutí Muzeálnej rady a vydávaniu publikačných jednotiek. Konštatoval, že napriek maximálnej snahe predstaviteľov Muzeálnej rady, zostalo množstvo predsavzatí nenaplnených pre absenciu finančných zdrojov, odborných síl v múzeách a múzejného zákona. Ale najväčšou prekážkou skvalitnenia práce v slovenskom múzejníctve bol vojnový stav v krajine. Následne sprostredkoval delegátom povojnové pomery v dvadsiatich troch slovenských múzeách, ktoré ho informovali o situácii vo svojich ústavoch. Po skončení vystúpenia Jána Geryka nasledovala správa Ing. Miloša Jurkoviča zameraná na stav

³⁴ ASNM v BA, ref. 27.

³⁵ JURKOVIČ, ref. 19.

³⁶ ASNM v BA, ref. 21, s. 119.

³⁷ ASNM v BA, ref. 21, s. 118.

³⁸ ASNM v BA, ref. 21, s. 133 – 134.

hospodárenia Zväzu slovenských múzeí za roky 1943 – 1945 a tiež návrh rozpočtu na nasledujúci rok.³⁹

Ďalším bodom rokovania bola voľba nových funkcionárov Zväzu slovenských múzeí. Na predsedníckom poste bol potvrdený dovtedajší tajomník Ján Geryk.⁴⁰ Prvým podpredsedom sa stal Gejza Žebrácky (Štátne múzeum v Bardejove – zvolený v neprítomnosti) a post druhého podpredsedu získal Ing. Miloš Jurkovič (Slovenské múzeum v Bratislave – zvolený v neprítomnosti), ktorý dovtedy zastával miesto zväzového pokladníka.⁴¹ Uvoľnené miesto tajomníka obsadil Dr. Rudolf Bednárík. Za členov Muzeálnej rady boli nominovaní: Jozef Jakubík (Liptovské múzeum v Ružomberku), Štefan Pozdišovský (Mestské múzeum v Trenčíne), Karol Kysely (Mestské múzeum v Banskej Bystrici), Ján Volko – Starohorský (Múzeum Slovenského krasu v Liptovskom Mikuláši – zvolený v neprítomnosti), Alexander Škarvan (Spišské múzeum v Levoči) a Dr. Eugen Bohuš (Tatranské múzeum v Poprade).⁴² Delegáti si zvolili aj dvoch náhradníkov a to: Ľudovíta Zajaca (Štátne banské múzeum v Banskej Štiavnici) a jedného zástupcu z Východoslovenského múzea v Košiciach, ktorý však nebol konkretizovaný, pretože zástupca tohto múzea nebol na zasadnutí prítomný.⁴³ Revízormi zväzových účtov sa stali: Ignác Korman (Štátne múzeum v Nitre – zvolený v neprítomnosti) a Ladislav Petrák (Piešťanská muzeálna spoločnosť v Piešťanoch – zvolený v neprítomnosti).⁴⁴

Skutočnosť, že po vojne došlo k zmene štátoprávneho usporiadania v krajine, sa musela premietnuť do stanov organizácie. Delegáti Zväzu odhlasovali zmenu stanov v 1. – 3. paragrafe, kde sa slovné spojenia „v Slovenskej republike“ nahradili formuláciou „na Slovensku“.⁴⁵ Ďalšie zmeny nastali v druhom bode 11. paragrafu, v ktorom bolo delegovanie jedného člena do Muzeálnej rady Ministerstvom školstva a národnej osvety nahradené Poverením pre školstvo a osvetu.⁴⁶ V 18. paragrafe týkajúcom sa rozpustenia spolku v prípade nedodržavania určených cieľov sa slovo „vláda“ nahradilo spojením „Sbor povereníkov Slovenskej národnej rady“.⁴⁷

Po zmene stanov sa medzi múzejníkmi rozprúdila debata na tému poštátnenia slovenských múzeí, ktorú nastolil nový predseda Ján Geryk. Upozornil, že návrh na poštátnenie Slovenského národného múzea v Turčianskom Svätom Martine vyšiel ešte počas druhej svetovej vojny zo strany predstaviteľov Slovenskej národnej rady. Neskôr sa kompetentní z Poverenia Slovenskej národnej rady pre školstvo a osvetu rozhodli poštátniť aj Slovenské múzeum v Bratislave.⁴⁸ Táto myšlienka našla pochopenie u predstaviteľov oboch spomenutých inštitúcií. Najdôležitejším argumentom za poštátnenie

³⁹ Správa bola iba prečítaná, nakoľko Ing. Miloš Jurkovič sa zasadnutia nezúčastnil. ASNM v BA, ref. 21, s. 129 – 133.

⁴⁰ ASNM v BA, ref. 21, s. 133.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Porovnaj: BEZ AUTORA. Stanovy Svazu slovenských múzeí. In GERYK, Ján (ed.). *Časopis MSS*, 1940, ročník 31, č. 4, s. 89 – 92 a ASNM v BA, ref. 40.

⁴⁶ ASNM v BA, ref. 40.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ ASNM v BA, ref. 21, s. 134.

oboch múzeí bolo vyriešenie ich dlhodobého zlej finančnej situácie, ktorá bola príčinou ďalších, odborného – muzeologických problémov. Otázne bolo ako postupovať v prípade ostatných múzeí, to znamená, či by ich mal štát prebrať pod „svoje ochranné krídla“, alebo riešiť nastolenú problematiku iným spôsobom. Ján Geryk sa prikláňal k názoru, že v období krátko po druhej svetovej vojne, keď štát potrebuje množstvo finančných prostriedkov na obnovu zničeného hospodárstva, by nebolo vhodné, aby všetky múzeá prešli pod jeho správu.⁴⁹ Ich právne postavenie a ekonomickú situáciu odporúčal riešiť prostredníctvom nového a vlastne prvého múzejného zákona, na ktorom sa malo začať intenzívne pracovať v úzkej kooperácii s českou stranou. Diskusia delegátov skončila konsenzom, podľa ktorého odporúčali poštátniť dve najväčšie a reprezentatívne slovenské múzeá a ostatné mali predbežne zostať vo vlastníctve spolkov, okresov alebo miest. Návrh mal byť čo najskôr doručený na Povereníctvo Slovenskej národnej rady pre školstvo a osvetu.⁵⁰

Na prvom povojnovom zjazde prijali rezolúciu, ktorú vypracoval Ing. Miloš Jurkovič a prečítal predseda Zväzu.⁵¹ Uvedeným dokumentom apelovali zúčastnení múzejní pracovníci na predstaviteľov štátu a štátnych orgánov, aby boli čo najviac nápomocní požiadavkám správcov múzeí. Obdobie krátko po skončení vojny bolo charakteristické komplexnou obnovou hospodárstva a zničených stavieb. Výstavba nových múzeí a prestavba poškodených budov umožňovala adaptovať náročnejšie požiadavky na ochranu kultúrneho dedičstva. Pre mnohé múzeá by sťahovanie do nových objektov znamenalo vyriešenie situácie s nedostatkom výstavných priestorov, depozitov a konzervátorských dielní. Zaisťovanie majetku zradcov a kolaborantov, ktoré prebiehalo podľa Benešových dekrétov, by zase poskytovalo možnosti nadobudnutia cenných zbierkových predmetov do fondov jednotlivých múzeí. Rezolúcia vyzývala štátnu správu, aby odstránila všetky bariéry, ktoré by hatili vyššie uvedené možnosti. V ďalšej časti rezolúcie múzejníci apelovali na verejnosť, aby prehĺbila svoj vzťah k pamiatkam a k ich ochrane a to tým, že ich bude deponovať, prípadne odovzdávať do opateru miestnych múzeí. Slovenskí múzejníci sa v dokumente zaviazali vykreovať múzejnú sieť v najbližšom možnom čase a odbornými znalosťami pomáhať najmä menším vlastivedným múzeám odstraňovať dôsledky vojnových udalostí a zvyšovať ich odbornú – muzeologickú úroveň. Schválenie spomenutej rezolúcie bolo posledným bodom oficiálneho programu žilinského zjazdu.

Nasledovali voľné návrhy delegátov. Medzi prvými vystúpil Dr. Jozef Gindl, zástupca Mestského múzea v Banskej Štiavnici.⁵² Pripomenul kolegovi, že počas vojny dochádzalo na dražbách k odpredaju židovských obrazov a iných pamiatok, pričom ich cena bola v mnohých prípadoch zámerne podhodnotená. Navrhoval preto, aby Zväz oficiálne požiadal Povereníctvo financií o prístup k zoznamu osôb, ktoré tieto pamätihodnosti odkúpili. Neuvedol však, ako sa má naložiť s týmito predmetmi, či ich majú odkúpiť jednotlivé múzeá, alebo či majú byť navrátené pôvodným vlastníkom. V podobnej veci vystúpil ďalší delegát, Alexander Škarvan, správca Spišského múzea v Levoči.⁵³ Informoval prítomných o rabovaní v nemeckých a maďarských kaštieloch v posledných

⁴⁹ ASNM v BA, ref. 21, s. 135 – 136.

⁵⁰ ASNM v BA, ref. 21, s. 136.

⁵¹ Ibidem.

⁵² ASNM v BA, ref. 21, s. 138.

⁵³ Ibidem.

rokoch vojny, pričom z týchto pamiatkových objektov zmizli rôzne cennosti, ešte pred ich zabezpečením. Zúčastnení členovia Zväzu sa preto rozhodli požiadať Povereníctvo pre školstvo a osvetu, aby vydalo nariadenie, podľa ktorého by bolo možné tieto predmety zaisťovať postupne „z domu do domu“. Po voľných návrhoch sa zjazd definitívne skončil.

Pri komplexnom pohľade na prínos výročných zjazdov Zväzu slovenských múzeí je možné konštatovať, že ich zmyslom bolo najmä osobné informovanie členov tejto organizácie o rozhodnutiach Muzeálnej rady. Zápisnice zo zhromaždení nenaznačujú, že by sa múzejníci púšťali do dlhých odborných diskusií na zmienené témy. Ich význam spočíval skôr v odbornom pozdvihovaní úrovne jednotlivých múzeí prostredníctvom prednášok prezentovaných pozvanými odborníkmi. Podstatná bola aj spoločenská stránka zjazdov. Múzejníci mali možnosť vymieňať si skúsenosti a porovnávať úroveň vlastného ústavu s ostatnými slovenskými múzeami. V praktickej rovine mali možnosť vidieť aplikovanie teoretických poznatkov na slovenské pomery.

Organizovanie kurzov a ich vplyv na odborný rast múzejníkov

Organizovanie odborných seminárov bolo zakotvené v treťom paragrafe stanov Zväzu slovenských múzeí. Hneď potom ako boli oficiálne schválené Ministerstvom školstva a národnej osvety a Ministerstvom vnútra, začala Muzeálna rada pripravovať školenie pre správcov múzeí. Kurz bol naplánovaný na 8. – 10. februára 1941.⁵⁴ Konal sa v prednáškovej miestnosti Slovenského národného múzea v Turčianskom Svätom Martine. Zúčastnilo sa ho 46 členov Zväzu a iných účastníkov z oblasti vedy a kultúry na Slovensku.⁵⁵ Kurz otvoril príhovorom Dr. Pavol Florek, pričom vyzdvihol význam tejto organizácie z hľadiska pozdvihnutia úrovne slovenského múzejníctva. Poznamenal, že Zväz sa bude snažiť, aby správcovia múzeí nielen zhromažďovali starožitné pamiatky, ale ich aj vedecky spracovávali a vystavovali podľa najnovších muzeologických poznatkov.⁵⁶ Úlohou kurzu podľa jeho slov bolo: „... *prehlbiť a zodborniť, jednotne usmerniť doterajšiu prácu muzeálnych pracovníkov, zistiť, čo treba z nej eliminovať ako prekonané a čo prijať ako časové a praktické a napokon, ako je možné v tejto práci vzájomne si vypoмаhať a jej výsledky publikovať* ...“.⁵⁷ Po skončení vystúpenia predsedu Zväzu nasledoval program seminára, ktorý bol rozdelený do troch dní.

Prvý deň predniesli príspevky Dr. Vladimír Wagner – odborný radca na Ministerstve školstva a národnej osvety, Ján Geryk – zväzový tajomník, a Doc. Dr. Vojtech Budinský – Krička, riaditeľ Štátneho archeologického ústavu v Turčianskom Svätom Martine.⁵⁸

⁵⁴ GERYK, Ján. Kurzy pre správcov a kustósov múzeí a konzervátorov. In GERYK, Ján (ed.). *Časopis MSS*, 1941, ročník 32, č. 1, s. 19.

⁵⁵ GERYK, ref. 54, s. 19 – 20.

⁵⁶ GERYK, ref. 54, s. 20.

⁵⁷ GERYK, ref. 54, s. 22.

⁵⁸ Ibidem.

Vladimír Wagner sa v elaboráte zamerail na zhrnutie právnych predpisov, týkajúcich sa ochrany pamiatok.⁵⁹ Upozornil prítomných, že pamiatky podliehajú podľa zákona ochrane a každý vlastník hnutelnosti alebo nehnuteľností, ktoré spĺňajú kritériá historickej, prípadne umeleckej hodnoty, je povinný ich nahlásiť na Ministerstve školstva a národnej osvety, ktoré prevzalo agendu po zaniknutom Štátnom referáte na ochranu pamiatok na Slovensku. Tento štátny orgán potom poskytne vlastníčkovi poradenstvo a finančnú pomoc v prípade, ak by bolo potrebné pamiatku reštaurovať alebo renovovať. Následne upriamil pozornosť na cirkevné pamiatky, ako napríklad sochy, oltáre, bohoslužobné predmety, monštrancie, kalichy, omšové rúcha a lavice, ktoré boli mnohokrát opravované bez odborného dozoru, čím dochádzalo k ich nezvratnému poškodeniu. Vyzval delegátov, aby vo svojich zberných obvodoch dozerali aj na pamiatky tohto druhu a hlásili ich stav príslušným štátnym úradom. V krátkosti spomenul prípady, keď pospolití ľudia objavili archeologické nálezy a iné pamiatky pri stavebných alebo poľnohospodárskych prácach. Vtedy bolo nevyhnutné kontaktovať pracovníkov v najbližšom múzeu, ktorí následne nález ohlásili na Štátnom archeologickom ústave v Turčianskom Svätom Martine. Ten vyšle špecialistu, aby nález zdokumentoval, vyhodnotil a rozhodol o ďalšom postupe. Pripomenul, že pamiatky sú často vyrobené z drahých kovov. Takéto nálezy musia byť nahlásené na okresných úradoch, ktoré ich odošlú na Ministerstvo financií a zároveň upovedomia aj Ministerstvo školstva. Upozornil, že zamlčanie objavu predmetov z drahých kovov je trestné, ale ak nálezca šperky nahlási, má právo na odmenu.⁶⁰ Apeloval na múzejníkov, aby v tomto smere robili osvetu medzi obyvateľmi svojho obvodu.

Po skončení vystúpenia odborného radcu Ministerstva školstva, predstúpil pred účastníkov odborného seminára Ján Geryk. V príhovore sa zamerail na administratívne a odborné vedenie agendy v múzeách, pričom ich rozdelil na väčšie, celonárodné, a menšie múzeá.⁶¹ Podľa jeho názoru by administratívu mala spravovať jedna osoba, zväčša správca. Aby bolo múzeum po administratívnej stránke vhodne vedené, mala sa zaviesť nasledujúca agenda: spisový denník, spisové kartotečné lístky, poštová kniha, matrika členov a kartotečné lístky členov. Spisový denník mal slúžiť na chronologickú evidenciu doručenej a odoslanej pošty. Zabezpečoval prehľad o vybavenej, respektíve ešte neriešenej korešpondencii múzea s úradmi, prípadne súkromnými osobami. Vo väčších múzeách mal byť súčasťou spisového denníka aj spisový kartotečný lístok. Na ňom sa viedol prehľad úradnej korešpondencie s jednotlivými štátnymi orgánmi, firmami, jednotlivcami, prípadne inými kultúrnymi inštitúciami. Okrem vyššie uvedenej agendy sa mala zaviesť aj samostatná poštová kniha, v ktorej by poštový úradník potvrdzoval expedovanie listov a balíkov. Slúžila teda ako zoznam poštových výdavkov a zároveň ako podací lístok.⁶²

⁵⁹ WAGNER, Vladimír. Úvod. In WAGNER, Vladimír – KRIČKA, Vojtech – KERN, J. Peter. Ochrana pamiatok. Zásady a pokyny. Turčiansky Svätý Martin : Sväz slovenských múzeí, 1942, s. 5 – 10.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ GERYK, Ján. Správa múzea so stránky administratívnej. In GERYK, Ján – JERŠOVÁ, Mária - GÜNTHEROVÁ – MAYEROVÁ, Alžbeta - JURKOVIČ, Miloš. Odborné práce v múzeách: pokyny pre správcov múzeí. Turčiansky Svätý Martin : Sväz slovenských múzeí, 1942, s. 5 – 22.

⁶² GERYK, ref. 61, s. 8 – 10.

Matrika členov slúžila na evidenciu členskej základne spolkových múzeí. Ján Geryk upozorňoval, že matriku je vhodné zaviesť najmä vo väčších ústavoch, kde je členská základňa podporovateľov veľmi široká. Bolo dôležité viesť presné záznamy o členoch spolku, pretože boli nielen darcami zbierkových predmetov a duševnými podporovateľmi múzea, ale aj platcami členských príspevkov. Vďaka matrike mala správa múzea prehľad o trvalom bydlisku podporovateľov a o vyplatení, respektíve nevyplatení členského poplatku za daný rok.⁶³

Účelné a praktické vedenie finančnej a ekonomickej agendy inštitúcie bolo v čase vojny dôležité. Ján Geryk sa preto v ďalšej časti príspevku venoval tejto stránke riadenia ústavu. Odporúčal, aby mala správu účtov a financií na starosti jedna osoba, zväčša pokladník, ktorý by bol zbehlý v ekonomických záležitostiach. Na dostačujúce riadenie inštitúcie po finančnej stránke stačilo zabezpečiť nasledujúce tlačivá: americký účtovný denník, kontokorentnú knihu, kartotéku členov a členských príspevkov a tiež kartotéku podporovateľov a podpôr.

Americký účtovný denník bol formulár, v ktorom sa viedla podrobná evidencia príjmov (sem sa mohli zapisovať členské príspevky inštitúcie, ktoré mali menší počet členov) a výdavkov inštitúcie. Podľa nej sa potom robila pravidelná (štvrtročná alebo polročná) inventúra. Ján Geryk bližšie nevysvetlil jej používanie, prítomných odkázal na explikáciu daného tlačiva bankovými úradníkmi. Vedenie spomínanej knihy však bolo jednoduché, spočívalo vo vypĺňaní dvoch kolóniek, dal a vzal. Pri uzávierke museli sumy spočítané v jednotlivých rubrikách dávať súčet nula. Kontokorentná kniha dopĺňala predchádzajúce tlačivo, pretože v nej boli evidované sumy, vyplatené jednotlivým firmám, dodávateľom alebo iným ústavom, ktoré mali voči múzeu finančné požiadavky. Ďalšími doplnkovými tlačivami boli už spomenuté kartotéky členov a členských príspevkov, ktoré si viedli iba väčšie ústavy, založené na spolkovom základe.⁶⁴

Po časti venovanej administratívne spravovaniu inštitúcie menovaný rozobral problematiku evidencie a dokumentácie muzeálnych predmetov. Za najdôležitejšie tlačivá považoval: prírastkovú knihu (takzvaný inventárny denník), odborný inventár s listkovým katalógom a inventár vnútorného zariadenia. Nakoľko kurz prebehol ešte predtým, ako zasadala zvláštna zväzová komisia na zjednotenie tlačív, tajomník nespomenul všetky tlačivá, ktoré Muzeálna rada odporúčala bezpodmienečne zaviesť v slovenských múzeách.⁶⁵

Kniha prírastkov slúžila na zaevidovanie všetkých predmetov, ktoré sa počas roka dostali do múzea alebo boli z neho vyradené. Bola podkladom pre ročné správy o rozširovaní zbierkového fondu. Predmety v nej evidované mali až do zapísania do odborného inventára dočasné číslo, podľa poradia v inventárnom denníku. Číslovať sa začínalo každý rok od jednotky. Po zapísaní mal predmety prevziať odborný pracovník ústavu, vedecky

⁶³ GERYK, ref. 61, s. 10 – 12.

⁶⁴ GERYK, ref. 61, s. 13 – 16.

⁶⁵ Ján Geryk vystúpil s príspevkom 8. 2. 1941. V ten istý deň sa na zasadnutí Muzeálnej rady uzavrelo používanie jednotného odborného inventára, používanie ostatných tlačív mala doriešiť zvláštna zväzová komisia. Táto zasadala 7. 10. 1941, kde sa uzavrelo používanie desiatich tlačív na administratívnu a odbornú správu múzeí. Muzeálna rada jej odporúčanie schválila 18. 10. 1941. ASNM v BA, ref. 21, s. 29 – 30.

ich zhodnotiť a posúdiť, či spĺňajú kritériá kladené na múzejný zbierkový predmet. Až potom sa mohol materiál zapísať do odborného inventára a zdokumentovať v listkovom katalógu.⁶⁶ Odborný inventár sa viedol buď jeden pre všetky odbory zastúpené v múzeu, pri väčších inštitúciách sa mohlo založiť niekoľko inventárov, zodpovedajúcich počtu oddelení v múzeu. Takto sa vytvoril prehľad o všetkých zbierkových predmetoch zastúpených v zbierkovom fonde. Upozornil tiež na skutočnosť, že do odborného inventára sa zapisujú iba predmety kúpené, darované, prípadne získané vlastným výskumom, teda tie, ktoré sú vlastníctvom ústavu. Predmety dočasne uložené v múzeu – depozity, by sa mali zapisovať do samostatného inventára depozitov. Aby sa predišlo ich pomiešaniu s vlastnými zbierkovými predmetmi, mali sa označovať číslom, napísaným červenou farbou. Predmety vo vlastníctve múzea sa mali signovať inventárnymi číslami písanými bielou, čiernou alebo modrou olejovou farbou. Na šaty a iné textilie sa mali prísívať vinety s označením múzea a číslom napísaným nezmazateľným atramentom.

Vedecké spracovanie toho ktorého predmetu sa vykonávalo na inventárnom katalogizačnom lístku, ktorého vzor bol rovnaký pre všetky odbory v múzeu. Relevantné bolo, aby správca zbierky vyplňal umiestnenie predmetu v múzeu. Keďže toto mohlo byť rôzne, teda raz bol predmet vystavený v expozícii, inokedy ležal v depozitári, prípadne bol reštaurovaný, umiestnenie sa malo písať iba ceruzkou. Kustód tak mal prehľad o aktuálnom mieste predmetu a nemusel ho prácne vyhľadávať.⁶⁷ Pri evidovaní pamiatok bolo tiež dôležité vyplnenie kolónky s kúpnu a odhadovanou sumou zbierkového predmetu, pretože v prípade jeho straty, požiaru alebo inej živelnéj pohromy, mohla byť príslušná finančná čiastka preplatená poisťovňou. Ak však múzeum nevedelo tieto záznamy, odhadovala sa iba približná cena celej zbierky, a tá bola vo väčšine prípadov oveľa nižšia. Tajomník Zväzu preto apeloval na múzejníkov, aby vyplňaniu spomenutého tlačiva venovali maximálnu pozornosť.

Okrem inventára zbierkových predmetov bolo potrebné viesť aj evidenciu vnútorného zariadenia múzea. Správcovia mali na tieto účely používať samostatný inventár vnútorného zariadenia (tiež hospodársky inventár). V ňom sa registroval všetok nábytok a vybavenie inštitúcie a dielni. Aj zariadenie malo byť signované číslom, pod ktorým figurovalo v inventári.⁶⁸

S posledným príspevkom prvého dňa odborného seminára vystúpil Doc. Dr. Vojtech Budinský – Krička, riaditeľ Štátneho archeologického ústavu. Podal informácie o spolupráci archeológov a múzejníkov a upozornil, že múzeá sú po vyššie spomenutom ústave druhými najdôležitejšími inštitúciami podieľajúcimi sa na archeologickom výskume Slovenska. Pre dodržanie vedeckosti bolo dôležité, aby správcovia a zamestnanci vedeli, ako postupovať pri archeologickom výskume. V prvom rade seminaristov informoval o druhoch terénneho výskumu v archeológii, teda zisťovacom, zachraňovacom a sústavnom, ktorý vykonávali iba špecialisti z archeologického ústavu. Na prvých dvoch sa podieľali aj zamestnanci miestnych múzeí. Pri zisťovaní nálezových okolností sa mal múzejník sústrediť na druh nález, mal zistiť, či ide o ojedinelý alebo hromadný nález a následne, či sa jedná o hrob, pohrebisko, sídelnú jamu, sídlisko, prípadne hradisko.

⁶⁶ GERYK, ref. 61, s. 16 – 19.

⁶⁷ GERYK, ref. 61, s. 16 – 21.

⁶⁸ GERYK, ref. 61, s. 21 – 22.

Prednášateľ potom prítomným vysvetlil, aké náležitosti spĺňajú jednotlivé druhy nálezov, osvetlil tiež nálezové okolnosti pri kostrových a žiarových hrobách, sídliskách a hradiskách. O objavených archeologických náleziskách bolo potrebné vypracovať nálezové správy a doručiť ich do Štátneho archeologického ústavu v Turčianskom Svätom Martine. Odborníci z tejto inštitúcie podľa nej rozhodli o ďalšom postupe práce na nálezisku.⁶⁹

Dôležitá bola aj časť o rekonštrukcii takto získaných pamiatok. Budinský – Krička odporúčal v prípade spracovania archeologického materiálu postupovať podľa publikácie Albína Stockého: „*Konservace musejních předmětů*“ a Fridricha Rathgena: „*Die Konservierung von Altertumsfunden*“ (Konzervovanie starovekých nálezov).⁷⁰ V rámci vedeckého zhodnotenia bolo nutné archeologický predmet aspoň približne zadatovať. Ak by zamestnanec múzea nemal dosť skúseností, odporúčal použiť knihu J. Eisnera: „*Slovensko v praveku*“, ⁷¹ alebo sa obrátiť na Archeologický ústav, ktorý by zabezpečil jeho správne spracovanie. ⁷²

Následne sa riaditeľ Archeologického ústavu vyjadril aj k inštalovaniu materiálu pochádzajúceho z archeologických výskumov. Táto časť prednášky bola pre poslucháčov dôležitá, pretože vystavovanie takéhoto druhu zbierok spôsobovalo múzejníkom najväčšie ťažkosti. Prednášateľ rozdelil spôsob inštalácie archeologického materiálu podľa veľkosti zbierok. Odborný pracovník múzea sa mohol rozhodnúť medzi dvoma postupmi – inštalovať chronologicky alebo podľa nálezísk. V malých zbierkach sa odporúčalo vystavovať materiál podľa nálezísk. Ak sa jednalo o významnú lokalitu, na ktorej bolo zastúpených viacero kultúr, tie sa mali inštalovať v chronologickom poradí, od najstaršej po najmladšiu. Predmety z jedného nálezového celku – hrobu, pokladu, sídelnej jamy – sa mali vystavovať spolu.⁷³

Seminár pokračoval v nedeľu 9. februára 1941 vystúpením Dr. Márie Jeršovej – Opočenskej. Predniesla príspevok s názvom: „*O archívoch a múzeách*“.⁷⁴ Väčšina múzeí okrem zbierkových predmetov vlastnila aj množstvo archívnych pamiatok, prípadne bol obecný archív spojený s touto inštitúciou. Bolo preto potrebné, aby správcovia, ktorí sa starali o archíválie mali skúsenosti a poznatky aj z oblasti archívnictva. Správy múzeí sa často obracali na Zväz slovenských múzeí so žiadosťou o pridelenie archivára, prípadne vyslanie odborníka na danú problematiku, ktorý by bol schopný usporiadať deponované archívne dokumenty a registratúru.⁷⁵ V súvislosti s uvedeným Zväz oslovil v tomto smere Štátny inšpektorát knižníc a archívov, odpoveď však bola negatívna, pretože sami trpeli nedostatkom archivárov.⁷⁶ Príspevok Márie Jeršovej – Opočenskej mal teda prispieť k rozšíreniu rozhľadu zamestnancov múzeí v archívnictve a tým nahradiť absenciu týchto odborníkov v múzeách.

⁶⁹ BUDINSKÝ – KRIČKA, Vojtech. Archeologický výskum Slovenska a naše múzeá. In WAGNER, ref. 59, s. 11 – 20.

⁷⁰ BUDINSKÝ – KRIČKA, ref. 69, s. 21.

⁷¹ Ibidem.

⁷² BUDINSKÝ – KRIČKA, ref. 69, s. 20 – 21.

⁷³ BUDINSKÝ – KRIČKA, ref. 69, s. 21 – 22.

⁷⁴ GERYK, ref. 54, s. 22.

⁷⁵ ASNM v BA, ref. 21, s. 27.

⁷⁶ Ibidem.

Mária Jeršová na úvod vystúpenia sumarizovala situáciu v archívnictve. Konštatovala, že na Slovensku v sledovanom období ešte nebola vytvorená archívna organizácia, archívne materiály boli preto častokrát deponované v miestnych múzeách. Archívy organizačne spadali pod dozor Štátneho inšpektorátu archívov a knižníc, na čele ktorého v období slovenského štátu stál Dr. Branislav Varsík. Uviedla, že dve tretiny župných archívov a deväťdesiat percent mestských archívov pracuje bez odborného vedenia a opatery vyštudovaných archivárov.⁷⁷ Apelovala na prítomných múzejníkov, aby prácu v tejto oblasti neignorovali a deponovaním archívnych fondov v múzeách prispeli k zlepšeniu stavu v slovenskom archívnictve. Vyjadrila sa aj k návrhu centralizovať slovenské archívy na jednom mieste. Uviedla, že tieto aktivity sú podľa jej názoru kontraproduktívne, či už z dôvodu hrozby zničenia všetkých archívnych dokumentov pri leteckom bombardovaní, alebo narušenia prirodzeného vývinu archívu v mieste pôsobenia daného pôvodcu registratúry.⁷⁸ Mária Jeršová zastávala názor, že spomenuté ústavy by mali zostať v mieste pôsobenia úradu, z činnosti ktorého pochádzajú. Zabezpečilo by sa tým prehĺbenie vlastivedného výskumu patričného kraja, ktorý by bol bez štúdia archívnych materiálov nekompletný.⁷⁹

Archivárka sa v elaboráte snažila prítomným osvetliť základné pravidlá platné v archívnictve. Každé múzeum, ktoré malo v správe aj archív, by ho malo viesť ako samostatné oddelenie. Táto zásada neplatila v prípade, že múzeum vlastnilo iba niekoľko nesúrodých archívnych dokumentov. Základnou chybou, na ktorú prednášajúca upozornila bolo, že väčšina múzejníkov pokladala archívne dokumenty za výstavný materiál, majúci iba historickú hodnotu. Zdôraznila, že archiválie sa majú vystavovať iba výnimočne, pri významných jubileách a aj vtedy musia byť dodržané špeciálne opatrenia, aby dokumenty neboli zničené dopadom svetla, prípadne inými vonkajšími vplyvmi.⁸⁰

Pri preberaní archívu organizácie, úradu alebo inštitúcie, ktorý už bol spracovaný, bolo potrebné zachovať ho ako organický celok, nevstupovať doň a navyberať z neho archiválie, ktoré by sa zdali cennejšie z hľadiska vyhotovenia, materiálu alebo historickej hodnoty. Archívny fond mal byť spracovaný v samostatnom inventári, podľa provenienčného a chronologického systému. V nasledujúcej časti referátu archivárka zhrnula základné princípy a metodológiu tvorby inventárov a správy registratúr.⁸¹ Prítomným odporučila odbornú literatúru, a to články Dr. Vojtíška, ktoré vyšli v *Časopise archívnej školy* a jeho monografiu: „*O archívech městských a obecných a jejich správě*“.⁸² Príspevok mal edukatívny charakter a mal napomôcť k pochopeniu archívnickej práce, s akcentom pre potreby múzejníctva.

Ďalšia prednáška pojednávala o moderných muzeologických zásadách v inštalovaní expozícií. Predniesla ju lektorka Slovenskej univerzity a pracovníčka Slovenského múzea v Bratislave Dr. Alžbeta Güntherová – Mayerová. Správna inštalácia zbierok bola „kameňom úrazu“ v nejednom slovenskom múzeu už v medzivojnovom období.

⁷⁷ JERŠOVÁ, Mária. Archívy v múzeách. In GERYK, ref. 61, s. 37.

⁷⁸ JERŠOVÁ, ref. 77, s. 33.

⁷⁹ JERŠOVÁ, ref. 77, s. 34.

⁸⁰ JERŠOVÁ, ref. 77, s. 23 – 25.

⁸¹ JERŠOVÁ, ref. 77, s. 26 – 38.

⁸² JERŠOVÁ, ref. 77, s. 26 a 37.

Súvisela s celkovou akvizičnou činnosťou kustódov, ale aj s priestorovými možnosťami ústavov⁸³. Keďže múzeá zväčša vytvárali zbierkový fond náhodile, teda nesystematicky a množstvo zbierkového materiálu sa do nich dostávalo darom, väčšina expozícií sa etablovala tak, že všetok zhromaždený materiál bol vystavený. Expozície potom pôsobili ako preplnené starožitnícke výklady, kde boli predmety poukladané bez rešpektovania akéhokoľvek chronologického alebo systematického hľadiska. Na návštevníkov takáto expozícia pôsobila neprehľadne, čím sa strácala akákoľvek možnosť poučenia. Informácie menovanej prispeli k získaniu nových poznatkov.

Alžbeta Güntherová – Mayerová prezentovala populárnovedecký spôsob inštalovania zbierok, ktorý bol po prvýkrát použitý v Deutsches Museum v Mníchove.⁸⁴ Kladný ohlas u návštevníkov potvrdil správnosť úvah o pedagogickom ladení expozícií a daný typ inštalácie sa postupne začal presadzovať vo všetkých typoch múzeí.⁸⁵ Za základný nedostatok dovtedajších expozičných metód Güntherová – Mayerová označila skutočnosť, že múzejníci vychádzali z predpokladu istej vzdelanostnej úrovne návštevníkov a nesnažili sa nadviazať kontakt s laickým percipientom. Moderná muzeológia sa snažila stavať práve na tomto základe, teda na užšom spojení s návštevníkom, za účelom jeho poučenia. Podľa tejto metódy sa mali vzťahy predmetu ku skutočnému životu znázorňovať zrozumiteľne, pre čo najväčšiu vzorku publika. Expozície sa mali dopĺňať legendami, kresbami, modelmi, plánmi, maketami a podrobnými popiskami, čím by sa dosiahlo, že návštevník ľahšie pochopí prepojenosť prezentovanej problematiky na súčasnosť a zároveň aj vzájomné súvislosti medzi jednotlivými zobrazovanými javmi. Prakticky vzaté na slovenské pomery, zbierkový fond mal prejsť roztriedením, separovaním braku a multiplikátov a rozdelením na výstavné a študijné zbierky, ktoré by boli prístupné len na bádateľské účely. Inštalovať by sa malo následne podľa programu múzea, teda by sa malo rešpektovať, či ide o vlastivedné alebo špecializované múzeum. Expozícia vo vlastivednom type múzea by mala prinášať základné informácie o histórii kraja (od najstarších čias až po súčasnosť), jeho prírodných podmienkach, o živote ľudu, prípadne o špecifickosti daného územia.⁸⁶

V druhej časti prednášky sa kunsthistorička sústredila na technické riešenie inštalovania expozícií. Upozornila, že inštalácia sa musí prispôbiť výstavným miestnostiam, ich priestorovému riešeniu a osvetleniu. Tmavé, nízke a malé priestory by sa mali maľovať svetlými farbami, čím by sa dosiahlo optické zväčšenie. Pri vyšších a priestranných miestnostiach sa ako spojovací element mali použiť koberce, prípadne farebne natretý strop. Podľa výskumov mohol na návštevníka rušivo pôsobiť aj pohľad na exteriér z nízko položených okien. Preto odporúčala, aby okná boli zakryté priesvitnými záclonami, prípadne zasklené matným typom skla. Výstavným účelom sa mal prispôbiť i nábytok. Dôležitá bola jeho priestrannosť a primeraná výška, aby návštevníci neboli nútení zohnúť sa v prípade, ak chceli na vystavené predmety lepšie vidieť. Pri inštalovaní predmetov sa malo dbať o to, aby vitríny neboli preplnené, pričom dôležitejšie materiály, ktoré boli potrebné na pochopenie celkových súvislostí mali mať v expozícií

⁸³ GOGOŤ, Stanislava: Archeológia a múzejná prezentácia. Nitra 2011.

⁸⁴ GÜNTHEROVÁ – MAYEROVÁ, Alžbeta. Inštalácia zbierok podľa moderných zásad muzeologických. In GERYK, ref. 61, s. 39.

⁸⁵ GÜNTHEROVÁ – MAYEROVÁ, ref. 83, s. 40.

⁸⁶ GÜNTHEROVÁ – MAYEROVÁ, ref. 83, s. 44 – 48.

dominantné postavenie. V neposlednom rade mali pracovníci v múzeách dbať na estetickú stránku stálych výstav, ktorá bola tiež zárukou úspechu u návštevníkov.⁸⁷

Po skončení vystúpenia pracovníčky Slovenského múzea v Bratislave nasledoval príspevok Petra Kerna o konzervácii pamiatok výtvarného umenia.

V prvej časti prednášky sa akademický maliar venoval vysvetľovaniu základných technických parametrov troch druhov nástenných malieb, ktoré sa v našej oblasti najviac využívali, a to konkrétne: fresky, fresky secco a temperové techniky malieb.⁸⁸ Následne sa Peter Kern sústredil na sprostredkovanie informácií o konzervácii tabuľových malieb. Prítomným vysvetlil rozdiel medzi pojmami renovácia, reštaurácia a konzervácia, z ktorých sa v sledovanom období najviac protežovala posledná metóda pamiatkovej obnovy.⁸⁹ Venoval sa najmä cirkevným pamiatkam, lebo tých bolo na Slovensku najviac. Upozornil poslucháčov, že pamiatková ochrana už nezastáva názor pochádzajúci z devätnásteho storočia, keď sa zničené časti pamiatok nanovo dopĺňali alebo rekonštruovali do prvopočiatočného stavu. Podľa najnovších poznatkov sa využívala konzervačná metóda pamiatkovej ochrany.⁹⁰ Pamiatkové objekty a predmety sa mali zachovávať v pôvodnom stave s patinou, ktorú na nich po stáročia zanechávali prírodné podmienky a patina dodávala objektu skutočný punc pamätihodnosti.⁹¹ Peter Kern ďalej predniesol zásady ochrany a reštaurovania pamiatok, pochádzajúcich zo sakrálnych objektov potom, ako doslúžili svojmu účelu a stali sa muzeálnymi predmetmi.⁹²

Po skončení prednášok sa v popoludňajších hodinách konala pietna spomienka na zakladateľov Slovenského národného múzea, pri ktorej účastníci položili vence na hrobby Andreja Kmeťa, Andreja Halašu a Jána Petrikovicha. Po nej sa oficiálny program druhého dňa skončil.⁹³

Na záver prvého kurzu (10. februára 1941) odprednášali príspevky poslední traja odborníci: Dr. Vladimír Wagner, prof. Ján Volko – Starohorský a Ing. Miloš Jurkovič.⁹⁴ Vladimír Wagner sa venoval ochrane a konzervácii stavebných pamiatok, ktoré rozdelil na zachované pamiatky a zrúcaniny. Nadviazal na predchádzajúci elaborát Petra Kerna a aj on apeloval na prítomných, že úlohou pamiatkárov nie je len zrekonštruovanie pamiatkových objektov do prvopočiatočného stavu, ale aj zachovanie a oprava porušených častí, pričom celkový estetický dojem vytvorený zmenami prostredia a poveternostných podmienok by mal zostať zachovaný. Daný stav sa dá dosiahnuť aj využívaním

⁸⁷ GÜNTHEROVÁ – MAYEROVÁ, ref. 83, s. 48 – 53.

⁸⁸ KERN, Peter. J. O konzervácii nástenných malieb. In WAGNER, ref. 59, s. 23 – 28.

⁸⁹ KERN, Peter. J. O konzervácii tabuľových malieb. In WAGNER, ref. 59, s. 29 – 31.

⁹⁰ OROSOVÁ, Martina. Činnosť štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku. In Zborník Slovenského národného múzea (ďalej len Zborník SNM), 2003, ročník 97, Etnografia – 44, s. 50.

⁹¹ GREGOROVÁ, Jana et al. Prezentácia architektonického dedičstva. Bratislava : Slovenská technická univerzita v Bratislave, 2003, s. 30 - 33; K tejto problematike pozri aj: GREGOR, Pavel – GREGOROVÁ, Jana – FIALA, Andrej. Dobrodružstvo pamiatok: vývoj teórie a praxe obnovy architektonického dedičstva od staroveku do konca 19. storočia. Bratislava : Perfekt, 2008, 87 s.

⁹² KERN, ref. 88, s. 31 – 36.

⁹³ GERYK, ref. 74.

⁹⁴ Ibidem.

moderných materiálov, preto upozornil, ktoré z nich a akým spôsobom pamiatkári odporúčajú používať. O ochrane zrúcanín sa rečník zmienil iba v krátkosti. Pri ich záchrane sa využívala metóda konzervácie, teda zaistovanie zachovaných častí pred úplným zničením alebo rozpadnutím. Renovácia týchto objektov sa nemala vykonávať z dôvodu ekonomickej náročnosti a neúčelnosti ich ďalšieho využitia.⁹⁵

Nasledovala prednáška profesora Jána Volka – Starohorského, kustóda Múzea slovenského krasu v Liptovskom Svätom Mikuláši, o zásadách ochrany prírodných pamiatok.⁹⁶ Po jej skončení vystúpil Ing. Miloš Jurkovič so záverečným príspevkom na tému aplikovateľnosti exaktných vied na moderné múzejníctvo.⁹⁷ V úvode referátu sa zmienil, že v múzejníctve už zbierkové predmety nie sú výhradným cieľom pracovníkov múzeí, ale prostriedkom na dosiahnutie cieľa, ktorými je prezentácia týchto predmetov širokej verejnosti. Exponátmi sa preto stávajú nielen autentické zbierkové predmety, ale aj kópie, modely, fotografie, kartogramy, kresby, diapozitívy a opisy. Pripomenul, že sa začali zakladať múzeá, ktoré neopatrovali takmer žiadny pôvodný predmet. Väčšinou išlo o špecializované múzeá, ktoré sa na základe tohto druhu doplnkového materiálu snažili názorne vysvetliť odbornú problematiku laickému návštevníkovi.

Miloš Jurkovič sa sústredil aj na dokumentovanie súčasnosti. Upozornil poslucháčov, že múzeum nie je len miesto určené pre predmety a zariadenia, ktoré už neslúžia pôvodnému účelu a spĺňajú kritérium kladené na múzejný predmet, ale ústav, kde by mala prebiehať dokumentácia úrovne súčasného vedecko-technického pokroku. Pracovníci múzeí by mali zachytiť vývoj sledovaného fenoménu od najstarších čias podnes. Pertraktované tvrdenia príkladovo na špecializovaných technických a prírodovedných múzeách, kde sa najčastejšie uplatňuje princíp multidisciplinárnej spolupráce vedných odborov, ako napríklad archeológie, histórie, etnológie a prírodných vied. Dodržiavanie spomenutých zásad dokumentácie sledovaného fenoménu od najstarších čias po súčasnosť a aplikovanie exaktných poznatkov z rôznych vedných odborov mohlo prácu slovenských múzeí, v porovnaní s predchádzajúcim obdobím, skvalitniť.

Prvý odborný kurz mal kladnú odozvu, preto sa Muzeálna rada rozhodla zverejniť odprednášané príspevky v edícii: „*Knižnica Sväzu slovenských múzeí*“. V roku 1942 tak vyšli dve príručky pre múzejníkov: „*Odborné práce v múzeách: pokyny pre správcov múzeí*“ a „*Ochrana pamiatok. Zásady a pokyny*“.

Príprava ďalšieho kurzu začala po prvom valnom zhromaždení Zväzu na Pohroní. Členovia Muzeálnej rady sa rozhodli vzhľadom na skutočnosť, že ich múzejníci a predstavitelia mestských rád žiadali o poskytnutie odborníkov, schopných zriadiť a viesť archív⁹⁸, zamerať nasledujúci odborný seminár výhradne na problematiku archívnictva a knihovníctva s akcentom na potreby múzeí. Na kurz boli pozvaní ako prednášatelia

⁹⁵ WAGNER, Vladimír. Ochrana staviteľských pamiatok. In WAGNER, ref. 59, s. 37 – 46.

⁹⁶ Jeho prednáška sa nadá zrekonštruovať, nakoľko tento príspevok nebol zaradený do obsahu dvoch príručiek vydaných Zväzom slovenských múzeí v sledovanom období. Ján Volko – Starohorský sa však podrobne venoval ochrane prírodných pamiatok na Slovensku v monografii: VOLKO – STAROHORSKÝ, Ján. Ochrana prírodných pamiatok. Liptovský Svätý Mikuláš : Múzeum Slovenského krasu, 1941, 53 s.

⁹⁷ GERYK, ref. 74.

⁹⁸ ASNM v BA, ref. 75.

štyria renomovaní odborníci ako Dr. Vševlad Gajdoš, františkánsky mních a skúšobný komisár pri ustanovovacích skúškach úradníkov archívnej a knižničnej služby⁹⁹, vystúpil s príspevkom: „*O knihe, jej časti, materiáli, formáte, druhu a väzbe. Dejiny knihtlače sa zreteľom na Slovensko*“. Doc. Dr. Vojtech Bucko predniesol referát: „*Inventarizácia, katalogizácia a konzervácia kníh. Knihovník ako strážca a ochranca knižnice*“.¹⁰⁰ Potom na seminári vystúpil prof. Branislav Varsík, zástupca Inšpektorátu knižníc a archívov s príspevkom na tému: „*Základné pojmy archívnej vedy a zásady pre usporiadanie archívov*“ a ako posledný odznel referát profesora Alexandra Húščavu, pojednávajúci o význame pomocných vied historických pre archívniectvo.¹⁰¹ Kurz bol ladený teoreticko – prakticky, pretože po odprednášaní referátov absolvovali účastníci exkurziu do Lyceálnej knižnice v Kežmarku a mestského a župného archívu v Levoči, kde im odborníci predviedli aplikovanie získaných teoretických poznatkov v praxi.¹⁰² Odborný seminár tak prispel k lepšiemu pochopeniu danej problematiky a zvýšeniu kvalifikácie múzejných správcov a pracovníkov v tejto oblasti.

Posledný kurz, ktorý sa uskutočnil v sledovanom období sa venoval konzervátorstvu. Organizátori vychádzali pri jeho príprave z potrieb múzejníkov, zistených na základe revíznej činnosti. Správy pracovníkov zabezpečujúcich kontrolnú funkciu pre Zväz potvrdzovali skutočnosť, že v slovenských múzeách absentujú podmienky na plnenie jednej z ich fundamentálnych povinností, a tou je ochrana zbierkových predmetov pred zničením.¹⁰³ Keďže táto stránka práce múzejníkov bola podstatná, organizátori sa rozhodli zorganizovať kurz, ktorý by rozšíril teoretickú základňu poznatkov v spomenutej oblasti a zároveň zabezpečil praktické ukážky jednotlivých spôsobov konzervovania rôznych druhov materiálu.

Program kurzu rozdelili do troch dní (18. – 20. marca 1943) a zúčastnilo sa ho 49 účastníkov.¹⁰⁴ Seminár otvoril Pavol Florek, po ňom predniesol odborný referát Anton Drexler, profesor rezbárskej školy v Banskej Štiavnici, ktorý sa venoval problematike rezbárstva.¹⁰⁵ Ján Geryk vystúpil s úvodom do problematiky konzervácie pre potreby slovenských múzeí. Informoval o hlavných zásadách konzervovania materiálov, ako aj o nutnosti tohto spôsobu ochrany zbierkových predmetov pred zničením.¹⁰⁶ Po jeho vystúpení nasledovali prednášky, doplnené aj praktickými ukázkami. Dr. Oldřich Bič, profesor Obchodnej akadémie v Turčianskom Svätom Martine, predniesol praktické rady konzervácie kovov. V príspevku sa venoval povahe rôznych druhov

⁹⁹ PAŠTÉKA, Július. Vševlad Jozef Gajdoš. V tichu kláštorov a knižníc. Bratislava : LÚČ, 2004, s. 24.

¹⁰⁰ GERYK, Ján. II. kurz Sväzu slovenských múzeí. In GERYK, Ján. (ed.). *Časopis MSS*, 1943, ročník 33, č. 3, s. 56.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² JURKOVIČ, ref. 19, s. 107.

¹⁰³ ASNM v BA, fond ZSM, 1939 – 1959, kr. 3, Správa Dr. Güntherovej – Mayerovej o usporiadaní zbierok v Mestskom múzeu v Kremnici, určená pre Zväz slovenských múzeí a tiež správa Ľudmily Kraskovskej o usporiadaní zbierok v Mestskom múzeu v Banskej Štiavnici určená pre Zväz slovenských múzeí.

¹⁰⁴ GERYK, Ján. III. kurz Sväzu slovenských múzeí v Turčianskom Svätom Martine. In GERYK, Ján (ed.). *Časopis MSS*, 1943, ročník 33, č. 4, s. 79 – 80.

¹⁰⁵ JURKOVIČ, ref. 101.

¹⁰⁶ GERYK, ref. 103, s. 80.

metalických materiálov, vplyvu prostredia na ich poškodzovanie a možnosti odstraňovania patinačných a korózných zmien. Prednáška bola doplnená efektívnymi ukážkami všetkých dostupných druhov konzervácie tohto materiálu, ktoré predviedol Peter Mendel, preparátor v Slovenskom národnom múzeu.¹⁰⁷ Poslednú prednášku v rámci prvého dňa seminára odprezentoval Dr. Vladimír Wagner. Pozornosť zameral na kamenné predmety a ich praktickú ochranu. Kamenné objekty rozdelil podľa druhu kameňa a následne podal výklad o možnostiach ochrany a obnovy poškodených, erodovaných častí. Teoretické poznatky, ktoré nadobudli poslucháči, predviedol v praxi prof. Ján Hučka, trnavský sochár.¹⁰⁸

Druhý deň odborného kurzu pokračoval v teoreticko – praktickom duchu, pričom odznali dve prednášky. Ako prvá prezentovala vlastné skúsenosti s konzerváciou rozmanitých druhov textílií a papiera Dr. Alžbeta Güntherová – Mayerová. Poznatky doložila ukážkami rôznych metód ochrany a obnovy daného materiálu.¹⁰⁹ Odborný radca Ministerstva školstva, Vladimír Wagner, sa vrátil k tematike drevorezby, pričom jeho príspevok obohatil Peter Mendel príkladovaním drevorezbárskych techník a práce drevorezbára. Po ukončení oficiálnej časti seminára delegáti navštívili čestného predsedu Zväzu slovenských múzeí Jozefa Škultétyho, pri príležitosti oslavy jeho menín.¹¹⁰

V posledný deň seminára sa prednášajúci odborníci venovali konzervácii prírodovedeckého zbierkového materiálu a rôznych druhov keramiky. Profesor Vojtech Budinský – Krička, riaditeľ Štátneho archeologického ústavu, sa sústredil na ochranu pravekých a rano dejinných pamiatok s osobitným dôrazom na keramiku.¹¹¹ Prezentáciu obohatil fotografickým materiálom a praktickými ukážkami, ktoré predviedli Peter Mendel a Andrej Rajnič. Prednášku doplnila Alžbeta Güntherová – Mayerová tematickým príspevkom o konzervácii novodobej keramiky. Spomenutými prírodovednými zbierkami a ich odbornou ochranou sa zaoberal Ľudovít Korbeľ, kustód Slovenského múzea v Bratislave, referát ktorého ukončil tretí odborný kurz Zväzu slovenských múzeí.¹¹²

Semináre organizované Zväzom boli teoretickým a zároveň praktickým podujatím, ktoré malo ambíciu zvyšovať vedomostnú úroveň múzejníkov a týmto spôsobom prispievať k rozvoju slovenského múzejníctva. Okrem prvého kurzu, počas ktorého odznali príspevky z rôznych vedných odborov zastúpených v múzeách, sa zvyšné dva niesli v monotematickom duchu. Predstavitelia Zväzu pri usporiadaní vychádzali na jednej strane z revízných správ, vypracovaných na základe kontrol v slovenských múzeách a na druhej strane aj z požiadaviek, s ktorými sa na nich obracali samotní správcovia múzeí. Snaha o lepšie pochopenie prezentovaných teoretických poznatkov bola dopĺňaná ich aplikovaním v praxi, či už išlo o individuálne ukážky práce alebo vizitáciu ústavov, ktoré sa danej problematike venovali. V súvislosti s odbornými školeniami je nutné poznamenať, že sa ich nezúčastňovali iba členovia Zväzu slovenských múzeí, ale aj ľudia

¹⁰⁷ JURKOVIČ, ref. 101.

¹⁰⁸ GERYK, ref. 105.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ JURKOVIČ, ref. 19, s. 107 – 108.

¹¹¹ GERYK, ref. 105.

¹¹² JURKOVIČ, ref. 101.

z iných oblastí, napríklad stredoškolskí profesori, archivári, konzervátori a preparátori. Zväz tak prispieval aj k odbornému rastu zamestnancov iných ústavov a inštitúcií.

Posudzovala

PhDr. Daniela Prelovská, PhD.

Miroslav PALÁRIK: Annual sessions and courses of the Association of Slovak museums and their impact on the further development of the Slovak museum in the years 1940 – 1945. For a comprehensive look at the benefits of the annual sessions of Association of Slovak museums is possible to allege that their purpose was primarily the personal information of members of the Museum Board's decisions. Most important was the social page of the annual sessions. Museologists had the opportunity to exchange experiences among themselves and compare the level of his own department with other Slovak museologists. Courses organized by the Association were theoretical and also practical events that had the ambition to raise the knowledge level the museologists and thereby contribute to the development of Slovak museums. With excepted to the first course, during which there have been contributions from various disciplines represented in museums, the remaining two went in the spirit monothematic. Efforts to better understand the presented theoretical knowledge was supplemented by applying them in practice. For this purpose were individual work demonstrations organized or delegates visited various scientific institutions. Except members of the Association of Slovak museums participate in courses also secondary teachers, archivists, conservator and taxidermist, who work in other institutions like museums. The Association in this way contribute to the professional growth of employees of other institutes and institutions.

STRUČNÝ PREHĽAD DEJÍN MESTSKÉHO MÚZEA V LEVICIACH MEDZI ROKMI 1927 – 1993

Helena PALAŤKOVÁ

Helena PALAŤKOVÁ: A SHORT OVERVIEW OF THE HISTORY OF MUNICIPAL MUSEUM LEVICE BETWEEN 1927- 1993. The museum in Levice was created in 1927 thanks to Jozef Nécsey, a postmaster of Vráble. Nécsey became the best – known and the most respected collector of the antiquities in wide surroundings. Nécsey gave the museum of Levice many precious (archeological and ethnological) things. The first manager of museum was Eugen Kriek, the professor at the teacher's institute in Levice. The collections grew due to the presents from various institutions, schools and even from the inhabitants of the town. After the war, in 1946, the Town administrative commission in Levice entrusted retired teacher Pavel Hulják to be the manager of the museum. In the beginning of the sixties the museum changed its official name – as The Museum of Tekov. The museum of Tekov has a regional nature. It is situated in the area of Levice castle and has got three outer components: The Memorable Room of Franz Schubert in Želiezovce, The Stone Dwellings in Brhlovce and The Water Mill in Bohunice.

Najstaršie neurčité snahy o zozbieranie a sústreďenie pamiatok levického regiónu siahajú do osemdesiatych rokov 19. storočia.

Niekoľko miestnych vzdelancov chcelo založiť v Leviciach múzeum. Myšlienku založenia regionálneho múzea v Leviciach výrazne propagoval tunajší týždenník BARS (Tekov).¹ Podnietil pedagógov dvoch miestnych stredných škôl, aby vyhládávali a zhromažďovali hodnotné predmety.

V ďalších rokoch zviadli Levice neúspešný boj o sídlo župnej administratívy so Zlatými Moravcami. Obyvatelia Zlatých Moraviec reagovali pružnejšie a v roku 1896 si slávnostne otvorili aj stoličné múzeum.² Po prvej svetovej vojne znovu vzrástol záujem o založenie múzea v Leviciach. Tentokrát sa iniciatívy chopil profesor Učiteľského ústavu Eugen Kriek, ktorý nadviazal úzke priateľstvo s vrábelským poštmajstrom Jozefom Nécseyom.³

Na začiatku 20. storočia sa rozbehla rekonštrukcia druhého poschodia levického mestského domu. Novostavba bola ukončená v 20-tych rokoch. Jozef Nécsey navrhol, aby sa v nových priestoroch magistrátu vytvorilo miesto aj pre malé múzeum. Oficiálne bolo otvorené v roku 1927, kedy jeho mecenas Jozef Nécsey daroval mestu svoju rozsiahlu zbierku archeologických a národopisných predmetov, obrazov, rodinného archívu a kníh. Prvým sídlom múzea bolo druhé poschodie mestského domu v centre Levíc. Jeho prvý správca, Eugen Kriek v priebehu jedného roka nainštaloval aj najstaršiu

¹ BEHULA, Pavol. Z dejín múzea. In Jubilejný zborník Tekovského múzea v Leviciach. Levice: Tekovské múzeum Levice, 1987, s. 5-25.

² STRASSER, Elemér. Lévai lexikón. Levice: Nyomattot Nyitrai és társa irodalmi, 1934, s. 93.

³ STRASSER, Lévai, ref. 2, s. 93.

expozíciu pod názvom Nécseyho izba.⁴ V ďalších rokoch sa zbierka múzea postupne rozrastala o dary obyvateľov mesta a širokého okolia, škôl a rôznych inštitúcií. Eugenovi Kriekovi prinášali svoje kolekcie učelia, lekári a šľachtická rodina Esterházyovcov. Esterházyovci vlastnili v Leviciach kaštieľ a niekoľko obecných budov.

Pôvodné múzeum pozostávalo z troch miestností. Dve miestnosti slúžili výhradne múzeu, v susediacej veľkej sále bola umiestnená knižnica. V prvých rokoch svojej existencie malo levické múzeum len tieto miestnosti, depozit mu chýbal. Aj keď múzeum ešte nespĺňalo bežné kritériá, jeho cieľom bolo ukázať ľuďom v Leviciach všetko, čo im vrábeľský poštmajster Jozef Nécsey daroval. Výstava exponátov mala zároveň podnietiť ďalších potencionálnych darcov, aby takisto obohatili zbierky mestského múzea.

Medzi najvzácnejšie muzeálne zbierky (s výnimkou nécseyovského dedičstva) z medzivojnového obdobia jednoznačne patrili exotické zbierky od afrického cestovateľa Kolomana Kittenbergera, rodáka z Levíc.⁵

Piaristické gymnázium v Leviciach zas venovalo múzeu svoju vzácnu numizmatickú zbierku, čo sa radí medzi najväčšie zbierkové prínosy. Rástol aj počet archeologických pamiatok, na ktoré je okolie Levíc zvlášť bohaté. Poklad keltských biatkov – prírastok z archeologickej oblasti, datovaný do roku 1930, priniesol do múzea jeho nálezc, občan Ján Gajdoš z Levíc.⁶ V súčasnosti je tento poklad vystavovaný v „Klenotnici dávnej minulosti Slovenska“ na Bratislavskom hrade. Najčastejšími návštevníkmi múzea v medzivojnovom období boli prevažne študenti, učelia, právnicki a kultúrno – osvetoví pracovníci. Múzeum bývalo otvorené štyrikrát do týždňa a to v utorok, stredu, štvrtok a piatok od 10,00 do 12,00 hodiny.⁷ V časoch I. ČSR bol vplyv mestského múzea na širšie vrstvy obyvateľstva minimálny. Na činnosti múzea sa podieľali prevažne občania maďarskej národnosti a Slováci nemali veľa príležitostí zasiahnuť do jeho aktivít. Tento jav ešte viac posilnil národnostné konflikty medzi Maďarmi a Slovákmi.

Situácia sa zmenila v novembri 1938, keď po Viedenskej arbitráži boli Levice pričlenené k horthyovskému Maďarsku. Hraničná čiara, ktorú utvorili dve fašistické mocnosti Taliansko a Nemecko, preťala levický región na dolnom Pohroní.⁸ V tieni blížiacej sa vojny ochaboval aj záujem verejnosti o múzeum v Leviciach. Na jeseň 1940 zomrel jeho správca Eugen Kriek a činnosť inštitúcie začala stagnovať.

Po smrti Eugena Krieka menoval Magistrát mesta Levíc za nového správcu múzea riaditeľa mestskej knižnice Kornela Koperniczského. Tento miestny literát sa viac – menej venoval redigovaniu týždenníka BARS a o múzeum neprejavoval veľký záujem. Správcom múzea bol údajne len dva roky a žiadny doklad o jeho praktickej činnosti sa nezachoval. Počas vojny sa viaceré predmety z múzea stratili alebo boli rozkradnuté. Straty sa však nedajú odhadnúť, pretože sa nezachoval inventár predtým existujúcich

⁴ DANO, Ján. Tekovské múzeum v Leviciach. In 80 rokov múzea v Leviciach. Levice: Tekovské múzeum Levice, 2007, s. 2.

⁵ BEHULA, Pavol – SÁNDOR, Karol. Levice – Z dejín mesta a múzea. Levice: Tekovské múzeum Levice, 1991, s. 7-13.

⁶ PÓLHŐS, Margaréta. Historické pracovisko a zbierky Tekovského múzea. In Múzeum v premenách času. Levice: Tekovské múzeum Levice, 2002, s. 31-37.

⁷ STRASSER, Lévai, ref. 3, s. 93

⁸ BEHULA, SÁNDOR, Z dejín, ref. 2, s. 7-13.

zbierok. Zbierky počas vojny neboli ani provizórne ukryté, preto sa mnohé z nich značne poškodili. Po ustálení povojnových pomerov v roku 1946 poverila Mestská správa komisia (MSK) riadením múzea Pavla Huljáka, učiteľa na dôchodku.⁹ Pavel Hulják za pomoci školskej mládeže vojnou poškodenú zbierku roztriedil a opäť nainštaloval pre širokú verejnosť. V tomto období už inštitúcia pôsobila ako Okresné vlastivedné múzeum. Pavel Hulják úzko spolupracoval so Zväzom slovenských múzeí v Martine a na základe vlastných poznatkov rozdelil levické múzeum do siedmich častí podľa odborného zamerania.¹⁰ Postaral sa aj o to, aby múzeum obohatili o ďalšie prírastky ochotní dobrovoľníci. Múzeum sa dostalo do povedomia obyvateľov mesta vďaka vlastivednému krúžku, ktorý takisto pri múzeu založil Pavel Hulják.¹¹

V roku 1954 sa múzeum presťahovalo z úzkych priestorov mestského domu do budovy bývalého kláštora pri kostole sv. Jozefa. Starý barokový kláštor dala postaviť františkánska rehoľa minoritov okolo roku 1675.¹² Okresné vlastivedné múzeum sa dostalo v novom objekte do ešte horšej situácie, než bolo predtým, pretože tieto priestory boli vlhké a absolútne nevyhovujúce pre muzeálne zbierky. Napriek početným protestom a žiadostiam zamestnancov tu zotrvalo štyri roky.

V októbri 1958 zomrel povojnový riaditeľ a „záchranca“ múzea Pavel Hulják. Na miesto riaditeľa múzea nastúpil ešte v roku 1956 profesor prírodných vied Ján Kováčik. Kováčik pôsobil po II. svetovej vojne ako riaditeľ levického gymnázia. Nadriadenou inštitúciou múzea v Leviciach bolo v čase príchodu profesora Kováčika Krajské nitrianske múzeum v Bojniciach a to hlavne po metodickej stránke.¹³ Ján Kováčik vybudoval na báze svojich poznatkov veľkú časť prírodovedných zbierok. Založil osobitný fotoarchív, ktorý existuje dodnes a obsahuje zábery z výskumov, vzácne dobové fotografie, zábery z činnosti múzea a dokumentáciu významných muzeálnych predmetov.¹⁴

V roku 1958 sa múzeum muselo už po tretíkrát sťahovať. Tentoraz sa dostalo do pevnostnej, tzv. kapitánskej budovy v areáli levického hradu, ktorú uvoľnilo vojsko pre civilný sektor. Múzeum tu má svoje sídlo dodnes. Nové priestory v hradnom areáli boli výhodnejšie a väčšie ako v kláštore. Múzeum si tu okrem iného vybudovalo aj malú obrazáreň, v ktorej prezentovalo výtvarné diela rôzneho druhu. Prvá expozícia v hrade mala len provizórny charakter. Dočasne v nej boli vystavené archeologické pamiatky z tekovského regiónu.¹⁵

⁹ Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, štátny archív Nitra, pobočka Levice, Fond ONV Levice 1, 1950 – 1960, Osobné spisy zamestnancov odboru kultúry

¹⁰ MV SR ŠAN, pobočka Levice, Fond Tekovského múzea v Leviciach, neusporiadané, kartón 1

¹¹ DANO, Ján. Kultúrne – výchovná činnosť Tekovského múzea. In *Múzeum v Premenách času*. Levice: Tekovské múzeum Levice, 2002, s. 75-83.

¹² Výňatok z rozhovoru s Pavlom Behulom zo dňa 26.10.2008

¹³ BEHULA, Z. *Dejín múzea*, ref. 2, s. 5-25.

¹⁴ VALACHOVÁ, Danica. Knižnica, fotoarchív a konzervátorské pracovisko Tekovského múzea. In *Múzeum v premenách času*. Levice: Tekovské múzeum Levice, 2002, s. 55-59.

¹⁵ BEHULA, SÁNDOR, Z. *Dejín*, ref. 3, s. 7-13.

1. januára 1959 vystriedal Jána Kováčika vo funkcii riaditeľa dlhoročný zamestnanec Odboru školstva a kultúry ONV v Leviciach Ján Beňuch. Pôvodným povoláním bol učiteľ, neskôr si doplnil vzdelanie v odbore etnografia.

Pri územnej reorganizácii okresov v roku 1960 sa názov Okresné vlastivedné múzeum zrušil.¹⁶ Pôsobnosť múzea sa rozšírila o pribudnuté obce z bývalých okresov Šahy, Želiezovce, Šurany, Vráble a Zlaté Moravce. Charakter múzea sa tým nezmenil. Inštitúcia dostala iba nový názov – Tekovské múzeum v Leviciach.¹⁷

Rok 1960 poukázal na zložitú situáciu vo vývoji múzea, pretože v ňom ešte nepracovali kvalifikovaní pracovníci s muzeologickým vzdelaním a práci vtedajších múzejníkov chýbal systém. Do diania v múzeách navyše nepriaznivo zasiahlo Poverenie školstva, vied a umení, ktoré prikázalo reінštalovať expozície a podriaďiť muzeálnu činnosť ideológii marxizmu – leninizmu. Všetky expozície museli zodpovedať hľadisku socialistického zamerania.

V šesťdesiatych rokoch malo Tekovské múzeum v Leviciach už oveľa rozmanitejšiu pracovnú náplň. Súviselo to s príchodom nových odborníkov, z ktorých väčšina získala kvalifikáciu štúdiom popri zamestnaní. Medzi základné činnosti múzea sa zaradila:

1. činnosť vedecko – výskumná,
2. činnosť zberateľská,
3. činnosť expozično – dokumentárna,
4. činnosť osvetová.¹⁸

Od roku 1962 do roku 1989 v nepravidelných intervaloch vydávalo Tekovské múzeum časopis „Spravodaj“ (len prvé číslo) a „Vlastivedný spravodaj Tekovského múzea v Leviciach“.¹⁹ Spolu vyšlo dvanásť čísel. Prispievali do nich jednak zamestnanci Tekovského múzea, regionálni autori alebo zamestnanci iných slovenských múzeí a ústavov Slovenskej akadémie vied (SAV). Z hľadiska tematickej štruktúry čitateľa našli príspevky z rôznych vedných odborov, rozličné recenzie a správy i metodické materiály a bibliografie.

V roku 1961 prebrali múzeá od osvetových stredísk povinnosť kontrolovať a viesť evidenciu obecných kroník. Zároveň mali koordinovať činnosť kronikárov v jednotlivých obciach a metodicky ich usmerňovať. Na pôde Tekovského múzea v Leviciach sa pravidelne konali školenia pre kronikárov.²⁰ V rámci kultúrno – osvetovej činnosti sa múzeum v šesťdesiatych rokoch angažovalo aj v zakladaní vlastivedných krúžkov. Do konca roka 1963 boli v okrese Levice založené tri vlastivedné krúžky. Dva z nich viedli pedagógovia Strednej všeobecnovzdelávacej školy (SVŠ) v Leviciach a Želiezovciach, tretí krúžok pracoval v Pionierskom dome v Leviciach.²¹ Členovia krúžkov a ich vedúci

¹⁶ BEŇUCH, Ján. Tekovské múzeum a jeho úlohy. In Zpravodaj Tekovského múzea v Leviciach, č. 1, roč. 1, s. 1.

¹⁷ BEŇUCH, Tekovské múzeum, ref. 2, s. 1.

¹⁸ BEŇUCH, Tekovské múzeum, ref. 3, s. 1.

¹⁹ DANO, Ján. Edičná a publikačná činnosť TM v Leviciach. In Zborník Tekovského múzea v Leviciach. Levice: Tekovské múzeum Levice, 2001, ročník 4, s. 130-133.

²⁰ MV SR ŠAN, pobočka Levice, Fond ONV, Odbor kultúry 1960 – 1989, inv. č. 43, zn.456/9, kartón 74.

²¹ MV SR ŠAN, pobočka Levice, f. ONV, kartón 74, ref. 2

– dobrovoľníci usporadúvali rôzne exkurzie a vychádzky po pamiatkach okresu a pozývali na besedy zaslúžilých členov Komunistickej strany.

Rok 1964 patril medzi najúspešnejšie v rámci regionálnej histórie levického okresu. Bol to rok v tom čase troch významných výročí a z tejto príležitosti sa v priestoroch Tekovského múzea inštalovali výstavy. Jedna bola venovaná 20. výročiu Slovenského národného povstania (SNP). Táto niesla výstižný názov „Od Mníchova cez Povstanie k oslobodeniu“.²² Výročie bitky s Turkami pri Leviciach z roku 1664 múzeum pripomenulo občanom výstavou pod názvom „300. výročie oslobodenia Levíc spod turckej nadvlády“.²³ Jednotlivé výstavy boli sprevádzané podrobnými prednáškami. Na výstavách a prednáškach sa výraznou mierou podieľal aj vysokoškolský pedagóg Jozef Melicher, ktorý v tomto období pôsobil ako riaditeľ Okresného archívu v Leviciach.²⁴ Často uverejňoval svoje články a štúdie na stránkach Vlastivedného spravodaja a vždy úzko spolupracoval s Tekovským múzeom.

S múzeom udržiaval kontakt aj ako učiteľ Vysokej školy pedagogickej v Nitre. V čase svojho existenčného postihu, keď musel kvôli politickým postojom v roku 1968 z fakulty odísť, pracoval niekoľko mesiacov v Tekovskom múzeu ako umelecký reštaurátor.²⁵ Okrem prednáškových a publikačných aktivít sa levickí múzejníci zameriávali na historický, archeologický a národopisný výskum a na sledovanie zemných prác v okrese. Vďaka nahromadenej bohatej zbierke sa mohla rozšíriť stála prírodovedecká expozícia. V roku 1965 malo Tekovské múzeum vytvorených týchto päť oddelení:

1. oddelenie neživej prírody,
2. oddelenie živej prírody,
3. oddelenie starších dejín,
4. oddelenie výstavby socializmu,
5. oddelenie národopisu.²⁶

V polovici šesťdesiatych rokov Krajský plán siete múzeí určil pre Tekovské múzeum okrem pôvodného územia okresu nasledovné: za zbernú oblasť sa ďalej považuje aj územie južných svahov Štiavnických hôr až po Kováčovské kopce pri Štúrove a pre národopis celé územie južnej oblasti Západoslovenského kraja a Žitný ostrov.²⁷ V roku 1966 riaditeľstvo Tekovského múzea podalo žiadosť o zatriedenie do I. kategórie v celoštátnej sieti múzeí. Svoju požiadavku odôvodnilo tým, že „od 1. decembra 1965 má Tekovské múzeum v Leviciach päť odborných pracovníkov vo funkciách pod politickou nomenklatúrou 1-4, ako to výnos ministra školstva vyžaduje. Okrem toho má múzeum od 1. januára 1964 pôsobnosť v niekoľkých okresoch.“ V auguste 1966 Odbor školstva a kultúry Západoslovenského krajského národného výboru v Bratislave danú žiadosť

²² HUDZOVIČ, Ján. Úspechy regionálnej histórie. In Vlastivedný spravodaj levického okresu, 1964, č. 2, s. 2-4

²³ HUDZOVIČ, Úspechy regionálnej, ref. 2, s. 2-4

²⁴ ZÁTOPKOVÁ, Mária. Slovník osobností levického regiónu. Levice: Tekovská knižnica v Leviciach, 2001, s. 81

²⁵ ZÁTOPKOVÁ, Slovník, ref. 2, s. 82

²⁶ GOGOVÁ, Stanislava: Archeológia a múzejná prezentácie. Nitra 2011; MV SR ŠAN, pobočka Levice, f. ONV, k.73, Zpráva o činnosti TM za rok 1965.

²⁷ MV SR ŠAN, pobočka Levice, f. ONV, k. 73, Zpráva, ref. 2.

akceptoval ako opodstatnenú a po zvážení všetkých skutočností zaradil okresné múzeum v Leviciach do I. kategórie celoštátnej siete múzeí.²⁸

V priebehu nasledujúceho roka 1967 sa pôvodná stála expozícia presťahovala do zrekonštruovaných priestorov delovej bašty hradu, tzv. mešity. Obrazný názov „mešita“ dostala bašta preto, lebo v časoch vojen s Turkami v 17. storočí slúžila naozaj ako modlitebňa pre tureckých okupantov. Výtvarný návrh a aranžérske práce pri rekonštrukcii objektu realizoval architekt Ladislav Vodička.

Druhá polovica šesťdesiatych rokov sa vyznačovala príchodom nových zamestnancov. Jednou z nich bola umelecká fotografka Elena Košúthová, ktorá je dodnes známa svojou tvorbou doma i v zahraničí. V Tekovskom múzeu pracovala až do roku 1990. V jej fotografickej tvorbe dominuje príroda vo všetkých podobách a človek s jeho ľudskými hodnotami. Rozpätie jej tvorby je veľmi široké. Vystavovala na kolektívnych i samostatných výstavách so značným úspechom, keďže vo svojich fotografiách využíva ustálené prvky kompozície, kontrastu, svetla a tieňa.²⁹ V metodicko – poradenskej oblasti nadviazalo Tekovské múzeum veľmi dobrú spoluprácu so Slovenským národným múzeom v Martine a to v odbore národopis. V odbore archeológia múzeum spolupracovalo s Archeologickým ústavom SAV v Nitre. Publikačnú činnosť Tekovského múzea sa okrem domáceho Vlastivedného spravodaja objavila aj v iných novinách a periodikách. Články, štúdie, rozhovory s pamätníkmi a historické seriály na pokračovanie sa uverejňovali na stránkach okresných novín Nový Život a Južné Pohronie, ale aj v novinách, ktoré vychádzali v celoslovenskom meradle. Denníky Hlas ľudu a Pravda priniesli niekoľko príspevkov z histórie levického okresu a práce Tekovského múzea. Ako príklad uvádzam úryvok z článku s názvom „Navštívte Tekovské múzeum“, ktoré bolo uverejnené v okresných novinách Južné Pohronie: „Výstavné miestnosti sú pekne upravené, návštevníka upútajú ligotavé a čisté parkety a veľa kvetov. Návštevníka pravdaže najviac upútajú exponáty vo vitrínach i mimo vitrín. Prvá časť je venovaná mineralógii. Nájdete tu opál, jaspis, hrachovec, aragonit, uhlie z Pukanca, ametyst, krištáľ, kremeň a iné. Výstavu vhodne spestruje vtáctvo. V oddelení archeológie zo staršej doby kamennej nájdete napríklad mamutie kosti pochádzajúce zo Zalaby. Z doby železnej sú tu keltské mince, tzv. biateky. Ďalej tu nájdete šperky z rímskeho a germánskeho osídlenia, pamiatky po kočovných Avaroch a exponáty zo slovanského osídlenia. Stredovek predstavujú exponáty z tureckého obdobia, remesiel a cechovníctva. Osobitnou časťou je obrazáreň. Niektoré obrazy predstavujú historické zachytenie mesta Levíc, ostatné majú umeleckú cenu, aj keď nesúvisia s Levicami a okolím. Zaujímavý je obraz levického jarmoku z roku 1938 od maliara J. Holečka.“³⁰

V šesťdesiatych rokoch minulého storočia sa v Komunistickej strane vytvorilo reformné krídlo, namierené proti prezidentovi Novotnému. Základom jeho sformovania boli ekonomické problémy vtedajšej ČSSR a tzv. slovenská otázka. Hlavný spoločenský prúd sa sústredil okolo novozvoleného 1. tajomníka strany Alexandra Dubčeka. Dubček sa snažil zaviesť v štáte „socializmus s ľudskou tvárou“. Na jar roku 1968 zrušil cenzúru tlače, garantoval ľudské a občianske práva pre všetkých občanov ČSSR a načrtol potrebu

²⁸ MV SR ŠAN, pobočka Levice, f. ONV, k. 73, Zaradenie okresného múzea do I. kategórie.

²⁹ ZÁTOPKOVÁ, Slovník, ref. 3, s. 65.

³⁰ Južné Pohronie, 23.6.1967, roč. 12, č. 12, s. 3, Navštívte Tekovské múzeum.

federácie. Prezident Antonín Novotný musel odstúpiť a nahradil ho Ludvík Svoboda. Odporcovia demokratizačného režimu sa zľakli takéhoto vývoja udalostí. Liberalizačný proces navyše fungoval nezávisle od rozhodnutí z Moskvy, čo si Sovietsky zväz vysvetlil ako nebezpečný prejav kontrarevolúcie proti východnému bloku.

V noci z 20. na 21. augusta 1968 prekročili vojská piatich štátov Varšavskej zmluvy hranice Československej socialistickej republiky.³¹ Dlhoročný zamestnanec Tekovského múzea v Leviciach Pavol Behula spomína, že Levice obsadili tanky z Maďarska. Odpor Levičanov voči invázii bol podľa neho veľký. Ľudia demonštratívne trhali a zapalovali propagandistické letáky, ktoré okupanti distribuovali po meste. Na prístupových cestách do Levíc obyvatelia schválne poprevracali alebo odniesli orientačné tabule, aby zabránili nevítaným hosťom dostať sa na vidiek. V celom okrese ľudia na protest vypálili všetky vysoké topole, ktoré mali slúžiť ako orientačné body pre vojská Varšavskej zmluvy. Zábery, ktoré Pavol Behula 21. augusta 1968 v Leviciach nafotil, vyšli navnivoč po jeho nevydarenom hliadkovaní v kukuričnom poli. Služobný fotoaparát mu odobrali príslušníci ŠtB a všetky snímky z neho zničili. Obrázový materiál z augusta 1968 v Leviciach zachránila len fotografka Elena Košúthová. Prístroj jej pri prehliadke bytu žandári odobrali, ale snímky našťastie nenašli. Zašila ich do vankúša a zverejnila až po novembri 1989. Vďaka nej sa zachovalo asi päťdesiatpäť fotografií.³²

Po augustových udalostiach a zavedení päťdňového vyučovacieho týždňa výrazne poklesla návštevnosť v múzeu. Zamestnanci sa podieľali plnou mierou len na výstavnej činnosti, iné aktivity (súťaže, exkurzie, výskum) sa z plánu takmer úplne vynechali.³³ Rok 1969 predznamenal vybudovanie megaúspešnej stálej expozície z dejín levického lekárnictva v priestoroch hradu. Múzeum pri tom spolupracovalo s miestnymi farmaceutmi, predovšetkým s magistrom Dr. Ernestom Altom. V šesťdesiatych rokoch sa postupne likvidovali staré lekárne. Predmety, používané v lekárenských laboratóriách, boli odsúdené na zánik. Dr. Ernest Alt, ktorý sa neskôr stal okresným lekárnikom, postupne zhromažďoval hodnotné predmety s cieľom venovať ich múzeu. Časom z nich chcel vybudovať historickú expozíciu.³⁴ Okrem trojrozmerných predmetov venoval veľkú pozornosť aj písomným pamiatkam. Objavil staré, ručne písané odborné knihy s receptami, objednávacími listami a faktúrami zahraničných objednávok. Vzácnu zbierku uzatvárali fotografie a zápisnice zo zasadnutí lekárskeho spolku, ktorý pôsobil v Leviciach na konci 19. storočia. Expozícia je aktuálna dodnes a jej základ tvorí originálny lekárenský nábytok z officíny bývalej levickej lekárne Koruna z roku 1823.

Múzeum poskytlo metodickú a materiálnu pomoc Národnému výboru obcí Čaka pri budovaní Pamätnej izby Martina Čulena, podieľalo sa na spracovaní historickej témy o dejinách mesta a previedlo výskum zaniknutých remesiel.³⁵ V dôsledku fluktuácie pracovníkov múzeum v roku 1969 vlastnú výstavnú činnosť nemalo. Všetky usporiadané výstavy boli zapožičané. Aj to bol zrejme dôvod, pre ktorý sa nezaznamenala ich

³¹ KOVÁČ, Dušan. Dejiny Slovenska. Praha: Lidové noviny, 1991, s. 191.

³² Výňatok z rozhovoru s Pavlom Behulom zo dňa 14.10.2008.

³³ SNM – Metodicko – informačné centrum Bratislava, ročník 3. Výročná správa o činnosti Tekovského múzea za rok 1968.

³⁴ PÓLHÖS, Margaréta. Historické pracovisko. In 80 rokov múzea v Leviciach. Levice: Tekovské múzeum Levice, 2007, s. 16-20.

³⁵ SNM – MIC Bratislava, ročník 4. Výročná správa o činnosti TM za rok 1969.

dostatočná návštevnosť. Krátkodobé výstavy múzeum usporiadať nemohlo, pretože na to nemalo vhodné priestory. Odhladiť od málo úspešnej výstavnej činnosti zaznamenali pozitívny ohlas aspoň besedy a prednášky. Múzejníci sa venovali vojakom levicej posádky, iné podujatia boli určené pre učiteľov – historikov v celom okrese.³⁶ V publikačnej činnosti roka 1969 sa okrem vydania „Prospektu múzea“ žiadne väčšie zmeny nekonali.

V decembri 1970 Ústredný výbor KSČ prijal dokument „Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ.“ Základným bodom Poučenia bolo odmietnutie reforiem a návrat k starým metódam riadenia, štátneho centralizmu a prísne plánovaného hospodárstva.³⁷ Nástrojom normalizácie sa stali aj múzeá. Tie mali ľudí presvedčať o správnosti a neomylnosti krokov Komunistickej strany a upevňovať jej vedúce postavenie v spoločnosti.

V súvislosti s Poučením vydalo Tekovské múzeum bulletin s názvom „Dokumenty o činnosti pravicovo – oportunistických, antisocialistických a kontrarevolučných síl v Československu v rokoch 1968 – 1969.“ Bulletin slúžil ako sprievodca výstavou, ktorá sa inštalovala v celej republike začiatkom sedemdesiatych rokov. Z jeho širšieho obsahu vyberám nasledovné: „Táto výstava je inštalovaná preto, aby sa stala výstrahou i stálym podnetom k boju za odhaľovanie plánov imperialistov a ich vnútorných pomáhačov. Imperialisti dokázali, že sa u nepevnej časti inteligencie a pracujúcich snažia nabúrať ich vzťah a vieru v socializmus. Dávajú podporu všetkým prejavom revizionizmu, oportunizmu a antisovietizmu. Dokumenty, použité na výstave, odhaľujú činnosť pravicovo – oportunistických, antisocialistických a kontrarevolučných síl v Československu. Výstava má byť zdrojom poučenia všetkým ľuďom, najmä mladým. Aby sa v budúcnosti neopakovalo to, čoho sme boli svedkami v rokoch 1968 – 1969.“³⁸

Násilná normalizácia, vedená Gustávom Husákom, neprinútila ľudí vzdať sa svojich osobných názorov. Istá skupina múzejníkov naďalej vyznávala vieru v Boha a verejne navštevovala náboženské obrady i napriek zákazu. Obmedzenie spočívalo iba v tom, že vo výstavných expozíciách sa nesmeli používať kresťanské symboly. Tento fakt však ešte viac zdôrazňoval absurdnosť komunistického režimu a celkovo narušal autenticitu vystavených exponátov.

V roku 1970 si celá socialistická spoločnosť pripomínala 100. výročie narodenia Vladimíra Iljiča Lenina. Oslavám Leninovho narodenia bola podriadená väčšia časť kultúrno – výchovnej činnosti.³⁹ Ďalšou významnou udalosťou bolo 25. výročie oslobodenia Československa sovietskou armádou. Okrem Pamätnej izby Martina Čulena v Čake otvorilo múzeum v roku 1970 ďalšiu. Tentokrát to bola Pamätná izba hudobného skladateľa Franza Schuberta v Želiezovciach, ktorú mal v správe železovský Miestny národný výbor. Franz Schubert v Želiezovciach istý čas žil a tvoril, je úzko spätý s históriou tohto nevelkého mestečka.⁴⁰

³⁶ SNM – MIC Bratislava, ročník 4. Výročná správa o činnosti TM za rok 1969.

³⁷ KOVÁČ, Dejiny, ref. 2, s. 299.

³⁸ MV SR ŠAN, pobočka Levice, f. TM, k. 3, Dokumenty oportunistických a kontrarevolučných síl v ČSSR v rokoch 1968 – 69.

³⁹ SNM – MIC Bratislava, ročník 5. Výročná správa o činnosti TM za rok 1970.

⁴⁰ SNM – MIC Bratislava, ročník 5. Výročná správa o činnosti TM za rok 1970.

V rámci politickej výchovy vlastných zamestnancov sa v Tekovskom múzeu začiatkom sedemdesiatych rokov zaviedli vnútrostranícke a vnútropodnikové školenia. Pre zabezpečenie každodennej politickej agitácie sa využívali povinné politické desaťminútovky na pracovisku. Podľa dohody Krajského pamiatkového strediska v Bratislave a Slovenského národného múzea prebiehal v letných mesiacoch rokov 1970 – 1972 archeologický prieskum levického hradu. Prieskum sa konal pod záštitou zástupcu Archeologického ústavu SNM Dr. Zoltána Drenka, pričom jeden exemplár nálezovej správy dostalo Tekovské múzeum.⁴¹

Rokom 1972 sa začali konať tzv. „Hradné slávnosti“ v areáli levického hradu pod taktozvukou múzea. V Leviciach sa tento druh kultúry stal tradíciou a dodnes sa teší veľkej popularite v celom Nitrianskom kraji. Múzeum však nebolo jediným organizátorom podujatia. Na „Hradných slávnostiach“ participovali aj iné inštitúcie z oblasti kultúry s pôsobnosťou v okrese Levice. Úvodný ročník „Hradných slávností“ sa konal v dňoch 15. – 17. júna 1972.⁴²

V roku 1972 múzeum prekonávalo krízu nedostatku odborných zamestnancov. Nevhodných pracovníkov múzeum uvoľnilo a na ich miesto získalo nových, s príslušnou kvalifikáciou. Obdobie normalizácie sa vyznačovalo sústavným posilňovaním moci komunistov vo všetkých oblastiach spoločenského života. Najnebezpečnejšou zložkou štyridsaťročnej éry komunistickej totality bola bezpochyby Štátna tajná bezpečnosť (ŠtB). Tajní agenti v službách komunistov udržiavali poslušnosť ľudí latentným terorom, ktorý nemohol byť nikde zverejnený. Vysokopostaveným súdruhom prinášali dôležité informácie o podozrivých alebo nepohodlných ľuďoch a za svoje „cenné“ služby dostávali odmeny. Aj v radoch zamestnancov Tekovského múzea pracoval človek, ktorý je vo vzťahoch Štátnej tajnej bezpečnosti evidovaný ako riadny agent. V jeho spise, uloženom v archíve Ústavu pamäti národa, sa uvádza: „Agent tajnej služby pod krycím menom Hron je potrebný na nadviazanie kontaktov s osobami z radov nositeľov maďarského nacionalizmu a zakladateľov IRÓDIE (združenia mladých, začínajúcich literátov z južného Slovenska maďarskej národnosti). Má vynikajúce možnosti podávať poznatky o záujmových krúžkoch z radov kultúry. Pomáha pri odhaľovaní triednych nepriateľov socialistického zriadenia a pri odhaľovaní inej trestnej činnosti. Vykazuje hlboký vzťah k veci socializmu a je hodnotený ako vhodný a spoľahlivý pri plnení úloh. K spolupráci s československou ŠtB sa zaviazal dobrovoľne, z čestných a vlasteneckých pohnútok.“⁴³

Dominantou roka 1973 bolo budovanie izieb revolučných tradícií. Okrem metodickéj a poradenskej pomoci poskytovali múzejníci aj iné služby. Zhotovovali napríklad fotokópie z najdôležitejších revolučných udalostí, ktoré potom distribuovali do vybraných miestnych národných výborov. Postupne sa vybudovali izby revolučných tradícií v šiestich obciach levického okresu. V meste Levice si túto formu politicko – výchovnej agitácie zvolili zamestnanci internátu Strednej priemyselnej školy a pedagógovia

⁴¹ MV SR ŠAN, pobočka Levice, f. ONV, k. 73, Archeologický výskum levického hradu

⁴² PALAŤKOVÁ, Helena. Dejiny Tekovského múzea v Leviciach v rokoch 1927 – 1993. Nitra: FF UKF Nitra, Katedra histórie, 2009, s. 45.

⁴³ Archív Ústavu pamäti národa, Miletičova 7, Bratislava. Fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, inv. č./ signatúra 32950, počet listov 18.

Stredného odborného učilišťa.⁴⁴ V období rokov 1972 – 1989 Tekovské múzeum vydávalo odbornú pomôcku s názvom *Metodický spravodaj*. Pravidelne v každom roku vychádzali štyri čísla. Obsah tvorili materiály na pomoc pri zriaďovaní lokálnych národopisných múzeí, pamätných izieb a dokumentačných centier v jednotlivých podnikoch a inštitúciách. Veľká časť bola venovaná usmerneniam pre obecných kronikárov. V Metodických spravodajoch sa pravidelne objavovali informácie k významným historickým výročiam a o úlohách, poslaní a činnosti Tekovského múzea.⁴⁵ V obci Kalná nad Hronom vybudovalo Tekovské múzeum novú, samostatnú expozíciu o oslobodzovacích bojoch v okrese Levice. Nová expozičná zložka dostala názov *Dom bojovej slávy*. Na jeho realizácii a budovaní sa podieľal aj Odbor kultúry v Leviciach a Miestny národný výbor v Kalnej nad Hronom. Expozícia poskytovala návštevníkom celkový prehľad o oslobodzovacích bojoch a slúžila ako socialistický pamätník pre padlých i žijúcich hrdinov.⁴⁶ Zrušená bola až v roku 1996. Objekt sa nachádzal na ľavom brehu Hrona, asi 50 metrov od štátnej cesty Levice – Nitra. Pozostával z jednej miestnosti, ktorá sa delila na pietny priestor a vlastnú expozíciu. Slávnostné otvorenie Domu bojovej slávy sa uskutočnilo 8. mája 1974. Realizácia celého projektu vyšla organizátorov na 182 000 korún československých.⁴⁷ Aj ostatné aktivity múzea sa niesli v duchu blížiacich sa osláv 30. výročia SNP. V oblasti archeológie pripravilo múzeum návrh na riešenie pamiatkovej ochrany ranostredovekej archeologickej lokality na Baratke pri Leviciach a postúpilo ho Archeologickému útvaru SNM v Bratislave.⁴⁸

V dôsledku postupnej industrializácie Mochoviec a ich okolia (vybudovala sa tu atómová elektrárň) sa múzejníci snažili zachrániť čo – to z duchovnej kultúry tejto obce. Zmapovali preto tradičný spoločenský život a rodinné zvykoslovie v Mochovciach, do ktorého zakomponovali aj ľudovú stravu a rituály pri stolovaní. V Starom Tekove – najväčšej „čilejkárskej“ obci prebádali svadobné zvyky, ktoré neskôr publikovali v Zborníku Západoslovenského múzea v Trnave.⁴⁹

V súvislosti s oslobodením sa v roku 1975 inštalovala na pôde Tekovského múzea výstava s názvom „Priniesli nám slobodu“. Výstava mala putovný charakter a inštalovala sa na ôsmich obojstranných paneloch. Texty na paneloch sa museli zhodovať s fotografiami, ktorých rozmer mohol mať maximálne 150 x 120 centimetrov.⁵⁰

V chotári osady Bohunice (kedysi súčasť Pukanca) múzeum zrekonštruovalo pomerne zachovalý a pre tamjšie okolie typický vodný mlyn. Objekt múzeum kúpilo z prostriedkov ONV začiatkom roka 1976 a do dnešných čias slúži ako jedna z jeho pripojených zložiek. Vodný mlyn dokumentuje mlynárstvo v levickom regióne. Mlyn Pavla Turčana z Bohuníc patrí medzi potočné, s kolesom na vrchný pohon.⁵¹ Opravy

⁴⁴ MV SR ŠAN, pobočka Levice, f. ONV, k. 73. Zpráva o činnosti TM za rok 1973.

⁴⁵ DANO, Edičná, ref. 2, s. 130-133.

⁴⁶ PALAŤKOVÁ, Dejiny TM, ref.2, s. 49.

⁴⁷ MV SR ŠAN, pobočka Levice, f. TM, nespracovaný, k. 3, Scenár expozície DBS v Kalnej nad Hronom

⁴⁸ SNM – MIC Bratislava, ročník 9. Výročná správa o činnosti TM za rok 1974.

⁴⁹ SNM – MIC Bratislava, ročník 9. Výročná správa o činnosti TM za rok 1974.

⁵⁰ PALAŤKOVÁ, Dejiny TM, ref. 3, s. 50.

⁵¹ ŠTEVÁKOVÁ, Viera. Vodný mlyn v Bohuniciach. Levice: Tekovské múzeum Levice, 1976, s. 5.

budovy a mlynskeho zariadenia sa realizovali v čase od 15. mája do 30. septembra 1976. Rekonštrukcia stála spolu 97 000 korún československých. Okrem rekonštrukcie vodného mlyna vybudovalo Tekovské múzeum v roku 1976 poľnohospodársku expozíciu v prírode, vynímajúcu sa v prímestskej časti Levíc – Horši. Expozícia pozostávala zo sedliackej usadlosti z obdobia medzivojnovkej Československej republiky a z dokumentov o budovaní jednotných roľníckych družstiev v regióne.⁵²

Normalizačné aktivity druhej polovice sedemdesiatych rokov sa odzrkadlili aj v roku 1977. Navyše to bol rok 60. výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie, takže aj kultúrno – výchovná a publikačná činnosť múzea sa opierala predovšetkým o ňu. Vo vlastnom výstavníctve múzea sa prejavila istá stagnácia, pretože len jedna z piatich výstav bola inštalovaná z vlastných zdrojov. Zvyšné štyri boli prepožičané.⁵³ V roku 1978 nadviazalo mesto Levice družobnú spoluprácu so stredočeským mestom Mladá Boleslav. Spoluprácu povinne udržiavali nielen kultúrne inštitúcie, ale aj školy, závody a jednotné roľnícke družstvá (JRD).⁵⁴ Cieľom spolupráce bolo vymieňať si poznatky a skúsenosti a navzájom sa podporovať v budovaní socializmu. Okrem Mladej Boleslavi začalo mestské múzeum v Leviciach spolupracovať aj s poľským múzeom v Tarnowe a Rzesowe.⁵⁵ Sem posielalo svojich zamestnancov na študijné pobyty a svojimi príspevkami obohacovalo katalóg tarnowského múzea.

V lete 1978 sa dobudovala stála regionálna expozícia Slovenského národného povstania v „partizánskej“ obci Devičany. Expozícia sa verejnosti sprístupnila v deň výročia povstania a mala názov Sieň SNP. Úlohou múzea zostalo jej odborno – metodické riadenie.⁵⁶

Problém kolektizácie a budovanie jednotných roľníckych družstiev podľa vzoru sovietskych kolchozov sa stali dominantou štátneho hospodárstva na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov. Historicky najstarším poľnohospodárskym družstvom v dejinách ČSSR, ktoré vzniklo podľa predpísaného vzoru, bolo JRD obce Turá v okrese Levice. Z tejto príležitosti vybudovalo múzeum na jeho pôde dlhoročnú stálu expozíciu, ktorá až do „zamatovej“ revolúcie v novembri 1989 prezentovala metódy znárodnenia pôdy a likvidácie súkromného vlastníctva.⁵⁷

Ešte v roku 1978 rozbehli múzejníci výskum skalných obydlí v Brhlovciach. Pokračovali v ňom v nasledujúcom roku, ale práce boli často prerušované kvôli extrémne chladnému počasiu. Tuhá zima a mráz údajne zapríčinili nízku návštevnosť výstav, ktoré sa inštalovali v nevykúrených priestoroch kultúrneho domu Družba.⁵⁸ Začiatkom osemdesiatych rokov sa rozbehla rozsiahla stavebná úprava centrálnej budovy múzea. Rekonštrukcia bola nevyhnutná, pretože budova mala narušenú statiku. Všetky práce na modernizácii expozícií sa pozastavili.

⁵² SNM – MIC Bratislava, ročník 11. Výročná správa o činnosti TM za rok 1976.

⁵³ SNM – MIC Bratislava, ročník 12. Výročná správa o činnosti TM za rok 1977.

⁵⁴ PALAŤKOVÁ, Dejiny TM, ref. 3, s. 50.

⁵⁵ MV SR ŠAN, pobočka Levice, f. TM Levice, nespracovaný, k. 3, Zpráva o činnosti TM za rok 1978.

⁵⁶ SNM – MIC Bratislava, ročník 13. Výročná správa o činnosti TM za rok 1978.

⁵⁷ MV SR ŠAN, pobočka Levice, f. TM Levice, nespracovaný, k. 3, Zpráva, ref. 2.

⁵⁸ SNM – MIC Bratislava, ročník 13. Výročná správa o činnosti TM za rok 1978.

Na konci roka 1982 sa múzeum úplne zatvorilo. Zamestnanci prikróčili k demontáži expozícií a zbierky uložili na náhradné miesto.⁵⁹

V roku 1982 odišiel do dôchodku dlhoročný riaditeľ múzea Ján Beňuch. Odbor školstva a kultúry ONV dočasne poveril riadením múzea jeho služobne najstaršieho zamestnanca Pavla Behulu. Keďže odmietol vstúpiť do Komunistickej strany a ani sa jej členom nikdy nestal, jeho funkčné poverenie trvalo len dva roky. Napriek tomu je dodnes považovaný za hlavného nestora levického múzejníctva.

Muzeálne zbierky sa po tridsiatich rokoch znovu presťahovali do objektu starého barokového kláštora.⁶⁰ Obsadili priestory bývalej výrobné cukrárskeho pečiva a zvyšné miesta uvoľnilo jedenásť rímskych rodín. Objekt bol po ich odchode nesmierne zdevastovaný a vyžadoval náročnú úpravu. Preto v tomto období vykonávali múzejníci svoju činnosť a výskum hlavne v teréne (výskum fauny a flóry v okolí Ipľa, prírodovedný výskum Štiavnických vrchov a iné).⁶¹ V roku 1984 sa inštalovali výstavy k 40. výročiu SNP. Tekovské múzeum v spolupráci s ONV v Leviciach vydalo pestrofarebnú publikáciu s názvom „Od Tekova vietor veje“. Tvorcami knihy boli regionálni autori Milan Hlôška a Andrej Chudoba. Externe na nej spolupracoval aj „diskvalifikovaný“ vysokoškolský pedagóg Jozef Melicher.⁶²

1. januára 1985 bol do funkcie riaditeľa Tekovského múzea dosadený PhDr. Karol Sándor. V múzeu už kedysi pôsobil, ale v roku 1970 prijal miesto inšpektora pre múzeá a pamiatky na Odbore kultúry ONV v Leviciach.

Z polovice osemdesiatych rokov pochádza jeden z najväčších hromadných nálezov, aké vôbec múzeum vo svojich dejinách zaregistrovalo. Išlo o bohatý nález mincí zo Šaroviec, ležiacich v hĺbke asi 15 centimetrov pod zemou.⁶³ Po ich prieskume sa zistilo, že sú to uhorské peniaze z druhej polovice 17. storočia. Zaujímavo pôsobil aj zbierkový fond z oblasti požiarnictva, ktorý sa do múzea dostal z iniciatívy Michala Korentsyho, dlhoročného zamestnanca Okresného požiarnického útvaru v Leviciach.

Ďalšou významnou aktivitou bol záchranný výskum na alúviu rieky Ipeľ v rokoch 1985 – 1986. Bohatú činnosť prírodovedného oddelenia doplnil prieskum druhotného paleontologického náleziska – brehu Hrona. V jeho štrku sa niekoľkokrát našli zuby a kosti mamuta.⁶⁴

V priebehu roka 1986 sa podarilo zostaviť zborník k 60. výročiu múzejníctva v Leviciach z príspevkov odborných pracovníkov a spolupracovníkov z iných miestnych inštitúcií. Výsledky z terénnych výskumov sa publikovali v celoslovenských odborných periodikách (Slovenský národopis, Národopisné informácie, Zborník SNM – Etnografia, Etnografické rozpravy) a v slovenských, českých i maďarských zborníkoch z konferencií

⁵⁹ BEHULA, Z dejín múzea, ref. 3, s. 5-25.

⁶⁰ BEHULA, Z dejín múzea, ref. 4, s. 5-25.

⁶¹ SNM – MIC Bratislava, ročník 18. Výročná správa o činnosti TM za rok 1983.

⁶² PALAŤKOVÁ, Dejiny TM, ref. 5, s. 55.

⁶³ PÓLHŐS, Historické, ref. 2, s. 31-37.

⁶⁴ SMETANA, Vladimír. Prírodovedné pracovisko Tekovského múzea. In 80 rokov múzea v Leviciach. Levice: Tekovské múzeum Levice, 2007, s. 8-15.

a seminárov.⁶⁵ Iné sa zas prezentovali formou popularizačných článkov pre verejnosť v okresných novinách Pohronie a Slovenská brána.

Podľa uznesenia vlády Slovenskej socialistickej republiky (SSR) pod číslom 200/81 slúžilo Tekovské múzeum ako metodické centrum pre usmerňovanie všetkých závodov a podnikov v okrese a dokumentovalo v nich obdobie výstavby socializmu.⁶⁶ 31 podnikov a závodov z levického regiónu dostalo metodické pokyny a vzorový štatút špecializovaného odvetvového múzea, na základe ktorého mali budovať dokumentačné centrá. Problém sa prejavil v tom, že závody a podniky nevykazovali dostatočný záujem o plnenie vládneho uznesenia.

Činnosť múzea v priebehu roka 1987 sa niesla v znamení osláv 60. výročia vzniku múzea v Leviciach. Z toho dôvodu sa organizoval seminár za účasti straníckych a štátnych predstaviteľov okresu, účastníkov desiateho Valného zhromaždenia Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV, vrátane muzeálnych a kultúrno – výchovných pracovníkov.⁶⁷ Domáci zamestnanci usporiadali Jubilejnú výstavu na počesť založenia múzea a inštalovali ju na pôde kultúrneho domu Družba. Za takmer tri týždne ju navštívilo až 6240 ľudí.⁶⁸ Chodby a sály kultúrneho domu Družba slúžili ako hlavný priestor pre výstavy od začiatku osemdesiatych rokov. V roku 1988 si levickí múzejníci upravili vlastné výstavné miestnosti v tzv. Dobóovskom kaštieli, v hradnom areáli.⁶⁹ Dobóovský kaštieľ je postavený v renesančnom štýle a stojí v tesnej blízkosti múzea. Nebývalý úspech „Jubilejnej výstavy k 60. výročíu Tekovského múzea“ tu podnietil uskutočnenie výstavy „Levice v pohľadniciach“. Archeologickú zbierku Tekovského múzea tvoria ucelené subfondy, získané terénnymi aktivitami v regióne. V roku 1988 uskutočnil Archeologický ústav SAV v Nitre pod vedením PhDr. Gabriela Nevizánskeho, CSc. záchranný výskum poškodeného avarského pohrebiska z 8. storočia nášho letopočtu vo Vyškovciach nad Iplom v polohe Homokos.⁷⁰

Komplexný nálezový fond je od roku 1989 deponovaný v Tekovskom múzeu. Rozloženie archeologického fondu obsahovalo po stránke surovínovej všetky druhy materiálov, ktoré sú archeologicky postihnuteľné a muzeálne uchovateľné.⁷¹ Pôvodnú Nécseyho zbierku výrazne obohatila rozsiahla archeologická zbierka, ktorej majiteľom bol súkromný zberateľ Jozef Faragó. Pre múzeum ju odkúpil niekdajší riaditeľ Pavol Behula. V zbierke dominujú artefakty z bronzu. Zo 66 predmetov je až šesťdesiat bronzových, tri sú z medi a posledné tri sú kamenné.

Z rozmanitých aktivít prírodovedcov Tekovského múzea vynikala ich účasť na podujatiach tzv. „Táborov ochrancov prírody“ (TOP). Tieto podujatia každoročne organizuje

⁶⁵ HOLBOVÁ, Katarína. Národopisné pracovisko Tekovského múzea. In Múzeum v premenách času. Levice: Tekovské múzeum Levice, 2002, s. 38-47.

⁶⁶ MV SR ŠAN, pobočka Levice, f. ONV, k. 74. Správa o plnení uznesenia vlády SSR.

⁶⁷ SNM – MIC Bratislava, ročník 22. Výročná správa o činnosti TM za rok 1987.

⁶⁸ SNM – MIC Bratislava, ročník 22. Výročná správa o činnosti TM za rok 1987.

⁶⁹ HOLBOVÁ, Katarína. Expozičné a výstavné aktivity Tekovského múzea. In Múzeum v premenách času. Levice: Tekovské múzeum Levice, 2002, s. 63-74.

⁷⁰ PÓLHÖS, Historické pracovisko, ref. 2, s. 16-20.

⁷¹ PÓLHÖS, Historické pracovisko, ref. 3, s. 16-20.

Slovenský zväz ochrancov prírody a krajiny (SZOPK).⁷² Pracovníci levického múzea sa na nich pravidelne zúčastňovali už od roku 1985. Každý rok sa podieľali minimálne na jednom, obyčajne na dvoch táboroch.

Výskumná činnosť roka 1988 sa podľa úloh múzea odrazila v zbere ľudovej slovesnosti v „čilejkárskom“ mikroregióne a reflektovala ľudové bývanie, domácu výrobu a tradičné hospodárstvo v Brhlovciach.⁷³

Veľmi dôležitým dokladom o činnosti múzea boli rôzne plagáty, pozvánky a letáky k výstavám a podujatiam. Vychádzali vo viacerých jazykových mutáciách a ich úroveň vždy závisela od technických možností a finančných prostriedkov. V predrevolučnom období roka 1989 usporiadalo múzeum štyri tematické výstavy.⁷⁴ Vedecko – výskumná a kultúrno – osvetová činnosť v dôsledku celospoločenských udalostí už začala ochabovať.

Novembrové zmeny v roku 1989 zasiahli všetky odvetvia v spoločnosti. Kultúrne inštitúcie prestali plniť funkciu „hlásnej trúby“ a výchovného nástroja Komunistickej strany. Múzeá začali vyvíjať rôznorodé aktivity v snahe ponúknuť a prezentovať svoje podujatia oveľa širšiemu okruhu záujemcov bez politického podtónu.

22. decembra 1989 zaslal kolektív Tekovského múzea Rade ONV v Leviciach písomné vyjadrenie nedôvery riaditeľovi PhDr. Karolovi Sándorovi. K uvedenému kroku ich nevedli žiadne osobné ani politické dôvody, ale úsilie o skvalitnenie muzeálnej práce. Zamestnanci obviňovali riaditeľa z vedomého dezorientovania podriadených neúplnými informáciami a neplnenia si úloh, vyplývajúcich z funkcie riaditeľa múzea. Podľa nich riaditeľ nedostatočne organizoval prácu v múzeu, nevhodne využíval majetok múzea, vytváral zlé medziľudské vzťahy v kolektíve a náplne pracovných porád často nekorešpondovali s aktuálnymi požiadavkami.⁷⁵ Zriaďovateľovi – Rade ONV navrhli vypísať konkurz na obsadenie funkcie nového riaditeľa Tekovského múzea do 31. januára 1990. Rada ONV po dôkladnom preskúmaní situácie žiadosti zamestnancov vyhovel, pretože pripomienky sa ukázali ako opodstatnené. Karol Sándor odstúpil z funkcie riaditeľa a na jeho miesto nastúpil etnograf PhDr. Ján Dano. Odchodom bývalého riaditeľa sa uzavrela socialistická fáza dejín a budovania Tekovského múzea. PhDr. Ján Dano je riaditeľom múzea dodnes. S menšou časovou prestávkou ho na poste šéfa vystriedali ďalší dvaja pracovníci, ale porevolučné obdobie múzea sa spája hlavne s jeho menom. Už v deväťdesiatych rokoch sa etnografi Tekovského múzea zapojili do Zväzu múzeí na Slovensku, kde sa Ján Dano stal členom predstavenstva. Jeho kolegyňa, PhDr. Katarína Holbová získala členstvo vo výskumnom výbore Zväzu a aktívne sa angažovala v tejto činnosti.

Po roku 1989 prestala byť múzejná práca obmedzovaná rôznymi príkazmi a nariadeniami. Podujatia sa začali robiť výlučne v priestoroch múzea a v hradnom areáli, čo podstatne prehĺbilo kontakt so širokou verejnosťou. Záujem nepoľavil ani po zavedení vstupného na podujatia. Pre žiakov základných a stredných škôl sa pripravil ponukový list prednášok z regionálnej histórie, archeológie, národopisu a prírodných

⁷² SMETANA, *Prírodovedné*, ref. 2, s. 8-15.

⁷³ SNM – MIC Bratislava, ročník 24, Výročná správa o činnosti TM za rok 1988.

⁷⁴ SNM – MIC Bratislava, ročník 25, Výročná správa o činnosti TM za rok 1989.

⁷⁵ MV SR ŠAN, pobočka Levice, f. ONV, k. 74. Vyjadrenie nedôvery riaditeľovi TM v Leviciach.

vied. Najväčšej popularite sa od roku 1990 tešia prednášky o fašiangoch, sezónnych výročných zvykoch a historické prednášky o dejinách Levíc, hradu a starších objektoch v meste.⁷⁶

V prvej polovici deväťdesiatych rokov sa Tekovské múzeum začalo podieľať na „Programе environmentálnej výchovy v okrese.“ Projekt vznikol v spolupráci so Slovenským zväzom ochrancov prírody a krajiny a environmentálna výchova v múzeu tým získala nový rozmer.⁷⁷ Pracovníci prírodovedného oddelenia sa odvtedy venujú aj environmentálnemu vzdelávaniu pedagógov. V roku 1990 sa z príležitosti Medzinárodného dňa múzeí pokusne uskutočnilo vystúpenie skupiny historického šermu. Podujatie zaznamenalo obrovský záujem verejnosti. Na túto aktivitu úspešne nadviazalo každoročné kultúrne dianie s názvom „Múzeum deťom“, ktoré je sprevádzané bábkovým divadlom, módnou prehliadkou, predvádzaním ľudovomeleckej výroby a vystúpeniami detských folklórnych súborov.⁷⁸

V roku 1990 zaregistrovala pomerne veľký ohlas archeologická výstava s názvom „Odkrytá minulosť“. Išlo o vôbec prvú archeologickú výstavu v činnosti Tekovského múzea a v priebehu štyroch mesiacov ju navštívilo takmer 4500 osôb.⁷⁹ Pre veľký úspech ju múzejníci o rok neskôr reštalovali aj v Želiezovciach. K významným projektom patrili tiež výskum Ipeľskej pahorkatiny a Štiavnických vrchov. Múzejníci publikačne spracovali flóru vrchu Vápnik (pôvodný názov Šiklôš) a tzv. Kusej hory.⁸⁰ Neskôr skúmalo prírodovedné pracovisko múzea najrozsiahlejšie sopečné pohorie na Slovensku – Štiavnické vrchy.

Začiatkom roka 1991 prešlo múzeum pod správu Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, ktoré bolo až do roku 1999 jeho zriaďovateľom.⁸¹

Napriek slabej finančnej podpore sa múzeum pokúsilo získať delimitáciou objekt skalných obydlií v Brhlovcach od bývalého Okresného národného výboru. Cieľom tohto snaženia bolo zachrániť aspoň kúsok z jedinečnosti tejto pamiatkovej rezervácie ľudovej architektúry a zriadiť tam muzeálnu expozíciu. Zámer múzejníkov bol úspešný. Vysunutá expozícia Skalné obydliá v Brhlovcach je najmladšou, ale zároveň najobdivovanejšou expozíciou vôbec. Múzeum ju upravilo a sprístupnilo verejnosti v roku 1992. Nachádza sa v jadre pamiatkovej rezervácie ľudovej architektúry „Šurda“, v pôvodnej, zachovalej, roľníckej usadlosti.⁸² V spoločnom dome tu kedysi žili tri rodiny. Zaujímavosťou je to, že obytné i hospodárske priestory sú vytesané do tufovej skaly. Malý kamenný domček s pitvorom bol postavený na konci 19. storočia a novší, takisto z kameňa vymurovaný dom pochádza z roku 1932. Expozícia má pre návštevníkov neustále atraktívnu atmosféru. Usadlosť je zariadená dobovým nábytkom a množstvom predmetov, ktoré verne

⁷⁶ DANO, Ján. Kultúrne – výchovná činnosť Tekovského múzea. In *Múzeum v premenách času*. Levica: Tekovské múzeum Levica, 2002, s. 75-83.

⁷⁷ SMETANA, Prírodovedné, ref. 3, s. 8-15.

⁷⁸ PALAŤKOVÁ, Dejiny TM, ref. 6, s. 63.

⁷⁹ SNM – MIC Bratislava, ročník 25. Výročná správa o činnosti TM za rok 1990.

⁸⁰ PALAŤKOVÁ, Dejiny TM, ref. 7, s. 63.

⁸¹ SNM – MIC Bratislava, ročník 26. Výročná správa o činnosti TM za rok 1991.

⁸² HOLBOVÁ, Expozičné, ref. 2, s. 63-74.

približujú život v dedinských domácnostiach tejto obce.⁸³ Skalné obydlia v Brhlovciach sú návštevníkom prístupné počas celého roka.

Niekdajšiu metodickú pomoc pri písaní kroník vymenili múzejníci v deväťdesiatych rokoch za odbornú pomoc obecným úradom pri vyhľadávaní erbov a pečatí. Tieto im výrazne pomáhali pri riešení problémov z oblasti histórie. Pokračovalo sa vo vedecko – výskumnej činnosti v niekoľkých oblastiach. Prírodovedci múzea študovali vegetačné pomery a vybrané prvky entomocenóz na okolí Hrona a v Horšianskej doline a mapovali rozšírenie mokradí v okrese Levice.⁸⁴ Etnografi zas spracúvali písanie ľudových rozprávok, využívajúc všetky formy ľudovej slovesnosti a ľudového rozprávania.

V Leviciach mala dlhý čas dominantné postavenie židovská komunita. Svedčí o tom rozsiahly židovský cintorín, obytné domy, obchody a synagóga. Časť levických Židov zahynula v koncentračných táboroch, ďalší boli po vojne z mesta vysídlení alebo dobrovoľne emigrovali do zahraničia.⁸⁵ Život Židov v Leviciach poskytoval dostatočný dôvod na to, aby sa sekcia historikov v múzeu podrobnejšie zaoberala dejinami židovskej komunity. Bohatý zbierkový fond múzea v Leviciach má v súčasnosti vyše 90 000 kusov predmetov. Pre porovnanie uvádzam, že v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch minulého storočia nové predmety získavali prevažne kúpou, len zriedkavo darom alebo zberom. V osemdesiatych rokoch boli zber a kúpa zastúpené takmer v rovnakej miere. Od deväťdesiatych rokov sa väčšia časť zbierkových predmetov získava zberom alebo darovaním. Jednotlivé predmety sú zhotovené z rozmanitých materiálov a dokladujú rozličné techniky výroby. Tento fakt svedčí o vkuse a zručnosti ich tvorcov. Tekovské múzeum systematicky buduje aj knižničné fondy. Dajú sa v nich nájsť publikácie veľkej historickej hodnoty (hlavne dedičstvo Jozefa Nécseyho). Knižnica slúži predovšetkým pre potreby odborných pracovníkov, pri riešení výskumných úloh.

Knižnica Tekovského múzea sa člení na odborné oddelenie, zbierku vzácnjej tlače a na oddelenie regionálnej literatúry. V oddelení odbornej literatúry sa nachádzajú príručky pre spracovanie zbierok, vedecké knihy, časopisy, encyklopédie a publikácie početných vedných odborov. V knižnici múzea je zastúpená aj beletria od autorov žijúcich v meste Levice, ktoré čerpajú námet z nášho regiónu. Obrazový materiál múzea dokumentuje portréty významných osôb regiónu, dobové odievanie a dobovú atmosféru. V uplynulých rokoch sa klasický spôsob fotodokumentácie obohatil o farebné diapozitívy, videozáznamy a digitálne spracovanie.

Posudzovala

Prof. Janka Hečková, CSc.

⁸³ HOLBOVÁ, Expozičné, ref. 3, s. 63–74.

⁸⁴ PALAŤKOVÁ, Dejiny TM, ref. 8, s. 67.

⁸⁵ PALAŤKOVÁ, Dejiny TM, ref. 9, s. 68.

Helena PALAŤKOVÁ: A SHORT OVERVIEW OF THE HISTORY OF MUNICIPAL MUSEUM LEVICE BETWEEN 1927 – 1993

The earliest endeavour for founding a public museum in Levice, had developed by some of well – educated people in Levice, is more than hundred and twenty years old. The idea of the foundation of the regional museum has been propagated also by the weekly Bars of Levice.

The museum in Levice was created in 1927 thanks to Jozef Nécsey, a postmaster of Vráble. Nécsey became the best – known and the most respected collector of the antiquities in wide surroundings. He gave the museum of Levice many precious (archeological and ethnological) things. The first manager of the museum was Eugen Kriek, the professor at the teacher's institute in Levice. The collections grew due to the presents from various institutions, schools and even from the inhabitants of the town. After the war, in 1946, the Town administrative commission in Levice entrusted retired teacher Pavel Hulják to be the manager of the museum. In the beginning of the sixties the museum changed its official name – as The Museum of Tekov.

The Museum of Tekov has a regional nature. It is situated next to the Levice castle and has got three outer components: The Memorable Room of Franz Schubert in Želiezovce, The Stone Dwellings in Brhlovce and The Water Mill in Bohunice. The area of its professional activity is bound to the approximate administrative borders of the district of Levice. It covers the eastern part of the Danube heights (Ipel heights, Ipel Alluvial Plain, Hron Heights, Hron Alluvial Plain, western hills of Krupina Plateau, southern hills of Štiavnica Hills and Pohronský Inovec). The scientific research and document acquisition in the respective professional fields had always a very important place in the activities of the museum. It still creates the basic conditions for the realisation of the other functions of such an institution.

ZRAKOVO ZNEVÝHODNENÍ NÁVŠTEVNÍCI V MÚZEU

Daniela PRELOVSKÁ

Daniela PRELOVSKÁ: VISUALLY IMPAIRED VISITORS IN THE MUSEUM. The paper is focused on blind people and their ability to participate in the cultural heritage of humankind. Students of museology prepared exhibition in Ponitrianske Múzeum, which was designed to allow blind people to become acquainted with selected monuments of world and national heritage. The project was also intended for the visitors without visual disability, especially for children and older youth. In this way, students tried to bring sighted visitors the world of visually impaired and their ability to receive input from the cultural life and history.

Veľa zdravých ľudí berie ako samozrejmosť skutočnosť, že vidia. Ako náhle stratia zrak, resp. ich videnie sa stáva obmedzeným, uvedomujú si bariéry, ktoré kvalitu ich života obmedzujú. Do ich života vstupuje medziľudská bariéra. Akoby sa vytratili z ulíc, obchodov, z práce, z kultúrno-výchovných zariadení. Spoločnosť im vyhradila miesta, v ktorých môžu fungovať, vzdelávať sa. Prijímanie prírodného a kultúrneho dedičstva sa pre nich stáva záležitosťou súkromnou, veľmi ťažko dostupnou (samozrejme ak majú na to príslušné kompenzačné pomôcky), často aj nemožnou. K ich uzavretiu sa do vlastného sveta prispieva aj reálna skúsenosť, že sa zdraví ľudia vyhýbajú nevidomým, nechcú s nimi prísť do styku, aby nemuseli pomáhať, pretože najčastejšie nevedia ako a cítia sa trápne. Svojím spôsobom je tak tejto skupine ľudí odopierané podieľať sa na spoločenskom živote. Nevidomí sa tak dostávajú do roviny spoločensky znevýhodnených občanov. Nepočíta sa s nimi pri vstupe do verejných zariadení, kultúrnych a spoločenských inštitúcií. Nad rovnosťou občanov vidiaci prakticky ani neuvažujú.

Väčšinu informácií, ktoré zdravý človek získava, prijíma zrakovým vnemom. Na ich základe si vytvára sústavu pojmov a reálnu predstavu o svete. To, čo chceme odovzdať našim súčasníkom alebo zachovať pre budúce generácie, je určené na vnímanie zrakom. Bezkontaktné vnímanie na diaľku umožňuje absorbovať obrovské množstvo informácií.

Nevidiaci, ochudobnení o zrakové vnemy, sú odkázaní na kontaktné vnímanie – hmat a sluch. Toto je však iba parciálne, celková predstava globálnej informácie si vyžaduje značné mentálne nasadenie. Predmet požadovaných informácií však môže byť aj nedosiahnuteľný, nebezpečný alebo poškodený.

Samozrejme nevidiacim a slabozrakým pomáha aj sluch. V priamom styku so svojim okolím je zvuková informácia pre ich sluch príliš rýchla, nedá sa zastaviť, v najlepšom prípade ju môžeme zopakovať.

Nevidiacim a slabozrakým pomáha aj chuť a čuch. Chuť, podobne ako vidiaci sústreďujú na gastronomické informácie, pomocou čuchu si môžu diferencovať známe objekty.

Aby sme mohli plnohodnotne žiť, musíme mať prístup k informáciám a byť informovaní. Špeciálnym spôsobom ponúkajú informácie aj múzeá. Sústreďujú zbierkové

predmety, informačne spracované tak, aby sa ľudia mohli s nimi oboznámiť na výstavách a v expozíciách. Nezastupiteľnú úlohu pritom zohráva zrak. Dôležité je, že sa jedná o objekty, ku ktorým by sa návštevník za iných okolností iba ťažko dostal. Všeobecne známe je pravidlo, že návštevníci sa nesmú dotýkať predmetov. Mnohé sú vzhľadom na svoju unikátnosť vo vitrínach. Prirodzeným inštinktom človeka je dotýkať sa. Vidiacim zakázané, nevidiaci predmety nevidia, ich putom so svetom je hmat, slabozrakí ťažko rozoznávajú rozmazané predmety. Takto sa múzeá pre posledné dve kategórie návštevníkov stávajú tabu.

To, čo je dostupné vidiacim, môže byť v múzeách prístupné aj nevidiacim a slabozrakým návštevníkom. Je otázne, či sú múzeá vo všeobecnosti pripravené sprístupňovať svoje priestory zrakovo hendikepovaným návštevníkom. Nie je to pravidlo. Lektorský výklad je dostupný všade, v prípade požiadania, resp. predchádzajúceho dohovoru môže byť náležite prispôbený. Závažnou prekážkou je však ekonomické hľadisko. Sprístupňovať znamená využívať hmatový potenciál nevidiacich. Prakticky to znamená popisky v Braillovom písme, zákaz dotýkať sa exponátov kompenzovať kópiami, make-tami, schematickým zobrazením vybraných exponátov. Nie menej dôležitý je aj špeciálny výcvik lektorov a pracovníkov múzea pri sprevádzaní nevidiacich a slabozrakých.

V súčasnosti nie je prístupná žiadna špeciálna výstava, resp. expozícia pre nevidomých návštevníkov. Bolo by dobré mať ich, aj keď nikdy nemôžu poskytnúť podobný rozsah výberu ako majú vidiaci ľudia, ale môžu na základe dostupných vedomostí lektorov pri prezentácii zbierkových predmetov informačný jav aspoň priblížiť.

V každej expozícii je však možné nájsť charakteristické exponáty, ktorých predstavu možno sprostredkovať pomocou modelu, viac než dvojrozmerného vnímania, ktoré vidiacim nerobí ťažkosti. Sprístupňovanie expozícií a výstav nie je jednostranným procesom, ktorý realizujú iba múzejní pracovníci. Dôležitú úlohu tu zohrávajú aj samotní nevidiaci a slabozrakí návštevníci a tí, ktorí im poskytujú informácie. Nevidiaci človek sa musí naučiť pracovať pomocou hmatu s modelom exponátu. Je to veľmi náročné pre ľudí bez zrakových skúseností, t.j. nemajúcich zrak od detstva. Musia sa naučiť vytvárať si predstavu o trojrozmernom objekte podľa reliéfu alebo dvojrozmerného priemetu. Farba a perspektíva sú pre nich nejasné pojmy, takže nie je možné s nimi pracovať.

Problematika sprístupňovania prírodného a kultúrneho dedičstva zdravotne postihnutým spoluobčanom sa v novom miléniu stala predmetom záujmu štátu. Vláda Slovenskej republiky na svojom zasadnutí 27. júna 2001 schválila uznesením č. 590/2001 Národný program rozvoja životných podmienok občanov so zdravotným postihnutím vo všetkých oblastiach života. Pre Ministerstvo kultúry z toho vyplynula úloha č. 10.3.5, ktorej predmetom je vypracovanie programu expozícií a výstav v múzeách prístupných hmatom. Cieľom tohto programu je vytváranie rovnakých príležitostí a integrácia občanov so zdravotným postihnutím do života spoločnosti. Vypracovaný program sa má realizovať v časovom horizonte 10 rokov a každoročne aktualizovať. Bol schválený Radou vlády pre problematiku občanov so zdravotným postihnutím. Je jedným z realizačných opatrení Pravidla 10.2 Štandardných pravidiel na vytváranie rovnakých príležitostí pre osoby so zdravotným postihnutím, ktoré prijalo Valné zhromaždenie OSN 20. Decembra 1993.

Prehľad vybraných expozícií a výstav v múzeách na Slovensku, ktorý spracováva Ministerstvo kultúry podchyťáva akcie, ktoré síce nie sú špeciálne prispôsobené len hmatovému vnímaniu, ale svojim obsahom a výberom exponátov umožňujú čiastočnú možnosť hmatového prístupu:

- Vlastivedná expozícia Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote
- Múzeum slovenskej dediny – Etnografické múzeum v Martine
- expozícia Vývin hračiek na Slovensku a divadelné bábk – Múzeum bábkarských kultúr a hračiek v Modrom Kameni
- Dom Majstra Pavla v Spišskom múzeu v Levoči
- Múzeum dopravy v Bratislave
- Múzeum špeciálneho školstva v Levoči pripravuje pravidelné výstavy
- Model Bojnického zámku, špeciálne navrhnutý pre nevidiacich

Doteraz boli zrealizované tri špeciálne výstavy určené nevidiacim návštevníkom:

- výstava Egypt dotykom, zapožičaná Náprstkovým múzeom v Prahe
- výstava minerálov a paleontologických nálezov v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave
- výstava paleontologických nálezov v múzeu v Košiciach
- Neviditeľná architektúra v Galérii SAS v Bratislave

S iniciatívou realizovať výstavu ŽIVOT DOTYKMI – SPOZNAJME SVET NEVIDIACICH, prišli študenti 2. ročníka Katedry muzeológie Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Vychádzali z niekoľkoročnej tradície interaktívnych výstav študentov 3. a 5. ročníka:

- Putovanie do praveku - Podte s rodom Medveďa, Havrana a Hada do osady prvých roľníkov
- Rím - hlava sveta
- Egypt dar Nílu
- Inkovia – deti Slnka
- Bojovníci stepí – Cesta luku
- Hrad ožíva
- Fotografia pamäť ľudstva
- Tajomstvá zabudnutých remesiel

Tieto výstavy mali inscenačný charakter s nevyhnutným dialógom návštevník - lektor. Všetky prebiehali v priestoroch Ponitrianskeho múzea v Nitre. Boli súčasťou plánovaných podujatí múzea.

Po konzultácii s členmi Krajského ústredia Únie nevidiacich a slabozrakých Slovenska sa študenti rozhodli pomocou pôdorysov a reliéfov sprístupniť časť architektonického kultúrneho dedičstva nevidiacim a slabozrakým občanom. Prezentované objekty boli zároveň určené aj s vidiacim návštevníkom. Mali možnosť pomocou klapiek na očiach a prostredníctvom hmatu vnímať architektonické pamiatky, ktoré videli, navštívili, čítali o nich alebo ich poznali z počutia. Táto časť výstavy bola pre nich užitočná aj v prípade, ak by nemali záujem získavať informácie pomocou klapiek. Mali možnosť detailne sa oboznámiť s architektonickými dielami, ktoré pre ich rozmer a reálne umiestnenie nie

je možné dostatočne obsiahnuť zrakom. Poznávali taktilné charakteristiky povrchu skúmaných objektov. Tieto sú často zanedbávané alebo neznáme pre vidiacich ľudí. Objekty boli prezentované v koncertnej sále múzea. Vidiaci návštevníci mohli spoznať aj každodenný život zrakovo postihnutých občanov prostredníctvom kompenzačných pomôcok, ktoré nevidiacim umožňujú nahrádzať, dopĺňať a podporovať chýbajúce alebo oslabené zrkové funkcie. Táto časť výstavy bola koncentrovaná do zrkadlovej miestnosti múzea.

V časti venovanej prioritne nevidiacim a slabozrakým návštevníkom bolo prezentovaných osem objektov zo sveta a zo Slovenska vo forme pôdorysov a reliéfov. Zo Slovenska Bratislavský hrad, Nitriansky hrad, Kostol sv Margity v Kopčanoch a rímsky vojenský tábor – Iža. Zo sveta Chrám sv. Petra v Ríme, Chrám Vasilija Blaženého v Moskve, mayská pyramída El Castillo v Mexiku a Stonehange v Anglicku. Výber pamiatok podrobili študenti určitým kritériám:

- patria do kultúrneho dedičstva
- niektoré z nich sú zapísané v Zozname prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO
- o týchto objektoch sa nevidiaci a slabozrakí mohli dozvedieť čítaním alebo o nich počuli pravdepodobne k nim nemali žiaden prístup v podobe miniatúr, modelov, pôdorysov a reliéfov a nikdy o nich nepočuli, nikdy ich nenavštívili

Kostol sv. Margity v Kopčanoch

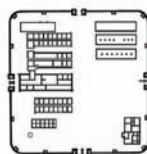
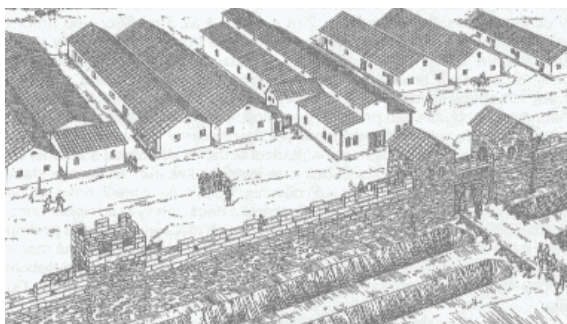

Foto, pôdory, reliéfs: Tomáš Demian

Zatiaľ jediná zachovaná stojaca sakrálna stavba z obdobia Veľkej Moravy. Je to jednoloďový kostol s kvadratickým presbytériom. Prvá historická správa o ňom je z roku 1554. Písomná zmienka sa nachádza v Batthyányho kanonickej vizitácii. Prvý archeologický výskum zrealizovaný Dr. Ľudmilou Kraskovskou odkryl obydľia a pohrebisko. Výskum Pamiatkového úradu SR pod vedením Petra Baxu v rokoch 1998 - 2000 spresnil dobu vzniku a pôvodné funkcie kostola, odkryl viac ako 70 hrobov. V roku 2003 začal výskum cintorína pri kostole. Na základe nálezov bol datovaný do obdobia Veľkej Moravy (9. – 10. storočie). Kostol je Národnou kultúrnou pamiatkou, bol navrhnutý na zápis do Zoznamu svetového prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO. Mal by sa stať jedným z ústredných objektov pripravovaného medzinárodného archeologického parku Mikulčice- Kopčany.

Rímsky vojenský tábor Iža – Kelemantia

Leží na ľavom brehu Dunaja, v okrese Komárno. Rimania tento tábor vybudovali ako súčasť Limes Romanus. Na základe archeologických výskumov je datovaný do obdobia od 70-tych rokov 2. storočia n. l. do 70-tych rokov 4. storočia n. l. Pôvodne drevozemný tábor bol prebudovaný na murovaný a za cisára Valentína zmenený na pevnosť. Predpokladá sa, že kastel okrem primárnej vojenskej, mal aj obchodno-hospodársku funkciu. Lokalita je od roku 1990 vyhlásená za národnú kultúrnu pamiatku. Je navrhnutá na zápis do Zoznamu svetového prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO. Tábor je dnes upravený do podoby múzea v prírode.

Foto, pôdorys, reliéf: Tomáš Demian

Nitriansky hrad

Hradný komplex nad rovnomenným krajským mestom. Je dominantou okolia, a preto už od praveku osídlené hradné návršie poskytovalo útočisko prichádzajúcim Slovanom. V priebehu 9. až 10. storočia tu vzniklo slovanské hradisko, ktoré predstavovalo mocenské centrum Nitrianskeho kniežatstva. Od roku 880 bol sídlom biskupstva. Známy je románskym kostolom sv. Emeráma z 11. storočia a Vazilovou vežou. Bol viackrát prestavaný. Z renesančnej prestavby sa zachovala murovaná bastiónová fortifikácia a svoju súčasnú siluetu získal barokovou prestavbou v rokoch 1732 až 1739. Je národnou kultúrnou pamiatkou.

Foto, pôdorys, reliéf: Tomáš Demian

Bratislavský hrad

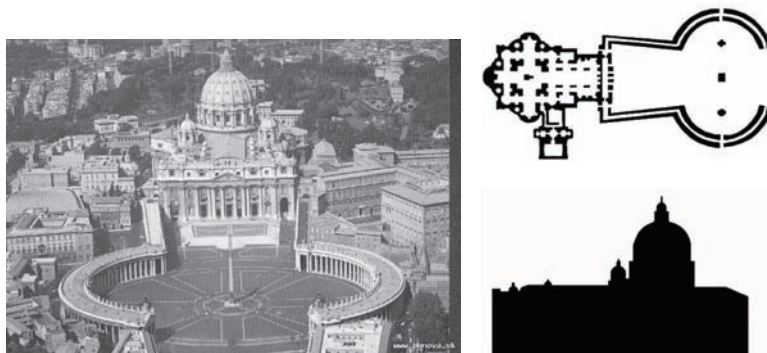
Prvé stopy osídlenia sú doložené už z obdobia neolitu. Prvá písomná zmienka pochádza z roku 907 a je zachytená v Salzburských análoch. Vo veľkomoravskom období mal hradný kopec významnú strategickú a nábožensko-kultúrnu funkciu ako slovanské hradisko. K podstatnej zmene vzhľadu a funkcií hradu prišlo počas vlády Žigmunda Luxemburského. Charakteristickú podobu „prevráteneho stola“ nadobudol prestavbou po roku 1635. Najväčšia prestavba bola zrealizovaná z iniciatívy Márie Terézie. V roku 1811 vypukol na hrade rozsiahly požiar, ktorý zničil hradný palác a objekty okolo neho. Rekonštrukcia hradu sa uskutočnila až v 60-tych rokoch 20. storočia. V jeho areáli sú expozície Historického a Hudobného múzea SNM. Od roku 1961 je vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku.

Foto, pôdorys, reliéf: Tomáš Demian

Chrám sv. Petra v Ríme

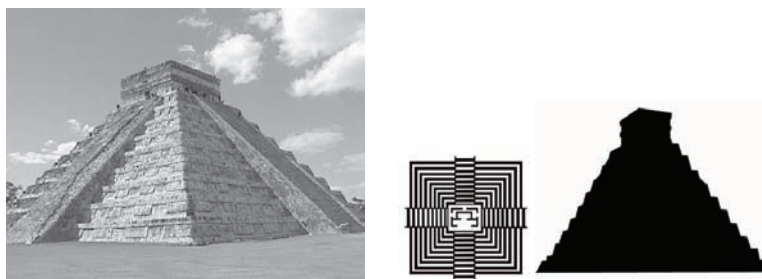
Leží na pravom brehu rieky Tiber, západne od centra Ríma a je súčasťou Vatikánu. V roku 324 n. l. postavil cisár Konštantín nad hrobom sv. Petra baziliku. Počas pontifikátu pápeža Júliusa II., v roku 1506 začala jej prestavba, ktorá trvala 176 rokov. Námestie sv. Petra s päťlôžovou bazilikou je dotvorené kolonádami, obeliskom a dvoma fontánami. V interiéri sa nachádza hlavný oltár umiestnený pod kopulou nad hrobom sv. Petra a je dňom i nocou osvetlený. Nad hlavným vchodom je tzv. Balkón požehnaní, odkiaľ pápež udeľuje svoje požehnanie Urbi et Orbi. V podzemí je pochovaných dvadsať pápežov, jeden cisár, početní kardináli a biskupi. V roku 1980 bol zapísaný do Zoznamu svetového prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO.

Foto, pôdorys, reliéf: Tomáš Demian

Mayská pyramída El Castillo

Nachádza v meste Chichen Itzá v strednej Amerike. Nesie meno najvyššieho boha Kukulcána, pre ktorého bola postavená. Mesto bolo až do 10 storočia n. l. dôležitým mayským centrom. Pyramída je stupňovitá a na každej strane má 91 schodov. Počet schodov a terás symbolizuje počet dní a mesiacov v roku. Počas jarnej a jesennej rovnodennosti tie dopadajúcich slnečných lúčov budia dojem, že hadí boh, ktorého hlava je na hornom a chvost na dolnom konci pyramídy, oživa a kľukato sa plazí z chrámu. V r. 1988 bola pyramída zapísaná do Zoznamu svetového prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO.

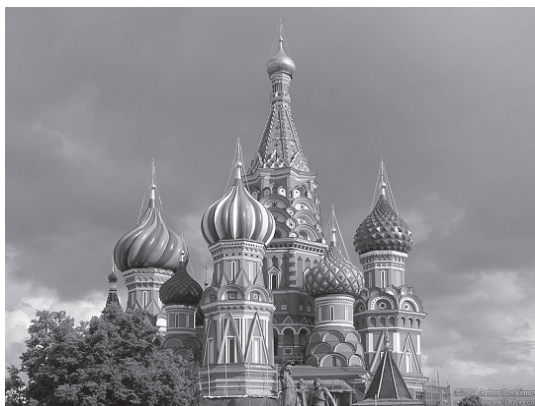

Foto, pôdorys, reliéf: Tomáš Demian

Chrám Vasilija Blaženého v Moskve

Situovaný je na Červenom námestí. Pôvodný názov pamiatky bol Chrám Panny Márie. Počas bojov Ivana IV. Hrozného s kazanským chánom bolo k pôvodnému chrámu pristavaných osem drevených kaplniek, ktoré boli neskôr prebudované na kamenné. Cár Fjodor Ivanovič nechal nad hrobom sv. Vasilija vybudovať deviatu. Koncom 17. storočia, po vybudovaní zvonice sa symetrický architektonický súbor stal najvyšším v Moskve. V roku 1918 bol ako jedna z prvých pamiatok prevzatý pod ochranu štátu. O päť rokov neskôr získal štatút múzea a začalo sa s jeho odborným reštaurovaním.

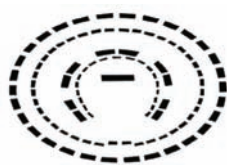
V roku 1928 sa stal súčasťou Štátneho historického múzea. V roku 1991 bol zapísaný do Zoznamu svetového prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO.

Foto, pôdorys, reliéf: Tomáš Demian

Stonehenge

Nachádza sa na Salisburskej plošine, v grófstve Wiltshire. Pochádza z neskorej doby kamennej a včasnej doby bronzovej. Bol postavený v niekoľkých stavebných fázach. Je spájaný s kultom mŕtvych a slnečným kultom – tomu zodpovedá i usporiadanie svätyne, ktorá má tvar slnka. Komplex pozostával z ôsmich kruhov, štyri boli kamenné – dva z otesaných pieskencov, dva z hrubo opracovaných modrastých dolomitov. Pred vchodom je vztýčený neopracovaný, tzv. Potpätkový kameň, na vchod je nasmerovaná „posvätná cesta“ smerujúca k rieke Avon. Presné určenie jeho funkcie sťažuje skutočnosť, že monolity boli v 20. storočí viac krát upravované. Od r. 1986 je zapísaný do Zoznamu svetového prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO.

Foto, pôdorys, reliéf: Tomáš Demian

Každý krok, ktorý študenti v súvislosti s realizáciou výstavy podnikli, dôsledne konzultovali s Úniou. Vyplývalo to z jednoduchej skutočnosti, že aj pre nich bol život nevidiacich a slabozrakých veľkou neznámou. Výstava, ktorú projektovali bola pre ich ročník prelomová a v realizácii nemala s predchádzajúcimi nič spoločné. Už samotná výroba reliéfov a pôdorysov prebiehala v dvoch fázach. Prototypom sa stal Nitriansky hrad. Po jeho zhotovení zabezpečila Únia niekoľkých nevidiacich členov, ktorí si prakticky vyskúšali výpovednú hodnotu predloženého reliéfu a pôdorysu. Z konzultácie vyplynul záver, že potrebné zmeniť rozlišovacie parametre pre hmatový vnem v oboch prípadoch. Pripomienky sa potom stali základom definitívnej koncepcie výroby všetkých objektov. Zároveň bola dohodnutá aj forma popisov v Braillovom písme priamo na reliéfoch a pôdorysoch. Priamo na výstave mali návštevníci k dispozícii základné informácie o objektoch vytlačené v Braillovom písme.

Z hľadiska lektorských služieb mali návštevníci tú výhodu, že ich pri každom objekte mohol sprevádzať a usmerňovať samostatný lektor, ktorý sa venoval každému konkrétnemu návštevníkovi.

V tejto časti výstavného priestoru sa nachádzala aj reliéfná mapa sveta s umiestnením jednotlivých pamiatok a s popismi v Braillovom písme.

Slabozrakí návštevníci sa mohli o pamiatkach dozvedieť prostredníctvom identických pôdorysov nakreslených na paneloch v čierno-bielej farbe.

Aj druhá časť výstavy bola zameraná interaktívne, jej cieľom bolo prakticky poukázať na život nevidiacich a slabozrakých občanov. Študenti pripravili pomôcky a zariadenia, ktoré kompenzujú dôsledky straty alebo poškodenia zraku, zvyšujú samostatnosť a nezávislosť zrakovo postihnutých občanov. Vidiaci návštevník sa mohol oboznámiť s optickými lupami a teleskopmi, televíznymi lupami, bielymi slepeckými palicami, mechanickým písacím strojom na Braillovo písmo, magnetofónmi, diktafónmi a zvukovými majákmi. Veľkému záujmu sa tešili rôzne pomôcky pre domácnosť, hovoriace kuchynské váhy, teplomery, kalkulačky, hovoriace hodinky a hodinky s reliéfnym ciferníkom, slepecké ihly a navliekače, špeciálny krajčírsky meter s reliéfnymi značkami, dávkovače na lieky a potraviny, hračky, ozvučené lopty, šachy, domino, karty, hmatová skriňa.

Súčasťou prezentácie uvedených kompenzačných pomôcok boli workshopy. Mgr. Karolína Lapošová prednášala o podpore zamestnanosti zrakovo postihnutých. Prednášky boli zamerané na projekt SIZAR – Systém integrovaného zamestnávania a rekvalifikácie nevidiacich a slabozrakých ľudí. Cieľom tohto systému je na jednej strane zvyšovať nezávislosť, samostatnosť a možnosti ľudí so zrakovým postihnutím, na druhej strane informovať zamestnávateľov i celú verejnosť o problematike zrakového postihnutia. Róbert Čírke zo spoločnosti SAGITTA prezentoval spôsoby výroby a používania optických zariadení, ktoré sú dostupné na slovenskom trhu. Mária Szabová predvádzala ukážky výcviku vodiaceho psa. Cvičiteľka demonštrovala vedomosti a schopnosti špeciálnych vodiacich psov, ktorí sú cvičení na vykonávanie činnosti spätých so životom nevidiacich. Medzi takéto činnosti patrí vedenie na ulici, otváranie dverí, nosenie novín, dvíhanie vecí z dlážky a pod. Ivan Rešetka prednášal o Projekte digitálneho Slovenska. MuDr. Štefan Marko informoval návštevníkov o problematike očných ochorení. Súčasťou programu bolo aj premietanie komentovaného filmu Slepé lásky.

Okrem týchto prednášok si návštevníci mohli vyskúšať orientáciu v teréne pomocou bielej paličky. Taktiež mohli zisťovať, či podľa vône spoznajú rôzne bylinky, koreniny alebo veci, ktoré sa bežne používajú v domácnosti, pomocou hmatu zistiť aké zvieratko je na obrázku, alebo v hmatovej skrini zistiť aké predmety ukrýva.

Aby mohli študenti výstavu vôbec realizovať, bolo nutné, aby sa oboznámili so základnými problémami zrakovo postihnutých ľudí, s ktorými sa musia vyrovnávať. Ide predovšetkým o schopnosť samostatného pohybu a orientácie. Predovšetkým sa museli naučiť základy sprevádzania zrakovo postihnutých návštevníkov: ako nadviazať kontakt, ako viesť nevidiaceho, ako pomôcť hore a dole schodmi a ako ukázať stoličku (návštevníci pri objektoch sedeli). Keďže študenti boli poskytovateľmi informácií, museli vedieť, že: ak chcú zrakovo postihnutého osloviť, stačí sa ho ľahko dotknúť, otázky sa kladú priamo zainteresovanej osobe, nie sprievodcovi, používanie slov „tu“ a „tam“ nemá informačnú hodnotu, naopak, môžu používať slová „vidieť“, „pozrieť sa“. Museli si uvedomiť, že zrakovo postihnutému človeku treba dať dostatok informácií, aby vedel kde sa nachádza a čo sa okolo neho deje. Veľmi dôležité boli informácie, na úrovni ktorej časti tela nevidiaceho sa reliéf a pôdorys nachádza, ako aj spôsob, ako mu ich „ukázať“, stačí položiť ukazovák na časť získavania informácií.

Z hľadiska technickej realizácie museli študenti dodržať primárny technický princíp vystavenia reliéfov a pôdorysov tak, aby sa ich návštevníci mohli ľahko fyzicky dotknúť, zoznámiť sa s nimi hmatom (stôl, stolička). Bezbariérový prístup bol zabezpečený rozmiestnením stolov s objektmi po obvodě výstavnej miestnosti v dostatočnej vzdialenosti od seba. Pohyb návštevníkov po miestnosti uľahčovali sprievodcovia nevidiacich ako aj samotní lektori, ktorí sa im v tomto smere mohli naplno venovať.

Výstava v Ponitrianskom múzeu trvala od 5. novembra do 18. novembra 2008. Výstavu si prezrelo 1000 detských a dospelých návštevníkov. Prejavili o ňu záujem mnohé múzeá na Slovensku. Výstava sa teda stala putovnou, ako prvá ju mala možnosť zhliadnuť verejnosť v štúrovskom múzeu.

Posudzovala

Mgr. Silvia Eliašová, PhD.

Daniela PRELOVSKÁ: VISUALLY IMPAIRED VISITORS IN THE MUSEUM.

To prepare the project the students of Museology cooperated with Slovak Blind and Partially Sighted Union in Nitra. The result of mutual consultations was the production of plastic reliefs of presented monuments with descriptions in Braille. It was not a problem for the blind to become acquainted with the Nitra Castle, Bratislava Castle, the Church of St. Margaret in Kopčany, Roman military camp in Iza, Stonehenge, and with the Church of Saint Basil in Moscow. Tactile perception is a natural part of their lives. They might have heard about these monuments before, but they were not able to imagine them. This project, unique in the whole territory of Slovakia, enabled them also to see the monuments. Child visitors were thrilled to be able to perceive these monuments visually as well as to examine them by touch. The eye-flaps, which they wore, served this purpose. Students – lecturers guided them through the text. One of

the part of the project was a workshop, which extended the visitors' information base about the world of visually impaired fellow citizens. The exhibition was visited by 1200 sighted and blind visitors.

Literatúra

- Atkinson, A.: Ztracené civilizace. Chichén Itzá. Praha, Universum 2006. s. 33 – 41., ISDN 80-242-1754-6
- Botek, A.: Kostol sv. Margity Antiochijskej v Kopčanoch. In: Pamiatky a múzeá, 2007, č. 4, s. 41 – 45.
- Ciagà, G. L.: Katedrály, Bratislava Slovart, 2006. ISBN 80-7209-842-X
- Kol. autorov: Najkrajšie miesta sveta. Bratislava, Slovart 2005. ISBN 80-7145-946-1
- Kol. autorov: 1000 najkrajších miest sveta. Bratislava, Ikar 2007. ISBN 978-80-551-1459-0
- Kol. autorov: Sedemdesiat zázrakov architektúry. Bratislava, Slovart 2003. ISBN 80-7145764-7
- Pisoň, Š.: Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku. Bratislava, Osveta 1977.
- Plaček, M. – Bóna, M.: Encyklopédia Slovenských hradov. Bratislava, Slovart 2007. ISBN 978-80-8085-287-0
- Poklady sveta 3. Kultúrne pamiatky a prírodné krásy na zozname UNESCO. Svetové dedičstvo. Ikar 2001. ISBN 963 7474 07 2. 56-57.
- Rajtár, J.: Kastel v Iži – hraničná pevnosť na Dunaji. In: Pamiatky a múzeá 2000, č. 3, s. 34-38.
- Sprístupňovanie výstav a expozícií múzeí občanom so zrakovým postihnutím. Zborník príspevkov. Bratislava 2002.
- Šášky, L.: Premeny Bratislavského hradu. In: Pamiatky a múzeá, 1993, č. 5, s. 6-12.
- Vančo, M.: Kaplnka sv Margity pri Kopčanoch. Otázka jej pôvodu a problematika architektonického typu. In: Ars, 1995, č. 2-3, s.139-163.
- Veser, T.: Kulturní poklady pod záštitou UNESCO. Knižný klub Balios 1997. ISBN 80-7176-515-5. 32-33.

Zdroje použitých obrázkov:

<http://lukaskrajcir.blog.sme.sk/c/163006/Cesta-za-Poslednym-panom-na-Kostolci.html>

<http://www.iza.sk/sk/tabor.html>

<http://www.obnova.sk/clanok-1996.html&mode=thread&order=0&thold=0>

<http://www.slovakia.travel/Photo/Album/Detail.aspx?l=1&km=2&idf=79>

<http://www.turbo70.sk/Galerie/Bratislava/ipage00001.htm>

<http://cestovanie.sme.sk/c/3303451/Yucatan-polostrov-mayskych-ruin-a-hojdacich-sieti.html>

<http://www.navrchol.sk/index.php?id=382>

<http://www.electdalehenry.com/2009/01/stonehenge-was-concert-venue.html>

ASPEKTY PRIBLIŽOVANIA MÚZEÍ VEREJNOSTI

Martina ŽUPČÁNOVÁ

Martina ŽUPČÁNOVÁ: ASPECTS OF ADVANCING MUSEUMS TOWARDS PUBLIC.

Today museums as cultural and educational institutions must not only be followed by other organizations, but they mainly have to compete. Factors of this competition depends on many aspects but all are included in the concept of marketing. This post discusses one tool marketing theory applied in museums, affecting visitors and trying to understand their behavior. The correct application of marketing components may not only improve but mainly to understand the relationship between museums and their visitors. Application of marketing tools is required in museums as nonprofit organizations.

Čoraz častejšie sa v slovenských múzeách pracuje s myšlienkou využitia jednotlivých zložiek marketingu aj v múzejnom prostredí. Sila marketingu má múzeám ako kultúrno-osvetovým organizáciám napomáhať v zmysle napredovania, ale aj konkurovania rôznym inštitúciám. Marketing v sebe nesie viaceré na seba nadväzujúce časti. K týmto zložkám neodmysliteľne patrí aj distribúcia. Pod pojmom distribúcia rozumieme proces pohybu produktu, služby, ktorý sa realizuje prostredníctvom distribučných ciest z miesta vzniku do miesta jeho konečnej spotreby uskutočňovaný na vhodnom mieste, v správnom čase a v množstve.¹ Služby múzea majú vlastné distribučné cesty. Ich cieľom je maximálne vyjsť v ústrety záujmom a vytvoriť inštitúciu múzea ešte prístupnejšiu pre verejnosť. Medzi hlavné faktory, ktoré ovplyvňujú distribúciu služieb a faktory zvyšujúce približovanie múzeí verejnosti patria:

- Miesto – budova, v ktorej sídli organizácia
- Image a značka múzea
- Cena
- Dostupnosť múzea
- Výstavy mimo budovu múzea a „outreach“ – idea
- Publikácie
- Elektronické sprístupnenie kultúrneho dedičstva a služby za poplatok.²

Miesto – budova múzea

V minulosti sa múzeá porovnávali so staršími obradnými architektonickými pamiatkami, ako sú paláce a chrámy. Od začiatku 18. storočia do polovice 20. storočia boli projektované tak, aby sa im podobali. Bolo by možné namietkať, že táto výpožička

¹ FORET, M. – PROCHÁDKA, P. – URBÁNEK, T. Marketing základy a princípy. Brno: Computer Press, 2005. 109 s. ISBN 80-251-0790-6.

² JOHNOVÁ, R. Marketing dědictví a umění. Praha: Grada Publishing, 2008. 180 s. ISBN 978-80-247-2724-0.

z architektonickej minulosti môže mať iba metaforický význam a nemôže znamenať viac, pretože naša spoločnosť je svetská a múzeá sú svetským vynálezom.³ V súčasnosti je samozrejme považovať múzeá za najprimeranejšie miesta na vystavovanie a uschovávanie umeleckých diel. Existencia objektov je prijímaná ako danosť, ktorá predchádza a zdôvodňuje vznik múzeí.⁴ Vzhľad múzea by mal vyjadrovať snahu o zabezpečenie čo najefektívnejších služieb. Expozičný a výstavný mobiliár by mal sám o sebe dokumentovať snahu o čo najlepšie priblíženie sa návštevníkom.⁵ Skutočnosť, ako je budova prijímaná návštevníkmi, závisí od externých a interných faktorov. Medzi externé faktory patrí architektúra budovy, ktorá môže byť dôvodom na návštevu, resp. môže lákať k návšteve múzea. Múzejná budova nemá návštevníka odstrašiť a vyvolať v ňom určité psychologické bariéry vyvolané starou „ošarpanou budovou“ s nápisom „pozor padá omietka“. Medzi interné faktory patrí vstup a vstupná hala, chodba, schody, výťah osvetlenie, orientačný systém a podobne. Zlý dojem pri vstupe často odradí návštevníka navždy. Súčasťou vstupných priestorov múzea určených pre verejnosť by mala byť šatňa, oddychová zóna a sociálne zariadenie. Takže už pri vstupe do múzea by mala byť milá, upravená a informovaná osoba, ktorá s úsmevom poskytne informáciu o múzeu, pripojí ponuku múzea, aktuálne výstavy, expozíciu a ponúkne možnosť zakúpenia publikácií, alebo originálnych suvenírov.⁶ Na túto tému Puczkó László v rámci svojej publikácie „Od atrakcie k zážitku – moderný manažment vzťahujúci sa na návštevníkov“ uskutočnil výskum, ktorého cieľom bolo zistenie dojmu a vzťahu budovy múzea na návštevníkov. Výsledky výskumu boli pre autora fascinujúce.⁷ Väčšina respondentov 45 % uviedla, že tvar a štýl budovy v nich vyvoláva prvotný dojem. 31 % respondentov uviedlo, ako odpoveď farbu /bledo oranžovú, až hnedú/. O návšteve múzea rozhoduje aj fakt, či sa v areály múzea nachádza reštaurácia, alebo kaviareň. Ak áno, 48 % z nich navštívi aj múzeum. Ak sa reštaurácia, alebo kaviareň nenachádza, múzeum navštívi len 13 % opýtaných. Až 78 % respondentov očakáva už pred areálom, alebo nádvorím múzea vystavené predmety.⁸ Ladislav Kesner tvrdí, že hoci sú múzeá inštitúcie, ktoré ponúkajú historické exponáty, ich vybavenie by malo byť moderné a malo by zodpovedať súčasným potrebám návštevníkov. Múzeum v žiadnom prípade nie je neutrálnym priestorom, v ktorom by malo byť umenie jednoducho predkladané očiam divákov. Vnímanie sa odohráva v rámci prežívania celého prostredia, teda zahrňuje aj architektúru, interiér a spôsob inštalácie.⁹ K vystaveným exponátom by sprievodný text nemal byť písaný príliš odborne a učene, lebo návštevník mnohým odborným výrazom neporozumie a bude

³ DUNCAN, C. Múzeum umenia ako rituál. In *Efekt múzea: predmety, praktiky, publikum: Antológia textov anglo-americkéj kritickéj teórie múzea*. Bratislava: Vysoká škola výtvarných umení, 2006. ISBN 80-89259-08-1. s. 55.

⁴ DUNCAN, ref. 3, s. 61.

⁵ MRUŠKOVIČ, Š. – DARULOVÁ, J. – KOLLÁR, Š. Múzejníctvo, muzeológia a kultúrne dedičstvo. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2005. ISBN 80-8083-160-2, s. 214.

⁶ PODUŠELOVÁ, G. Múzeum a jeho komerčný potenciál. In *Kultúrne dedičstvo – komercia alebo ochrana*. Banská Bystrica: Zväz múzeí na Slovensku, 2008. ISBN 978-80-89079-20-9, s. 15.

⁷ Výskum bol realizovaný v Budapešti v auguste a septembri 1999 na vzorke 14 758 respondentov.

⁸ PUCZKÓ, L. – RÁCZ, T. *Az Atraktiótól az Élmenyig: A látogatómenedzsment módszerei*. Budapest: Geomédia, 2000. 38 s. ISBN 963 – 79110 – 77 – 8.

⁹ KESNER, L. *Muzeum umění v digitální době*. Praha: Argo, 2000. 60 s. ISBN 80-7203-252-6.

z textu unavený. V zmysle zaujatia a vytvorenia dobrého dojmu na návštevníka by sa nemalo zabúdať na možnosť niekde v budove múzea si sadnúť a občerstviť sa. Toto tvrdenie zastáva aj Marta Janovčíková, ktorá sa domnieva, že ak sú návštevníci unavení, no nemajú si kde sadnúť, ak sú smädní ale nemajú sa z čoho napiť a chcú si niečo z múzea odniesť na pamiatku, ale okrem pár odborných publikácií a pohľadníc im personál nič iné neponúkne, zmocní sa ich pocit, že v múzeu s ich návštevou vlastne ani nerátali. Návštevníci tak odchádzajú so zmiešanými pocitmi a uvažujú, či si návštevu takého múzea ešte raz zopakujú.¹⁰ Profesionalita a odbornosť jednotlivých zamestnancov je daná, ale inteligentné vystupovanie a riešenie problémov súvisiacich s činnosťou múzea smeruje ku kvalite, ktorá určite na návštevníkov zapôsobí.¹¹ Podobný názor zastáva aj Gabriela Podušelová, ktorá parafrázovala reklamný slogan na múzeum v zmysle „náš návštevník – náš pán“. Podľa nej by múzeum malo byť kultivovaným miestom oddychu pre návštevníka, kde môže v pokoji nasávať atmosféru, snívať, oddychovať, uvažovať. V múzeách by mal pracovať fundovaný personál a nie nevrľá osoba, ktorá „veľkodušne“ predá vstupenky, pričom nezabudne pribaliť dávku príkazov, zákazov a „balíček zlej nálady“. ¹² Z uvedeného vyplýva, že celková efektivita múzea závisí do značnej miery práve na tom, ako múzeum dokáže využiť parametre fyzického prostredia, lokality, exteriéru, interiéru a spôsobu prezentácie, aby návštevníkovi navodila atmosféru, zážitok, ktorý sa vymyká bežným aktivitám.¹³

Imidž a značka

Politika značky označovaná ako „branding“¹⁴ predstavuje samostatnú úlohu marketingu, ktorá zaisťuje podporu a zvýšenie predaja a ukotvenia produktu na trhu.¹⁵ V zmysle vytvárania dobrého dojmu múzea smerom k návštevníkovi a faktorom ovplyvňujúcim rast návštevnosti, je vybudovanie kvalitného imidžu a značky. Spotrebitelia sa stále viac orientujú na konzumáciu značkových výrobkov a služieb, za pomoci ktorých vyjadrujú svoj spoločenský a sociálny status. Múzeá by sa mali naučiť efektívne využívať značku, ako symbol identity múzea. Tak budú môcť návštevníci odlíšiť múzeum od iných konkurenčných inštitúcií. Imidž a značka predstavujú pre múzeum konkurenčnú výhodu. Múzeum ju môže využiť pri masívnej, alebo agresívnej propagácii, bez ohľadu na hodnotu a kvalitu produktov, avšak dlhodobé využitie tejto agresívnej stratégie je krátkodobé, z dôvodu prilákania jedno rázových návštevníkov. Optimálne využitie značky dosiahneme, ak sa spojí s očakávaním a nadobudne symbol kvalitného produktu a služby. Proces budovania značky nie je možné zúžiť na využitie vizuálneho štýlu,

¹⁰ JANOVČIKOVÁ, M. Múzejná expozícia – základ múzejnej prezentácie. In Kultúrne dedičstvo – komercia alebo ochrana. Banská Bystrica: Zväz múzeí na Slovensku, 2008. ISBN 978-80-89079-20-9, s. 24.

¹¹ KOLLÁR, Š. Niektoré princípy tvorby a realizácie prezentačného marketingu múzeí. In Historica Neosoliensia. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2006. ISSN 1336-9148, s. 376.

¹² PODUŠELOVÁ, ref. 6, s. 15.

¹³ KESNER, *Muzeum umění v digitální době*, ref. 9, 61 s.

¹⁴ Termín označuje proces tvorby značky (brand) a identity značky, kde sú spojené nehmateľné, ale reálne slovné, grafické a symbolické hodnoty.

¹⁵ PALATKOVÁ, M. Marketingová strategie destinace cestovního ruchu. Praha: Grada Publishing, 2006. 63 s. ISBN 80-247-1014-5.

ale je potrebné vychádzať zo starostlivosti o kvalitu základných, ako i doplnkových produktov v múzeu.¹⁶

Kotler Neil a Kotler Philip sa tiež zaoberajú fenoménom značky vo svojej publikácii o múzejnej stratégii a marketingu, kde uvádzajú, že múzeum musí mať vybudovaný imidž a vytvorené posolstvo o svojich produktoch a aktivitách, ktoré bude ponúkať návštevníkom. Imidž v ponímaní múzea musí byť niečím, na čo budú zákazníci reagovať, čo ich bude priťahovať, na čom sa budú chcieť zúčastniť. Imidž značky funguje ako prilákanie pozornosti a vybudovanie dôvery. Kvalitný imidž dáva do pozornosti a pravidelne privádza zákazníkov do kontaktu s produktom. Ako náhle sa značka stane známou, začne v zákazníčkovi vyvolávať súbor pozitívnych očakávaní a stane sa prínosom kvality, spoľahlivosti a dôvery.¹⁷ Fakt, že imidž a značka múzea je pre múzeum veľmi dôležitá, si uvedomilo aj vedenie múzea Slovenského Národného Povstanie, ktoré v roku 2006 začalo s postupným zavádzaním novej marketingovej koncepcie. Uvedomili si, že uspokojiť potreby zákazníkov často neznamená len ponúknuť im najdostupnejší produkt najlepšej kvality za najnižšiu cenu. Na trhu sú aj zákazníci, ktorí si kupujú oblečenie značky Versace a doplnky značky Dior, Títo zákazníci si nekupujú len oblek a hodinky, ale spolu so spomínanými produktmi si kupujú aj značku, ktorá vyjadrí ich sociálny status. Toto je dôvod pre ktorý zákazník nemá záujem o inú ponuku. Aj organizácia múzea, ktorá si chce cielene budovať imidž značky, by mala mať jednotný vizuál, koncepciu a mediálnu prezentáciu. V tomto smere múzeum Slovenského Národného Povstania urobilo maximum. V lete 2006 bol vytvorený tzv. dizajn manuál, v ktorom bolo zakotvené nové logo, farby, ich používanie v rôznych materiáloch, ako hlavičkový papier, vizitky, letáky, plagáty, pozvánky, publikácie a dokumenty. Ďalším identifikačným znakom múzea je slogan „otvorené múzeum“, ktorý vyjadruje smerovanie múzea voči novým nápadom, smerovaniu a formám prezentácie. Cieľom múzea je, aby návštevníci dokázali okamžite identifikovať múzeum práve prostredníctvom celkového vizuálu používaného pri prezentácii produktov.¹⁸

Pri tvorbe značky platí niekoľko jednoduchých zásad. Značka môže vyjadrovať určitú činnosť, zámer, vlastnosť, funkciu, užitočnosť, farbu, kvalitu, životný štýl, skratku a podobne. Pri tvorbe značky múzea, je dôležitý názov, ktorý môže naznačovať fakt, čím sa múzeum zaoberá. Múzeum by malo vytvoriť podobu priateľského a zainteresovaného imidžu. Kvalifikovanosť a dôveryhodnosť múzea sa dá vyjadriť vizuálne na letákoch, brožúrach, pomocou uvedenia fotografií expozícií, výstav, zbierok, alebo zbierkových predmetov. Veľmi dôležité pre inštitúciu múzea je, aby si múzeum zachovalo svoju vážnosť, ktorá sa dá docieľiť pomocou vhodného a trefného výberu obchodného mena, sloganu, štýlu hlavičkového papiera, vybavenia expozícií, výstav, depozitov a podobne.

¹⁶ KESNER, L. *Marketing a manažment muzeí a památek*. Praha: Grada Publishing, 2005. 216 s. ISBN 80-247-1104-4.

¹⁷ KOTLER, N. – KOTLER, P. *Museum strategy and marketing: designing missions, building audiences, Generating Revenue and Resources*. San Francisco: Jossey – Bass, 1998. 219 – 220 s. ISBN 13-978-078-79-091-23.

¹⁸ LESNÍK, D. *Múzeum SNP a moderný marketing*. In *Kultúrne dedičstvo – komercia alebo ochrana*. Banská Bystrica: Zväz múzeí na Slovensku, 2008. ISBN 978-80-89079-20-9, s. 18 –19.

Rýchla reakcia a spoľahlivosť vytvárajú záruku dôvery a tým i imidžu múzea.¹⁹ Značka by mala vychádzať zo zvyklostí krajiny, kde je prezentovaná. Mala by byť dobre zapamätateľná a vyslovovaná, krátka a zreteľná. Nemala by byť hanlivá.²⁰ Štefan Kollár na margo tejto témy napísal, že imidž charakterizuje podnik, jeho produkty a služby. Múzeum je vysoko profesionalizovaná organizácia a hoci sa zameriava na cieľového zákazníka, jeho služby a produkty sa nedajú štandardizovať a závisia od využitia odborných vedomostí zamestnancov a spolupracovníkov.

Nimi vytvorené produkty, expozície, výstavy publikácie, prednášky, vonkajší vzhľad priestorov, aj postoje zamestnancov, vedome i nevedome vytvárajú imidž múzea.

Spokojnosť zákazníkov závisí od ich očakávaní, pocitov alebo prípadného sklamania. Na vytvorenie imidžu je potrebné vytvoriť jeden základ, ktorý bude súborom produktového, cenového, distribučného a komunikačného mixu múzea.

Cena

Čo sa ceny týka, múzeum môže ponúkať svoje produkty trom skupinám:

1. solventnejším,
2. priemerne solventným,
3. ľuďom s nízkou kúpnou silou.

To však neznamená, že ponuka múzea pre jednotlivé skupiny by mala strácať na kvalite, úroveň služieb by mala byť profesionálna, pretože v tomto delení ide skôr o rozšírenie, resp. zúženie ponuky.²¹ Cena je v marketingovej stratégii neziskovej organizácie veľmi dôležitá.²² V prípade múzea sa väčšina produktov poskytuje zdarma, alebo za veľmi nízku cenu, napriek finančným a iným nákladom potrebným na ich zabezpečenie. Cena produktov a služieb v neziskových organizáciách nie je stanovená tak, aby pokryla celkové náklady spojené s ich zabezpečením, pretože v opačnom prípade by cieľový trh nebol schopný takto stanovenú cenu zaplatiť.²³ Múzeá pri koncipovaní cien neberú ohľad na celkové náklady súvisiace s tvorbou produktu a služby, ani na zisk, pretože sú veľmi dôležité pre výchovu a vzdelanie obyvateľov, pamäť národa, dokladovanie vývoja prírody a spoločnosti, preto sú čiastočne dotované zo štátneho alebo miestneho rozpočtu. Skôr než múzeá začnú uvažovať o cenových stratégiách, musia si uvedomiť, aké hodnoty zákazníkom ponúkajú, ale tiež akú hodnotu zákazníci tejto ponuke prisudzujú. V prvom rade múzeá musia prostredníctvom propagácie a publicity túto hodnotu sprostredkovať verejnosti a presvedčiť ju. Následne múzeá musia zistiť akú váhu na trhu má ponuka múzea a až potom môžu začať uvažovať o konkurenčnej cenovej stratégii, čiže ide o to, ako stanoviť ceny za vstupné, členské karty, služby múzea, mimoriadne výstavy, akcie a programy, prenájom priestorov a komerčné služby, produkty v múzejnom obchode, výpožičky exponátov a priestorov, sponzoring a mnohé ďalšie.²⁴ Keď sa

¹⁹ KOLLÁR, ref. 11, s. 376.

²⁰ JOHNOVÁ, ref. 2, 152 – 153 s.

²¹ KOLLÁR, ref. 11, s. 375.

²² ČIHOVSKÁ, V. a kol. Marketing neziskových organizácií. Bratislava: Eurounion, 1999. 120 s. ISBN 80-88984-04-1.

²³ CIBÁKOVÁ, V. – RÓZSA, Z. – CIBÁK, L. Marketing služieb. Bratislava: Iura Edication, 2008. 207 s. ISBN 978-80-8078-210-8.

²⁴ JOHNOVÁ, ref. 2, 164 -165 s.

na múzeá pozrieme z hľadiska ekonomiky, sme pri zisku, ktorý sa vylučuje z ich základným poslaním. Zisk v prípade múzeí by sa nikdy nemal stať prvoradým. Cena by sa nikdy nemala stať významným faktorom, nakoľko kultúra nebude nikdy stať v popredí záujmu pri prerozdeľovaní finančných prostriedkov.²⁵

Podľa názorov niektorých ekonómov sa vynaložené prostriedky na ochranu pamiatok v rámci rozvoja cestovného ruchu niekoľkonásobne vrátia vo forme platieb návštevníkov zámkov, kaštieľov, múzeí, prírodného dedičstva za ponúknuté služby. Celý tento proces sa však nemôže odohrávať len z múzejníckych pozícií, ale musí byť koncipovaný s najaktuálnejšími spoločenskými nástrojmi, politikou, etikou a ekonomikou. Odtiaľto totiž vychádzajú rôznorodé rozhodnutia. Čo sa cenotvorby produktov a služieb v múzeách týka, prax je taká, že na výstavy a do expozícií sa výška vstupného určuje kvalifikovaným odhadom.²⁶ Legislatívne tvorbu cien upravuje zákon o cenách, ktorý stanovuje: *„Ak predávajúci, ktorým je rozpočtová alebo príspevková organizácia poskytuje tovar odplatne, nemôže dohodnúť cenu, ktorá neobsahuje náklady rozpočtovej alebo príspevkovej organizácie na výrobu tohto tovaru, ak osobitný predpis neustanovuje inak“*.²⁷ Osobitný predpis predstavuje Zákon č. 523/2004 Z. z., ktorý hovorí: *„Ak osobitný predpis neustanovuje inak, rozpočtové organizácie a príspevkové organizácie poskytujú svoje výkony odplatne v súlade s osobitným predpisom.“*²⁸ Riaditeľ Slovenského národného múzea v Bojniciach sa domnieva, že ak by múzeá reálne premietli platnú legislatívu do cenotvorby múzeí, mohli by dospieť nie len k zákonným cenám, ku ktorým patria podľa Klasifikácie produkcie štatistického úradu Slovenskej republiky ako výkony múzeí, ale aj k relatívne objektívnemu kľúču pre ukazovatele financovania múzeí. Múzeá preto nepotrebujú v prvom rade hovoriť len o metodike ochrany zbierok, ktorú všetci tak intenzívne prežívajú, ale skôr o metodike financovania múzeí, ktorá by ochranu zbierok absorbovala a kvalitatívne aj numericky zohľadňovala na základe konkrétnych, aj keď nie celkom exaktných pravidiel. Problematika tvorby ceny výkonov múzeí súvisiacich s nákladovou saturáciou ústiacou do rozpočtových pravidiel by bola užitočná, ak by sa múzeá dozvedeli súvislosti o financovaní a fungovaní slovenských múzeí.²⁹ Múzeum ako nezisková organizácia v službách spoločnosti a jej rozvoja nemá komerčný potenciál, pretože podľa legislatívy a právnych predpisov nemôže produkovať zisk zo základných odborných činností. Múzeum však môže za služby, ktoré poskytuje širokej verejnosti, žiadať finančnú úhradu a získané finančné prostriedky použiť na úhradu nákladov spojených s realizáciou základných odborných činností, ktoré zabezpečujú naplnenie poslania múzea. Časy, kedy múzeá boli plne dotované zo štátneho rozpočtu sa už stali minulosťou. Múzeá sú len s veľkými problémami schopné pokrývať svoju

²⁵ JAĎUŠOVÁ, J. Formy uchovávaní kultúrneho dedičstva na príklade zbierok šľachtických rodov. In Kultúrne dedičstvo – komercia alebo ochrana. Banská Bystrica: Zväz múzeí na Slovensku, 2008. ISBN 978-80-89079-20-9, s. 74 – 75.

²⁶ PAPCO, J. O komercii trochu inak. In Kultúrne dedičstvo – komercia alebo ochrana. Banská Bystrica: Zväz múzeí na Slovensku, 2008. ISBN 978-80-89079-20-9, s. 60 – 61.

²⁷ Zákon č. 18/1996, Z. z. o cenách, §12, odstavce 5.

²⁸ Zákon č. 523/2004, Z. z. o rozpočtových pravidlách verejnej správy a o zmene a doplnení niektorých zákonov, § 26.

²⁹ PAPCO, ref. 26, s. 61.

činnosť z príspevkov zriaďovateľov. Práve zriaďovatelia sa snažia znížiť náklady na činnosť múzeí, čo negatívne vplýva na ich celkový stav.³⁰

Definovať optimálnu hranicu či úroveň finančnej sebestačnosti múzea je zložité. V každom prípade však platí, že rozvoj vlastných príjmov nie je zmyslom ani náplňou múzea. „...znížovať vysokú závislosť na verejných dotáciách zvyšuje odolnosť organizácie v rizikovom vonkajšom prostredí a do budúcnosti bude patriť k ťažkým úlohám manažmentu.“³¹ Múzeá by sa mali orientovať na vytváranie takých partnerstiev s poskytovateľmi komerčných služieb, ktoré by napomáhali realizovať určité služby pre návštevníkov na vysokej úrovni a v súlade s poslaním a stratégiou organizácie. Ide o také partnerstvá, kde múzeá poskytujú dodávateľom to najcennejšie čo majú, teda prístup k zbierkovým predmetom a možnostiam ich využitia.³² Partnerstvá nemusia mať vždy podobu priamej finančnej podpory, ale môžu pozitívne ovplyvniť imidž inštitúcie.³³ Ďalším zdrojom príjmov z vlastnej činnosti je pre väčšinu múzeí vstupné od návštevníkov. Výška vstupného ovplyvňuje dopyt po návšteve múzea. Je to možné potvrdiť pomocou pozorovania návštevnosti múzeí v dňoch, keď je vstup voľný, v porovnaní s bežnou návštevnosťou v ostatných dňoch.³⁴ Tvorba vstupného je cenovou záležitosťou múzea. Hovoríme o tzv. „hladinovom efekte“, pri ktorom návštevníci majú obvykle svoj názor na to, koľko by za dané služby mali platiť. V prípade múzeí je táto hladina pomerne nízka, pretože sa očakáva, že vstup by mal byť zdarma.³⁵ Avšak cena nie je ani jediným ani rozhodujúcim faktorom, podľa ktorého sa ľudia rozhodujú. Tak ako dni, kedy je vstup do múzea voľný nepritiahnu nekonečné zástupy návštevníkov, tak ani vysoká cena neodradí vážnych záujemcov. Dôkazom pre toto tvrdenie môže byť nezanedbateľné percento českých turistov, ktorí boli ochotní v roku 1990 za vstup do pamiatok svetového významu zaplatiť sumy 50 až 100 krát väčšie, než na aké boli zvyknutí z domáceho trhu.³⁶ Preto cena musí odrážať význam ponuky za vzhliadnutie expozície či výstavy.³⁷ Cenová politika je jedným z nástrojov riadenia a naplňovania strategických cieľov organizácie. Z otázkami cenovej politiky sú múzeá dlhodobo konfrontované s dilemou, či svoje základné služby poskytovať zdarma, alebo nie. Na túto tému sa stretávajú dva názory:

1. skupina zastáva názor, že múzeá by mali ponúkať svoje základné produkty najlacnejšie, prípadne zadarmo.³⁸ Otázka, či by mali byť prehliadky expozícií zadarmo, bola riešená aj vo Veľkej Británii, kde Julian Spalding poznamenal: „...je úbohé, ak spoločnosť vyžaduje vstupné za to, čo zdedila, vzhľadom na to, že väčšinu umeleckých diel zanechali

³⁰ PODUŠELOVÁ, ref. 6, s. 8.

³¹ KESNER, *Marketing a manažment múzeí a památek*, ref. 16, 247 s.

³² KESNER, *Marketing a manažment múzeí a památek*, ref. 16, 248 s.

³³ PODUŠELOVÁ, ref. 6, s. 8 – 9.

³⁴ JOHNŮVÁ, ref. 2, 167 s.

³⁵ VAŠTÍKOVÁ, M. *Marketing služeb – efektivně a moderně*. Praha: Grada Publishing, 2008. 219 s. ISBN 978-80-247-2721-9.

³⁶ Jednorázové vstupné pre jednu osobu sa rovnalo jednej tretine priemerného platu v Českej republike, kde priemerná hrubá mesačná mzda činila 3286 Kč, zdroj http://www.czso.cz/csu/dyngrafy.nsf/graf/mzdy_1985_.

³⁷ JOHNŮVÁ, ref. 2, 167 – 168 s.

³⁸ KESNER, *Marketing a manažment múzeí a památek*, ref. 16, 249 s.

*mecenáši preto, aby sa z nich mohol tešiť každý. Jediné čo darcovia žiadali bolo, aby sa o predmety národ postaral.*³⁹

2. skupina zastáva názor zachovania vstupného s argumentom, že múzeá ponúkajú vysoko hodnotný produkt, ktorý je v očiach spotrebiteľa devalvovaný, ak je ponúkaný príliš lacno, alebo dokonca zadarmo. V múzeách vo svete platí pravidlo, čím vyššia cena, tým vyššia kvalita.⁴⁰ Niektoré organizácie k posudzovaniu vhodnosti výšky vstupného zaviedli index otočenia tzv. „čelom vzad“, ktorý funguje na princípe aké percento potenciálnych návštevníkov príde až k pokladni potom, čo si prečíta poplatky a vstupné do múzea. Reprezentatívne výskumy v tejto oblasti vyžadujú technické vybavenie turnikety s počítačom pri vstupe do haly, pri pokladni. Počet vstupov sa potom porovnáva s počtom predaných vstupeniek.⁴¹

Dostupnosť

Nakoľko je dostupnosť základným faktorom naplnenia poslania organizácie, mala by sa stať východiskom marketingového úsilia.⁴² Medzi najvýznamnejšiu patrí dopravná dostupnosť. Inštitúcie v centre mesta bývajú dobre dostupné pešo, mestskou aj prímestskou hromadnou dopravou. V historických zónach býva problém s parkovacími miestami pre osobné autá. Riešením môže byť vybudovanie alebo prenájom parkoviska.⁴³ Ďalšou formou dostupnosti je dostupnosť pre skupiny telesne hendikepovaných občanov. V múzeách by mal byť zriadený bezbariérový vstup, výťah pre vozíčkarov, expozície usporiadané tak, aby boli vhodné aj pre sluchovo a zrakovo hendikepovaných návštevníkov. Medzi doteraz málo reflektované, ale o to závažné formy dostupnosti, patria psychologická a senzorická dostupnosť expozícií a výstav, ktorá sa týka čoraz väčšieho počtu potenciálnych návštevníkov, medzi ktoré patria premyslené usporiadanie expozícií a výstav, vytvorenie textov s dôrazom na zrozumiteľnosť, kognitívnu prístupnosť, dostatočne veľké a kontrastné písmo, správne osvetlenie, a podobne.⁴⁴ Pre vykonávanie kvalitnej práce v múzeu je pri kontakte s verejnosťou veľmi dôležitá propagácia, otvorenosť a bezbariérovosť v každom zmysle slova, teda psychická aj fyzická. Fyzická zahŕňa fyzickú aj informačnú dostupnosť, psychická zahŕňa priame, milé a ústretové konanie. Veľmi dôležitá je aj jazyková bezbariérovosť.⁴⁵ Jana Jaďudová zastáva názor, že dostupnosť múzeí je nedoceneným prvkom podieľajúcim sa na návštevnosti múzeí. Fyzická dostupnosť medzi ktorú zahrňuje dopravnú vzdialenosť, dostupnosť pešo, možnosť parkovania, bezbariérový prístup, fyzickú náročnosť prehliadky, najmä v prípade hradných a zámockých múzeí je sťažená, pretože poloha je daná okolitým terénom.⁴⁶ Návštevnosť múzea pozitívne alebo negatívne ovplyvňuje práve dostupnosť a polohu

³⁹ SPALDING, J. Museum charges: the great debate. In *Leisure Management*. ISSN 0887-9400, 1990, roč. 10, č.3, s. 37 – 38.

⁴⁰ KESNER, *Marketing a manažment múzeí a památek*, ref. 16, 250 s.

⁴¹ JOHNOVÁ, ref. 2, 168 s.

⁴² KESNER, *Marketing a manažment múzeí a památek*, ref. 16, 104 s.

⁴³ JOHNOVÁ, ref.2, 183 s.

⁴⁴ KESNER, *Marketing a manažment múzeí a památek*, ref. 16, 104-105 s.

⁴⁵ DRAHOŠOVÁ, V. Múzeum v meste – ako ďalej? In *n Kultúrne dedičstvo – komercia alebo ochrana*. Banská Bystrica: Zväz múzeí na Slovensku, 2008. ISBN 978-80-89079-20-9, s. 35.

⁴⁶ JAĎUDOVÁ, ref. 25, s. 75.

múzea. Umiestnenie múzea na mieste s vyššou frekvenciou osôb je z hľadiska návštevnosti výhodnejšie, ako umiestnenie na odľahlejšom mieste, ktoré ľudia vyhľadávajú výlučne na návštevu múzea.⁴⁷ Eva Sitášová a Miroslav Fulín tvrdia, že múzeá musia kráčať s dobou a musia zabezpečiť vybavenie a využívanie audiovizuálnej techniky pri prehliadkach múzea, musia mať vytvorený vstupný informačný systém a muzeálny navigačný systém a programy pre hendikepovaných návštevníkov, ktoré sú spojené s bezbariérovým prístupom.⁴⁸

Výstavy mimo budovu múzea a „outreach“ – idea

Distribúcia výstav a zbierok môže prebiehať formou putovných výstav a výpožičiek do iných, partnerských inštitúcií. Múzeá sa stále viac otvárajú možnosti priblížiť časti svojich produktov publiku a poskytovať ich mimo vlastnej budovy a tak oslovovať širšie spektrum užívateľov.⁴⁹ Organizácia má možnosť priblížiť sa k potenciálnym návštevníkom v iných mestách, krajinách, aby oslovila a zaujala viac ľudí. Múzeum tiež môže využiť exponáty, ktoré sú uchovávané v depozitároch.⁵⁰ Najbežnejším typom sú krátkodobé výstavy, ktoré vznikajú v spolupráci s dvomi alebo viacerými inštitúciami, či už ako kompletný produkt, ktorý je ponúkaný iným múzeám k reprezentovaniu na iných miestach. Takáto výstava môže vyvolať záujem návštevníkov zoznámiť sa s celkovou ponukou materského múzea, návštevníci tak budú chcieť navštíviť jeho trvalé sídlo. Rovnaký efekt môžu múzeá dosiahnuť aj výpožičkami významných diel, alebo predmetov z iného múzea. Túto formu však múzeá používajú dosť obmedzene.⁵¹

„Outreach“ idea (idea presahu) sa vyvinula v múzeách v USA, zahŕňa rôzne opatrenia, ktorými sa múzeum približuje jednotlivým občanom, obyvateľom mesta, štvrte. Múzeum ju realizuje v spolupráci so školami, organizáciami, skupinami, múzejnými autobusmi, kuframi alebo ľahko montovateľnými výstavami.⁵² Podobným smerom sa vydali aj niektoré české múzeá, ktoré sa zaoberajú gender problémami, tzv. community museums.⁵³ Pojedná sa o myšlienke zamerania sa na genderovú problematiku v umení a kultúre všeobecne, ale aj v niektorých špeciálnych otázkach, ako reprezentácia žien a mužov, sexuálna identita a homosexualita.⁵⁴ K tejto téme sa uskutočnili aj tieto

⁴⁷ JANOŠTÍNOVÁ, M. Múzeá v prírode a ich návštevnícky potenciál. In Kultúrne dedičstvo – komercia alebo ochrana. Banská Bystrica: Zväz múzeí na Slovensku, 2008. ISBN 978-80-89079-20-9, s.79.

⁴⁸ SITÁŠOVÁ, E. – FULÍN, M. Príroda v kultúrnom dedičstve – prírodovedná expozičná a výstavná činnosť – zdroj poznatkov pre všetkých. In Kultúrne dedičstvo – komercia alebo ochrana. Banská Bystrica: Zväz múzeí na Slovensku, 2008. ISBN 978-80-89079-20-9, s. 111.

⁴⁹ KESNER, *Marketing a manažment múzeí a památek*, ref. 16, 208 s; GOGOŤOVÁ, S. *Archeológia a múzejná prezentácia*. Nitra 2011.

⁵⁰ JOHNŤOVÁ, ref. 2, 183 s.

⁵¹ KESNER, *Marketing a manažment múzeí a památek*, ref. 16, 209 s.

⁵² WADACHER, F. Príručka všeobecnej muzeológie. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 1999. 79 – 80 s. ISBN 80-8060-015-5.

⁵³ DOLÁK, J. Nová muzeologie a ekomuzeologie. In Věstník. ISSN 1213-2152, 2004, roč. 12, č. 1, s. 13.

⁵⁴ ZIKMUND – LENDER, L. Sex and the City: gender, sexualita, architektura a veřejný prostor. In Gender a umění 19. Století. Praha: Interaktiv.cz, 2009. ISBN 978-80-903904-1-6, s. 98.

virtuálne výstavy: Ženy – malíčky ve 2. pol. 19. stol., Homosexualita v umění 19. století, Ženský salon 19. stol. Ženy a E. Manet, Dandysmus a extravagance, Ženy v dekadenci. Adaptáciou myšlienky presahu múzeum preniká do verejného priestoru aj ďalšími spôsobmi ako sú ukážky z výstavy na námestiach, na železničných alebo iných staniciach, obchodno-zábavných centrách, mestských úradoch, bankách, poisťovniach a podobne. Národné múzeum v Prahe už niekoľko rokov využíva vitríny v podchodoch a vestibul stanice metra na prezentáciu malých tematických výstav.⁵⁵ Niektoré komerčné firmy si požičiavajú diela, predmety z múzeí do svojich reprezentačných priestorov. I touto formou sa umenie dostáva do povedomia širšej verejnosti. Tento spôsob má však aj širší potenciál hlavne pre menšie regionálne a mestské múzeá. „*Výpožičky predmetov a putovné výstavy priťahujú publicitu a vedú k reciprocite, teda k obohacovaniu ponuky organizácie*“⁵⁶ Pre múzeum je vhodné ak spolupracuje s ostatnými kultúrnymi inštitúciami. Výstavy tak môže inštalovať v priestoroch divadiel, koncertných sálach, v knižniciach, na univerzitách, v zdravotných ale i v kúpeľných zariadeniach, kde sú domáci obyvatelia, ale i zahraniční hostia. K potenciálnym zákazníkmi môže prísť múzeum i doslovne. Neziskové organizácie môžu jazdiť propagačnými autobusmi do miest, na námestia a oboznamovať záujemcov so svojou ponukou, produktmi a službami. Je vhodné ak sú takéto akcie sprevádzané so zábavným programom, ktorý osloví i tých občanov, ktorí by o daný typ produktu neprejavili záujem.⁵⁷ Dana Šubová zo Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši sa domnieva, že najvhodnejšia forma múzejnej prezentácie pre popularizáciu vedy je spracovanie danej témy ako putovná výstava, ktorá vytvára ďaleko širší časový aj priestorový rámec pre pôsobenie na verejnosť. Múzeum spracovalo putovnú výstavu s názvom „Plánky“, v ktorej boli ponúknuté okrem všeobecných teoretických aspektov vo vzťahu k životnému prostrediu, aj informácie o praktickej starostlivosti a ich využití. Výstava bola prezentovaná v piatich múzeách a v Záhorskom osvetovom stredisku v Senici.⁵⁸ Aj Východoslovenské múzeum v Košiciach realizuje putovné výstavy prírodovedného charakteru na baneroch doplnených o exponáty z fondu múzea, ktoré boli vystavené na viacerých miestach na území Slovenska a Maďarska. Múzeum vníma putovné výstavy ako výsledok prezentácie odbornej a výskumnej činnosti, pretože múzeum je vedecko-výskumným pracoviskom, ktoré na výstavu použilo výsledky výskumov múzea. Na realizáciu týchto výstav získalo múzeum prostriedky z grantov. Boli to výstavy:

- „Bodvianska pahorkatina, klenoty pohraničia“, ktorá bola inštalovaná v šiestich mestách v Maďarsku a od roku 2006 putuje po Slovensku.
- „Aha deti, čo to letí?“ dvojязыčne spracovaná výstava pre deti, navštívila päť slovenských miest.
- „Neželaní votrelci“ bola inštalovaná v štyroch mestách na Slovensku.
- „Špirhač – gacek – trúlelek“ venovaná trom miestnym netopierom, výstava bola

⁵⁵ KESNER, *Marketing a management muzeí a památek*, ref. 16, 209 s.

⁵⁶ JOHNOVÁ, ref. 2, 183 s.

⁵⁷ JOHNOVÁ, ref. 2, 184 s.

⁵⁸ ŠUBOVÁ, D. Popularizácia vedy formou múzejných výstav. In *Kultúrne dedičstvo – komercia alebo ochrana*. Banská Bystrica: Zväz múzeí na Slovensku, 2008. ISBN 978-80-89079-20-9, s. 102 – 103.

inštalovaná na troch miestach na Slovensku.⁵⁹ V Českej republike prebehli úspešné pokusy inštalácie expozície do vlaku, v rámci veľtrhu Digitex v rokoch 2006, kedy výstava jazdila vďaka sponzorovi za zákazníkmí.⁶⁰

Podľa názoru maďarského odborníka Lyka Károly – redaktorom časopisu umenia – muveszet, je pri realizácii putovných výstav veľmi dôležité, aby sa výstava orientovala hlavne na ľudí, ktorí by nikdy do priestorov múzea nevkočili. V tomto smere je potrebná spolupráca s regionálnymi a mestskými múzeami. Pre múzeá, ktoré organizujú takéto putovné výstavy je výhodné, ak budú spolupracovať s médiami s myšlienkou prilákania čo najviac návštevníkov. Okrem médií je dôležité zapojiť primátorov, starostov, banky a iných sponzorov, ktorí budú tieto výstavy spolufinancovať. Sila putovných výstav spočíva v schopnosti ľudí prilákať a navodiť v nich pocit, že ju chcú vidieť na vlastné oči. Ďalším plusom putovných výstav je, že sa môže predĺžiť čas výstav, keďže nie sú časovo ohrozené.⁶¹ Medzinárodne najžiadanejšou putovnou výstavou v Maďarskej republike bola putovná výstava s názvom Titanic, ktorú vytvorila spoločnosť RMS so sídlom v Atlante. Len v Maďarsku ju videlo 300 000 návštevníkov za jeden mesiac, preto sa výstava z pôvodných 4 týždňov predĺžila na 3 mesiace. Posledný týždeň výstavu navštívilo ďalších 120 000 ľudí.⁶² Je pozoruhodné, že hoci vstupné pre dospelého stálo 3900 forintov, pre deti od 2-14 rokov 1900forintov, bola vysoká účasť a ľudia boli ochotní zaplatiť toto vstupné.⁶³ Všeobecne na celom svete v 18 krajinách sveta výstavu Titanic videlo 16 miliónov ľudí.⁶⁴

Publikácie

Pre múzeum sú publikácie nedeliteľnou súčasťou základného produktu múzea a jednou z foriem výstupu jeho odbornej činnosti.⁶⁵ Sú komunikačným prostriedkom múzea a slúžia na rozšírenie a zdokonalenie informačnej ponuky múzea. Požiadavka vysokej kvality ich vonkajšieho výzoru a obsahu musí platiť bez výnimky na všetky múzeom tlačené materiály. Všetky publikácie by mali byť písané správnou zrozumiteľnou a jednoduchou rečou.⁶⁶ Základným materiálom sú katalógy po expozíciách a knihy o histórii viazané s danou pamiatkou. Ide o reprezentačný typ publikácie, ktorý je predávaný záujemcom a distribuovaný ako reklamný materiál do miest, kde môže osloviť potenciálnych návštevníkov, napríklad do cestovných kancelárií, škôl, osvetových stredísk, informačných centier a podobne.⁶⁷ Publikácia typu sprievodca po expozíciách by mala

⁵⁹ SITÁŠOVÁ, ref. 48, s. 110.

⁶⁰ JOHNOVÁ, ref. 2, 184 s.

⁶¹ LYKA, K. Vándorkiállítások. In Művészet.1907, roč. 6, č. 3, s. 171.

⁶² Dostupné na internete: < <http://titanic.origo.hu/siker3.html#a1>. >.[cit.2009.20.11.].

⁶³ Na porovnanie 1 EURO = 273.88 HUF, celé vstupné 3900Huf = 14,24 Eur, zľavnené 1900 Huf = 6,94 Eur, prepočítané aktuálnym kurzovým lístkom národnej banky Slovenska zo dňa 1.12.2009. Dostupné na internete: < <http://kurzy.zobraz.sk/madarsky-forint-huf/> >.[cit.2009.12.11.].

⁶⁴ Dostupné na internete: < http://titanic.origo.hu/a_kiallitas.html#k1. >.[cit.2009.20.11.].

⁶⁵ KESNER, *Marketing a manažment múzeí a památek*, ref. 16, 210 s.

⁶⁶ WAIDACHER, ref. 52, 310 s.

⁶⁷ JOHNOVÁ, ref. 2, 184 s.

byť súčasťou ponuky každého múzea.⁶⁸ Katalóg výstavy je bohato obrázkami vybavený sprievodca.⁶⁹ Veľké múzeá ponúkajú špecializované knihy – sprievodcov po svojich zbierkach. Nie sú tak rozsiahle ako katalógy po expozícií, ale sú cennou pomôckou pre turistov, ktorý navštívia múzeum po prvýkrát, alebo slúžia ako suveníry, ktorý ukazujú majiteľia svojim známym, takže plnia aj distribučno-propagačnú funkciu.⁷⁰ Ďalšou formou publikácií sú výročné správy múzeí, ktoré informujú o činnosti múzea. Vydávajú sa pravidelne každý rok, alebo každý druhý rok. Sú hlavným dokladom o činnosti múzea.⁷¹ Špecifickou formou publikácií sú materiály zamerané na najmladších návštevníkov. Patria sem rôzne hry typu karty, pexeso, knihy bájí a povestí založených na exponátoch, ktoré múzeum vystavuje. Technické múzeá majú v tomto type publikácií výhodu, lebo môžu zákazníkom ponúknuť návody na výrobu domácich strojov, alebo návody na prípravu rôznych pokusov.⁷² Na tému publikácie sa vyjadřila aj Gabriela Podušelová, ktorá si myslí, že miesto v múzeu by mali mať aj publikácie o umení, histórii, bedekre, automapy, pohľadnice, publikácie spojené s regiónom.⁷³ Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici vďaka úspešným projektom v Grantovom systéme Ministerstva kultúry Slovenskej republiky mohlo vydať sprievodnú publikáciu k výstavám a dva katalógy. Katalóg chladných zbraní a zbroje zo zbierok Stredoslovenského múzea z roku 2006 a Katalóg fajok a fajčiarskych potrieb z roku 2007, ktoré boli kladne hodnotené odbornou verejnosťou ale zaujali aj laikov, vďaka článkom v komerčných periodikách.⁷⁴

Elektronické sprístupnenie kultúrneho dedičstva

Elektronickým sprístupnením kultúrneho dedičstva sa múzeum taktiež v nemalej miere dostáva do povedomia širokej verejnosti. Rozvoj informačno-komunikačných technológií, predovšetkým na internete, vytvára možnosť pre múzeá ponúkať časti svojich produktov mimo hraníc fyzickej lokality. V dobe, kedy prichádza k stagnácii záujmu o múzeá a kultúrne dedičstvo, je využívanie internetu jednou z možností, ako stimulovať záujem o návštevu múzea u mladšej generácií, pri ktorej sú voľno časové aktivity orientované práve na internet a svet digitálnych a elektronických médií.⁷⁵ V dnešnej dobe platí, kto nie je na internete, neexistuje. Všetky múzeá by mali mať svoju webovú stránku, pretože zákazník, turista, ktorý sa rozhoduje, ktoré miesta navštívi, obvykle hľadá informácie práve na internete. A keď na internete akékoľvek informácie o múzeu chýbajú, je veľká pravdepodobnosť, že sa návštevník o existujúcom múzeu ani nedozvie. V lepšom prípade, ak múzeum stránku má, ale z nejakých dôvodov nefunguje, alebo nie je aktualizovaná, návštevník sa môže domnievať, že múzeum nie je otvorené.⁷⁶

⁶⁸ KESNER, *Marketing a manažment múzeí a památek*, ref. 16, 210 s.

⁶⁹ WAIDACHER, ref. 52, 310 s.

⁷⁰ JOHNOVÁ, ref. 2, 184 – 185 s.

⁷¹ WAIDACHER, ref. 52, 311 s.

⁷² JOHNOVÁ, ref. 2, 185 s.

⁷³ PODUŠELOVÁ, ref. 6, s. 16.

⁷⁴ DRUGOVÁ, Z. Prezentačné aktivity Stredoslovenského múzea od roku 2004. In Kultúrne dedičstvo – komercia alebo ochrana. Banská Bystrica: Zväz múzeí na Slovensku, 2008. ISBN 978-80-89079-20-9, s. 43.

⁷⁵ KESNER, *Marketing a manažment múzeí a památek*, ref. 16, 210 s.

⁷⁶ JOHNOVÁ, ref. 2, 185 s.

Všeobecne platí, že webové stránky, ktoré nie sú pravidelne udržiavané a rozvíjané, zastarávajú rýchlejšie než fyzické múzeum. Preto vytvorenie adekvátnej prezentácie múzea na internete by malo byť dlhodobým procesom, nie jedno rázovým produktom.⁷⁷ Podľa svetoznámeho odborníka Philipa Kotlera vytvorenie webovej stránky je jedna vec, a „prinútiť“ zákazníkov k návšteve stránky je druhá vec. Kľúčom na zvládnutie tohto faktu je, vytvoriť dostatok ponúk nato, aby zákazníci vstúpili na stránku, pozreli si ju a opakovane sa na ňu vracali. To znamená, že stránka musí byť pravidelne aktualizovaná, stále nová a zaujímavá.⁷⁸ Webová stránka by mala ponúkať prehľadné a rýchle dostupné informácie o histórii múzea, otváraciej dobe, o dostupnosti, vrátane plánu alebo mapky naznačujúcej možnosti príchodu autom, alebo verejnou dopravou.⁷⁹ Návštevníkom by mali byť cez web ponúknuté informácie o vstupnom, o aktuálnych výstavách, akciách a iných programoch, ktoré múzeum usporadúva. Webová stránka by mala umožniť užívateľovi vložiť svoju e-mailovú adresu, aby mohol získavať pravidelné informácie o programoch, ktoré sa konajú v múzeu. Netreba zabudnúť ani na aktívny prvok, alebo aspoň diskusné fórum, či rubriku k vzájomnej komunikácii s verejnosťou.⁸⁰ Takéto príležitostné diskusie s kurátormi, ktorí odpovedia na odborné otázky, môžu byť tiež využité na zisťovanie názorov a prianí zákazníkov pomocou ankiet a doplňujúcich otázok, ktoré po vyhodnotení môžu slúžiť na uspokojovanie potrieb návštevníkov a pri oslovení nenávštevníkov múzea.⁸¹ Web by mal byť ľahko použiteľný, atraktívny, zaujímavý, užitočný a odvážny. Efektívne weby obsahujú podrobné a užitočné informácie, interaktívne nástroje, meniace sa zvláštne ponuky a zábavné prvky.⁸² Pri aplikácii Kotlerových myšlienok o použití interaktívnych nástrojov a zábavných prvkov pre webové stránky múzeí by ako príklad mohol poslúžiť web LifeSavers Candystand, ktorý je zábavný, doplnený voľnými videohrami, veľkým množstvom kvízov a stávk. Stránka zmenila pohľad detských i dospelých zákazníkov na sladkosti tejto značky, o ktoré predtým nemali záujem. Silvio Bonvini, hlavný manažér LifeSavers Company povedal, že ich hlavnou filozofiou bolo vytvoriť zábavné on-line miesto, ktoré bude odrážať kvalitu a zábavu od firmy LifeSavers. Hoci sa na ich webovej stránke⁸³ nič nepredáva, rozruch, ktorý web vytvoril, za pomoci dvoch televíznych spotov, je ideálnym nástrojom pre prilákanie a udržanie si zákazníkov.⁸⁴ Podľa Kesnerovho názoru, pri dnešnom neustále sa zrýchľujúcom tempe pripojenia ľudí na internete by múzeá mohli ponúkať aj e-shop, teda predaj suvenírov, bižutérie, publikácií, plagátov, posterov, kalendárov z predmetov nachádzajúcich sa v expozícií, alebo výstave. Napr. múzeum sklárstva by mohlo ponúkať ručne vyrobené a maľované sklárske predmety ako náramky, náušnice, dekoratívne predmety a podobne. Takéto on – line obchody ponúkajú múzea aj Louvre Museum v Paríži, Magyar Nemzeti Múzeum v Budapešti, The British múzeum v Londýne, Múzeum československého opevnení vo Chvaleticiach a podobne. Viera Majchrovičová

⁷⁷ KESNER, *Marketing a manažment múzeí a památek*, ref. 16, 240 s.

⁷⁸ KOTLER, P. – AMSTRONG, G. *Marketing*. Praha: Grada Publishing, 2004. 152 s. ISBN 80-247-0513-3.

⁷⁹ JOHNŮVÁ, ref. 2, 185 s.

⁸⁰ KESNER, *Marketing a manažment múzeí a památek*, ref. 16, 239 – 240 s.

⁸¹ JOHNŮVÁ, ref. 2, 185 – 186 s.

⁸² KOTLER, ref. 78, 153 s.

⁸³ Dostupné na internete: < <http://www.candystand.com/> >.[cit.2009.12.05.].

⁸⁴ KOTLER, ref.78, 152 s.

je zástancom názoru, že predaj suvenírov a replík originálnych zbierkových predmetov v slovenských múzeách je výborný nápad, ale zatiaľ nie je udomácnený v tej podobe ako je to v zahraničí.⁸⁵ Veľkým pozitívom je, ak webové stránky múzeí ponúkajú jazykové mutácie do svetových jazykov. V mnohých prípadoch však webové stránky múzeí obsahujú len výber z celkového objemu textu v úradnom jazyku danej krajiny. V týchto preložených textoch sa tiež objavujú neohrabané formulácie i gramatické chyby, ktorým by sa múzeá mali vyvarovať.⁸⁶ Stránky by mali byť kompletne preložené aspoň do dvoch svetových jazykov a to angličtiny a nemčiny.

Pre Záhorské múzeum je mimoriadne nápomocná funkčná webová stránka, prostredníctvom ktorej stúpol počet objednávok, žiadostí o informácie a ďalších kontaktov so záujemcami.⁸⁷ Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici začiatkom roku 2009 sprístupnilo verejnosti novú internetovú stránku, ktorej dôraz je kladený na vizuál múzea, prezentáciu všetkých aktivít, programov a prácu so zákazníkmi, ktorá pomôže múzeu v tom, aby sa stalo úspešnejším.⁸⁸ Webová stránka Lubovnianskeho múzea v Starej Lubovni je spracovaná novým redakčným systémom a je týždenne aktualizovaná. Expozície múzea sa tak dostali na titulné stránky turistických sprievodcov a cestovných lexikónov.⁸⁹ Podľa Viery Majchrovičovej hodnotiť múzeá a ich webovú ponuku je vždy subjektívne a deje sa v závislosti od toho, čo klient hľadá. No subjektívne povedané, že možnosti vytvorenia a prevádzky webu v múzeách sú a jeho obsah vždy závisí od daného múzea.⁹⁰ Niektoré internetové stránky múzeí ponúkajú prístup k zbierkam múzea prostredníctvom on – line katalógov zbierok, kde každé dielo má uvedený základný údaj. Táto forma prezentácie sa stretáva s obavami niektorých pracovníkov, ktorí vo virtuálnej forme prezentácie vidia konkurenciu skutočnej – fyzickej návštevy múzea. Ľudia si tak vystačia s poznatkom, ktorý získajú doma pri počítači a budú demotivovaní k fyzickej návšteve múzea. Tieto domnienky sa však pri žiadnych výskumoch, ktoré vo svete prebiehali nepotvrdili. Zistilo sa, že užívatelia internetu, ktorí navštevujú stránky kultúrnych inštitúcií, ako sú múzeá, sa neuspokoja s virtuálnym zhliadnutím expozícií, výstav.⁹¹

Fakt, ktorý nasvedčuje tomu, že slovenské múzeá sa chcú priblížiť nielen vedeckej obci, ale i širokej verejnosti dokazuje aj pilotný projekt, ktorý bol spustený v októbri roku 2009 na pôde Slovenského národného múzea v Bratislave pod názvom „Múzeum 21. storočia“⁹², ktorý je zameraný na digitalizáciu múzejných zbierok. „...pred dvadsiatimi rokmi ešte nebola iná možnosť, ako ísť do múzea za konkrétnym človekom a vyžiadať si

⁸⁵ Interview s Mgr. Vierou Majchrovičovou. (riaditeľka Muzeologického kabinetu ÚOČ – Slovenské národné múzeum so sídlom na Žižkovej 18, 811 02 Bratislava 1, uskutočnený dňa 18. 8. 2009.)

⁸⁶ KESNER, *Marketing a manažment múzeí a památek*, ref. 16, 240 s.

⁸⁷ DRAHOŠOVÁ, ref. 45, s. 35.

⁸⁸ LESNÍK, ref. 18, s. 21.

⁸⁹ MIKULÍK, D. Živý hrad Lubovňa. In Kultúrne dedičstvo – komercia alebo ochrana. Banská Bystrica: Zväz múzeí na Slovensku, 2008. ISBN 978-80-89079-20-9, s. 70.

⁹⁰ Interview s Vierou Majchrovičovou dňa 18. 8. 2009.

⁹¹ KESNER, *Marketing a manažment múzeí a památek*, ref. 16, 211 s.

⁹² Projekt „múzeum 21. storočia“ vznikol v metodickom a vývojovom pracovisku CEMUZ (Centrálna evidencia múzejných zbierok) Slovenského národného múzea, ktorý sa realizuje v spolupráci s firmou EDICO SK ako dodávateľom technológií a technologických služieb

predmet, ktorý ste chceli bádať,“ uviedol vedúci tímu Ján Jurkovič. V projekte, ktorý sa pilotne overuje na pôde Múzea židovskej kultúry v Bratislave, je možné artefakty bádať on-line. V praxi to znamená, že záujemca nebude musieť cestovať za expozíciami a nebude musieť žiadať o vyhľadanie, či zapožičanie reálneho predmetu. Záujemca bude mať k digitálnemu zástupcovi predmetu a jeho odborným informáciám on-line prístup. Okrem toho tiež bude možné vytvoriť dvoj až trojrozmernú kópiu predmetu. Slovensko sa tak stalo prvou z európskych krajín, ktorá takúto digitalizáciu múzejných zbierok robí.⁹³ Kesner vo svojej publikácii uvádza, že ideálny stav je, ak internetová prezentácia múzea slúži k získavaniu základných informácií o inštitúcii a jej ponuke, a poskytne akési „preview“ pred fyzickou návštevou. Ak fyzická návšteva bola pre návštevníka potešením, prostredníctvom internetu sa vráti späť a získa tak informácie o aktuálnej ponuke a novinkách. Príprava špecifických produktov si vyžaduje kvalifikovaných a skúsených pracovníkov.⁹⁴ Niektoré múzeá ponúkajú aj tzv. virtuálnu prehliadku po múzeu. Virtuálna prehliadka múzea samozrejme nenahradzuje zážitok z návštevy, ale môže byť impulzom k budúcej návšteve. Je tiež určitou propagáciou pre múzeum.⁹⁵ Virtuálne múzeum je zvyčajne chápané ako múzeum bez fyzickej múzejnej infraštruktúry, vnímané len zmyslovo. Môže ísť o virtuálnu prechádzku expozíciou, ktorá sprostredkúva prehliadku múzejného interiéru. Môže ísť o virtuálne múzeum, ktoré reálne neexistuje, sú tu len zobrazené predmety z múzeí celého sveta zostavené podľa rôznych kritérií. Môže ísť o zbierku digitálnej dokumentácie k určitej téme. Virtualita môže byť použitá tiež ako sprievodný materiál v expozícií, napr. predmetov, ktoré nemôžu byť vystavené, alebo predmetov, ktoré sa nezachovali a majú ilustračný, doplnkový charakter k vystaveným zbierkovým predmetom.⁹⁶ Pri virtuálnych prehliadkach by významné vyobrazené exponáty mali byť doplnené podrobnejšími informáciami, nie len tými, ktoré sú na popiskách pod exponátmi.⁹⁷ Na internete sa čoraz častejšie objavujú tieto virtuálne prehliadky, ktoré umožňujú prehliadku expozície aj s výkladom lektora, s obrázkami najhodnotnejších kusov zbierkových predmetov⁹⁸, ktoré napríklad v múzeách dokumentujúci kultúru šľachty ako takej, pomocou virtuálnych scénok dokresľujú život bývalých šľachticov.

Maďarské múzeá, ktoré na svojich webových stránkach ponúkajú virtuálne múzeum vidia výhody v týchto smeroch:

1. múzeum je otvorené každý deň a to nonstop
2. zbierkový fond môže vidieť neobmedzený počet návštevníkov
3. virtuálne získanie informácií o zbierkových predmetoch a zbierkach je veľmi jednoduché
- 4.

a s Múzeom židovskej kultúry v Bratislave. Projekt sa plánuje v nasledujúcich rokoch rozšíriť do všetkých múzeí na Slovensku.

⁹³ Dostupné na internete: <<http://www.obnova.sk/clanok-2985.html&mode=thread&order=0&thold=0>>.[cit.2009.12.01.].

⁹⁴ KESNER, *Marketing a manažment múzeí a památek*, ref. 16, 211 s.

⁹⁵ JOHNOVÁ, ref. 2, 185 s.

⁹⁶ JANOVIČKOVÁ, ref. 10, s. 26.

⁹⁷ JOHNOVÁ, ref. 2, 185 s.

⁹⁸ JAĎUĐOVÁ, ref. 25, s.75.

5. návštevník virtuálneho múzea sa môže slobodne rozhodnúť, ktorú časť múzea si pozrie
6. pri hľadaní zbierok, zbierkových predmetoch môže natrafiť aj na tie predmety, o ktorých ani nevedel, že sa v múzeu nachádzajú
7. pri prehliadke virtuálneho múzea nie sú potrebné financie na cestovanie a ubytovanie.⁹⁹

Samozrejme maďarské virtuálne múzeá ponúkajú na internete len základné informácie a snažia sa vzbudiť záujem návštevníkov na fyzickú návštevu múzea, aby návštevníci videli predmety na vlastné oči, lebo virtualita neponúka taký pôžitok. Kto by nechcel vidieť na vlastné oči krásu, ktorú naši predkovia vytvorili. V súčasnosti internet tvorí dôležitú informačnú súčasť každodenného života človeka. Podľa slov vedeckého a pedagogického pracovníka Masarykovej univerzity v Brne „*Tvorba, udržiavanie a rozvoj internetu sa musí stať trvalou činnosťou každého múzea, na ktorý musia byť vyčlenené určité finančné aj ľudské zdroje.*“¹⁰⁰

Posudzovala

Mgr. Silvia Eliašová, PhD.

Martina ŽUPČÁNOVÁ: ASPECTS OF ADVANCING MUSEUMS TOWARDS PUBLIC Many successful organizations, both profitable and unprofitable for a long time and its use marketing tools. Some Slovak museums have also found the need for application of marketing theory to management not only to improve the relationship between the public and museums, but also to obtain the necessary funds. The author of this contribution would highlight one of the tools of marketing – and distribution aspects of the approach to the public. If they want to compete with foreign museums Slovak museums must apply marketing tools. This application not only to obtain the necessary income for the museum but mainly for the presentation of Slovak cultural heritage in European context.

⁹⁹ KOVÁCS, V. Múzeumok az interneten. In Könyvtári Figyelő, ISSN 1586-5193 2004, roč.50,č. 4, s. 54 – 55.

¹⁰⁰ KESNER, *Marketing a manažment muzeí a památek*. ref. 16, 240 s.

RECENZIE NOVÉ KNIHY

BATSON, Judy: Her Oxford. Nashville: Vanderbilt University Press, 2008, 380

s. Získať najvyššie, teda vysokoškolské vzdelanie na niektorej univerzite vo Veľkej Británii nebolo pre ženu jednoduché. Prvá lastovička, Londýnska univerzita, umožnila ženám získať vysokoškolské diplomy v roku 1878. Do konca 19. storočia otvorili postupne svoje brány takmer všetky britské univerzity, hoci univerzita v Cambridge umožňovala ženám, až do polovice 20. storočia, iba účasť na prednáškach. Nemohli skladať záverečné skúšky. Oxford odolával ženám – študentkám do 7. októbra 1920. Oxford, jedna z najstarších britských univerzít, fungovala niekoľko storočí po svojom založení ako výlučne mužská vzdelávacia inštitúcia. Kniha britskej autorky sa snaží priblížiť históriu pomalého prechodu Oxfordu od čisto mužskej univerzity na inštitúciu otvorenú obom pohlaviam, bez obmedzení. Autorka podáva široký pohľad na výlučne ženské skúsenosti na univerzite v Oxforde, na pozadí histórie všetkých piatich ženských fakúlt – Lady Margaret Hall, St. Hugh's, St. Hilda's, Somerville a St. Anne's. Približuje nielen prekážky, ktoré museli ženy prekonávať v súlade s predstavami spoločnosti o rozumových schopnostiach nežného pohlavia, každodenný život na univerzitnej pôde ale aj cesty a spôsoby ktorými si ženy zabezpečili svoje miesto na prominentnej mužskej univerzite. Úvodné kapitoly, z celkového počtu osemnásť, ukazujú ženy, ktoré sa začali zúčastňovať prednášok ako nerovnocenné študentky. Samostatná kapitola, je venovaná spoločenskej diskusii o udeľovaní titulov ženám. Zhŕňa argumenty pre a proti ženským titulom počnúc rokom 1894. Všeobecný pohľad dopĺňa postavenie žien na jednotlivých ženských fakultách na príklade vybraných osobností riaditeľiek fakúlt, napr. Emily Penrose zo Sommervillu. Zamýšľa sa nad vplyvom ženského hnutia sufražetiek za udelenie volebného práva a jeho prítomnosťou na pôde univerzity. Niekoľko kapitol je venovaných dopadom dvoch vojnových konfliktov na vzdelávací proces študentiek a povojnové postavenie žien v spoločnosti v 20. storočí ovplyvnených novými politickými a sociálnymi tlakmi, napr. v podobe zrušenia výsledkovej listiny skúšok zvlášť pre mužov a pre ženy, prijatia antidiskriminačného zákona po prvej svetovej vojne a ďalších. Hoci je primárna časť knihy koncentrovaná na univerzitu v Oxforde, autorka sa snaží o paralelu so situáciou na univerzite Cambridge, i keď len na niekoľkých stranách. Aj keď autorka venuje v práci veľký priestor ranným etapám vývoja ženského vzdelávania v Oxforde, slabšiu pozornosť koncentruje na záverečné obdobie 50. rokov 20. storočia. Záver v podobe zhrnutia výsledkov práce sa v knihe nenachádza, nahradil ho krátky epilóg načrtávajúci zradenie zmiešaných škôl v roku 1970, čím autorka obchádza jednu z najzaujímavejších dekad v dejinách ženského vzdelávania na Oxforde. Zaujímavou súčasťou publikácie je 120 profilov žien, ktoré študovali na Oxforde medzi rokmi 1910 až 1960 spoločne s oblasťou, v ktorej neskôr vynikli, či dosiahli mimoriadne uznanie. Hoci je práca napísaná pútavým štýlom, čitateľovi bude chýbať hlbšia a kritickejšia analýza jednotlivých zdrojových dokumentov. Skúsenosti oxfordských žien sú aplikované iba na univerzitnú pôdu. Záverom je treba vyzdvihnúť, že vďaka priekopníckej práci autorky jednotlivé strany publikácie oživujú dejiny ženského vzdelávania na jednej z najprestížnejších univerzít.

CARRIÈRE, Jean – Claude – Eco, Umberto: Knih se jen tak nez bavíme. Rozhovory vedl Jean – Philippe de Tonnac. Praha: Argo, 2010, 237 s. Úvodom by sa žiadalo napísať, že recenzované dielo je knihou o knihách. Takéto zjednodušené konštatovanie by však bolo zastretím faktu, že o spomínanom fenoméne diskutovali osoby uvedené v názve, čo by samo o sebe mohlo byť znakom jednoznačnej kvality. (U. Eca je nie potrebné zvlášť predstavíť; rozhovor s ním a so známym spisovateľom, dramaturgom a scenáristom, J. – C. Carriérom viedol novinár a esejista, J. – P. de Tonnac). Trialóg sa však stal akýmsi radom nevynútených Šeherezádiných, či Boccacciových príbehov bez zbytočného erotického podtónu, predstavujúcich rozprávačským majstrovstvom Marca Pola, v Neviditeľných mestách Itala Calvina, nové a nové stránky Gutenbergovej galaxie. Recenzovaná kniha je vlastne oslavou písaného slova, pretože zaznamenaný rozhovor účastníkov je možné bez nadsázky vnímať ako obohatenie svetovej literatúry a to nielen kvôli odlišnosti ich národnosti, ale najmä fabulačnému umeniu.

Dielo potvrdzuje aj permanentné čaro príbehu, prekonávajúceho všetky literárne inovácie, pokusy a skratky. Predstavuje jeho bytostnú spätosť s osudmi jednotlivca i históriou ľudského rodu. Je príkladom nadčasovosti, približujúcej napríklad históriky Karen Blixenovej, pochádzajúce z exotického prostredia Afriky a anekdoty U. Eca i J.- C. Carriéra, obsiahnuté v uvedenej knihe, spojené s magickou prózou mnohokrát aj všednej každodennosti. Jeden, v podstate nekonečný príbeh, je aj obsahom recenzovanej publikácie, utvárajúci nové a nové variácie na neobmedzené množstvo tém, vyplývajúcich z tej základnej. Podľa tohto vzorca sa autor a čitateľ na začiatku svojej púte nachádzajú v dvoch odlišných bodoch galaxie, vzdialených na svetelné roky, ale približujúcich sa k sebe v podstate neznámymi cestičkami. Možno je to ich vzájomná empatia, akási vnútorná schopnosť, dospieť k sebe po hviezdnych chodníčkoch, alebo bez nej, aj za cenu „storočnej samoty“. K hodnotám príbehu, alebo „len“ dobre vyrozprávaného príbehu patrí aj riziko ? minúť sa zámeru autora a očakávaní čitateľa. Paralely sa však stretávajú v nekonečne.

Príbehy tvoriace súčasť trialógu sú dôkazom jedinečnosti a dôležitosti fenoménu knihy. Odhaľujú (najmä pre vášnivého čitateľa !) tú možno nepolapiteľnú, ale vnímateľnú esenciu tajomnosti, romantiky, radosti z očakávania neznámeho, ale poznateľného sveta. Toto fluidum je pre začínajúceho čitateľa nie vždy dané. (A. Dumas v diele Gróf Monte Christo, inak vysoko hodnotenom U. Ecom, uvádza príklad potravín, ktoré po prvýkrát nemusia chutiť napr. lastúry, čaj, či pivo. Spomínaný príklad je u francúzskeho spisovateľa inak spojený s predstavením istej drogy. O nedozerných dôsledkoch užívania drog, spojeného s vlastnou skúsenosťou, podali umelecky výstižné, ale inak otrasné svedectvo literáti ako T. De Quincey, Ch. Baudelaire, či A. Huxley.). Pôžitok z čítania je u vášnivého čitateľa, obľubujúceho nielen obsah svojich kníh, spojený možno aj s akýmsi inštinktom lovca. Ten ho môže po objavení sa zaujímavého titulu na trhu priam nútiť k zložitým manévrom, spojeným z vystopovania tých správnych obchodov a z konečného aktu získania (ulovenia) koristi (knihy). (Na jedincov, uprednostňujúcich najmä lov, strastiplnú radosť zo získavania novej knihy pred jej čítaním, však hojnosť kapitalistického trhu mohla a (môže ?) pôsobiť aj demotivujúco.).

Cieľom trialógu bolo dokázať, alebo presnejšie ukázať, že obavy spojené so zánikom fenoménu knihy sú neopodstatnené. Jeho účastníci prinášajú najmä dôkazy o tom, že v priebehu dlhotrvajúcej histórie existencie písaného slova sa menili ľudské

spoločenstvá, vznikali nové kultúry a zanikali civilizácie, ale v rámci uvedeného chaosu sa vždy zachovala časť písaného odkazu (možno nie vždy to najdôležitejšie a s neistým adresátom). Budúcnosť knihy ako takej podľa diskutujúcich zaručuje aj technická a vedecká vyspelosť súčasnej civilizácie. Výsledky technologickej vyspelosti ľudstva vznikajú a zastarávajú takým tempom, že písané médium im v tom nedokáže konkurovať a preto ostáva akousi permanentnou, poslednou inštanciou, pripravenou byť k dispozícii. (Je otázne, či v prípade globálnej katastrofy, ktorá by zničila vymoženosti civilizácie, ale zachovala pri živote menšie komunity ľudí, bez potrebnej technológie, by novovznikajúca civilizácia prikladala taký význam písanému slovu. Samozrejme, odpoveď ako vždy, prináša literatúra. J. Verne v poviedke Večný Adam, so strategickým optimizmom, zabaleným v taktickom pesimizme, obnovuje myšlienku „večného návratu“, keď píše o perspektívach ľudstva.).

Výsledné konklúzie účastníkov debaty o budúcnosti knihy sú teda optimistické. Otázne však je, či knihy jednoducho nevyjdú z módy (možnosť načrtnutá R. Bradburym v románe 451 Fahrenheitov pôsobí veľmi odstrašujúco !) a nestanú sa jednoducho len akousi kuriozitou pre vyvolených. (Nakoniec aj J. – L. Piccard, kapitán vesmírnej lode Enterprise v seriáli Star Trek – Nová generácia čítal knihy – ale okrem neho z členov posádky už nikto.)

Ludovít Marci

FURET, Francois (ed.): Človek romantizmu a jeho svet. Praha: Vyšehrad, 2010, 287 s.

Romantizmus je fenomén, pútajúci pozornosť nielen umeleckými a historickými aspektami, ale najmä svojou permanentnou prítomnosťou v myslení a cítení aj dnešného človeka. Oplyvňuje jeho konanie a možno je to móda, zaujímajúca najpevnejšie miesto v spochybňovanom dedičstve, ponúkanom európskou kultúrou od čias osvietenstva.

Uvedená kniha prináša pohľady na konkrétne historické obdobie, prostredníctvom ľudí, aktívne alebo menej aktívne formujúcich jeho reálne kontúry. Ide však o archetypy človeka romantizmu, ktoré sa snažili vymedziť poprední európski odborníci a znalci problematiky. Editorom publikácie je Francois Furet, (1927 – 1997), jeden z najznámejších a najvplyvnejších historikov posledných desaťročí, uvádzajúci štúdie, predstavujúce možné portréty (mešťan, robotník, žena, učiteľ, lekár, kňaz, intelektuál a revolucionár) viac – menej typických a možno tiež atypických postáv rokov 1814 – 1848.

Krvavý koniec napoleonských vojen a následné usporiadanie pomerov Európy akoby pribzdili idey heroizmu a vlastenectva, prítomné už v ideáloch Francúzskej revolúcie a naznačujúce romantický životný pocit. Paradoxne ale špecifický svet poreštauračnej Európy sa stal skutočným prostredím romantizmu, hlásajúceho návrat do minulosti, jej idealizovanie a zároveň hľadanie vytúžených horizontov budúcnosti. Obnova idyl patriarchálneho sveta, založeného na princípoch kresťanstva a rúcanie jeho poriadkov, to boli smery myslenia a konania, utvárajúce realitu všedných dní daného obdobia. Oživovanie kulis stredoveku, s objavovaním rytierskych cností a najmä ich nositeľov, dávalo možnosť nerušenému rozletu fantázie pri budovaní kontúr akéhosi nadčasového

človeka. Tento ideál potom s jemu prisúdeným heroizmom sa stával módou, permanentne prepínajúcou staronové hranice Európy, stanovených Viedenským kongresom. Bolo to obdobie formovania novodobých národov a potvrdzovania ich minulosti, objavovaním vlastnej histórie. K akejsi aktualizácii týchto dejín dochádzalo aj bojom za národnú slobodu. Skúšobným kameňom stretu romantických predstáv a reality sa stal zápas Grékov za naplnenie spomínaných ideálov. Európske intelektuálne kruhy vnímali Grécko a Grékov prostredníctvom tradičného obrazu antiky, čo vzbudilo ich záujem o osobnú účasť na tomto boji. Motivovali sa snáď i predstavou možnosti spásy kolísky európskej kultúry, akýmsi odvekým protikladom medzi Európou a Áziou, známym od čias Herodota a nie na poslednom mieste mnohí aj pretrvávajúcou a doznievajúcou náboženskou nevráživosťou medzi Európanmi – kresťanmi a vyznavačmi islamu. (Prežíval ešte aj obraz osmanských Turkov ako dobyvateľov európskeho územia.) Určitým spojivkom medzi romantickým rojčením a súdobou realitou bol narastajúci pocit nadradenosti Európanov aj s ich civilizačnou vyspelosťou nad príslušníkmi najmä technologicky zaostalejších národov Orientu, čo sa v praktickej politike prejavovalo expanzívnymi zámermi aj praxou najvýznamnejších mocností. Reálne strasti vojny a násilie, páchané aj na civilistoch (počas boja Grékov za nezávislosť), viedli možno k určitej korekcii obrazu hrdinu a jeho konania.

K tvrdej konfrontácii romantických predstáv a skutočnosti došlo počas revolúcie 1848/49, ktorá do určitej miery skoncovala s ideálmi nadšencov a rojkov, čerpajúcich svoje postoje zo spomínaného fenoménu. K dôležitým aktérom udalostí revolučných rokov okrem intelektuálov patrili aj robotníci, ktorí sa na scéne sociálnych a politických zápasov objavili už skôr, najmä v priebehu tridsiatych rokov devätnásteho storočia. Prvá polovica spomínaného storočia sa stala priestorom pôsobenia aj ďalších, typických postáv romantizmu – meštana, kňaza, ženy, intelektuála a tiež revolucionára, stelesňujúceho vo svojej osobe romantické nadchnutie doby – (vytýčenie ideálu – cieľa, úsilie o jeho naplnenie, aj realitu sklamaní).

Uvedená kniha je prostredníctvom vybraných archetypov a ich analýzy zároveň aj akosi psychologicko – sociologickou sondou spoločnosti najmä prvej polovice devätnásteho storočia a v tom je jej najväčší prínos.

Ludovít Marci

GUREVÍČ, Aron Jakovlevič: Historikova historie. Praha: Argo, 2007, 330 s. Dnes je už akousi výsadou nielen známych politikov, vedcov, umelcov, či športovcov, ale jednoducho všetkých, mediálne permanentne preferovaných jednotlivcov, označovaných ako celebrity, poskytnúť príbeh vlastného života, prípadne jeho určitého úseku, profesionálnym autorom biografíí, či scenárov alebo ich týmto smerom inšpirovať. Najväčšiu pozornosť však vždy vyvolávajú diela samotných aktérov sledovaných udalostí v podobe autobiografií a memoárov.

Hoci A. J. Gurevič patril medzi najvýznamnejších ruských odborníkov dejín stredoveku, jeho kniha neprináša senzačné odhalenia „tajomstiev“ doby, v ktorej žil, jej aktérov, ani vlastného života. (Prv existujúce informačné vákum v danej oblasti v posledných

rokoch viac – menej úspešne zaplňajú nové práce o doteraz neznámych stránkach histórie ZSSR ako aj o jej tvorcoch.) Gurevičova kniha je zaujímavá z iných dôvodov. Ide o napínavé čítanie, približujúce úskalia uplatnenia sa jednotlivca v totalitnej spoločnosti. Je to akási sponď človeka, v zmenených podmienkach spoločenskej reality opúšťajúceho vynútené pozície svojho vnútorného azylu. Autor prináša svedectvo o každodennej taktike, ale i stratégii prežitia intelektuála, vedúceho permanentné zápasy so svojím okolím najmä v oblasti spoločenskej, profesijnej, ale i osobnej. Čitateľ neznalý pomerov tak nadobúda možnosť získať akúsi predstavu o nevyspytateľnosti a marazme moci, zasahujúcej všetky oblasti vtedajšieho života a vyvíjajúcej tlak za účelom udržania kontroly nad postojmi jednotlivcov. Prezentované myšlienky naznačujú, že hrdinovi rozprávania sa podarilo vyhnúť kompromisom, ohrozujúcim jeho vnútorné presvedčenie i slobodu autonómie rozhodovania a v konečnom dôsledku viac – menej povinné pas de deux s mocou vyznieva v jeho prospech.

K pozoruhodným aspektom recenzovaného diela okrem iného patrí fakt, že hlavný hrdina – rozprávač, bol profesionálnym historikom, skúmajúcim a približujúcim realitu stredovekého sveta. Prostredníctvom odhaľovania tajov univerza stredovekého človeka, (ktoré tu autor v náznakoch ponúka), sa objavovaný svet minulosti stal v jeho podaní protikladom a zároveň akoby paralelou nedávnej histórie dvadsiateho storočia. (So špecifikami moderných dejín, v podobe politicky, ale i nábožensky motivovanej nevráživosti a nepravdy, získal osobné skúsenosti aj hrdina – rozprávač recenzovanej knihy.) Počas permanentných zápasov s politickou mocou, odbornou obmedzenosťou i s ľudskou zlobou, dochádzalo k vedeckému rastu autora. Získal patričné uznanie ako vysokoškolský pedagóg – historik a to najmä medzi študentmi. Jeho vedecké publikácie púťali pozornosť odborníkov ako i potenciálnych odporcov na domácich historických pracoviskách a najmä cenzorov vysokých stranických úradov. Bol nútený znášať obvinenia z príslušnosti k rôznym „vadným buržoáznym pavedám“ a vyčítali mu „odchýlky od oficiálnej marxisticko – leninskej línie“ v ponímaní vedy. A. J. Gurevič sa za daných podmienok pokúšal nadviazať na hlavné trendy a smery svetovej historiografie, ktorej zárodoky prenikli aj za „železnou oponou“ rozdelené hranice dvoch svetov. Dôkazom faktu vzniku prác, púťajúcich pozornosť nielen domácich cenzorov či ideológov a odborníkov „bratských štátov“, bol záujem o knihu Kategórie stredovekej kultúry vo vedeckých kruhoch Západu. Postupne sa mu podarilo nadviazať (v priebehu niekoľkých ciest) aj osobné kontakty s významnými historikmi zahraničia.

Neúprosne plynúci čas, do zabudnutia odsúvajúci najmä staršie historické obdobia, nakoniec na minulosť premenil i niekdajšiu existenciu dvoch svetových sústav. Zmena pomerov na území bývalého Sovietskeho zväzu nastolila potrebu riešenia nových výziev aj v oblasti medievalistiky. Do spomínaného procesu sa zapojil tiež A. J. Gurevič.

Recenzovaná kniha je svedectvom nielen životných osudov významného historika, ale aj určitého obdobia dejín dvadsiateho storočia.

Ludovít Marci

HERČKO, I. a kol.: Dejiny múzejnej kultúry na Slovensku. Banská Bystrica 2009. 307s. Dejiny múzejnej kultúry sú dôležitou súčasťou poznania a pochopenia vývoja múzejného fenoménu každej krajiny. Iba ak poznáme dejiny daného vedného odboru, môžeme komplexnejšie pochopiť a spoznať odbor sám.

V roku 2009 Ústav vedy a výskumu a Katedra environmentálneho manažérstva Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici vydali monografiu *Dejiny múzejnej kultúry na Slovensku*. Publikácia predstavuje výstup grantového projektu VEGA č. 1/4543/07 „Múzejný fenomén v kontexte súčasného sveta a formovania múzejnej kultúry na Slovensku“. Hlavným riešiteľom projektu a editorom monografie, do ktorej autor-sky prispeli aj PhDr. Marta Halašová, PhD., RNDr. Jana Jaďudová a PhDr. Zdena Krišková, PhD., bol doc. Ing. Ivan Herčka, CSc.

Monografia je rozdelená do dvoch častí. Prvá časť *Vývoj múzejnej kultúry na Slovensku* je chronologickým prehľadom dejín múzejnej kultúry od starožitníckeho – zberateľského obdobia, cez obdobie vzniku Matice slovenskej a Muzeálnej slovenskej spoločnosti, prvých spolkov, spolkových, župných, mestských múzeí a stavu slovenských múzeí v čase I. a II. svetovej vojny až po obdobie povojnového múzejníctva, prvého múzejného zákona a stavu múzeí na Slovensku v súčasnosti. Autorom prvej časti je I. Herčko, ktorý sa podrobne a prehľadne venuje naplneniu jednotlivých kapitol venovaných vývoju slovenského múzejníctva. V kapitole *Múzejné a historické spolky a vznik spolkových, župných a mestských múzeí* podáva prehľad múzeí, ktoré vznikli do konca 19., prípadne do začiatku 20. storočia, a ktorých múzejná činnosť, či už s väčšou alebo menšou aktivitou, pokračuje dodnes (Mestské múzeum v Bratislave – 1868, Hornouhorské múzeum v Košiciach 1872, Mestské a župné múzeum v Komárne – 1886, Mestské múzeum v Banskej Bystrici – 1889,.....). Rozoberá ich vznik, vývoj, organizačnú štruktúru, ako aj stav ich zbierkového fondu.

Druhá časť publikácie *Múzejná kultúra očami 21. storočia*, pozostáva z troch menších kapitol. Rozoberá „Psychologické reflexie múzejného fenoménu“ (Marta Halašová) so zameraním na kultiváciu vzťahu človeka k životnému prostrediu a niektorých foriem uchovania, transformácie a sprostredkovania skutočnosti muzealizáciou, „Marketing múzeí“ (Jana Jaďudová) s prihliadnutím na problematiku profilu návštevníka a jeho motiváciu a marketingový mix v podmienkach kultúrnych inštitúcií. Záverečná kapitola je venovaná „Múzejnému fenoménu a jeho reflexie v súčasnom dianí“, ktorej autorkou je Zdena Krišková.

Napriek tomu, že recenzovaná kniha I. Herčka a kol. patrí nepopierateľne k dielam, prispievajúcim k poznávaniu dejín vývoja muzeálneho fenoménu a zároveň predstavuje hodnotný prínos v rámci muzeologického vzdelávania, kriticky pripomíname, že takto štruktúrovaná publikácia, rozdelená do dvoch hlavných častí, pôsobí v závislosti k názvu, obsahu a rozsahu jednotlivých statí pomerne inkoherentne.

Na záver by som odcitovala jednu myšlienku z názorov, ktoré sa vzťahujú na význam a poslanie múzea od jednej z autoriek Jany Jaďudovej „...múzeum zostane inštitúciou, ktorá nám pomáha orientovať sa v súčasnom svete pri hľadaní toho, kto sme, odkiaľ prichádzame a kam smerujeme“.

Stanislava Gogová

HORSKÝ, Ján: Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním: Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy. Praha: Argo, 2009. 339 s. V minulom roku sa na historickej scéne objavila monografia *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním* od významného českého teoretika histórie Jána Horského. Dielo zachytáva reflexiu myšlienok o súčasnej historiografii a analyzuje vzťah moderného dejepisectva v súčinnosti – procese k iným vedným odborom. Hoci monografia je výrazne teoretická, autor nezabudol klásť dôležité otázky vplývajúce na modernú historiografiu. Odpovede na otázky získava priamo z konkrétnych historických udalostí a skutočností. V pomerne krátkom úvode, autor naznačuje obsah a cieľ svojej monografie, ktorá je členená do siedmych kapitol. Dielo uzatvára obsiahly zoznam použitej literatúry, ktorý mimoriadne poslúži pri orientácii v problematike.

Prvá kapitola sa orientuje na vymedzenie pojmu dejepisectvo a k doriešeniu dilemy pojmu dejiny. Autor detailne podáva obraz vplyvu jednotlivých dôb na samotný vývoj historiografie a historiografických prác. Jednotlivé premeny a neustále zmeny rýchlo okorenili úvahy viacerých historikov vytvárať základne prúdy i často krát iné tendencie vývoja historiografie. Postupné spoločenské zmeny prišli do bodu, kde hlavnou črtou je vrátiť sa ku koreňom dejepisectva v medzinárodnom kontexte.

Druhá kapitola sa zaoberá využitím dnešných metodologických myšlienok, ktoré sú aplikované na historické vedy. Hlavným artiklom tejto sekcie je možnosť využitia niektorých principiálnych prvkov narativistickej a lingvistickej kritiky na poznanie čo najobjektívnejších priestorov poznania moderného dejepisectva. Veľkosť tejto sekcie autor zvýraznil akokeby živou diskusiou, názorov významných mysliteľov zaoberajúcich sa metodologickými princípmi historických vied.

Tretia kapitola bližšie pojednáva o viacerých teóriách, ktoré sa vrátili na popredné priečky využitia vo sfére historiografie. Na prvý rebríček v oblúbenosti využitia u mnohých historikov je práve narativistická kritika koncipovaná na mikrohistóriu jednotlivých regiónov, poprípadе krajov. Autor sa snaží rozanalyzovať vyjadrovaciu schopnosť poznania dejepisectva vo vzťahu aj s prírodnými vedami.

Štvrtá kapitola cielfavedome poukazuje na historiografiu ako vedu, ktorá je v niektorých miestach závislá na jazykovú bázu a na jeho rétorické obmeny a figúry. Primárnym komponentom tejto časti je poukázanie procesu kultúrneho vývoja – elementu s produktom ovplyvniť vývoj bádania historiografie. Autor popritom rozlišoval pojem dejepis od pojmu historická veda. Vytvoril určitý prienik obrazcov medzi dejepisom a viacerými historickými vedami s faktom naznačujúci relatívnu odlišnosť už od najstarších epoch ľudstva, nevnímajúc sily tvorby poznania vychádzajúce z jednotlivých smerov dejepisectva.

Piata a šiesta kapitola sa venuje podrobnejšie otázkam vzťahu jednotlivých historických vied k náboženskej sociológii a antropológii aplikovaných na české prostredie. Zreteľom je uviesť na pozadie do akej miery sociológia náboženstva môže dopomôcť historiografickému zmýšľaniu k vydedukovaniu a hlavne čo najvýstižnejšiemu a najobjektívnejšiemu interpretovaniu českých historických náboženských javov od reformácie až do 18. storočia. V týchto kapitolách nie je hlavným, či základným ukazovateľom myšlienka systematickej analýzy českého náboženstva v jednotlivých storočiach, ale úvahy využitia interpretačných možností českej ideológie vo sfére nekatolíckeho

náboženstva. V mnohých prípadoch autor poukázal, na skutočnosť, že nie je možné jednomyselne vyjadriť objektivnosť bez následných preštudovaní napríklad kultúrnych pomerov daných obdobiach.

Posledná siedma kapitola núka nahliadnuť na pôvod a jednotlivé povahy modernej racionality v procese metodologických prínosov na príklade vzťahu k náboženstvu. Autor sa snažil pochopiť a upozorniť na celkový pohľad priestoru kultúrneho pola v rámci modernej historiografií.

Osobitnou časťou diela je časť s názvom *Záverené shrnutí a úvahy*. V tejto sekcii sa autor snažil podať celkový záver svojich myšlienok. Teórie historických vied majú schopnosť vykonštruovať obraz procedúr, ktoré sú hnacím motorom sústavy celej historiografie. Autor otvorene poukazuje na svoju orientáciu smerom na Webera, a na svoju subjektívnu hodnotu historického poznania.

Po relatívne dlhom závere sa nachádzajú aj doplňujúce poznámky s krátkym vysvetlením niektorých pojmov. Na konci publikácie je veľký výber hlavne cudzej a domácej použitej literatúry a menný register.

Autorove analýzy, myšlienkové náznaky, kladené otázky a hľadajúce odpovede, i záver nepochybne podnecuje čitateľov – po väčšinou však historikov k zamýšľaniu, ale hlavne k novému nazeraniu modernej historiografie ako na vedný odbor. Pre laických čitateľov je publikácia pomerne ťažká, napriek tomu je cenným informátorom údajov i názorov vychádzajúcich zo súčasného dejepisectva.

Ladislav Župčán

HOWELL, Georgina: Gertrude Bell: Queen of the Desert, Shaper of Nations.

Londýn: Ferrar Press, 2008, s.512. Publikácia anglickej novinárky patrí medzi novšie príspevky venujúce sa jednej z najvýznamnejších žien v britských dejinách, Gertrúde Bellovej(1868-1926). V biografii rozdelenej do 16 kapitol, popisuje autorka predmet svojho záujmu v niekoľkých líniách. Nielen ako najznámejšiu ženskú cestovateľku svojich čias, ale súbežne ako poetku, vedkyňu, bádatelku, horolezkyňu, fotografku, archeologičku, záhradnú architektku, kartografku a v neposlednom rade veľmi nadanú lingvistku. Vďaka bohatej rodine, ktorá mala liberálne názory na výchovu a vzdelávanie dievčat, mohla navštevovať prestížne školy, vrátane Oxfordu, kde ako prvá žena získala diplom z histórie. Ďalšie vzdelanie získala vďaka súkromným učiteľom a cestám do mnohých častí sveta. Hoci bola žena nebola feministicky naladená, naopak zapojila sa do činnosti hnutia zameraného proti udeleniu volebného práva pre ženy v Británii. Negatívny postoj k udeleniu volebného práva naznačujú prvé tri kapitoly knihy, akési sondy do života britskej spoločnosti, vnímajúce ženu ako osobu, pre ktorú by udelenie volebného práva znamenalo veľkú zodpovednosť. Dôraz práce je venovaný pôsobeniu Gertrúdy v štátnych službách, predovšetkým pre ministerstvo zahraničia. Nemalú pozornosť sústredila autorka aj na obdobie činnosti pre britskú spravodajskú službu, tak v Kábule ako aj Bagdade. Výzvedná činnosť bola vo viktoriánskom období bežná medzi mužmi, nezvyčajné bolo ak ju vykonávala žena, navyše v moslimskom prostredí. Oblasť Blízkeho východu bola dlhodobo jej srdcovou záležitosťou. Podnikala expedície do púšte, stretávala sa s beduínmi, skúmala archeologické náleziská. Vďaka expedíciám

nadobudla neoceniteľné informácie o arabskom svete. Získané kontakty, spolu s jazykovými schopnosťami, využila v prospech V. Británie predovšetkým po vypuknutí prvej svetovej vojny. Publikácia približuje spoluprácu s Lawrencom z Arábie i politický vplyv na formovanie moderného Iraku. Hoci vystihla motívy jednotlivých strán spojené s pôsobením v tejto časti sveta, monografia by prospela kritickejší prístup k dejinám Blízkeho východu. Historický kontext práce je výlučne probritský. Jednotlivé strany približujú čitateľovi okrem cieľavedomosti Gertrúdy Bellovej aj veľmi pozitívny vzťah autorky k nej. V niektorých pasážach dochádza až k nekritickému obdivu. Publikácii by prospelo kritickejšie hodnotenie osobnosti Gertrúdy Bellovej, nielen vyzdvihovanie pozitívnych stránok jej osobnosti. Prostredníctvom knižnej publikácie sa čitateľ dozvie mnoho informácií o premyslenej revolúcii, sociálnej stratifikácii spoločnosti či vzdelávaní dievčat. Ku kladným stránkam monografie sa radí príťažlivý štýl akým je práca napísaná. Jednotlivé kapitoly vtiahujú čitateľa do atmosféry vtedajšej doby z pozície priameho účastníka jednotlivých historických procesov. Medzi menšie negatíva knižnej publikácie patria podkladové materiály čerpané výhradne zo západných zdrojov.

Adriana Kičková

HUSSEY, Andrew: Tajné dejiny Paříže. Praha; Plzeň: Pavel Dobrovský – BETA s. r. o & Jiří Ševčík, 2010, 447 s. Známe mestá s dlhotrvajúcou históriou lákajú k formovaniu mýtov. K takýmto sídlam jednoznačne patrí Paríž, považovaný v 19. storočí dokonca za hlavné mesto sveta. Je otázne, či kniha A. Hussey ruca mýty, ale dejiny o ktorých autor píše, v žiadnom prípade nie sú tajné. Skôr by sa v súvislosti s nimi dalo povedať, že predstavujú akýsi sumár poznatkov, ku ktorým veda postupne dospela. Nejedná sa však jednoznačne o odbornú literatúru, ale o knihu, napísanú pútavým, rozprávačským štýlom, určenú najmä čitateľom, schopným bez väčšieho násillia, páchaného na seba, prijať určité množstvo informácií. Autor prechádza s najväčšou ľahkosťou stáročiam, aby predstavil nové a nové tváre permanentne prítomného mesta. Pestrosť dojmov láka čitateľa k otázke o identite tohto fenoménu. Potom si ale spomenie na mesto miest (aspoň pre Európanov !) – Benátky, s dojmami cestovateľov od M. De Montaigne cez Stendahla až po M. McCarthyovú, ktoré zhrnul do akejsi jednej knihy o Meste ako takom, Italo Calvino, a zázraky sa môžu stať jeho každodenným sprievodcom i labyrintom tohto sveta. Hussey nám predstavuje Paríž ako miesto stretnutia vášni i nenávisti. Je možno otázne, či striedanie politických hriechov, intríg, ba zločinov i z vášne, zanechalo nejaké stopy v povedomí Parížanov, a nemotivovalo vždy predstaviteľov ďalších generácií k mimoriadnym činom, vyvierajúcim z temných komnát podvedomia, alebo naopak k snahe, svojím konaním zlepšiť renomé predchodcov. Neúprosne plynúci (aj) historický čas, nadobúdajúci v niektorých predstavách jednoznačnosť postupného smerovania vždy k vyšším metám, premenil mesto na kulisu protikladných udalostí. (Vraždilo sa tu v mene viery, aby bola neskôr potvrdená a zas zrušená náboženská tolerancia; rovnaké storočie slávilo triumf i pád rozumu; kráľovstvo striedala republika, nahradená cisárstvom a porážku na bojovom poli zavŕšila občianska vojna; nakoniec došlo k podpísaniu mieru, sľubujúcemu začiatok nového usporiadania Európy a potom k pádu mesta z dôvodov krachu daného usporiadania.) Čo je však najdôležitejšie: – kulisy sa menili, ale mesto ostalo zachované aj po najväčšom

vojnovom požiari, ktorý kedy zachvátil veľkú časť sveta. Históriu Paríža však nepísali len korunované hlavy, vojaci, či politici. Za každej vlády to boli tiež umelci, literáti a vôbec intelektuáli. Parížski vzdelanci dodali tomuto slovu zvláštny esprit, pozostávajúci možno z určitých dávok gallikánstva, frivolnosti, svetskosti a radosti z pozemského života, miešajúc tak prvky intelektuálnej učnosti s prejavmi ľudovej kultúry. Spomínaného ducha snáď stelesňoval už Pierre Abélard a jeho smutný osud (memento všetkých intelektuálov !) akoby len zvýrazňoval špecifikum francúzskeho vzťahu k životu a k svetu. Duch Paríža žil a ožíval (v rôznych situáciách) aj prostredníctvom ľudovej žoviálnosti, častokrát humoru najhrubšieho zrna, s permanenciou nevyhnutnosti striedajúceho radosť a smútok bytia. Táto filozofia prežitia sprevádzala možno kroky vagantov, študentov Sorbony (snáď aj vtedy, keď učení profesori tejto inštitúcie zostavovali súdny spis Jany z Arcu), F. Villona, ktorý premety kola šťastia pretavil do svojich veršov. V spomínanom duchu písal F. Rabelais a o hrdosti životom ubíjaných a tým pádom šťastných spievala E. Piafová. K Parížu vždy patrili aj vzdor, vyrastajúci z množstva príčin a nadobúdajúci rôzne podoby. Obyvatelia nie vždy „dobrého mesta“ rebelovali proti vrchnosti (nevynímajúc ani panovnícky dvor), zákonom, cudzincom, hugenotom, rôznym podobám vlády, existujúcim sociálnym podmienkam atď., aby sa nakoniec tí, čo prežili, vrátili domov a historický čas Paríža plynul ďalej.

Kniha A. Husseya prináša nekonečný príbeh výnimočného mesta, možno príbehy, napísané životom a tvoriace spolu určitý výsek histórie ľudstva. Je autorovou zásluhou, že pútavým spôsobom dokázal „parížsku ságu“ nielen priblížiť, ale aj podať.

Ludovít Marci

KOVAČKA, Miloš - AUGUSTÍNOVÁ, Eva - MAČUHA, Maroš (eds.): Rod Révai v slovenských dejinách. Martin 2010. (Ladislav Župčán). Koncom leta 2010 uzrel svetlo sveta v slovenských historických kruhoch zborník pod názvom Rod Révai s podtitulom V slovenských dejinách. Obsahom zborníka je súhrn odprezentovaných príspevkov na rovnomennej konferencii s bohatou medzinárodnou účasťou. Interdisciplinárna konferencia sa konala 16. – 17. septembra 2008 v Martine. Zborník sa skladá z veľkého množstva príspevkov s počtom 29 a z kvalitného i tematicky rôznorodého historického materiálu k historickosti rodu Révaiovcov. Editorisky sa na zborníku podieľali Miloš Kovačka, Eva Augstínova a Maroš Mačuha. Po úvodných dišputách z okruhu editorov a Júliasa Vanoviča („*Len aristokcia ducha*“) vystúpil ako prvý s príspevkom „*Révaiovci v stredoveku*“ Ján Lukačka. Autor odкрýva základné genealogické rysy tejto šľachtickej rodiny, ktorá bola prítomná v dejinách Uhorského kráľovstva od 12. storočia. „*Najvýznamnejší Révaiovci v novoveku*“ je názov ďalšieho príspevku od bádateľa Maroša Mačuhu. Príspevok sa zaoberá neskorším rozvetvením rodiny, ale hlavne najvýznamnejšími členmi, ktorí dosiahli kariérny rast nielen na politickom, kultúrnom, či duchovnom poli. Tretí príspevok nesie pomenovanie „*Zvláštna cesta medzi aristokraciou Uhorského kráľovstva: rod Révai v 16. storočí*“ od Géjzu Pálffyho. Bádateľ opisuje rast moci a vplyvu druhej generácie rodiny v súžití ostatných šľachtických rodov po Moháčskej katastrofe. Témou hospodársko – kultúrnej akcelerácie rodiny Révaiovcov v kontexte dejín Habsburského Uhorska je nasledujúci príspevok „*Postavenie a majetky Révaiovcov v Turci*“ od Richarda Lacka. „*Štručný vývoj rodového*

erbu Révaiovcov“ prezentuje nasledujúca štúdia z pera Frederika Federmayera. Autor detailne vysvetľuje erb Révaiovcov a jeho základné i špecifické prvky. Ivan Mrva je autorom príspevku pod názvom „*Rod Révaiovcov a Beckov*“, v ktorom kladie v dejinách Beckova významnú úlohu trebstovskej línií Révaiovcov. Nasledujúci príspevok je obzvlášť špecifický a nesie názov „*Ako sa história stala ideológiou. Politické názory Štefana Iľsháziho, Eliáša Bergera a Petra Révaia o uhorskej korune (1608 – 1619)*“, ktorého autorom je Kees Tszelszky. Štúdia pojednáva o troch neobvyčajných mužoch s ich subjektívnymi názormi, o korune a zákonoch uhorského kráľovstva. V poradí ôsmy príspevok má charakter náboženského podtónu. Autorom štúdia pod názvom „*Evanjelický vzdelanci v službách Révaiovcov (otázky mecenátu a familiarity)*“ je Maroš Mačucha. „*Šľachtické ženy rodu Révai v slovenských a turčianskych evanjelických dejinách*“ sú témou ďalšieho príspevku z pera Miloša Kovačku, ktorý upozornil na dôležitosť a majestátnosť ženského pokolenia rodu. Zborovjan Martin je prezentátorom široko-uhlého článku s názvom „*Obnovenie turčianskeho konventu ako Hodnoverného miesta v roku 1615 a písomností župana Františka V. Révaia v jeho archíve*“, kde bádateľ podal obraz župana v kontexte procedúry hodnoverného miesta. Cieľom príspevku „*Synovia Františka Révaia a bardejovský rektor Leonard Stöckel*“ od Daniela Škoviera je snahou oboznámiť verejnosť s pedagogickou aktivitou rektora Stöckla v súvislosti s turčianskymi Révaiovcami. Predmetom záujmu Viliama Čičaja je článok „*Peter Révai a uhorská história*“. Autor si podrobne všima starobylosť uhorskej koruny aj vďaka písomnostiam Petra Révaia. Publikačná aktivita Petra Révaia a jeho samotný život sú zachytené v príspevkoch od Evy Frimmovej „*Rozprava o uhorskej svätej korune od Petra Révaia z roku 1613*“ a Kláry Komorovej „*Oracio funebris Petra Révaia*“. Nasledujúce príspevky menovite „*Literárny mecenát Révaiovcov v 16. a 17. storočí*“ od Kláry Komorovej a „*Literárna činnosť a mecenát Révaiovcov v 18. a 19. storočí*“ od Evy Augustínovej majú snahu detailne podchytiť literárnu aktivitu významných členov rodiny. Fenomén typu súkromnej korešpondencie je zaujímavou oblasťou autorky Gabriely Žibritovej. Autorka prezentovala súkromné listy barónky Kataríny Sidónie Révaiovej adresované svojmu manželovi („*Listy barónky Kataríny Sidónie Révaiovej z rokov 1656 – 1702*“). Nasledujúci príspevok má názov „*Rukopisné a grafické exlibrisy príslušníkov rodu Révai*“ od Ľuboríra Jankoviča, ktorý upozornil na dejiny knižnej kultúry z diel Révaiovcov. Národné „*kádrovanie*“ je špecifickým artiklom nového príspevku pod názvom „*Šimon Révai. Uhorský patriotizmus, karierizmus a slovenské empatie*“. Tvorcom je Ivan Mrva, ktorý zdokumentoval obdobie 19. storočia. Kultúrno – stavebno – architektonický profil rodu Révaiovcov rozanalyzujú až tri príspevky a to: „*Révaiovske pamiatky vo fonde SNP v Martine*“ od Barbory Pekarikovej, „*Stavebná činnosť Révaiovcov v Turci*“ od Kristíny Zvedelovej a „*Révaiovský kaštieľ v Turčianskej Štiavničke a jeho anglický park*“ od dvojice autorov Augustína Maťovčíka a Veroniky Maťovčíkovej. Všetci autori komplexne poukázali na dôležitosť umenia – architektúry nielen v myšlienke zachovalých zbierok, architektonických pamiatok v podobe hradov, kaštieľov, sakrálnych stavieb, záhradných pavilónov a podobne. Témou štúdia Ingridy Štibranovej „*Obrazová galéria Révaiovcov – analýza dobového portréту*“ autorka skonštatuje, že rodina bola nesmierne umelecky založená aj vo formáte typu obrazu – malieb. Spracovanie tematiky pokladu z roku 1551 je námetom príspevku „*Súpis sklabinského strieborného pokladu Františka Révaia z roku 1551*“ od vedátora Radoslava Ragača. Zuzana Ludiková sa zaoberala ideou „*Náhrobných pamiatok Révaiovcov v 16. a 17. storočí*“. Vojnové udalosti

a následky zanechajúce stopy, sú námetom príspevku „*Povoynové osudy Révaiovských majetkov*“ od Martiny Orosovej. Autorka upozornila na osudy Révaiovcov v kontexte kontroverzných zákonov Eduarda Beneša. Kolosálnosť hradu Sklabiňa je námetom pre ďalší príspevok (*Pôsobenie občianskeho združenia DONJON na hrade Sklabiňa*). Autor Michal Svateník poukazuje na úspešné pôsobenie občianskeho združenia v nadväznosti záchranu hradného komplexu. Predposlednou časťou je materiál z pera už niekoľko krát spomínaného Maroša Mačuchu a to: „*Poslední Révaiovcí v spomienkach obyvateľov Turčianskej Štiavničky*.“ Posledným okruhom zborníka je zmienka s názvom „*Révaiovcí v spomienkach Jána Dianovského z Blatnice*“ od zapisovateľa Michaela Badu. Súčasťou zborníka je aj široký menný register. Tento zborník sa zrodil z pier neúnavných autorov, ktorý majú evidentne silný vzťah v historickosti a majestátnosti rodiny Révaiovcov. Ich prezentácia myšlienok o tejto problematike uzatvára komplexnú prácu o postavení rodu v rámci šľachtických rodín v slávnom Uhorskom kráľovstve. Zborník je inšpiráciou pre vedátorov a nadšencov o históriu, ale hlavne kompletizáciou informácií o rodoch zo slovenského prostredia.

Ladislav Župčán

LENDEROVÁ, Milena: *A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století*. Praha: Nakladatelství Triton, 2008, 360 s. Prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. patrí v Českej republike k renomovaným odborníkom na dejiny 19. storočia. Jej bádateľský záber je široký a siaha od dejín každodennosti cez ženskú otázku a *gender history* až k dejinám česko-francúzskych vzťahov. Hlavný zreteľ však kladie na dejiny a každodennosť žien a ich postavenie v českej spoločnosti 19. storočia, ktorým venovala niekoľko štúdií, zborníkov a monografií. Široký okruh (i laických) čitateľov zaujala už svojou monografiou s názvom *Tragický bál. Život a smrt Pavlíny ze Schwarzenbergu* vydanou v nakladateľstve Paseka v roku 2004, v ktorej strhujúco vykreslila plodný život a tragický skon kňažnej Pavlíny ze Schwarzenbergu, ktorá zahynula pri požiari na plese v roku 1810. Zásluhou prof. Lenderovej boli stredoeurópske dejiny 19. storočia obohatené o dimenziu každodenného prežívania žien, ktorým venovala svoje ďalšie práce – šľachticien, mešťanok či prostitútok. Jej práce sú priekopnícke z hľadiska metodologického i interpretačného: jej vedecké i pedagogické pôsobenie rehabilitovalo ženské denníky ako plnohodnotný historický prameň, ktorý v mnohých prípadoch, najmä z hľadiska kultúrnych dejín, ešte len čakal na svoje objavenie a historické zhodnotenie.

Práve ženským denníkom 19. storočia je venovaná najnovšia knižná práca prof. Lenderovej, ktorá vyšla v minulom roku. Je záverom dlhoročnej snahy autorky o zmapovanie výskytu ženských denníkov v českých archívoch, ich výklad a historické zhodnotenie. Posledné desaťročia priam prajú objavovaniu a interpretácii textov ženských autoriek a zdá sa, že iba teraz historická obec docenila ich význam. Tento stav súvisí isto i s malým záujmom historikov o skúmanie dejín šľachty (predovšetkým v období 19. storočia) pred rokom 1989 a dominanciou tém z politických dejín, čo je príznačné najmä pre Slovensko.

Monografické spracovanie ženských denníkov 19. storočia je v našich i českých

podmienkach odvážny a významný počin, ktorý treba oceniť po všetkých stránkach. Autorka svoju publikáciu rozdelila na osem kapitol usporiadaných do dvoch veľkých častí, pred ktoré zaradila obligátny úvod.

Úvod je prirodzene kvantitatívne najmenšou časťou knihy, v prípade práce Mileny Lenderovej obsahuje však základnú charakteristiku situácie 19. storočia v kultúrno-historických súvislostiach, zdôvodnenie potreby bádania denníkov a predovšetkým opis metodologických postupov a vymedzenie reflektovaného obdobia, ktorým je *dlhé 19. storočie* ohraničené útokom na Bastilu a výstrelmi na následnícky pár v Sarajeve. Ako v úvode uvádza sama autorka, hľadá „onú každodennosť rozpustenú či rozpúšťajúcu sa v politických a sociálnych dejinách“ (s. 21). Lenderová podáva základnú charakteristiku denníkov ako špecifického typu historického prameňa, ktoré jej slúžili ako vzorka pri základnom výskume a venuje sa i ich pisateľkám. Uvádza číslo hodné rešpektu – spolu 74 denníkov, ktoré boli objavené v archívnych fondoch, knižniciach či v regáloch antikvariátov. Jedným dychom však dodáva, že ide len o zlomok pôvodne napísaných denníkov, ktoré v minulosti v českom jazykovom prostredí vznikli. Záverečná časť úvodu patrí zhodnoteniu stavu doterajšieho výskumu denníkov v európskej historiografii s konštatovaním, že najmä 90. roky 20. storočia priali výskumu denníkov vo Francúzsku, Nemecku, Anglicku i Spojených štátoch amerických.

Prvá nosná časť monografie s názvom *Deník o sobě* sa skladá z piatich kapitol. Prvá z nich, *19. století, století osobních deníků*, čitateľa uvádza do kultúrno-spoločenskej situácie v 19. storočí a podáva základnú charakteristiku genézy denníkov v českom jazykovom prostredí.

Nasledujúca kapitola nesie názov *Předpoklady psaní deníku a motivy jeho založení*. V nej autorka charakterizuje tzv. *spúšťači mechanizmus*, ktorý stojí vždy na počiatku každého denníka. Ten bol u každej pisateľky rôzny. Autorka dokazuje, že pre všetky autorky denníkov platí, že šlo o udalosť, ktorá ich k písaniu priamo alebo nepriamo motivovala: mohlo ísť o významnú celospoločenskú udalosť, ktorá zasiahla do života spoločnosti (napr. francúzska okupácia Viedne, ktorá podnietila k písaniu denníka Máriu Františku Khevenhüllerovú) alebo rýdzo osobné pohnútky (Františku Ševčíkovú priviedli k písaniu denníka sympatie, ktoré v nej vzbudil Vojtěch Alois Šembera). Prof. Lenderová pripomína, že základným predpokladom písania denníka bola istá úroveň vzdelanosti. Okrem vzdelania sa do písania denníka premietali i čitateľské zážitky, podnety z priestoru, v ktorom autorka denníka žila i jej vlastné sny a túžby, ktorým Lenderová venuje samostatné podkapitoly.

V tretej kapitole sa autorka dostáva k vonkajšej i vnútornej formálnej stránke denníkov, ich štruktúre, preferovanému jazyku, adresátovi, času a štýlu. Časť kapitoly je venovaná i *nosiču* písomného vyjadrenia myšlienok a pocitov pisateľky denníka. V samostatnej podkapitole Lenderová podáva konkrétne príklady, ako písanie denníka ovplyvnilo ich majiteľky. Pre všetky *mal denník zostať pamäťou, niekedy dokonca podkladom pre plánované memoáre adresované verejnosti* (s. 95). Jednoducho povedané, pre niektoré pisateľky boli denníky „iba“ bütľavou vrbou, ktorej mohli zveriť i tie najtajnejšie túžby, pre iné zase, ako napríklad pre Marie von Ebner-Eschenbachovú alebo Gabrielu zo Schwarzenbergu boli pracovným zošitom či prostriedkom umeleckého vyjadrenia.

Prvá časť knihy uzatvárajú dve kapitoly venované reflexii „veľkého“ a „malého“ sveta

v tomto type prameňa. Ako autorka knihy správne uvádza, denník nie je len odzrkadlením vedomia: obsahuje nielen názory pisateľky, jej sny a túžby, ale i odraz skutočnosti spracovaný názorovým svetom a vedomím pisateľky. Pre historika je okrem tejto nezanedbateľnej roviny nesmierne cenná i druhá rovina, v ktorej majiteľka denníka podáva udalosti s celospoločenským dosahom, obraz spoločenskej triedy, v ktorej sa pohybuje, charakteristiky svojich blízkych i vzdialených príbuzných a významných osobností svojej doby – často obohatené o subjektívne názory na ne a drobné čriečky z ich života, o ktorých iné pramene mnohokrát mlčia.

Druhá časť autorka knihy výstižne pomenovala *Deník jako historický pramen*. Obsahuje tri kapitoly podrobne analyzujúce tri najdôležitejšie oblasti ženského života, pre výskum ktorých je denník nezastupiteľným zdrojom informácií: každodennosť (rodina, priateľstvo, manželstvo, viera a telo), vybočenie zo stereotypu (sviatky a oslavy, cestovanie a spoločenské styky) a tzv. genderové charakteristiky (profesia a sebareflexia). Milena Lenderová však nezostáva len pri vymenovávaní suchých faktov, naopak, využíva svoje znalosti ženských denníkov a všetky svoje tvrdenia podkladá citáciami z denníkových záznamov ženských pisateľiek a fundovane tak čitateľa zaspäkuje do myšlienkového sveta autoriek denníkov.

Nezanedbateľným prínosom knihy je i dvadsaťdva ukážkových citácií zo ženských denníkov, ktoré autorka zaradila na záver svojej knihy. Tieto zaberajú približne pätinu publikácie. Popri ženských denníkoch sľachtičien prof. Lenderová publikuje i ukážky z denníkov mešťanok a dáva tak čitateľovi priestor na overenie si tvrdení a záverov uvedených na predchádzajúcich stranách. Každá ukážka z denníku je správaná informáciou, kedy vznikol a v ktorom archíve sa v súčasnosti nachádza. Nechýba ani stručná charakteristika autorky denníka a v prípade, že bol denník alebo jeho časť publikovaná, i bibliografický odkaz.

Informačná hodnota knihy je znásobená čiernobiou obrazovou prílohou na dvadsiatich štyroch stranách, na ktorých sú publikované portréty pisateľiek ženských denníkov, s ktorými Milena Lenderová v texte operuje. Orientáciu v knihe uľahčuje menný register zaradený na konci knihy. Nezastupiteľnú úlohu zohráva i zoznam prameňov a literatúry, ktorý má charakter prehľadu odborných štúdií, monografií, editovaných prameňov a zoznamu archiválií použitých prof. Lenderovou pri zostavovaní knihy. Sympatické je, že autorka knihy nezabudla na tých, ktorí jej pri písaní knihy pomohli a inak by zostali v anonymite. Im všetkým, ktorí akýmkoľvek spôsobom prispeli k vzniku knihy, vyslovila svoje poďakovanie v predslove.

Po prečítaní knižnej práce prof. Mileny Lenderovej nemožno skonštatovať nič iné, ako to, že kniha je vydareným syntetickým záverom niekoľkoročnej vedeckej práce autorky a obsahuje mnoho podnetného pre všetkých, ktorí pri svojej bádateľskej činnosti prichádzajú alebo prídu do styku (nielen) so ženskými denníkmi. Zároveň však autorka necháva pole pôsobnosti otvorené pre všetkých tých, ktorí s denníkmi pracujú, aby objavovali ďalšie a ďalšie denníky, ktoré by (nielen) do českých dejín priniesli viac plasticity a urobili ich bohatšími. Napokon to prof. Lenderová dokázala citovaním viacerých diplomových prác študentov, ktoré so ženským denníkom pracovali.

Kniha *A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století* obsahuje mnoho podnetného i pre slovenskú historiografiu a je len škoda, že na podobnú syntetizujúcu prácu naša historická veda ešte len čaká.

Daniel Hupko

MALINIÁK, Pavol: Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 2009. 248 s. Monografia Pavla Maliniaka patrí v našej historiografii medzi ojedinelé práce. Autor svoj výskum sústredil na Zvolenskú kotlinu, kde sledoval konkrétne vzťahy medzi prírodným prostredím a ľudskou spoločnosťou predovšetkým v období vrcholného a neskorého stredoveku.

Práca pozostáva zo šiestich kapitol. V úvodnej sú v krátkosti zhrnuté doterajšie poznatky prírodných vied o geomorfologických, hydrologických, pôdných a botanických pomeroch vo Zvolenskej kotline v minulosti. V kapitole o osídlení skúmanej oblasti v stredoveku sú stručne podané výsledky doterajších archeologických výskumov a prieskumov a následne autor na základe zachovaných písomných prameňov rekonštruuje vývoj osídlenia. Pavol Maliniak sa nevyhol ani problematike administratívnej a cirkevnej organizácie na skúmanom území. Najprv veľmi stručne popisuje situáciu od predveľkomoravského obdobia do 11. storočia na základe doterajších archeologických poznatkov a nespočetných písomných správ. Čo sa týka vzniku samostatného Zvolenského komitátu, autor sa prikláňa k názoru, že sa tak stalo v 12. storočí, pričom sa venuje aj jeho územnému rozsahu. Samostatná stať je venovaná neskoršie vytvorenej Zvolenskej stolici rovnako ako vývoju cirkevnej správy. Oblasť Zvolena totiž patrila pôvodne do pôsobnosti Hontianskeho archidiakonátu a až neskôr bola vytvorená samostatná cirkevná správa. Najrozsiahlejšia časť publikácie je zameraná na rekonštrukciu prírodných podmienok vo Zvolenskej kotline na základe zachovaného písomného materiálu. Rozdelená je na dve podkapitoly. Prvá z nich je zameraná na problematiku ohraničovania majetku v danej oblasti. Pavol Maliniak sa opiera predovšetkým o údaje, ktoré poskytujú metačné listiny. V prípade doteraz nepublikovaných prameňov uvádza v poznámkach metácie v plnom znení a v samostatnej časti rozoberá ich terminológiu. Druhá podkapitola približuje fyzickogeografické názvoslovie, ktoré sa vyskytuje v dochovaných prameňoch v skúmanej oblasti. Piata kapitola je venovaná aktivitám človeka v prírodnom prostredí. Na jej začiatku autor na základe zachovaných zmienok v písomných prameňoch pokúsil zrekonštruovať zloženie lesov vo Zvolenskej kotline, pričom je početnosť druhov a rodov zhodnotená aj štatisticky. Nasledujúca podkapitola obsahuje informácie o ťažbe a spracovaní dreva na skúmanom území. Nemenej zaujímavé sú aj state o ťažbe nerastných surovín priamo v oblasti kotliny, rybníkárstve, úprave vodných tokov, rybárstve, poľovníctve a poľnohospodárstve. Autor sa neuspokojil len so zmienkami v písomných prameňoch, ale napríklad relikt rybníkov a zaniknuté náhony na mlyny sa snažil identifikovať aj v súčasnom teréne. Posledná časť práce je venovaná zásahom človeka do prírodného prostredia, sídlam a ich zázemiu a napokon cestnej siete. Autor si všima v listinách termíny, ktoré svedčia o kultivácii oblasti (napr. klčovanie lesa). Stať venovaná cestám obsahuje len údaje, ktoré dopĺňujú doteraz publikované poznatky.

Publikácia z pera Pavla Maliniaka podáva komplexný pohľad o prírodnom prostredí Zvolenskej kotliny v stredoveku a na začiatku novoveku, pričom využíva súčasné poznatky viacerých vedných odborov. Zároveň približuje činnosť človeka v tomto regióne a jeho vplyv na zmeny v okolitej krajine. Svojím spracovaním ide o jedinečné historicko-geografické dielo. Súčasťou práce sú fotografie, grafy, tabuľky a predovšetkým cenné mapy.

Peter Ivanič

MUSILOVÁ, M. – TURČAN, V. a kol.: Rímske pamiatky na strednom Dunaji. Od Vindobony po Aquincum. Bratislava 2010. 200s.

Kniha Rímske pamiatky na strednom Dunaji od Vindobony po Aquincum patrí k tým publikáciám, ktoré sa vo forme sprievodcu prihovárajú širokej verejnosti. Publikácia vyšla v Nadácii pre záchranu kultúrneho dedičstva a bola podporená z UNESCO grant č. 96 SLO 302, Barbara Wentling, Philadelphia, PA, USA a Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky.

Zostavovateľmi sú skúsený archeológovia Margaréta Musilová a Vladimír Turčan.

Celá publikácia približuje tie rímske pamiatky na strednom Dunaji od Vindobony po Aquincum, ktoré sú viditeľné v teréne. V úvode je naznačená stručná história Rimanov v strednej Európe a budovanie Limes Romanus – rímskej hranice na pravom brehu Dunaja. V 1. storočí n. l. začalo vznikať veľa pevností, ktorých doklady sú dodnes dobre viditeľné in situ. Popri vznikajúcich vojenských táboroch dochádza aj k prílevu obchodníkov a remeselníkov a s nimi i k prieniku antickej civilizácie medzi pôvodné obyvateľstvo po oboch stranách Dunaja. Nastupuje postupná romanizácia – výstavba miest pri vojenských táboroch, usadlosť typu villa rustica a ďalších dokladov, ktoré sa v súčasnosti stávajú pod rukami archeológov a konzervátorov architektonickými pamiatkami danej doby.

Publikácia je rozdelená do troch častí Rakúsko – Slovensko – Maďarsko, ktoré predstavujú dunajskú časť limitu na úseku rímskej provincie Pannonia od Viedne cez Bratislavu po Budapešť. Autormi jednotlivých obsahov sú renomovaní archeológovia z jednotlivých krajín. Dokladom, že Rimania sa nezdržovali iba na pravom brehu Dunaja, ale v boji proti Germánom prenikli aj za rímsku hranicu, sú pamiatky v českom Mušove, prípadne na trenčianskom skalnom brale.

Sprievodca začína v Rakúsku a to na severozápadnej hranici provincie Pannonia Superior, kde vznikol na prelome 1. a 2. storočia n. l. najzápadnejší vojenský tábor provincie Panónia -Vindobona (Viedeň). V jednotlivých pasážach mesta môžeme sledovať rímske stavebné zvyšky civilného mesta Vindobona, prípadne sa zoznámiť s materiálnou kultúrou v múzeu Rimanov – Romermuseum, Wien Museum či spoznať antickú zbierku v Umeleckohistorickom múzeu. Nielen Viedeň je dokladom rímskeho života, ale aj ďalšie obce na trase limitnej cesty do Carnunta (Schwechat-Ala Nova – Fischamend-Aequinoctium).

Zvlášť veľká pozornosť je venovaná hlavnému mestu provincie Pannonia superior, ktoré

sa nachádzalo na území dvoch dnešných obcí Petronell – Carnuntum a Bad Deutsch – Altenburg. Zaujímavosťou je Archeologický park Carnuntum, ako aj Múzeum Múzejného spolku Kastel auxilie Petronell.

Aj Slovensko patrí k významným územiám s dokladmi rímskej civilizácie: Bratislava-Devín – Bratislava-Dúbravka – Stupava – Mušov – Trenčín(Laugaricio). V dobe rímskej išlo o územia obývané Germánmi, ktorí si po vzore Rimanov stavali kamenné budovy, no neskôr, po ich vytlačení, boli osídlené rímskym obyvateľstvom. Ich pozostatky nachádzame na spomínaných lokalitách. Podrobne prepracovanou je trasa z Bratislavy do Kelemantie (Baratislava-Podunajské Biskupice – Boldog – Semerovo – Želiezovce – Komárno – Iža-Leányvár (Kelemantia), ako aj trasa na území dnešného Maďarska po pravom brehu Dunaja z Gerulaty do Brigetia (Mosonmagyaróvár-Ad Flexum) – Márikálnok – Gönyű – Győr(Arbona) – Komárom(Brigetio) a trasa vo vnútrozemí z Brigétia do Aquinca (Tata – Neszmély – Tekeress-Patak, Kalin-Gegy – Toko(Gardellaca) – Keszthely). V rámci všetkých zastávok sú v teréne zachované pozostatky rímskej architektúry, prípadne náznakové rekonštrukcie (rímske vojenské stanice, predsunuté pevnosti.....) a tiež múzeá, ktoré vo svojich expozíciách a výstavách prezentujú hmotnú kultúru z jednotlivých lokalít doby rímskej. V závere sa nachádza výkladový slovník k danej problematike.

Publikácia – sprievodca je bohato dopĺňaná obrázkami, ilustráciami, mapami, a náznakovými – počítačovými vizualizáciami, s účelom lepšie priblížiť antický svet a život danej doby.

Stanislava Gogová

PUKANEC, Martin: Praslovanská lexika v nárečiach slovenských kmeňov. Brno, Tribun EU 2008. 177 s. V roku 2008 vydal svoju dizertačnú prácu Martin Pukanec. Jej cieľom bola rekonštrukcia nárečových areálov na Slovensku okolo roku 1000. Autor sa opierať pritom o doterajšie poznatky viacerých vedných disciplín. Publikácia je rozdelená na dve časti – *Genéza Slovanov a slovenských nárečí* a *Slovenská lexika praslovanského pôvodu*. Prvej z nich podáva Martin Pukanec základný pohľad na výskum problematiky indoeurópskych nárečí a praslovančiny. Zároveň tu popisuje aj doterajší stav bádania ohľadom pravlasti a etnogenézy Slovanov podľa archeológie, etnografie, antropológie a jazykovedy. Následne sa tu venuje situácii na území dnešného Slovenska od 6. storočia. Uvádza tu prehľad názorov o osídlení nášho územia Slovanmi. Medzi použitou literatúrou chýba však dôležitá práca od Gabriela Fuseka *Slovensko vo včasnოსlovenskom období*, ktorá vyšla v Nitre v roku 1994 a jej výsledky sú medzi archeologickou a historickou obcou všeobecne akceptované. V stati s názvom *Rody – kmene* autor pracuje s hypotézou o možnosti kmeňových kniežactiev na území dnešného Slovenska ako to bolo na území Čiech alebo vo východnej časti súčasného Nemecka v ranom stredoveku. Tu sú podľa historických prameňov doložené viaceré kmene napríklad v kmeňovom zväze Srbov. Opiera sa pritom o zmienky o existencii kniežat, ktoré sa uvádzajú v Živote Konštantínovom, vo Fuldských análoch a v najstarších uhorských prameňoch (Hont, Poznan atď.). Martin Pukanec predpokladá existenciu samostatných kmeňov na Považí, Ponitří, Pohroní, v Honte, Gemeri, Spiši a Zemplíne. Autor v poslednej stati prvej kapitoly nesúhlasí s možnosťou trichotomického delenia územia Slovenska okolo roku

1000 na tzv. západoslovenské, stredoslovenské a východoslovenské nárečie. Nosnou časťou druhej kapitoly je výskum zemepisnej diferencovanosti praslovanskej lexiky v súčasnej slovenčine. Ako východisko bol použitý materiál z rozsiahleho lexikálneho výskumu, ktorý prebehol v rokoch 1965-1970. Martin Pukanec sa zamerával na vrstvu slovnej zásoby praslovanského pôvodu. Sleduje pritom dvojicu slov a Izoglosy/Izolexy medzi nimi podľa geografického hľadiska.

Recenzovaná práca podáva pohľad na stav slovenčiny okolo roku 1000. V nej prezentovaná domnienka o existencii kmeňového usporiadania v tomto období na našom území je problematická a pri súčasnom stave bádania ju možno chápať len ako hypotézu. Na druhej strane je však monografia príspevkom k výskumu o stave osídlenia jednotlivých regiónov Slovenska.

Peter Ivanič

RUMAN, Ladislav et al. Desivé dejiny. (K dejinám Ruska a ZSSR v prvej polovici 20. storočia – udalosti, pojmy, fakty, osobnosti). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2010, 509 s. Kniha nám približuje históriu, vnímanú možno už ako nevyhnutnú súčasť, ba akýsi folklór 20. storočia. Rúca mýty a potvrdzuje súvislosti, dávno tušené, ale v priebehu minulých desaťročí viac – menej úspešne utajované. Prináša argumenty, zväzazňujúce ponuré obrazy modernej doby a podporujúce formovanie nových mýtov o apokalyptických hĺbkach európskeho vývoja od renesancie a osvietenstva po súčasnosť.

Autori v skúmanom fenoméne odhaľujú desivé spojenie racionality Západu s iracionálnosťou Východu. Ich výkon je možné vnímať ako mravný imperatív, naznačujúci ďalším generáciám možnosť sledovať tento pochmúrny tok minulosti akoby z brehov času.

Prvá revolúcia bez náboženského habitu, ktorá prebehla koncom 18. storočia vo Francúzsku, bola určitým návodom pre ďalšie udalosti podobného zamerania v neskoršom období. Zrodil sa tu typ revolucionára, realizujúceho už svoje poslanie s chladom profesionála. Romantické zanietenie, sľubujúce v deklaráciách a v programových vyhláseniach pozemský raj pre všetkých, ostalo ideálom vo veršoch revolučných bardov, keď fakticita skutkov pochovala reálnu slobodu jednotlivcov. Myšlienky teoretikov uviedli do pohybu neosobné sily histórie, (za ktorými ale vždy stáli konkrétni ľudia!), pohlcujúce a ničiace najprv skutočných a myslených nepriateľov, ako i ostatných, známych aj neznámych, násilne zaradených do skupiny nežiadúcich, aby nakoniec prišli na rad aj samotní hegemóni revolúcie.

Autori knihy siahli ku špecifikám ruských dejín, sledujúc v nich okrem iného aj vplyvy nomádstva a prvky štátneho byzantinizmu, odmietaného už mysliteľmi západoeurópskeho osvietenstva. Chronológia ruských a sovietskych dejín, uvádzajúca prácu, ktorá je súčasťou plánovaného rozsiahlejšieho projektu, mapuje obdobie od 9. storočia až do roku 1956. K „uzlovým bodom“ tohto prehľadu patrí napríklad vláda Rurikovcov s Ivanom IV. Hrozným, Romanovcov, s Petrom I. Veľkým, Katarínou II., Mikulášom II. ako i vláda Lenina a Stalina. Dramatické rozprávanie o konkrétnostiach histórie začína vládou Ivana IV. Hrozného a nástupom Romanovcov. Ide o zdanlivo náhodne vybrané zaujímavosti a fakty, ktoré však zapadajú do seba a utvárajú reťazec udalostí,

akoby potvrdzujúcich nevyhnutnosť pôsobenia zákona. Odvíja sa tu tragédia, ale bez prísľubu jej rozuzlenia podľa antického vzoru. Toto pomalé, nekonečné a priam beznádejné prebývanie vo svete, diametrálne odlišné od dynamizmu európskeho vývoja, vykazuje jednoznačné orientálne vplyvy, ale naznačuje aj vlastnú prax štátneho despotizmu, s jedinou možnou únikovou cestou v podobe sebazničujúcej rebélie. (Permanenciu životných pocitov, formujúcich sa v každodenných stretoch s danou realitou, v podobe predstavy splynutia totality geografického priestoru a štátu by bolo snáď možné zhrnúť vo vete vyjadrujúcej iracionálnosť a absurditu celej situácie: „Niečo sa vznáša nad stepou“.)

Orientáciu medzi aktérmi ruskej a sovietskej tragédie uľahčuje pomerne rozsiahly prehľad ich stručnej biografie. Oslovujú tu individuálne osudy nútiace k zamysleniu a možno k nie najlichotivejším úvahám o mieste a činoch „koruny tvorstva“ v mnohorakosti sveta. Osobitné miesto v publikácii patrí biografiám vybraných protagonistov. Autori sa snažili s majstrovstvom rozprávača priblížiť životné peripetie deviatich mužov a troch žien (štyroch revolucionárov – Vladimír I. Lenin, Lev Trockij, Grigorij Zinovjev, Lev Kamenev; troch revolucionárov – Nadežda Krupská, Inessa Armandová, Alexandra Kollontajová; a dvoch literátov – Maxim Gorkij a Boris Pasternak). Pútavosť líčenia jednotlivých príbehov a postupné odvíjanie kľbka osudov akoby dávalo možnosť zabudnúť na identitu postáv a ich miesta v histórii. Ide však len o zdanie, vyvolané literárnymi schopnosťami autorov a akousi „dobrovoľnou senilitou“ ľudskej mysle, po čase zahalujúcou aj tie najvýraznejšie udalosti histórie do „bielej hmly zabúdania“. Knihu popri fotogalérii a výbere dôležitých dokumentov dopĺňa aj zoznam literatúry k ruským a sovietskym dejinám.

Publikácia o desiatich dejinách 20. storočia prináša informácie o minulosti a zároveň inšpiruje k úvahám o budúcnosti.

Ludovít Marci

ŠALKOVSKÝ, Peter: Detva. Praveké a včasnohistorické hradisko k dávnym dejinám Slovenska. Nitra 2009. 124s. Publikácia Detva je desiatym zväzkom edície Archeologické pamätníky Slovenska a vznikla v rámci Centra excelentnosti SAV, Staré Slovensko: dejiny Slovenska od praveku po vrcholný stredovek. Autorom publikácie je Peter Šalkovský, vedecký pracovník Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre.

V úvode sa autor zamýšľa nad našimi dejinami – dejinami Slovákov, ktoré, ako sám uvádza, „nezačínajú kniežatom Samom a nekončia rozpadom Veľkej Moravy, a opäť sa nezačínajú v 19.storočí, keď bola prvýkrát vztýčená slovenská národná vlajka“. Naše dejiny sa odrážajú v živote a pôsobení ľudí, ktorí žili na našom území v rôznych časových úsekoch a doklady ich každodenného života objavujeme dodnes. Do tejto mozaiky spadá aj územie Detvy a v danom prípade výšinné hradisko Kalamárka – významná archeologická pamiatka a najdôležitejšia archeologická lokalita Detvianskej kotliny. Celá publikácia je výsledkom dlhodobého archeologického výskumu autora v rokoch 1986-1989.

Autor postupne v jednotlivých kapitolách rozoberá osídlenie tejto lokality a vznik

hradiska v dobe bronzovej, kontinuitne staršej dobe železnej cez nové osídlenie a opevnenie v mladšej dobe železnej a staršej dobe rímskej, doby sťahovania národov až po slovanské osídlenie a význam včasnostredovekého hradiska. Jednotlivé kapitoly podávajú obraz danej doby a predstavujú archeologické pramene k jednotlivým dejinným etapám (opevnenie, sídliskové objekty, archeologické artefakty ako aj význam a funkcia hradiska). Autor sa nenáročným štýlom snažil priblížiť a vniesť čitateľa do problematiky daného obdobia, a to naznačením historických a archeologických súvislostí na našom území.

Monografia je dopĺňaná kvalitnou obrazovou prílohou v texte. Ide nielen o mapy osídlenia územia v jednotlivých časových úsekoch, fotografie z archeologického výskumu, ale aj rekonštrukcie keramiky, predmetov hmotnej kultúry, samotného hradiska a jeho opevnenia, rekonštrukcie vzhľadu, výstroje, výbroje ako aj bežného života jednotlivých etník, ktoré na hradisku žili.

V závere práce je stručný prehľad chronológie praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku a chronologická schéma osídlenia Kalamárky (lužická a kyjatická kultúra, halštatské osídlenie, Kelti, púchovská kultúra, Germáni a Slovania). Farebnú obrazovú prílohu tvoria zábery na samotnú lokalitu, ako aj pohľad na náučný chodník na Kalamárke a tiež zdokumentované archeologické artefakty nájdené na lokalite. Obzvlášť pozoruhodné sú artefakty z doby bronzovej (ihlica, gombíky, sekera), bronzová oblúková spona z konca doby halštatskej, bronzová spona so zvislým lúčikom a rozšírenou nôžkou z konca doby rímskej, artefakty z doby laténskej a rímskej (bronzový prívesok, bronzová záušnica, zlomky sklenených náramkov, bronzové ihlice, fragment skleneného pohára a sklenená perla), hlinené zdobené prasleny, pošva a časť meča z doby laténskej či veľkomoravský meč. Pre lepšie priblíženie čitateľa ide o výber artefaktov zastúpených v jednotlivých obdobiach osídlenia Kalamárky.

Publikácia Detva. Praveké a včasnohistorické hradisko k dávnyim dejinám Slovenska nie je publikáciou orientovanou iba odbornej verejnosti, ale vďaka autorovmu prístupu smerujúcemu ku komplexnosti a logickému usporiadaniu vecí je vhodnou aj pre širokú laickú verejnosť, čo je naznačené aj v stručnom opise publikácie. Záverom treba vyjadriť nádej, aby ďalší autori a tvorcovia edície „Archeologické pamätníky Slovenska“ priniesli rovnako pozoruhodné a inšpiratívne publikácie, ktoré dokážu problematiku, akou sú výsledky a vyhodnotenia archeologických výskumov, pútavo priblížiť v jednom súhrnnom diele odbornej aj laickej verejnosti.

Stanislava Gogová

ŠTĚPÁNEK, Petr: 1453: Pád Konstantinopole – zrod Istanbulu. Praha: Triton, 2010, 266 s. Recenzovaná kniha je v podstate svedectvom drámy prechodného obdobia, sprevádzajúcej posledné momenty života starobylej ríše a formovania novej. Pád Konštantinopolu, hlavného mesta zanikajúceho Byzantského cisárstva, znamenal zároveň aj jeho znovuzrodenie v podobe Istanbulu, centra osmanského štátu. Spomínaná udalosť z roku 1453 sa stala tiež akýmsi symbolom konca stredoveku, obdobia,

budujúceho na antických základoch a nástupu novoveku, prinášajúceho okrem iného i zmenu pomeru síl v oblasti juhovýchodnej Európy.

V úvode svojho rozprávania sa autor zameria na priblíženie histórie byzantsko – tureckých vzťahov, ktoré prakticky začali vojenskou konfrontáciou pri Mantzikerte v roku 1071. Porážka cisára Romana Diogena IV. otvorila cestu tureckým kmeňom do Malej Ázie. Pre byzantský štát sa stal osudným vzostup osmanských Turkov, prebiehajúci od prvej polovice štrnásteho storočia. Ich moc vážnejšie neutrpela ani po neúspechu v boji s Timurom Lenkom v roku 1402 pri Ankare. Bizancia, balkánske štáty ani západná Európa nevyužili dočasné oslabenie Osmanov, ktorí ďalej rozširovali svoje panstvo. Ich konfrontačnú politiku voči Byzancii nakoniec dovŕšil sultán Mohamed II. (Inštitúciám štátu a stavu armády počas jeho vlády tesne pred útokom na Konštantinopol venoval autor knihy zvláštnu pozornosť.)

Byzantskú spoločnosť, v danom období žijúcu pod možnou hrozbou osmanského útoku, rozdeľovala staronová dilema rozhodovania sa o vlastnej budúcnosti. Alternatívou možnosti pripojenia sa k únii (náboženskej aj politickej) so Západom bola akási nevyhnutnosť prijatia nadvlády Turkov. Nevraživosť voči druhej strane, pretrvávajúca v časti spoločnosti na Západe i Východe, však nahrávala skôr určitej byzantskej predstave koexistencie s osmanským štátom. V ovzduší ohrozenia sa začali formovať kontúry spolupatričnosti členov spoločnosti, založenej na náboženskej a jazykovej rovnosti. Historickým základom takto vytvorenej národnej identity sa stalo objavovanie starovekého Grécka. Uvedený proces mal prívržencov aj odporcov medzi predstaviteľmi spoločenských elít. V opozícii voči tomuto daniu stáli jednotlivci najmä z cirkevných kruhov, pripravení podporiť myšlienku Únie.

V ďalšej časti knihy sa autor venoval skúmaniu situácie na Západe, ktorý nakoniec vojenskú akciu proti osmanským Turkom a na pomoc Byzancii neuskutočnil. Rýchly nástup Mohameda II. a prítomnosť osmanských vojsk pred Konštantinopolom potom postavil všetkých pred hotovú vec. Nasledovalo už len obliehanie a 29. mája 1453 mesto padlo.

Autor tu však neskončil svoje rozprávanie, ale pokračoval líčením jeho ďalšej histórie v podobe dejín Istanbulu. Zvýraznením kontinuity historického vývoja sa akoby snažil uzavrieť dejiny Byzantského štátu a sledovať už len významné udalosti ríše osmanskej. Jeho zámerom bolo možno rúcanie mýtu jedinečnosti histórie jednej ríše a vyzdvihnutie významu aj tej druhej.

Výkon autora do určitej miery skresľuje výskyt niektorých nepresností: (uvádza Konštantína IX. ako posledného byzantského cisára; Manuel I. Komnenos vládol podľa jeho názoru 62 rokov – (1118 – 1180); tým pádom z histórie vypadol Ján II. Komnenos – (1118 – 1143)).

Recenzovaná práca je významným príspevkom k pochopeniu interakcie konkrétneho obdobia byzantských a osmanských dejín.

Ludovít Marci

VYBÍRAL, Zdeněk: Bitva u Moháče. Krvavá porážka uherského a českého krále Ludvíka Jagellonského v boji s Osmany 29. srpna 1526. Praha: Havran, 2008, 226 s. Práca Z. Vybírala je venovaná udalosti, ktorá v priebehu storočí už tradične rezonovala v Uhorsku v povedomí tak širokej verejnosti ako i kronikárov a historikov. Najmä v Maďarsku zaplňajú ešte aj v dvadsiatom prvom storočí stránky kníh rôznej hodnoty rozboru okolností moháčskej porážky z pera odborníkov, či tvorcov mýtov.

Uvedené dielo je určené predovšetkým českému čitateľovi, ktorý tak dostáva možnosť spoznávať viac – menej neznáme kapitoly vlády svojho kráľa, stojaceho aj na čele Uhorska. Ide o akýsi prehľad najdôležitejších momentov života a smrti osobnosti, v českej historiografii doteraz skúmanej najmä v kontexte vlastných dejín. Práca však prináša viac; môžeme ju vnímať ako pokus vystúpiť z rámca permanentne tradovaných predstáv a rozšíriť ich o nové obzory. Z. Vybíral sa chtiac – nechtiac možno stal aj autorom, nútiacim čitateľov formovať vlastné názory nezávisle na zaužívaných pohľadoch a mýtoch národných dejín, keď aktuálne kapitoly uhorskej a českej histórie vidí v širších súvislostiach súdobej európskej či svetovej politiky.

Dielo má určitý dramatický spád, pretože rozprávanie začína vyvrcholením tragédie – bitkou na moháčskom poli. Popis udalostí je veľmi plastický, ale zároveň úsporný. Čitateľ môže občas prepadnúť ilúzií osobnej účasti na krvavom kvase, aby v ďalšom momente s úľavou zistil, že tajomstvo cestovania v čase je zatiaľ nie známe a neopustil vlastnú izbu, ba dokonca ani kreslo. Spôsob líčenia diania niekedy pripomína najlepšie momenty popisu priebehu bitky pri Waterloo alebo stretnutí I. svetovej vojny z pera britského historika Johna Keegana.

Autor sa s využitím prameňov pokúsil ukázať priebeh bitky prostredníctvom osudov konkrétnych ľudí. Aj na základe výsledkov vlastného výskumu načrtnol portréty, ktorých putovanie v konkrétnom čase sleduje. Takto vytvorené, akoby skrátené životné dráhy niektorých začali, ale aj skončili na moháčskom bojisku. Tí šťastnejší sa z domáceho prostredia dostali nielen do Uhorska a do priameho kontaktu s exotickým nepriateľom, ale prekonajúc nástrahy cudzej „krajiny po bitke“ našli i cestu späť.

Popisy konfrontácie kultúr obsahujú aj stručné situačné rozboru jednotlivých fáz bitky, ktorých priebeh, aj s porovnaním dvoch bojových taktík a výzbroje, jednoznačne nenaznačoval výsledok stretnutia. Začala sa však prejavovať číselná i kvalitatívna (v počte strelných zbraní) prevaha osmanského vojska. Tým sa postupne naplňovali osudy tých, ktorí uviazli v obklúčení protivníka. Autor sa snažil ukázať aj pravdepodobné počínanie celých vojenských jednotiek na jednej i druhej strane. Z pozícií nadčasového pozorovateľa a s poznaním výsledku i dopadu prebiehajúcej drámy rekonštruoval myslenie, pocity a konanie tých, ktorí v obklúčení nepriateľa stratili, alebo vedome anulovali možnosť výberu. Vrtkavosť šťasteny sa mohla prejavovať aj v prípade mobilnejších jednotlivcov, skupín, snažiacich sa na vlastných, alebo získaných koňoch uniknúť do skutočného či zdanlivého bezpečia azylu. V pretekoch s časom a nepriateľom sa odohrávali osobné drámy pováh (oddanosti, vernosti a statočnosti). Medzi bojovníkmi, unikajúcimi z moháčskeho poľa, ktorých spojila rovnosť nešťastia, autor identifikoval Ľudovíta II. Jagellonského. Jeho smrť však akoby rušila spomínanú rovnosť, pretože zomrel panovník, zodpovedný za osud celej krajiny. Smrť uhorského kráľa, (neuveriteľná a zo začiatku málo pravdepodobná správa!), ťažko zasiahla manželku, Máriu Habsburskú. Jej žiaľ

sa postupne s prichádzajúcimi správami o aktivitách vojska Sulejmana I. premenil na paniku. Útek kráľovského dvora z Budína bol sprevádzaný aj obdobnými aktivitami časti obyvateľstva. Mária Habsburská našla útočisko v Bratislave. Koristou osmanských Turkov, nerušene rabujúcich najmä v západnej časti krajiny, sa medzitým stal i Budín. Niekedy dochádzalo aj k ozbrojeným stretom medzi obyvateľstvom, vojakmi a osmanskými nájazdníkmi. Autor knihy uvádza dobytie opevneného poľného tábora v blízkosti Ostrihomu (Pilismarót) a príbeh, sprevádzajúci jeho pád, akoby vystrihnutý zo scenára súčasného „historického filmu“. Jeden z veliteľov neúspešnej obrany, uhorský šľachtic, sa spolu s manželkou pokúšali uniknúť Turkom. Keď ich vyčerpané kone už nedávali nádej na záchranu, šľachtic vyhovel prosbám manželky, prebodol ju svojou dýkou a potom sa obrátil proti prenasledovateľom, aby v nerovnom boji našiel smrť.

V ďalšej časti knihy autor skúmal vládu Ľudovíta II. pred Moháčom a priestor venoval najmä politickým bojom v Čechách. Neisté pozície panovníka zvlášť vo vzťahu voči šľachte v Uhorsku a v českých krajinách sa prejavili aj tesne pred osudovým bojom s Osmanmi. Uhorská šľachta, spoliehajúca na vlastné bojové tradície, statočnosť i Božiu pomoc, presadila stret s nepriateľom, nehľadiac na jeho početnú prevahu a slabosť kresťanského vojska.

Záver recenzovaného diela obsahuje autorove úvahy o aktéroch, prameňoch, súvislostiach, i významných udalostiach doby a nie na poslednom mieste tiež o príčinách, podmienkach, výsledkoch a dôsledkoch vojenského stretnutia, ktoré sa uskutočnilo dňa 29. 8. 1526.

Knihá Z. Vybírala je akýmsi zhrnutím výsledkov vlastného bádania i názorov odborníkov, skúmajúcich posledné obdobie vlády Ľudovíta II. V uvedenom zmysle by sme mohli teda jeho prácu priradiť k najvýznamnejším dielam spomínanej oblasti.

Ľudovít Marci

WIEDERMANN, Egon (ed.): Topoľčany vo vrstvách vekov. Bratislava 2010. 408s.

Mesto Topoľčany vydalo v roku 2010 druhé (aktualizované) vydanie (prvé vydanie 1997) publikácie Topoľčany vo vrstvách vekov. Pod rovnakou edíciou prof. PhDr. Egona Wiedermanna, CSc. však tentokrát pracovala redakčná rada na čele s primátorom mesta Ing. P. Balážom.

Monografia chronologicky rozoberá jednotlivé etapy dejín od prehistorického života na strednej Nitre, cez stredoveké Topoľčany, až po obdobie 20. storočia. Zahŕňa všetky aspekty života – hospodárske, stavebné, spoločenské premeny mesta. Autormi pertraktovaných obsahov sú renomovaní odborníci v daných odboroch: archeológia (Egon Wiedermann, Peter Romsauer, Janka Hečková, Gertrúda Březinová) stredoveké a novoveké dejiny (Ján Lukačka, Ivan Mrva, Helena Grežďová). Problematike spoločenských, politických, hospodárskych, stavebných pomerov a premien v meste sa venovali Olga Kvasnicová (Spoločensko-politický vývoj Topoľčan v prevej polovici 20. storočia, Z dejín cechových remesiel v Topoľčanoch, Symboly mesta Topoľčany), Vladimír Štefanovič (Hospodársky život Topoľčan v prvej polovici 20. storočia),

Gabriela Chochulová (Školstvo a kultúra Topoľčan v prvej polovici 20. storočia), Egon Wiedemann (Topoľčany v sídelnej a územno-správnej organizácii stredovekého Uhorska), Peter Jurkovič (Stavebno-historický vývoj mesta Topoľčany), Martin Bóna (Stavebné premeny Topoľčianskeho hradu), Helena Grežďová (Rehoľné pospolitosti v Topoľčanoch), Lila Jarošová (Významné osobnosti v dejinách Topoľčan). Veľmi zaujímavá a pôsobivá je kapitola o židovskom spoločenstve v 19. a 20. storočí v Topoľčanoch, ktorú spracovala Andrea Jamrichová. V závere publikácie sú aj pohľady na staré Topoľčany na fotografiách a pohľadniciach zo zbierky I. Mallu.

Osobitne by som spomenula ságu rodiny Stummerovcov (autor Miroslav Neznámy), ktorá neodmysliteľne patrí nielen do minulosti ale aj k prítomnosti mesta Topoľčan a ich meno nezaniklo ani v toku času. Táto podnikateľská rodina, no najmä August Stummer (1827-1909), sa natrvalo zapísala do dejín mesta a pamäti obyvateľov. Príchili sa nielen o hospodársky rozkvet mesta a okolia v súvislosti s výrobou cukru, ale aj o modernizáciu cukrovarníctva ako priemyselného odvetvia vo vtedajšom Hornom Uhorsku v druhej polovici 19. storočia. V roku 1884 udelil cisár rodine Stummerovcov titul uhorského baróna „za podporovanie verejných záležitostí a získané vynikajúce zásluhy“. August sa okrem zveľaďovania svojho majetku venoval aj charitatívnej činnosti, najmä oblasti školstva a zdravotníctva (stavba župnej nemocnice v Topoľčanoch, jednotriedna škola a školská opatrovňa v Tovarníkoch, meštianska škola v Topoľčanoch), ako aj ďalším aktivitám, ktoré sú napríklad aj dnes dobre viditeľné v podobe architektonických pamiatok aj za hranicou samotného mesta a v publikácii sú podrobne rozobrané.

Celá monografia je pôsobivo a kvalitne dopĺňaná obrazovou prílohou v texte a resumé za jednotlivými kapitolami v anglickom, nemeckom a francúzskom jazyku.

Nemožno si nevšimnúť precíznú, zaujímavú grafickú a estetickú úpravu celej publikácie, ktorá celému dielu dodáva punc originality a jedinečnosti samotných tvorcov.

Recenzovaná kniha je nielen reprezentačnou publikáciou mesta Topoľčany, ale zároveň aj kvalitným odborným zdrojom prameňov o jej histórii, vzniku a vývoji v jednotlivých etapách ľudských dejín, čo odráža aj samotný názov *Topoľčany vo vrstvách vekov*. Publikáciu uzatvára zamyslenie sa editora E. Wiedermanna, ktoré si dovoľujem odcitovať „*Nezadržateľné plynutie ukladá vrstvy času. V ich temporálnej neomylnosti sa uchovávajú zaniknuté podoby sveta. Sú všade okolo nás, signované misiami nášho poznávania. Vzdalujú sa a približujú. Neodchádzajú. Energia dávnych vrstiev preniká vo fragmentoch na povrch, osvetľuje sekvencie našej pomínutelnosti a (akumulovaná v ľudskej histórii) otvára svoje tajomstvá.*“ (*Energia vrstiev mesta*)

Stanislava Gogová

Názov : STUDIA HISTORICA NITIENSIA 15 ★ 2010
Editor : Prof. PhDr. Egon Wiedermann, CSc.
Sadzba
a redakcia : PhDr. Ľuboslav Horvát
Obálka : PhDr. Ľuboslav Horvát
Náklad : 150 ks
Rozsah : 425 strán
Vydavateľ : Univerzita Konštantína Filozofa
Filozofická fakulta
Schválené : Edičná rada FF UKF v Nitre
Tlač :
ISBN 978-80-8094-836-8